

MARKO JESENŠEK

Poglavja o različicah
slovenskega jezika

Marko Jesenšek je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, častni član Zveze društev Slavistično društvo Slovenije in redni profesor za slovenski jezik na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru. Predava Kulturno zgodovino Slovenije, Jezikovno politiko in jezikovno načrtovanje ter predmete iz zgodovine slovenskega jezika. Pri domačih in tujih založbah je objavil 12 samostojnih znanstvenih monografij in dve v soavtorstvu, uredil je tudi 54 monografij in zbornikov. Jesenškova monografija *The Slovene Language in the Alpine and Panonian Language Area – The History of the Slovene Language*, ki je izšla pri založbi Universitas v Krakovu, je bila prepoznana kot odmeven prispevek v zakladnico svetovnega znanja o jezikovnih razmerah na Slovenskem.

V znameniti Brillovi enciklopediji ESLL (Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics), ki je najobsežnejše referenčno delo o slovanskih jezikih doslej, je Jesenšek avtor obsežnega gesla *Prekmurje Slovene* (Prekmurski jezik).

Marko Jesenšek je soustanovitelj, glavni in odgovorni urednik mednarodne revije *Slavia Centralis* in urednik mednarodne knjižne zbirke *Zora*, v kateri je doslej izšlo 155 knjig. Za znanstveno in raziskovalno delo je dobil *Zoisovo nagrado za vrhunske dosežke na področju slovenskega jezika*.

Znanstvena monografija *Poglavja o različicah slovenskega jezika* je knjiga razprav in člankov o dvojničnem razvoju slovenskega jezika. Obsega sedemnajst poglavij v petih razdelkih: (1) Slovenske knjižne različice in poenotenje knjižne norme, (2) Kranjski knjižni jezik, (3) Prekmurski knjižni jezik, (4) Vzhodnoštajerska pokrajinska knjižna različica in (5) Enotni slovenski knjižni jezik. Osredinja se na vprašanje normativnosti in narečnosti slovenskega jezika, ki je imel do sredine 19. stoletja dve knjižni različici.

ZORA
155

Marko Jesenšek

Poglavja o različicah slovenskega jezika

Maribor
2024

ZORA

155

Marko Jesenšek

Poglavja o različicah slovenskega jezika

Mednarodna knjižna zbirka ZORA
International Book Series ZORA

Urednik zbirke / *Editor*

Marko Jesenšek

Mednarodni svetovalni odbor
Editorial Advisory Board

Jožica Čeh Steger (Maribor)

Marc L. Greenberg (Lawrence, Kansas)

Alenka Jensterle Doležal (Praha)

István Lukács (Budapest)

Bernard Rajh (Maribor)

Emil Tokarz (Katowice)

Knjiga je nastala v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* in s finančno pomočjo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

ZORA

155

Naslov / *Title*

Poglavja o različicah slovenskega jezika

Chapters on the Varieties of the Slovene Language

Avtor / *Author*

Marko Jesenšek

Recenzenta / *Reviewers*

akad. prof. dr. Marko Snoj

izred. članica SAZU prof. dr. Andreja Žele

Jezikovni pregled / *Language Editor*

Natalija Ulčnik

Angleški prevod / *Translation*

Nada Šabec

Slika na naslovnici / *Photo on Cover*

Jelka Jesenšek, *Moja barčica*, tempera na platnu, 2024

Oblikovanje in prelom / *Design and typesetting*

Katarina Visočnik

Založnik / *Published by*

Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba,

Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenija

<https://press.um.si>

zalozba@um.si

Izdajatelj / *Issued by*

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,

Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

<http://www.ff.um.si/zalozba-in-knjigarna/zora/>

ff@um.si

Vrsta publikacije / *Pulication type*

E-knjiga

Dostopno na / *Available at*

<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/6ff24>

Izdano / *Published*

Maribor, november 2024

© Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba
University of Maribor, University Press

Besedilo / Text © Marko Jesenšek

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna. / *This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.*

Uporabnikom je dovoljeno nekomercialno in komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela. / *This license allows reusers to distribute, remix, adapt, and build upon the material in any medium or format, so long as attribution is given to the creator. The license allows for commercial use.*

Vsa gradiva tretjih oseb v tej knjigi so objavljena pod licenco Creative Commons, razen če to ni navedeno drugače. Če želite ponovno uporabiti gradivo tretjih oseb, ki ni zajeto v licenci Creative Commons, boste morali pridobiti dovoljenje neposredno od imetnika avtorskih pravic. / *Any third-party material in this book is published under the book's Creative Commons licence unless indicated otherwise in the credit line to the material. If you would like to reuse any third-party material not covered by the book's Creative Commons licence, you will need to obtain permission directly from the copyright holder.*

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

811.163.6'24

JESENŠEK, Marko

Poglavja o različicah slovenskega jezika / Marko Jesenšek. – Maribor : Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2024. – (Mednarodna knjižna zbirka Zora ; 155)

Način dostopa (URL): <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/6ff24>

ISBN 978-961-286-920-5 (Pdf)

doi: 10.18690/um.ff.6.2024

COBISS.SI-ID 214241283

ISBN (pdf): 978-961-286-920-5

ISBN (mehka vezava): 978-961-286-921-2

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.6.2024>

Odgovorna oseba založnika / *For publisher:* prof. dr. Zdravko Kačič, rektor Univerze v Mariboru / *Rector of University of Maribor*

Citiranje / *Attribution:* Marko Jesenšek, 2024: *Poglavja o različicah slovenskega jezika.* Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <https://doi.org/10.18690/um.ff.6.2024>

Jelki in Boru

Vsebina

9 Spremna beseda

SLOVENSKE KNJIŽNE RAZLIČICE IN POENOTENJE KNJIŽNE NORME

14 Zgodovina slovenskega jezika – slovenske (pokrajinske) knjižne različice

37 Oblikovanje enotne slovenske knjižne norme

KRANJSKI KNJIŽNI JEZIK

52 Trubarjev *gmajn jezik* kot osnova za prvo slovensko knjižno normo

63 Adam Bohorič in stanovska šola v Ljubljani

PREKMURSKI KNJIŽNI JEZIK

82 Prekmurski knjižni jezik in narečje

112 Knjižna prekmurščina – stari slovenski jezik

123 Prekmurski (knjižni) jezik

153 Združitev Prekmurja in poenotenje slovenskega knjižnega jezika

163 Prevajanje in reformacija na vzhodu slovenskega etničnega prostora

183 Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severja do Janoša Kardoša

212 Števan Küzmič v Smejevi prekmuriani

244 Rokopis učitelja Bertalana Koczuvana iz leta 1879/80 *Domovina, ország (držáva), pravice i dűžnosti purgarov. 187⁹/₈₀. Koczuván Bertalan, učitelj.*

VZHODNOŠTAJERSKA POKRAJINSKA KNJIŽNA RAZLIČICA

- 274** Dajnkov pokrajinski knjižnojezikovni in črkopisni načrt ter poskus prevajanja *Svetega pisma*
- 307** Kreplov vpliv na oblikovanje slovenskega knjižnega jezika
- 359** Malonedeljsko čitalništvo in slovenski jezik

ENOTNI SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

- 387** Slovenski jezik od Slomška do Grmiča
- 404** Ramovševa *Morfologija slovenskega jezika*
- 424** Literatura
- 469** Chapters on the Varieties of the Slovene Language (Summary)
- 473** Imensko kazalo
- 486** Recenziji
- 489** Povzetek
- 490** Abstract
- 491** Zora 1998–2024

Spremna beseda

Monografija *Poglavja o različicah slovenskega jezika* je moja dvanajsta samostojna knjiga razprav in člankov o zgodovini slovenskega jezika in jezikovni politiki ter načrtovanju, ki sta z razvojem jezika najtesneje povezana. Obsega pet razdelkov, ki so še dodatno členjeni na (skupno sedemnajst) poglavij: (1) Slovenske knjižne različice in poenotenje knjižne norme, (2) Kranjski knjižni jezik, (3) Prekmurski knjižni jezik, (4) Vzhodnoštajerska pokrajinska knjižna različica in (5) Enotni slovenski knjižni jezik. V knjigi predstavljam knjižne različice slovenskega jezika (kranjsko, prekmursko in vzhodnoštajersko pokrajinsko), njihovo vlogo v razvoju jezika in iščem vzroke, ki so pripeljali do poenotenja slovenske knjižne norme.

Posamezne razprave so nastajale v zadnjih petih letih in so bile objavljene v publikacijah SAZU, ljubljanske univerzitetne založbe, mariborske univerzitetni založbe (zbirka Zora), Slavističnega društva Slovenije, v ljubljanskih Obdobjih in znanstvenih revijah (npr. *Slavia Centralis*, ČZN). V prvem razdelku je predstavljen dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika v osrednje- in vzhodnoslovenskem jezikovnem prostoru, in sicer kranjska in prekmurska knjižna različica ter poskus oblikovanja vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. Obravnavam prostorske okvire in razvoj knjižne kranjščine in prekmurščine ter (pokrajinske) vzhodnoštajersščine, nato pa predstavim poenotenje slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja in prizadevanja za samobitnost slovenskega jezika v drugi polovici 19. stoletja. Drugi razdelek prikazuje Trubarjev in Bohoričev delež pri oblikovanju kranjske knjižne norme, tj. pot od Trubarjevega gmajn jezika do knjižne kranjščine, ki jo je Bohorič uveljavljal v ljubljanski stanovski šoli. Tretji razdelek je najboljše in v njem odkrivam podobnosti v razvoju kranjščine in prekmurščine. Razlagam vlogo in pomen prekmurskega knjižnega jezika, ki je stranski dosežek protestantizma 18. stoletja (enako kot kranjščina v 16. stoletju). Ima predknjižno izročilo (npr. *Martjanska pesmarica I*), izgubljeni prvotisk iz 16. stoletja, ki ga je verjetno natisnil Janž Mandelc (*Agenda Vandalica*), knjižni jezik pa je bil oblikovan v začetku 18. stoletja kot nadnarečna tvorba goričkih in ravenskih govorov z željo, da bi lahko prekmurski protestanti brali *Sveto pismo* v maternem jeziku. Podobno kot na Kranjskem se občudovanja vredna zgodba o nastanku slovenskega

prekmurskega knjižnega jezika začenja s katekizmom (Temlin, 1715) in abecednikom (Kotsmar/Kerčmar, 1725), tudi izgubljenima Küzmičevima učbenikoma, in se utrdi s prvim slovenskim prevodom *Svetega pisma Nove zaveze* iz izvirnega grškega jezika (Küzmič, 1771); domnevam, da je prevedel tudi *Staro zavezo*, a je rokopis izgubljen (uničen v požaru Küzmičeve hiše). V analizi prekmurskega jezika in narečij določam knjižno prekmurščino kot slovensko knjižno različico do sredine 19. stoletja, prikažem njen izvor, razširjenost in zaton ter oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja – prehod prekmurščine iz knjižnih v narečne okvire postavljam v daljše obdobje med letoma 1848 in 1919, tj. od pomladi narodov do združitve Prekmurja z matičnim slovenskim prostorom po koncu prve svetovne vojne. Poudarjam (a) pomen prevajanja v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru, (b) vpliv prekmurskih rokopisnih pesmaric na razvoj prekmurskega jezika in (c) združitve Prekmurja ter poenotenje slovenskega knjižnega jezika. Pomembno dejavnost Števana Küzmiča, prekmurskega Dalmatina, prikazujem v analizi Smejeve prekmuriane – škof Jožef Smej je bil eden naših najboljših poznavalcev jezikovno-kulturnih in literarno-zgodovinskih razmer v Prekmurju in Porabju. Prekmursko-vzhodnoštajerska jezikovna prepletanja predstavljam v doslej neznanem rokopisu iz 19. stoletja (1879/80), ki ga je pri Svetem Juriju ob Ščavnici rojeni Jernej Kocuvan, prvi učitelj v Ižakovcih, začel pisati kot domoznanski učbenik. Četrti razdelek začenjam z Dajnkovim knjižnojezikovnim načrtom in poskusom, da bi se med Dravo in Muro oblikovala še tretja slovenska knjižna različica. Dajnku so sledili številni vzhodnoštajerski duhovniki, vendar pa je njegov razsvetlenski program zamujal in v predpomladnem obdobju na Slovenskem so ga zavrnil Anton Martin Slomšek, Anton Murko in Anton Krempl ter se odločili za združevalno središče ter enotni slovenski knjižni jezik. Krempl je imel pri tem pomembno, tako rekoč odločilno vlogo. Čeprav je jezikovno (za)nihal med združevalnim vseslovenskim knjižnim jezikom (npr. *Sveti nedelni ino svetešni evangelji*, 1843) in pokrajinskim jezikovnim partikularizmom Dajnkovega kroga (*Dogodivšine Štajerske zemle*, 1845), Prešernova razposajena bodica ni bila primerna: »Nisi je v glávo dobíl, le slovénščino v krémplje / dúh preonémčeni sláb, vóljni so krémplji bilí.« Čitalništvo, ki je na severovzhodu Štajerske izhajalo iz Kremplovega narodno prebudnega delovanja in nadaljevalo njegov jezikovnopolitični načrt, dokazuje, da je pravilno razmišljal glede oblikovanja enotnega slovenskega knjižnega jezika. V petem razdelku predstavljam poenotenje slovenske knjižne norme s premislekom o slovenskem jeziku od Antona Martina Slomška do Vekoslava Grmiča (dva pomembna škofa,

ki sta vplivala na razvoj slovenskega jezika v 19. in 20. stoletju), teoretično je zgodovinski razvoj oblikoslovja različic slovenskega jezika popisano v Ramovševi slovnici (*Morfologija slovenskega jezika*) – podajam pregled dela Ramovševe rokopisne zapuščine, ki jo hrani Biblioteka SAZU in s pomočjo ohranjenih dokumentov prikazujem historiat nastajanja in ocenjujem rokopisno gradivo, ki je bilo osnova za pripravo *Morfologije*.

Nacionalni jezik je zelo pomemben identifikacijski dejavnik naroda, ki je vedno sooblikoval slovensko državnost. Slovenski jezik, literatura in kultura so najpomembnejše prvine uzaveščanja slovenske nacionalne identitete, zavesti in samozavesti. Nekritično nadomeščanje slovenskega jezika z globalno angleščino v znanosti, raziskovanju in visokem šolstvu ni skladno z evropsko jezikovno politiko. Slovenija ne sme dopustiti, da bi se premišljena evropska jezikovna politika zaradi globalizacije in bolj »enostavnega« sporazumevanja približala razmeram v bivši Jugoslaviji, ko je bila javna raba slovenščine funkcijskozvrstno zelo omejena. Slovenski jezik, literatura in kultura pomembno sooblikujejo podobo evropske večkulturalnosti, to pa je še kako pomembno za ugled slovenske države.

Naša kultura je slovenstvo, določa nas slovenščina in zanjo moramo stati na mrtvi straži. Slovenskega jezika ne smemo zabarantati za globalno angleščino, ki jo danes v imenu internacionalizacije nekritično sprejemamo za nadomestni jezik na vseh področjih javnega življenja, žal tudi v izobraževanju. S tem se vračamo v Prešernove čase, ko je bila slovenščina dobra za pogovore ob domačem ognjišču, nemščina pa se je šopirila kot lingva franka omikanega sporazumevanja. Ali želimo, da se povrnejo taki časi za slovenščino? Bomo mirno kupili neumno razmišljanje, da je zaradi internacionalizacije potrebno poklekniti pred angleščino? Če bomo začeli razmišljati angleško, nam bodo kulturo in slovenstvo določali angležarji, kot so nam jo nekoč poskušali nemškutarji/avstrijanarji in jugoslovenarji. Naš knjižni jezik se je rojeval v 16. stoletju. Adam Bohorič je takrat razlagal, da ga je »po pravici treba prištevati med najbolj spoštovane« in ga mora človek znati v vsakem poklicu. Leta 2024 slovenščina po mnenju anglistorjev ni več potrebna v univerzitetnih predavalnicah, saj ni primerna za »oznanjevanje« prave znanstvene in raziskovalne resnice. Žal sta danes domoljubje in odnos do domovine žalostna zapuščina vznesenih pričakovanj ob poenotenju slovenskega knjižnega jezika, združitvi slovenskega prostora in veliki navdušenosti Slovencev ob osamosvojitvi. Sprašujem se, ali v na novo nastalih kulturnojezikovnih in družbenopolitičnih razmerah še lahko govorimo o pomenu, ki »ga je slovenščina nekoč imela za našo jezikovno in narodnostno skupnost«? Ali, kot je zapisal Bohorič, še velja,

da jezik dela človeka in da je ta bivanjska razsežnost (slovenskega) jezika najtesneje povezana z njegovim družbenim ugledom?

Po osmih letih je ponovno »na udaru« 15. člen Zakona o visokem šolstvu, ki določa rabo učnega jezika na slovenskih univerzah. Del univerzitetne javnosti, predvsem rektorji slovenskih univerz, si prizadeva za sprostitev zakonodaje in prosto izbiro učnega jezika v slovenskih visokošolskih predavalnicah. Raba tujega jezika pri predavanjih, ki so namenjena slovenskim študentom, je omejena, vendar pa se v praksi zakoni in predpisi brez posledic kršijo, tako da se angleščino v posmeh slovenski zakonodaji škodljivo prenapenja. Rektorji in dekani slovenskih državnih univerz ne izvajajo kazenskih posledic za jezikovno protipravno ravnanje profesorjev, ki slovenskim študentom predavajo v tujščini, ker je v predavalnici npr. nekaj tujih študentov. Nerazumljivo je, zakaj mora slovenski študent na slovenski univerzi pripravljati seminarsko nalogo pri slovenskem profesorju v neslovenščini, ali da mora na izpitu odgovarjati v angleščini. Domo-ljubje je v 21. stoletju odveč, zato so splošno veljavne vrednote slovenstva, tudi in predvsem jezik, neupravičeno opredeljene za manj sprejemljive v slovenskem univerzitetnem prostoru, jezikovno vprašanje pa razglašajo za sredstvo ideologije. »Pogajamo se«, koliko in katere izjeme naj bi imel 15. člen Zakona o visokem šolstvu, vsako utemeljevanje slovenskega učnega jezika pa je deležno očitka, da zavira inetnacionalizacijo slovenskega visokega šolstva.

Rektorska konferenca Republike Slovenije je pripravila spremembe Zakona o visokem šolstvu, med njimi tudi spremembo člena, ki govori o učnem jeziku na slovenskih državnih univerzah. Pripravljen predlog sprevrača zdajšnji 8. člen, tako da z novim 15. členom uvaja tuj jezik, tj. angleščino kot učni jezik na slovenskih državnih univerzah. Novi predlog je sramoten in protiustaven. Gre za popolno pomanjkanje celovitega in narodotvornega vpogleda na slovenstvo, za odpad od slovenskega jezika, ki je brez primere v naši večtisočletni zgodovini od *Brižinskih spomenikov* naprej. Mogoče je na videz primerljiv le še z nemškutarstvom in ilirskimi zablodami v 19. stoletju. Slovenski jezik ni dovolj dober za znanost, za predavanja, za slovensko univerzo, za slovensko unielito! Čez noč bomo postali mednarodno prepoznavni in pomembni, le angleško je treba govoriti. Vsakokratno novo »pogajanje« o 15. členu se začne z izsiljevanjem, da kdor nasprotuje angleščini, zavira razvoj slovenskega visokošolskega izobraževanja in onemogoča njegovo primerljivost z mednarodnim prostorom. O, sveta preproščina! Quo vadis, slangovenščina?

Doseči moramo, da se bo kultura v Sloveniji zajemala »z veliko žlico« ter dokazati, da drži Cankarjeva misel: »Naša slovenska kultura, kakor je na današnji stopnji, je rezultat vsega našega duševnega in materialnega dela od začetka zavednega narodovega življenja do danes. Zgodovina narodove kulture je zgodovina njegovega političnega, družabnega in gospodarskega razvoja.« Simbolno sporočilo razmišljanja o kulturi je zato še toliko bolj pomembno glede vprašanja jezika in spoštovanja evropske kulturne in jezikovne raznolikosti v Sloveniji: »Sami moramo spoštovati svoj jezik, literaturo in kulturo, če želimo, da nas bodo spoštovali tudi drugi!«

8. aprila 2024, na dan, ko se je rodil Bor

Zgodovina slovenskega jezika – slovenske (pokrajinske) knjižne različice

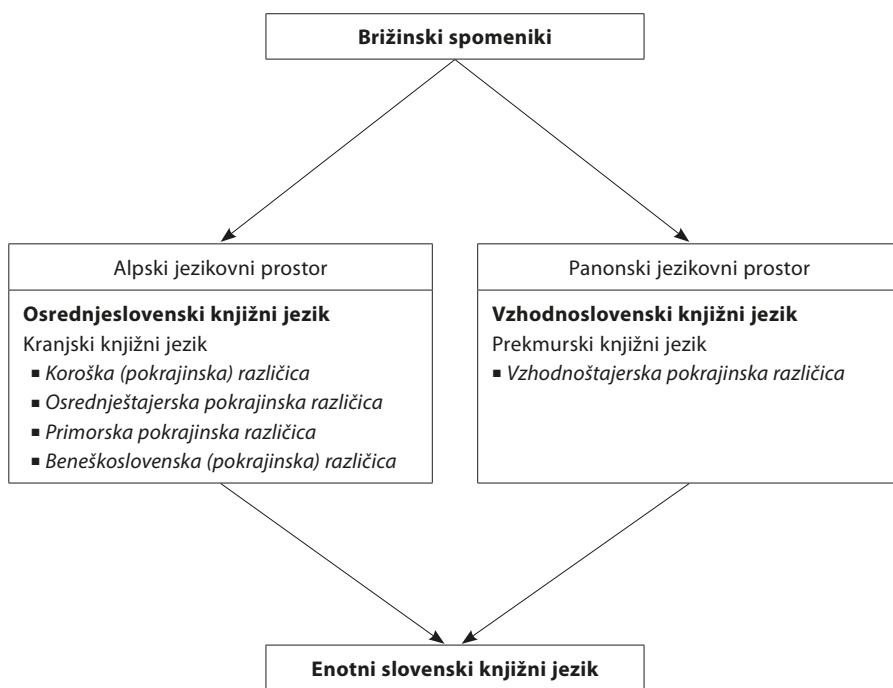
Do sredine 19. stoletja sta na današnjem slovenskem ozemlju obstajali dve različici slovenskega knjižnega jezika.¹ V alpskem jezikovnem prostoru se je oblikoval osrednjeslovenski knjižni jezik (iz tradicije najstarejše slovanške državne tvorbe Karantanije in alpske slovanščine), v panonskem jezikovnem prostoru pa vzhodnoslovenski knjižni jezik (iz tradicije Koceljeve države, misijonskega dela Cirila in Metoda ter stare cerkvene slovanščine). Kranjci, Korošci, Štajerci med rekama Savo in Dravo ter Primorci tržaške škofije (tudi videmske nadškofije), ki so živeli »na glavnini slovenskega ozemlja, razdeljenega med štiri habsburške (avstrijske) dedne dežele« (Golec 2018: 195–216), so uporabljali osrednjeslovenski knjižni jezik; Štajerci med rekama Dravo in Muro ter Prekmurci pa so imeli vzhodnoslovenski knjižni jezik. Jezik Slovencev, ki so živeli v habsburških dednih deželah, so še v 19. stoletju imenovali »avstrijska slovenščina«, in sicer razlikovalno do »ogrsko slovenščine« Prekmurcev, ki so bili vključeni v Ogrsko državo od začetka 2. tisočletja. Sinonimni izraz za osrednjeslovenski knjižni jezik je bila *kranjščina*, ki je imela *koroško* in *osrednještajersko pokrajinsko različico*, vzhodnoslovenski knjižni jezik pa se je delil na *prekmurski knjižni jezik* (ogrski/madžarski prostor) in *vzhodnoštajersko pokrajinsko (knjižno) različico* (avstrijski prostor).

Razvoj slovenskega jezika

Zgodovina slovenskega jezika se začneja z *Brižinskimi spomeniki* (med 972 in 1039), nadaljuje pa se z razvojem osrednje in vzhodne različice slovenskega jezika, ki ju predstavljata knjižna kranjščina in prekmurščina. Prva kranjska tiskana knjiga je Trubarjev *Catechismus* (1550), prva prekmurska Temlinov *Mali catechismus* (1715), višek protestantskega slovstva

¹ Pregled pokrajinskih knjižnih različic slovenskega jezika je narejen po raziskavah, ki so zbrane in objavljene v monografijah Jesensek (2013, 2015, 2018 in 2021).

sta kranjski Dalmatinov (*Biblia*, 1584) in prekmurski Küzmičev (*Nouvi Zákon*, 1771) prevod *Svetega pisma*. Kranjščina je bila leta 1584 med prvimi petnajstimi knjižnimi jeziki na svetu, v katerega je bilo prevedeno *Sveto pismo* (danes je teh jezikov več kot 3.300); prekmurski *Nouvi Zákon* leta 1771 je bil prvi slovenski prevod Nove zaveze iz originalnega jezika, tj. stare grščine. Sredi 19. stoletja sta se v pomladi narodov kranjski in prekmurski knjižni jezik poenotila in oblikovala se je novoslovenščina ali enotni slovenski knjižni jezik. Jezikovna enotnost je bila predpogoj za narodnostno združitev Slovencev, in sicer po razumevanju, da je narod skupnost ljudi, ki jih družijo enak jezik (romantična enačba: *jezikovna enotnost = državotvornost*).

Slika 1: Dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika.

Osrednjeslovenski knjižni jezik

Na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem je obstajala večstoletna bogata pisna tradicija, ki sega v čase *Brižinskih spomenikov* in opozarja kljub

redkim ohranjenim rokopisom (*Celovški, Stiški, Starogorski rokopis* itd.) na jezikovno tradicijo, iz katere se je razvil (osrednje)slovenski knjižni jezik.

Predknjižno izročilo
<p><i>Slovenski pismeni jezik A</i>: od 8. do 12. stoletja (nadnarečni jezik)</p> <ul style="list-style-type: none">• Brižinski spomeniki (med letoma 972 in 1093)• Imena v bratovski knjigi šentpeterskega samostana v Salzburgu (med letoma 784 in 907)• Imena v Čedajskem evangeliju (9.–10. stoletje)• Števniki v Svetokriškem/Heiligenkreuškem rokopisu (med letoma 1133 in 1147)• Imena v sekovski bratovski knjigi (druga polovica 12. stoletja)
<p><i>Slovenski pismeni jeziki B</i>: od 12. do 16. stoletja (narečni jezik: <i>pismeni B₁</i> – koroško-gorenjske značilnosti, <i>pismeni B₂</i> – dolenske značilnosti, <i>pismeni B₃</i> – zahodnoslovenske značilnosti)</p> <ul style="list-style-type: none">• Rateški (Celovški) rokopis (ok. 1380)• Stiški rokopis (ok. 1428, ok. 1440)• Starogorski rokopis (med 1492 in 1498)• Videmski (1458) in Černjejski (1497) rokopis

Slika 2: Predknjižno izročilo v slovenskem alpskem jezikovnem prostoru.²

Brižinski spomeniki (BS) so najstarejši znani ohranjeni zapisi v slovenščini in najstarejši latinični zapis v katerem koli slovanskem jeziku. *I.* in *III.* BS sta obrazca splošne spovedi, *II.* BS je pridiga o grehu in pokori. Obsegajo devet pergamentnih strani, pisava je latinica, tj. karolinška minuskula (majhne kurzivne/ležeče črke), jezik je slovenski, nadnarečni.³

Rateški rokopis (ok. leta 1380) izvira iz Rateč na Gorenjskem (na današnji tromeji Slovenija–Italija–Avstrija). Obsega molitve Očenaš, Apostolska vera in Zdravamarija – prvi dve sta prepisa veliko starejših predlog iz začetka 9. stoletja, molitev k Mariji pa je mlajša, saj je v latinščini nastala šele po letu 1000. Pisava je nemška gotica, jezik narečna slovenščina, in sicer gorenjščina s sledovi koroških in dolenskih narečij (Šekli 2008).

Stiški rokopis (ok. 1428, ok. 1440) je nastal v cistercijanskem samostanu v Stični na Dolenskem. Vsebuje dva obrazca splošne spovedi (*confessio generalis*), začetek velikonočne pesmi *Naš Gospud je od smrti vstal* (prvi slovenski zapis »poezije«), latinsko-slovenski »slovarček«, predpridižni klic k Svetemu Duhu in Mariji (*Milust inu gnada*) in molitev k Mariji (*Salve*

² Upoštevana je terminologija in izbor gradiva v Pogorelec (2011: 83–84), izbor gradiva v Šekli (2022) ter v Jevnikar (1966).

³ Prim. <https://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>

Regina). Pisava je gotica, jezik je narečna slovenščina, in sicer dolensko narečje (Glavan, ur., 1992).

Starogorski rokopis (med letoma 1492 in 1498) je napisal duhovnik Lavrencij na Stari gori pri Čedadu. Obsega molitve Očenaš, Zdravamarija in Apostolska vera. Pisava je latinica, jezik je nadnarečni zahodnoslovenski – gorenjske jezikovne značilnosti ob notranjsko-kraških in redkih beneških prvinah kažejo na premik v smer skupnega slovenskega jezika (Pogorelec 2011: 203–).

Ob naštetih najbolj znanih »kranjskih« rokopisih je ohranjenih še več drugih iz 14. in 15. stoletja, npr. *Černjejski* (tudi *Černjevski*, *Čedadski* ali *Beneškoslovenski*) rokopis, *Videmski rokopis*, *Škofjeloški rokopis*, *Turjaški rokopis*, *Prisege mesta Kranj* itd.

Slovenski (kranjski) knjižni jezik
I. obdobje (1515–1615): reformacijsko-protireformacijsko – ustanovitev in ustalitev
II. obdobje (1615–1675): katoliško – zastoj in rokopisnost
III. obdobje (1675–1750): bratovščinsko pridigarsko – obnavljanje in iskanje
IV. obdobje (1750–1805): prerodno – pokrajinskost in prerod
V. obdobje (1805–1848): predmarčno – ustaljevanje in normiranje
VI. obdobje (1848–1900): narodno – slovenskost in slovanskost
VII. obdobje (1900–danes): moderno – slovenskost in jugoslovanskost, državna samostojnost

Slika 3: Obdobja v razvoju kranjskega knjižnega jezika.⁴

Kranjščina se je kmalu po iznajdbi tiska⁵ sredi 16. stoletja začela uporabljati v slovenskih protestantskih knjigah. Prve slovenske tiskane besede so se pojavile že malo pred tem leta 1515 na nemškem vojaškem sramotilnem letaku *Ain newes lied von den kraynnerischen bauren*, na katerem je med nemškim besedilom citiran (verjetno) odlomek iz (izgubljene) kranjske kmečke uporniške pesmi (»*Le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna*« in »*Stara pravda*«). Prvo knjižno podobo kranjščine je določil Primož Trubar, ko se je odločil, da prevede v slovenščino *Katekizem* (1550). V Predgovoru se je obrnil na »vse Slovence«, zato se pri izbiri jezika ni odločil za domače narečje (dolenjščina). Želel je biti razumljiv Gorenjcem, Koroščem,

⁴ Upoštevani sta razvrstitev in terminologija v Toporišič (1981: 386, 2000: 797).

⁵ Johannes Gutenberg je leta 1439 iznašel tisk s premičnimi kovinskimi črkami in uvedel mehansko, gibljivo, tipografsko tiskanje. Leta 1455 je natisnil 180 izvodov Svetega pisma, poznanega kot *Gutenbergova Biblija* ali *42-vrstična Biblija* (na vsaki poli je bilo natisnjenih 42 vrstic).

Štajercem in Primorcem. Oblikoval je jezikovni standard, ki je glasoslovno, oblikoslovno in skladenjsko preraščal narečne okvire:

Vsem Slouenzom Gnado Myr Mylhoft inu prauu Spofnane bofhye fkuſi Jefuſa Chriſtuſa profim. Lvbi kerszheniki Jeſt ſem lete ſtuke is ſuetiga piſma (inu nih islage vte peifni fhlofhene) katere vſaki ſtopni zhlouik kir hozhe unebu pryti ima veiditi inu derſhati htim tudi to litanio inu ano pridigo vle te buquice puſtill prepifati vnaſh iefig Bogu na zhaſt inu hdobrumu vſem mladim tar preproſtim ludem naſhe deſhele. (Trubar 1550: 4)

Med slovenskimi jezikoslovci je nekaj časa prevladovalo mnenje, da je jezik Trubarjevih prevodov narečje (glasoslovna podoba raščičanskega govora), vendar pa je Rigler (1965: 163, 1968) dokazal, da so take ocene netočne. Pravopisno in jezikovno je Trubarjev jezik izpopolnil Sebastijan Krelj:

Leto Orthographio Slovenſkiga Piſma, ſmo mi sveſtito inu sdoſtrim fvitom ſaſtopnih Bratov tako poſtavili. Inu ſpomiflili tudi na vezh naſhiga Imena inu Jeſika Lüdy, kir ſo okuli naſ, Dolence, Iſtriane, Vipavce etc, Kateri fkorai povſod zhiſteſhi flovenſki govore, kakor mi po Kranium inu Korofhki deſheli, do polu nembſhki. (Krelj 1567 : 12–13)

Normativno podobo je osrednjeslovenski knjižni jezik dobil v prevodu *Biblije* (1584). Dalmatinova visoka jezikovna kultura je predstavljala vzor slovenskim cerkvenim in tudi posvetnim piscem 17. in 18. stoletja, saj je bila *Biblija* edina protestantska knjiga, ki ji je v času protireformacije ljubljanski škof Hren prizanesel in ni zgorela na grmadi.

Konec 17. in v začetku 18. stoletja se je kulturna in jezikovna zavest Slovencev v Avstriji močno okrepila. Jezik ni bil več omejen pretežno na kmečko prebivalstvo, ampak so se v njem že sporazumevati tudi prvi slovenski izobraženci in mlado nastajajoče meščanstvo, ki so se začeli zavedati svojih jezikovnih in narodnostnih pravic. Katoliški pisci 17. stoletja (protireformacija na Slovenskem) so nadaljevali protestantsko jezikovno tradicijo, razvijali osrednjeslovenski knjižni jezik in ga začeli uporabljati tudi v leposlovju. Janez Čandek, Janez Ludvik Schönleben in njuni sodobniki so pisali in prevajali le cerkvena besedila (tiskali skoraj niso ničesar), vendar pa so nadaljevali/ohranili protestantski kranjski knjižni jezik. To je bilo zelo pomembno, saj so tako vzdrževali nepretrgan jezikovni razvoj, ki je slovenskim katoliškim piscem v drugi polovici 17. stoletja omogočil nadaljnji razvoj kranjščine v knjigah baročnih pridigarjev (npr. Matija Kastelec, Janez Svetokriški, oče Hipolit, oče Romuald, oče Rogerij, Ahacij Steržinar in njihovi posnemovalci). Svetokriški je prinesel v osrednjeslovenski knjižni jezik nov, baročni slog pisanja, bogatejše izražanje (novo besedje) in drugačno skladnjo (zapleteno zložene povedi, časovna razmerja). Kranjski

knjižni jezik je postal tako kultiviran, da je začel postajati zanimiv tudi za meščane in izobražence. Kranjščina je začela dobivati narodnoprebudno vlogo. Marko Pohlin se je v nemško pisani slovnici *Kraynska grammatika* (1768) zavzel za slovenski jezik in začel spodbujati slovensko posvetno pesništvo, saj se je do tedaj v kranjščini pesnilo le za cerkvene potrebe. Prvo zapisano (cerkveno) slovensko pesem najdemo v Stiškem rokopisu (*Nas gofpud ye od smerti ftwal* – začetek velikonočne pesmi), nato pa se v protestantskih tiskih, prvič pri Trubarju leta 1550, pojavljajo številne cerkvene pesmi. *Pisanice Od Lepeh Umetnnosti* (tretji zvezek, 1781), ki jih je urejal Dev, so Pohlinove želje tudi uresničile in kmalu za tem je z nastopom Vodnika slovensko kranjsko posvetno pesništvo doseglo svoje prve uspehe.

Središče osrednjeslovenskega knjižnega jezika je bila ves čas Ljubljana, v kateri so se zbirali in delovali prvi slovenski izobraženci. V 18. stoletju se je jezik razvijal vzporedno z reformami Marije Terezije in Jožefa II., ki so močno centralizirale državo. V Avstrijskem cesarstvu se je uveljavila nemščina, ki je izpodrinila latinščino tudi kot administrativni jezik. Pohlin in zoisovci so se v drugi polovici 18. stoletja začeli resneje ukvarjati z vprašanjem osrednjeslovenskega/kranjskega knjižnega jezika. Med njimi še ni bilo pravega jezikoslovca, kljub temu pa so z ljubiteljskim pristopom do jezikovnih vprašanj spoznali, da se je kranjski jezik v obdobju po protestantizmu močno spremenil. Predlagali so preobrazbo Dalmatinovega jezika in nov, posodobljen prevod *Svetega pisma* (1784–1802), ki so ga pripravili kranjski katoliki. Prevajalsko ekipo je vodil Jurij Japelj, s pomočjo Blaža Kumerdeja pa je k delu pritegnil še Jožefa Škrinjarja, Antona Travnja, Jožefa Riharja, Modesta Šraja in Janeza Debevca. Novo zavezo je želel prevesti Marko Pohlin, vendar pa mu ljubljanski škof Herberstein dela ni zaupal. Raje se je odločil za Japlja, ki je že leta 1773 sodeloval pri uresničevanju janzenističnega programa in je iz nemščine prevedel ter leta 1779 pri ljubljanskem tiskarju in založniku Janezu Frideriku Egerju izdal jožefinski *Ta velki catekismus s' prašhanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladošti v' zessarških krajlevih duschelah*. Japljev katoliški prevod *Svetega pisma Nove zaveze* je izšel v dveh delih – prvi del leta 1784 ob dvestoletnici prvega Dalmatinovega prevoda *Biblije*, drugi del pa leta 1786. Nezadovoljstvo sodelavcev prevajalcev je vse bolj naraščalo. Japlju so očitali samovoljo pri prevajanju, opozarjali pa so tudi na teološke in jezikovne pomanjkljivosti prevoda. Glasoslovno naj bi se preveč naslanja na jezik 16. stoletja, uporabljal naj bi preveč tujk, odrekli so mu pravi občutek za jezik. Japelj je še izdal prvi del *Stare zaveze* (leta 1791 Pentatevha) in leta 1796 Jozuetovo knjigo, Sodnike in Rutino knjigo), nato pa je moral

odstopiti in prevajanje je prevzela opozicija. Druga izdaja *Nove zaveze* leta 1804 je že izšla brez njegovega imena – Debevc, Škrinjar, Vodnik (SBL 1928). Prevodu je sledilo prizadevanje za dober slovar (Vodnik) in slovnico (Kopitar, Vodnik, Metelko), vprašanje primerne pisave («črkarska pravda»/ abecendna vojna), Kopitarjev in Čopov jezikovni koncept, Prešernov nastop in jezikovno nemirno obdobje, ki se kaže v Bleiweisovih *Novicah* – vse to je pripeljalo do zavrnitve bohoričice in metelčice ter uvedbe primernejše pisave slovenice, ki je ob novih oblikah postala prepoznavni zunanji znak novoslovenščine ali enotnega slovenskega knjižnega jezika.

Vzhodnoslovenski knjižni jezik

Ozemlje vzhodne Slovenije je bilo upravno razdeljeno med nemško in madžarsko govoreče okolje, Mura pa je postala ostra geografska meja, ki se je zarezala v prvotno enoten slovenski jezikovno-kulturni prostor. Slovenci na desni strani Mure so se začeli jezikovno približevati t. i. alpski slovenščini, saj so stiki s panonsko jezikovno bazo postajali vse težji. Oblikovali sta se prekmurska in vzhodnoštajerska (pokrajinska) jezikovna različica. Čeprav izhajata iz panonske narečne baze, pa so med njima v nekaj stoletjih nastale razlike, ki so posledica različnih okolij, v katerih sta se jezika razvijala. Na vzhodnoštajersko različico vzhodnoslovenskega jezika sta odločilno vplivala osrednjeslovenski jezik in nemška nadoblast, na prekmurski knjižni jezik pa kajkavski jezik (preko hrvaščine tudi glagoljaši) in madžarska nadoblast.

Vzhodnoslovenski knjižni jezik ima svojo predzgodbo s prihodom Cirila in Metoda v slovensko Panonijo, zato v zgodovinskem razvoju prepoznavam deset obdobj, ki so odločilno zaznamovali njegov razvoj v smeri slovenskosti.

Najvzhodnejši severovzhodni del današnjega slovenskega ozemlja je bil vse od propada Kocljeve države pa do leta 1919 ločen od matičnega naroda. Zgodovinski dejavniki so bili odločilni, da se je v Prekmurju slovenski jezik razvijal drugače kot med Slovenci na desni strani Mure (Novak 1976: 8–9). Šolstvo je bilo v madžarskem jeziku in si je, še zlasti v drugi polovici 19. stoletja, prizadevalo pomadžariti Slovence na Madžarskem in zatreti njihovo narodno zavest, ki so jo prebudili protestanti v 18. in katoliki na začetku 19. stoletja. Ob močnih madžarskih pritiskih pa je bil jezik prekmurskih Slovencev že od 11. stoletja naprej izpostavljen tudi hrvaško-kajkavskim vplivom, kar se je čutilo zlasti v cerkvi. Prekmurci so poslušati osnovne

razlage in molitve v kajkavskem jeziku. Morali so se mu prilagajati in ga razumeti, kasneje pa tudi brati lekcionarje, zgodbe svetega pisma in druga cerkvena besedila v jeziku zagrebške škofije. Tako je prekmurski jezik ostal tesneje povezan s kajkavščino vse do ilirizma, ko se je na Hrvaškem izoblikoval enoten knjižni jezik.

Od Kocljeve kneževine do slovenske državnosti
1. Spodnjepanonski jezikovni prostor (Kocljeva kneževina) <ul style="list-style-type: none">• Misijonsko delo Cirila in Metoda/stara cerkvena slovanščina (866/67–885/86)
2. Razdelitev enotnega panonskega prostora med Slovence, Hrvate in Madžare (11. stoletje)
3. Oblikovanje t. i. <i>slovenskega</i> (=kajkavskega) jezika 16. stoletja v panonskem jezikovnem prostoru (Anton Vramec: <i>Kronika</i> , 1578)
4. Rokopisna dejavnost v prekmurskem prostoru (16. do 18. stoletje) <ul style="list-style-type: none">• Martjanska pesmarica I (1543 ali 1593 in 17. stoletje)
5. Nastop prekmurskih protestantov in normiranje prekmurskega knjižnega jezika v 18. stoletju
6. Razširitev prekmurskega knjižnega jezika na vse funkcijske zvrsti jezika do sredine 19. stoletja
7. Poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja <ul style="list-style-type: none">• Katoliški pisci sprejmejo enotni slovenski knjižni jezik• Protestantski pisci vztrajajo pri stari knjižni prekmurščini do konca I. svetovne vojne
8. Konec 1. svetovne vojne in vrnitev Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju
9. »Železna zavesa« med prekmurskimi in porabskimi govori
10. Odpiranje in brisanje meja v nekoč zahodnem južnoslovenskem panonskem prostoru

Slika 4: Obdobja v razvoju prekmurskega jezika (od stare cerkvene slovanščine do enotnega slovenskega jezika).

Novak (1976: 7) navaja, da je zaradi posebnih zgodovinskih razmer bilo onemogočeno tudi prehajanje knjig iz Kranjske v Prekmurje in da so bile pred letom 1919 knjige Mohorjeve družbe edini nekoliko bolj razširjeni tiski »knjižne slovenščine« med preprostimi ljudmi v Prekmurju. Duhovniki in redki drugi izobraženci so sicer poznali knjige Slovenske matice in »kak slovenski časnik«, drugače pa jezikovnih povezav ni bilo in se je prekmurski jezik razvijal neodvisno od osrednjeslovenske kranjščine.

Predknjižno izročilo
Martjanska pesmarica I (1543 ali 1593 in 17. stoletje) Markiševska pesmarica (1632) Martjanska pesmarica II (1756)

Slika 5: Predknjižno izročilo v slovenskem panonskem/prekmurskem jezikovnem prostoru.

Najstarejši ohranjeni zapis v prekmurskem jeziku je *Martjanska pesmarica I.* (1543 ali 1593 in 17. stoletje), vendar pa ustno izročilo sega v še starejše obdobje (Novak 1976: 37). Iz kasnejših časov je ohranjena tudi mlajša *Martjanska pesmarica II* (1756 ali 1786) in še približno šestdeset drugih rokopisnih pesmaric (Škafar 1978: 99–103), ki dokazujejo razširjenost prekmurskega jezika in potrebo ljudi, da ga uporabljajo tudi v pisni obliki ter tako ohranjajo dokaze o tradiciji jezika, ki je bil zaradi zgodovinskih okoliščin skoraj obsojen na propad, še preden se je potrdil v knjižni obliki.

Domnevno prva prekmurska knjiga je izgubljena *Agenda vandalica* (1587), za katero vemo iz dopisovanja med Mihaelom Bakošem in bratislavskim pastorjem Mihaelom Institorisom Mošovskim (Šebjanič 1969: 243–244). Slovenski obrednik kaže povezovalno vlogo tiskarja Janeza Mandelca, ki je po izgonu iz Ljubljane, kjer se je pripravljaj na tisk Dalmatinove *Biblije*, bival in deloval na Ogrskem. Med letoma 1587 in 1589 je imel tiskarno v Monyorókeréku (Eberavi) na današnjem Gradiščanskem (Reisp 1993: 511). Tam je leta 1587 natisnil danes izgubljeno prvo prekmursko knjigo *Agenda Vandalica*, dvanajst let pred tem pa je bilo njegovo delo tudi prva v Ljubljani natisnjena knjiga Dalmatinov *Jesus Sirah* (1575).

Slovenski (prekmurski) knjižni jezik
I. obdobje (1587): prva tiskana knjiga – (izgubljena) <i>Agenda Vandalica/Slovenska agenda</i>
II. obdobje (1615–1771): protestantsko – ustanovitveno in normativno
III. obdobje (1771–1796): protestantsko-katoliško – nadaljevalno in knjižno ustalitevno
IV. obdobje (1796–1848): prerodno-romantično – jezikovno zbliževalno
V. obdobje (1848–1919/21): narodno nemirno – knjižnoslovensko in prekmursko narečno
VI. obdobje (1919/21–1945): združitevno – slovensko
VII. obdobje (1945–danes): poveljno – »železna zavesa« in osamosvojitvev

Slika 6: Obdobja v razvoju prekmurskega knjižnega jezika.⁶

Po *Agendi Vandalici* se je prekmurski knjižni jezik oblikoval kot stranski dosežek protestantizma. Njegov nastanek in razvoj je v 18. stoletju preslikava vsega, kar se je dogajalo na Kranjskem v drugi polovici 16. stoletja. Zgodba prekmurskega knjižnega jezika se začneja z abecednikom in katekizmom ter zahtevo, da mora vsak vernik brati *Sveto pismo* v maternem jeziku. Protestant Franc Temlin je natisnil prvo prekmursko knjigo, cerkveni učbenik *Mali Katechismus* (1715), v njej pa je prekmurščino (»čisti

⁶ Upoštevani sta razvrstitev in terminologija v Jesenšek (2013: 51–61, 2018).

slovenski jezik) poimenovalno ločil od kajkavščine (»*slovenski jezik*«), ki je bila do takrat nadomestni knjižni jezik v prekmurski cerkvi. Temlin je poskušal oblikovati nadnarečni jezik, ki bo razumljiv na širšem prekmurskem govornem prostoru. Temlinov *Mali katechismus* (1715), Kerčmarjev *Abecedarium szlowenszko* (1725), Severjev *Réd zvelicsánsztva* (1747) in Küzmičev *Vöre krsztsanske kratki navuk* (1754) so pomenili začetek pri oblikovanju prekmurskega knjižnega jezika, nato pa je vlogo prekmurskega Dalmatina prevzel Števan Küzmič. V petdesetih letih 18. stoletja se je začel pripravljati na prevajanje Biblije. *Nouvi Zákon* (1771) je njegovo življenjsko delo (verjetno je prevedel celotno *Biblijo*, a rokopis, žal, ni ohranjen), najpomembnejše delo prekmurskega protestantskega slovstva in prvi slovenski prevod *Svetega pisma* iz originalnega jezika, tj. stare grščine. Pri ustvarjanju prekmurskega knjižnega jezika je imel še težjo nalogo kot Trubar ali Dalmatin, saj v Prekmurju ni bilo mest in združevalne središčne mestne govorice. Jezik okolja je povezal v nadnarečno tvorbo s pomočjo svojega jezikovnega čuta ter tako oblikoval knjižni jezik prekmurskih protestantov. V uvodu opozarja na kranjske Trubarjeve in Dalmatinove knjige ter na kajkavske in hrvaške pisce, vendar pa pravi, da je prekmurski jezik od njih razlikovalen, zato ogrski Slovenci potrebujejo svoje prevode:

Meo je i ma efese Gofzpodin Boug vfzigdar, kakti na vef cslovecsanfzki, tak i na vefz Szlovenfzki narod vu etom fzvojo Bo'zanfzko fzkrb: da liki je od fzrejdnjegá mourja notri do Bejlóga vfzo Dalmatzio, Ifztrio, Slavonio, Boznio i bulgario, Horvacski, Krajnfzki, Stajerfzki, Vogrfzki, Morfzki, Csefzki, Polfzki i Moskoviranfzki orfzag z' nyim napuno; Ar tej nafi Vogrfzki fzlovenov jezik od vfzej drugi dofzta tühoga i fzebi lafztivoga ma. Kakti i vu naprej zraesunani fze veliki razlocsek nahaja. (Küzmič 1771: Predgovor §13)

Pomembno vlogo pri uzaveščanju prekmurskega knjižnega jezika ima sedem knjig katoliškega duhovnika Mikloša Küzmiča (1737–1804), ki jih je napisal po latinski predlogi, med njimi predvsem *Szvéti evangeyeliomi* (1780) in v prekmurskem jeziku največkrat ponatisnjena *Kniga molitvena* (1782).

Začetki umetnostnega jezika segajo v leto 1774, ko je nastala prva znana prekmurska posvetna pesem, pustna prigodnica *Versus Vandalici*, ki jo je napisal dijak evangeličanskega liceja v Požunu (Bratislava) David Novak. V 19. stoletju je to smer nadaljeval Janoš Kardoš s prekmurskimi prevodi madžarskih pesnikov.

Leta 1807 je izšla svatbena knjiga *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo* (Sijarto 1807), v kateri je bila v prekmurskem knjižnem jeziku s predstavitvijo snubitve in vabilom na svatbo ter necerkvenimi pesmimi prvič ubesedena

tudi posvetna vsebina. Po Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona* je bila to najpomembnejša prelomnica v razvoju knjižne prekmurščine, ki se je iz cerkvenega razširila v posvetno slovstvo, in sicer tudi na umetnostni jezik. V posvetnem slovstvu je prekmurski knjižni jezik dosegel višek v prebudnem delu Jožefa Košiča (1788–1867). Po Slomškovem vzoru nedeljske šole je posredoval osnovno znanje o pisanju, zgodovini, omikanosti in krepitvi moralnosti v delu *Zobrisani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rábov* (1845), po Kremplovih *Dogodivšinah štajerske zemle* je spisal prvo prekmursko zgodovinsko knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848), v rokopisu pa je ostalo njegovo najpomembnejše zgodovinsko delo *Starine železnih ino salaskih Slovenov* (Košič 1992: 149–176). Košič je prenovil prekmurščino 18. stoletja ter je izrazno in slogovno povsem približal literarni zvrsti.

Visoka stopnja kultiviranega knjižnega jezika se je nadaljevala v delih katoliških in protestantskih piscev do sredine 19. stoletja, ko je knjižna prekmurščina odločilno sooblikovala enoten slovenski knjižni jezik. Sledila je bogata knjižna produkcija protestantskih in katoliških piscev – do leta 1918 je izšlo 334 enot prekmuriane (Škafar 1978), vključujoč vse funkcijske zvrsti jezika.

Protestantski in katoliški odnos do slovenskega jezika se v drugi polovici 19. stoletja nista več ujemala. Katoliški pisci so sprejeli enotni slovenski knjižni jezik, poenotenje pa so pokazali navzven tudi tako, da so črkopis prekmurico (ali prekmursko ogrico, tj. madžarski črkopis, prilagojen prekmurskim glasovnim posebnostim), ki so jo uporabljali v tiskih 18. stoletja, zamenjali s slovenico. Košičeve jezikovne stike z vzhodnoštajerskimi pisci je nadaljeval Jožef Borovnjak (1826–1909), ki je na Cankovi sprejemal štajerske duhovnike in izobražence, jih seznanjal z jezikovnimi, kulturnimi in političnimi razmerami v Prekmurju. Od Božidarja Raiča in Antona Trstenjaka je dobival pomembne informacije o »avstrijski slovenščini«, prizadevanjih za poenotenje kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika, čitalniškem in taborskem gibanju ter dejavnosti Mohorjeve družbe in širjenju njenih knjig tudi v Prekmurju. Skrbel je za ponatiskovanje pomembnih prekmurskih knjig, pisal pa je tudi sam. Izdal je prekmurski molitvenik in pesmarico *Szvéti Angel csuvár* (Borovnjak 1875), v kateri se je jezikovno približal novoslovenščini – enotni slovenski knjižni jezik je sprejel v začetku devetdesetih let 19. stoletja, ko je izdal knjižico na šestnajstih straneh *Angleska služba ali poduk, kako se pri sv. maši streže* (Borovnjak ok. 1890). Franc Ivanocy, najznamenitejši prekmurski narodni buditelj in začetnik katoliške publicistike v 20. stoletju, je zagovarjal enotni slovenski knjižni jezik in narodnostno združitev, evangeličanski duhovnik Janoš Kardoš pa

takih pozitivnih jezikovnih sprememb ni podpiral in se je zavzemal za ohranjanje statusa prekmurskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 104).

Šele po letu 1919 se je v Prekmurju v celoti uveljavila enotna slovenska knjižna norma, ki je nastala s poenotenjem osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika (kranjščine in prekmurščine), prekmurščina pa se je ustalila kot eno izmed slovenskih narečij. Njen prehod iz knjižnega v narečni okvir pa se kljub zgodovinskemu trenutku in ideji Zedinjene Slovenije ni zgodil »čez noč«. Prekmurski katoliški pisci so sprejeli novoslovenščino kot predpogoj za združitev vseh Slovencev v eni državi, protestanti pa so še naprej zagovarjali samobitnost prekmurskega jezika v odnosu do madžarščine in novoslovenščine. Šlo je za nejezikovno odločitev, ki je bila cerkveno-politično pogojena – protestanti v Prekmurju so poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja razumeli kot prevlado slovenske katoliške večine nad prekmursko evangeličansko manjšino. Mislili so, da bo narodnostna združitev »avstrijskih« in »ogrskih« Slovencev pomenila tudi versko združitev. Prepričani so bili, da obstoj evangeličanske vere v Prekmurju lahko zagotovi le madžarska politika, zato so slovensko jezikovno vprašanje podredili interesom protestantske vere v Prekmurju in njenemu obstoju v okvirih madžarske države.

Danes se je v strokovni literaturi končno uveljavilo prepričanje, da prekmurski tiski 18. in 19. stoletja niso pisani v narečju, ampak v knjižnem jeziku, ki se je skoraj dvesto let uporabljal sočasno z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom, se od njega razlikoval, približeval in oddaljeval od kajkavščine ter se v sredini 19. stoletja združil z osrednjeslovenskim knjižnim jezikom v enoten slovenski knjižni jezik (Orožen 1985/86, 1996, 1996a), (Jesenšek 2013, 2018).

Vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) jezik

Vzhodnoštajerski rokopisi kažejo tri različna prizadevanja za uresničevanje samostojne knjižne norme: ena so izrazito narečna, druga poskušajo biti nadnarečna, tretja pa so jezikovno prevzemalna in vezana na kranjski ali kajkavski jezikovni prostor. Najstarejše ohranjeno besedilo v vzhodnoštajerskem jeziku je *Velikonedeljska prisega* (1570), ki pa ima še veliko narečnih posebnosti, tako kot tudi drugi ohranjeni zapisi iz 17. stoletja (Rajh 1984: 38–49). 18. stoletje je prineslo nove rokopise, npr. *Apostlov nemško-slovenski slovar* (1783), *Ta veliki katechismus* (1783), *Parchamerjev katekizem* (1758 še kajkavski jezik, 1764 pa že »štajerska« slovenščina).

Predknjižno izročilo	
Rokopisi 16. in 17. stoletja	Rokopisi 18. stoletja
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Velikonedeljska prisega (1570) ▪ Fevdalna prisega (po 1637)⁷ ▪ Središka tožba (1648) ▪ Pismo ormoškega graščaka (1651/58) ▪ Kalobski pravopis (1651) ▪ Slovensko cesarsko določilo (1675) ▪ Raputhov evangelij (1686) ▪ Prisega iz Štajerja (1696) ▪ Ptujskogorska prisega (1696) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pravila bratovščine sv. Florjana v Središču (1705) ▪ Oporoka Mihaela Modrinjaka (1713) ▪ Oporoka Nikolaja Starega (1731) ▪ Prisega ljutomerskih tržanov (1717/25) ▪ Središka prisega (1730/40) ▪ Prisega iz Hrastovca (1781) ▪ Razsodba iz Hrastovca ▪ Rokopisna pesmarica iz Cirkulan (1781)

Slika 7: Predknjižno izročilo v slovenskem panonskem/vzhodnoštajerskem jezikovnem prostoru.⁸

Slovenski (vzhodnoštajerski) pokrajinski (knjižni) jezik
<p>I. obdobje (1758–1777): jezikovnoprebudno</p> <p>II. obdobje (1777–1803): vzhodnoštajersko raznovrstno</p> <p>III. obdobje (1771–1824): iskalno-soočanjsko</p> <p>IV. obdobje (1824–1839): knjižnonormativno</p> <p>V. obdobje (1839–1848): zavrtnitveno</p> <p>VI. obdobje (1848–danes): združitveno-enotnoslovensko</p>

Slika 8: Obdobja v razvoju vzhodnoštajerskega pokrajinskega (knjižnega) jezika.⁹

Vzhodnoštajerski (knjižni) jezik je poskušal pridobiti knjižni status z izdajami *Parhamerjevega katekizma* (1758, 1764, tretja izdaja leta 1777 je jezikovno vzhodnoštajersko osmamosvojena); nadaljevalo se je z Volkerjevimi pesniškimi poskusi, npr. pesmarica *Pesme k tem opravili te svete maše* (1783); sledila je Svetourbanska akademija (1803) z Naratovim, Modrinjakovim in Jaklinovim pogledom na jezik, ko so se na Destniku zbrali štajerski izobraženci. Članom je šlo predvsem za vprašanje jezika, saj so se v Ljubljani takrat že resno ukvarjali s slovenskim slovarjem in slovnico (Rajh 1984: 41–43). Narat si je prizadeval, da bi se knjižni standard ob močnem upoštevanju vzhodnoštajerskih jezikovnih posebnosti določil

⁷ Fevdalno prisego (po 1673) so uporabljali za časa Ferdinanda III. (1673–1657) in Leopolda I. (1658–1705) (J. J. 1911: 37; Rigler 2001: 351).

⁸ Navedeno je gradivo iz Rigler (2001: 348–361) in Jesenšek (2025: 39–42).

⁹ Upoštevana je razvrstitev iz Jesenšek (2015: 43–49).

razlikovalno do kranjskega, pisali pa bi v bohoričici; Modrinjak je zagovarjal prednosti hrvaškega črkopisa in naslonitev na kajkavščino. Popolno uveljavitev in standardizacijo je vzhodnoštajerski jezik dosegel v prizadevanjih za vzhodnoštajerske slovnice ter v številnih tiskanih knjigah Petra Dajnka, Antona Šerfa, Antona Laha, Vida Rižnerja in njihovih sodobnikov. Štiri slovnice vzhodnoštajerskega jezika (Šmigoc, 1812; Dajnko, 1824; Murko, 1832 in Muršec, 1847) v prvi polovici 19. stoletja dokazujejo, da so se pisci na vzhodu Slovenije zavedali razlik med svojim in osrednjeslovenskim knjižnim jezikom. Dajnko je leta 1824 v uvodu v slovnico jasno zapisal, da na Kopitarjevo pobudo išče posebno mesto za vzhodnoštajerski jezik, ki ga loči na eni strani od jezika Korošcev in Kranjcev, na drugi strani pa ga razlikuje tudi od jezika ogrskih Slovencev in Hrvatov.

Najvztrajnejši zagovornik in uporabnik vzhodnoštajerskega jezika je bil Peter Dajnko (Rajhman 1970: 312), ki je zagovarjal samostojno jezikovno pot na severovzhodu Štajerske in pisavo dajnčico. Leta 1824 je v uvodu v svojo slovnico zapisal, da na Kopitarjevo pobudo išče posebno mesto za vzhodnoštajerski jezik, ki ga loči na eni strani od jezika Korošcev in Kranjcev, na drugi strani pa ga razlikuje tudi od jezika ogrskih Slovencev in Hrvatov.

Za oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika so si na severovzhodu Štajerske v nasprotju z Dajnkom in njegovimi številnimi posnemovalci prizadevali le Anton Murko, Anton Martin Slomšek in Anton Kremlj; slednji se je pri prevajanju cerkvenih besedil odločil za prevzemanje jezikovnih zakonitosti osrednjeslovenskega knjižnega jezika, kljub temu pa tudi v njegovem pisanju najdemo dokaze, da so vzhodnoštajerski jezik na vzhodu Slovenije uporabljali skoraj vsi izobraženci. Kremlj si je v cerkvenih prevodih prizadeval približati vzhodnoštajerski jezik osrednjeslovenskemu in to mu je, kljub Prešernovi puščici (»Nisi je v glávo dobíl, le slovénščino v krémplje / dúh preonémčeni sláb, vóljni so krémplji bilí«) uspelo, kadar je imel dobre vzore. Evangelije in življenje svetnikov je lahko prebiral v kranjskem knjižnem jeziku in to je glasoslovno, besedoslovno in skladensko močno vplivalo na njegove cerkvene prevode, npr. *Branje od tih v' kmetičke kalendre postavljenih ino nekerih drugih Svetnikov* (1833) ali *Sveti nedelni ino svetešni evangelji* (1843). Drugače pa je bilo, ko je pisal zgodovinsko delo, za katerega ni imel kranjskih virov in jezikovnih vzorov. Kremplove *Dogodivšine štajerske zemle* (1845) so prva v slovenščini napisana zgodovina Slovencev. Način pisanja, skladnja, slog in besedje so bili drugačni kot v nabožnem slovstvu. Kremlj, ki v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku ni mogel najti zgledov za pisanje zgodovinskega besedila,

se je odločil za jezikovne rešitve, ki so bile značilne za vzhodnoštajerski jezik. S tem je dokazal, da je bil ta jezik v začetku štiridesetih let 19. stoletja že tako razvit, da je lahko uresničeval vse potrebe piscev in prevajalcev ter se je uveljavil kot knjižni. Vzhodnoštajerski pisci so ga dvignili iz narečnih okvirov in ga kultivirali tako, da so lahko v njem nastajali cerkveni in posvetni tiski.

Vzhodnoštajerski knjižni jezik je najmlajše slovensko knjižnojezikovno izročilo, ki se je začelo oblikovati v drugi polovici 18. stoletja. Knjižni jezik je imel pomembno vplivajnsko moč predvsem v dvajsetih letih 19. stoletja, ko je z Dajnkovim jezikovnim programom v zavesti uporabnikov za kratek čas pridobil tudi narodno pomembno vlogo. V zelo kratkem času (od začetnih prizadevanj za normiranje v drugi polovici 18. stoletja do oblikovanja enotne slovenske knjižne norme je preteklo manj kot osemdeset let) je razvil večino funkcijskih zvrsti – časa je zmanjkalo le za publicistiko. Lastnosti knjižnega jezika sta mu med cerkvenimi besedili potrjevali Dajnkova izdaja *Evangelijev* (1817) ter njegov rokopisni prevod dela *Stare zaveze* (1836), urejeno podobo pa so mu določali slovarniki (npr. Čebul, Popovič, Apostel, Dajnko, Murko, Penn), pisci slovnici (Zelenko, predvsem pa Šmigoc, Dajnko, tudi Murko in Muršec), člani Svetourbanske akademije in Slovenskega društva v Gradcu ter drugi izobraženci (npr. Volkmer, Modrinjak, Narat, Jaklin, Primic, Rižner, Šerf, Veršič, Lah, Slomšek). Šlo je za zapozneli katoliški razsvetljenski odziv na jezikovne razmere na severovzhodu slovenskega štajerskega jezikovnega prostora in iskanje jezikovnih rešitev, ki so izbirale med naslonitvijo na kajkavsko knjižno tradicijo in samostojnim vzhodnoštajerskim jezikovnim razvojem. Janez Nepomuk Primic takega jezikovnega partikularizma ni podpiral in je v Gradcu vizionarsko napovedal poenotenje slovenskega knjižnega jezika, do katerega pa je lahko prišlo šele po umiku Petra Dajnka, ki je normiral vzhodnoštajerski knjižni jezik v slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* [Slovnica slovenskega jezika] (1824) in ga s pisavo dajničico razlikovalno določil v razmerju do kranjščine in bohoričice oz. metelčice.

Enotni slovenski knjižni jezik

Sodobne raziskave zgodovine slovenskega jezika opozarjajo na dvojnični razvoj v alpskem in panonskem prostoru ter ugotavljajo, da tradicionalna knjižna slovenščina ni le kranjščina. Mnenje, da je vse, kar prihaja iz osredja, »pravilno«, sprejemljivo in splošno slovensko, to, kar ponuja slovensko

jezikovno obrobje, pa je narečno in za »splošni slovenski knjižni jezik« nesprijemljivo, danes ne velja več. Do sredine 19. stoletja sta soobstajala osredneslovenski (kranjščina) in vzhodnoslovenski (prekmurščina, vzhodna štajersčina) knjižni jezik, dve knjižni različici, ki sta se v pomladi narodov poenotili in oblikovala se je novoslovenščina ali enotni slovenski knjižni jezik. Normativno poenotenje slovenskega jezika je bilo posledica romantičnih razmišljanj o jeziku in narodu v času, ko je bila jezikovna enotnost pogoj za nacionalno združitev in državotvornost Slovencev. Pred pomladjo narodov, se zdi, še ni bilo pogojev za Zedinjeno Slovenijo. Slovenci so bili takrat razdeljeni na različne (tuje) upravne enote, zato se je morala najprej uzavestiti romantična misel, da je za razvoj naroda potreben »narodni« jezik. Temu se je pridružilo Slomškovo spoznanje, da je »naš materni jezik« varh prave vere« in njegov poziv, da je čas slovenščino počastiti kot »svojo milo mater«. Slovenščina se je morala prebiti v šole in urade ter dokazati, da je v Sloveniji doma slovenščina, nemščina pa škodi slovenski kulturi. Luka Svetec je 4. januarja 1850 v časopisu *Slovenija* predlagal nove oblike, ki so nato poenotile kranjski in prekmurski knjižni jezik:

Najpred se vpraša, ktere so te nove oblike? [...] So nasledne: I. Se stavi *-om*, *-oma*, namesto *-am*, *-ama* pri imenih možkega in srednjega spola. II. Namesto *-iga*, *-imu*, *-im* (v mestniku jedinbroja) se piše *-ega*, *-emu*, *-em*. III. Pri imenih srednjega spola se v višebroju prilog imenu jednako sklanja. IV. Prilogi se v drugi in tretji stopnji s spolom imena vselej skladajo. V. Glagoli družega razpola, ki se končajo s slovko *nem*. se sprejajo na *-uti* (oti) *-ul* (fol) namesto *-iti*, *-il*. VI. Se piše *šč* namesto *š*, ako izvira tisto iz glasov *sk*, *st* ali sploh etimologija tako veli. VII. Se stavi *da* namesto *de*. (Svetec 1850: 8)

Narodna ideja je morala na Slovenskem najprej zaživeti in se oblikovati v spoznanje o pravici narodnosti. Potrebno je bilo rešiti vprašanje jezika in njegove rabe v cerkvi, šoli, uradih in vsakdanjem življenju, šele nato se je lahko začela razvijati ideja Zedinjene Slovenije. Vprašanje rabe jezika v javnosti sicer ni Zedinjena Slovenija, vendar pa le-te ne bi bilo brez rešenega jezikovnega vprašanja. V takih jezikovnih razmerah so se Kranjci in Prekmurci (»avstrijski in ogrski Slovenci«) znašli v pomladi narodov. Jezikovno neenotni niso mogli uveljavljati zahtev, ki so jih od Dunaja zahtevali npr. Čehi, Poljaki in Hrvati. Najprej je bilo potrebno oblikovati enotni slovenski knjižni jezik. Poenotenje kranjščine in prekmurščine pa se ni moglo zgoditi čez noč. Izhajajoč iz jezikovne norme sta tako poenotenje nehote napovedala že prekmurski (Küzmič, 1771) in kranjski (Japelj, 1784) prevod Svetega pisma Nove zaveze, čeprav sta nastajala neodvisno drug od drugega: prvi z naslonitvijo na starogrški izvorni jezik Nove zaveze,

drugi kot prenavljanje Dalmatinovega jezika ob nemški in latinski predlogi. Kopitarjevo soočenje obeh prevodov na začetku 19. stoletja je spodbudilo njuno približevanje. Do poenotenja je prišlo v času, ko je prevladovalo prepričanje, da jezik določa bistvo naroda, njegov nastanek in obstoj. Slovenščina se je morala prebiti v šole in urade ter dokazati, da je v Sloveniji doma slovenščina, nemščina pa škodi slovenski kulturi.

V drugi polovici 19. stoletja Zedinjena Slovenija in ideja o Ilirskem kraljestvu še nista vključevali takrat t. i. spodnjih Štajercev in Prekmurcev. Kopitar in Čop sta na začetku 19. stoletja priporočala »stari slovenski jezik« Števana Küzmiča kot vzor »čiste in pravilne« slovenščine, vendar pa je zavest o tem, da v Prekmurju prebivajo Slovenci in da se tam govori slovenski jezik, zelo počasi prihajal na Kranjsko. Društvo Slovenija je 1848 na Dunaju ob nastajajoči ideji slovenske samostojnosti poslalo pismo kranjskemu deželnemu zboru v Ljubljano, naj začne razmišljati o slovenskem narodu in »zavaruje slovensko narodnost na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem«. Prekmurje ni bilo omenjeno, zato to še ni bila misel o Zedinjeni Sloveniji, ki sta jo dunajska člana društva Slovenija, Anton Globočnik in Martin Semrajc, prva zelo nejasno ubesedila v prošnji cesarju Ferdinandu, da naj »brate« Kranjce, Štajerce, Korošce in Primorce »pod enim vladarstvom sklene«, ker so predolgo že ločeni. Janez Bleiweis je že bolj natančno predstavil Zedinjeno Slovenijo nadvojvodi Janezu na avdienci aprila 1848, a tudi on v vsebinsko nejasnih načrtih v njej ni videl Prekmurja. Slovenci so se med pomladjo narodov miselno preveč ukvarjali z zgodovinsko razkosanostjo in neenotnostjo, zato je bilo težko razmišljati združevalno kot en narod. Prvi nebogljeni korak na poti do Zedinjene Slovenije je leta 1848 brezmočno zastal, ker je bil program neizdelan in ni znal pritegniti vseh slovenskih manjšin – izključevalen je bil do ogrskih Slovencev v Prekmurju in Porabju.

Ilirsko kraljestvo je bilo »v igri« tudi še v drugem koraku razmišljanj o Zedinjeni Sloveniji v šestdesetih letih 19. stoletja. 25. 9. 1865 so se tri leta po Slomškovi smrti na »mariborskem shodu« zbrali Štajerci, Korošci in Kranjci, ki so razpravljali o Zedinjeni Sloveniji, tj. Ilirskem kraljestvu, h kateremu naj bi se pridružila še slovenska Štajerska, med tem ko Prekmurje ponovno ni bilo omenjeno. Ali je bilo za tako nerazumevanje slovenskega narodnopolitičnega vprašanja kriva tisočletna prekmurska osamitev v madžarskem prostoru in nebivanje s Kranjci? Težko verjetno, saj je Božidar Raič prav v šestdesetih letih »prekoračil« reko Muro in dokazoval Kranjcem, da je slovenska narodnostna meja na reki Rabi, prekmurske izobražence pa je prepričeval, naj se tesneje povežejo s Kranjci.

Poenotenje slovenskega knjižnega jezika je potekalo v dveh valih, oba-krat spodbujeno s prelomnima zgodovinskima dogodkoma: (1) marčna revolucija, pomlad narodov in prebujanje »nezgodovinskih narodov« v habsburški monarhiji in (2) prva svetovna vojna, razpad Avstro-Ogrske in združitev Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem. Po pomladi narodov je v Prekmurju sledil prelom. Katoliški pisci so v povezavi s Štajerci in slovenskim osredjem začutili, da gre jezikovno, narodnostno in geografsko za en prostor, zato se mora slovenski jezik skladno z romantično mislijo o jeziku kot najpomembnejši narodni oznaki poenotiti.

Preobrazba slovenščine se je uveljavilav Miklošičevem prevodu *Občega državljskega zakonika* in Janežičevih izdajah srednješolskih slovnice, nato pa so nove oblike postale obvezne za novoslovenščino v drugi polovici 19. stoletja. Slovenski knjižni jezik je postal sestavni del taborskega gibanja (1868–1871); na 18 taborih so zahtevali, da mora postati slovenščina uradni jezik na Slovenskem, slovensko morajo znati vsi uradniki, v cerkvah je potrebno pridigati v slovenskem jeziku, učni jezik v šolah mora biti slovenski (uvesti pa je potrebno tudi slovenščino kot učni predmet), Slovenci pa se naj združijo v Zedinjeno Slovenijo.

Žal pa je pozitivnemu jezikovno-političnemu gibanju sledilo nekaj ne-ustreznih pojmovanj knjižnega jezika. V drugi polovici šestdesetih let 19. stoletja se je pojavilo levstikovanje, tj. prizadevanje za puristično prečiščen slovenski knjižni jezik, ki je močno arhaiziran (elementi stare cerkvene slovanščine) in slaviziran (elementi ruščine in drugih slovanskih jezikov). »Levstikovo šolo« etimologiziranja sta zagovarjala Cegnar in Levec, hrvatenje pa je še zlasti po letu 1874, ko je bila ustanovljena Univerza v Zagrebu, razširjal Jurčič. K sreči je bilo med Slovenci dovolj preudarnih jezikoslovcev (Cigale, Miklošič, Navratil, Janežič, Škrabec, Pleteršnik), ki so take odklone od pozitivnega razvoja prepoznali za jezikovne zablode in jih še pravočasno preprečili.

V začetku 20. stoletja sta se pojavila najprej novoilirizem, po 1. svetovni vojni pa še jugoslovenarstvo. Šlo je za knjižnojezikovni zablodi, tj. za premajhno skrb za slovenski jezik in zamenjavo s srbskim oz. hrvaškim jezikom. Novoilirizem je zagovarjal Fran Ilešič, slovenstvo pa je uspešno ubranil Ivan Cankar, ki je v predavanju *Slovenci in Jugoslovani* (12. april 1913) iz političnega jugoslovanskega vprašanja odločno izločil slovenski jezik: »Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci –, po kulturi, ki je sad večstoletne ločene vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, kot je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu.« (Cankar 1976: 235)

Po 1. svetovni vojni se je zdelo, da se bo slovenščini v Kraljevini SHS godilo bolje kot v avstroogrski monarhiji. Pričakovanja so bila velika, slovenščina je dobila celo status uradnega jezika v beograjski skupščini, vendar pa se je Anton Korošec odpovedal prevajanju, češ da Slovenci v skupščini dovolj dobro razumejo in govorijo srbsko. Od takrat pa vse do razpada SFRJ je bila slovenščina v skupščini uradni jezik samo še na papirju, enako tudi v vojski, državni upravi, dolgo časa celo ni bilo na televiziji poročil v slovenskem jeziku, nedeljski večerni *Sportski pregled* na ljubljanski televiziji pa je ostal ves čas v neslovenščini.

Po 2. svetovni vojni je slovenščina sicer postala uradni jezik v SFRJ, vendar je bila v vsakdanji rabi ta možnost močno omejena. Poveljevalni jezik v vojski (JLA) je bil samo t. i. srbohrvaški, ki je v vseh oblikah javnega življenja (če ni šlo za sporazumevanje zgolj med Slovenci) skoraj povsem nadomestil slovenščino. Razmere so bile za slovenščino tako neugodne, da je Slavistično društvo Slovenije 14. in 15. maja 1979 v Portorožu organiziralo posvet o slovenščini javnosti, na katerem je bilo ugotovljeno, da raba slovenskega jezika peša v političnem življenju, zakonodaji, upravi, sodstvu in predvsem v vojski (JLA), velike slabosti pa so bile opazne v vzgoji in izobraževanju, v medijih in v gospodarstvu (Pogorelec, ur. 1983). Rezultat portoroškega srečanja je bila ustanovitev Sveta za slovenščino v javnosti (1980) in Jezikovnega razsodišča, ki je »s strokovno argumentacijo in moralno-politično avtoriteto pomagalo v danih razmerah dvigati med Slovenci jezikovno samozavest in občutljivost za jezikovno enakopravnost in jezikovno kulturo« (prim. Moder, ur. 1984). Razmere so se zelo poslabšale leta 1983 s t. i. skupnimi jedri, ki so načrtovala enak šolski izobraževalni program za celotno Jugoslavijo, pri predmetu Slovenki jezik in književnost pa močno zmanjšanje slovenskih avtorjev in srbohrvatizacijo pouka ter uresničevanje jezikovnih idej jugoslovenarstva.

V samostojni Sloveniji je slovenski jezik prvič postal uradni in državni jezik. Slovenija je začela upoštevati evropsko zakonodajo in v obdobju vključevanja v Evropsko zvezo je sprejela tudi evropsko jezikovno politiko in načrtovanje. Leta 1994 je bila imenovana delovna skupina za področje jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike pri Državnem zboru Republike Slovenije, ki je pripravila Zakon o javni rabi slovenščine (5. 8. 2004); ustanovljen je bil Urad za slovenski jezik (kasneje Sektor, danes pa je to Služba za slovenski jezik), ki med drugim pripravlja tudi petletne *Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko*. Na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je do leta 2013 deloval Odbor za jezik (Komisija za slovenski jezik v javnosti v novi sestavi nadaljuje to delo), zelo aktiven je

tudi Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – 17. oktobra 2014 je začel delovati spletni portal Fran (<http://www.fran.si/>), tj. največ in najboljše, kar slovenistična stroka danes ponuja uporabniku na področju slovarjev, slovníc, pravopisov, jezikovnih virov in portalov ter izbranih korpusov.

Leta 2016 je bilo ponovno odprto vprašanje učnega jezika v slovenskem visokem šolstvu. Šlo je za prizadevanje dela slovenske univerzitetne elite (podpirala jih je slovenska vladajoča politika), da bi na slovenskih univerzah slovenski profesor predaval slovenskim študentom v neslovenščini. Anglizacija slovenskega šolstva je bila k sreči preprečena, saj so se široki akciji za slovenski učni jezik pridružili Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Slavistično društvo Slovenije ter številne javne ustanove ter posamezniki. Žal pa ostaja vprašanje: Kdaj in v kakšni obliki se bo tako jezikovno odpadništvo ponovno pojavilo? Leto 2024 ponovno odpira to vprašanje s 15. členom Zakona o visokem šolstvu – Predlog, ki je bil do julija 2024 v javni razpravi, ponovno poskuša prikrito uzakoniti angleščino kot učni jezik na slovenskih univerzah z nerazumljivo in za lase privlečeno razlago, da je angleški učni jezik stvarnost in nuja za »internacionalizacijo« slovenske univerze in določbo, da lahko slovenski profesor na slovenski univerzi predava v angleščini slovenskim študentom, če se jim v programu/ predavalnici pridruži »večje število tujih študentov«:

Predlog 15. člena (učni jezik), ki je bil v javni obravnavi do julija 2024:

(1) Učni jezik na visokošolskih zavodih v Republiki Sloveniji je slovenski. Študent v Republiki Sloveniji ima pravico, da se na visokošolskih zavodih izobražuje in izpolnjuje v slovenskem jeziku.

(2) Ne glede na določbe prejšnjega odstavka lahko visokošolski zavod v Republiki Sloveniji v tujem jeziku izvaja:

- študijske programe tujih jezikov,
- študijske programe, če jih izvaja tuj visokošolski zavod v skladu z drugim oziroma tretjim odstavkom 45. člena tega zakona,
- skupne študijske programe s tujimi visokošolskimi zavodi,
- dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali če je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- dele študijskih programov, ki so namenjeni mednarodni izmenjavi študentov,
- študijske programe in dele študijskih programov, če se na visokošolskem zavodu hkrati izvajajo tudi v slovenskem jeziku.

(3) Če je ne glede na prejšnji odstavek študijski program ali del študijskega programa akreditiran za izvajanje samo v tujem jeziku, mora biti vanj vpisanim študentom omogočeno spremljanje študijskih vsebin v slovenskem jeziku.

(4) Visokošolski zavod s statutom podrobneje opredeli področja, pogoje in način izvajanja študijskih programov in delov študijskih programov v tujem jeziku.

(5) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika tako, da z izdelano strategijo rabe slovenskega jezika vzpodbujajo njegovo rabo pri objavljanju znanstvenih, strokovnih in poljudno znanstvenih del, objavljanju preglednih znanstvenih del in objavljanju terminoloških slovarjev kot samostojnih publikacij ali dodatka k drugim publikacijam. Visokošolski zavodi preverjajo uresničevanje strategije v okviru rednih samoevalvacij.

(6) Tujcem in Slovincem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

Za slovenstvo in nadaljnji obstoj ter samostojnost Republike Slovenije v Evropski zvezi je ohranitev slovenskega učnega jezika nespregledljiv pogoj, o katerem se ni mogoče pogajati. Evropska jezikovna politika nam to zagotavlja, slovenščina je eden izmed uradnih jezikov Evropske zveze in nihče nima pravice anglizirati slovenskega visokošolskega prostora pod krinko »internacionalizacije«.

15. člen Osnutka ZViS-a mora nedvoumno in jasno ubesediti stališče, da mora slovenski profesor predavati slovenskim študentom na slovenski javni univerzi v slovenskem jeziku, dodatno pa naj 15. člen določi izjeme, ko lahko predavanja potekajo tudi v tujem jeziku, vendar se ta predavanja ne plačujejo iz sredstev davkoplačevalcev (izjema so študijski programi tujih jezikov in književnosti). Zato se naj 15. člen dopolni oz. spremeni, tako da se: (A) 4. alineji 2. odstavka črta dikcija »ali če je vanje vpisano večje število tujih študentov«. Dikcija je prepisana iz povsem zastarelega sedanjega 8. člena Zakona in je tako ohlapna, da jo lahko vsak po svoje razlaga, kot se je to dogajalo v zadnjih desetletjih: »Večje število tujih študentov« so poskušali že doslej razlagati kot »množino«, tj. »najmanj trije tuji študenti« (ker je tri v slovenščini množina, torej večje število kot ena/ednina ali dve/dvojina), s tem pa so številne predmete nezakonito izvajali samo v tujem jeziku, tj. angleščini, tudi za slovenske študente (ki so se jim pridružili npr. trije neslovenski). (B) 6. alineji 2. odstavka doda besedilo »vendar se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz javnih sredstev«. Prva slovenska univerza v Ljubljani je bila ustanovljena prav zato, da se slovenskim študentom posreduje znanje v slovenskem jeziku. Slovenski davkoplačevalci naj financirajo izobraževanje v slovenščini, saj je v interesu Republike Slovenije, da izobrazijo čim več univerzitetnih strokovnjakov za delo v Sloveniji – praksa kaže, da jih tujejezična predavanja »usposablja« za delo v tujini, ki tako prihaja do poceni kadrov, doma pa jih primanjkuje (npr. zaposlovanje zdravnikov, računalničarjev, strojnikov mariborske univerze v sosednji Avstriji). Nisem proti vzporednim predavanjem v tujem jeziku, vendar pa naj univerze pridobijo sredstva za njihovo izvajanje na trgu, javna sredstva pa so v celoti namenjena le za izobraževanje v slovenskem jeziku.

(C) 3. odstavek 15. člena se črta. Po Ustavi je uradni jezik v RS slovenski (izjemi sta madžarščina in italijanščina na narodnostno mešanih ozemljih). 15. člen temu sledi v prvem odstavku z določilom, da je učni jezik na slovenskih visokošolskih zavodih slovenski. Drugi odstavek določa vse potrebne izjeme, ki omogočajo internacionalizacijo slovenskega visokošolskega prostora. Tretji odstavek pa uvaja v 15. člen povsem nesmiselno še dodatne izjeme k izjemam, ki nimajo z internacionalizacijo naših univerz nobene smiselne povezave, hkrati pa bi zahteval od npr. mariborske univerze, da se študentom madžarskega jezika in književnosti, ki imajo predavanja v madžarskem jeziku, dodatno zagotovi literatura v slovenskem jeziku. Gre za upravičene popravke predlaganega 15. člena, ki naj bo ubeseden:

15. člen (učni jezik)

(1) Učni jezik na visokošolskih zavodih v Republiki Sloveniji je slovenski. Študent v Republiki Sloveniji ima pravico, da se na visokošolskih zavodih izobražuje in izpolnjuje v slovenskem jeziku.

(2) Visokošolski zavod v Republiki Sloveniji v tujem jeziku lahko izvaja:

- študijske programe tujih jezikov in književnosti,
- študijske programe, če jih izvaja tuji visokošolski zavod v skladu z drugim oziroma tretjim odstavkom 45. člena tega zakona,
- skupne študijske programe s tujimi visokošolskimi zavodi,
- dele študijskih programov, ki jih izvajajo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine,
- dele študijskih programov, ki so namenjeni mednarodni izmenjavi študentov,
- študijske programe in dele študijskih programov, če se na visokošolskem zavodu hkrati izvajajo tudi v slovenskem jeziku, s tem, da se izvajanje v tujem jeziku ne financira iz javnih sredstev.

(3) Visokošolski zavod s statutom podrobneje opredeli področja, pogoje in način izvajanja študijskih programov in delov študijskih programov v tujem jeziku.

(4) Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika tako, da z izdelano strategijo rabe slovenskega jezika vzpodbujajo njegovo rabo pri objavljanju znanstvenih, strokovnih in poljudno znanstvenih del, objavljanju preglednih znanstvenih del in objavljanju terminoloških slovarjev kot samostojnih publikacij ali dodatka k drugim publikacijam. Visokošolski zavodi preverjajo uresničevanje strategije v okviru rednih samoevalvacij.

(5) Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

Zaključek

Znanost in kultura sta najvišji vrednoti, ki ju zmorejo ceniti le narodi, ki dajo kaj nase. Poglavitna opora teh vrednot je nacionalni jezik, zato je

dolžnost vseh izobražencev, da ga uporabljamo pri ustnem sporazumevanju, posredovanju znanja in pisanju znanstvenih razprav, saj bomo le tako ohranjali svoj narodni značaj, identiteto in kulturne pridobitve, s katerimi smo se Slovenci zasidrali v sodobno evropsko zavest. Izobraževanje naj zato prižge zeleno luč za jezikovno odprtost, jezikovno kulturo in jezikovno predanost, ustavi pa naj negativno jezikovno asimilacijo, ki se v imenu globalizacije, modnosti, eksibicionizma in »internacionalizacije« poskuša uveljaviti v visokem šolstvu in raziskovanju, politiki ter posameznih strokah, tudi v znanosti:

Slovenski jezik je naša največja narodna dragocenost; zlasti po njem smo si ohranili in razvili svojo duhovno individualnost. Ker nam je ta duhovna samobitnost dragocena, si ji bomo – zvesti našim velikim duhovom, kot so Trubar, Prešeren, Levstik, Cankar in drugi – ohranjali in utrjevali tudi vnaprej, in sicer zlasti tudi z zvestobo slovenskemu jeziku in vrednotam, ki so v njem izražene. (Toporišič 1973: 33)

Oblikovanje enotne slovenske knjižne norme

Slovenski knjižni jezik je imel od 16. do sredine 19. stoletja dvojnični razvoj (Jesenšek 2013: 31–34) v osrednje- in vzhodnoslovenskem jezikovnem prostoru. V osredju je prevladovala knjižna kranjščina s koroško, osrednještajersko in primorsko pokrajinsko različico, na vzhodu se je med Dravo in Muro poskušala uveljaviti vzhodnoštajerska pokrajinska (knjižna) različica, med Muro in Rabo pa je obstajala knjižna prekmurščina.

Osrednjeslovenska knjižna različica je bila sredi 16. stoletja stranski dosežek protestantizma. Začela se je z »gospod Trubarjevo kranjščino« (*Katekizem*, 1550; *Abecednik*, 1550), njene »pomanjkljivosti« je želel izboljšati Sebastijan Krelj (*Postila slovenska*, 1567), ki si je prizadeval za »pravi slovenski jezik«, Jurij Dalmatin pa je knjižno kranjščino uveljavil v prevodu *Biblije* (1584), tako da je dosegel delni sporazum med Trubarjevim sinhronim in Kreljevim diahronim pogledom na kranjski knjižni jezik. Dalmatinova srednja pot je bila dolgoročno uspešna, saj je njegova biblična knjižna kranjščina zdržala dvesto let, dokler je ni prenovil Jurij Japelj (*Biblija*, 1784) (Jesenšek 2013: 19, 29, 35).

Vzhodnoslovenska knjižna različica je v začetku 18. stoletja prav tako dosežek slovenskega protestantizma. Knjižna prekmurščina se je podobno kot kranjščina uveljavila zaradi »širjenja prave vere« v protestantskih učbenikih. Prvo ohranjeno prekmursko knjigo, cerkveni učbenik, v katerem so glavni nauki »prave vere«, je iz madžarščine prevedel Franc Temlin (*Mali Katechismus*, 1715), neznan avtor (verjetno Mihael Kerčmar) je Prekmurce učil brati (*Abeczedarium Szlowenszko*, 1725), knjižno prekmurščino pa je normiral najbolj znani prekmurski evangeličanski duhovnik Števan Kuzmič (*Nouvi Zákon*, 1771) v prvem slovenskem prevodu *Svetega pisma* iz originalnega jezika, tj. stare grščine. Japelj ni poznal *Nouvega Zákona*, ko je prenavljal Dalmatinov jezik, zato do soočenja kranjske in prekmurske različice slovenskega knjižnega jezika takrat še ni prišlo – konec 18. stoletja so na Kranjskem slabo poznali jezikovne razmere v Kraljevini Ogrski in niso vedeli, da se na levi strani Mure uporablja prekmurska različica slovenskega jezika. Prekmurci so poznali kranjske protestantske knjige, predvsem Dalmatinovo *Biblijo*, vendar pa jim je bila kulturno bolj kot alpska kranjščina blizu panonska kajkavščina, ki so jo, dokler niso imeli

svojih knjig, uporabljali v cerkvi kot nadomestni knjižni jezik. Kopitar in Čop sta v začetku 19. stoletja začela opozarjati na arhaično prekmurščino v Küzmičevem *Novem Zákonu*, s tem pa sta spodbudila soočenje dveh različic slovenskega knjižnega jezika. Matevž Ravnikar je v uvodu k *Zgodbam svetega pisma za mlade ljudi* (1815) bralce opomnil, da ima prekmurska slovenščina »unkraj Štajerskiga« nekatera »izrečovanja«, ki »res niso kaj zlo po Krajnskim v navadi«, vendar je prav, da se jim kranjščina približa, ker so »v duhu Krajnskiga jezika«. Poudaril je, da tako govorijo vsi drugi Slovenci, tako so nekoč govorili tudi »naši krajnski spredniki vsi«, tako se v »starih nekdanjih krajnskih bukov pokaže«, taka je tudi starocerkvenoslovenska pisna tradicija:

[...] poftavim, kadar piŕhem: te bukve sbravŕhi bom kmalo druge dobil, nameŕt rezhi: po tem, kadar bom te bukve sbral, bom kmalo druge dobil. Jurja shivlenje mi otevfŕhiga bom s'vfim preŕkerbel, nameŕt rezhi: Jurja, ktiri mi je shivlenje otel, bom s'vfim preŕkerbel. Andreju toljko hudiga prebivŕhimu ŕe bolj s'daj godí, nameŕt rezhi: Andreju, ktiri je toljko hudiga prebil, ŕe bolj sdaj godí. [...] Tako ŕe sadnizh ŕploh sazheli piŕfati tudi po Korofŕkim in po ,Shtajerŕkim; in povŕot je to prav, sakaj bi le nam Krajnzam ne bilo? Krajnfka beŕeda ŕe tako grosno lepo okrajŕha, in kar je ŕhe vezh vrédno, je dobízhik, de bomo lzhaŕama tudi drujih ŕlovenzov bukve lohka vumévali, in nafhe oni. (Ravnikar 1815: VI–VII)

Ravnikar je v obrisih primeril kranjščino prekmurščini in drugim pokrajnskim različicam slovenskega jezika. Po Kopitarju je zagovarjal kranjsko »lepo, zhedno beŕedo« in puristično »zhiŕto Krajnŕhino«, ki je sprejemljiva za Slovence na Dolenjskem, Notranjskem, Gorenjskem, Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju. Čeprav tega izrecno ni zapisal, je njegovo razmiŕljanje uvod v prenavo kranjskega knjižnega jezika in oblikovanje enotne(jše) knjižne norme na kranjski osnovi. O skupnem slovenskem knjižnem jeziku je med letoma 1810 in 1813 odkrito razmiŕljal le Janez Nepomuk Primic, in sicer najbolj intenzivno na graŕki katedri za slovenski jezik, ki jo je vodil leta 1812 in 1813, »vendar »prezgodaj je ŕel koroŕkim in ŕtajerskim Slovincem kot poznavalec njihovih jezikovnih prednosti pred srediŕnim slovenskim jezikovnim razvojem naproti« (Orožen 1996a: 101). Kopitar in njegov ljubljanski krog je bil ŕe trdno na strani »preŕiŕa kranjskega knjižnega jezika v tedanjem slovenskem jezikovnem prostoru.« ŕele Bleiweisove *Novice* so nadaljevale Primčevo razumevanje razvoja slovenskega jezika in uveljavile enotni slovenski knjižni jezik v vseslovenski razpravi o novoslovenščini (Jesenšek 2021a: 108), ki naj bi po romantičnem razumevanju (jezik = narod) omogočila reŕitev slovenskega narodnostnega vpraŕanja. Črkarska pravda, uveljavitev slovenice na osnovi gajice (od 1839. leta, v *Novicah* leta

1845), prevajanje *Občega državljanskega zakonika* (1849–, prvi zvezek), predstavitev (1850) in uveljavitev (1852) novih oblik ter zavrnitev ilirščine in Razlagovega »luninega jezika« (1852) so sredi 19. stoletja branili samostojnost slovenščine in uresničevali zamisel o vseslovenskem knjižnem jeziku (Toporišič 1987: 277). Pomembno je, da so novoslovenščino in pisavo slovenico na podlagi gajice sprejeli tudi Štajerci, ki so zavrnilo velikopotezni Dajnkov načrt (Jesenšek 2015g: 47, 48) za uveljavitev vzhodnoštajerskega pokrajinskega knjižnega jezika med Dravo in Muro. Jezikovni nazor Petra Dajnka kljub temu ni mogoče slabšalno označiti za jezikovni partikularizem, ki vodi v odpad od slovenskega jezika. Bolj stvarna je ocena, da je šlo za »pravi miniaturni knjižni jezik« (Toporišič 1992: 361), ki se je pojavil dokaj pozno, ko je romantični pogled na jezik pred pomladjo narodov že presegel razsvetljenska razmišljanja o jeziku. Zaključil je vzhodnoštajerska jezikovna prizadevanja za samostojni pokrajinski knjižni jezik, ki so se v drugi polovici 18. stoletja začela s prevajanjem Parhamerjevega katekizma (*Knishiza spitavanya téh pet glavnih shtükov kershanskoga navüka*, 1758 – kajkavska jezikovna različica; 1764 – štajersko-kajkavska jezikovna prepletanja; 1777 – štajerska jezikovna različica) (NN 1777), nadaljevala s svetourbansko akademijo leta 1803 in našla dolgoročno pozitivno jezikovno usmeritev v Primčevi graški preroški napovedi enotnega knjižnega jezika za vse Slovence (1810 do 1813), ki jo je le za kratek čas zastrl Dajnkov vzhodnoštajerski (slovenski) purizem (1824 do 1839). Primic je s pozitivnim pogledom na razvoj slovenskega jezika deloval združevalno in je v graškem krožku prvi razmišljal o enotnem knjižnem jeziku, ki bo v primerni meri upošteval razlikovalno pokrajinsko normativnost (Jesenšek 2015g: 46).

Enotni slovenski knjižni jezik je bil v Avstrijskem cesarstvu na določen način priznan 4. marca 1848, ko je Franc Jožef II. v ustavi predpisal prevajanje državnega zakonika v deset jezikov cesarstva. Novoslovenščina se je oblikovala najkasneje do leta 1852, ko so se v slovenskem jezikovnem prostoru uveljavile nove oblike, ki so ob pisavi slovenici (na podlagi gajice) postale prepoznavni znak poenotenega slovenskega knjižnega jezika. Po letu 1848 so ga sprejeli tudi prekmurski katoliški pisci (ne pa tudi skupne pisave – obdržali so prekmursko ogrico), medtem ko so prekmurski evangeličanski pisatelji vztrajali pri stari knjižni prekmurščini do konca 1. svetovne vojne in združitve »ogrskih« in »avstrijskih« Slovencev s Hrvati in Srbi v Državi SHS ter nato v Kraljevini Jugoslaviji. Janoš Kardoš, najvplivnejši prekmurski protestantski pisec med oblikovanjem novoslovenščine, je poenotenje slovenske knjižne norme razumel kot »(dolgoročno) prevlado slovenske katoliške večine nad prekmursko evangeličansko manjšino«

(Jesenšek 2013a: 103). Prepričan je bil, da bo jezikovna enotnost združila Slovence »na levi in desni strani Mure« in spodbudila rekatolizacijo Prekmurja (Jesenšek 2018a: 86–87).

Poenotenje slovenskega knjižnega jezika v prvi polovici 19. stoletja

Ivan Prijatelj (1924, 1926) je »borbo za individualnost slovenskega knjižnega jezika« spremljal od revolucionarnega leta 1848 (Prijatelj 1955: 257) do leta 1857, ko je opozoril na zadnji poskus Matije Majarja Ziljskega, da bi se v *Novicah* pisalo v »slovensko-serbskom jeziku« (Prijatelj 1926: 65). Prilagojena »jugoslovanščina« pa Slovencev ni več nagovorila, zato se je Majar »odpovedal« ilirščini in začel pisati slovensko. Prijatelj je »borbo« zaključil leta 1858 z zahtevo Franca Miklošiča, da naj Slovenci pozabijo na ilirizem in začnejo zbirati dokumente slovenske ljudske kulture ter raziskovati zgodovino slovenskega naroda ter slovenskega jezika, ki »nam ga je Bog dal, a ga slabo poznamo«¹⁰ – »jugoslovanščina« ostaja zanimiva le kot različica slovenščine, ki se je ohranila v zapisih medžimurskih pravljic (hrvaško-slovenski jezik v okolici Varaždina).¹¹ Zdi se, da je Prijateljeva misel o dokončnem oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika proti koncu petdesetih let 19. stoletja nepristna. Razumem jo kot poskus, kako povezati najpomembnejši dogodek v razvoju slovenskega jezika 19. stoletja z vlogo najpomembnejšega jezikoslovca tistega časa, da se v »Slovincih čim krepkeje zasedra smisel za stvarnost v presojanju vprašanj, ki se tičejo našega jezika in njega vloge v naši narodni kulturi« (Merhar 1938: 180). »Borba« za oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika je bila namreč dobljena leta 1852 z uveljavitvijo novih oblik, čeprav Matija Majar Ziljski in Radoslav Razlag takrat še nista dokončno prenehala s prizadevanji za ilirščino (»majarščina«) in lunin jezik (»razlagovščina«). Prijatelj (1955: 364) je kljub temu slutil, da je letnica 1852 prelomna: »Z drugo polovico

¹⁰ Doch die Leuten haben wichtigeres zu thun: [...] entwerfen sie die Grundzüge zu einer allgemeinen slavischen Literatursprache und bedenken nicht, dass wir jene Sprache, die uns Gott gegeben, nur halb kennen. (Miklošič 1858: 170)

¹¹ Doch kehren wir zu unseren Märchen zurück. Der Werth derselben beruht zweitens auf ihrer Bedeutung als Proben jener Abart die slovenischen, welche durch den Einfluss des serbischen und chrovatischen entstanden in Provinzialcroatien gesprochen wird. (Miklošič 1858: 170)

leta 1852 je bil boj za individualnost genetične slovenščine kot samostojnega literarnega jezika v Svetec-Bleiweisovem smislu pravzaprav končan.«

Samobitnost kranjske in prekmurske različice slovenskega knjižnega jezika je bila oblikovana v 16. (Trubar, Krelj, Dalmatin) in 18. stoletju (Temlin, Števan Küzmič), boj za samostojnost enotnega slovenskega knjižnega jezika pa je potekal v prvi polovici 19. stoletja, tako da je ob »vseslovenskih« novih oblikah in pisavi slovenici napovedoval tudi narodnostno združitev in državotvornost Slovencev, kar vse sta spodbudili marčna doba in na Dunaju razglašena enakopravnost narodov v Avstrijskem cesarstvu. Pozitivna slovenska jezikovna politika je zavračala obstoj dveh oblik jezika pri Slovencih, tj. literarnega vseslovenskega in splošnosporazumevalnega slovenskega. Jezikovnopolitično načrtovanje je začelo utrjevati položaj enotnega slovenskega jezika in iskati dogovorno jezikovno normo, ki bo upoštevala pokrajinsko razlikovalnost slovenščine. Luka Svetec je tako jezikovno načrtovanje ubesedil kot zavrnitev teoretičnega vseslovenskega literarnega jezika in ilirščine s praktično slovenščino ter prizadevanji za enotno (slovensko) slovnico in slovar: »Izobrazujmo besedo ko doslej po narodu, z obzirom na stari jezik i narečja bratov, toda derže se pravih mej, – i obljubim, da bodo naše bukve bolj na široko brane, kakor bi mešanica kadaj upati smela.« (Svetec 1852: 38) Šlo je za odločilni prelom v razumevanju jezikovne kulture pri Slovencih, za spoznanje, da jezik določa človeka oz. narod in da ima slovenski jezik povezovalno narodnostno vlogo. Slovenski narod ne more imeti dveh knjižnih jezikov, enega za ljudstvo (slovenščina) drugega za izobražence (ilirščina in/ali vseslovanščina). Tako utopistično jezikovno kulturno zamisel, ki jo je med Slovenci zagovarjal Majar, je bilo potrebno zavrniti z enotnim slovenskim knjižnim jezikom – vseslovensko jezikovno združevanje se je moralo umakniti vseslovenskemu, ki je prerastlo v politično »višjenarodno integracijo« (Priatelj 1955: 311). Jurij Volc (1848: 114, 118) je slovensko jezikovno vprašanje v *Novicah* povezal z narodnostnim, tako da je slovenščini priznal samostojnost in jo je vzporejal z drugimi slovanskimi jeziki. Razvnela se je razprava o slovenskem uradovnem, strokovnem, znanstvenem in učnem jeziku ter ustanovitvi slovenske univerze.

Bleiweis je opustil bohoričico v *Novicah* leta 1849 ter »tihan in via facti« uvedel slovnico na podlagi gajice, avgusta 1849 pa je zavrnil še metelčico. Novembra 1849 je izšel prvi zvezek državnega zakonika, ki ga je v »novoslovenščino« prevedel Miklošič; njegovo delo je nadaljeval Matej Cigale in drugi del zakonika je izšel že konec novembra 1849. Enotni slovenski knjižni jezik se je leta 1849 slovnično in slogovno izboljševal

v Bleiweisovih *Novicah* in Cigaletovi *Sloveniji*. Decembra 1849 je Fran Jeriša v *Sloveniji* napovedal nove oblike, za katere se Bleiweis (1849: 223) v zadnjih dveh številkah *Novic* istega leta še ni navdušil, odločno pa je zavrnil vseslovanski jezik in umetno »majarščino«: »Torej še enkrat prosimo: za Slovence po slovensko! [...] – nikar pa ne pozabimo: de na razumu in omiki ljudstva je vse ležeče.« (Bleiweis 1849: 227) Jeriša (1849: 414) je naštel šest novih oblik,¹² ki jih je Cigale uporabil v prevodu Državnega zakonika in jih je uvajala tudi *Slovenija*,¹³ ter napovedal daljšo razpravo *Nove oblike*, ki jo je pripravljala Luka Svetec (1850: 8, 12, 16) za januarско številko *Slovenije*. Svetec je kratko razložil, da je strokovni izraz *nove oblike* nastal kot nasprotje *stara* : *novo* za razločevanje jezika na oblikovni ravni.¹⁴ Nove oblike so znanilke nove jezikovne politike in načrtovanja, ki upošteva jezikovno različnost in narodnost, hkrati pa narode in jezike med seboj povezuje: »Mogočno veje duh novega časa, in stresa deržave od severa do juga. Narodnost je njegovo geslo, in toraj klic njegov: sloga, jedinstvo.« (Svetec 1850: 8) Priporočal je, da se naj nekatere uveljavljene oblike kranjskega knjižnega jezika zamenjajo z etimološko pravilnejšimi, ki so primerljive z drugimi (starocerkveno)slovanskimi in so hkrati izvorno slovenske. Šlo je za misel o oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika, in sicer po načelu, da se Kranjci jezikovno ne smejo »terdovratno derž/ati/ svoje posebnosti«, zavračati »pravice drugih Slovincov« in za normo ter predpis svoje jezikovne »zakone dajati«. Nove oblike so sprejemljive za vse Slovence in omogočajo jezikovno poenotenje Kranjcev, Korošcev, Štajercev, Prekmurcev in Istrijanov. Enotni slovenski knjižni jezik je potrebno oblikovati po meri slovenščine, tako da »spremembo le želimo, ako ona narave slovenske ne rani«. Nove oblike omogočajo nadaljnji razvoj novoslovenščine in zavračajo kakršno koli razpravo o vseslovanski jezikovni enotnosti, ki je za slovenski jezik škodljiva: »Toraj smo tistim nasprot, ki nas v ilirstvu utopiti hočejo.« (Svetec 1850: 16) »Iz listov Slovenije, Vedeža in drugih spisov« je Svetec predstavil sedem novih oblik kot prepoznavni znak novoslovenščine: (1) *-om*, *-oma*, namesto *-am*, *-ama*

¹² V šestih točkah je naštel te »strašne oblike«: z rakom (nam. *-am*), bistrega (nam. *-iga*), večji, *-ja*, *-je* (nam. večji za vse tri spole), dobra jabelka (nam. dobre j.), ti človek (nam. ta č.), gen. pl. misli (nam. misel). (Prijetelj 1937: 69; 1955: 316)

¹³ Tudi Ivan Navratil je v časopisu *Vedež* uporabljal nekatere nove oblike (po Majarjevi ilirski slovnici) že leta 1849, nato pa je sledil vsem Svetčevim predlogom.

¹⁴ Svetec (1850: 8) pojasnjuje, da so t. i. »nove oblike« prvotno slovenske in »starejše« od »starih oblik«: »Bravci naj nam ne zamerijo, da jih tako imenujemo, ker so one stareje od sedajnih.«

(samostalniške končnice m./s. s., ed., dv., mn.; z *bogom, bogoma, bogom*); (2) *-ega, -emu, -em* namesto *-iga, -imu, -im* (pridevniške končnice: *božjega, božjemu, božjem*); (3) *visoka nebesa* namesto *visoke nebesa* (sklonsko ujemanje odnosnice in prilastka v sr. s., mn.); (4) *lepši mož, lepša žena, lepše dete* namesto *lepši mož, lepši žena, lepši dete* (spolsko ločevanje pri primerniku in presežniku); (5) *-nu-* namesto *-ni-* (medpona *-nu-* pri glagolih II. razreda: *mahnuti, mahnul*); (6) *-šč-* namesto *-š-* (zapis soglasniškega sklopa *-šč-*; *piščal*); (7) *da* namesto *de* (veznik *da*). Svetec je omenil tudi nove oblike (a) kazalnega zaimka *ti, ta, to* namesto *ta, ta, to* – zagovarjal je tudi štajersko obliko kazalnega zaimka *toti*;¹⁵ (b) končnico *-ej* za pridevnik ženskega spola v dajalniku in mestniku ednine po vzoru Korošcev, Štajercev, in Prekmurcev (*pri zelenej gori* namesto *pri zeleni gori*) in (c) na Slovenskem redko zapisovanje veznika *i* namesto *ino*. Cigale teh treh oblik (in tudi glagolske medpone *-nu-*) ni uporabljal pri prevajanju državnega zakonika in tudi kasneje niso bile sprejete v splošno rabo, kljub temu da se je v časopisih razplamtel boj med »staro-« in »novooblikarji« in je novooblikarski »spor« prinesel še več novih oblik.¹⁶ Uveljavile so se tiste, ki sta jih predlagala Cegnar in Svetec in jih je slovenska deželna vlada leta 1851 predpisala tudi za šolske knjige; kasneje, 1868. leta se jim je pridružilo še zapisovanje zlogotvornega *r* (*smrt, trden*) in še nekatere Levstikove nove oblike, npr. obrazilo *-lec* (zapis *bralec : bravec, pisalnica : pisavnica*) (Breznik 1982: 121) in »posameznosti« (*dejati : djati; surovost : sirovost; graščak : grajščak; evangelij, evangelija : evangeli, evangelja; kateri : kteri; pri komer, s komer, pri čemer, s čimer; domov : domu; sever, severa : sever, severja; večji : veči; pastirica, pestunja, lisica* itd. (Breznik 1982: 122–123). Svetčev novooblikarski krog je leta 1852 zavrnil »majarščino«, ki se je poskusila uveljaviti z Majarjevimi *Pravili, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik* (1848):

Prav zares, po tej Majarjevi knjigi so se začele orgije vseh mogočih slovanskih oblik po nekaterih slovenskih časnikih, ki nam jih je prinesla pomlad narodov. Upiral se jim je [...] Bleiweis, ker se je bal za samostojnost slovenskega jezika. Končno so se z Miklošičevo pomočjo in avtoriteto po Cigaletu, Jeriši in predvsem Svetcu nove oblike vendarle uveljavile. (Toporišič 1987: 280)

¹⁵ »Tudi *toti, a, o* je prav.« (Svetec 1850: 16)

¹⁶ Npr.: presežnik *največji* namesto *narvečji*, zapis polglasnika *z e* namesto *z i* (*sem* namesto *sim*), zapisovanje zlogotvornega *r* brez *e* (*krt* namesto *kert*), vendar se ohrani v končnici (*dober*) itd.

Bleiweis dopisovalcem *Novic* ni branil novih oblik, čeprav jih je sam začel pisati šele leta 1853, ko je poudaril, da je bil slovenski novooblikarski »vihar« le boj za »malenkosti«, ker večina ljudi »tega razločka 'zamerkali' niso«. Če to drži, so puristični, abecedni, pravorečni in novooblikarski posegi v prvi polovici 19. stoletja pozitivno vplivali na razvoj slovenščine in jo usmerjali v vseslovenskost. Boja za samostojnost slovenskega knjižnega jezika v pravem pomenu besede niti ni bilo, saj se je njegova samobitnost oblikovala nepretrgoma od kranjskih, prekmurskih in štajerskih prvotiskov. Predvsem pa ne smemo pozabiti, da je Bohoričeva slovnica (1584) postavila kranjski knjižni jezik na zemljevid najuglednejših evropskih jezikov – slovenščina je deveti evropski (ljudski) jezik, ki je bil normiran v slovnici.¹⁷ Bistvene značilnosti slovenske jezikovne samozavesti imajo trdno podlago v pokrajinskih različicah slovenskega knjižnega jezika, in sicer v: (1) knjižni kranjščini – Trubarjevi prvotiski (1550), Kreljeva izboljšava »gospod Trubarjeve kranjščine« (1567), Dalmatinov prevod *Biblije* (1584) in Bohoričeva slovnica (1584); (2) knjižni prekmurščini – Temlinov prvotisk (1715), prvi prevod *Svetega pisma* iz originalnega jezika (stara grščina) v slovenščino, ki ga je pripravil Števan Küzmič (*Nouvi Zákon*, 1771); (3) vzhodnoštajerski različici slovenskega jezika – Dajnкова slovnica (1824) in okoli 50.000 izvodov slovenskih knjig, ki so bile med letoma 1824 in 1839 natisnjene v dajnci.¹⁸

Slovenski knjižni jezik je svojo »individualnost izoblikoval že pred stoletji«, v prvi polovici 19. stoletja je prišlo le še do »umiritve v jezikovnem življenju Slovencev« (Pogorelec 2011: 408, 410) in do spoznanja, da dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika po pomladi narodov »ni imel prihodnosti niti ne več možnosti ločenega razvoja« (Orožen 1996a: 124).

¹⁷ Pred slovenskim jezikom je bilo v slovnicaх popisanih le osem evropskih (ljudskih) jezikov: v 15. stoletju italijanski in španski jezik, v 16. stoletju pa še francoski, češki, portugalski, valižanski, poljski in (tik pred slovenskim) nemški jezik.

¹⁸ Toporišič (1987: 281) je Dajnka uvrstil v skupino slovenskih slovnicařev in jezikoslovcev, ki so bili v prvi polovici 19. stoletja nosilci pozitivne smeri v razvoju slovenskega knjižnega jezika in so odločno postavili slovenskost proti vseslovenskosti in Majarjevemu krogu: »Vse polno krivih prerokov je vstajalo po Kranjskem [...] Kakšne veličine so v primeri z njimi Kopitar, Metelko, Murko – in tudi Dajnko!« Pomembno je bilo, da so zagovarjali slovensko jezikovno samobitnost, sledili slovenski jezikovni govorni/narečni in pisni/knjižni tradiciji ter tako preprečili ilirske jezikovne zablode in uveljavitev vseslovenskih načrtov.

Poenotenje slovenske zborne izreke v drugi polovici 19. stoletja

V drugi polovici 19. stoletja je slovenski knjižni jezik prehodil »trnovo pot« (Toporišič 1987: 280). Program Zedinjena Slovenija je sicer pozival Slovence »na noge«, ker je nastopil »čas našimu narodu cenjeno veljavnost zadobiti«, in zahteval, da mora novoslovenščina v javnosti postati učni in uradovalni jezik: »Da ima slovenski jezik v Sloveniji popolnoma tiste pravice, ktere ima nemški jezik v nemških deželah, da bode tedaj naši volji pripušeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v šole in pisarnice (kanclije) upeljati.« (ZS 1848) Slovenščina pa se je (pre)počasi uveljavljala v javnosti in Bachov absolutizem je že leta 1851 spodnesel načrte, da bi naj novoslovenščina ustvarila pogoje za oblikovanje slovenskega naroda in samostojne slovenske države/dežele po jezikovni meji: »Da se politiško razkropljeni narod Slovencev na Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroškim, kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom Slovenija zedini.« (ZS 1848). Jezikovno in narodno vprašanje se je moralo umakniti s političnega parketa in se omejiti na področje kulture. Začel se je srdit kulturni boj, ki so ga zaznamovali spopadi med staro- in mladoslovenci, pritiski nemčurjev in nasilno nemčevanje.

Taborsko gibanje

Triletno taborsko gibanje, ki se je začelo s prvim taborom v Ljutomeru (9. 8. 1868) in se zaključilo z osemnajstim v Zgornjih Buhljah pri Grabštajnu na Koroškem (6. 8. 1871), je del najbolj pozitivne zgodovine Slovencev. Ideja združene Slovenije je bila sprejemljiva za mlado- in staroslovence in je povezala celoten slovenski politični prostor – v *Slovenskem narodu* je bilo leta 1869 zapisano, da so slovenski taborjani mladi in stari, kmetje in gospodje, klerikalci in liberalci, poslanci in neposlanci. V današnjem prenapetem političnem ozračju se taka složnost Slovencev zdi prav neverjetna, čeprav jasno kaže, da je to za slovenski narod edina zanesljiva pot uspeha v času globalizacije. Taborsko gibanje, čeprav se je dogajalo v daljnem 19. stoletju, nas opozarja na naš modus vivendi v Evropski zvezi – tj. brez notranjih preprirov, obračunavanj in nasprotovanj enotno zagovarjati nacionalni interes ter voljo Slovencev. Tabori so bili »prvi plebiscit za samostojno Slovenijo«. Šlo je za slovensko politično gibanje, ki je preseгло nenačelna koristoljubna politična delovanja in je sporočalo, da so jezikovne, kulturne, nacionalne in gospodarske zahteve Slovencev odvisne od enotnosti

slovenske politike, njenega razumevanja političnih okoliščin in usklajenega delovanja za dobrobit slovenstva (Jesenšek 2016: 77). Taborsko »stanje brez preprirov« bi morala posnemati tudi trenutna slovenska politika, saj je zablodno vseslovansko povezovanje 19. stoletja le zamenjala z zmotami globalizma in poistila medsebojna obračunavanja, ki ne ustvarjajo presežne vrednosti za Slovence. Vabilo na drugi slovenski tabor v Žalcu (6. 9. 1868), ki je sporočal, da le enotnost zagotavlja Slovincem »večo blagostanje«, kaže pot¹⁹ iz slepe ulice trenutnega slovenskega politikanstva:

V starodavnih časih bili so naši prededje sloboden in samosvoj narod. Kadar je bilo treba se posvetovati v občinskih rečeh, zbirali so se pod milim nebom v senci košatih lip, pogovarjali se, izrekli brez strahu svoje želje in potrebe in tako dosegli po mirnem potu, česar so si želeli in potrebovali. (NN 1868: 282)

Bleiweisova vižmarska zahteva *Dajte nam Slovenijo!* (Bleiweis 1869: 167) je navidezno sicer povezala slovenski politični prostor konec šestdesetih let 19. stoletja, saj je taborsko gibanje »v en glas« zahtevalo zedinjeno Slovenijo in narodnostne pravice. Slovenska jezikovna politika je spodbujala kulturni boj in preizkušala, ali je za to že napočil tudi politično primeren trenutek. Napovedale so ga reforme iz poletja 1867 in nova avstrijska ustava (21. december 1867). Za slovenski jezik in tabore je bil najpomembnejši paragraf 19, ki je določal: »Vsi narodi države so enakopravni in vsak narod ima nedotakljivo pravico, ščititi in gojiti svojo narodnost in jezik. Enakopravnost vseh v deželi običajnih jezikov v šoli, uradu in javnem življenju priznava država.« Zdelo se je, da bo decembrska ustava prinesla mnogo dobrega nenemškim narodom pod dunajskim dvorom, vendar pa se je izkazalo, da so bila pričakovanja Slovencev prevelika. Pobudniki prvega slovenskega tabora v Ljutomeru so prepoznali cesarskoavstrijske državne namene, zato so pozvali ljudske množice na izrazito politično srečanje z jasnimi cilji:

Tukaj zbrani slovenski narod soglasno izreka, da v paragrafu 19. državnih osnovnih postav ne najde poročstva za ohranitev in gojitev svoje narodnosti, dokler ne bode: (1) Slovenski jezik na Slovenskem izključno uradni jezik, dokler se ne bo v ta namen na slovenskem nemudoma določil rok, in sicer pol leta, do katerega morajo vsi uradniki znati slovensko besedno in pisno. (2) Cerkevna vlada naj uraduje in pridiga v slovenskem jeziku. (3) Slovenščina naj postane učni predmet, pouk naj poteka v slovenščini. (4) Slovenci naj se združijo v Zedinjeno Slovenijo. (5) Zgradijo naj se slovenske realke,

¹⁹ Prim. šesto kitico Roševe *Pesmi Savinjske doline* ob devetdesetletnici žalskega tabora: »[...] Iz tabora množic sredi belih vasi, / iz Žalca je naša beseda v svet poletela: / Slovenskemu rodu pravico, da raste, živi, / da pojde naprej! / Tako je k vstajenju velela. [...]« (Roš 1959: 7)

gospodarske šole ter naj jih zavodi vzdržujejo. (6) Posamezne dežele naj dobijo večjo samoupravo. (Resolucija 1868: 1)

Glavni cilj taborskega gibanja je postala Zedinjena Slovenija, ki je rasla iz dobro preišljenega slovenskega jezikovnega vprašanja. Utemeljena je bila (1) jezikovno – tabori so obsodili ponemčevanje in zaničevanje slovenskega jezika ter zahtevali, da je na Slovenskem edini uradovalni jezik slovenščina, uporabljati jo mora cerkvena uprava, kot učni jezik pa jo je potrebno uvesti v ljudske, glavne in srednje šole (nemščina ostane kot predmet v srednjih šolah) in (2) politično – jezikovna neodvisnost zagotavlja narodnostne pravice, ki so podlaga za zahtevo, da se slovenske dežele združijo v Zedinjeni Sloveniji. Napovedan je bil boj za »narodni jezik in narodnost«. Taborsko gibanje je dramilo slovensko narodno zavest, slovenski jezik pa je imel pri tem narodnostno ohranjevalno vlogo. Dokler so staro- in mladostenci »skrivali« Zedinjeno Slovenijo v okviru kulturnega boja, sta bila v ospredju jezikovno vprašanje in položaj slovenskega jezika v okolju, ki si je odkrito prizadevalo, da se slovenski jezikovni skupnosti njen jezik v javnosti zamenja z nemškim. Vodilna taborska misel je bila, da je nacionalni jezik ena izmed temeljnih pravic vsakega naroda in zelo pomembna osnova za slovensko državotvornost. Jezikovno vprašanje je po naravni poti preraščalo v politično, avstrijska jezikovna politika pa je v slovenskem prostoru postala sopomenka za načrtno ponemčevanje Slovencev. Uveljavilo se je spoznanje *Kdor je proti slovenskemu jeziku, je proti volji slovenskega naroda* (Jesenšek 2015a: 220). Poudarjanje slovenstva, slovenskega jezika, kulture in literature je bilo taborsko nadaljevanje programa Zedinjene Slovenije, ki ga je bilo potrebno razširjati med Slovenci ter politično uresničiti v deželnem in državnem zboru. Taborsko gibanje je prineslo dve pomembni spoznanji o slovenskem jeziku: (1) enotni slovenski knjižni jezik mora biti funkcijskozvrstno popoln in (2) Slovenci se morajo v Sloveniji izobraževati v slovenskem jeziku in s pomočjo slovenskih učbenikov.

Levstikovi pogledi na jezik²⁰

Levstik je na vprašanja slovenskega knjižnega jezika gledal s stališča slovenskosti in slovanskosti, tako da je (slovensko) normativnost »sistematično podredil razvojnemu in širše primerjalnemu« kriteriju, in sicer v treh

²⁰ Poglavlje sem naslovil po razpravi Martine Orožen (1996a: 207–225).

ustvarjalnih obdobjih 19. stoletja: (1) petdeseta leta, (2) šestdeseta leta in (3) sedemdeseta ter osemdeseta leta (Orožen 1996a: 223). Za slovenski jezik je prispeval veliko pozitivnih stvari, žal pa jih je v zgodovini slovenskega knjižnega jezika zasenčilo obdobje pospešene slavizacije, ki se je začelo z levstikovanjem.

Za »šolsko rabo« je najbolj znano njegovo prvo obdobje, v katerem je ustvaril literarni program *Popotovanje od Litije do Čateža* (1858) in napisal jezikoslovno razpravo o enotnem slovenskem knjižnem jeziku *Napake slovenskega pisanja* (1858a). Zagovarjal je jezikovno samobitnost novoslovenščine v odnosu do takrat prevladne nemščine in dajal prednost »Trubarjevi« dolenski osnovi knjižnega jezika, ki je »arhaičnejša« in zato »pravilnejša« od gorenjščine. V jeziku je poudarjal merilo razumljivosti. Izhajal je iz Kopitarjeve naslonitve na ljudsko osnovo jezika in upošteval jezikovno tradicijo, nasprotoval pa je ilirizmu. V *Napakah* pa je že ugotovil, da t. i. »kmečki jezik« vendar ne more ustrezno ubesedovati predmetnosti v vseh funkcijskih zvrsteh jezika. Uzavestil je razliko med govorno in pisno različico knjižne slovenščine, kljub temu pa je ostal zadržan do Kopitarjeve zamisli o gorenjski osnovi knjižnega jezika (Orožen 1996a: 214).

Levstikovo drugo ustvarjalno obdobje je za »šolsko rabo« manj znano, čeprav kaže njegovo »izjemno jezikovno ustvarjalno sposobnost« in preoblikovanje na ljudski osnovi utemeljenega jezikovnega pogleda: »Levstik tega obdobja obvlada občudovanja vreden, zvrstno razslojen jezikovni razpon, ki je znak prave knjižne kultiviranosti jezika.« (Orožen 1996a: 223) Razvil se je v vrhunskega jezikoslovca in nerazumljivo je, zakaj je njegova normativna slovnica slovenskega jezika *Die slovenische Sprache nach ihren Redentheilen* (1866) ostala tako rekoč neupoštevana, čeprav je npr. med besednimi vrstami glagol predstavljen bolj temeljito kot v kateri koli drugi slovenski slovnici. Bolj odmevno, čeprav tudi med sodobniki nesprejeto je bilo Levstikovo slovaropisno delo med letoma 1866 in 1868. Pripravljal je znanstveno zahteven teoretični model geselskega članka za slovensko-nemški slovar, ob tem pa je poglobil tudi svoj zgodnji pogled na slovenski jezik, tako da je začel arhaizirati besedišče:

Prepričan, da jezik, ki že v svoji »zunanji obliki« izkazuje kontinuiteto z najstarejšimi pismenimi jezikovnimi viri kot tehten dokaz »govori« nasprotnikom, kdo je »barbar« in kaj je »barbarstvo«. Agresivno nemškutarstvo in perfidno, nasilno »velenemško« nasprotovanje narodu in njegovemu jeziku ga uverja v prepričanju, da je treba slovenski jezik rešiti »duhovnega nasilja« in ga »očistiti« vseh »tujk«, pri čemer se je treba opreti na »izvirno slovansko jezikovno in duhovno bogastvo«. (Orožen 1996a: 208)

Levstik je že julija 1867 zahteval, da se slovansko vprašanje pri Slovencih ne sme več skrivati pod pretvezo jezikovnega vprašanja, ampak mora prarasti v državno-politično vprašanje in se od »jezikovnih vršičkov« odločno obrniti k »političnemu jedru«. Šlo je za »skrajno abnormalne« Levstikove nazore (Priatelj 1958: 181) – avstro-ogrski dualizem je zavračal s pretiranim panslavizmom –, zaradi katerih je slovenski jezik ne glede na resnično stanje v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja slaviziral in arhaiziral (Orožen 1996a: 313). Levstikovanje je oddaljilo slovenski jezik od splošne norme in ga pripeljalo v slepo ulico, ko nadaljnji razvoj novoslovenščine ni bil več možen – vračanje v preteklost in iskanje starocerkvenoslovanskih ali skupnih slovanskih jezikovnih rešitev za slovenščino ni bilo sprejemljivo. V razvoju jezika je prišlo do zastoja, ki je zmotil pozitivno razvojno spreminjanje slovenskega jezika. Levstikov »pretirano dosledni jezikovni purizem« (Orožen 1996a: 223) pa ni ostal samo njegova »muha enodnevnica«, ampak se je v razvoju slovenskega jezika obdržal skoraj trideset let do nastopa moderne (Pogorelec 2011: 410).

Pozitivna smer razvoja slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja

Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika je v drugi polovici 19. stoletja spodbudilo bogato slovnično in slovaropisno dejavnost, ki ga je Fran Levec zaključil s prvim slovenskim pravopisom (1899).

Na Kranjskem je Jernej Kopitar (1809) izdal prvo znanstveno slovnico slovenskega jezika v nemščini, Valentin Vodnik (1811) je napisal prvo slovnico v slovenskem jeziku – Mihael Zagajšek (1791) je pred njim za štajerske Slovence in tujce sestavil dvojezično nemško-slovensko slovnico –, najpomembnejša slovnica za šolsko rabo na Kranjskem pa je bila v tistem času Metelkova (1830), ki jo je priredil po svoji slovnici iz leta 1825; v prvi polovici 19. stoletja so Štajerci dobili štiri slovnice: Janez Leopold Šmigoc (1812), Peter Dajnko (1824) in Anton Murko (1832) so jih napisali v nemščini, Jožef Muršec (1847) pa v slovenščini. Murščeva slovnica je bila v Bleiweisovih *Novicah* predlagana za prvo slovnico novoslovenščine, zanesljivo pa pripada prvo mesto gimnazijski slovnici Antona Janežiča (1854, 1863, 1864 in ponatisa 1869 ter 1876; med letoma 1889 in 1911 še pet izdaj, ki jih je »sinhrono« predelal Jakob Sket). Ob osrednji Janežičevi šolski slovnici enotnega slovenskega knjižnega jezika so slovnice pisali še Anton Lesar (1863), Andrej Praprotnik (1869), Peter Končnik (1870, 1883)

in Josip Šuman (1881); posebno mesto ima Levstikova nemško pisana slovnica (1866), medtem ko Miklošičeva primerjalna slovnica slovanskih jezikov (1852–1875) navaja primere iz slovenščine na prvem mestu med sodobnimi slovanskimi jeziki takoj za starocerkvenoslovanskim gradivom.

Knjižnojezikovno normo v drugi polovici 19. stoletja so pomembno utrjevali vodilni slovenski slovaropisci tistega časa: Anton Janežič (nemško-slovenski slovar, 1850; slovensko-nemški slovar, 1851), Matej Cigale (nemško-slovenski slovar, 1860; *Znanstvena terminologija*, 1880), Fran Levstik (priprava slovensko-nemškega slovarja, 1866–1868), Oroslav Caf (slovarsko gradivo, 1843–1874), Franc Miklošič (rokopisni slovar, 1849–1855) in Maks Pleteršnik (1894/95). Med njihovimi sopotniki omenjam tri: (1) Janez Zalokar je sestavil slovar po besednih družinah (slovensko-nemški rokopisni slovar, ok. 1870), (2) Josip Drobnič je v štiridesetih letih na Dunaju izdal večjezični ilirsko-nemško-italijanski slovarček (1846/49), nato pa v Ljubljani še slovensko-nemško-italijanski in italijansko-nemško-slovenski besednjak (1858); (3) Dominik Penn (nemško-latinsko-slovenski in slovensko-nemški slovar, 1824–1854), ki je slovensko gradivo zapisal z grškimi črkami.

Pozitivni razvoj slovenskega knjižnega jezika, ki je temeljil na enotnem knjižnem jeziku in nadregionalnosti, je v drugi polovici 19. stoletja omogočil »resnični razvoj slovenskega govora« (Tivadar 2012: 204, 208) in oblikovanje enotne norme zborne izreke (Pogorelec 2011: 164) na osnovi Škrabčevega glasoslovja, slovarskega zapisa iztočnic v Pleteršnikovem slovarju in Levčevega pravopisa. Škrabčevo uveljavitev osrednjeslovenske govorne norme je napovedal že Levstik, ki je v sinhrono-kontrastivnih *Napakah slovenskega pisanja* (1858a) odprl vprašanje narečnega jezikovnega prestiža in ga razširil na knjižno raven (Orožen 1996a: 212). Stanislav Škrabec je za »podlago našega pravopisa« razglasil dolenjsko izreko 16. stoletja, kasneje pa je to dopolnil s spoznanjem, da mora enotna govorna in bralna podoba slovenskega knjižnega jezika upoštevati vsa narečja. V razpravi *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi* (1870) je utemeljil dolenjsko tonemskost za knjižno in si prizadeval, da se knjižna izreka ne bi preveč oddaljila od žive govorce. Vztrajno je zavračal izumetničeno elkanje in zagovarjal naravni knjižni izgovor, ki izhaja iz ljudske govorce. Vse dobro iz Škrabčevega pravorečja se je v polni meri uveljavilo v Pleteršnikovem slovarju (1894/95) in Levčevem pravopisu (1899).

Zaključek

Današnja govorna norma slovenskega knjižnega jezika izhaja iz Škrabčevega jezikoslovja in upošteva (1) slovensko pokrajinsko knjižno jezikovno tradicijo, ki je bila kot pozitivna potrjena v prvi polovici 19. stoletja, upoštevajoč tudi Kopitarjeve in Čopove poglede na jezik, (2) delno tudi dogovorjene posege v jezik (npr. nove oblike, branje po črki). Pokrajinske knjižne različice so od 16. stoletja naprej uveljavljale samobitnost slovenskega knjižnega jezika, enotna slovenska knjižna (pisna) norma se je oblikovala sredi 19. stoletja, v drugi polovici 19. stoletja pa ji je Škrabec določil še enotno zborni izreko. Samostojnost slovenskega jezika v odnosu do »globalne« nemščine in vseslovanskosti je bila potrjena, vendar pa danes jezikovni globalizem z nasilnim angliziranjem vseh področij javnega življenja v Sloveniji ponovno odpira vprašanje obrambe jezika. Upam, da gre tudi tokrat za jezikovno zablodo in ne za usodno omejevanje polnofunkcijske rabe slovenščine: »Bog nam je dal lep jezik, jezik, ki je po svojem miloglasju zmožen biti mej prvimi na svetu. Ljubimo ga torej, učimo se ga pridno, gladimo ga in likajmo se vso skerbjo; nič nam v njem ne bodi malenkostno, nič preziranja vredno!« Škrabec (1995: 74; 1904: 21/5č) nad slovenskim jezikom nikoli ni obupal, saj je vedel, da je mogoče »po boljšem spoznanju v treh letih popraviti« vse, »kar se je v tridesetih letih po nevednosti pokvarilo«.

Trubarjev *gmajn jezik* kot osnova za prvo slovensko knjižno normo

Ob stoletnici rojstva Jožeta Rajhmana (1924–1998) je primerno, da ovrednotim njegovo trubariano, predvsem »Trubarjev svet« (Rajhman 1986a), kakor ga je predstavil v znameniti teološki, literarno-zgodovinski in jezikovni raziskavi (Rajhman 1977) Trubarjeve in hkrati prve slovenske tiskane knjige (Cathecismus, 1550), upoštevajoč tudi korespondenco slovenskih protestantov (Rajhman 1986, 1997). Rajhman je z analizo Ruplovih (1934, 1962), Kidričevih (1924, 1951), Smolikovih (2011) in Elzejevih (1884, 1893) spoznanj prepričljivo dokazal tudi vlogo Trubarjevega »gmajn jezika« pri oblikovanju osrednjeslovenskega (kranjskega) knjižnega jezika 16. stoletja.

Trubarjev »gmajn jezik«

Trubar je vedel, da slovenščine 16. stoletja, ki skoraj ni imela pisne tradicije, nič pa tiskov, ne more primerjati z nemščino, se je pa zavedal, da sta čas in prostor naklonjena veliki ideji, ki jo je lahko za Slovence takrat uresničil le on. Dalmatin je o tem leta 1884 v nemškem uvodu v *Biblijo* zapisal:

Bog pa nam je v tej deželi iz posebne dobrote in milosti pokazal s častitim in v Bogu učenim Primožem Trubarjem, rojenim Slovencom in izvoljenim orodjem, da se da tudi ta jezik z latinskimi črkami primerno in prav tako dobro pisati kakor drugi. (Dalmatin 1584: Vorrede, 8)

Trubar v čudeže ni verjel, zato je potrebno poiskati prave vzroke za njegov »gmajn jezik«, ki se je zgodil v 16. stoletju. Sam je zapisal: »Jest sem le-te bukvice pustil predrukati vsem slovenskim lubim otročičom h dobrimu, de se tudi iz nih brati inu ta celi hatehizmus navuče« (Trubar 1566). »Čudež« s slovenskim jezikom se ni zgodil čez noč, a ko se je, je bil sam po sebi umeven – Trubar je najprej izdal katekizem, tj. glavne nauke nove vere, in abecednik, tj. knjižico, ki bo naučila ljudi brati in pisati, da bodo v slovenskem jeziku lahko sami spoznali pravo vero. »Čudež« torej, ki so ga nekateri raziskovalci Trubarjevega življenja in dela kar malce preveč romantično pripisovali njegovi »ljubezni do svojega ljudstva in verski

gorečnosti« (Rupel 1962). Gorečnost in ljubezen sta imela pri Trubarju trden temelj, njegov načrt je bil jasen in premišljen: ponuditi pravi evangelij v knjigi, ki bo Slovence osredinila ob prvem knjižnem jeziku in Ljubljani kot njihovem najpomembnejšem kulturno-političnem in cerkveno-upravnem središču. Trubar je z iskanjem zahtevnejšega slovenskega cerkvenega knjižnega izrazila začel vzpostavljati »gmajn jezik« kot prvo osrednjeslovensko knjižno normo, izhajajočo iz želje po uveljavitvi slovenskega jezika pri razlagi verskih resnic. Prvič se je tako pojavilo pomembno spoznanje, da smo Slovenci kulturno in kot narod živi le, če lahko pišemo, tiskamo in beremo knjige v svojem knjižnem jeziku:

[...] berite sami tu sv. Pismu, suseb S. Janža evangeli, tu djane tih jogrov, S. Pavla listi, potle tiga S. rajha vero, od mene iztolmačeno, suseb Predgovor. V tih bote, nešli, De Kristus sam inu Preroki, Jogri drugiga ne so vučili, Temuč kar mi zdaj vučimo inu Verujemo, tu je, Vse tu, kar je kratku vti mali Biblij, v tim Katehizmi zapopadenu. (Trubar 1566a)

Ljubezen do svojega »ubogega, preprostega in dobrosrčnega slovenskega ljudstva« in oznanjanje prave vere sta bila pri Trubarju povezana in sta nakazovala njegovo podzavestno razumevanje osrednjeslovenske knjižne norme, predvsem jezika v cerkvi in (verske) kulturnosti oz. kulture knjižne besede med Slovenci v 16. stoletju. Vedel je, da pred njim ni bilo v navadi pisati v slovenskem jeziku, zato je nedvoumno in vzročno povezal oznanjanje vere in »pobožne kristjane [...] v deželi Kranjski, Spodnještajerski, Koroški na Krasu, v Istri ali slovenski mejni krajini«, ki morajo dobiti Sveto pismo v prevedeno v slovenski jezik:

Chriftlich lieb Herren vnd Brüder / Gott weißt / das ich noch zu der zeit / da ich bei euch auß den Lateinischen vnd Teutfchen Büchern in der Windischen Sprach geprediget / hab vilfimals zu Gott gefufftzt vnd geruffet / das er von wegen heiligung seines Namens / vnd erweiterung seines Reichs / auch das vnser arm / gemein guthertzig Windisch Volck gnädiglich anfehen / begnaden vnnnd begaben wöll / mit der groffen Gnad vnd Gabe / auff das jre Sprach auch / wie der anderen Völcker / geschriben vnd gelesen wurde. Vnd das die heilige Bibel sampt anderen guten Chriftlichen Büchern / in die Windische vnd Crabatische Sprachen / wurden recht verdolmeticht vnd gedruckt. (Trubar 1557: Vorred, po Vrečko, ur. 2011: 19)

Ljubi krščanski gospodje in bratje. Bog ve, da sem že takrat, ko sem pri vas iz latinskih in nemških knjig pridigal v slovenskem jeziku, pogosto vzdihoval ter prosil Boga, naj se zaradi posvečenja svojega imena ter širitve božjega kraljestva usmili tudi našega ubogega, preprostega slovenskega ljudstva ter mu tako kot ostalim narodom podari veliko milost in srečo, da piše in bere v svojem jeziku, da bi se Sveto pismo pa tudi druge dobre krščanske knjige lahko pravilno prevedle ter natisnile v slovenskem in hrvaškem jeziku. (Trubar 1557, po Vrečko, ur. 2011: 41).

Trubarjeva odločitev za »gmajn jezik« je bila, če se izrazim moderno, projektno delo, saj je imel natančen načrt, kaj želi narediti na področju vere in kulture in kako bo to uresničil. Osnutek projekta je izhajal iz reformatorskega koncepta, po katerem je kot stranski dosežek, pa vendar skoraj samoumevno, nastal jasen načrt t. i. osrednjeslovenskega knjižnega jezika (Rajhman 1977).

Pravnost za »gmajn jezik« je Trubar našel v Pismu Rimljanov: »Kajti pisano je: Kakor živim, pravi Gospod, se bo pred mano upognilo vsako koleno in vsak jezik bo slavil Boga« (Rim, 14,11). To svetopisemsko mesto je bilo za Trubarja dovolj trden temelj (če lahko tako rečem, zavedajoč se, da je njegova razlaga večplastna), da je v nemškem posvetilu prevoda z naslovom *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta* (Trubar 1557) lahko zagovarjal svojo odločitev za prevajanje cerkvenega besedila v osrednjeslovenski jezik:

Ker sveti Pavel znanje jezikov prišteva med darove Svetega Duha in mi je po milosti božji in volji Jezusa Kristusa dan dar, da znam govoriti slovenski jezik, kot se govori v kranjski deželi, sem, kot veste, 17 let v njem pridigal v različnih krajih slovenske dežele. Ker pa razumem tudi precej dobro latinsko, nemško in italijansko, me je to, moja lastna vest in dejstvo, da sedaj ni nikogar, ki bi to delo hotel opraviti, sililo, da sem se lotil tega prevajanja; pa tudi zato, ker ste vi in gospod Vergerij to od mene pričakovali, sem se torej v Gospodovem imenu opogumil in začel na najlažjem mestu. (Trubar 1557, po Vrečko, ur. 2011: 54).

To »najlažje mesto« je bilo rojstvo osrednjeslovenskega knjižnega jezika, Trubarjevega »gmajn jezika«, oz. od Krelja imenovanega tudi »gospod Trubarjeva kranjščina«. Trubar (1557) je v nemškem uvodu preprosto zapisal, da je bilo vse samo po sebi umevno, da se je to moralo zgoditi, da je bila to naravna pot nastanka osrednjeslovenskega knjižnega jezika. V praksi pa je bilo čisto drugače, veliko težje, kot se zdi iz Trubarjeve skromne izjave, da je »začel na najlažjem mestu«. Šlo je za premišljeno odločitev, za prvi slovenski jezikovni koncept – »najlažje mesto« je od Trubarja zahtevalo, da je določil knjižno normo, osnovo za to normo in pisavo. Kako dolgo in kako je o tem razmišljal, ne vemo – lahko je to navdušenje za slovenski jezik prišlo samo od sebe, lahko (in to je bolj verjetno) je imelo daljšo predzgodovino. Danes je težko natančno določiti, kolik je bil pri tem npr. neposredni vpliv škofa Bonoma, tržaških izkušenj in/ali takratnih političnih razmer v evropski cerkvi; burno obdobje (pred)reformacije na Slovenskem je Trubarja odločilno zaznamovalo in čeprav je dolgo okleval med katolištvom in reformatorstvom, je že leta 1550 pokazal, da o knjižnojezikovni avtonomnosti Slovencev nikoli ni dvomil. Že pred izidom prvih slovenskih tiskanih knjig je »vsa svoja

prizadevanja, želje in pričakovanja podredil praktični uporabnosti in koristnosti« osrednje slovenščine: bilo je jasno, da je središčni jezikovni koncept najprimernejši – izkušnji iz Trsta in prvega službenega mesta na Štajerskem sta ga samo še potrjevali, da se je zaradi splošne razumljivosti potrebno previdno dvigniti nad dialekt.

Osnovo za knjižni jezik je Trubar naravno prepoznal v živem, govornem jeziku. Nič umetnega ni mogel dodati »gmajn jeziku«, ki je Slovincem v osredju že pred Trubarjem omogočal praktično sporazumevanje med preprostimi ljudmi. Odločil se je za živo govornico, ki jo je poznal iz dolenskih krajev, nadgrajeno z gorenjščino in ljubljanskim govorom. Tako je oblikoval sinhroni jezikovni koncept, prvo nadnarečno osrednjeslovensko knjižno normo, ki je bila po njegovem mnenju splošno razumljiva v najširšem slovenskem jezikovnem prostoru. Trubar (1557) je v nemškem predgovoru zelo jasno zapisal, da je zavestno iskal delni sporazum, skupni imenovalec slovenščine, v takrat že prepoznavno izoblikovanem slovenskem narečnem jezikovnem prostoru. Trubarjev »gmajn jezik« ni do potankosti določen in premišljen sistem, ampak uporabno orodje za razumljivo sporazumevanje. Prav ta »splošna razumljivost« je prepoznavna podoba Trubarjevega koncepta »gmajn jezika«:

V tem prevodu sem se trudil z besedami in obliko, da bo lahko razumljiv vsakemu Slovencu, naj bo to Kranjec, Spodnještajerec, Korošec, Krašovec, Istran, Dolenc ali Bezjak. Zaradi tega sem se držal slovenske kmečke govornice in jezika, kot ga govore na Raščici, kjer sem bil rojen. Nenavadnih in hrvaških besed sem se izogibal, pa tudi novih si nisem izmišljeval. Če pa je ali pa bo na nekaterih mestih zapisano in prevedeno skrivnostno, tega nisem kriv jaz ali drugi prevajalci, temveč je krivda pri evangelistih, apostolih in prerokih, ki so po običaju in lastnostih hebrejskega jezika pogosto skrivnostno govorili in pisali ter so zato nekatere besede izpuščali. Če sem katero besedo prevedel neustrezno, se je to zgodilo, kot sem že omenil, zaradi pomanjkanja primernih slovenskih besed, lahko pa tudi, da primernih besed nisem poznal ali pa se jih nisem spomnil. (Trubar 1557, po Vrečko, ur. 2011: 55).

Trubarjeva odločitev za »gmajn jezik« izhaja iz njegovega prepričanja, da mora tudi knjižna norma upoštevati načelo preprostosti. Verske resnice se lahko razlagajo, povedo na preprost in razumljiv način tudi v slovenskem jeziku, saj je odklanjal takrat splošno misel o robotosti slovenskega jezika. Zavedal se je narečne razcepljenosti slovenščine, želja o takem jeziku, ki »bi ga utegnili z lahkoto razumeti vsak Slovenec«, pa ga je vodila do razmišljanj, česa se je potrebno držati v knjižnem jeziku. Jezikovni predpis, ki ga je Trubar zagovarjal, je izhajal iz njegovega razumevanja rabe »gmajn jezika« – ta besedna zveza tudi najboljše določa Trubarjev jezikovni

program, ki se kaže v odločitvi za nadnarečni sinhroni osrednjeslovenski jezikovni koncept in bohoričico kot primerno pisavo za tak knjižni jezik.

Trubar je v 16. stoletju združil v osrednji knjižni jezik, ali kot ga je sam imenoval »kranjski jezik«, do takrat že razdruženi osrednjeslovenski narečni prostor z Ljubljano kot naravnim geografskim in kulturnim središčem, oz. s takrat nastajajočim povezovalnim mestnim ljubljanskim govorom (pridigarjska tradicija in slovensko predknjižno izročilo). Verjetno je v tem jeziku prepoznaval tudi narodotvorno vlogo, saj je t. i. kranjsko narečje razumel kot povezovalni jezik tistih slovenskih pokrajin, ki jim je namenil katekizem in abecednik. »Lubi Slovenci«, tj. preprost slovenski narod, so bili v 16. stoletju čisto slovenski najbrž le na Kranjskem. »Slovenci« so mu bili Kranjci, Korošci, Štajerci, Dolenjci, Krašovci, Istrijani in Bezjaki; in ker so v 16. stoletju kajkavci svoj knjižni jezi imenovali slovenski, se zdi, da je Trubar v Urachu kratek čas celo razmišljal o tem, da bi k osrednjeslovenskemu (kranjskemu) knjižnemu jeziku pritegnil tudi hrvaške kajkavce:

V tim tekstu tiga katehisma te ene besede, koker 'krščenic' – 'kristjan', 'Jezus je v grob položen' – 'Jezus je pokopan' inu tim glih, se unglih vmej Krajnci, Sloveni inu Krovati tolmačijo. Na tim se nema oben zmotiti, zakaj obuje je prov. Oli ti pridigarji imajo vsak v suji deželi per enim tolmačenu ostati inu tih besed vsak praznik drigači ne preminovati. (Trubar 1575: po Rupel 1934: 121)

Zanimivo je, da tako nikoli ni razmišljal o Prekmurcih (»ogrskih« Sloven-
cih), ki jih npr. leta 1566 v nemškem uvodu v *Ta celi psalter Davidou* niti ni naštel med »Slovenci«:

Den Wolgebornen / Edlen / Geftrengen / Ehrnueften / Erbarenvn / Weifen Herren / Grauen / Freyherren / Rittersn / Edelleüten / Burgern / vnd allen Gottseligen Chriften / im Fürstenthumb Crein / in Vndersteüer vnd Karenten / in der Grauenschaafft Gör-tz / Windifchen Marck / Metling / am Kharst vn[d] in Hifterreich gefeffen / der Augfpurgifchen Confeffion verwandten Gnad vnd Frid von Gott dem Vatter durch Jefum Chriftum. (Trubar 1566a)

Blagorodnim, plemenitim, žlahtnim, častitim, spoštovanim in modrim gospodom, grofom, baronom, vitezom, plemičem, meščanom in vsem vernim kristjanom, naklonjenim augsburški veroizpovedi, ki prebivajo v deželi Kranjski, na Spodnještajerskem in Koroškem, v Goriški grofiji, Slovenski marki, Metliki, na Krasu ter v Istri, milost in mir od Boga Očeta po Jezusu Kristusu. (Trubar 1566a, po Vrečko, ur. 2011: 123).

Na ogrski jezik se je skliceval šele leta 1582 v nemškem predgovoru k delu *Ta celi novi testament*, kjer je v dvojnici sopostavil slovenski in ogrski jezik (die Windische vnd Ungerische Sprachen). Ali je imel v mislih celo samo

»ogrski slovenski« jezik? Na tem mestu bi se (pogojno) dalo tako sklepati, saj je nenavadno, da bi kranjščino imenoval ob madžarščini, ki je dobila prvo madžarsko-latinsko slovnico leta 1539, kranjščina in prekmurščina/ogrska slovenščina pa še nista imeli normativnega priročnika in bi torej v primerjavi z madžarščino lahko bili razumljeni kot »grob in barbarski jezik« (weren so grob vnd Barbarisch) – Trubarjev »gmajn jezik« je bil osrednjeslovenski in »ogrske« slovenščine (tj. prekmurščine) v ta okvir ni pritegnil:

Gnädiger Fürft vn Herr / wir Creiner / Vnderfteirer / Kärner vnd Windifchen / die mit dem gemeinen Landtvolck vns der Windifchen Sprach gebrauchen / mögen vnnnd follen billich auch dermassen / vnd mit gleichen Worten / wie der. Heilig Paulus / 1 Cor. 1 für die Corinthiern / vnnnd D. Luther in einer Vorred feiner / Kirchen Poftil / an statt der Teutfchen / Gott danken vnd preisen / für die Gnad / die er vns gegeben hat in. Christo Jefu / daß wir durch jn / in allen stucken reich / in allerley Lehr vnd Erkandtnuß worden feind / wie dann die Predigt von Christo in vns krefftig ist worden / also daß wir keinen mangel an jrgend einer Gaben haben / vnd warten nun auff die Offenbarung vnd Erfcheinung / der Herrligkeit des groffen Gottes vnsers Herrn vn[d] Seligmachers Jefu Chriffti. Denn vns vnd meniglich ist bewuft / daß vor vier vnnnd dreiffig Jaren / kein Brieff oder Register / vil weniger ein Buch / in vnserer Windifchen Sprach zufinden war / denn man hielt für / die Windifche vnd Vngerifche Sprachen / weren so grob vnd Barbarisch / daß man sie weder schreiben noch lesen könne. (Trubar 1582: Vorred)

Milostni knez in gospod, mi Kranjci, Spodnještajerci, Korošci in Slovenci, ki skupaj s preprostim podeželskim ljudstvom uporabljamo slovenski jezik, se trudimo, da bi nam bilo dano tako in z istimi besedami kot sveti Pavel v pismu Korinčanom, 1 Kor 1 – in kot dr. Luther v predgovoru svoje cerkvene postile v nemškem jeziku – v slovenskem jeziku častiti in hvaliti Boga za milost, ki nam jo je podelil skozi Jezusa Kristusa, da smo po njem bogatejši v spoznavanju vseh poglavij svetega nauka, kar nas utrjuje v veri v Kristusa, da nam torej ne primanjkuje ničesar od kateregakoli daru ter sedaj v miru pričakujemo razodetje in veličasten prihod mogočnega Boga našega Gospoda in zveličarja Jezusa Kristusa. Nekateri se zavedamo, da pred štiriintridesetimi leti v našem slovenskem jeziku ni bilo napisano nobeno pismo ali register, kaj šele knjiga, saj je veljalo prepričanje, da sta slovenski in madžarski [ogrski] jezik tako neuglajena in barbarska, da ju ni mogoče niti pisati niti brati. (Trubar 1582, po Vrečko, ur. 2011: 305–306).

Trubarju se je zdelo, »de ta, tih drugih Dežel ljudi, tudi mogo zastopiti«, zato je sklenil, »delu vta krajnski jezik [...] postaviti.« (Trubar 1555: Predgovor) Izraz »kranjski jezik« je pri Trubarju stilna sopomenka za »gmajn jezik«, tj. metafora za preprost jezik kmetov, ki opirajoč se na predknjižno izročilo prerašča v preprost osrednjeslovenski knjižni (cerkveni) jezik. Trubar poudarja, da se izogiba »obračanu oli tolmačenu lepih, gladkih, visokih, kunštnih, novih oli neznanih besed«, ampak je uporabljal »te

gmajnske krajske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lahko more zastopiti«, s katerimi je posnemal »duh« kranjskega jezika za izražanje verskih resnic in razumevanje Božje besede (Trubar 1555: A3). »Gmajn jezik« je torej zavestno preprost nadnarečni kranjski jezik, tj. živi govor, ki izhaja iz dolensščine, gorenjščine in ljubljanskega govora. Trubar je središčni jezik, naddialekt, postavil za osnovo svojemu knjižnemu »gmajn jeziku«.

Taka odločitev za preprost jezik seveda ni zavračala strokovnih izrazov tam, kjer jih je potreboval. Terminologija je pomenila odmik od prvotnega jezikovnega programa, od t. i. »gmajn jezika«, in kaže, kako je Trubar pilil jezik in iskal primerne rešitve – pri tem prihaja do izraza jezikovna omikanost in primernost jezikovnih sredstev (zlasti besedja) v njegovih prevodih, ko je zaradi boljše razumljivosti dodatno razlagal novotvorbe ter iskal tudi tujejezične sopomenke in ustreznice »To latinsko besedo lex Nemenci imenujejo Gesetz, ti Krovati inu Peami Zakon, mi Kranjci pak po tej nembščini nji pravimo Postava [...] koker Nemenci tolmačimo Gnada, Krovati in Peami milost.« (Rajhman 1977: 106)

Zadrego s pisavo je rešil v dveh korakih: (1) najprej je leta 1550 priredil gotico slovenskim glasoslovnim posebnostim, nato (2) pa je leta 1555 uvedel latinico. Postopnost pri uvajanju ustrezne samostojne »slovenske« pisave je razlagal tako, da je hotel »po tej ortografiji štaltnu ino zastopnu pisati«. Nekateri črkopisi (npr. češki, poljski ...) so mu bili »grdi viditi«, ker ni želel »preveliku puhštavov oli konzonatov k ani silabi jemati«, grška pisava pa zanj ni bila sprejemljiva, ker je želel »zastupno pisati« (ptujski minorit Penn se je sredi 19. stoletja zanj vendar odločil kot za nevtralnno, začasno in nadomestno rešitev v slovenskem črkarskem sporu). Latinica, ki jo je uvedel leta 1550, »de ta beseda s tejmi latinskimi puhštabi se lepši inu ležej piše ter bere«, je kljub slovenskim dvočrkjem ostala prepoznavno nemška. Trubarjeva reforma pisave ni bila tako posrečena in preiščljena kot njegova jezikovna norma. Dela se je lotil premalo natančno, verjetno se mu vprašanje pisave ob prevajanju in normiranju jezika ni zdelo tako pomembno, predvsem pa je zmotno pričakoval, da bodo bralci slovenskih knjig sami našli »ključ za izgovor slovenskih besed v nemško-latinskem pismu po načinu in lastnostih našega jezika«. Gre za opazno nedoslednost v njegovem jezikovnem programu, saj je pri osnovi za osrednjo knjižno slovenščino izhajal iz »gmajn jezika«, pri črkopisu pa je računal na t. i. izobraženega bralca, ki zna tudi nemško ali latinsko. To je lepo razvidno iz njegovega nemškega predgovora h Katekizmu (1550) in Abecedniku (1555) in nemškem predgovoru k Matevževemu evangeliju (1555):

V izgovarjati kot blagi F, H kot CH, samoglasnike in zloge kot so: ša, ča, iš, oč in tem podobne, pa izgovarjati v načinu in po lastnostih našega jezika. Tako se da tudi z latinskimi črkami oba jezika lepo in dobro pisati saj ne potrebujeta toliko črk ali soglasnikov za eno besedo ali zlog, kot zaradi trde in sičniške izgovorjave (Hrvati imajo v svoji abecedi veliko S in Z) menijo nekateri Čehi in Bežjaki. Vse je odvisno od vaje in rabe tako kot pri vseh drugih jezikih in pisavah. Nemec, ki se razen nemškega jezika ni naučil nobenega drugega jezika in pisave, nikoli ne bo znal pravilno brati in izgovarjati latinskega ali italijanskega jezika, pa čeprav bo napisan ali natisnjen v lepi nemški pisavi. Enako Italijan ali Španec nemškega. Torej tudi slovenskega jezika nikoli ne bo mogoče zapisati z latinskimi, bodisi nemškimi ali grškimi črkami tako, da bi ga lahko Nemec, Italijan ali Grk bral tako, kot ga bere in izgovarja rojeni Slovenec. Zato, kot že poprej menim, da bo uspešnost pisanja in branja našega jezika odvisna samo od vaje in uporabe. (Trubar 1555, po Vrečko, ur. 2001: 43–44)

Temeljno načelo njegove norme, tj. splošna razumljivost, pa s tem vendar ni bila ogrožena – Trubar se nikoli ni strinjal z, tako je tudi sam zapisal, »umestnimi rešitvami« Krelja in Bohoriča. Merilo izrazne uspešnosti mu je bila vedno živa ljudska govorica in glede besedja se je dosledno odločal za izraze, ki so bili živi med ljudmi, tudi če je šlo za prevzete besede. Taki izrazi, ki nikoli niso prestopili v žargon, pa dajejo Trubarjevemu »gmajn jeziku« prepoznavno podobo živosti in razumljivosti, upoštevajoč predvsem jezik Ljubljane. Trubarjev »gmajn jezik« kot podlaga za osrednjeslovenski knjižni jezik je torej živ pridigarski jezik 16. stoletja z bogato izrabo sopomenskosti (domači izrazi, sposojenke in tujke), vendar hkrati navezan tudi na ustno slovensko pridigarsko tradicijo.

Trubar se je zavedal svoje vloge pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. Leta 1561 je v edini knjigi, ki jo je izdal samo v nemščini (*Register und summarischer Inhalt*, 1561), o svojem prevajanju v slovenščino zapisal, da je prvi med Slovenci, ki prevaja Sveto pismo in nabožne knjige v slovenski jezik, zato ima nekaj težav s črkopisom, saj Slovenci in Hrvati tiskajo svoje knjige v treh črkopisih/pisavah:

Die ander vnd fürnämift vrfach difes getruckten Registers ift die / feitmalen auß fonderm fürfehen / vnnd Verordnen Gottes erft jetzundt / in difen böfen letften Zeiten / die heilige Biblifche gefchrifft / vnd andere Gottfelige Bücher / auch in die Windifch vnd Crobatifch Sprach verdolmetscht / vnd mit dreierley Buchftaben gedruckt werden / Wölliches feit die Welt gefstanden / nie gefchehen / dann die Windifch Sprach ift bißher nie gefchriben / vil weniger getruckt worden. (Trubar 1555: Vorred)

Zapis dokazuje, da Brižinskih spomenikov v 16. stoletju niso poznali, prav tako ne Rateškega rokopisa in drugih jezikovnih drobcev, vprašanje pa je, zakaj je Trubar »zatajil« Stiški rokopis in (verjetno) tudi slovenski jezikovni drobec na nemškem sramotilnem letaku iz leta 1515.

Trubarjevo odločitev za »gmajn jezik« je v 16. stoletju prevrednotil Kreljev koncept slovenskega jezika. Soočila sta se dva različna jezikovna pogleda, sinhronija in diahronija, ki sta nato v zgodovinskem razvoju slovenskega jezika določala različni knjižni normi in predpisa na Slovenskem.

Knjižni status slovenskega jezika v 16. stoletju je odločilno zaznamoval Jurij Dalmatin, ki je s pravim jezikovnim čutom in odločitvijo za sredinskost združil Trubarjev in Kreljev pogled na jezik (Orožen 1996, 1996a) ter s prevodom *Biblije* (1584) določil ustrezno normo za slovenski jezik – njegova *Biblija* ni bila le temeljna knjiga krščanstva na Slovenskem, filozofsko in umetnostno besedilo ali največji tiskarski dosežek na Slovenskem, ampak tudi jezikovni priročnik za vse pišoče Slovence naslednjih dvesto let. To se je zgodilo zato, ker je Dalmatin znal odbrati vse dobro iz Trubarjevega »gmajn jezika« in s poslušom sprejeti tudi Kreljeve reforme (Orožen 1996) ter tako pokazati, da je jezik sicer samobiten, vendar pa ne izhaja sam iz sebe, ampak iz človeka, ki ga uporablja, nanj vpliva in duhovno določa. Samobitnost slovenskega knjižnega jezika je po 16. stoletju prišla najbolj do izraza takrat, ko so njegovi vodniki in uporabniki sledili Dalmatinovi sredinskosti. Pozitivna razvojna pot je pripeljala do združitve osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja in oblikovanja t. i. novoslovenščine ter Škrabčeve odločitve, da je 16. stoletje meja, ki se je pri določanju normativnosti slovenskega jezika ne sme prestopiti. Škrabčevo jezikoslovje tako združuje vse sprejemljive diahrono in sinhrono poglede na slovenski jezik od 16. stoletja naprej, jezikovne skrajnosti pa so se dogajale na obrobjih, ko je pretirano zavzemanje za »gmajn jezik« pripeljala do vdora narečnih elementov v knjižni jezik (pridigarstvo baroka in razsvetljenstva) in oblikovanja pokrajinskih knjižnih različic (vzhodnoštajerski knjižni jezik in Dajnko), na drugi strani pa je nekritično upoštevanje diahronih jezikovnih pogledov pripeljala do jezikovnih zablod (ilirizem, slavizacija in arhaizacija jezika, levstikovanje). V zgodovinskem razvoju slovenskega jezika se je pokazalo, da je bila Trubarjeva odločitev za »gmajn jezik« z nekaterimi Kreljevimi dopolnitvami in Dalmatinovo sredinsko potjo prava odločitev in dobra osnova za prvo (osrednje)slovensko knjižno normo – Škrabec je to konec 19. stoletja potrdil na najboljši možni način.

Trubarjev koncept »gmajn jezika« se kaže tudi kot možno izhodišče za razmišljanje o njegovem »literarnem programu«, in sicer o vlogi in pomenu cerkvenega slovstva za Slovence v 16. stoletju, tj. o Trubarjevi narodnostni pripadnosti in delu za slovenstvo (Rajhman 1977: 130, Rupel 1934: XIX). Trubar je svoj literarni program izenačil s cerkveno krščansko literaturo, ki razširja »pravo vero« in je utemeljena v Svetem pismu ter katekizmu.

Jasno je povedal, da mu gre za cerkveno slovstvo in prevod Svetega pisma v slovenski jezik, pri tem pa ni želel odpirati »dialoga« med katoliško in protestantsko stranjo in »prevajati ne tiskati nobene prepirljive, nepotrebne ali močno izpodbitne knjige, ampak zgolj to, kar potrebuje ubogi, navadni, preprosti človek za zveličanje svoje duše«. Trubar se je odločno zavzel za cerkev slovenskega jezika in cerkveno slovstvo v slovenskem jeziku:

Ampak kedar se v ti cerkvi s tejm zastopnim gmajn deželskim jezikom bere, poje inu pridiguje, taku od tiga ta cerkov, tu je ta gmajna vseh vernih, bo v ti veri potrjena [...] Za tiga volo je veliku nucniša ena kratka, zastopna pridiga, koker deset tavžent nezastopnih maš. (Trubar 1561, po Glavan 2008: 98).

Za Trubarja so bili širjenje krščanske (prave) vere in načeli praktične uporabnosti ter koristnosti na prvem mestu. Toda ta program je imel ob sebi nujen, obvezen, neizogiben stranski dosežek, tj. oblikovanje slovenskega knjižnega jezika, ki je »velik dar božji« – zahvaliti se je potrebno Bogu »za dobroto«, da se »ta naš jezik tudi piše in druka« od sredine 16. stoletja. Cerkevna literatura je bila po Trubarju možna le v razumljivem, preprostem, »gmajn jeziku«: »Vse riči v cerkvi, pridige, molitve inu petje, se ima v tim gmajn zastopnim jeziku vsake dežele dopernesti.« Jezik liturgije in šolstva mora biti zato razumljiva slovenščina, tj. kranjski jezik ali »gmajn jezik«, kakor ga je razumel in pisal Trubar:

Vsem zastopnim krščenicom je vejdeč, de ti psalmi inu druge duhovne peismi se imajo v ti cerkvi pejti; ampak kir so se dosihmal le v latinskim, tim gmajn ludem v nezastopnim jeziku v ti cerkvi pejli inu tudi mašovali, krščovali inu brali le latinsku, tu mi držimo za nepridnu inu unucnu; inu kir so s takim latinskim petjem inu branem tudi hoteli milost, odpuščane tih grehov inu druge riči per Bugi dobiti inu zaslužiti, le-tu mi držimo za enu pregrešene inu zašpotovane te kriji Kristusove. Obtū mi hočmo, de uže naprej v ti naši kranjski deželi, de se ti psalmi, pejsmi inu vse druge službe božje, ti sv. Zakramenti v tim slovenskim kranjskim jeziku dopernašajo inu dile. (Cerkovna ordninga, 1564, po Glavan 2008: 118).

Inu de ti hlapčiči inu dekllice vsako nedelo ob puldnevi oli ob večernici zred s tejsmi farmani v to cerkov prido inu tak katekizmus, koker je le-tukaj zapisan, vprašajo inu odgovarajoč očitu inu zastopnu izvuna gori povedo. (Cerkovna ordninga, 1564, po Glavan 2008: 118).

Zaključek

Trubarjev »gmajn jezik« se je pripravljaj najprej na prižnici, izhajajoč iz živega govora slovenskega alpskega jezikovnega prostora in osrednjeslovenske

pridigarske tradicije, vendar brez poznavanja jezika Brižinskih spomenikov in drugih zapisanih predknjižnih izročil (razen izrazito dolenjsko obarvanega Stiškega rokopisa). Trubar je pri tem izhajal iz reformatorskega koncepta, po katerem je skoraj samoumevno nastala jasna zasnova t. i. osrednjeslovenskega knjižnega jezika (od Krelja imenovanega tudi »gospod Trubarjeva kranjščina«) – normiral ga je kot nadnarečno tvorbo središčnih slovenskih narečij, in sicer z večjim deležem dolenjščine kot gorenjščine in opazno vlogo takrat že nastajajoče ljubljanske mestne govovice. Trubar je svoj »gmajn jezik« ves čas razvijal in normativno izboljševal (predvsem pravopis, tudi oblikoslovje in skladnjo), čeprav je v nemškem predgovoru zapisal, da je ostal z malo dopolnitvami enak petindvajset let (Trubar 1882: Vorred), tj. od prevoda prvega dela Novega testamenta (1557) do leta 1882, ko je prevedel *Ta celi novi testament*. Čeprav sta imela s Kreljem različna pogleda na kranjski jezik, je bil Trubar prepričan, da ne gre za odločilne/pomembne razlike, saj njegov »gmajn jezik« ni bil nikoli kritiziran zaradi nepravilnosti:

Sovil nun dife Tranflation oder Dolmetfchung belangt / hab ich diß Teftament bey erfter meiner Dolmetfchung bleiben laffen / denn ich darinn in difem anderen durchlefen / nichts vnrechts erfehen / bin auch in den fünff vnd zweintzig Jaren / feidt ichs zu Dolmetzfchen angefangen / von niemandt einigerley fallitet befchuldigt worden / ich laß es auch bey voriger Orthographej / weil ein jeder / der Windifche Sprach nicht verfteht / dermaffen lifet / daß ein jeder zuhörender Windifcher Bawr wol verftehn kan [...]. (Trubar 1882, po Vrečko, ur. 2011: 291–292)

Trubarjeva jezikovna kultura je na zelo visoki ravni. Njegovi prevodi, priredbe in samostojna besedila so jezikovno-stilno premissljeno izoblikovani v slovenskem narodnostnem in prerodnem duhu – opazno izstopa jezikovna omikanost besedil, zato je njegov »gmajn jezik« upravičeno dobil veljavo modernega osrednjeslovenskega knjižnega jezika, ki nam že skoraj petsto let kaže vedno nove načine razmišljanja o jeziku in njegovem spreminjanju.

Adam Bohorič in stanovska šola v Ljubljani

Adam Bohorič se je rodil pred približno petsto leti v okolici Senovega, v eni izmed podbohorskih vasi. Ali je bil to Presladol, Dolsko, Kališovec, Plešivec, Šedem, Mrčna sela ali katera druga vas ali zaselek, tega danes, žal, ne vemo. Njegova rojstna hiša je stala nekje v hribih na južnem pobočju Bohorja. O letnici njegovega rojstva lahko le ugibamo, zdi pa se, da je bil rojen v prvi polovici dvajsetih let 16. stoletja, tj. »v 2. ali 3. desetletju 16. stoletja na Štajerskem« (SBL 1925), oz. »okoli 1520, lahko tudi pozneje, štajerska okolica Brestanice« (SBL 2018), ali »okoli leta 1524« kot je na simpoziju o Adamu Bohoriču v Veliki dvorani SAZU²¹ razmišljal Golec (2022: 20). Domnevna petstoletnica Bohoričevega rojstva je zato priložnost za iskanje novih podrobnosti o njegovem življenju in delu (Jesenšek, ur. 2024).

Med nastajanjem dokumentarnega filma o Adamu Bohoriču²² sem 21. aprila 2021 s snemalno ekipo RTV Slovenije obiskal tudi kraje pod južnim obronkom Bohorja (Slika 9). V krajih Presladol, Rožno, Dovško, Šedem, Dobrava, Senovo in Brestanica je priimek Bohorč dobro ohranjen,²³ Bohorič pa se piše le družina, ki živi na hribu Armez v vasi Armeško pri Brestanici na vzhodnem delu predbohorskih vzpetin.²⁴

²¹ V okviru Bohoričeve 500. obletnice rojstva je 27. oktobra 2021 potekal na SAZU v Ljubljani znanstveni simpozij *Novi pogledi na Adama Bohoriča*, ki se je nadaljeval naslednji dan v Evangeličanskem centru Murska Sobota (*Petstoletnica Adama Bohoriča*). Prvotno je bil simpozij načrtovan 10. novembra 2020, a je bil zaradi koronarazmer prestavljen na oktober 2022, ko smo pokazali, kako je deloval in razmišljal slovenski slovničar in šolnik, spoznavali pomen njegovega dela, razložili njegovo reformatorsko misel, jo soočili z razmerami v slovenskem, slovanskem in evropskem prostoru 16. stoletja in jo preverjali z odmevi v naslednjih stoletjih.

²² (Ne)znana poglavja slovenske zgodovine: 500 let rojstva Adama Bohoriča, izobraževalno-dokumentarni film. Režiser Franc Arko. Scenaristka Tatjana Markošek. TV SLO 1, 3. 11. 2021. <https://www.rtv slo.si/rtv365/arhiv/174818851?s=tv>

²³ Po podatkih statističnega urada RS se je leta 2021 le 20 prebivalcev Slovenije pisalo Bohorič (8 v Posavski statistični regiji), v Sloveniji je živelo 156 prebivalcev s priimkom Bohorč (68 v Posavski statistični regiji), nihče pa se ni pisal Bohorčič.

²⁴ V Kulturnem društvu Svoboda Brestanica so zabeležili zanimivo anekdoto. Oče Albina Bohoriča z Armeškega se je rodil v Presladolu in se je pisal Bohorič, Albin pa se je rodil na Malem Kamnu in so na krajevnem matičnem uradu zapisali njegov priimek

Slika 9: Naselje Presladol, v ozadju Bohor.

Slika 10: Kosova gora, zemljišče Antona Bohorča, na katerem je po ustnem izročilu stala rojstna hiša Adama Bohoriča.

kot Bohorč. Ko je nekoč želel legalizirati nepremično, mu je advokat pojasnil, da je bil v Presladolu, od koder izvira njegov rod, znan le priimek Bohorič, nikoli Bohorč: »Ti nisi Bohorč, temveč Bohorič, ker v Presladolu živijo Bohoriči«. Albin Bohorč je to preveril in ugotovil, da so se njegov oče in vsi znani predniki res pisali Bohorič, zato je na matičnem uradu zaprosil za popravek svojega priimka iz Bohorč v Bohorič. Ali je šlo res le za površnost matičarja, ki je tudi druge Bohoriče v podbohorskem prostoru spremenil v Bohorče? Verjetno ne, saj je priimek Bohorč nastal iz Bohorčič z upadom samoglasniškega *i*-ja, Bohorič pa ima drugačno etimologijo (Snoj 2022: 16).

Margareta Marjetič, predsednica Kulturnega društva Svoboda Brestanica, je organizirala srečanje z Antonom Bohorčem na Kosovi gori (sedanji naslov: Presladol 23), kjer ima sedaj počitniško hišico. V Bohorčevi družini je ohranjeno ustno izročilo, da se je v hiši, ki je stala na mestu stare domačije, le nekaj deset metrov od sedanje počitniške hiše (Slika 10), rodil Adam Bohorič. Zadnja lastnika stare hiše, ki so jo porušili pred tridesetimi leti in nato v neposredni bližini zgradili sedanjo, sta bila Janez in Kristina Bohorč. Imela sta devet otrok, med njimi tudi Antona, sedanjega lastnika nove hiše in zemljišča na Kosovi gori, ki ohranja ustno izročilo svojega praprastrica (dve generaciji pred očetom Janezom).

Fižolček, tako so strica imenovali po domače, je pripovedoval o slavnem in učenem predniku, ki se je v 16. stoletju tukaj rodil in je kasneje odšel v latinske šole in v svet. Postal je zelo pomemben in učen mož, veliko je znal in ko se je vrnil na Kranjsko, je poučeval v šolah v Krškem in v Ljubljani ter pisal učene knjige. Fižolčkova pripoved je prešla v ljudsko izročilo, ki ga razširjajo tudi drugi stari Presladolčani. Anton Bohorč hrani fotografijo več kot dvesto let stare s slamo krite hiše z gospodarskim poslopjem na Kosovi gori (Slika 11) – gre za ledinsko ime hribčka v Presladolu, na katerem so stoletja dolgo živele generacije Bohoričev in kjer se je po ljudskem izročilu rodil tudi protestantski pisec in slovničar Adam Bohorič.

Šolanje in zaposlitev v krški latinski šoli

Bohoričeva družina se je verjetno že v Adamovih mladih letih preselila z levega brega Save v Krško, kjer je Bohorič dobil osnovno izobrazbo. Šolanje je nadaljeval na dunajski artistski fakulteti in si leta 1547 pridobil nižjo stopnjo akademske izobrazbe. Leta 1548 se je vpisal na fakulteto v Wittenbergu in čeprav šolanja ni dokončal, verjetno zaradi finančnih ovir, pa si je pridobil za tiste čase izvrstno humanistično izobrazbo, saj je poslušal tudi Melanchthonova predavanja. Ko se je v prvi polovici petdesetih let 16. stoletja vrnil v domače kraje, je začel poučevati v krški latinski šoli. Tam je bil učitelj od sredine petdesetih let 16. stoletja do leta 1563. Njegov učenec je bil tudi Jurij Dalmatin, pri pedagoškem poklicu pa je verjetno uporabljal tudi *Biblijo iz Lyona*, natisnjeno leta 1510 ali 1514, ki jo danes hrani Kapucinska knjižnica v Krškem (Valvasorjeva knjižnica). Dalmatin se je 10. januarja 1572 v pismu iz Esslingena zahvalil kranjskim odbornikom za pomoč med študijem, med poročanjem o svojem delu pa se je spomnil tudi na šolanje v krški latinski šoli. Svojega učitelja Adama

Bohoriča je imenoval za spoštovanega in učenega moža, od katerega se je naučil latinskega jezika; bolj kot slovničnega znanja pa je bil vesel, da ga je Bohorič podučil o »pravi krščanski veri« in mu že v zgodnji dobi dal odlične osnove za razumevanje evangelija in protestantske vere, ki jo je v tistem času v Posavju odločno razširjal tudi Ivan Ugnand.

Slika 11: Fotografija nekdanje domačije Antona Bohorča – po ustnem izročilu se je tu rodil Adam Bohorič (v hiši, ki je stala na tem mestu).

Pred leti so med obnovo Mencingerjeve hiše, ki je ena najstarejših krških zidanih hiš, odkrili edinstvene poslikave iz 16. stoletja. Gre za čas, ko je bil lastnik hiše Ivan Ugnand, v krški latinski šoli pa je deloval Adam Bohorič, ki je v mestu ob Savi znal prepričljivo odvracati učence od »papeškega mračnjaštva«. V Krškem je sredi 16. stoletja živelo okoli 140 družin, mesto pa je bilo tudi po zaslugi Ungnada in Bohoriča pomembno protestantsko središče Dalmatinove »ljube domovine Kranjske dežele«. Dalmatin je obžaloval, da je bil njegov »dragi učitelj« Bohorič odpuščen iz krške šole (1563. leta), zato je tudi sam kmalu nadaljeval študij v tujini kot Tiffernov štipendist:

Denn daß ich jetzunder nit melde, daß ich im Crainlandt geboren vnd fast biß auff das achtzehend Jar maines alters von iugend auff von mainen lieben altern auffgezogen worden, hab ich zu Gurckfeldt welches dann mein heymat ist, von dem Ersamen vnd Wolgelehrten Adam Bohoritsch meinem gewesnem *praeceptore* vnd yetzt E. Gn. Vnd Hr. prouisionierten Landtschafft Schulmeister zu Laybach, neben den *Grammaticalibus studys* auch (welchs das fürnemest ist) die *fundamenta* des rechten Cristenlichen Glaubens: ehe dann das Euangelium dasebst jemals öffentlich gepredigt worden, mitten

vnter den Papstichen finsternussen vermittelst Göttlicher gnaden, zimblich gefast vnd ergiffen. Darnach aber da der Wolgemelte main *praeceptor* auß gewissen vrsachn von der Schul gelassen, vnd ich auß rath vnnd bewilligung meiner eltern vnd gutter freundt, in ein andere Schul in das Teutsche Landt zu ziehen fürgenommen, haben sich E. Gn. Hrl. auf des Ehrwürdigen vnnd hochgelehrten herrn *Primi Truberi* meines geliebten *patroni* vnd in Christo Vattern, vnd des herrn Krellij seligen vnderthenige fürbitt, mein gnediglich angenommen, vnd durch ihr gnedige fürgeschrift bey dem Durchlauchtigen Hochgebornen Fürsten vnd Herrn Herzogen Cristoff zu Württemberg vnd Teck Graw zu Mömpelgardts hochlöblicher vnd seligster gedechtnuß mir daß Tyfferinisch Stendum zu Tübingen impetriert, welches ich nun vber sechs Jar hab genossen vnd noch teglich geneuß. (Rajhman 1997: 54)

Vabilo v Ljubljano

Adam Bohorič se je, ko je izgubil službo v krški šoli, »ukvarjal z gospodarstvom« (Rajhman 1986: 346) in razmišljal, da bi odšel v Zagreb. Avgusta 1565 pa je dobil Trubarjevo in Kreljevo pismo, v katerem sta mu predstavila težke razmere »naše ožje domovine«, ki so posledica tudi Bohoriču poznane »nesrečne kulturne zaostalosti« Kranjske dežele. Slovenski protestanti v Ljubljani so obsojali »zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe«, ki je na Kranjskem močno zmanjšalo ugled cerkve, saj je povsem zanemarila skrb za izobraževanje. V Ljubljani je bilo potrebno organizirati šolstvo in ustanoviti dobro »javno šolo«. Trubar je načrt take ljubljanske šole velikopotezno predstavil v svoji *Cerkovni ordningi* (1564), saj si je prizadeval za kranjsko/slovensko šolo v Ljubljani, ki naj bi bila »druga stopnja osnovne šole« (Rajhman 1997: 14) in hkrati vzporedna z nemško. Vabilo, naj pride v Ljubljano na pogovor, kako urediti protestantsko šolstvo in poskrbeti za izobraževanje nadarjenih otrok, ki bodo zmogli pridobiti potrebno znanje za širjenje pravega, čistega in preprostega evangelija, je Bohoriča prepričalo, da je v Krškem delal dobro in v pravi smeri. Nič ni odlašal, še posebno, ker iz Zagreba ni dobil zadovoljivega in jasnega odgovora, Trubar in Krelj pa sta mu zagotovila, da ga kranjski deželni stanovi ne bodo »pretentali«, kot so ga »nekdaj [...] Zagrebčani«. Godilo mu je tudi, ker sta ga Trubar in Krelj imenovala za »nadvse učenega moža« in ga prepoznala za primernega, da uresniči nemoten pouk na stanovski šoli v Ljubljani. Pomembno je, da sta Trubar in Krelj prepričala »prvake naše dežele«, da je za tako odgovorno nalogo potrebno pridobiti »dobrega izobraženega moža, domačina, ki se ne bo plašil truda«, kar kaže, da je bilo znanje kranjščine/slovenščine nespregledljiv pogoj pri ustanavljanju, vodenju in poučevanju protestantske šole v Ljubljani. Trubar in Krelj sta

Bohoriča pridobila tudi z mislijo, da le on razume, »kolike ljubezni in časti je vredna skupna domovina«. Šlo je za dotlej največji kranjski/slovenski nacionalni projekt, za katerega je bil Bohorič »po svojih zmožnostih, učenosti in praktičnem znanju kakor ustvarjen«. »Pravi avtor« latinskega pisma, ki je bilo datirano s 1. avgustom 1565, je »pravzaprav sopodpisani S. Krelj« (Rajhman 1997: 18):

Doctrina et pietate eximo viro Adamo Bohorichio, liberalium artium baccalaureo, domini et fratri in Christo obseruando.

Salutem a domino Jesu, unico omnium piorum seruatore.

Humanissime uir. Non dubitamus te perspicere ac non semel deplorare tristem hanc harum regionum patriae nostrae calamitatem ac barbariem: utpote, in quibus bonarum artium humaniorumque studiorum contemptus et neglectio passim iam turpiter dominatur. Sed utinam omnes, quotquot istam barbaricam calamitatem uerè sentiunt, etiam suas preces, studium, consilium et operas ad eam profligandam nobiscum intenderent coniungerentque. Nos etenim, qui agnoscimus praecipuè, scholis ecclesiae ut sinistra manu opus esse, huic curae ab initio summo studio incubuimus, ac tandem proceres nostrae prouinciae multum supplicando et instando permouimus, ut ad instaurandam erigendamque frequentiore scholam hic Labaci auxilium atque sumptus benignè liberaliterque promiserint constituerintque. Eam curam et sollicitudinem nunc in primis nobis imposuerunt iusseruntque nos clementer, statim unum aut alterum uirum bonum, literatum, nostratem, ἀοχρον τῶν πονων (impigrum seu non detractantem labores) accesere. Quare cum intelligamus, te ad istum scholasticum conatum et laborem promuendum propter ingenij, doctrinae ac exercitationis usum idoneum esse, et intelligere, gua pietate communis patriae amplectenda et honoranda sit, oramus te uehementer iussu ac nomine dominorum nostrorum prouincialium, uti primo quoque tempore ad nos Labacum citò uenias, quo possimus tecum coram, si uidebitur, de singulis deliberare et statuere, alia fide speramus, quam Sagrabienses olim tibi fecerunt. Expectabimus interim quoque tuum scriptum risponsum. Vale. Labaci calend. augusti anno seruatoris domini MDLXV.

Tuae humanitatis studiosi

Primus Truberus m. s. subscripsit

Sebastianus Crellius manu propria scripsit. (Rajhman 1986: 198)

Trubar in Krelj sta izbrala latinščino za prijeten Bohoričev občutek, da je, čeprav ni imel njima enake formalne izobrazbe, enakovredno umsko usposobljen in izobražen humanist, ki mu je v »njegovem miselnem kulturnem okolju« sporazumevanje v latinščini samoumevno (Rajhman 1986: 13). Tako sta mu tudi posredno nakazala, da naj bo aristokratska latinščina učni jezik na ljubljanski stanovski šoli.

Bohorič je dobil od Trubarja in Krelja naznanjeno ponudbo kranjskih deželnih stanov z uradnim vabilom iz Ljubljane. 12. 8. 1565 ga je podpisal deželni oskrbnik Kranjske Jošt Jakob pl. Galenberg (Gamberg)

Gallensteinski (Podpeški), ki je izhajal iz ene najstarejših kranjskih plemiških družin in je dobro obvladal tudi kranjščino/slovenščino.²⁵ Bohoriču je ukazal, da se mora 20. avgusta 1565 zjutraj oglasiti pri njem:

Dem Erbaren Vnnd gelerten Adamen Bochoritsch zuhanden.

Vnnsern genaigten willen zuoor. Lieber freundt Bochoritsch Vnns seindt Von Einer Ersamen Landschafft wegen sachen furgelallen, Derwegen wir mit euch hanndlung zu Pflegen haben, wie Ir zw ewern hirher Khunfft Von Vnns Vernemen werdet. Darauf ist von wolgedachter Lanndtschafft wegen Vnnsere beuelch an euch das Ir auf den Zweinzigisten tag dis monadts Augusti früer tag Zeit hieher in die Stadt Laybach ankumbt Vnnd euch bey mir Lanndtsuerweser anmeldet. Des wellen wir Vnns bey euch Versehen. Datum Laybach am Zwelfften tag Augusti Im 1565 ten Jar.

Jobst vom Gallenberg zum Gallenstein

Ritter furst, durchl. Rath Vnnd Lanndtsuerweser in Crain

Vnnd N. Einer Ersamen Landschafft daselbst Verordnete

Vnd Einnemer. (Rupel 1951: 113)

Bohorič takega vabila ni mogel zavrni. Po njegovem prihodu v Ljubljano so kranjski deželni stanovi na priporočilo Gregorja Vlahoviča,²⁶ vodje protestantskih pastorjev v Beli krajini, predlagali za pridigarja v Krškem Janža (Janeza, Ivana) Weixlerja (Južnič 2001: 43–44) – Janez Vajkard Valvasor je o njem v *Časti in slavi vojvodine Kranjske/Die Ehre dess Hertzogthums Crain* zapisal, da so ga v Krškem navdušeno sprejeli in je bil tako dober pridigar, da je skoraj vse Krčane pridobil za protestantsko vero.²⁷

²⁵ Jošt III. (Jakob Galenberg/Gamberg Glallensteinski/Podpeški), prepričan in zaveden kranjski protestant – »Otroci so bili vzgojeni v protestantskem duhu, saj sta bila starša med naj bolj vnetimi protestanti v svojem okolju« (Žvanut 1989: 491) –, je postal kranjski deželni upravitelj sredi leta 1558. Šlo je za pomembno funkcijo, tj. za namestnika deželnega glavarja, kar je pomenilo, da je bil tudi zastopnik deželnega kneza v deželi. Skrbel je za sprotno izpolnjevanje fevdalnih obveznosti in uveljavljanje pravic v določenih predvidenih rokih, zato je moral obvladati kranjščino/slovenščino: »/D/ežela mora imeti upravitelja, to je prastara potreba; deželo je knez ob daroval s svoboščinami, da bi mu zvesto stala ob strani, upravitelj pa mora kot zvest deželan pomagati te svoboščine uživati in jih ohraniti.« (Žvanut 1989: 384)

²⁶ Valvasor je o njem zapisal, da je leta 1567 pridigal v Novem mestu v prostorih, ki jih je dal na razpolago pl. Scheuer, ker mu »tamkajšnji prošt in kapitelj nista hotela dati na voljo prižnice ne v eni ne v drugi cerkvi.« (Valvasor 1689: 437)

²⁷ »Poleg tega so častiti deželni stanovi v tem letu rekomendirali v Krško Hannsa Weylerja, luteranskega predikanta; tega so tamkajšnji meščani brž sprejeli. Potem pa, ko si je ta dovolil ljudstvu pridigati v farni cerkvi tega kraja in je skoraj vse prebivalce spreobrnil k svoji evangeličanski religiji, ga je nekoč tamkajšnji mestni župnik Polydorus de Montegnana (ki je bil tudi arhidiakon v Celju) napodili s prižnice in celo pregnal iz cerkve.« (Valvasor 1689: 437) Krčani so se tako razjezili, da so hoteli z župnikom fizično

Trubarjeva skrb za slovensko protestantsko šolstvo

Trubar si je pred odhodom/izgonom iz Ljubljane zelo prizadeval, da bi uredil slovensko protestantsko cerkev in šolstvo, zato se zdi, da je Bohorič prišel v Ljubljano na njegovo pobudo že leta 1565: »Verjetno je tega leta tudi nastopil službo, dasi je izpričan kot ravnatelj stanovske šole šele 1566, ko je bil Budina upokojen.« (Rupel 1951: 111) Maja leta 1566 se je vselil v stanovanje, ki je bilo v sklopu stanovske šole v nekdanjem Špitalu (danes na tem mestu stoji Kresija).²⁸ Po Trubarjevih navodilih je začel organizirati izobraževanje na stanovski šoli in kmalu se je uveljavil kot »vodilni protestantski šolnik na Kranjskem« (Schmidt 1952). Protestanti so v slovenskem prostoru skrbno načrtovali ustrezno izobraževanje in ustanavljanje šol. Trubar je vedel, da je urejeno in dobro organizirano šolstvo osnova za širjenje protestantizma v Ljubljani in na Kranjskem. V cerkvenem redu (1564) je jasno opredelil vlogo in pomen izobraževanja, sklicujoč se na stare civilizacije in predkrščansko obdobje:

Obena Deshela, ne meifto ne Gmaina, ne mogo pres Shul, pres Shularieu inu pres vuzhenih ludy biti, ne Deshelskih ne Duhovf'kih rizhy prou rounati ne obdarshati. Tu v'faki faftupni zhlouik more lahku faftopiti. Obtu nekar le famuch, ty verni Boshy ludy, Temuzh tudi ty Modri Aydi, fo poufod vnih Meiftih inu Deshelah male inu velike Shule, inu vtih iftih Vuzhene Modre ludy dershali. Ty Egyptary inu Paleftini, fo imeli nih Farye. Gen. 47.1. Reg: 6. Ty Caldei Perfí fo imeili nih Magos, nih Modre. Daniel. 1.2. Ty ludi te Gymnofofilte, Ty Gerki vtim Meiftu Atene inu drugdi, velike Shule ino dofti Filofofou, velikih vuzhenih ludy, Ti Rimlani nih Collegia Inu Gošpud je vti Stari Ifraelski Cerqui po vfeih Meiftih rekal Shule dershati. Nu. 35. [...] (Trubar 2014: 220–222)

Trubar je skrb za izobraževanje otrok (in dopolnjevalno znanje odraslih) postavil na vrh protestantske skrbi za versko in kulturno vzgojo »bistroumnih učenih dečkov«, da so razumeli *Sveto pismo* in ga pravilno razlagali

obračunati in jim je komaj pobegnil. Prim. tudi: »Ko so pisali leto 1567, so spoštovani deželani poslali sem v Krško evangeličanskega pridigarja Johanesa Weixlerja, ki je tu pridigal v farni cerkvi in skoraj vse svoje poslušalce pridobil za evangeličansko vero. Toda ko je nekoč bil ravno sredi svojega pridiganja, je prišel v cerkev katoliški župnik tega kraja Polydorus de Montegnana, ki je bil tudi arhidiakon v Celju, in ga nagnal ne samo s prižnice, temveč tudi iz cerkve. Toda to bi lahko zanj imelo posledice, kajti tisti meščani, ki so v tem videli nasilje in bogokletje, bi ga bili ubili, če se ne bi bil hitro umaknil (Valvasor 1689a: 241).

²⁸ Po upokojitvi (l. 8. 1582) se je Bohorič moral izseliti iz šolskega stanovanja v poslopju stanovske šole v Špitalu, a je s tem zavlačeval, dokler ni kupil hiše na drugi strani Špitalske ulice (današnji Filipov dvorec), kjer je živel z družino do smrti, del hiše pa je menda oddajal v najem nekemu čevljarju (Golec 2022: 47).

ter nato znali govorno predstaviti vsebinsko zaokroženo versko snov ter tako primerno »upravljati in voditi cerkvene, oblastne in mestne reči«.

Ljubljanska stanovska šola je bila podobna nemškim protestantskim šolam z latinskim učnim jezikom, saj je zahtevala predhodno znanje učencev in je omogočila nadaljevanje študija na univerzi: »S šolo na sekundarni stopnji izobraževanja so protestanti gojili predvsem željo, da si vzgojijo nove duhovnike.« (Okoliš 2008: 23) Bohorič je pouk na stanovski šoli v Ljubljani poskušal organizirati po Trubarjevem spoznanju, da je jezikovno izobraževanje potrebna osnova za vse miselne sposobnosti, izobraževanje v materinščini pa omogoča razvoj duševnih moči posameznika in (slovenske) skupnosti. »Potle ty Kerfzhanski Ceffary, Krali inu Vyudi, ty fo poufod Collegia, Closhtre Shule ino Corarye« začeli ustanavljati, tako da so tudi povsod po krščanskem svetu »shule inu shulmoiftre naredili«. Šlo je za tradicijo, ki jo je potrebno nadaljevati tudi na Kranjskem in z dobro izobraženimi učitelji načrtno razvijati protestantsko poklicno šolstvo:

Obtu ie fylnu potreba tudi er fadashnim zhaffu de fe te Shule poufod gori dershe, de tei Cerqui dobra Seimena od mladih Vuzhenih ludy, Bogu na zhaft, inu timu Kerfzhanftuu dobrimu, fa lebo puftimo. Cefary, Krali, Vyudi, inu vfa shlaht Oblaft inu Gospofzhina, fo dolshni Dobre vuzhene Shulmoishtre, inu vmeitelne mlade ludy, vte Closhtre inu Vcorarye poftaviti, inu te lene, nemarne pofreshne nezhiſte inu Malikouske Farye inu Menihe, is nih ifurezhi inu ifpoditi. (Trubar 2014: 222)

Trubarjev šolski red je predvideval ustanovitev šol in izobraževanje vseh otrok v »vslednim Meiftu, Vtergu in per sledni Fari«, in sicer naj bi potekal pouk v latinščini in nemščini po mestih in trgih, v vaških šolah pa naj bi se poučevalo branje in pisanje ter katekizem v slovenskem jeziku. Bohorič je teoretično premišljeno zasnovan šolski red Trubarjeve *Cerkovne ordnunge* poskušal praktično uresničevati na stanovski šoli. Gre za programsko jasno izraženo zahtevo o kranjski/slovenski šoli, ki predvideva »splošno šolsko obveznost« na slovenskih tleh več kot dvesto let pred Marijo Terezijo. Trubar je načrtoval za otroke na podeželju prvo splošno izobrazbo v župnijskih in samostanskih šolah skoraj dvesto šestdeset let pred uvedbo Slomškove nedeljske šole, za otroke plemičev in bogatejših meščanov pa je priporočal šolanje pri zasebnih učiteljih, vse s ciljem, da se razširja »prava vera« v maternem jeziku:

Vmeiftih inu Tergih, de fe Latinsku inu Nemshku, per tih Farah od Farmoshftrou, Podrushnikou ino Meshnarietu tu Slouensku Pysmu, brane inu piſlane vuzhi. Stakim fe ſpet ta Stara praua Vera gori perprau, ino poufem Sueitu reſtegne, prauae Bogudopadezhe Boshye slushbe inu Molitue, bruma, poshtene, lubesa pruti Bogu inu umei ludmi

narede, malikouane doli ftare. [...] dai Bug nashi Gospodfzhini fuio Miloft S. Duha, dobro miffäl inu napreiuftetie inu dokonane. (Trubar 2014: 222–224)

»Gospoščina«, tj, kranjski deželni stanovi, mora gmotno podpreti šolski načrt in ga uresničiti, tako da izbere in ustrezno plača dobre pridigarje ter učitelje: »Smoli mi vom Duhouske rizhy fiali, Ie li velika rezh, aku mi tu vashe meffeno shanemo?« (Trubar 2014: 226). Trubar je v svojem šolskem redu slovenske protestantske šole odločno zagovarjal izobraževanje za vse ter tako napovedal temeljito spremembo šolstva v 16. stoletju. Zahteval je, da je potrebno organizirati osnovno izobraževanje dečkov in deklic v mestu in na vasi v kranjskem/slovenskem jeziku, in sicer z enakimi pravicami za vse družbene sloje. Gre za idejo nedeljske (osnovne) šole (vsako nedeljo opoldne ali ob večernicah v cerkvi odgovarjajo na vprašanja iz katekizma v slovenščini), ki se je na Slovenskem uveljavila šele s Slomškovim *Blažetom in Nežico* (1848) v 19. stoletju. Pred tem pa je bilo za tiskanje cerkvenih knjig, prevod *Biblije* in oblikovanje knjižnega jezika na Kranjskem odločilno protestantsko načelo, da naj vsak vernik sam bere *Sveto pismo* v maternem jeziku. Neposreden stik med Bogom in posameznikom lahko vzpostavijo le dovolj izobraženi verniki, zato so kranjski protestanti načrtovali premišljeno urejen šolski sistem, ki bo ob splošni izobrazbi vsem ljudem v mestu in na vasi omogočal razumeti »pravu spoznane božje skuzi Jezusa Kristusa«. Oranje osnovne izobraževalne ledine je izhajalo iz reforme kranjske Cerkve v 16. stoletju in šibke tradicije slovenske besede v javnosti:²⁹

Rauen tiga en vřaki Pridigar inu Farnoshter, ima tudi per fuie Farry eniga Shulmoiftra oli Meshnaria imeiti inu dershati, De te mlade Hlapzhyzhe inu Deklyce, Purgarske inu kmetishke Otroke vuzhi Slouenski Brati inu piffäti, Ta Catchifmus fred fto kratko Islago ifuuna pouveidati. Inu de taki Hlapzhyzhi inu Deklice vřako nedelo ob puldneui oli ob Vezhernici fred fteimi Framani vto Cerkou prydo, Inu tak Catehifmus, koker ie letukai fapiffan, Vprashaiozh inu Odgouariozh ozhitu inu falfopnu is vuna gori poueido. Natu potle ta Pridigar ima vřelei en Articul oli Shtuk is tiga Catchifma tim ludem obylneshe

²⁹ Primerno versko vzgojo so pred tem zagotavljali le redki izobraženi starši, ki so svojim otrokom znali posredovati protestantske krščanske vrednote. Trubar jih je leta 1567 v Posvetilu Gabrijelu Gallenberškemu (*Eni psalmi ta celi katehismus*) takole pohvalil: »Tvoj ljubi, pobožni, pokojni gospod oče je mnogo dal na pouk katekizma in se je za ohranitev in razširjanje čistega evangeljskega nauka često podajal v nevarnost. [...] Tudi tvoja ljuba gospa mati nima večjega veselja na svetu, kakor poslušati in brati božjo besedo, dobro delati ubogim in preganjanim kristjanom in učiti Tebe, Tvojo sestrico in družino z branjem, petjem, da bi prav razumeli katekizem.« (Trubar 1567, po Rupel 1934: 95)

isloshiti, inu te ludy mlade inu ftare opominati, De fe taku, koker fo ty Otroci prauili, tiga celiga Catehifma nauuzhe, prou fal'topio, po nim nih Vero, vse Boshye slushbe, nih Stan, Leben diane inu rounane, de dershe inu pelaio, Amen. (Trubar 2014: 282)

Iz teh šol – na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem so jih protestanti ustanovili okrog štirideset, da bi, kot je načrtoval Trubar, primerno izobrazili kmečke in mestne otroke v kranjskem/slovenskem jeziku – so najbolj nadarjeni učenci nadaljevali izobraževanje na stanovskih šolah; na Kranjskem je bila taka v Ljubljani.

Stanovska šola v Ljubljani

Humanizem na Slovenskem je Ljubljano obogatil za kapiteljsko latinsko šolo, šolo v Križankah in v protestantizmu še za zasebno latinsko šolo, ki jo je od leta 1548 vodil Lenart Budina, baselski in freiburški študent (Simoniti 1984: 99). V Ljubljani je poučeval latinščino od leta 1531, kasneje pa je postal član ljubljanskega cerkvenega odbora (Rajhman 1986: 58), ki je bil v odsotnosti superintendenta skrbnik kranjske protestantske cerkve. Ko je Marko Pregl leta 1563 v svojem prvem letu županovanja na Trubarjevo pobudo in s pomočjo deželnih stanov razglasil šolo v Ljubljani za prvo javno latinsko stanovsko šolo na Slovenskem, je Budina postal njen prvi ravnatelj: »In prav tako je bila v tem letu tukaj v Ljubljani pri Leonardo Budina ustanovljena evangeličanska (ali luteranska) šola in so šolniku častiti deželni stanovi dodelili letno plačo.« (Valvasor 1689: 436) Šola je imela prostore v nekdanjem Špitalu³⁰ verjetno tudi zato, ker je bila v njegovem sklopu cerkev svete Elizabete, v kateri je v 16. stoletju pridigala Primož Trubar.³¹ Budina ni poučeval v kranjskem/slovenskem

³⁰ Predzgodba Budinove šole, na katero sta Trubar in Krelj povabila Bohoriča, sega v 14. stoletje – že leta 1326 je omenjen zavod za bolne in ubožane ljubljanske meščane, ki so ga imenovali Špital in po njem se je imenovala tudi Špitalska ulica. Špital, zavetišče starih in onemoglih ter sirot in najdenčkov, tudi porodnišnica, je bil leta 1895 v potresu močno uničen. Na njegovem mestu so leta 1898 zgradili neorenesančno Kresijo – ob vhodu na Stritarjevi ulici (nekdanj Špitalska ulica) sta danes na zgradbi dva doprsna kipa, in sicer zdravnika Marka Gerbca in protestantskega slovničarja in učitelja Adama Bohoriča.

³¹ Valvasor poroča, da je stolni kanonik Primož Trubar prvi na Kranjskem »prebudil in oznanjal« protestantski nauk. Leta 1531 je v ljubljanski stolnici o tem redno in javno pridigal. Bil je naznanjen, zato mu je škof Krištof Ravbar »pod kaznijo prepovedal pridigati«. Trubar pa ni odnehal: »On pa se s tem kar ni pustil odgnati niti si ni dal

jeziku, čeprav je Kidrič sklepal, da ga »je začel na stanovski šoli menda že on nekoliko upoštevati, slov. literarni pokret pa je podpiral samo malo« (SBL 1925a), ker je »menda« poskrbel za »slovensko geslo« (SBL 1925a) na danes izgubljenem nagrobnem spomeniku slovenskega evangeličanskega duhovnika Lenarta Mertlica. Budina je pripravljala učence za študij na univerzi v latinščini, zaslužen pa je za dobro ime ljubljanske stanovske šole že pred Bohoričevim prihodom v Ljubljano. Dunajski pesnik Vit Jakobej (Vitus Jacobaeus) je pohvalil ljubljansko stanovsko šolo in učitelja Budino na promociji njegovega ljubljanskega učenca Jakoba Straussa, kasnejšega zdravnika, fizika in astronoma, ki se je leta 1553 vpisal na dunajsko univerzo in leta 1588 na njej tudi dokončal študij. Budinovo ljubljansko šolo je imenoval »celebris schola Labaci«:

Atque Leonhardo sub praeceptore Budina
sacratus studiis mente sagace fuit.
Quo fruitur celebris schola praeceptore Labaci [...]

V uk je k Lenartu šel, učitelju tamkaj, Budini,
Bistrega uma se ves študijam svojim predal.
Njega v Ljubljani ima za učitelja šola slovita,
Vtem ko zaupan mu skrb žláhtnikov nežni je rod.
(Prevod v: Simoniti 1971: 15)

Bohorič je nasledil Budino in leta 1566 postal ravnatelj/rektor ljubljanske protestantske javne šole – vodil jo je do upokojitve leta 1582, kasneje pa ponovno še med letoma 1595 in 1598. Za stanovsko šolo v Ljubljani je napisal tudi prvi šolski red (verjetno jeseni 1568 še pod vplivom Trubarjevih teoretičnih nazorov iz *Cerkovne ordninge*), ki danes ni ohranjen. Leta 1575 je pripravil še drugi, »popravljeni« in praktičnim razmeram prilagojeni šolski red, ki je bil (neuradni) predpis stanovske šole do leta 1584, ko je bil uradno potrjen in sprejet tretji, tj. Frischlinov šolski red. Valvasor je Bohoriča dvakrat bežno omenil kot evangeličanskega rektorja: (1) ko je poročal o njegovi slovnici, »ki je narejena z veliko, truda polno marljivostjo«, ga ni neposredno povezal s stanovsko šolo: »Bohorizh (ali kot se sicer v Nemčiji piše, *Bohoritsch*), po rodu iz Kranjske in nekđaj evangeličanski

zamašiti ust temveč je dosegel v naslednjem letu 1532 pri častitih deželnih stanovih in mestnem svetu v Ljubljani to, da mu je bila dana tamkajšnja mestna špitalska cerkev. Potem je tam spet začel v istem tonu, namreč pridigati luteransko, in so k njemu na veliko prihajali tako iz plemstva kot tudi drugi prebivalci in meščani Ljubljane, in tudi veliko število teh je odvrnil od katoliške vere in jih pregovoril, da so postali luterani (Valvasor 1689: 431).

rector v Ljubljani, je dal na svetlo knjigo s temle naslovom: Adami Bohorizh Articae Horulae [...]« (Valvasor 1689: 348); (2) ko je poročal o sestanku skupine revizorjev 12. avgusta 1580 v Ljubljani, ki naj bi jezikovno pregledali Dalmatinov prevod *Biblije* (Valvasor piše, da je bila to skupina ljudi, med njimi tudi Bohorič, ki so dobro poznali hebrejski, grški, latinski in slovenski jezik), a so »skrbno pretehtali, da bi tisk in izid take knjige v avstrijskih deželah najbrž preprečili«, zato so »magistra Dalmatina, kot tudi ljubljanskega šolskega rektorja Adama Bohoriča s podpisano instrukcijo rekomandirali volilnemu knezu Saške in ju poslali v Witenberg.« (Valvasor 1689: 348) Verjetno je tudi ta odločitev pripomogla, da se je Bohorič leta 1582 upokojil kot rektor stanovske šole v Ljubljani in je 10. aprila 1583 z Dalmatinom odpotoval v Nemčijo. Valvasor (1689: 349) na tem mestu imenuje Bohoriča za Dalmatinovega pomočnika pri nadzorovanju tiskanja in jezikovnih korektur *Biblije* v Witenbergu: »Že večkrat imenovani magister Jurij Dalmatin in njegov pomočnik Adam Bohorič [...]« Novi rektor ljubljanske stanovske šole je postal nemški humanist Nikodem Frischlin, ki mu je Valvasor namenil celotno X. poglavje sedme knjige *Časti in slave vojvodine Kranjske* in ga strnjeno označil, da »je bil mnogo sijajnejši v učenosti kot pa v vljudnosti in previdnosti« (Valvasor 1689: 446). To je bil verjetno tudi vzrok, da je ostal Ljubljani le dve leti, »čeprav bi se častiti stanovi radi dlje posluževali njegove hvalevredne marljivosti v poučevanju študirajoče mladine« (Valvasor 1589: 448).

Stanovska šola je imela s Trubarjevim, Bohoričevim in Frischlinovim šolskim redom teoretično dobro zastavljeno pedagogiko, ves čas pa se je srečevala s kadrovsкими in tudi finančnimi težavami. Bohorič je bil sprva na šoli sam, 11. septembra 1568 pa je dobil dva razmeroma slabo plačana pomočnika, ki sta mu pomagala pri učenju latinščine, za kar se je deželnemu glavarju in kranjskim odbornikom zahvalil tudi Trubar iz Derendingena v pismu 10. julija 1570 (Rajhman 1986: 236–237). Predlagal je, da bi na stanovski šoli v Ljubljani pomagal svojemu nekdanjemu krškemu učitelju mladi tübingenski magister Jurij Dalmatin. Trubar je za delo na stanovski šoli predvidel dva najbolj usposobljena strokovnjaka, ki jima je zaupal in bi lahko uresničila njegovo vizijo protestantskega šolstva v Ljubljani in na Kranjskem. To bi bila za stanovsko šolo in izobraževanje na Kranjskem najboljša možna rešitev. Žal pa so imeli deželni stanovi prav takrat veliko izdatkov in niso mogli pokriti stroškov dela za Jurija Dalmatina. Bohoriču so šele konec leta 1570 odobrili za pomočnika Janeza Gebharda (Rajhman 1986: 351). Bohorič ni imel sreče s pomožnimi učitelji, saj nekateri niso mogli slediti njegovim visokim strokovnim zahtevam, program pa je trpel

tudi zaradi njihovih nravnih in značajskih pomanjkljivosti (Rajhman 1997: 15). Tak je bil npr. Janž Bayr, ki je Bohoriča odkrito napadal in ogovarjal, se vedno bolj vdajal pijači in zapustil službo. Bohorič je o tem poročal Kranjskim odbornikom aprila 1567:

Es hat aber Joannes Bayr da ich Jme nicht anderst, den nur des genigen. Was Jme woll anstünde meinem tragenden Amt vnd specificierten in E. L. Beuelch nah, alhie An der vollen weiss abzusteen ermahnt, mit geschlechter peschaidenhait vnd vngepürlicher Antastung meiner Person, pey sein ettlicher, herlicher vnd geleerter gesellen, mir am Neundten tag Jezigen monadts Aprillis hochmüttigkhlichs zuuersteen geben ehr wölle E. E. L. seinen dienst aufssagen. Vnd dieweill die volle weiss, ein muetter vnd gebererin ist vieller pöser lasster, vnd wie der heillig Paulus (Ephes. 5) spricht: dass auss der Trunkhenhait ain vnordig wessen volget; vnd der gemelt Bayr, Je lenger, der Trunkhenhait ergeben wirdt eher, vielleicht von E. E. L. des diensts leuechtlichen pemuessigt. Zuuorauss weil er noch am perürten 9. tag Aprilis vnnd zu aussgang seiner Quatember auss dem dienst getretten. (Rajhman 1997: 59)

Da bi zagotovil nemoten pouk, je Bohorič izpraznjeno delovno mesto zapupal študentu Gašperju Hiemainu, saj bi za normalno delo potreboval vsaj štiri pomožne učitelje: »Zuwider pringung aber, die Anfangs von E. E. L. wolfürgenumbene Shuell ordnung, manglet noch der vierdte Collaborator.« Odbornike deželnega zbora je prosil za naklonjenost pri reševanju težav na stanovski šoli in ker se je zavedal, da finance niso neomejene, je predlagal tudi rešitev, ki bi ustrezala kranjski/slovenski in nemški šoli. Bohoričevo pismo kaže, da so bile kadrovske razmere na stanovski šoli slabe, zato se je moral nenehno boriti za pomožne učitelje v tretjem in četrtem razredu ter za njihovo plačilo oz. nastanitev in oskrbo. Pismo kaže, da je bil Bohorič pedagoški vodja šole, kadrovnik in ekonomist, ki je zelo dobro poznal razmere, od katerih je bil odvisen obstoj in napredek stanovske šole. Z odborniki deželnega zbora kneževine Kranjske se je znal prepričljivo sporazumevati in jim stvarno predstaviti pogoje za delo na šoli:

Wan nur die hundert gulden, wöliche dem Werner Feurer, weil er noch Jn der Landtschafft Schuell vnd Jnn der vierten Classe laboriert, gemacht gewess. (nachdem ehr Jn der Landtschafft Schuell jez nicht mehr weder laboriert noch singt) herwider zur hoher notturfft der Landtschafft Schuell, vnnd zur seinen vorigen rechtenn geprauch gewendet wurden. Entgegen aber Jme dem Werner die 52 fl (wöliche seindt des Khaltenprunners selligen abgang nah meinandt vermacht) damit sich Khaltenprunner selliger petragen vnd darfur den Choral inn der khirchen verricht eruolgten. Vnd also Jedliche Schuell sein zuuor deputierte vnnd recht geordente gepüer pehielte. Dan Ehr der Werner nichts mehr als Kalttenprunner seliger verricht, dan alein das er den Tact oder die mensur jem figurat fuhr. Wölliches ainem andern so leicht als Jme zuthuen, vnd wiewoll Jch nit weiss, welchs gestalt vnd mass Jme die hundert Rainisch gulden nah dem Ehr deutscher Schuellmaister worden vnd Jnen E. E. L. nichts dient eruolgen,

doch so glaub ich nit das man allein des Tacts halben Jme dem Werner die hundert gulden gaar passiert. (Rajhman 1997: 60)

Bohoriču je pri nagovarjanju deželnozborskih odbornikov iz tujine pomagal tudi Trubar, ki se je zelo prizadeval, da bi bila stanovska šola uspešna izobraževalnica kranjskih/slovenskih nadarjenih učencev, hkrati pa je iskal tudi novega kakovostnega ljubljanskega pridigarja, ki bi nasledil Sebastijana Krelja. Dobro je poznal sposobnosti Adama Bohoriča in mu je zaupal najpomembnejše naloge v Ljubljani. Pismo, ki ga je poslal 28. septembra 1568 iz Derendingena deželnemu glavarju in kranjskim odbornikom, kaže veliko spoštovanje do Bohoriča in njegovega dela, saj je predlagal, da bi »den jezigen leteinischen schulmeister Adamum sol man zum predigambt prauchen«. Želel ga je za pridigarja v Ljubljani, stanovsko šolo, ki jo je Bohorič primerno umestil v ljubljanski prostor, pa bi lahko po njegovi zamisli vodili mlajši protestantski šolniki, tübingenski študenti, npr. Dalmatinov sošolec Bernard Steiner, ali magister Samuel Budina, sin prvega rektorja ljubljanske šole Lenarta Budine, ali Janez Gebhard, kasnejši tajnik deželnega zbora na Kranjskem (Rajhman 1986: 202–204). Za Bohoriča se je v imenu šolskega kolegija stanovske šole v Ljubljani zavzel tudi Trubarjev sin Felicijan, ki je Janžu (Janezu) Gebhardu 17. junij 1596 predlagal, da naj bi »den Alten Herrn Bochoritsch schön zu den schull Rectoris loco der gestalt«, dokler ne dobijo za to mesto primerne človeka iz tujine. 24. aprila 1595 je Adam Bohorič postal drugič rektor stanovske šole in jo je vodil do 1. junija 1598. 17. avgusta ga je nasledil Engelbert Engel iz Wittenberga, vendar pa je bil rektor le do 30. oktobra 1598, ko so protestantsko stanovsko šolo ukinili po ukazu nadvojvode Ferdinanda. Člani šolskega odbora v Ljubljani so svetovali, da naj deželni zbor pri odločanju za rektorja iz tujine upošteva tudi mnenje Hieronima Megiserja, ki je bil takrat rektor stanovske gimnazije v Celovcu (Rajhman 1997: 205) in je že leta 1582 predlagal kranjskim deželnim stanovom, naj takrat upokojenega Bohoriča na ljubljanski stanovski šoli nasledi Nikodem Frischlin.

Učni jezik

Pouk na stanovski šoli je potekal šest ur dnevno, in sicer tri ure dopoldan in tri popoldan. Bohoričeva šola je bila predvsem deželna, torej ne značilno srednjeveška in samo za otroke iz višjih slojev. Adam Bohorič si je prizadeval izobraziti nadarjene dečke iz meščanskega okolja, ki niso imeli predizobrazbe, ne le otroke fevdalcev. Učni jezik je bila latinščina, vendar

so se je učenci morali šele naučiti s pomočjo materinščine – Bohoričev šolski red je kranjščino/slovenščino zato prepoznal za pomožni učni jezik, ki je začetnikom približal nemščino in z njeno pomočjo odprl pot do »aristokratske« latinščine (Schmidt 1952, 1963). Kranjščina je bila na stanovski šoli nadomestni jezik le toliko časa, da so se učenci naučili nemščine, »na neorganizirani ravni pa so gotovo bile kake priložnostne 'šole', kjer so se mladi učili (tudi) slovenskega katekizma, bolj nadarjeni pa (tudi) slovenskega branja, nekateri celo pisanja« (Ahačič 2009: 15).

Bohoričev (drugi, ohranjeni) šolski red je predvideval latinščino kot glavni učni jezik. Učenci so morali za učiteljem ponavljati latinske besede, napisane na tabli, ali pa jim je učitelj razložil pomen latinskih stavkov v nemščini. Šlo je za učenje globalne humanistične latinščine z nekoliko večjo pomočjo nemščine in nekoliko bolj skromno pomočjo kranjščine, za usvajanje elitnega jezika izobražencev in opuščanje po kakovosti sporazumevalno manj dostojanstvene materinščine. Učenci so si morali zapomniti latinske stavke, tako da so prevajali besede, stavke in dele besedila iz nemščine v latinščino, le evangelij, katekizem in druge nabožne knjige so brali tudi v nemškem in kranjskem jeziku. V nemščini so vadili tudi pisanje in računstvo kot del splošne izobrazbe – kranjščina/slovenščina ni imela takega položaja in je bila manj ugledna ter cenjena –, končni cilj pa je bil »popolnoma dojeti osnove latinske gramatike in etimologijo grške slovnice« (Schmidt 1952, 1963). Bohoričev šolski red je »dovoljeval« nadomestno kranjščino pri katekizemskem poučevanju (in pri šolskem petju), sicer pa le kot pomožno sporazumevalno sredstvo pri usvajanju nemščine: »Očrtano upoštevanje nemščine v šoli na slovenskem teritoriju v dobi reformacije ni v primeri s preteklostjo nobena novost, pač pa je novost neko upoštevanje slovenščine.« (Kidrič 1924: 139) Pomembno je, da so jo protestanti vključili v svoj izobraževalni sistem, tako da so z njeno pomočjo v šoli lažje razvijali nekatere učne veščine, tj. poslušanje, branje in razumevanje besedila, s tem pa so učenci hitreje usvojili učne spretnosti ciljnega jezika (latinščina) stanovske šole v Ljubljani, tj. prevajanje oz. tolmačenje, poslušanje, recitiranje, govorjenje, bogatenje besednega zaklada, znanje slovnice in zavedanje o humanistični vlogi in pomenu latinskega jezika.

Bolj kot kranjščina/slovenščina, ki je Bohorič ni neposredno imenoval v šolskem redu, je bila izpostavljena nemščina, prav tako jezik »neizobražencev«, a je bila na lestvici vrednot pred kranjščino, tj. materinščino povsem neizobraženih, a nadarjenih dečkov. Bohorič je v ljubljanskem okolju upošteval dva materna jezika, tj. kranjščino in nemščino, saj je bila protestantska Ljubljana dvojezična in so deželni stanovi podpirali kranjsko/

slovensko in nemško Cerkev s tem pa tudi kranjsko/slovensko in nemško stanovsko šolo. Bohorič je »pomagal urejati razmerja med obema«, tako da si je prizadeval za sobivanje brez nasprotovanj in je narodnostno vprašanje puščal ob strani, pomembna pa sta mu bila »pravovernost in strokovna izobrazba« (Rajhman 1997: 12). Ljubljanska stanovska šola je bila regionalno kranjsko/slovensko-nemška, globalno pa latinska. Jezikovno vrednostno je v šolskem redu postavljala nemščino pred kranjščino, kljub temu pa je bilo osnovno znanje obeh deželnih jezikov za učence nujna predstopnja aristokratske latinščine. Protestantska Ljubljana je imela sredi 16. stoletja v odnosu do ljudi in okolja kranjski/slovenski narodni značaj. Ko se je Bohorič leta 1582 upokojil, je bilo v Ljubljani 2.909 protestantov, in sicer 2.037 Kranjcev/Slovencev in 872 Nemcev (Svetina 1952: 172). Javna uprava je bila kranjska/slovenska. Seje mestnega sveta so potekale v kranjskem/slovenskem jeziku in so jih redkim članom, ki kranjščine niso dobro razumeli, tolmačili v nemščino (Svetina 1952: 173). Šlo je za jezikovnopolično stvarnost, ki so jo protestanti uveljavili s tiskanjem kranjskih/slovenskih knjig in kranjskim protestantskim bogoslužjem. Kranjski jezik v cerkvi se je v Bohoričevi stanovski šoli začel razširjati tudi kot učni jezik. Pri pouku se je uporabljal v omejenem obsegu kot pomožni (učni) jezik na začetni stopnji izobraževanja, tj. v prvem in drugem razredu, vendar ne v vseh oddelkih (Schmidt 1952, 1963). Učenci so na pamet pripovedovali v kranjščini le obravnavane odlomke iz katekizma. Bohorič je kot edini slovenski učbenik v prvem razredu predpisal Kreljevo *Otročjo biblijo* (1566), tj. »sazhetak katehizma kranjškiga«, ki je v hrvaški, nemški, latinski in italijanski prevodni različici ustrezal ideji stanovske šole, da omogoči učenecem čim boljše znanje uglajene latinščine s pomočjo (pomožnih) deželnih jezikov. Svoje kranjske/slovenske slovnice, ki je bila napisana v latinščini, ni predvidel niti pri pouku v višjih razredih, ko se je po upokojitvi med letoma 1595 in 1598 ponovno vrnil na šolo, niti je ni upošteval Frischlinov šolski red iz leta 1584, čeprav je Bohorič v njej teološko utemeljil kranjski jezik in njegov pomen za širjenje svetopisemske resnice v 16. stoletju.³² Na

³² Latinsko pisana slovnica kranjskega jezika *Arcticae horulae succisivae, de Latino Carniolana literatura (Proste zimse urice o latinsko-kranjski pismenosti)* dokazuje veliko jezikovno samozavest Adama Bohoriča, ki je kranjščino/slovenščino, prvič natisnjeno v knjižni obliki leta 1550, že leta 1584 postavil ob bok najbolj razvitim jezikom – slovenščina/kranjščina je postala deveti evropski materni jezik, ki je bil normiran v slovnici: v 15. stoletju sta bili napisani slovnici italijanskega in španskega jezika, v 16. stoletju pa so jima sledili še francoščina, češčina, portugalsščina, valizansščina, poljščina, nemščina in slovenščina.

naslovnici je navedel Pavlov izrek iz Pisma Rimljanov *Vfaki jesik bode Boga sposnal* v cirilici, glagolici, kranjski, latinski in grški pisavi.³³ Na videz presenetljiva odločitev kaže, da je bilo izobraževanje na ljubljanski stanovski šoli podrejeno glavnemu cilju, tj. latinskemu jeziku, ki odpira vrata univerzitetnemu študiju. Kranjska jezikovna norma, čeprav jo je Bohorič predstavil in razložil v latinščini, za takratni izobraževalni sistem ni bila niti zanimiva niti potrebna. Podobno je bilo tudi v vseh nemških deželah, kjer materinščina, tj. nemščina na šolah prav tako ni bila učni predmet. Verjetno zaradi takih načel izobraževanja med učbeniki na stanovski šoli v Ljubljani ni bilo kasneje tudi drugih Bohoričevih knjig, npr. izgubljenih ljubljanske začetnice in trijezičnega slovarčka (*Elementale Labancese cum Nomenclatura trium linguarum*, ok. 1580) ter *Otročje table* (ok. 1580). Po črki zakona, tj. šolskega reda, je imel Rupel (1934: XXXIV) celo prav, ko je zapisal, da je bila stanovska šola »prav za prav latinska, slovenščina in nemščina sta bila le pomožna jezika«. Šole ne moremo imenovati za slovensko, saj kranjščina/slovenščina formalno ni bila učni jezik. Globalna latinščina je bila na lestvici vrednot določena za jezik izobražencev, deželna materinščina (kranjščina/slovenščina, nemščina) ali regijski jezik (nemščina) pa sta bila označena za jezik neizobražencev. Resnično stanje, ki je izhajalo iz Trubarjeve predpostavke o slovenski protestantski šoli in mu je Bohorič poskušal v praksi slediti (kolikor je pač bilo v danih okoliščinah mogoče), pa kaže, da je bila kranjščina/slovenščina pri pouku na stanovski šoli vendar upoštevana in je imela »za tiste čase primerno mesto v šoli« (Gerlanc 1951: 167), v višjih razredih predvsem pri nabožnem petju. To pa pomeni, da je Bohorič upravičeno prepoznan za začetnika slovenskega pouka, čeprav v praksi še ni mogel v celoti uresničiti vseh Trubarjevih hotenj po uveljavitvi kranjskega/slovenskega učnega jezika.

Bohoričev šolski red kljub Trubarjevi želji, da bi začetno šolstvo na Kranjskem potekalo v kranjščini, ni vzpostavil »elementarne« slovenske šole v »ljudskem« jeziku. To je bilo verjetno prvič predvideno šele leta 1679 v šolskem redu latinske šole svetega Nikolaja v Ljubljani, ki je bila »izbirna šola« za jezuitski licej – njen šolski red jasno določa, da je potrebno narekovati snov za pisanje v ljudskem jeziku (sermo vulgi), kranjsko/slovensko pa se je tudi pelo (ob nemških in latinskih pesmih) (Schmidt 1952, 1963). Kranjščina/slovenščina se kljub temu ni obdržala kot učni jezik, postala pa je jezik v cerkvi in (deloma) tudi že umetnostni jezik, ki se je na Slovenskem

³³ Gre za Bohoričev izvorni prevod iz Biblije *Vsak jezik bo slavil Boga*, ki ni sledil Dalmatinu *Inu vsi jeziki imajo slaviti Boga* ali Trubarju *Inu sledni jezik bode spoznal Boga*.

od Trubarja do Slomška razvijal predvsem v okviru pridižne literature. Na ljubljanski protestantski stanovski šoli je šlo bolj za predstavo o tem, kako naj bi izobraževanje na Kranjskem nekoč potekalo – Slomšek je to vizijo uresničil v 19. stoletju z nedeljskimi šolami na deželah, ki so imele kranjski/slovenski učni jezik (tudi verouk je potekal v kranjščini/slovenščini), v trgih in mestih pa je Bohoričevo globalno latinščino zamenjal nov globalni jezik srednjeevropskega prostora, tj. nemščina, ki se je kot učni jezik ustalila tudi v gimnazijah.

Zaključek

Bohoričev šolski red je bil do materinščine, tj. slovenščine nemačehovski le pri petju – zapisal je enačbo: glasba = ljubezen; pesmi v materinščini so torej ljubezen, jezik pa je tako (naj)pomembnejši spremni pojav domoljubja, duševnega pojava, ki določa odnos med človekom in njegovo pripadnostjo (v našem primeru) slovenstvu. Tu je Bohoričev šolski red ohranil svojo stvarno vrednost, ostaja sodoben in zanimiv za današnji čas in naš odnos do jezika, ker je šlo za razmere, ki so zelo podobne sodobni slovenski jezikovni politiki. Danes je v Zakonu o javni rabi slovenščine in Zakonu o visokem šolstvu sicer izpostavljen pomen slovenskega učnega jezika, v praksi, zlasti v visokem šolstvu, znanosti in raziskovanju pa nasilno prevladuje sodobni globalni jezik, tj. angleščina, ki ima boljši položaj kot slovenščina in je v (našem in globalnem) družbenem okolju »aristokratski«
jezik znanosti, visokega šolstva in izobraževanja.

Bohoričevo slovničarsko in pedagoško delo kaže, da je bil med našimi protestanti najbolj prepoznaven humanist z največjo jezikovno samozavestjo. V Predgovoru *Prostih zimskih uric* izstopa misel o jezikovni enotnosti, ki prebivalce različnih slovenskih dežel in pokrajin kulturno povezuje ter jih vključuje v evropski duhovni prostor. Gre za predzgodbo o slovenski državotvornosti, za izenačenje jezikovnega in narodnostnega vprašanja, za razmišljanje o jeziku kot najbolj pomembnem delu narodove identitete. V času, ko smo izpostavljeni globalnemu anglizatorstvu, je potrebno prisluhniti Bohoriču in razumeti, zakaj se moramo Slovenci v slovenskih javnih šolah sporazumevati in izobraževati v slovenščini. Brez jezika nas ni, če ga bomo izgubili se bomo izslovenili in postali Neslovinci (Jesenšek 2016: 9)

Prekmurski knjižni jezik in narečje

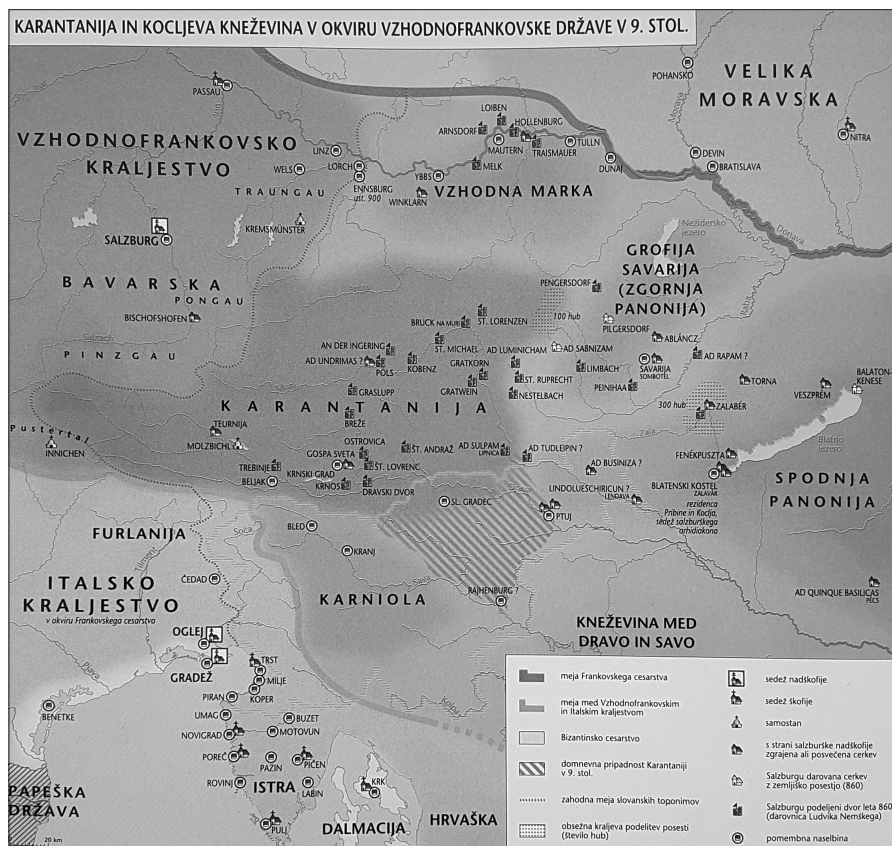
Panonski prostor in (pred)zgodovina Prekmurja

Langobardi so v začetku 6. stoletja prestopili Donavo in se okoli leta 548 naselili v rimski provinci Panoniji: »Po Hunov z-Panonie preminejnji so se vnohoféle národje sem prignáli; náj imenitnejši so bílí Longobárdi, ki v-Italiánsko odidouči Panonio so v-rouke pústili svojim priátelom Avarcom.« (Košič 1848: 120) Pavel Diakon, langobardski benediktinec iz samostana Montecassina, poroča (Štih 1989: 623), da se je preseljevanje Langobardov začelo po velikonočnem skupinskem krstu³⁴ aprila 568. »Langobardi v' Italii dobíjo, kaj so želeli, ino si tam stalno kralestvo vrvanjajo« (Kreml 1845: 58), izpraznjen panonski prostor pa so naselili slovansko-avarski nasledniki. Slovani so se v pokrajini ob Muri, ki je bila redko naseljena in močno opustošena, spopadali s Kelti, Iliri in ostanki rimskega ljudstva. V drugi polovici 6. stoletja so naselili zahodnopanonske province (Štih, Simoniti 2009: 27) in od zaslužjenih staroselcev prevzeli veliko zemljepisnih lastnih imen (Gruden 1992: 43), med drugim tudi imena rek Drave, ki je v panonskem prostoru ločevala Zgornjo in Spodnjo Panonijo, dokler niso bavarski in frankovski zapisi v 9. stoletju to pomešali in so panonski prostor med Dravo in Rabo preimenovali v Spodnjo Panonijo, prostor severno od Rabe do Donave pa v Zgornjo Panonijo (Štih, Simoniti 2009: 65), in panonskih rek Mure in Rabe, ki danes določata južno in severno mejo Prekmurja s Porabjem. S prihodom Slovanov v današnji slovenski alpski in panonski prostor se »za naše kraje neha antika, začenja pa se [...] srednji vek« (Kos 1933: 27), Raba pa je postala mejna reka med obema Panonijama:

Vsza zemla, po sterój je zdáj vogerszko Králesztvo razpresztranyeno, v-sztároj dóbije v-Pannonio bila omejana. – Po csaszih v-Pannnonio teliko národov razbijajoucs pride i odide kak jih je escse nej vidla, niti jih nebode vecs vidla, ki szo je szporobili, opúsztili, szcéczali tak, daje 'se nej znála csidna je? (Košič 1848: 119)

³⁴ Langobardi so bili arijanci, del njih pa še pogani, »toti so kozjo glavo z pesmami, plesom ino naklanjanjom slavili« (Kreml 1845: 68).

Slovansko-avarskemu obdobju – avarska nadoblast se je zaključila v tridesetih letih 7. stoletja, to pa je tako pomemben dogodek, da ga je Milko Kos (1933: 32) imenoval za »prvo poglavje politične zgodovine Slovencev« – je do 9. stoletja sledilo slovansko razširjanje v vzhodni panonski prostor med Dravo in Rabo. Povezano je bilo z novim načrtnim slovanskim in bavarskim naseljevanjem na narodnostno tujem območju izpraznjenega avarskega kananata. Slovenski panonski naselitveni tok se je ustavil pri Rabi na severu in Labnici na zahodnem obojbru stare Panonije (Kos 1933: 33, 45–46).

Slika 12: Politična razdelitev slovenskega ozemlja v 9. stoletju. Vir: SZA (2011: 52).

Bavarci in panonskimi Slovani so se sprva dobro razumeli, med letoma 819 in 822 pa je panonski knez Ljudevit Posavski začel ogrožati frankovsko državo. Njegova vstaja je porušila slovansko-bavarsko navezo, ki se je oblikovala med spopadi z Avari, ponovno pa jo je obnovil Pribinov

spor z moravljonom Mojmirom po letu 830 in njegova spreobrnitev ter krst v salzburški cerkvi (Traismauer). Po sporu s prefektom Ratbonom se je zatekel k Ratimiru, z njim se je bojeval proti Bavarcem, nato pa se je po spopadu z Bavarci ponovno vrnil v Panonijo in dobil v fevd ozemlje ob porečju Zale in Blatnem jezeru. Takrat je bil politično močno nemško usmerjen, zato mu je Ludvik Nemški leta 847 podelil ozemlje v trajno last in ga imenoval za spodnjepanonskega mejnega grofa v bavarski Vzhodni krajini. Pribinovi Slovani so bili vključeni v vzhodnofrankovsko kraljestvo, njegova in Kocljeva kneževina pa je začela stapljati številne narode in vzpostavljati slovansko istovetnost, iz katere se je v tem prostoru na izhodiščih jezikovno-misijonskega dela Cirila in Metoda začel oblikovati poseben način mišljenja, ravnanja in doživljanja, ki je bil najkasneje v času Brižinskih spomenikov prepoznan za slovenskega. Kocljevi slovenski nasledniki med Dravo, Muro in Rabo pa so izgubili samostojnost in so do leta 1918 morali upoštevati nemško in madžarsko voljo ter oblast. Mura je postala ostra geografska in politična meja, ki je razdvajala Slovence na levi in desni strani reke, na Rabi je bila določena cerkvena meja med (nad)škofijama Salzburg in Passau, Drava pa je določala najbolj južno mejo bavarske cerkvene pokrajine (Štih, Simoniti 2009: 65).

Slovansko bogoslužje Cirila in Metoda

V Panoniji se je ponudila priložnost, da bi se oblikovala močna slovanska država, ki bi, če bi obstala, narekovala drugačno (tudi slovensko) prihodnost. Začetnika take nikoli uresničene slovenske zgodovine sta bila Ciril in Metod, ki sta s slovanskim misijonom v Panoniji odpravljala biblijsko trijezičje in uveljavljala slovanski jezik v cerkvi. To je bilo skladno s *Svetim pismom*, ki ne zaukazuje takega jezikovnega imperializma: »Ár je píszano: 'živém jazz, právi Goszpoud; kaj sze meni naklekne vszáko koleno, i vszáki jezik bode vadlüvao Bougi.« (Küzmič 1771: 480; Rim 14,11) Slomšek (1848: 4) je to razložil v znameniti pridigi o jeziku *Dolžnost svoj jezik spoštovati* (binkoštni ponedeljek 1838): »In sv. Duh je vse jezike posvetil, da bi v njih božji nauk oznanoval ino Bogu spodobna hvala pela, da bi vsi jeziki spoznali, da je Kristus veličeščen Sin svojega nebeškega Očeta.«³⁵ Slovansščino kot bogoslužni jezik v Panoniji sta potrdila tudi papeža Hadrijan

³⁵ Prim.: »I vszáki jezik vadlüje, kaj je Goszpon Jezus, Krisztus na díko Bogá Ocsé.« (Küzmič 1771: 594; Flp 2,11)

II. in Janez VIII., ki sta zagovarjala dvojezičnost, in sicer branje berila in evangelija najprej v latinščini in nato lahko še v slovansčini:

Pismenke, ki jih je iznašel filozof Konstantin, da se tudi v tem jeziku glasi Bogu hvala, popolnoma odobravam in zapovedujem, da se v tem jeziku oznanjuje evangelij in razglašajo gospodova dela. Saj na sveto pismo poziva, naj Vsemogočnega ne hvalimo le v treh jezikih, marveč v vseh jeziki. [...] Saj je tisti bog, ki je ustvaril tri glavne jezike: hebrejskega, grškega, latinskega v svojo čast, ustvaril tudi vse druge. (Gruden 1992: 86)

Sveta brata je v Panoniji sprejel Pribinov sin Kocelj, ki je bil krščen na Bavarskem – njegova mati je bila iz bavarske grofovske družine Wilhelmilcev, zato je bil pred uvajanjem slovanskega bogoslužja v Panoniji zvest Ludviku Nemškemu (Štih, Simoniti 2009: 65). Neodvisna panonskoslovanska cerkev je rušila frankovski vodilni položaj in vpliv ter dajala veliko moč Koclju in prvemu slovanskemu nadškofu Metodu, nasledniku nekoč mogočne škofije Ilirik s središčem v Sremski Mitrovici (Sirmium). Bavarcem to ni bilo všeč in slovanskega nadškofa niso priznali:

Rihbald je bil od solnograškega nadškofa Adalvina posvečen v arhipresbiterja (nadduhovnika) za Kocljevo deželo. Ostal je tam, dokler ni prišel nek Grk, Metod po imenu, [...], ki je zdavnaj obstoječe pogodbe pokopal s filozofično zvijačo³⁶ in je bil vzrok, da se je latinska božja služba ljudstvu zamrzela. Ker Rihbald teh razmer ni mogel pretrpeti, se je vrnil v Solnograd. (Gruden 1992: 84)

V *Konverziji* je Metod, enako kot v *Žitju Metoda* in v *Žitju Konstantina*, imenovan za grškega učitelja naroda v Panoniji (Kos 1936: 93), kar dokazuje, da sta bila slovanska oznanjevalca krščanstva v zgodnjem srednjem veku poznana od Soluna do Aachna, Metodu pa je povsem zaupal tudi papež (Kos 1936: 104). Kljub temu pa ga ta ugled ni obvaroval pred obsodbo, da je »z na novo iznajdenimi slovanskimi črkami izrinil latinski jezik, rimski nauk in latinske črke ter na ta način zmanjšal ugled maše, evangelijev in cerkvene službe (missas et evangelia ecclesiasticumque officium) na latinskem jeziku« (Kos 1936: 94). *Konverzija* s prezirom³⁷ piše o Metodu kot »nekem Grku in filozofu«, Bavarci pa so Metoda razglasili za vsiljivca in ga zaprli (870 do 873), Koclju pa so zaradi veleizdaje odvzeli

³⁶ »Kar je Metod po pričevanju Konverzije v Panoniji l. 869 s svojimi novotarijami na zviti način napeljeval, na to je v bistvu papež Ivan VIII. l. 880 pristal: et veteris testamenti bene translata et interpretatas legere aut alia horarum officia omnia psallere.« (Kos 1936: 95).

³⁷ Gre za »isti ton poln poniževanja, zapostavljanja in žalitev za Metoda, kot ga dobro poznamo iz postopanja bavarskih škofov proti panonskemu nadškofu« (Kos 1936: 103).

lastništvo, položaj in plemiške pravice – zadnjič je omenjen leta 874 in ko je bil Metod leta 873 na zahtevo papeža Janeza VIII. izpuščen iz bavarske ječe, se je moral kmalu umakniti iz Kocljeve kneževine na Moravsko (Štih, Simoniti 2009: 70).

Kocelj je bil v Panoniji med letoma 867 in 874 predhodnik slovenske zgodbe, ki se jezikovno-razvojno potrjuje tudi v povezavi med starocerkvenoslovanskim *Sinajskim evhologijem* Cirila in Metoda ter *Brižinskimi spomeniki*, najstarejšim ohranjenim slovenskim besedilom, ki je nastalo ob istem času kot verjetno najstarejše slovansko kazensko pravno besedilo *Законъ соудьныхъ людьмъ* (*Zakón Súdnyi Ljudem*) – šlo je za skoraj dobesedni prevod bizantinskega pravnega priročnika *Ecloga* (verjetno iz leta 740). Kdaj in kako se je začela ta veličastna zgodba?³⁸

Velikomoravski knez Rastislav je leta 862 prosil bizantinskega cesarja Mihaela, naj mu pomaga pri širjenju krščanske vere v slovanskem jeziku. Nalogo sta prevzela Ciril in Metod. Spomladi 863 sta prišla na Veliko Moravsko, nato pa sta se z nekaterimi učenci odpravila h knezu Koclju v Spodnjo Panonijo. Ob Blatnem jezeru sta nadaljevala evangelizacijo v »ljudskem jeziku«, tj. stari cerkveni slovanščini, in Slovani so se po njihni zaslugi pridružili narodom, »ki slave Boga v svojem jeziku« (Grivec 1963: 54). Najpomembnejša dogodka, ki sta posredno vplivala na nastanek in razvoj prekmurskega (knjižnega) jezika, sta bila gotovo prihod Cirila in Metoda v Kocljevo kneževino in ustanovitev panonske nadškofije (Jesenšek 2013: 53) – rezultate take dejavnosti je bilo slovansko bogoslužje v Spodnji Panoniji in stara cerkvena slovanščina kot prvi živi jezik krščanske cerkve. Slovansko bogoslužje je »velika izvirna ideja sv. Cirila«, ki je »po božjem navdihu sestavil slovanske črke in začel prevajati evangelije« (Grivec 1938: 38). Pisca *Konverzije* je zato skrbelo, da bo jezik starocerkvenoslovanskih prevodov cerkvenih besedil povsem nadomestil tudi bogoslužje v latinščini. Metod je namreč prevedel »popolnoma vse cerkvene bogoslužne knjige« (Grivec 1938: 89), po prepričanju sv. Cirila, da lahko vsak jezik slavi Boga, pa je tudi maševanje ter krščevanje potekalo v stari cerkveni slovanščini – Grivec (1938: 89) sklepa, da verjetno že pred odhodom svetih bratov v Rim k papežu Nikolaju I., ki naj bi jima dovolil slovansko bogoslužje in mogoče tudi ustanovil samostojno slovansko (nad)škofijo. Papež Hadrijan II., ki je decembra 867 nasledil Nikolaja I., je leta 869 (ali 870) posvetil Metoda za nadškofa in tako je bila tudi pravno formalno vzpostavljena

³⁸ Prim. Jesenšek (2015: 17–35), tukaj je le povzetek z nekaj dodatki.

slovanska cerkvena uprava v Kocljevi Spodnji Panoniji. Cerkevne knjige so se tudi uradno in z dovoljenjem papeža začele prevajati v slovanski jezik, v bogoslužju pa je papež Hadrijan vendar še ohranil prestižnost latinščine, tako da sta se berilo in evangelij brala najprej v latinščini nato pa še v slovansčini. Bavarskim škofom to seveda ni bilo všeč, zato so leta 870 Metoda poklicali v Regensburg, kjer je na sinodi in pred kraljem Ludvikom Nemškim neuspešno zagovarjal svojo slovansko misijo. Obsodili so ga, ker je razširjal krščansko vero v slovanskem jeziku »na germanskem ozemlju«. Papež Janez VIII. je osvobodil Metoda leta 873 in mu na željo kneza Koclja ponovno zaupal vodenje panonske nadškofije, vendar pa mu je po spletkah Germanov prepovedal maševanje v slovanskem jeziku. Metod mu je leta 880 v Rimu dokazal, da je pravoveren, zato mu je Janez VIII. s papeškim odlokom ponovno dovolil maševanje v stari cerkveni slovansčini:

To se je nemara postopoma res dogajalo in prejkone počasi *via facti* tudi uvajalo. Zato prepoved iz Rima leta 873, naj Metod ne poje maše na slovanskem jeziku, zato ponovitev prepovedi leta 879, dokler se s papeževim odlokom leta 880 ni položaj spremenil. (Kos 1936: 95–96)

Sveta brata sta pisala v glagolici, pisavi, ki jo je Konstantin prilagodil slovanskim glasoslovnim značilnostim, potrebam svojega bogoslužja in nastajajoče starocerkvenoslovanske književnosti. V takrat enoten južnoslovanski jezik so bile prevedene vse potrebne cerkvene knjige, s tem pa so Kocljevi panonski Slovani dobili literaturo v razumljivem domačem jeziku – to je bilo veličastno in izjemno delo, ki ga na Slovenskem naslednjih sedemsto let vse do Trubarja nihče ni mogel ponoviti.

Žal pa se je velika zgodba zaključila, še preden je prav zaživela. Kocelj je leta 874 izgubil suverenost v slovenskem panonskem prostoru, to pa je pomenilo tudi skorajšnji konec komaj vzpostavljene slovanske nadškofije v Spodnji Panoniji (papež Janez VIII. je leta 880 omejil Metodovo nadškofovanje le še na Moravsko), cerkvene in politične neodvisnosti, slovanskega bogoslužja in razvoja južnoslovanskega jezika in književnosti v tem prostoru (Kos 1933: 74–81). Miklošič je v uvodu v *Die christliche Terminologie* »logično poudarjal«, da je že pred prihodom Cirila in Metoda v slovenskem panonskem prostoru obstajala starejša slovanska/slovenska terminologija, ki so jo ustvarili bavarski razširjevalci krščanstva, verjetno tudi s pomočjo prevajalcev, med pokristjanjevanjem panonskih Slovanov/Slovencev (Orožen 1996: 45–46, 63). Vero so lahko širili le v ljudem razumljivem jeziku.

Zemljepisno lastno ime Prekmurje

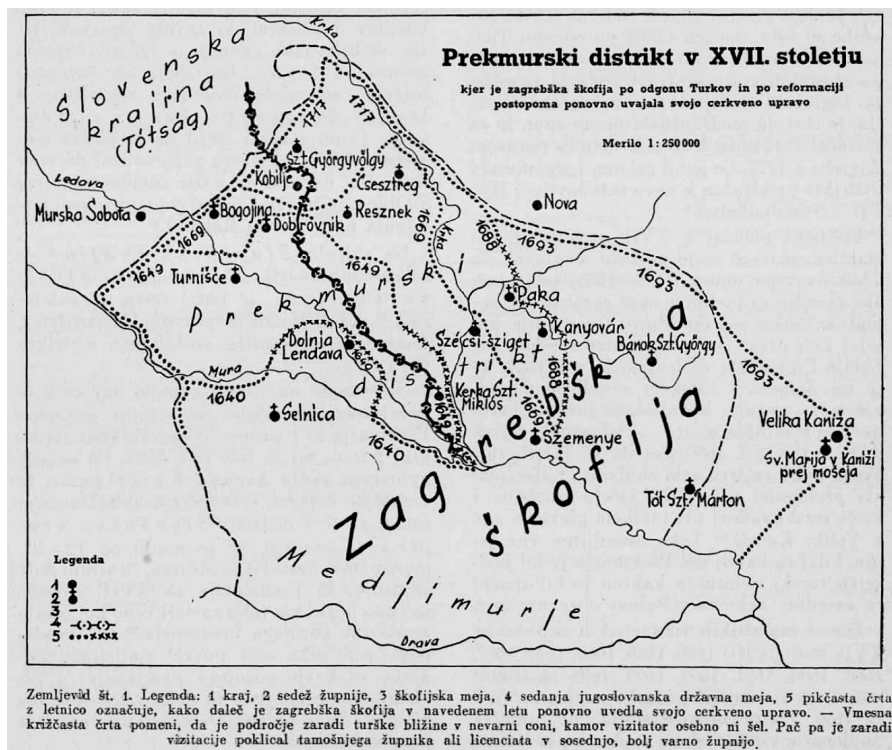
Leta 862 so bili Madžari prvič omenjeni v frankovskih virih, saj so se približali tudi Dunaju (Štih, Simoniti 2009: 73). Košič (1848: 121) je v svojih *Zgodbah* zapisal, da so prekmurski Slovenci med Muro in Rabo sobivali z Madžari, ki so nomadskega azijskega porekla: »Hunovskega roda Vogrinje so svojo prvo domovino v-Ázii meli, gde sože glasovitni i strahovitni bili od jahanja íno strelanja.« Prihod Madžarov v panonski prostor je povezal s padcem Velikomoravske države:

Od tistec so pozváni od Arnulf Casara na pomouč prouti Svatopluki Moravskom Králi. Zdáj so Vougri cesto nájšli v-Panonio, íno se nedájo več etec. – Panoske dobroute so pri etoj priliki ovóhali, žnjih železo i lejpolične ženske polúbili, na štere so si sledkar zmirom zobé brúšli. Tečas, ka so daleč odišli na Svatopluka, pogüblenjé: njihove domače so njihovi srdnicke, Bulgarc z-Pacinacitanemi spajdášeni, nekja spomourili, nekaj pa pretirali. Vu Vogrinaj nad etov prigodbov razdréselnih se je zdaj občínsko želejnje pobüdilo v tistoj Panonii, z-šterov so po guči negda Hunovje i Avarci njihovi pokolenci ládali, domá biti! – Zvolili so si tak Álmoša kakti náj več vrejdnoga domorodca, za prejdnega Vojvoda, komi so priségnoli po poganskoj šegi z-rouke svoje vsáki malo krvi vu edno sklejco pústéč: ka ga vsepovséd kamkoli de nje pelao nsledúvali, íno si vsigdár žnjegovoga roda Poglávára zbirali bodejo. (Košič 1848: 121)

Šlo je za čas, ko se je Vzhodnofrankovska država preoblikovala v Cesarstvo, iz katerega je bilo v 10. stoletju izločeno Prekmurje, ki se je v času madžarskega kralja svetega Ladislava vključilo (okoli leta 1090) v ogrsko/madžarsko kraljestvo: »Poulek svedočánstva níkih pripovednikov je s. Ladislav Kráo v-svojem vrejmeni te náj vékši človek bio vu Orsagi. – Med svétce bože je zapisani vu letí 1183.« (Košič 1848: 128). Prekmurski Slovenci so ostali pod madžarsko cerkveno in posvetno upravno-politično oblastjo do leta 1919 oz. do podpisa trianonske pogodbe (4. junij 1920). Večina Slovencev je živela v severni Železni (županija Vaš s sedežem v Vasváru/Ferrum Castrum) in južni Zalski županiji (županija Zala s sedežem v Zalavaru/Blatograd), meja med obema administrativnima področjema pa je od leta 1176 določala tudi ozemlje gjurske (ustanovljena leta 998) in zagrebške škofije (ok. leta 1094) (Kuzmič 2004: 89).

Zemljepisno lastno ime Prekmurje je bilo po doslej znanih podatkih prvič zapisano (1) v začetku 14. stoletja v latinski obliki 'Districtus ex altera parte Murae', tj. 'okraj/na drugi strani Mure' (Slavič 1923: 273) – zagrebški škof Avguštin Gazzota je tako imenoval najbolj severni del svoje škofije, tj. dolinsko, dolnji del Prekmurja:

Dolnji del Prekmurja je spadal v cerkveno-upravnem oziru pod zagrebško škofijo. Bil je v sklopu beksinskega arhidiakonata (archidiaconatus Bexin) kot nižje cerkveno-upravne enote ter v prekmurskem distriktu (districtus Transmuranus). (Zelko 1958: 85)

Slika 13: Prekmurski okraj v 16. stoletju. Vir: Zelko (1958: 85).

Kasneje se je v vizitacijskih zapisih pojavilo še več latinskih pisnih različic, npr.: (2) leta 1688 'parochiae in Archidiaconatus Bexin district Trans Murano/Ultra Muram'; (3) leta 1774 sta v zagrebškem cerkvenem letopisu *Conscriptiones Parochiarum cis, transque Muranarum in Archidiaconatu Bexin Diocesis Zagrebiensis [...] Anni 1774* zapisani besedni zvezi 'Parochiae Transmurane' in 'Districtus Transmuranus' (vizitacijski zapis zagrebške škofije leta 1688 ima 'Prek Mure', leta 1774 se pojavi še zapis 'prekmurske župnije'); (4) leta 1914 je v madžarskem cerkvenem šematizmu soboške škofije latinski zapis 'Districtus Transmuranus', tj. Prekmurski distrikt/okraj (Slavič 1935: 88), vendar vedno pogosteje s pomensko razširitvijo na celotno pokrajino med Muro in Rabo:

Dolnje Prekmurje, ki ga je združeval tako imenovani beksinski arhidiakonot, je ostalo v mejah zagrebške škofije; škofijska uprava je za razliko od pretežnega dela dieceze to območje imenovala »districtus transmuranus«, distrikt onkraj Mure, označba, ki se je za pogled s štajerske strani pozneje razširila na celotno Prekmurje. (Höfler 1986: 94)

(5) Najbolj južni del gjurske škofije se je imenoval 'Districtus Tottháságiensis', tj. distrikt/okraj Tótság:

Prebivalstvo župnij na treh od teh posestev (Dobra, Gornja Lendava, Belmura) je bilo nekdanj povsem slovensko, zato je škofija tu oblikovala poseben distrikt, imenovan Tótság (Slovenska krajina, »Slovenska okroglina«). Ta se je ohranil še globoko v 19. stoletje, dasiravno so se medtem nekatere župnije na obrobju ponemčile (Dobra/Neuhaus, Sv. Martin ob Rabi/St. Martin a. d. Raab; oboje danes na Gradiščanskem) ali pomadžarile (Velemér; tudi onstran današnje državne meje). (Höfler 1986: 94).

(6) Mikloš Küzmič je to poslovenil v 'Okrogline slovensko' oz. 'Slovensko okrogline'. Na naslovnici *Svetih evangelijev* (1780) se je imenoval za župnika pri Svetem Benediktu in dekana (vicearhidiakon/vice öspöröfs) 'Slovenske okrogline':

Szvéti evangyeliomi pouleg kalendárioma, i réda rimfzkoga na vŕze nedelne, i szvéte-snye dni z-obcsinfzkoga fšvétoga pífzma po zapouvidi njih gosposztva, i naj viffe postüvanoga goszpodina Szily Jánosa z-Gornyega Szopora, prvoga szombotel'fzkoga püspeka, na sztári szlovenfzki jezik, po postüvanom gofzpoudi Küzmič Miklósi, Szvétoga Bendeka fare dühovniki, ino Okrogline szlovenfzke vice öspöröfsa obrnyeni, i fztrofkom onoga nyih gofzpoftva püspeka vö zoftampani. V-Soproni po Sieš Jösefi vu Leti 1780.

Leta 1781 pa je v iz madžarščine prevedenem molitveniku za bolnike tvoril besedno zvezo z levim ujemalnim prilastkom 'Slovenske okrogline dekan' (v. öspöröfs):

Pomoucs beté'snih, i mirajoucseh: tou je: nike molitvi, z-fterimi Redovnik beté'snoga, ali mirajoucsega, i na fzmrt ofzodjenoga grejsnika more pomágati, po p. Küzmič Miklósi Sz. Benedeka Fare Dühovniki, i Szlovenfzke okrogline v. öfpöröfŕi z-Vogrsfzkoga na Szlovenszki jezik obrnyene, i z-pobo'snim fztroskom Naj Viffe Postüvanoga Gofzpodina Boros Stevana, szombotel'fzke Sztolne Czérkvi Kanonika, i kántora vö zoftampane. V-Soproni po Sies János Jó'sefi. M.DCC.LXXXI.

(7) Košič (1992: 18) je leta 1824 v madžarsko pisani monografiji o Prekmurcih *A Magyar Országí Vendus-Tótokról* pojasnil, da »t/o pokrajino imenuje Madžar Tótság (Prekmurje)«. Knieza (1943) »i/zrecno trdi, da so Madžari z izrazom Tót imenovali tiste Slovane, ki so jih našli ob svoji priselitvi v sedanji madžarski domovini« (Zelko 1963: 96).

Slika 14: Cerkveno-upravna razdelitev Prekmurja leta 1698.

Vir: Zelko (1958: 85).

Nastanek pokrajinskega lastnega imena Tótság sega v čase madžarskega naseljevanja Panonske nižine – tako so Madžari poimenovali ozemlje slovanskih staroselcev, in sicer kot skupno ime za Slovake, prekmurske Slovence in kajkavce (Tótság = krajina Slovanov). Gre za pomembno vprašanje iz onomastike, saj je zemljepisno lastno ime ‘Tótság’ temeljno za zgodovino Slovencev na levi strani Mure – prekmurska lastnoimenskost iz pokrajinskega lastnega imena ‘Tót’ (beseda je bila imenska osnova predvsem za stara krajevna in ledinska imena) dokazuje slovanski izvor naselbinskih in nenaselbinskih imen, torej prvotno slovanskost (slovenskost, prekmurskost)

pred prihodom Madžarov v panonski prostor; imenotvorni postopek dokazuje slovanski (slovenski, prekmurski) izvor naselja (Zelko 1963: 95). Zemljepisno lastno ime Slovenska okroglina/krajina (in madžarska različica ‘Tótság’) se je v 19. stoletju postopoma začelo uporabljati z razširjenostno oznako za celotno Prekmurje (Sedar 2019: 15).

(8) Ozemeljsko »združeno« katoliško Prekmurje se prvič omenja leta 1777, ko je Marija Terezija zarisala nove škofijske meje, Jožef II. jih je nato usoglasil še z deželnimi, in je bila ustanovljena sombotelska škofija (Orožen 1996: 81), pred tem pa je bilo Prekmurje že razmeroma enoten geografsko-narečni prostor (Golec 2012: 105). Izraz ‘Prekmurje’, in sicer sprevržni pridevnik ‘Prekmursko’, je verjetno prvi uradno uporabil Božidar Raič (1863: 69–77) v časopisu *Naprej*, v katerem je leta 1863 začel objavljati Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru:

Drdraje se 1860. leta s svojim tovaršem L. iz Cmureka na onem kraji Mure proti Radgoni na Prekmursko, domislil sem se bil, da je ta okolica nekdanja slovanska, ker na deščicah ob cestah bereš imena: Goschdorf, Unterrakitsch, Unterpurkla itd. (Raič 1863: 53)

Enako še na dveh mestih v *Črticah*:

Gnada izvira iz nemškega »gönnen«, od koder je tudi »gunst«, kar se pomenu sevsema prilega. Prava naša beseda za to je »milošča« kar se govori povsod na Prekmurskem in okrog Ljutomera, ali pa »milost«. (Raič 1863: 57)

Te besedice zadevajo tudi nas, ker naši očetje so krvavo se tudi borili na Koroškem, Kranjskem, Stirskem in na Prekmurskem z divjimi Turki, da bi odrinili krvoločnega sovražnika. (Raič 1863: 61)

(9) Dokončno se je poimenovanje ‘Prekmurje’ za slovensko geografsko in zgodovinsko pokrajino med Muro in Rabo uveljavilo na pariški mirovni konferenci leta 1919 med prizadevanji za ponovno združitev Prekmurja z matično Slovenijo – zasluge za to imata Matija Slavič in Fran Kovačič. Zdi se, da je po pariški konferenci nastala tudi pomenska razlika med pokrajinskima lastnima imenoma ‘Prekmurje’ in ‘Slovenska krajina’ – Prekmurje je postalo uradna oznaka za pokrajino, ki je bila priključena Sloveniji oz. Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, ‘Slovenska krajina’ (madžarsko *Vendvidék*³⁹) pa je postalo t. i. narodopisno ime za Prekmurje s Porabjem,

³⁹ Prvi sombotelski škof János Szily je leta 1777 osnoval *Distrikt Vendvidék*, ki so ga prekmurski Slovenci poimenovali *Slovenska krajina*.

tj. za geografski prostor med Muro in Rabo, v katerem prebivajo Slovenci (v Sloveniji) in porabski Slovenci (na Madžarskem):

Po štiriletni svetovni vojni (1914–1918) in štiri leta po premirju (1918–1922) je dobilo tudi Prekmurje svoje definitivne meje. Kakor pri drugih mejah tako tudi pri prekmurskih mejah nismo vsega dobili, kar bi nam šlo. (Slavič 1923: 275)

Svetozar Ilešič tako natančne pomenske razločitve ni sprejel, saj sta mu bili Prekmurje in Slovenska krajina geografski sopomenki za pokrajino na levi strani Mure v mejah Slovenije (»jugoslovanski državni teritorij«), oba izraza pa podpomenka za slovensko Pomurje (Ilešič 1935: 5–7). Slovenska krajina/Prekmurje mu je do neke mere vendar tudi narodnostni in ne le geografski pojem, saj je zanj značilno, da je to prostor, v katerem (večinsko) prebivajo »Slovenci nekdanje madžarske državne polovice« (Ilešič 1935: 10) – ni pa čisto jasno, ali so v tako »poimenovalno celoto« vključeni tudi »rabski Slovenci« na Madžarskem. Tudi France Stele ne razume Slovenske krajine kot kulturno-geografsko enotnega ozemlja (Stele 1935: 21), zato pa je Slovenska krajina za Vilka Novaka zgodovinsko in kulturno nedvomno slovenski prostor med Muro in Rabo. Slovstveno delo pisateljev Slovenske krajine je literarno-zgodovinsko utemeljen del slovenske književnosti, jasno pomensko določitev pa moti dodatna Novakova misel, da je Slovenska krajina po letu 1919 prišla »na vseh področjih v območje slovenskega knjižnega jezika« (Novak 1935: 34) – gre za Novakovo nedoslednost, ki tudi dopušča sopomenskost Prekmurja in Slovenske krajine kot dvojnice za označevanje samoslovenskega ozemlja brez porabskih Slovencev, saj slovenski knjižni jezik v Porabju tudi po trianonu ni nadomestil javnega in zasebnega sporazumevanja v narečju (Jesenšek 2018b: 47).

Zaradi takih pomenskih razlikovanj je potrebno natančneje oznakovno pojasniti pokrajinsko lastno ime Prekmurje – danes zaznamuje (A) največji južni del t. i. Slovenske krajine v Sloveniji, tj. skrajni severovzhodni del ozemlja Republike Slovenije severno od reke Mure/leva stran Mure, ki ga omejujejo tri državne meje: na zahodu avstrijska, na severu madžarska in na vzhodu hrvaška; (B) manjši severni del t. i. Slovenske krajine na Madžarskem, tj. slovensko Porabje, kjer živi slovenska manjšina na ozemlju severno od slovensko-madžarske meje na Goričkem od Tromejnika do Budincev, na vzhodu od Budincev do Monoštra, na severu reka Raba in na zahodu madžarsko-avstrijska meja; (C) najmanjši zahodni del Slovenske krajine v Avstriji, tj. Radgonski kot. Slovenska krajina, ki je označevala geografski prostor med rekama Muro (na jugu) in Rabo (na severu) ter Kučnico (na zahodu) in Veliko Krko (na zahodu), je bila po trianonu razdeljena

na »slovensko Prekmurje« (Prekmurje), »madžarsko Prekmurje« (Porabje) in »avstrijsko Prekmurje« (Radgonski kot) (Slavič 1999: 275). V interesni govorici strokovne zvrsti se danes v osrednjeslovenskem prostoru uporablja žargonska besedna zveza 'tam prek', ki se jo nedvoumno da razumeti kot (neuradno) sopomenko za Prekmurje v mejah Republike Slovenije. Prekmurci pa so še nekaj časa po združitvi z matičnim slovenskim narodom govorili, da so Slovenci z desnega brega Mure prihajali k njim iz Preka. Šlo je za prevedbo predloga 'prek' v samostalnik moškega spola 'prek -a', iz občnoimenskega sprevržnega samostalnika pa se je oblikovalo zemljepisno lastno ime, s katerim so Prekmurci označevali središčni slovenski prostor na desni strani Mure.

Prvotno je bilo Prekmurje sopomenka za Slovensko krajino/Slovensko okrogolino, tj. poimenovanje za geografski prostor med Muro in Rabo, na katerem so živeli Slovenci. Novotvorba je verjetno nastala na Štajerskem (Slavič 1921: 81) kot narodopisni izraz za slovensko pokrajino na nekdanji ogrski strani Mure, tj. onkraj Mure (Slavič 1999: 273). »Prekmurci sami tega izraza niso potrebovali; kajti za nje njihova domovina ni bila prek (preko) Mure.« (Slavič 1921: 81) Besedna zveza 'prek Mure/čez Muro' je bila podstava za novo občnoimensko tvorjenko 'prekmurje', ki se je sprevrgla v lastnoimensko obliko 'Prekmurje', tj. v individualno oznako zemljepisne pokrajine na levi/drugi strani Mure. Besedotvorno gre za izpeljavo iz predložne rodilniške zveze, tako da je ena sestavina govorne podstave ostala predložna, druga pa se je poobrazilila: 'prostor/kraj prek Mure/čez Muro' > 'Prekmurje'. Besedotvorna podstava je: to, kar je prek Mure > prek-mur-je 'področje čez Muro, na drugi strani Mure'. Občnoimensko 'zagórje' je 'kraj onkraj gora, za gorami' (Snoj 2009: 474), po naliki je občnoimensko 'prekmurje' 'kraj onkraj Mure, za Muro', lastnoimensko 'Prekmurje' je 'pokrajina onkraj Mure, za Muro, čez Muro'. Predlog z rodilnikom 'onkraj' prav tako izraža položaj na drugi strani česa ali premikanje v tak položaj: ljudje z onkraj meje/z onkraj Mure. Pleteršnik ima za tvorbeno soroden tip občni imeni 'prekmorje' 'das überseeische Land' in 'prekmorec' 'der Bewohner einer überseeischen Gegend'.⁴⁰

Slovenski pravopis (SP 2001: 1220) predpisuje za zemljepisno lastno ime Prekmurje dolgonaglašeni cirkumfleksirani -ú: Prekmúrje -a s, zem. i. (û), enako tudi za vse izpeljanke: prekmúrski -a -o (û), Prekmúrec -ca m s -em

⁴⁰ Za lastnoimensko tvorjenko prim. npr. Ob-sotel-je (Toporišič 2000: 157); prim. tudi pisati prek roba = pisati na drugi strani roba/čez rob. Oditi prek reke = oditi na drugo stran reke (izraža gibanje ali smer na drugo stran).

preb. i. (û), Prekmúrka -e ž, preb. i. (û), Prekmúrčev -a -o (û). Predponsko obrazilo ni naglašeno: Prekmúrje -a s, zem. i. (û), kar naj bi pomenilo, da se uporabnik ne zaveda več pomenske podstave besede (izpredložna izpeljanka), ali da je normodajalec sledil prevladujočim občnoimenskimi rešitvam, ki imajo praviloma naglas na neprvem zlogu. Zavedanje o izpredložni izpeljavi je v primeru 'Prekmurje' dovolj močno prisotno, posplošitev naglasnega mesta iz (praviloma) sprejemljivega občebednega ('prekmúrje') na lastnoimensko ('Prekmúrje') pa ni potrebna, saj (zemljepisna) lastnoimenskost ni odvisna od take nalike. Izpredložna zemljepisna lastna imena nimajo stalnega naglasnega mesta, niti niso praviloma naglašena na drugem zlogu, prim. npr. *Zagórje* (ob Savi) : *Zágorje* (blizu Šmarja pri Jelšah). Verjetno gre za razmerje osrednjeslovensko naglasno mesto : vzhodnoslovensko naglasno mesto. Priporočam naglas na predponi ('Prékmurje'), saj pri zemljepisnih lastnih imenih ne moremo govoriti o taki sistemski ustalitvi, ki je (praviloma) značilna za občnoimenskost; upoštevati pa je potrebno ustaljeno rabo v prekmurskem govornem območju, ki ni le ozko lokalna, ampak je vezana na celotno pokrajino, le-ta pa je razvojno-jezikovno imela nekoč svojo različico slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 37–39).

Osebno lastno ime Prekmurec

Posamezniško lastno ime prebivalcev pokrajine med Muro in Rabo je danes 'Prekmurec -a', feminativ 'Prekmurka -e', narečno ed.: 'Prekmürec/Prekmörec', mn.: 'Prekmürge, Prekmörge'; v preteklosti so bili zaradi upravno-politične odvisnosti od Budima (bili so del Kraljevine Ogrske, od 19. stoletja ogrskega dela monarhije) imenovani 'ogrski Slovenci' (razlikovalno od 'avstrijskih Slovencev', ki so bili v Avstro-Ogrski monarhiji pod dunajsko jurisdikcijo), »neki jim tudi pravijo Bolehneci, [...] sami pa si rekajo Slovence« (Raič 1863: 54) – to ime je zapisal že Števan Küzmič:

Sto de tak kráto nasim med Mürom í Rábom prebívajoucsm szlovenom tè sz. Bo'ze knige na szvoj jezik, po sterom szamom li vu szvoji Prorokov i Apostolov píszmaj gucsécsega Bogá razmijo, obracsati? Geto je i nyim zapovidáva Gospodin Boug steti; da je moudre vesin'jo na zvelicsanye po vöri vu Jezusi Krisztusi; (Š. Küzmič 1771: Predgovor, §.14.)

Peter Kozler jih je leta 1849 imenoval na Ogrskem živeči Slovenci/ogrski Slovenci in opozoril, da se sami imenujejo Slovenci, vendar pa »t/e Slovence ogerske vradne pisma po zmoti Vandale, ali Vandali in po madžarsko

Vandalužok imenujejo in njih jezik je v diecezanskim imeniku Kiseške škofije (Stein am Anger, Sabaria) ko Vendo-slavica lingua zaznamovan« (Kozler 1849: 220). Raič je 15. januarja 1862 v *Novicah* to zмотo popravil – v slavilni pesmi o Slomšku je Slovence na levi strani Mure imenoval Prekmurci, tako da je pesniško izrazil njihovo povezanost z matičnim slovenskim narodom:

Bistro se Drava vali, ki čula je knezove
Kmetom v slovenskih glaséh koroške prisegati zvetost,
Sestrice svoje vabé, da prišle bi danes na praznik,
V slavni beli gradič, veličastni prestol Antonov:
Hrupne Mure sopót, ki veže Prekmurce z nami;
(Naj bi skoro bili pastirja našega ovce,
Naj jih ne bi strašno več žulil jarem madjarski,
Pustil dušo blago v korist razcvetati pravo) [...] (Raič 1862: 17)

Zmotno ime Vandali so v prekmurskem prostoru po madžarskih in nemških predlogah sprejeli nekateri slovenski pisci, med njimi tudi Košič v krajšem razmišljanju, ali živijo na Madžarskem Vandali (Košič 1827: 71–79). Po Schützovi splošni svetovni zgodovini (Schütz 1805: 92, 237, 287) je navedel različne lastnoimenske izpeljanke ‘Vandali’, ‘Vindusi’, ‘Vendusi’, ‘Vindilusi’, ‘Vinilusi’ za imenovanje »panonskih Slovakov«, »ilirskih Slavoncev« in prekmurskih Slovencev, tj. po Košiču »Vandalov«. Vandali naj bi bili madžarska sopomenka za nemški izraz ‘Windisch’, zato je Košič, izhajajoč iz sodobnega madžarskega pedagoga in topografa Kunitza (1824: 48), napačno sklepal, da so Vandali na Madžarskem zelo star narod, potomci (1) ljudstva, ki ga je cesar Konstantin Veliki v 4. stoletju naseli v Panoniji ali pa (2) afriških Vandalov. Zanimivo je, da je Košič za napačno teorijo naštel več »zgodovinskih dokazov«, med drugimi npr. delo madžarskega kardinala in zgodovinarja Josepha Innocenta Desericija (1702–1765), v katerem je zapisano, da ob madžarsko-spodnještajerski meji živijo Vandali (Desericius 1748). Sklicuje se tudi na Karla Gottliba von Windischa (1725–1793), bratislavskega senatorja in župana, madžarsko-nemškega pisca, ki je leta 1780 prav tako mislil, da v Slovenski krajini (tractus Totság) prevladujejo Vandali (Windisch 1780: 329). Kot zanimivost pa dodaja še svoje opažanje, da sombotelski profesorji imenujejo učence iz Slovenske krajine (Tótság) za Vandaluse (Novak 1994: 12–13).

Košič je mislil, da so Vandali zelo star narod, ki je v Panoniji prebival še pred prihodom Madžarov. Ker so Madžari ob prihodu v panonski prostor v bojih premagali in pobili vse Moravane, ki »so obračali v ustih besedice to-to« (od tod naj bi Madžari imenovali Slovane Tót), so se Vandali zbal,

da jih bo doletela enaka usoda, zato so sebe začeli imenovati 'cslovik', s tem pa so omilili pomen 'szlovin', ki je »motil« Madžare. Košič je pripisoval besedama 'slovin' in 'človik' precej podoben pomen, »ime Slavi-Vindi pa so Slovencem vzdeli nekje drugje«. Za popolni sopomenki je imel besedi 'Vandali' in 'Vind', vendar pa je bila ta zmota posledica njegovega slabšega poznavanja zgodovine (Fried 1994: 76) in nejasnosti med splošnim in ožjim poimenovanjem 'Slovin' in 'Vandalus'. Madžari so imeli o Tóti, torej o Slovanih nasploh, ustaljeno slabo mnenje, ki se je kazalo tudi v reku: *Tót nem ember / Slovan ni človek* (Slavič 1935: 92). Od kod prihaja madžarsko poimenovanje »ogrskih Slovencev« za Vandale, ni čisto jasno, dejstvo pa je, »da že sredi osmega stoletja stari kronisti z imenom Vandali zaznamujejo prebivalce stare Panonije: Obre in Slované« (Gruden 1992: 545–546). Poimenovalna zmeda se je pri Slovencih pojavila že v prvi slovenski slovnici, ko je Bohorič (1584) ljubiteljsko etimologiziral ime naroda Slovani/Slavi ('Slavorum') kot izpeljanko iz samostalnika 'slava', tj. 'glorija'; Slovani naj bi dobili ime po »zaslugi za slavna dela«, tj. »po svojih slavnih delih«, ki jim dajejo velik ugled in veljavo; iz te misli je izpeljal enačbo *Slovani = slavni narod*, Slovani se torej imenujejo »hvalni, častni, in slavni« niso »v zakotnem kraju skrito ljudstvo«, nasprotno, Bohorič je govoril o njihovi razširjenosti in je nekritično prevzel starejše nemške ter latinske pisce, tako da je za Slované imel Henete, Venete/Venede, Vinde, Vandale in Slované.:

Quotquot autem haetenus historias conscripserunt, et in eas gentium originem et mores rimati sunt, omnes in eo consentiunt, Henetus, Venetos, seu Venedos, Windos, Wandalos, et Slavos candem et unius eiusdemque esse originis, gentem. (Bohorič 1584: Praefatio, 8).

Ob Štajercih, Koroščih in Kranjcih sicer ni omenjal prekmurskih Slovencev, jih je pa z oznako 'Bezjaki' nesluteno umestil med kajkavce in Spodnještajerce. To nedoslednost je popravil Števan Küzmič (1771: Predgovor §.13.), ki ga je »nasim med Mürom i Rábom prebívajoucsim szlovenom« prevedel »z grcskoga na sztári szlovenszki jezik«, tj. v »nasi Vogrszki szlovenov jezik«. Za en narod je prepoznal Kranjce, »zdolny/e/ Stajercz/e/« in »naš/e/ Vogrszk/e/ vu 'Zeleznoj, Szala i Somoczkoj sztolici bodoucs/e/ szloven/e/«. Danes v šomodski županiji ni več Slovencev, ki jih je Küzmič poznal v 18. stoletju in se je še okoli sto trideset let kasneje z njimi srečal Trstenjak ter zapisal, da je v slovenski vasi Taranj po podatkih ljudskega štetja leta 1900 živelo še 1.597 Slovencev. Trstenjak je na terenu ugotovil, da »se ti ljudje ne zavedajo svoje narodnosti v našem smislu besede«, vendar pa ohranjajo slovensko prekmursko tradicijo svoje »prejšnje domovine«, čeprav

nimajo stikov z rojaki in »občujejo največ z Madžari«, ki močno vplivajo na njih« (Trstenjak 1905: 38/43). Poročal je o »pešci Slovencev«, ki so se v protireformacijskem času umikali prek Rabe proti Veliki Kaniži, kjer so ustanovili slovensko cerkveno občino. Šurd je za nekaj časa postal narodno središče šomodskih Slovencev, o katerih »vemo to gotovo, da v tisti dobi, ko so ostavili svojo staro domovino, niso znali nič madžarski in da so se novega jezika učili v novi domovini« (Trstenjak 1905: 38/56). Košič o njih ni poročal in verjetno tudi ni vedel, da v vasi Taranj v šomodski županiji še leta 1824 živijo Slovenci; navedel pa je, da na Madžarskem prebiva 40.800 Slovencev,⁴¹ in sicer 28.668 v Železni županiji in 12.132 v Zalski županiji (Košič 1992: 17). Prav tako se ni skliceval na prekmurskega protestanta Števana Küzmiča in na njegov prekmurski prevod nove zaveze, v katerem je Küzmič napačno dodal, da so Slovenci »osztánki ovi Vandalusov«, ki so v sorodu z Vlahi, germanskimi in »afriškimi« Vandali. Pri tem je šlo za nekritično povzemanje iz tuje literature, ki ali ni dovolj natančno poznala in predstavljala slovenskih kulturno-zgodovinskih razmer v Prekmurju (literatura v latinskem in nemškem jeziku), ali pa je bila orodje v rokah madžarske asimilacijske politike. Madžari in Nemci so to znali izkoristiti v obdobju dualizma, ko so si izmislili vendsko in vindišarsko teorijo in z njima »dokazovali«, da prekmurski in koroški Slovenci niso del matičnega slovenskega naroda (Slavič 1935: 91–92, 95).

Latinsko-nemška lastnoimenskost, ki je označevala prvotne prebivalce in pokrajino med Muro in Rabo, se je razlikovala zaradi glasovnih zamenjav, saj so tuji zapisovalci domačili slovanske/slovenske glasove s svojimi (naj)bližjimi. Tako so »nastala« in se pomešala lastna imena Veneti/Venedi, Heneti, Vendi/Vindi, Wendi/Windi in Vandali, vendski teoretiki pa so hoteli Vende (prekmurske Slovence so imenovali 'Vendek') pomadžariti, ker naj bi bili zgodovinsko gledano potomci Keltov ali celo poslovenjeni Madžari. Košič je v madžarsko pisani razpravi o Slovencih na Ogrskem⁴² svoje rojake leta

⁴¹ Številka je nenavadno nizka, saj je Trstenjak na začetku 20. stoletja sklepal, da v tem prostoru živi skoraj dvakrat več Slovencev: »Na tej zapadni strani Ogrskega torej, v železni, zaladski in šomodski stolici, živi danes okoli 70.000 Slovencev. Odtrgani od ostalih Slovencev, zemljepisno ločeni, od svojih gospodarjev pa tlačeni in narodno zatirani, životarijo samo in se opirajo samo na svojo pomoč.« (Trstenjak 1901: 173).

⁴² Madžarski naslov Košičevega rokopisa (objavil ga je Čaplovič najprej leta 1824, nato ponovno 1829, v nemščini pa še 1829) je *A Magyar Országí Vendus-Tótokról*. Vilko Novak ga je prevedel v *O vendúskih Totih na Madžarskem* (Novak 1994: 9), nato še kot *O vendskih Tóti (Slovanih) na Madžarskem* (Novak 1976: 75), kar kaže na določeno poimenovalno zadrego, Marija Bajzek pa se je leta 1992, ko je besedilo prevedla v slovenščino, odločila za posodobljeno izrazoslovje (Vendus-Tóto = Slovenci) *O Slovencih*

1824 imenoval 'vendski Toti', v slovnici pa je že zapisal dvojnico Sloven/Vandaluš: »– escse i szvojo krv, ali 'sitek gorialdívati, je kak plemenita naszládnoszt, tak i vrejdnoszt za ednoga právoga Szlovena (Vandalusa)« (Košič 1833: VII),⁴³ čeprav je na naslovnici le stara pridevniška izpeljanka 'Vandalszka Vuszta' (Krátki návuk vogrskoga jezika za zacsetníke. Na Vandalszka Vuszta preneszeni). Stanka Vraza je madžarska slovnica za Slovence v Prekmurju tako vznemirila, da je Košiča dal »na pranger rodoljubja« (Just 2015: 46) in mu je v sonetu z ostro primero očital raznarodovalne namene (»Prej vranin krik do včili se slaviči, / Sloven'c kak z madjarino bo se davil!«) ter ga obtožil, da z nezgodovinskim lastnim imenom 'Vandal' jemlje prekmurskim Slovincem narodno zavest in narodnost (»Hoj, Košič, Košič, zvráženi Vandala! [...] kaj gnusno madjarino bi učila / Slovenka sina, strup mu zizat dala?«):

Hoj, Košič, Košič, zvráženi Vandala!
Na kečemečkih pašah te kobila –
Slovenka ne v Slovenskem te rodila,
al te noseč se v magarca v gledala.

Pa kaka nora misel ti nastala
v možganih gnilih, ki se kdaj splodila,
kaj gnusno madjarino bi učila
Slovenka sina, strup mu zizat dala?

Zastonj ti trud ves. Se smeje ti čedni;
bičjejo pa te satirni biči,
z rešetkom vodo grabiš in boš grabil.

Na priklad ti posluhni in pogledni:
Prej vranin krik do včili se slaviči,
Sloven'c kak z madjarino bo se davil!
(Vraz 1952: 149)

To je bila preostra obsodba, saj Košič napačne rabe lastnoimenskosti in madžarske slovnice ni povezoval z madžarizacijo prekmurskih Slovencev,

na Ogrskem (Košič 1992: 17); sledila je Košiču, ki je lastno ime Vandalus nadomestil z besedno zvezo Vendus-Tóto (vendski Slovani/Toti), ki označuje prekmurske Slovence (vendski Slovani = prekmurski Slovenci), tj. Slovence na Ogrskem: »To ljudstvo imenujejo Madžari tudi Vandalus, toda napačno, saj je bolj primeren naziv *Vendus-Tótok* ali pa *Slovenci*, kakor se sami imenujejo. Del njih se imenuje tudi *Bömhéci*, toda ne celoten narod, kakor je to gospod profesor Bitnitz na 62. strani 3. zvezka Tudományos Gyűjteménya iz leta 1829 napačno trdil.« (Košič 1992: 17).

⁴³ Prim. tudi: »Orszag, v-sterom mi Szlovenye prebivamo, sze imenuje Vogrszki od po Vogrszkom gucecsih Vougrov, steri szo z-Asie szem prišli.« (Košič 1833: VIII)

ampak je le nekritično prevzel od tujcev zapisane izraze, ki so bili v ogrskem prostoru splošno sprejeti. Tako je že npr. v 8. stoletju v letopisu *Annales Alamannici*, ki so ga kasneje pogosto prepisovali, zahodna Panonija imenovana Vandalija, njeni prebivalci pa Vandali: »Et Pipinus rex Langobardorum cum ipsis Langobardis et Bauguariis perrexit in regionem Wandalorum, et ipsi Wandali venerum obviam illi [...]« (Kos 1902: 336) Košičevo priporočilo, da je za ogrske Slovence ob materni slovenščini potrebno in koristno tudi dobro znanje državnega jezika, tj. madžarščine, ni bilo tuljenje v rog »orsačkih očakov«, ampak je šlo za sprejemanje objektivne stvarnosti in upoštevanje razmer, da prekmurski Slovenci za sporazumevanje v madžarskem upravno-političnem okolju potrebujejo tudi znanje madžarskega jezika. Košič s prevodom madžarske slovnice Imreta Szalaya ni želel jezikovno asimilirati Prekmurcev in slovenskega jezika zamenjati z madžarskim, ampak je delo opravil s poštenim namenom, da bi slovnica v slovenskem jeziku neposredno koristila njegovim rojakom pri (jezikovnem) vzgajanju: »Ob takratnem povsem praktičnem pomenu prevoda Košičeve madžarske slovnice moramo opozoriti tudi na njegov velik pomen za slovensko jezikoslovje.« (Bajzek-Lukač 1994: 188) Šlo je za oblikovanje prve prekmurske slovniške terminologije primerjalno ob že uveljavljenem latinskem in tudi deloma madžarskem izrazju. To je bilo pionirsko delo⁴⁴ na področju prekmurskega slovničarstva in madžarsko-slovenskega slovaropisja – celoto strokovnih izrazov⁴⁵ je zbral v abecedno urejenem dvojezičnem slovarčku (*Roucsna Kniga níkih korenástih i penjástih Vogrskih Rejsjih*) na koncu slovnice in tako pokazal, kako lahko prekmurske zbirke besed prehajajo v urejen slovarski sestav. Prvo tako (skromno) zbirko je leta 1790 sestavil Mikloš Kúzmich v abecedniku *ABC kni'sicza na národni soul haszek* – v njej je opazen vpliv madžarskega besedja, ki pa je prilagojeno glasoslovni in oblikoslovni podobi prekmurskega jezika (Jesenšek 2013: 208–217). Košičev slovar nadaljuje tradicijo takega besedja in kaže, da je bila prekmurščina prevzemalni jezik v razmerju do

⁴⁴ Košič je v delu *O Slovencih na Ogrskem (A' Magyar Országí Vednus-Tótokról)* sicer omenil, da naj bi evangeličanski duhovnik Mihal Barla »pripravil vendsko slovnico, vendar tudi ta leži v rokopisu«. Vprašanje je, ali se je terminološko zgledoval po njej, saj je danes izgubljena. Košičevo prekmursko slovniško izrazje se razlikuje od osrednjeslovenskega, kar kaže, da se ni zgledoval po npr. Vodniku (Bajzek-Lukač 1994: 189) ali Pohlínu, tudi ne po štajerskih slovničarjih Zagajšku, Šmigocu ali Dajnku.

⁴⁵ Marija Bajzek-Lukač (1994: 191–193) je izpisala po abecednem redu 189 prekmurskih slovničnih izrazov iz Košičevega slovarčka, ki obsega približno 1.500 gesel.

madžarščine na tistih področjih, ki jih je določala politično-gospodarska odvisnost od Madžarov in iz tega izhajajoča kulturno-jezikovna stičnost.

Košič je v gornjeseniški cerkvi maševal slovensko in si je prizadeval za napredek slovenskega naroda, literature in kulture ter razširjanje slovenske zavesti, tako da je »ljubosumno varoval svoje slovensko ljudstvo« pred izgubo slovenskega jezika in vere: »To se kaže tudi v tem, da je ob 75-letnici svojega življenja zaprosil za kaplana, čigar materni jezik mora biti slovenski.« (Smej 1994: 58) Raič ga je zato postavil za vzgled vsem drugim duhovnikom v Prekmurju:

On bi naj bil ogledalo mnogim našim dušnim pastirjem, ki imajo manj let, pa se malo ali ničesar ne trudijo za napredek našega naroda in slovstva, nego živarijo, kakor zelišče ali drevo, ne marajo za vse drugo, kar se godi okoli njih, kar se godi z našim zapuščenim in ubogim narodom, čegar likarji bi naj bili duhovniki. (Raič 1863: 62)

Konec tridesetih ali najkasneje v štiridesetih letih 19. stoletja je Košič opustil nezdgovinski lastnoimenski obliki 'Vandalus' in 'Vend' ter ju nadomestil s 'Sloven' (tudi v naslovu), najprej v rokopisu *Sztarine 'seleznih ino Szalaszkih Szlovenov* (Košič 1992), nato tudi v nedeljskem učbeniku ok. leta 1845 *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Mürov i Rabov* (Košič 1845).

Bleiweis je 4. septembra 1844 v *Novicah* objavil pesem Koseskega *Slovenja presvitlimu, premilusltljivimu gospodu in cesarju Ferdinandu pervim*, v kateri se je v osrednjeslovenskem prostoru prvič pojavilo zapisano lastno ime 'Slovenja'. Opozarjam na Košičevo novotvorbo, tj. feminativ 'Slovenka', v času ko se je v osredju uporabljala le moška slovnična oblika, ki je bila nezaznamovana tudi za ženski spol. Koseski ni imel niti nadomestnega parnega poimenovanja ženskega spola k moškemu, npr. le 'sini slovenski', Košič pa je že zapisoval moška in ženska imena:

Naši Szlovenje in Szlovenke pa szo szpomenek toga negda radi romali k csüdapunøj Marii Materi bošoj, sze dendenes vszako leto na Malo Mešo ali na den narodjenja blažene Dvice Marie vnoĝo lüdiĝ vküp szpride na Tissini, kder sze radi szpovedo [...]. (Košič, Gruden 1914: 17)

Občnoimenskost

Podobno kot pri lastnoimenskosti se je zatikalo tudi pri občnoimenskosti. Knjižni jezik so prekmurski Slovenci dobili v 18. stoletju, pred tem pa so v cerkvi uporabljali kajkavske knjige in jim je bila kajkavščina nadomestni knjižni jezik, ne pa tudi jezik cerkve – bogoslužje je bilo ves čas slovensko,

cerkev in prekmurska duhovščina pa sta bila stebra slovenstva v pokrajini med Muro in Rabo tudi, ko je del prekmurskega katolištva cerkveno-upravno usmerjala zagrebška škofija. Kajkavski duhovnik in cerkveni pisec Nikola Krajačević (1581–1653) je leta 1651 prevedel *Szvote evangeliome* (lekcionarju je dodal *Catechismus puerorum / Katekizmus detcsiyi* v obliki vprašanj in odgovorov), ki so bili vse do 18. stoletja prekmurskim duhovnikom predloga za cerkvena berila. Knjiga je izšla anonimno in ker je bil na naslovnici imenovan zagrebški škof Petar Petretić, ki je takrat upravljal tudi južne prekmurske katoliške župnije, je bil Prekmurcem ta lekcionar znan in so ga uporabljali mogoče tudi z mislijo, da je avtor prekmurski pisec. V kasnejših izdajah *Evangelioma* (Trnava 1694, 1759, Zagreb 1730, 1778, 1819) so postopoma spreminjali in popravljali črkopis in vsebino (HBL 2024). Krajačević je za tisk pripravil tudi *Molitveno knyi'zicz* (ohranjeni sta druga izdaja 1640 in ponatis 1657), ki pa med prekmurskimi Slovenci ni bila tako razširjena kot lekcionar iz leta 1651, kar kaže, da so sprejeli le najnujnejše tuje knjige (svojih še niso imeli) za opravljanje božje službe – panonska kajkavščina jim je bila bližja kot osrednjeslovenska kranjščina. Kajkavci so svoj jezik takrat imenovali slovenski, enako tudi škofijo – Krajačević je na naslovnici svojega lekcionarja⁴⁶ s pridevnikom 'slovenski' imenoval zagrebško škofijo ('szveta Czirkva Zagrebecska Szlovenzka') in črkopis ('szlovenzem szlovom'), pred tem pa že leta 1640 v drugi izdaji (prva je izgubljena) *Molitvenih knjižic*⁴⁷ tako tudi kajkavski jezik ('szlovenzkoga jezika'). Slovenski jezik je bilo uradno ime za kajkavski knjižni jezik ('szlouenzki iezik'), ki ga je normiral Vramec v *Kroniki* (1578) in *Postili* (1586); enako je bil npr. Zrinski slovenski ban, tj. slavonski in hrvaški (Jesenšek 2021b: 55). Prekmurci so zato svoj knjižni jezik, ki so ga normirali v 18. stoletju, imenovali 'stari slovenski'⁴⁸ jezik, in sicer razločevalno od (kajkavskega) slovenskega jezika.

⁴⁶ Nikola Krajačević, 1651: *Szveti evangeliomi koteremi szveta Czirkva Zagrebecska Szlovenzka okolu godiscsa po nedelye i szvetke sive, z-iednem kratkem catechismusem za nevmetelne lyudi hasznovitem, szvetloga [...] gozpodina Petra Petreticsa, biskupa Zagrebecskoga oblaztjum i ztroskom i szlovenzkiem szlovom na szvetlo vun dani i stampani. Vu Nemskom Gradcze pri Ferencze Widmanstadiuse stampare, na jezero ssezt ztopetdeszet i pervo leto.*

⁴⁷ Nikola Krajačević, 1640: *Molitvene knyiscize vszem Christusevem vernem szlovenzkoga jezika priztoyne i hafznovite. Z-Dopuscsenjem Gornyeh, drugocs obilneh pizsane i stampane Vu Posone.*

⁴⁸ Števan Küzmič, 1771: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z greskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmiczi Surdánszkom F.*

Küzmič se je v Predgovoru k *Nouvemu Zákonu* razveselil, da imajo sedaj »med Muro in Rabo prebivajoči Sloveni« prevedeno Sveto pismo v materinščino, tj. v »svoj jezik«, ki ga je ponosno imenoval »naš vogrskih Slovenov jezik« in pozval svoje rojake, naj razumejo, »ki ete Nouvoga Zákona sz. Szlovenszke knige v tvojem maternom jeziki stés, ali je steo bodes: szkak veliko hválo-dávanyem tvojega Boga dobrou to czilou nezracsúnano mores zvisávati i csesztiti.« (Küzmič 1771: Predgovor, §16). Gre za prvič zapisano misel o dvojničnem razvoju slovenskega jezika in soobstajanju kranjske ter prekmurske jezikovne različice (Jesenšek 2013: 85). V prvi prekmurski tiskani knjigi je Temlin še iskal pravi izraz za prekmurski knjižni jezik, tako da je (kajkavsko) besedno zvezo 'slovenski jezik' razširil s svojilnim zaimkom 'naš' ('vu nassem szlovenszkom jeziki') in tako že opozoril na razlikovalnost (Jesenšek 2013: 93). To je še poudaril s poimenovalno dvojnico 'čisti slovenski jezik', ko je v predgovoru zapisal, da je:

[...] katechismus vkristussi pocsivajécsega D. M. L. ksteromi szeje vecs nikoliko hasznoviti, naime pak máloi Deczi potreibni redóv priverglo, sztáksov pászkov, zkáksov szem naibole mogau, na csiszti szlovenszki jezik preloso. (Temlin 1715: 9)

Pred zelo težko poimenovalno odločitvijo se je v 19. stoletju znašel protestantski pisec Janoš Kardoš. Odločil se je, da bo izpolnjeval državljanske obveznosti do Ogrske monarhije, saj je verjel, da se bo protestantizem med prekmurskimi Slovenci obdržal le pod Madžari, ki so financirali tiskanje vseh njegovih knjig. Slovenskega jezikovnega vprašanja ni želel zaostrovati, zato je iskal srednjo pot, tako da se je sicer izogibal oznaki 'vendski' jezik in 'vend slovenske' knjige, pridevnik 'slovenski' pa je uporabljal zelo previdno, npr. v naslovu *Szlovenszke nove knige cstenya* (1872) v zelo širokem pomenskem polju, ob odnosnicah 'narod', 'ljudstvo', 'dežela' pa je raje uporabljal svojilne zaimke 'moj', 'naš', 'svoj' ali narodnostno nezaznamovane pridevnike 'ljubljeni', 'krščanski', 'izbrani' (Jesenšek 2013: 104–106). Taka previdnost pa se mu je posmrtno maščevala. Mikola in Melich sta mu leta 1919 na pogajanjih o (ne)priključitvi Prekmurja h Kraljevini Jugoslaviji podtaknila idejo o nedeljivem madžarskem narodu in sta z njegovim jezikom (Jesenšek 2013: 102–110; 2018: 86–91) – Kardoš je vztrajal pri stari knjižni prekmurščini tudi po pomladi narodov, ko se je slovenski knjižni jezik pohenotil – poskušala zanikati dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika ter tako uveljaviti vendsko teorijo ter dokazati neslovenskost prekmurskega jezika. Madžarska potujčevalna politika je še tik pred razpadom Avstro-Ogrske razširjala neznanstveno vendsko teorijo, po kateri prekmurskih/ogrskih Slovencev na Ogrskem ni, ampak med Muro in Rabo živi le nekaj

vendsko govorečih Ogrov, ki niso slovenske ampak vendske narodnosti in govorijo vendski jezik (Slavič 1923: 436). Vendski jezik je sicer podoben slovenskemu, vendar med »obema jezikoma je razlika skoro tako velika kakor med francoščino in italijanščino« (Slavič 1923: 355).

Neznanstveno razmišljanje o prekmurskem jeziku je bilo značilno tudi za Košiča, ki je pomešal Slovence in Vende in tako ni mogle »dokončno določiti«, kateri jezik govorijo njegovi prekmurški rojaki. Prekmurščina se mu je zdela svojevrsten jezik, ki se je razvil iz »prvotnega slovanskega (tót) jezika«, vendar je razlikovalna do slovaščine in hrvaščine. Slovenci, tako je imenoval ljudi, ki prebivajo med Muro in Rabo, govorijo slovenski jezik, vendar ne tak kot na Spodnjem Štajerskem, Koroškem ali Kranjskem. Jasen pogled na enoten jezik na levi in desni strani Mure mu je oteževala tudi okoliščina, da se prebivalci na desni strani Mure niso imenovali Slovenci (tudi svojega jezika niso imenovali slovenščina), ampak so še vztrajali pri deželni lastnoimenskih poimenovanjih. Kljub temu pa je Košič tako rekoč sočasno kot osrednjeslovenski pisci začel uporabljati izraz 'slovenšina', ki ga je zapisal v Starinah po letu 1845, najverjetneje po Kremplovem vzoru:

Zdaj je obsinszka veszela miszeo nasztala, pokedob je Szlovensina lutheransztva resena, zdaj vsi Szlovenje pred 131 lejtmi razcepani z szilov, znouva v edno dühovno rodbinsztvo vdrüseni, ednoga szercza ino edne miszli bodejo. (Košič, Gruden 1914: 58)

Košič je ločeval prekmurske govore, ni pa še zaznal prekmurske in drugih slovenskih narečnih skupin, čeprav je opozarjal na jezikovno vnašanje v jezikovno stičnem štajersko-prekmurskem prostoru, kjer Slovenci (tj. Prekmurci) »više ob Muri proti Radgoni štajerčijo« svoj slovenski jezik, ki še ni dovolj omikan, in se razumejo z Vindi (tj. Štajerci, Korošci in Kranjci) (Košič 1992: 32). Podobnost med štajersko in prekmursko jezikovno različico so poznali tudi štajerski pisci, zato je Peter Kozler leta 1853 na *Zemljovid slovenske dežele in pokrajin* vrisal celotno Prekmurje s slovensko zapisanimi imeni vasi od Mure do Rabe, npr. Belatinci, Bogojnjina, Kobilje, Bodinci, Sutinci; Gornji in Dolnji Senik, Slovenska ves in Števanoci vse do Monoštra (S. Gothard):

Jezik ogerskih Slovencev je jeziku bližnjih štajerskih Slovencev nar bolj enak. Tode se tudi v več narečij razdeli; in vsaki kraj jo drugači zavija, kakor bolj se Madžarom, Nemcem ali Hervatom približuje. Nar bolj se loči od drugih narečje prebivavcev v doljnim Sineku in v Štefanovcih, kjer besede zlo potegujejo. (Kozler 1848: 232)

Jezik prekmurskih katoličanov in protestantov

Prekmurski jezik je bil deloma razlikovalen tudi med slovenskimi katoličani in protestanti. Protestanti niso brali knjig iz slovenskega osredja in so v cerkvi ohranjali »najbolj pristno prekmurščino« (Slavič 1923: 465). Jezik prekmurskih protestantov je ostajal bolj arhaičen, katoličani pa so jezik v cerkvi soočili z osrednjeslovenskim. Poznali so kranjske in štajerske molitvenike, po letu 1851 pa so stiki postali še bolj neposredni z branjem mohorjank in predvsem *Koledarja Mohorjeve družbe*, ki je začel izhajati leta 1858. Mohorjeve knjige je v Prekmurju začel uradno razširjati kaplan iz Beltincev Štefan Žemlič leta 1868; leta 1874 so jih lahko brali že na Dolnjem Seniku in leta 1875 tudi na Gornjem Seniku. Do prve svetovne vojne je prišlo v pokrajino med Muro in Rabo do 50.000 knjig; leta 1871 je imelo današnje Porabje 27 naročnikov, konec 19. stoletja že 78 (PM: knjige), pred svetovno vojno pa je bilo v Prekmurju okoli 200 Mohorjevih družbenikov in »/ti so torej čitali pismeno slovenščino (Slavič 1923: 345).« Mohorjeva družba je bila za Prekmurce zelo pomembna, saj jih je začela združevati z matičnimi Slovenci – duhovno povezovanje s knjigo in besedo (de facto) je napovedovalo tudi kasnejšo upravno-politično in geografsko združitev (de iure) v eni državi. Slovenska mohorjeva knjiga je prvič po prihodu Madžarov v panonski prostor dejansko združila Slovence na levi in desni strani Mure, trianonska pogodba pa je to tudi uradno potrdila. Prvi zunanji znak te združitve je bil enotni slovenski knjižni jezik, t. i. novoslovenščina, ki so se je Slovenci v ogrskem delu monarhije naučili »skoro edinole s čitanjem knjig Družbe sv. Mohorja in slovenskih molitvenikov« (Slavič 1923: 345). Velikega pomena Mohorjeve družbe se je zavedal tudi Štefan Kühar, ki je leta 1913 pisal glavnemu tajniku Mohorjeve družbe:

Ar ka je moja želja? Ka bi naši Slovenci bole polübili vaše knjige. Ar vij ste močni, vij telko date na edno leto, ka dojde na celo leto za čteti, ka mi siromaki nemremo včiniti. [...] Moj cio je: naj naše lüstvo dobre knjige ma domá. Vogrskih či de mejlo i razmilo, mene de to tüdi veselilo. [...] Pri našem lüstvi v to formo i vsigdar največ lahko včini slovenski jezik, slovenskoga jezika knjige, vaše knjige. (PM: knjige)

Prekmurski jezik, predvsem njegova knjižna oblika, se je ohranjal v prekmurski cerkvi, v začetku 20. stoletja pa tudi v Kleklovih *Novinah*, ki so spodbujale slovensko narodno zavest, priporočale branje in naročanje slovenskih knjig ter nasprotovale madžarski raznarodovalni politiki (Jesenšek 2013: 237); iz verskega in kulturnega lista so se (pre)oblikovale v prvi pomemben politični časopis prekmurskih Slovencev.

Podobno narodnozavedni so bili ves čas tudi protestantski duhovniki, ki so skrbeli za duhovno rast in izobrazbo prekmurskih evangeličanov z bogoslužjem v starem prekmurskem jeziku, prirejanjem, prevajanjem in tiskanjem cerkvenih verskih ter šolskih knjig v materinščini. Prekmurska slovenska knjiga in slovenski jezik v cerkvi sta bila tudi njihovo najmočnejše orožje v boju proti nasilni madžarizaciji in pri ohranjanju slovenstva med Muro in Rabo. Govorjeni pridižni jezik je stoletja ohranjal prekmursko (nad)narečje in je bil v 18. stoletju tudi dovolj trdna osnova za oblikovanje prekmurskega (starega slovenskega) knjižnega jezika, ki je rasel od Temlnovega katekizma (1715), anonimnega abecednika, lahko da ga je sestavil Mihael Kerčmar (1725), Severjevega *Reda zveličanstva*, tj. pietističnega učbenika z vprašanji in odgovori (1747), do prvega slovenskega prevoda Svetega pisma iz originalnega jezika, tj. Küzmičevega *Nouvega Zákona* (1771), v katerem je bila normirana prekmurska različica slovenskega knjižnega jezika. Aleksander Terplan, puconski protestantski duhovnik, je npr. izrazil ljubezen in skrb za duhovno rast prekmurskih Slovencev ter blaginjo slovenskega naroda v *Molitvi pred oltarom*:

Vera, lübézen, vüpanye
Naj eti má sztánek szvoj;
Mír, radoszt, iszkú vtisanye
Naj tü nájde národ tvojt;
Tü sze naj pozdigne sz-práha
Dü nas na sztan díke tráha./
Na szvét nemrtelnoszt.
(Terplan 1856: 8)

Poenotenje slovenske knjižne norme

Prekmurski katoliški in protestantski pisci so do sredine 19. stoletja pisali knjige v starem slovenskem jeziku, tj. v prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 51–71), v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru pa se je v 16. stoletju oblikoval kranjski tip knjižne slovenščine. Dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 2013: 32) je v alpskem in panonske jezikovnem prostoru do pomladi narodov ohranjal dve »razlikovalni strukturi jezikovnih ravnin slovenskega jezika« (Orožen 1996: 357). Osrednje- in vzhodnoslovenski jezik sta imela opazno razlikovalno glasovnost govornih besed – slušna podoba jezika je na vseh ravninah jezikovne zgradbe ustvarjala občutek drugačnosti kranjsčine, prekmurščine, koroščine in vzhodnoštajersčine. Deželni jeziki so se bolj

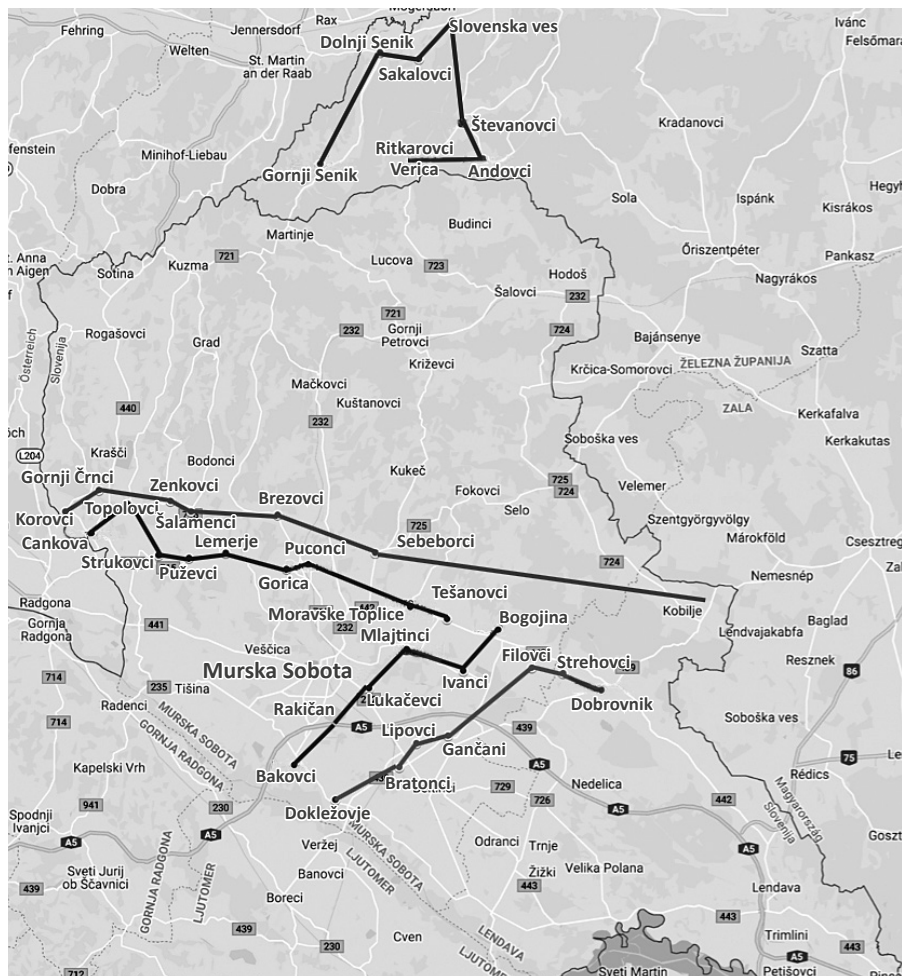
kot po ustnem jeziku (globinsko) razlikovali po pisnem (knjižnem) jeziku – kranjsko-prekmursko jezikovno drugačnost sta na prvem mestu določala besedje in skladenjska povezanost. Delitev je bilo potrebno preseči, saj je bilo slovensko jezikovno načrtovanje naklonjeno združevalni jezikovni zamisli že od 16. stoletja naprej (Orožen 1996: 358), obdobje romantike pa je v slovenski jezik, literaturo in kulturno politiko prineslo misel o zedinjeni Sloveniji. Romantična enačba: *jezik = narod* je bila pogoj za slovensko državotvornost (Jesenšek 2013: 30), ki se je začela z jezikovnopolitično odločitvijo, da je glavna ovira na tej poti ločevanje slovenskega knjižnega jezika na deželne in ožje še na pokrajinske različice. Odpraviti je bilo potrebno prekmursko-kranjsko knjižno dvojničnost in poenotiti slovenski knjižni jezik ter tako zadostiti romantičnemu pojmu naroda, s tem pa Dunaju in Budimu dokazati, da Slovenci niso »nezgodovinski« narod. Medsebojno približevanje, primerjanje in dopolnjevanje kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika je z veliko energijo in miselno zbranostjo potekalo prvo polovico 19. stoletja od Kopitarjevega »odkritja« prekmurskega knjižnega jezika v Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona* (Orožen 1996: 111) do Svetčevih novih oblik leta 1850 (Svetec 1850: 8, 12, 16), ki so bile zunanji znak novoslovenščine, tj. enotnega slovenskega knjižnega jezika. Miklošič jih je uvedel že novembra 1849 v prevodu Občedržavlanskega zakona (prva številka Zakonika in vladnega lista), dokončno pa so se uveljavile leta 1854 in 1863 v dveh izdajah Janežičeve slovnice enotnega slovenskega knjižnega jezika. Prekmurski katoliški krog je spoznal prelomni zgodovinski trenutek in pomen, ki ga je imela novoslovenščina za slovenstvo, zato so sprejeli poenoten knjižni jezik, protestantski pisci na čelu s Karđošem pa so jezikovno enotnost razumeli kot predstopnjo slovenske verske enotnosti, tj. vesplošno katolizacijo in izrinjanje protestantske vere iz Prekmurja (Jesenšek 2018a: 86–87). Za Slovence med Muro in Rabo je imela na prvi pogled razumljiva odločitev dolgoročno zelo hude posledice, saj so jo v ogrskem delu monarhije izkoristili za širjenje vendske teorije (Jesenšek 2013a: 103–104; Just 2015: 50), madžarski pogajalci na pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni pa so uspeli obdržati Porabje in tako onemogočiti združitev vseh prekmurskih Slovencev z matičnim slovenskim narodom (Lipušček 2019: 120–121). Prekmurje je bilo po prvi svetovi vojni nenaravno geografsko in jezikovno-kulturno razdeljeno, saj je Porabje ostalo odrezano od Prekmurja. Prekmurski Slovenci združeni v matični Sloveniji so »zelo spontano, lahko rečemo vzorno nekonfliktno« (Tivadar 2019: 306) usvojili enotni slovenski knjižni jezik in ohranili prekmursko narečje, porabski Slovenci pa so s trianonsko mirovno pogodbo ostali na Madžarskem, kjer

se je porabščina začela omejevati na govorjeni jezik in razvijati drugače kot prekmurščina (Jesenšek 2019c: 387). Jezik v cerkvi je začel izgubljati vpliv, ki ga je nekoč imel za ohranjanje slovenske samobitnosti (Mukič, Kozar-Mukič 1982: 88), saj v slovenskih porabskih vaseh danes ni več rednega bogoslužja v slovenskem jeziku, prav tako pa so dvojezične šole le še gimnazija v Monoštru ter osnovni šoli na Gornjem Seniku in v Števanovcih, kjer je (knjižni) slovenščini namenjenih skromnih pet ur na teden ali celo manj, saj zaradi sporazumevanja v narečju (Jesenšek 2018c: 41) porabska slovenščina prevzema tudi »določene vloge slovenskega knjižnega jezika«. Razlika med arhaično govorjeno in pisano besedo v Porabju in Prekmurju je vse večja in se kaže v dihotomiji med slovenskim besedjem in »porabskim purizmom« – slovensko knjižno besedje otežuje razumevanje porabskim bralcem, narečno porabsko besedje pa prekmurskim bralcem (Mukič 2017: 13). Razlikovalnost v besedišču sodobnega slovenskega knjižnega jezika in arhaične porabske slovenščine je lepo razvidna tudi v zbirki porabskih pripovedk *Pripovedno izročilo porabskih Slovencev* (Kozar Mukič, ur. idr. 2017), v kateri so objavljeni narečni in knjižni prepisi zvočnih posnetkov slovenskih ljudskih pripovedk, ki jih je v Porabju zbiral in posnel na magnetofonski trak Milko Matičetov.

Prekmursko narečje

Prekmurščina je danes obrobno narečje slovenskega jezikovnega ozemlja in eno izmed štirih narečij panonske narečne skupine (Zorko 2009: 315). Narečna podoba Prekmurja je tridelna – izhajajoč iz geografske razdelitve pokrajine med Muro in Rabo na severno Goričko, osrednjo Ravensko in južno Dolinsko (Koletnik 2008: 10) se deli na tri podnarečja (Zorko 2009: 272): goričko, ravensko in dolinsko. Meja med dolinskim in ravenskim podnarečjem poteka po nekdanji razmejnitveni črti med gjursko in zagrebško škofijo.

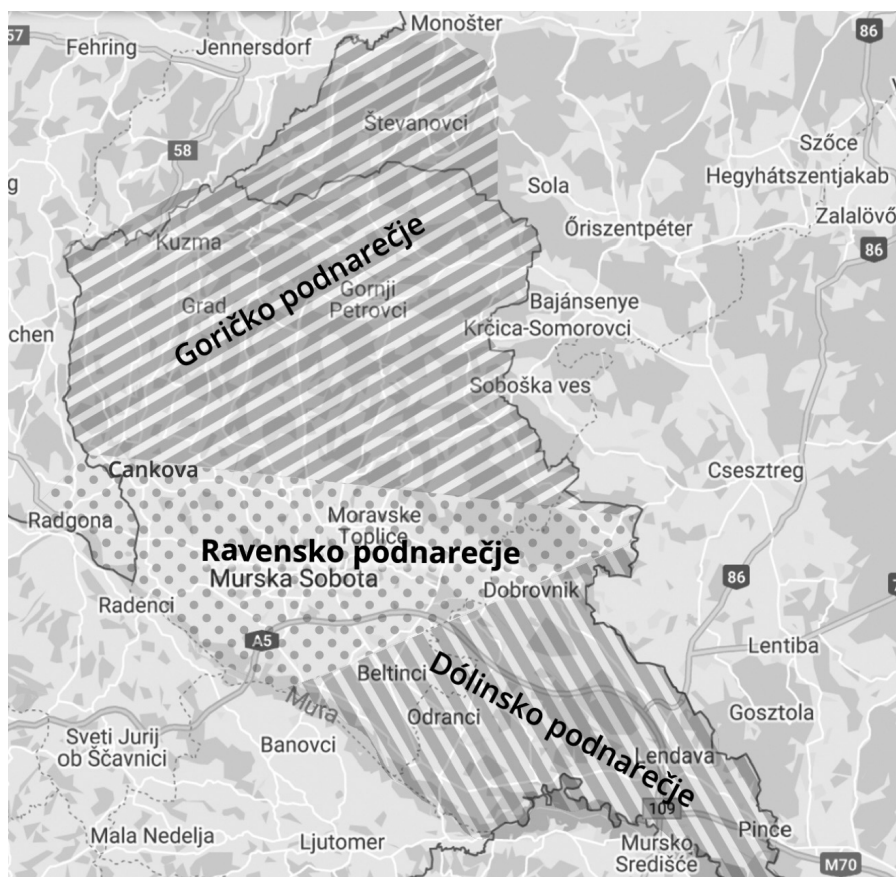
(1) Dolinsko podnarečje se govori na ozemlju, ki ga na zahodu določajo nekdanje najzahodnejše vasi zagrebške škofije med Muro na jugu do današnje madžarske meje na severu: Dokležovje, Bratonci, Lipovci, Gančani, Filovci, Serehovci, Dobrovnik. Pavel je to narečje, ki se govori na ravnici od Beltincev do Lendave in Mure, imenoval tudi spodnje ali južno narečje, govorce pa Dolence, tj. prebivalce spodnjih predelov, in tudi Marke, ker ima veliko prebivalcev osebno lastno ime Marko (Pavel 2013: 19). (2) Ravensko podnarečje na zahodu omejujejo nekdanje »gjurske« vasi med

Slika 15: Tridelna narečna podoba Prekmurja – natančna narečna meja po vaseh.

Muro na jugu in hribovitim Goričkim na severu: Bakovci, Rakičan, Lukačevci, Mlajtinci, Ivanci, Bogojina; severno ravensko mejo pa določajo nekoč najjužnejše »gjurške« vasi od današnje avstrijske meje proti vzhodu do dolinskega narečja: Cankova, Topolovci, Strukovci, Puževci, Lemerje, Gorica, Puconci, Moravske Toplice, Tešanovci. Po Pavlu je to osrednje narečje, ki se govori v okolici Pertoče, Cankove, Tišine in Murske Sobote, prebivalci se imenujejo Ravenci, tj. prebivalci ravnine, narečje pa ima v neposredni okolici Radgone več nemških vnašanj zaradi slovensko-nemške obmejne stičnosti (Pavel 2013: 19). (3) Mejo goriškega narečja določajo na jugu vasi

ob vznožju goričkega gričevja od današnje avstrijske meje na zahodu do madžarske meje na vzhodu: Korovci, Gornji Črnci, Beznovci, Zenkovci, Šalamenci, Brezovci in Sebeborci ter naprej po ravni črti mimo Vučje Gomile do madžarske meje; na severu pa goričko narečje obsega celotno Porabje na Madžarskem (Koletnik 2008: 11). Pavel je to narečje imenoval zgornje ali osrednje, govori pa se v dolini Rabe in okolici Gornje Lendave; je najbolj arhaično prekmursko narečje, za katero je navedel dve lastni imeni prebivalcev: Bomecje živijo na severu, Bakarje pa na jugu (Pavel 2013: 19–20). Porabski govor ima dve različici, in sicer gornjeseniško, ki se govori na Gornjem in Dolnjem Seniku ter Ritkarovcih, ter števanovsko, ki se govori v Števanovcih, Andovcih, Verici, Sakalovcih in Slovenski vesi (Bajzek Lukač 2009: 9).

Slika 16: Tridelna narečna podoba Prekmurja – shema podnarečij.

V Prekmurju danes ne moremo več govoriti o samostojnem knjižnem jeziku ali oživljanju stare knjižne prekmurščine v literarnem ustvarjanju sodobnih prekmurskih pesnikov in pisateljev, ki pišejo v narečju. Funkcij-skozvrstnostno gre za ohranjanje posebne podobe in statusa prekmurščine v leposlovju, za kakovostno prekmursko narečno slovstveno ustvarjalnost (Vugrinec, ur. 2005) in literarno ustvarjanje v samostojni Sloveniji (Just 2015: 15), ki pa je kljub temu le socialno nadzvrstni različek slovenskega neknjižnega jezika v ozko narečnih ali širših pokrajinskih okvirih.

Knjižna prekmurščina – stari slovenski jezik

Prekmurščina je bila do poenotenja slovenske knjižne norme med pomladjo narodov leta 1848 v stari Avstriji in Kraljevini Ogrski ob kranjščini različica slovenskega knjižnega jezika. V Avstro-Ogrski je bila jezikovno-politično imenovana za ogrsko slovenščino, in sicer razlikovalno do t. i. kranjske avstrijske slovenščine. Geografska meja je bila ves čas Mura, in to tako močna, da Slovenci na desni strani reke do začetka 19. stoletja sploh niso vedeli, da se je med Muro in Rabo razvijal in uporabljal »drugačen« slovenski knjižni jezik kot v osredju. Prekmurski (knjižni) jezik izhaja iz Kocljevega panonskega prostora, ki sta ga Ciril in Metod v šestdesetih letih 9. stoletja soočila s starocerkvenoslovansko jezikovno tradicijo, kranjski (knjižni) jezik pa iz alpskega karantanskega prostora.

Avgust Pavel se je v začetku 20. stoletja prvi začel znanstveno zanimati za prekmurski jezik, dober poznavalec jezikovnoknjižnih razmer v Prekmurju je bil Vilko Novak, po njem pa so (bili) za poznavanje prekmurskih jezikovnih razmer v javnosti najbolj zaslužni Ivan Škafar, Jožef Smej in Anton Vratuša, jezikovno ga je v razvoj slovenskega knjižnega jezika ustrezno postavila Martina Orožen, narečno pa so ga začeli raziskovati (ob porabskih jezikoslovcih, npr. Marija Bajzek Lukač, Marija Kozar Mukič) v mariborski dialektološki šoli pod vodstvom Zinke Zorko (npr. Mihaela Koletnik); z zgodovino prekmurskega jezika in analizo posameznih tiskov se ukvarjam že trideset let tudi jaz, raziskave pa nadaljujejo mlajši poznavalci razmer v panonskem jezikovnem prostoru (npr. Natalija Ulčnik, Nina Zver).

Od kranjščine in prekmurščine do novoslovenščine

Prekmurščina se je kot knjižni jezik uveljavila v času, ko sta bili za slovenski geografski prostor še značilni jezikovna pokrajinskost in normativna neenotnost. Nastala je podobno kot kranjščina, tj. kot stranski dosežek protestantizma, da so lahko verniki sami brali *Sveto pismo* in bili neposredno povezani z Bogom v razumljivem, maternem jeziku; seveda pa jih je bilo zato najprej potrebno naučiti brati in pisati (tako so nastale prve kranjske in

prekmurske tiskane knjige, abecedniki) ter jih seznaniti z glavnimi nauki nove/prave vere (kranjski Trubarjev in prekmurski Temlinov katekizem).

Prekmurski knjižni jezik se je najprej oblikoval in razvijal v cerkvenem slovstvu, pred tem pa v govornjeni besedi v cerkvi, pri bogoslužju, molitvah, petju. Zdi se, da njegov knjižni začetek sega v čas, ko so svoje knjige tiskali tudi kranjski protestanti. V 16. stoletju je bila natisnjena *Agenda Vandalica* (1587), o kateri je Mihal Bakoš poročal v treh pismih Mihaelu Institoriusu Mošovskemu – v zadnjem pismu je zapisal, da mu pošilja *Agendo Vandalico*, hkrati pa je Mošovskega prosil, naj mu obrednik vrne, ko ga bo pregledal in prebral. Čeprav nekateri dvomijo, da je knjiga obstajala, dopisovanje med Bakošem in Mošovskim dokazuje, da se motijo. Bakoš zagotovo ne bi zapisal, da pošilja knjigo, ki ne obstaja. Žal pa se je za tem izvodom izgubila vsaka sled, prav tako pa doslej niso našli drugega znanega izvoda. Obstaja tudi domneva, da ni šlo za prekmursko ampak kranjsko Dalmatinovo agendo iz leta 1585, vendar je to manj verjetno, saj je Mošovski prosil Bakoša, naj ga informira, kaj se dogaja z jezikom v Prekmurju. Zanimivo pa je, kako se tudi pri *Agendi Vandalici* srečujeta kranjski ter prekmurski jezik ter vse, kar je povezano s protestantizmom na Kranjskem in v Prekmurju. Zdi se, da je domnevno prvo prekmursko knjigo tiskal nekdanji ljubljanski tiskar Janž Mandlc, ki je leta 1575 v Ljubljani natisnil Dalmatinovega *Jezusa Siraha*, prvo slovensko knjigo, ki je bila tiskana na slovenskih tleh. Leta 1581 je bil izgnan iz Ljubljane, ker se je pripravljal na tiskanje Dalmatinove *Biblije*. Na Ogrskem je nadaljeval tiskarsko dejavnost (F. Kuzmič 2006) in je med številnimi latinskimi, madžarskimi, hrvaškimi in nemškimi knjigami v Monyorókeréku/Eberau (ali pa v Német-Ujváru/Güssingu) natisnil tudi domnevno prvo prekmursko knjigo *Agendo Vandalico* (Šebjanič 1969, 1977; Jesenšek 2018c: 39)

Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika je v 18. stoletju preslikava vsega, kar se je dogajalo na Kranjskem v drugi polovici 16. stoletja. Franc Temlin je za pisni jezik svojega katekizma začel izbirati nadnarčna jezikovna sredstva in izrazne možnosti, ki so postajale značilne za prekmurski knjižni jezik. Uveljavil se je na enak način kot kranjski jezik s Trubarjem. Temlinov *Mali katechismus* (1715), priredba madžarskega gjurskega katekizma, ki ga je po Lutrovem nemškem malem katekizmu prevedel András Torkos (*Győri Katechismus*, 1709), je na »szlovenszki jezik prelofeni« in na 48 straneh prinaša »krátki návuk vöre kerfchánfzke«. Nad drobno in navidezno nepomembno knjižico bi danes kdo celo zamahnil z roko, toda ta prevod iz leta 1715 je prvi ohranjeni prekmurski tisk, torej začetek zgodbe o prekmurskem knjižnem jeziku. Leta 1725 jo je nadaljeval

Abecedarium Szlovenszko (NN, 1725), za katerega se ne ve, kdo je avtor, čeprav se domneva, da bi lahko bil Mihael Kotsmar/Kerčmar ali celo Franc Temlin (Kerčmar 1995); v Prekmurju se je zgledoval po znanem kranjskem Trubarjevem načrtu o oblikovanju knjižnega jezika v cerkvenem slovstvu in odločno izraženi protestantski potrebi, da verniki sami berejo Sveto pismo v maternem jeziku. »Lüblénomi szlovenszkomí Národí« v Prekmurju je bila leta 1747 namenjena tudi tretja prekmurska protestantska knjiga. Mihael Sever je v *Rédu zvelicsánsztva* s pomočjo vprašanj in odgovorov predstavil »jedro szvetoga píszma«, glavne dele protestantske vere, molitve in pesmi. Števan Küzmič je leta 1754 trem prekmurskim prvotiskom na poti do prevoda Svetega pisma dodal še prirejene katekizem *Vöre krščánske krátki návuk*, ki na 275 straneh objavlja svetopisemske odlomke, »/a/r predevszejm szem od Sz. Píszma, szkoga i na kom czejli ete czimper fztoji, li nakráczí gucsao«, molitve in verske pesmi:

Dabi fe záto tá nevola med naffím Szlovenszkom národóm szkákflím tálom zvrácfíti mogla: vtákflí red szem posztavo vfze eto delo, da, liki szem njemi imé dáo: *Vöre krščánszke krátki návuk*, tak prouti tomi nikaj nouvoga i zmísenoga, nego li tízfzo fztaro vcsenjë vfzebi zdr`zava, fteró je od zacsfétká szvítá bilou i fztéro je vfzákssemi krfztsánfzkoga vadlúvanja človeki na zvelicsanje vfzegavejcs potrebno znati. (Š. Küzmič 1754: Predgovor).

Števan Küzmič je prvi Slovenec, ki je prevedel *Sveto pismo* iz originalnega jezika, tj. neposredno iz stare grščine. Njegov *Nouvi Zákon* (1771) je, tako kot Dalmatinova *Biblija* (1584) v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru, postal zgled za normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika. Dalmatinova kranjščina je bila jezikovni kopromis med Trubarjevimi in Kreljevimi jezikovnimi pogledi, srednja pot, ki je dolgoročno določila, kakšna naj bo knjižna kranjščina. Küzmič je ravnal podobno kot kranjski prevajalec *Biblije*, saj je imel podobna načela in zamisli. Razvil je vse značilne izrazne sestavne dele prekmurskega jezika. V glasovju, besedju, oblikoslovju, skladnji in slogu je združil Temlinove, [Kotsmarove/Kerčmarove] (NN, 1725) in Severjeve predhodne rešitve ter jih s svojim znanjem in razumevanjem jezika povezal v zanesljiv, dolgoročno trden sistem knjižne prekmurščine. Pri tem je lahko izhajal tudi iz starejše rokopisne jezikovne tradicije v Prekmurju, npr. *Martjanske pesmarice* (Novak, ur. 1997) iz 16. stoletja in številnih drugih, predvsem upravnih besedil. Knjižna kranjščina je bila nadnarečna novotvorba gorenjščine, dolenjščine in ljubljanskega govora, enako je tudi knjižna prekmurščina rastla iz narečja. V 18. stoletju je bila ustvarjena s preraščanjem goriškega in ravenskega govora v enoten

prekmurski knjižni sestav. Posebnost v primerjavi z jezikovnim dogajanjem na Kranjskem je bila, da je umanjkal združevalni osrednji mestni govor, ker v Prekmurju takrat še ni bilo mest, zato pa se je prekmurski knjižni jezik v 19. stoletju dopolnil še z nekaterimi dólinskimi vplivi. Števan Küzmič se je z govorjenim jezikom, ki se je v Prekmurju ohranjal skozi stoletja, načrtno ukvarjal in mu dal popolnejšo obliko v *Nouvem Zákonu* (1771). Sveto pismo je najzahtevnejše besedilo za prevajanje, podvig, ki ga zmorejo le najboljši poznavalci jezikovnih sredstev izvirnega in prevodnega jezika; v narečje se ga ne da prevesti, v narečju zmanjka besed, strokovnih izrazov, skladenjskih rešitev in stilističnih virtuoznosti, ki jih zahteva prevod knjige vseh knjig. Števan Küzmič je leta 1771 pokazal, kaj zmore prekmurski knjižni jezik – verjetno je prevedel tudi Staro zavezo, ki pa ni bila natisnjena, rokopis pa se je izgubil (prim. Smej 1980a).

Veličastno zgodbo o prekmurskem knjižnem jeziku je nadaljeval katoliški duhovnik in narodni buditelj Mikloš Küzmič. Jezikovno je izhajal iz protestantske jezikovne tradicije. Njegova knjižna prekmurščina je podobna kot pri Števanu Küzmiču, a jo je, tako kot tudi na Kranjskem katoliški pisci druge polovice 17. in začetka 18. stoletja, samostojno nadgradil v prevodih in priredbah sedmih knjig (štiri nabožne, tri posvetne), ki jih je v desetih letih (1780–1790) izdal »v izredni ljubezni do slovenskega naroda«. Gre za sedem veličastnih jezikovnih in kulturnih spomenikov, ki so Prekmurce v ogrskem okolju istovetili s prekmurskim slovenskim jezikom in krepili njihovo narodno zavest. Jezikovno sta bili najbolj vplivni *Kniga molitvena* (1783), ki je bila do leta 1942 ponatisnjena sedemindvajsetkrat, in *Szvéti evangyeliomi* (1780), ki so do leta 1920 izšli trinajstkrat; izdal je tudi katekizem (*Krátka summa velikoga katekizmussa*, 1780), odlomke iz Svetega pisma stare in nove zaveze (*Sztároga i nouvoga testamentoma szvéte histórie kratka summa*, 1796), molitvenik (*Pomoucs beté'snih i mirajoucsih*, 1781), najbolj razširjen učbenik za osnovno šolo v Prekmurju, ki je bil v 19. stoletju trinajstkrat ponatisnjen (*Szlovenszki Silabikar*, 1780) in prvo prekmursko berilo za učenje branja in pisanja v slovenščini/prekmurščini in madžarščini (*ABC kni'sicza na narodni soul haszek*, 1790).

Navezanost na starejšo prekmursko (govorno in rokopisno) jezikovno tradicijo kažejo ubeseditve v prvi ohranjeni protestantski pesmarici *Nuovi Gráduál* (1789). Mihal Bakoš je soočil staro prekmurščino, ki je bila v cerkvi še precej kajkavsko kalkirana, s sodobnim prekmurskim knjižnim jezikom ter ga s pomočjo cerkvene pesmi razširjal med protestanti v Prekmurju. Bakoševo neustrezno jezikovno združevanje stare govorjene in sodobne knjižne prekmurščine je popravljal Mihal Barla, avtor pesmarice

Krszcsanszke nôve peszmenek knige (1823). Bakoševo prekmurščino je negativno ocenil, ker se je v njegovi pesmarici »dofta zmenkanya nahajalo«, jezikovno pa je neposrečeno ohranjal še kajkavske in druge tujejezične prvine, tako da »ta Szlovenscsina je nej bila práva, nego vu vnógomi táli na túhi jesik zaobrnyena«. Sodobno knjižno prekmurščino je zato razločevalno imenoval »csifti Szlovenfzki jezik«. Z več posluha kot Bakoš je knjižno prekmurščino obvladoval Štefan Sijarto, ki je leta 1796 izdal *Mrtvecsne peszmi*, naslednje leto pa še *Molítvi na fztári fzlovenfzki jezik obrnyene*. Leta 1807 je izšla tudi svatbena knjiga *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo*, v kateri je bila v prekmurskem knjižnem jeziku s predstavitevju snubitve in vabilom na svatbo ter necerkvenimi pesmimi prvič ubesedena tudi posvetna vsebina. Po Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona* je bila to najpomembnejša prelomnica v razvoju knjižne prekmurščine, ki se je iz cerkvenega slovstva razširila v posvetno, najprej na neumetniški, nato še na umetniški jezik in se potrdila v vseh funkcijskih zvrsteh jezika.

Katoliški duhovnik Jožef Košič je prvi obvladoval tako rekoč vse izrazne prvine prekmurskega knjižnega jezika. Leta 1833 je prevedel učbenik za učenje madžarščine *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike*, v katerem je predstavil prvo, mestoma še okorno in iz latinščine ali madžarščine prevedeno prekmursko slovnično izrazje – celoto modernega prekmurskega slovniškega izrazoslovja je ustvaril Avgust Pavel v prav tako madžarsko pisani (rokopisni) slovnici prekmurskega jezika *Vend nyelvtan* (Pavel 1942; prevod v slovenščino: Pavel 2013; prevod v angleščino: Pavel 2020). Košič je s svojo dejavnostjo na šolskem področju poskrbel za razvit prekmurski učni jezik, ki je leta 1845 dobil popolno obliko v privlačno napisani vzgojni knjigi s snovjo za učenje in izobraževanje otrok (lepo vedenje, moralno življenje ...) *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Múrov i Rábov* (Košič 1845). Za šolsko rabo in širšo stroko, predvsem pa, ker si je prizadeval vsestransko izobraziti prekmurske rojake, je začel ubesedovati zgodovinska besedila. Objavil je prvo zgodovinsko knjigo v prekmurščini *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (Košič 1848) – piše sicer o madžarski zgodovini od svetega Štefana do Ferdinanda V., pri tem pa predstavlja tudi panonsko prekmursko zgodbo in vpliv prekmurskega jezika, zlasti besedja, na madžarski jezik: »/P/o gorivzétji nezbroyenih szlovenszkih rejesi med szovje szo szvoj szloki jezik obogatili, steri je lih vu pszüvanyi ino preklinjanji premo'sen bio.« Iz tridesetih ali začetka štiridesetih let 19. stoletja je ohranjen rokopis njegovega fragmetna *Sztarine 'seleznih ino szalaszkih Szlovenov* (Košič 1992), jezikovno izvrstno napisanega edinega besedila iz zgodovine prekmurskih Slovencev. Žal je bil Košičev ohranjen ostanek nedokončane

zgodovine »ogrskih Slovencev« objavljen šele leta 1914 in ni mogel vplivati na jezikovno in narodnostno zavest prekmurskih Slovencev v prvi polovici 19. stoletja, kakor bi, če bi bilo besedilo takrat natisnjeno. Košič je opozoril, da so prekmurski Slovenci in Hrvati v Ogrskem kraljestvu živeli v cerkveno-politični skupnosti, ki je bila koristna za oba naroda – Slovenci niso imeli madžarskega bogoslužja, ampak so v katoliški cerkvi uporabljali nadomestni kajkavski jezik, saj so bili njihovi duhovniki večinoma šolani v hrvaškem okolju zagrebške škofije ali pa so sploh bili Hrvati. Prekmurski protestanti pa so dobro poznali kranjske protestantske knjige, predvsem Trubarjev katekizem (1550) in prevod Nove zaveze (1582) ter Dalmatinov katekizem in njegovo *Biblijo* (1584), verjetno pa tudi Kreljevo *Postilo slovensko* (1567), ki jo je Košič napačno pripisal Dalmatinu: »Krajnszki kramarje szo po hisaj ponüjali za malo cejno Trubera i Dalmatina szlov. Knige.« Gre za zelo pomemben podatek iz zgodovine slovenskega jezika, ki kaže, da sta kranjščina (protestantska cerkev) in kajkavščina (katoliška cerkev) do neke mere vplivali na slovenske jezikovne razmere med Muro in Rabo, tako da je jezik prekmurske cerkve postajal z njuno pomočjo bolj nadnarečno samozavesten, dokler ni v 18. stoletju razlikovalno do obeh oblikoval samostojne knjižne norme. Košič je ta najpomembnejši dogodek iz kulturne zgodovine prekmurskih Slovencev obravnaval dvotirno – pri protestantih je zanj nedvomno zaslužen »glaszoviten Küzmicz Stevan farar«, ki je »szvetoga pizma nouvi zakon poszloveno«, med katoliškimi pisci pa je za samostojnega in od Števana jezikovno neodvisnega prevajalca imenoval Mikloša Küzmiča, ki mu »bogolübnoszt s cselá szija, sz perszih pa domorodsztvó dija«. Košič ga je zaradi vsega, kar je naredil za prekmurski jezik, kulturo in narod skoraj razglasil za svetnika: »Szlovenszko lüdsztvó ga ma vedno v dobrem szpomini i ga skoro bi djao, kak szetca v po'stenyi dr'si.« (Košič 1992: 176)

Košičeve jezikovne stike s slovenščino na desni strani Mure je nadaljeval Jožef Borovnjak, ki je na Cankovi sprejemal štajerske duhovnike in izobražence, jih seznanjal z jezikovnimi, kulturnimi in političnimi razmerami v Prekmurju, od njih, predvsem od Božidarja Raiča in Antona Trstenjaka, pa je dobival pomembne informacije o »avstrijski slovenščini«, prizadevanjih za poenotenje kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika, čitalniškem in taborskem gibanju ter dejavnosti Mohorjeve družbe in širjenju njenih knjig tudi v Prekmurju. Skrbel je za ponatiskovanje pomembnih prekmurskih knjig, pisal pa je tudi sam, npr. leta 1875 je izdal prekmurski molitvenik in pesmarico *Szvéti Angel csuvár* (Borovnjak 1875), v kateri se je jezikovno približal novoslovenščini – enotni slovenski knjižni jezik

je sprejel v začetku devetdesetih letih 19. stoletja, ko je izdal *Angelsko službo* (Borovnjak ok. 1890). S prevodom madžarske programske knjižice *Máli politicsni vodnik* (1869) pa je razmeroma pozno postal še začetnik prekmurskega publicističnega jezika, ustaljenem v prvem prekmurskem časopisu *Prijátel* (1875–1879), ki ga je v Budimpešti urejal Imre Agustič; v njem je objavljali tudi leposlovje v prekmurščini, npr. prevode takrat sodobnih madžarskih pesnikov (npr. Mihály Vörösmarty, Sándor Petőfi, János Arany), ali pa krajše domače ali prevedene pripovedke.

Dvojnični razvoj knjižne slovenščine

Sodobne raziskave zgodovine slovenskega jezika opozarjajo na dvojnični razvoj slovenskega jezika, v katerem pa nekateri zagovarjajo jezikovni elitizem osredja, ki je za edino pravilno priznaval osrednjeslovensko knjižni normo, vzhodnoslovensko pa je etikiral s pokrajinskostjo in jezikovnim partikularizmom ter jo pogosto imenoval kar za jezikovno zablodo. Neena-kopravni položaj obeh slovenskih knjižnih norm se je utrjeval z napačnim prepričanjem, da je osrednji (kranjski) jezik pravilen, vzhodnoslovenski (prekmurski) pa napačen, s tem pa je osrednjeslovenski kranjski knjižni jezik v primerjavi s prekmurskim vzhodnoslovenskim neupravičeno pridobival normativnost in prestižnost.

Predzgodba o dvojničnem razvoju slovenskega knjižnega jezika sega v alpski in panonski jezikovni prostor, v katerih se je slovenščina po *Brižinskih spomenikih* razvijala neodvisno in ločeno. Mura je bila izrazita geografska, stroga politična in ostra jezikovna meja. Ko so se v panonski prostor naselili Madžari, so si slovanske staroselce politično podredili in jih začeli vključevati v svoje kulturno okolje, v katerem se je tudi jezik razvijal drugače kot v alpskem prostoru. Šlo je za prepletanje kajkavskih, prekmurskih in vzhodnoštajerskih jezikovnih stikov, ki sta jih na poseben način določala globalna madžarščina in odrezanost od matičnega slovenskega jezikovnega prostora. Odločilno je bilo, da Kranjci vse do začetka 19. stoletja niso imeli informacij o slovenskem jeziku v Prekmurju in niso vedeli, da se na levi strani Mure dogaja kar koli povezanega s slovenstvom. Janez Bleiweis še med pomladjo narodov leta 1848, ko se je že navdušil nad idejo združene Slovenije po vzoru Vodnikove Ilirije, v to skupnost (Kranjska, Koroška, Štajerska, Goriška pokrajina, Istra s Trstom) ni prišteval Prekmurja in tudi prekmurskih Slovencev ni omenjal.

Dejstvo je, da je imel slovenski knjižni jezik dvojnični razvoj, da se je v alpskem prostoru oblikoval kranjski ali osrednjeslovenski knjižni jezik, v panonskem prostoru pa prekmurski ali vzhodnoslovenski knjižni jezik in da sta se samostojno in ločeno razvijala vse do sredine 19. stoletja, ko so ideje o slovenski državnosti povzročile poenotenje knjižne norme, pač po romantičnem razumevanju, da je jezikovna enotnost predpogoj za združitev Slovencev v eni oz. samostojni državi.

Pomlad narodov in katoliško ter protestantsko razumevanje jezikovnega vprašanja v Prekmurju

Ideja pomladi narodov je bila vezana na romantično razumevanje naroda in države – narod ima skupni jezik in svojo državo. Slovenci so se sredi 19. stoletja zato začeli jezikovno združevati. Danes se to sliši zelo enostavno, v resnici pa je šlo za zapleteno in dolgotrajno delovanje za dosego tega cilja. Medsebojno približevanje, posnemanje in vplivanje med knjižno kranjščino in prekmurščino je trajalo dobrih osemdeset let (če sta mejnik pomlad narodov in ideja Zedinjene Slovenije), ali skoraj sto petdeset let (če je dokončni mejnik združitev prekmurskega ozemlja z narodnim slovenskim po koncu prve svetovne vojne). Zgodba o poenotnju slovenskega knjižnega jezika se ni zaključila »čez noč«, saj so katoliški in protestantski pisci imeli različne poglede na to vprašanje. Katoličani so pod vplivom romantičnega razumevanja naroda, da je jezikovna enotnost predpogoj za narodnostno združitev, sprejeli novoslovenščino kot skupni slovenski knjižni jezik. Protestanti so jezikovno poenotenje zavračali, saj so ga razumeli kot cerkveno-politično vprašanje o obstoju protestantizma v Prekmurju. Janoš Kardoš, po letu 1830 več kot štirideset let nesporni vodja in prvo ime prekmurskega protestantizma, je bil prepričan, da je novoslovenščina kranjska grožnja za rekatolizacijo Prekmurja. V številnih knjigah in učbenikih, finančno podprtih od madžarske oblasti, je ohranjal stari slovenski jezik. Kardoš ni vedel, da bo ta prekmurska protestantika kasneje »dokaz« za vendsko teorijo o posebnem, neslovenskem jeziku v Prekmurju, ki je drugačen od slovenskega knjižnega jezika. Kardoš ni bil zagovornik madžarizacije prekmurskih Slovencev, tudi ne jezikovni odpadnik, ki bi se želel odmakniti od slovenske jezikovne smeri; žal si je napačno razlagal zgodovinski trenutek, v katerem je bilo potrebno razumeti jezikovno vprašanje narodno- in ne cerkvenopolitično.

Informacije o prekmurskem knjižnem jeziku na Kranjskem

Prva prava informacija o prekmurskem jeziku je prišla med Kranjce šele na začetku 19. stoletja, ko je bil Kopitar seznanjen s Küzmičevim prevodom *Nouvega Zákona* (Jesenšek 2013: 27). Just (2024: 170) najprej povzema, da so prva mnenja o prekmurskem *Nouvem Zákonu* zapisana v korespondenci med Dobrovskyim in Ribayem leta 1788, nato pa sledi njegovo zelo pomembno odkritje, da je o Küzmičevem prekmurskem prevodu nove zaveze prvi pisal gornjelužiški zgodovinar in jezikoslovec Karl Gottlob von Anton (1797) v članku *Nachricht von einem kleinen Slawischen Volke*, ki je bil objavljen 8. julija 1797 v leipziški reviji *Allgemeiner litterarischer Anzeiger* (Just 2024: 171, 175–176). Adelung (1809) je po tej objavi prvi zapisal, da so prekmurški Slovenci ob Kranjcih, Koroščih in Štajercih sestavni del slovenskega naroda (Just 2024: 172). Če bi na Kranjskem poznali prekmurški prevod pred Japljevim prenavljanjem Dalmatinovega bibličnega jezika, bi do poenotenja slovenske knjižne norme prišlo verjetno že konec 18. stoletja. Tako pa se je Jurij Japelj s somišljeniki dvesto let po Dalmatinu ponovno lotil dela, ne da bi poznal Küzmičev neposredni prevod iz stare grščine, tj. originalnega jezika *Biblije*. Ko je konec 18. stoletja češki jezikoslovec Josef Valentin Zlobický kupil Küzmičev *Nouvi Zákon* iz zapuščine Janeza Žige Popoviča, ga je leta 1809 pri njem bral Jernej Kopitar, ki je takrat raziskoval staro cerkveno slovanščino in se je ukvarjal s teorijo o njenem panonskem izvoru. Presenečen je spoznal, da gre za prevod v prekmursko slovensko različico knjižnega jezika. Arhaični stari slovenski jezik v *Nouvem Zákonu* je Kopitarja tako navdušil, da ga je povezal z zgodbo o *Brižinskih spomenikih*, ki sta jih po skoraj tisoč letih našla Rusa Köppen in Vostokov in sta jih razglasila za starocerkvenoslovansko besedilo. Kranjščina se je zaradi moderne vokalne redukcije in drugih dialektalnih sprememb močno oddaljila od jezika *Brižinskih spomenikov*, zato je bila povezava težje prepoznana, s tem pa je bila zabrisana tudi jezikovna tradicija. Kopitar se je navdušil nad čistim in arhaičnim slovenskim jezikom Števana Küzmiča, v Ljubljani pa je tudi Matija Čop sledil njegovim razmišljanjem in tako sta dva najznamenitejša kranjska humanista začela priporočati jezik prekmurskega prevoda nove zaveze. Zanimanje za prekmurščino je močno narastlo in Küzmičev jezik je postal pomemben vzor piščočim Kranjcem. Prvi posnemovalec je bil Matevž Ravnikar, kasnejši tržaški škof, ki je v svoje *Sgodbe Švetiga pišma sa mlade ljudi* (1815–1818) vključil več prekmurskih jezikovnih posebnosti, tudi deležja in deležnike na *-ši*, ki »tako lepo okrajšajo poved«, a jih Kranjci niso poznali. Deležniško-deležijski skladi na *-č*

in *-ši* so bili značilno prekmursko oblikoslovno-skladenjsko sredstvo, ki se je v kranjskem jeziku skoraj povsem izgubilo, ponovno pa se je uveljavilo v novoslovenščini. Števan Küzmič je v prevodu *Nouvega Zákona* uporabil veliko oblik na *-č* in *-ši*, npr.: gori *zidoucsi*, *hodecsi*, *izkajoucsi*, *imajoucsi*, *kricsecsi*, *krfztcsavajoucsi*; *blagofzlovivfi*, *doli fzpadnovfi*, *gori poglednovfi*, *gori fztanovfi*, *nazaj fze zglednovfi*, *nakleknovfi*, *nihavfi*, *odpufztivfi*; I prifztoupivfi ktomi drugomi, ercsè nyemi ravno tak. On pa odgovorècsi ercsè: ja!z Gofzpodne. I nej je fou. (Küzmič 1771, Mat 21,30). Zabeležene so tudi v *Brižinskih spomenikih*, npr. *bivši: I veruiu, da mi ie, na zem zuete beusi, iti se na on zuet* (BS I/8). Na Küzmičev jezik je Kranjce opozoril Jernej Kopitar, ki je prekmurski prevod *Nouvega Zákona* priporočal kot jezikovni zgled kranjskim piscem. Matevž Ravnikar je te oblike ponovno uvedel v osrednjeslovenski jezik, ko je prevajal *Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi*. Nad deležji se je navdušil, tako da je v uvodu knjige zapisal, da »imajo na vzhodu izrečovanja, ki pri nas niso v navadi«, za oblike na *-ši* pa je ugotovil, da »tako lepo okrajšajo stavek«. Ravnikar je sicer pomešal njihovo izpeljavo in razširjenost, saj ni vedel, da deležja na *-ši* izražajo preddobnost, deležja na *-č* pa istodobnost. Metelko je to popravil v slovnici leta 1825, skladdenjsko strnjanje pa je v 19. stoletju postalo novoslovensko modno. Prešeren si je Ravnikarja kljub temu privoščil v puščici, v kateri je ošvrknil napačno rabo oblik, hkrati pa je opozoril na njihovo umetno oživiljanje in rabo v knjižnem jeziku: »Gorjancev naših jêzik potujčvâvši, si kriv, da kolne kmèt, molitve bravši.« (Prešeren 1949: 114).

Zaključek

V prvi polovici 19. stoletja se naš jezik še ni imenoval slovenski, ampak sta obstajali kranjska in prekmurska različica – kranjska brez oznake *slovenski jezik*, prekmurska pa z razločevalnim besednozveznim dodatkom *stari slovenski*, ker so takrat kajkavci imenovali svoj jezik *slovenski*. V pomladi narodov so se rodile ideje o večji samostojnosti t. i. nezgodovinskih narodov znotraj Avstro-Ogrske, tudi ideja slovenske državnosti sega v tiste čase, zato pa se je bilo potrebno jezikovno poenotiti. Šlo je torej za izvenjezikovne vzroke, za nek višji, nacionalni, politični interes, ki je pripeljal do oblikovanja novoslovenščine kot enotnega slovenskega knjižnega jezika. Pri tem je šlo za obojestranski proces približevanja, prepletanja in prevzemanja iz kranjščine in prekmurščine – šlo je za medsebojno dopolnjevanje, ne pa za nujnost, da bi eden, tj. kranjski jezik, v celoti prevladal. Enoten slovenski

knjižni jezik je torej rezultat politične odločitve o združitvi Slovencev v eno državo.

Po poenotenju slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja (v pomladi narodov so enotni slovenski knjižni jezik ali t. i. novoslovenščino sprejeli prekmurski katoliški pisci, po vrnitvi dela Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju po prvi svetovni vojni pa tudi protestantski pisci), je prekmursko slovstvo prešlo v narečne okvire, danes pa se prekmurščina ponovno uveljavlja v leposlovju (npr. Ftičar, Vincetič, Lainšček ...) in publicistiki (npr. časopis *Porabje*).

Pomembno je, da je prekmurski knjižni jezik, ki je bil razlikovalen do osredneslovenskega kranjskega jezika, dobil tudi natisnjen normativni priročnik. Prekmurski jezik je imel to nesrečo, da v času, ko je imel največjo knjižno produkcijo in je bil knjižni jezik v prostoru med Muro in Rabo, ni dobil slovnice in slovarja v slovenskem jeziku. Košič in Kardoš sta npr. izdala in napisala slovnico madžarskega jezika in več učbenikov, v katerih se je razvijala slovenska prekmurska slovniška terminologija, vse do Avgusta Pavla pa nihče ni napisal slovnice o prekmurskem slovenskem jeziku. Pavlova *Prekmurska slovenska slovnica / Vend nyelvtan*, sicer napisana leta 1942, je moderna slovnica slovenskega prekmurskega jezika, nekaj jezikovnih primerov pa je Pavel vzel še iz jezika 18. in 19. stoletja – to je slovnica prekmurskega knjižnega jezika, kakor se je govoril in pisal od Temlina do poenotenja slovenske knjižne norme sredi 19. stoletja oz. do Pavlovih časov. Jezik, ki ima svojo slovnico, je trdno usidran na zemljevid knjižnih jezikov in za njim tako ostaja neizbrisna sled tudi ko bo »izumrl«, kot so izumrli »kralji med jeziki, npr. sanskrt, stara grščina ali latinščina«.

Med preučevanjem prekmurskega jezika vedno občudujem prekmurske pisce Števana in Mikloša Küzmiča, Bašo, Košiča, Kardoša, Borovnjaka, Ivanocya, Klekla in druge. Od Temlina do konca 1. svetovne vojne je v prekmurskem knjižnem jeziku izšlo več kot 330 knjižnih naslovov, ki predstavljajo vse funkcijske zvrsti na področju cerkvenega in posvetnega slovstva, tudi publicistiko s prvim prekmurskim časopisom *Prijátel*, ki so mu sledili še *Marijin list*, *Kalendar srca Jezusovoga*, *Dober pajdaš*, *Novine* itd.; tudi nekaj zanimivih leposlovnih besedil, zlasti prevodov je bilo ubesedenih v knjižni prekmurščini (npr. Vörösmarty, Petőfi, Arany), »za kaj več pa je zmanjkalo časa« zaradi oblikovanja enotnega slovenskega knjižnega jezika.

Prekmurski (knjižni) jezik

Prekmurski knjižni jezik se je v 18. stoletju oblikoval enako kot »gospod Trubarjeva kranjščina« v 16. stoletju, da bi lahko Slovenci spoznavali (prave) nauke krščanske vere brez posrednikov, in sicer neposredno iz *Svetega pisma*.⁴⁹ Prevajanje *Svetega pisma* v nacionalne/ljudske jezike je bil največji literarni in kulturni projekt protestantizma, načrt, kako naj se to uresniči, pa prelomno cerkveno-politično vprašanje 16. stoletja, ki je od prvotnega »prečiščevanja« pripeljalo do reforme zahodnoevropske Cerkve, sprememb (evropskih) nazorov in oblikovanja novih, splošnih (kritičnih) miselnih značilnosti novoveškega človeka. Vzpostavljanje novega (oz. prvotnega) odnosa med Bogom in človekom je izhajalo iz neponarejene vere, ki izraža resnično sporočilo *Svetega pisma*, zato je bilo potrebno poiskati nov način sporazumevanja. Oblikovanje nacionalnih knjižnih jezikov je postal najpomembnejši stranski dosežek protestantizma, naravno nadaljevanje Lutrovih tez, da mora biti vsak kristjan nagovorjen od Boga neposredno, prav tako pa mu je potrebno zagotoviti, da bo opravljal obrede in bral *Sveto pismo* v razumljivem/maternem jeziku. Evangelij, »ki je ta najvišji, mora biti pridigan/oznanjevan s stoterimi zvonovi, s stoterimi procesijami in s stoterimi Božjimi službami« (Luter 1517: 55. teza), božji služabniki pa morajo paziti, da bodo pridigarji zvesti *Svetemu pismu* in »ne bodo pridigali svojih izmišljotin« (Luter 1517: 70. teza). Mračni srednji vek se je v 15. stoletju zrušil zaradi neustavljivega pretoka informacij, spodbujenih z Gutenbergovimi »premičnimi svinčenimi črkami« in Costerjevo »idejo, ki je prišla kot žarek svetlobe«. Renesansa je napovedala novi vek, tj. obdobje množičnega sporazumevanja, in še predno je Kolumb začel »odkrivati« Ameriko, se je že vedelo, da »se je nemogoče nesporazumevati«. Razvoj evropske zavesti je bil v obdobju reformacije tesno povezan s spoznanjem o pomenu in rabi nacionalnega/maternega jezika na vseh področjih ustnega in pisnega sporazumevanja, to pa je prepoznavno določalo tudi kulturo novoveškega

⁴⁹ Moje nastopno predavanje, ki sem ga imel kot novoizvoljeni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Veliki dvorani SAZU, četrtek, 7. decembra 2017, ob 11. uri. Posamezne dele tega predavanja sem objavil v monografiji Jesenšek (2018), tukaj pa je kot celota objavljeno izvirno predavanje.

kristjana. Med prevajanjem *Svetega pisma* se je globalna latinščina vse bolj umikala kultiviranemu izražanju evropskih (nacionalnih) jezikov in lingua franca ni več mogla slediti njihovi novi izrazni moči, bogatemu in naraščajočemu besednemu zakladu ter zavesti, da so najintimnejša čustva, to je tudi vera oz. odnos do Boga, najbolj natančno izrazljiva le v materinščini.

Za spoznanje nove/prave vere je bilo potrebno ljudi naučiti brati in pisati, zato je Trubar slabih sto let po Gutenbergovi *42-vrstični Bibliji* (1455) najprej ponudil Kranjcem *Abecenic* in *Katekizem* (1550), nato pa se je lotil prevajanja *Biblije* (1557–1582). Po njegovi Novi zavezi (*Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta*, 1557), Lutrovi nemški *Novi zavezi* (1522) in *Bibliji* (1534) ter *Vulgati* je Dalmatin leta 1578 prevedel celotno *Sveto pismo* v kranjščino/slovenščino, a je zaradi protireformacijskega gibanja v Ljubljani (tiskar Janez Mandelc je bil izgnan iz Ljubljane leta 1582, pred tem je še natisnil Dalmatinovo Novo zavezo: *Biblie, tu ie, vsiga svetiga pisma prvi deil*, 1578) bilo natisnjeno šele leta 1583 (z letnico 1584) v Wittenbergu.

Podobno so svojo različico slovenskega knjižnega jezika sto petinšestdeset let za Kranjci normirali tudi prekmurski protestanti. Začetki prekmurskega knjižnega jezika so, tako kot kranjskega, povezani z (gjurskim) katekizmom (*Mali Katechismus*, 1715), ki ga je Temlin prevedel iz madžarščine (Torkos: *Győri Katechismus*, 1709), in abecednikom neznanega (mogoče Mihael Kotsmar/Kerčmar) avtorja (*Abeczedarium Szlowenzsko*, 1725), knjižna norma pa se je ustalila v Küzmičevem delnem prevodu *Svetega pisma* (*Nouvi Zákon*, 1771), ki je prvi slovenski prevod *Svetega pisma* iz originala, »zdaj oprvics z greskoga na sztari szlowenzski jezik obrnyeni.«

Dvojnični razvoj slovenskega jezika

Slovenski jezik je imel do sredine 19. stoletja dvojnični razvoj – v alpskem prostoru se je razvijala osrednjeslovenska, v panonskem pa vzhodnoslovenska jezikovna različica; v osredju se je ustalil kranjski knjižni jezik s koroško, osrednještajersko in primorsko pokrajinsko različico, na severovzhodu med rekama Muro in Rabo pa se je oblikoval prekmurski knjižni jezik (ob vzhodnoštajerski pokrajinski različici med rekama Dravo in Muro). Martina Orožen (1974: 115) ga je sprva imenovala »vzhodnoslovenski knjižni jezik prekmurskih Slovencev«, kasneje (Orožen 1989, prim. 2013), ko je vzhodnoslovenski jezikovni razvoj uvrstila v razvojni lok zgodovine slovenskega knjižnega jezika, pa se je zanj ustalil strokovni izraz »prekmurski knjižni jezik«. Toporišič (1992: 83) je dvojnični razvoj

slovenskega jezika razumel kot »knjižnojezikovno izročilo« na Slovenskem, zato je najzgodnejšega, tj. osrednjeslovenskega, imenoval za vseslovensko uveljavljenega in normativno združevalnega glede na pokrajinske različice, »prekmursko knjižnojezikovno izročilo« pa je kljub temu prepoznal za normo in predpis, ker »je bilo dve stoletji drugi slovenski knjižni jezik«. Dvojničnost je razumel kot razmerje med »prvim« in »drugim« slovenskim knjižnim jezikom, vendar pa nejasno pojasnjuje, da gre pri tem za odnos med »sploh osrednjim slovenskim knjižnim jezikom« nasproti »pokrajinskemu prekmurskemu« (Toporišič 1992: 83). Zaradi strukturalističnega pogleda na jezik, ki vse, kar prihaja iz središča, določa za normodajalno in obvezujoče tudi za jezikovno obrobje, je prekmurski jezikovni razvoj presojal ločeno/nepovezano s središčnim, zato je pri Toporišiču ostalo odprto razmerje med pokrajinskostjo in knjižnostjo kranjščine in prekmurščine, kranjskega in prekmurskega knjižnega jezika. Slovenske pokrajinske jezikovne različice so nadnarečne tvorbe, ki so se oblikovale od 10. do 18. stoletja iz posameznih narečnih skupin na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju. Lastnost, da je imel slovenski jezik dolgo časa dve knjižni različici, kranjsko in prekmursko, ki sta se razvijali ločeno v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru, dokazuje njegovo dvojničnost.

<p>Vzhodnoslovenski knjižni jezik Prekmurski knjižni jezik</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vzhodnoštajerska pokrajinska različica 	<p>Osrednjeslovenski knjižni jezik Kranjski knjižni jezik</p> <ul style="list-style-type: none"> • Osrednještajerska pokrajinska različica • Koroška pokrajinska različica • Primorska pokrajinska različica • Beneškoslovenska pokrajinska različica
--	--

Slika 17: Različici slovenskega knjižnega jezika.

Nastanek in prostorski okviru prekmurskega jezika

Dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika je posledica alpskega in panonskega kulturno-zgodovinskega ter jezikovno-geografskega vpliva. Gre za variantni razvoj slovenskega jezika od srednjega veka do 19. stoletja Orožen (1996: 81), tj. za soobstajanje osrednje- (kranjske) in vzhodnoslovenske (prekmurske) različice slovenskega knjižnega jezika (Orožen 1996: 103). Prekmurščina je bila v teh okvirih knjižni jezik, ki ga Greenberg (2013: 401) še natančneje imenuje »samostojni jezik«, saj se strukturno razlikuje od osrednje kranjščine in panonske kajkavščine, nikoli pa ni prevzel državotvorne funkcije jezika.

Obredna prekmurščina izhaja iz panonske slovenščine 9. stoletja; sociolingvistično je povezana s pokristjanjevanjem Slovencev in slovanskim bogoslužjem Cirila in Metoda v Kocljevi državi, zgodovinsko pa s prihodom Madžarov v Spodnjo Panonijo in razdelitvijo slovenskega ozemlja med nemško in madžarsko državo v začetku 11. stoletja ter določitvijo meje na Muri. V državi Ogrski se je prekmurščina razvijala ločeno od osrednje-slovenskega prostora, v tesni povezavi s knjižno kajkavščino pa je iskala možnosti za izvirno, samostojno, neodvisno normativnost, brez vpliva prestižne panonske kajkavščine ali težje razumljive alpske kranjščine.

Prekmurska različica slovenskega (knjižnega) jezika se je oblikovala v panonskem jezikovnem prostoru z misijonskim delom svetih bratov Cirila in Metoda, ki sta v 9. stoletju v Kocljevi državi razširjala krščanstvo, prevajala cerkvena besedila v staro cerkveno slovanščino in vpeljala slovansko bogoslužje. Prvotno enoten panonski jezikovni prostor se je na prelomu prvega tisočletja razdelil med Slovence, Hrvate in Madžare, s tem pa se začelja sobivanje slovenske prekmurščine in severovzhodne štajersčine s hrvaško kajkavščino in madžarščino – madžarščina je prevzela vlogo državnega jezika, kajkavščina je bila več stoletij nadomestni knjižni jezik v cerkvi, prekmurščina in severovzhodna štajersčina pa sta bila sporazumevalna jezika Slovencev v domačem/kmečkem okolju. (Jesenšek 2013b: 1–12). Preraščanje prekmurskega obrednega jezika v knjižno normo so oteževale zgodovinske okoliščine in cerkveno-upravna razdelitev Prekmurja med madžarsko in kajkavsko škofijo: severno Prekmurje s Porabjem je bilo leta 1176 vključeno v gjursko škofijo (Győr), južno Prekmurje je pripadlo leta 1094 ustanovljeni zagrebški škofiji, to pa je pomenilo, da so se katoliški in kasneje protestantski duhovniki šolali in izobraževali v različnem jezikovnem okolju v stiku z madžarščino, nemščino in kajkavščino, vsi pa slovensko razlikovalno do kajkavščine, ki se je takrat imenovala »slovenski jezik«. Do leta 1777, ko je bila ustanovljena sombotelska škofija (Szombathely), ki je upravno združila vse prekmurske Slovence, se je v tem prostoru razvijal prekmurski obredni jezik, iz katerega se je v 18. stoletju oblikovala knjižna prekmurščina (Orožen 1996: 361–362).

Predknjižno izročilo

Najstarejši ohranjeni zapis v prekmurskem jeziku/narečju je *Martjanska pogodba*, podpisana 1. januarja 1643. Gre za pogodbo o vinogradu martjanske cerkve v Vučji Gomili, ki je bil dan v zakup leta 1604 in 1643:

Upravo mesta so imeli v rokah domači soboški sodniki, rihtarji slovenskega rodu, ki so lahko razsojali v civilnih in manjših kazenskih zadevah. O njih govori prekmurska slovenska listina iz leta 1643. (Smej 1971: 139–140)

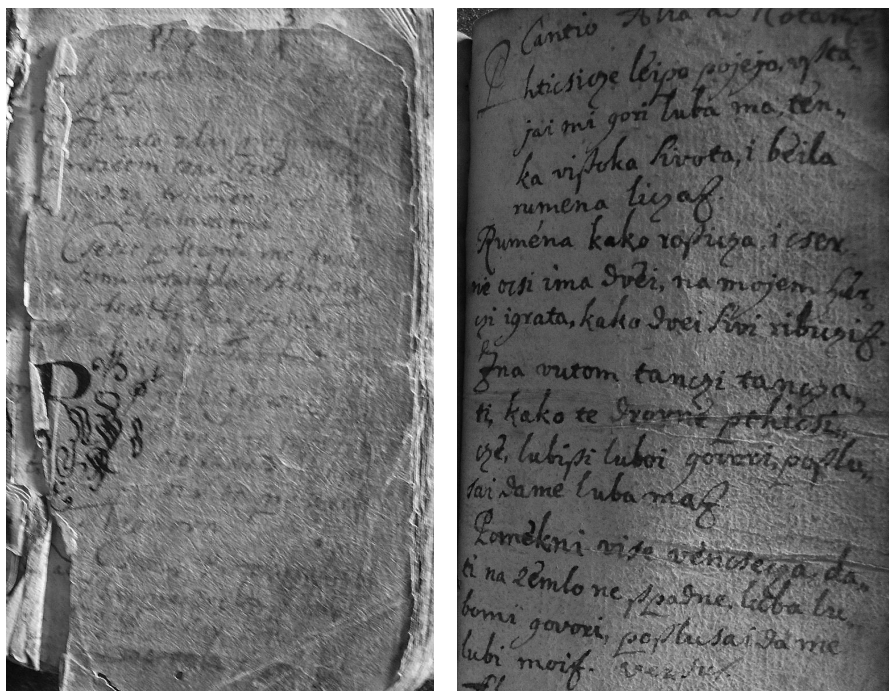
Copia
 Mij i voeloga Martina Cebmestri 9 Martjan, ce sojan Seljan Jzebobar, Dencjko, Van z Hefasovec, Fomez, Kaly z Martjanec, i viler Heran z Martjanec, samo na panye vsem jimse godi frilbiti za vedom naffem ziste za niggatny vri Cristuffi Femi. Nochi inaffi Brattore, i foustem Cebmestri Svcologa Martina pa memi Herbar, Ipfua to z Morsmeiz, Maroffa Seljan z Madetincere Mattyha nob Eukach z Martjanec, i Faldpfa Gerigori z Martjanec, mo Galupfegri Janos Martjanski Prodicator. Cili do dali Cei Koeni Vinograd Vuchegomell vrole naffem niggatnyetnu gmaim vru Ferenczko Jurka do famiskom vretteli na sterto leto, tpebo, mo Domini 1643. pod tem vrokom, kaitiga delal, i bnyega ha ten i emal, vreb do kaiti sob, do klambi Pchpovim, gnye ad fopanyete vole obvagh z slobodil. Arie te Vinograd Prodicator od Turkov i Kacjov neishmel kopate ni knyemmu hoditi. z latentoga kaitiga pny vrbake prande, femye, i feringe vrole od Svcologa Martina Cebmestrom, i Prodicatoru Febi vedno vedro goren vhalso leto od fopany nograda Prodicatoru savol. I gontilize falyi iceno malo omirilo bilo ptemi fopany mi, Anno Domini 1643. Poselje naffi fadyeni Cebmestri od Ferenczko Jurka benov

Slika 18: Rokopisna Martjanska pogodba, 1. januar 1643 (prva stran).

O tej pogodbi je prvi poročal Trstenjak (1901: 241), ko je avgusta 1883 obiskal martjanskega župnika Jožefa Bagáryja, s katerim si je dopisoval in pri njem dobival podatke o prekmurski literaturi, jeziku in kulturi ter razmerah v Prekmurju. Bagáry, nadaljevalec Borovnjakovega dela med Prekmurci, je bil član Ivanocyjevega kroga in znan prekmurski domoljub, ki je prirejal katekizem Mikloša Küzmiča (*Krátka summa velikoga katekizmusu*, 1873; ponatisa 1883, 1892), prevedel je berilo za prvi in drugi razred (*Perve knige čtenýá za katholičanske vesničke šolé*, 1871), prevedel

je tudi nekaj madžarskih pesmi v prekmurščino za Pusztaijevo pesmarico (*Krscsánszko katholicsánszke cerkvene peszmi sz potrejbnimi molítvami i vnógimi vogrszkimi peszmami*, 1893). Bagáry je Trstenjaku v pismu aprila 1884 razložil nerazumljive besede in svojega štajerskega dopisovalca opozoril, da je *Martjanska pogodba* jezikovno zelo pomembna za raziskovalce slovenščine, ki s tem rokopisom dobivajo dokaz o arhaičnem prekmurskem jeziku:

Mislím da je tá martjanska listina za Vas zbrojávce pisem stáre slovenščine zlata bájna (Goldgrube) iz – štere bodete zajímali vnoge lastívnosti stároga slovenskoga jezika, štéri se morebiti nígdi vu takšoj stárosti dnesdén ne nahaja. Kak med nami Slovenci zete kráj müre. Jas Vam telikájše želem blažene vüzemske svetke ino dobro volo na zbrojávanje lepe slovenščine ostanovši Vaš istinski priatel Bagáry Jözsef plebános. (Škafar 1972: 40)

Slika 19: *Martjanska pesmarica I*, 16. in prva polovica 17. stoletja; pesem *Phticsicze leipo pojejo*.

Prekmurska je tudi rokopisna starejša *Martjanska pesmarica I*. Petdelna in 532 strani obsegajoča cerkvena pesmarica vsebuje 211 liturgičnih katoliških cerkvenih pesmi, nekaj tudi evangeličanskih, ter prevode iz madžarščine, posvetne pesmi in zgodovinsko pesem o Sigetu gradu. Nastala je v 17.

stoletju, »4. in posebno 5. del pesmarice pa sta bila verjetno pisana v 16. stoletju« (Novak, ur. 1997: 19–21). Prepletanje prekmurskih in kajkavskih jezikovnih značilnosti v glasoslovju, oblikoslovju, skladnji in besedju kaže, kako se je prekmurščina osvobajala kajkavskih vplivov in preraščala iz narečnih v knjižne okvire, iščoč svoje mesto med starejšo knjižno kajkavščino in v 16. stoletju oblikovanim osrednjeslovenskim nadnarečnim kranjskim jezikom. Rokopisne pesmarice, Škafar (1978: 99–103) jih od leta 1715 do 1919 navaja enainšestdeset, kažejo najzgodnejšo pisno podobo prekmurščine.

Začetki posvetnega pesništva v prekmurščini segajo v leto 1774, ko je prekmurski dijak evangeličanskega liceja v Požunu (Bratislava) David Novak zapisal pustno prigodnico *Versus Vandalici. Pro Actu Oratorio Anno 1774 die 16. Febr.* (Slovenska pesem. Za ustni nastop 16. 2. 1774). Njegov jezik je nadnarečni in se zgleduje po knjižni normi Küzmičevega *Nouvega Zakona* (1771). V osemkitičnih štirivrstičnicah je predstavljen zimski čas, ko si v idiličnem prekmurskem kmečkem okolju domači pripovedujejo zgodbe o svoji preteklosti:

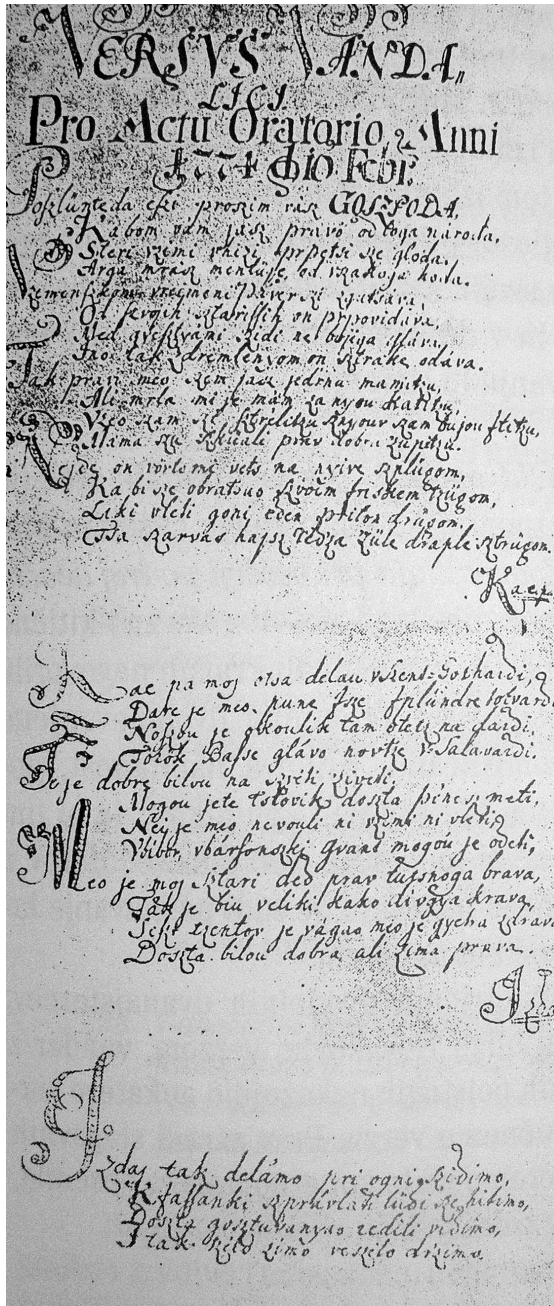
Poszlühne da eszi proszim vasz GOSZPODA,
ka bom vam jasz pravo od toda národa,
Steri vzimi vhi'zi pr petsi sze gloda,
ar ga mraz mentüje od vszakoga hoda.

V zimenszkom vreimeni páver szi zgutsáva,
od szvojih sztarissih on prpovidáva,
med gyesztyami szidi ne boji ga gláva
ino tak zdremlenyom on sztrahe odáva.

Tak pravi meo szem jasz jedrnu mamitzu,
Ali mrla mi je mam za nyou Katitzu,
Vzeo szam szi sztreilitzu znyou szam bojou ffitzu,
Mama szu szküali prav dobru 'zupitzu.

Nejde on vörte mi vets na njive s zpüglom,
ka bi se obratsao szvoim friskem tzügom,
liki vleti goni eden priton drügom,
tsa szarvas haj red'za 'züle draple sztrügom.

Kae pa moj otsadelau vSzent-Gothardi,
Dare je meo pune fsze fplündre tokvardi,
Noszou je okoulik tam otetz na dardi,
Török Basse glávo novtze v Salavardi.

Slika 20: David Novak, Versus Vandalici, Pro Actu Oratorio Anno 1774 die 16. Febr. (rokopis).

Te je dobre bilou na szvétí 'ziveti,
Mogou jete tslovik dosta pénesz meti,
Nei je meo nevouli ni vzimi ni vleti,
Vbivor, vbarsonszki gvant mogoú je odeti.

Meo je moj sztari ded prav tütsnoga brava,
Tak je biu veliki, kako divgya krava,
Seszt tzentov je vagao meo je gyetra zdrava,
Dosta bilou dobra ali zima prava.

I zdaj tak delámo, pri ogni szidimo,
K fassanki szprávlati tüdi sze hitimo,
Dosta gostüvanyau rediti vidimo
I tak tzélo zimo veszelo dr'zimo.
(David Novak, 1774)

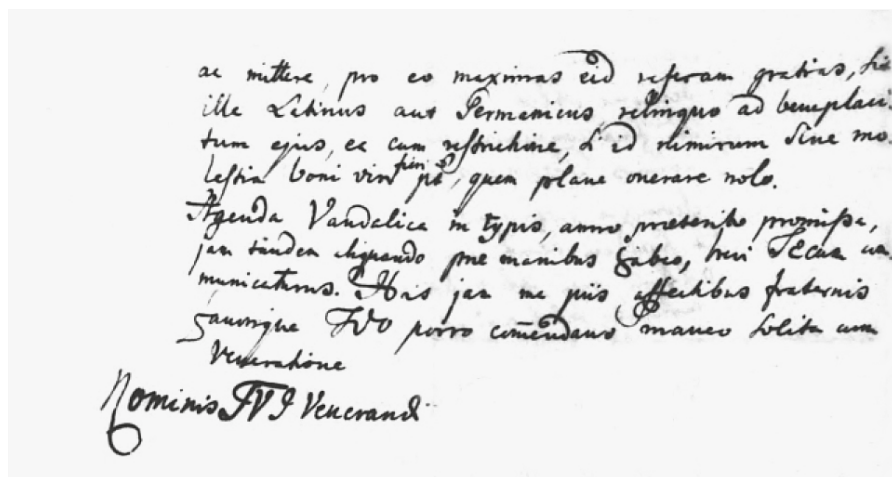
Prva (neohranjena) prekmurska knjiga

Domnevno prva prekmurska knjiga je izgubljena *Agenda vandalica* (Šebjanič 1969, 1977). Mihael Bakoš, Küzmičev učenec in njegov naslednik v Šurdu, med letoma 1784 in 1790 tudi pastor v Križevcih, kjer je med prekmurskimi Slovenci organiziral slovensko protestantsko bogoslužje, in avtor prve ohranjene tiskane prekmurske protestantske pesmarice (*Nuovi Gráduvál*, 1789) ter prireditelj prvega prekmurskega abecednika (*Szlovenszki abeczedár za drouvno deczo*, 1786), je v treh pismih (Šebjanič 1969a, 1969b, 1969c) požunskemu pastoru Mihaelu Institorisu - Mošovskemu omenjal *Agendo Vandalico* (Šebjanič 1969: 243–244). Bakoševa pisma dokazujejo, da je danes izgubljeni prekmurski obrednik dejansko obstajal, saj ga je Bakoš 28. januarja 1784 »končno le dobil v roke«⁵⁰ (Šebjanič 1969b: 57), po štirih mesecih, 5. maja 1784, pa Mošovskemu v Bratislavo »/t/i zdaj pošiljam v branje *Agenda Vandalica*, ki so bila dana v tisk leta 1587 v Monyorokeréku« (Šebjanič 1969b: 58).⁵¹ Bakoš je v pismu zapisal, da je bil slovenski obrednik natisnjen leta 1587 v Monyorókeréku, tj. v Eberavi na današnjem Gradiščanskem. Med letoma 1587 in 1589 je imel tam tiskarno Janez Mandelc, ki je po izgonu iz Ljubljane, kjer se je pripravljal

⁵⁰ »*Agenda Vandalica* in typis, anno praeterito promissa. Jam tandem aliquando praemanimibus habeo, brevi tecum communicaturis.« (Bakoš, 28. januar 1784).

⁵¹ »*Agenda Vandalica* in *Monyorokerék typis mandata anno 1587*. nunc tibi antiquitatum simillium eupido, *ad legendum submitto*, quo eum quemense aestatis subsequentis remittenda.« (Bakoš, 5. maj 1784).

na tisk Dalmatinove *Biblije*, triindvajset let bival in deloval na Ogrskem, na današnjem obmejnem območju Avstrije in Madžarske, kjer je natisnil »nad 100 del v slovenščini, hrvaščini, nemščini, latinščini in madžarščini« (Reisp 1993: 511). Tiskar, ki bi moral v Ljubljani natisniti prvo slovensko *Biblijo* (1584), je tri leta po njenem izidu v Wittenbergu natisnil v Eberavi/Monyorókeréku verjetno prvo, a danes izgubljeno prekmursko knjigo *Agenda Vandalica* (1587). Iz dopisovanja med Bakošem in Mošovskim ne izvemo, kdo je bil njen avtor. Mogoče se je pisec prekmurskega obrednika zgledoval po Trubarjevi *Cerkovni ordnungi* (1564), avstrijski agendi iz leta 1571 ali madžarski, ki jo je napisal István Beythe in jo je leta 1582 v Güssingu natisnil Janez Mandelc. Verjetno jo je kot (jezikovno) predlogo upošteval tudi Bakoš, ko je pisal rokopisni obrednik *Agenda sermone vandalicis conscripta* (1785), saj je pregledoval *Agenda Vandalicis* štiri mesece, preden jo je poslal Mošovskemu. Če pri tem pomislimo še na Dalmatinov *Ta kratki Wirtemberski catechismus* (1585) in *Agenda* (1585), ki bi tudi lahko bila sočasna predloga izgubljenemu prekmurskemu obredniku (Šebjanič 1969: 245), potem sočasnost slovenskega knjižnojezikovnega dogajanja v avstrijskem in ogrskem okolju potrjuje dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika v alpskem in panonskem jezikovnem prostoru in izpostavlja povezovalno vlogo Janeza Mandelca, ki je natisnil prvo slovensko kranjsko knjigo *Jezus Sirah* v prostoru matičnega slovenskega ozemlja (Dalmatin, 1575) in prvo tiskano slovensko prekmursko knjigo sploh (izgubljena *Agenda Vandalicis*, 1587).

Slika 21: Bakoševo pismo Mošovskemu, 28. 1. 1784.

Agenda Vandalica in Monasterio typis
 data 1787. anni MDCCCLXXXVII. antipistula. Pri
 cum cupido, ad legatum Submitto, quocumque
 mense affertur, remittenda. Nisi hoc tempore
 te memini dignis gratificare Venarunde Tante,
 nullis potest. Alod mandata Tolivastile, in
 pamp Baroci R. Cos. luis Blendea Hole, po
 pns fit mrossum, mali congruatur: oratori
 ran passim vigne edificantur: Juvenes, exigua
 Scienti theologia in hie: ordinantur, nec tu suffi
 ciant. Bprieas, adque remota fideat. Largo
 ergo est nescis, ut pro operariis orare videri
 tamur. His iam Antastea valedicere Tute ven
 randa MDCCCLXXXVII ex animo precando, neque ita
 amiche fraternisque Nis affectibus sumillima
 mrosimado, mane.

„Meplemiofas,
 Simojiofas
 Baktiofas

Slika 22: Bakoševo pismo Mošovskem, 5. 5. 1784.

Oblikovanje prekmurskega knjižnega jezika v cerkvenih in posvetnih tiskih

Na oblikovanje prekmurskega knjižnega jezika kot nadnarečne tvorbe je razlikovalno do kranjščine vplivalo dejstvo, da v prekmurskem prostoru ni bilo (slovenskih) mest, zato tudi ne slovenskega meščanstva (na Kranjskem je Ljubljana začela postajati v 16. stoletju kulturno, upravno in politično središče Slovencev), ki bi razvijalo svoj način sporazumevanja in tako sooblikovalo knjižni jezik. Prekmurščina se je zato v 18. stoletju oblikovala kot nadnarečna tvorba ravenskega in goriškega narečja (kasneje normo sooblikuje še dolinsko narečje) brez vpliva mestne govorice, vendar pa razlikovalno do panonske kajkavščine in alpske kranjščine. Na protestantski odnos do jezika je vplivala predvsem reformatorska miselnost, na katoliški krog, ki ga je konec 18. stoletja vodil Mikloš Küzmič, pa tudi želja, da se izboljšajo življenjske razmere ubogega prekmurskega kmeta in da se poskrbi za njegovo izobrazbo ter razvoj – sprva izrazito teološko usmerjena kultura je v Prekmurju začela sprejemati tudi že vplive prepородne razsvetljenske miselnosti, zlasti ker sta bila poudarjana pomen izobraževanja in vrednost življenja.

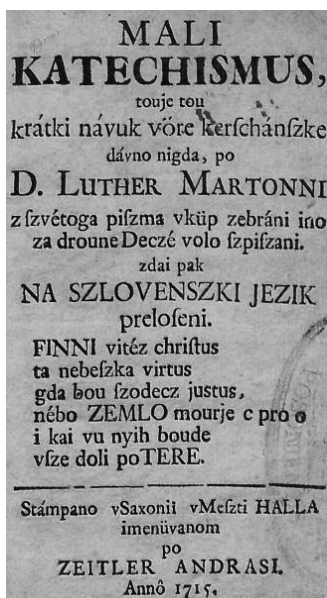
Prekmurski knjižni jezik se je uveljavil v protestantskih in katoliških tiskih 18. stoletja, najvišjo stopnjo razvoja je doživel v prvi polovici 19. stoletja, v leposlovju se je potrdil s prevodi madžarskih romantikov, npr. Petőfija, Vörösmartyja in Gyulayja, imel je razvito publicistiko, npr. v Budimpešti izhajajoči prvi prekmurski časopis *Prijatelj* (1875–1879), kasneje npr. *Novine*, *Marijin list*, *Kalendar*, *Dober pajdas*.

Prekmurski protestantski in katoliški pisci	
Protestanti	Katoličani
Franc Temlin	Mikloš Kúzmič
NN (Mihael Kotsmar/Kerčmar)	Jožef Košič
Mihael Sever	Jožef Borovnjak
Števan Kúzmič	Imre Agustič
Mihal Bakoš	Franc Ivanocy
Števan Sijarto	Jožef Klekl st.
Mihal Barla	Jožef Klekl ml.
Štefan Lülík	Ivan Baša
Aleksander Terplan	Števan Kúhar
Janoš Kardoš	Avgust Pavel
Janoš Flisar	Jožef Baša Miroslav

Slika 23: Izbor najpomembnejših prekmurskih protestantskih in katoliških piscev.

Prekmursko slovensko slovniško izrazoslovje je prvi oblikoval Košič v prevodu madžarske slovnice *Krátki Návuk Vogrszkoga Jezika za Zacsetnike* (1833), zanimivo so ga dopolnjevali Kardoševi jezikovni priročniki, npr. *Nóve ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznicski söl I-IV zlócs* (1870–1872) in *Návod na vogrszki jezik* (1871b), sodobno novoslovensko terminologijo pa je po Janežič-Sketovem in Breznikovem vzoru uzakonil Avgust Pavel v prvi prekmurski slovenski slovnici napisani v madžarskem jeziku *Vend nyevltan* (Pavel 1942), ki je prevedena v slovenščino in izdana v knjižni obliki (Pavel 2013 = *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyevltan*, ur. Marko Jesenšek, prevod Marija Bajzek). V slovenščino prevedena Pavlova slovnica kaže, da je bil prekmurski jezik dobro razvit in funkcijsko popoln, usposobljen za najzahtevnejša jezikovna izražanja in ubesedovanja (prevod *Svetega pisma* in druga cerkvena besedila, zgodovinska besedila, učbeniški sestav, publicistika, leposlovje, strokovni jezik ...). Avgust Pavel je s svojim slovniškim delom dokazal, da je bil prekmurski jezik v nekem obdobju razvoja ob osrednjeslovenskem kranjskem prav tako knjižni, oz. da smo imeli Slovenci dve knjižni različici (osrednjeslovensko kranjsko in vzhodnoslovensko prekmursko), ki sta se šele sredi 19. stoletja združili v

enotni slovenski knjižni jezik. Pavlova slovnica je dokument tistega časa in kaže normo in predpis jezika, ki smo ga upravičeno imenovali za knjižnega. Raziskovalci zgodovine slovenskega knjižnega jezika so dobili 70 let po nastanku rokopisa z objavo slovnice (Pavel 1942, 2013, 2020) prepotreben dokument, ki priča o razvitosti in obstoju prekmurskega knjižnega jezika.

Slika 24: Franc Temlin,
1715: *Mali katechismus*.

Slika 25: NN (Mihael Kotsmar/Kerčmar),
1725: *Abecedarium Szlowenszko*.

Prekmurska književnost se začinja v 18. stoletju kot stranski dosežek protestantizma z zahtevo, da mora vsak vernik brati *Sveto pismo* v maternem jeziku. Prva ohranjena prekmurska tiskana knjiga je protestantski verski učbenik *Mali katechismus*, ki ga je leta 1715 izdal Franc Temlin. Knjižica obsega 48 strani, natisnjena pa je bila v Halleju na Nemškem. Gre za prevod Lutrovega malega katekizma iz madžarščine (András Torkos: *Győri Katechismus*, 1709) in je prvi poskus, da se začne prevajati *Sveto pismo* v prekmurski knjižni jezik. Temlin je v predgovoru prosto povzegal mesta iz *Svetega pisma* stare in nove zaveze (Ezekiel, Prvo pismo Korinčanom) in navajal svoje prevode posameznih mest iz Prvega pisma Korinčanom, Pisma Efežanom in Prvega Petrovega pisma. Prekmurščino je poimenovalno ločil od kajkavščine, ki je bila do takrat nadomestni knjižni jezik v prekmurski cerkvi. Zapisal je, da je katekizem prevedel v »čisti slovenski jezik«, tj. v

knjižni jezik prekmurskih Slovencev, ne v »*slovenski jezik*«, kot so takrat imenovali kajkavščino:

Dabi biu pak vpamet vzeu ino dobro znao, kai vu *naffem fzlovenfzkom jeziki*, neili leprai drügi nábosni knig, nego efche i ete mále ino nai potrebneiffé knificze, velikaje fzükésína, ftímau fzem, kai bi nebilo brezi vfzega hafzka, ako bi fze katechismus nemfski *na naff fzlovenfzki jezik* oberno, ftero fzkerb fzem jafz na fzébe gori vzéu, ino fzem katechifmus v kriftuffi pocfivajécfega D. M. L. k fteromi fze je vecs nikeliko hafznoviti, naime pak máloi Deczi potreibni redóv priverglo, fztákfov páfzkov, zkákfov fzem naibole mogau, na *csifzti fzlovenfzki jezik prelofo*. Steroga zdai Tebi Priáteu vkristuffi offerfujem i tou vörjem kai ako eto moje, delo pri Tebi priétno boude, ino ako Ti verno fnyim fíveu boudes, zadofztnim tálom Tebé na právo kriftuffeovo poznánye pripela, ino na vfze kerfchánfzko fítka regule navcsí. (Temlin 1715: 8)

Temlin je poskušal oblikovati nadnarečno novotvorbo, ki bi bila razumljiva v širšem prekmurskem govornem prostoru, zato se je naslonil na dolinsko podnarečje in ravensko-goričke govore.

Druga ohranjena prekmurska knjiga je abecednik neznanega avtorja (mogoče je avtor Mihael Kotsmar/Kerčmar) iz leta 1725. *Abecedarium Szlowenzsko* obsega 9 strani, jezikovno je podoben Temlinu, prekmurske otroke (»drobno detzo«) uči branja in pisanja po črkovalni metodi in dodaja deset božjih zapovedi, molitve in tri psalme.

Protestanstko knjižno tradicijo nadaljuje Mihael Sever, ki je leta 1747 iz nemščine prevedel *Réd zvelicsánsztva* in ga posvetil »lúblenomi slovenskomi narodi«, in izboljšal Temlinov pravopis (Novak 1976: 47). Števan Küzmič je leta 1754 natisnil četrto ohranjeno prekmursko knjigo *Vöre krsztsánszke krátki návuk*, v kateri je na 296. straneh objavil prevod Lutrovega malega katekizma, odlomke iz *Svetega pisma* in molitve ter 19 iz nemščine prevedenih verskih pesmi. Leta 1771 je v nemškem mestu Halle izšel njegov *Nouvi Zákon*, celoten prevod *Svetega pisma Nove zaveze* v prekmurščino in prvi slovenski prevod *Svetega pisma* iz grščine. V Predgovoru je poudaril posebnosti prekmurskega jezika in opozoril na tri pomembne besedne zveze (1) »slovenski narod«, (2) »jezik vogrskih Slovenov« in (3) »slovenske knjige« (poimenovanje »slovenski narod« se je v Prekmurju pojavilo prej kot na Kranjskem):

(1) Meo je i mà efese Gofzpodin Boug vfzigdár, kakti na vefz cslovecsánfzki, tak i na veíz *Szlovenfzki národ* vu etom izvojo Bo'zánfzko fzkrb. (Küzmič 1771: Predgovor, § 13)

(2) Ár tej nafí *Vogrfzki fzlovenov jezik* od vfzej drügi dofzta tühoga i fzebi lafzftivnoga mà. (Küzmič 1771: Predgovor, § 14)

(3) Obfzlejdnym razmis i eto; kí ete Nouvoga Zákona fz. *Szlovenfzke knige* vtvojem maternom jeziki ftés, ali je fteo bodes: (Küzmič 1771: Predgovor, § 16)

Števan Küzmič je v dodatku k *Nouvemu Zákonu* na petih straneh objavil tudi odlomke iz Stare zaveze: *Nífterez-Sztároga Zákonu vö vzéte Epístole*. Prevod je vrhunsko delo slovenske književnosti, z njim se je oblikoval »lokalni jezik«, prekmurska knjižna različica pri prevajanju svetopisemskih besedil. Števan Küzmič je v *Nouvem Zákonu* (1771) normiral prekmurščino kot umetno nadnarečno jezikovno tvorbo ravenskega in goriškega narečja, ki se je po protestantskih piscih Bakošu, Sijartu, Barli, Lülüku in Terplanu potrdila v katoliških tiskih Mikloša Küzmiča in pri njegovih nadaljevalcih, npr. Košič, Borovnjak, Agustič, ki so standardizirali podobo knjižne prekmurščine z zelo razširjenimi in braniimi knjigami. V cerkvenem slovstvu je pomembno vlogo pri izobraževanju Prekmurcev in uzaveščanju prekmurskega knjižnega jezika opravilo sedem knjig Mikloša Küzmiča, med njimi predvsem *Szvéti evangejeliomi* (1780) in v prekmurskem jeziku največkrat ponatisnjena *Kniga molitvena* (1782) ter *Krátka summa velikoga katekizmusu* (1780a), *Szlovenszki silabikár* (1780b), *Pomoucs beté'snih, i mirajoucsih* (1781), *ABC kni'sicza na narodni soul haszek* (1790) in *Sztároga i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka summa* (1796).

Slika 26: Števan Küzmič, 1771: *Nouvi Zákon*.

Prva posvetna prekmurska knjiga je *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo* (Sijarto 1807), tj. besedilo starešin pri snubljenju in vabljenju na svatbo, vsebuje pa tudi več posvetnih pesmi. V posvetnem slovstvu je prekmurski knjižni jezik dosegel višek v narodno-prebudnem delu Jožefa Košiča. Prekmurskim otrokom je po Slomškovem vzoru nedeljske šole posredoval osnovno znanje o pisanju, računanju, zgodovini, omikanosti in krepitvi moralnosti v delu *Zobrisani Szloven i Slovenka* (1845), po Kremplovih *Dogodivščinah štajerske*

zemle je spisal prvo prekmursko zgodovinsko knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848), v rokopisu pa je ostalo njegovo najpomembnejše zgodovinsko delo *Starine železnih ino salaskih Slovenov* (Košič 1992; Košič, Gruden 1914). Košič je prenovil prekmurščino 18. stoletja in je po Miklošu Küzmiču dosegel njeno najvišjo stopnjo omikanosti ter jo izrazno in slogovno povsem približal literarni zvrsti. Razvita je bila tudi strokovna literatura, npr. Agustičev učbenik *Prirodopis s kepami za národne šole* (1878).

Nekatere oblikoslovno-skladenjske lastnosti prekmurskega knjižnega jezika

Prekmurski knjižni jezik se je razlikovalno od osrednjeslovenskega kranjskega oblikoval v panonskem jezikovnem prostoru, v katerem se je razvijal v stiku s slovenskim vzhodnoštajerskim pokrajinskim jezikom, hrvaškim kajkavskim in madžarskim. Pokrajinsko knjižno podobo je začel dobivati v prvotiskih prekmurskih protestantov v prvi polovici 18. stoletja, standardiziral pa se je v Küzmičevem prevodu *Nouvega Zákona* (1771). Prekmurski knjižni jezik je prepoznano določil prvi prevod *Svetega pisma Nove zaveze* iz originalnega svetopisemskega jezika (grščina nove zaveze) z več arhaičnimi oblikoslovno-skladenjskimi rešitvami in s posrednim nadaljevanjem jezikovne tradicije stare cerkvene slovanščine:

Deležniško-deležijski skladi na -č/-ši

I gda bi vzeó ti pét lejbov krúha i ti dvej ribiczi *zgliednovfi* vu nebéfza blagofzlovo je je i vलोmo je te krúh i dao ga je vucsenikom fzvojim; da bi ga nyim dáli: i tiví dvej ribiczi túdi je vřezejm razdejlo. (Š. Küzmič 1771: 12, Mar. 6,41)

Ar *fzem* i jafz pod obláfztyom *bodoucsi* cslovik, ki pod fzebom mam vitéze: i csi ercsém etomi, idi, ino ide; i drúgomi, prídi, i pride; i fzlugi mojemi, csíni eto, i vesiní. (Š. Küzmič 1771: 2, Mat 8,9)

Trpno izražanje s *se*

Pelana fzta pa i dvá drúgiva hüdodelnika: ka *bi fze* `znyim navküp *vmourila* (Š. Küzmič 1771: 252, Lk 23,32)

Tvorba prihodnjika (dovršeno dejanje v prihodnosti izraža dovršni sedanjik)

Príde pa dén goszpodnov, liki tát vnocsi; vfterom nebéfza skrípanyem *preminéjo*, `zivlofzti pa razhiczane *fze rafzpifztjjo*, zemla pa i, ftera fzo na nyej, dela *fze zgorijo*. (Küzmič 1771: 722, 2Pt 3,10)

Panonski tip zanikanja (besedno zanikanje)

Farizeus pa vidoucsi, csüdiviao fze je: ka *fze je* prvle *nej mujo* pred obedom. (Küzmič 1771: 209, Lk 11,38)

V oblikoslovju npr. posebnosti pri sklanjatvi moškega, ženskega in srednjega spola:

angyeo, krao : *angyela, krala*; *pesz*, mest., or. ed. *pri pszovi, z-pszom*; im. mn. *peszovi*, mest., or. mn. *pri pszaj, z-pszami*; *den, dneva* or. mn. *z-dnevami*; *cslovik*, mn. *lüdje*;

goszpa, im. mn. *goszpe/gospév*, daj. mn. *goszpa*, mest. mn. *pri goszpa*, or. mn. *z goszpami*; *ocsá* (a-jevska sklanjatev), rod. ed. *ocsé*, im. mn. *ocsevje*, rod. mn. *ocsev*, mest. mn. *pri ocsaj*, or. mn. *z ocsami*; or. ed. -ov/-uov: *z-molitvouv*, mest. mn. -h → -j: *vu cerkvaj*;

vremen, im. mn. *vreimeni/vreimena*, rod. mn. *vreimenov*; *nebesza, pri nebeszaj, z-nebeszami*; *leito*, mest. mn. *leitaj*, or. mn. *z-leitami*.

V besedju je prisotno prevzemanje iz madžarščine (kalki in germanizmi) in predvsem večjezičnost ogrske države, v kateri je bila latinščina globalni uradovadni jezik, madžarščina državni prevladni jezik, slovenščina samo-umevni regionalni jezik, kajkavščina pa nadomestni jezik Prekmurcev v cerkvi in knjigi.

Razlikovalno besedje: *cintor* (pokopališče), *lésinca* (lestev), *léjs* (les; križ) *groubišče, gárice* (ročni voziček), *goušča* (gozd; zmeda).

Novotvorbe: *vòdec* (vodja), *želávec* (kdor kaj želi), *glédarica* (vedeževalka), *večérjenica* (jedilnica), *jezérnik* (poveljniki), *vládniczke* (vladarji), *čevkáč* (čvekač), *pláçar* (plačnik), *slobodnjácke* (svobodnjaki), *štrták* (četrtnik, četrtni oblastnik = Herod Antipa), *zàprtek* (vsebina), *ftišíteo* (tolažnik), *vöríteo* (upnik).

Pojmovni izrazi: *obesélnost* (tolažba), *prvotína* (prvenec), *človéjstvo* (človečnost), *pòdstava* (podlaga, temelj), *lagóuta* (slabost), *obsencavajúóci* (obsenčujoč), *obsrčnoti se* (opogumiti se).

S kratko analizo rabe participov sedanjega in preteklega časa (deležniško-deležijski skladi na -č in -ši) v starocerkvenoslovanskem prevodu *Nove zaveze* prikazujem vpliv biblijskih besedil na skladenjsko podobo prekmurskega knjižnega jezika. Pogosta raba participov na -y (-č) in -s (-ši) je značilna za staro cerkveno slovanščino in prekmurski knjižni jezik, Trubarjeva kranjščina in osrednjeslovenski knjižni jezik v Japljevem prevodu *Biblije* oblik na -ši ne poznata, oblike na -č pa uporabljata le redko, praviloma le v klišejskih vzorcih, npr. *inu je odgovoril rekoč*.

Prekmurski prevajalec Števan Küzmič (*Nouvi Zákon*, 1771) ni poznal starocerkvenoslovanske predloge, kljub temu pa je ohranjal arhaično panonsko besedje in oblikoslovno-skladenjsko izražanje s participi, zato sklepam, da gre za izvirno slovansko skladenjsko možnost, ki se je v panonskem jezikovnem prostoru ohranila iz obdobja stare cerkvene slovanščine. Površinsko je na tako izražanje vplivala tudi grščina, saj je Števan Küzmič prvi Slovenec, ki je prevajal *Sveto pismo Nove zaveze* iz originalnega jezika, globinsko pa se je naslonil na značilni slovanski skladenjski način izražanja. Panonska slovenščina je ohranila posebno zakonitost jezika, tj. potrebo po skladenjskem strnjanju zapleteno zloženih povedi, ki je bila znana že v stari cerkveni slovanščini. Taka povezava pa (lahko) kaže na kontinuiteto v razvoju slovenskega jezika v panonskem prostoru in na starocerkvenoslovanske vzorce, ki so se kot skladenjski arhaizmi in kot knjižni standard prenesli tudi v prekmurski knjižni jezik.

Deležnike in deležja na *-č* in *-ši* je prekmurski knjižni jezik prevzel iz stare cerkvene slovanščine. Njihovo rabo je omejil, vendar pa je ohranil vse bogate izrazne možnosti in glagolsko-imensko razvejanost, ki jo omogoča participialno izražanje. Deležja na *-č* izražajo istodobnost, deležja na *-ši* pa preddobnost dogajanja, Števan Küzmič pa je oblike uporabljal tudi v prilastkovni, samostalniški in prislovni funkciji.

Izražanje istodobnosti z deležji na *-č* se v starocerkvenoslovanskem in prekmurskem prevodu zelo dobro prekriva in kaže, da sta oba knjižna jezika zapleteno zložene povedi pogosto strnila z deležijskimi polstavki:

Vědy že is. Mysli imъ i reče imъ. (SCS, Mat 12,25)

Znajoucsi pa Jezus mífzli nyihove ercsé nyim: (Š. Küzmič 1771: 39, Mat 12, 25)

I abie vъschodeъ otъ vody. I vidě razvoděšta sę nbsa. (SCS, Mar 1,10)

I precsi gori idoucsi od vodě vido je odprta neběza; (Š. Küzmič 1771: 103, Mar 1,10)

Seveda pa se prevoda ne ujemata v popolnosti, saj je Števan Küzmič po doslej znanih podatkih uporabljal le grško predlogo (domnevno je primerjal še madžarski prevod), ne pa tudi starocerkvenoslovanske. Tako je zapisano tudi v Predgovoru k *Nouvemu Zákonu*:

Liki je i Gofzpodin Boug na tou nadigno Stevana Küzmicsa Surdánfzkoga Farara: kí je zGreskoga pouleg premoucfi i pomáganya Dúha fzvétoga zvelikom gyedrnofztjom na ete, kákľega ftés i csüjes, jezik czejli Nouvi Zákon obrnyeni i fztroskom vnuogi võrni dúsicz võ zoftámpani i tebi rávno tak za toga zroka, za fteroga volo ti je 'ze pred temtoga od nyega fzprávleni Vóre Krfztíánľzke Krátki Návuk i vHalli 1754. ftámpani, vrokè dáni. (Š. Küzmič 1771: Predgovor, § 14)

Med obema slovanskima prevodoma je skoraj tisoč let razlike, zato je med njima tudi nekaj razlik pri rabi participov – Küzmič je razvezal v priredje ali odvisnike nekatera mesta, na katerih ima starocerkvenoslovanski prevod participe:

Rachilъ *pláčŕšti se* čjędъ svoichъ. I ne chotčeaše utčšiti se. (SCS, Mat 2,18)
Rachel *je joukala* fzvoje Szini, i nej fze je fteila obefzeliti záto; kaj ji je nej bilou. (Š. Küzmič 1771: 8, Mat 2,18)

I pristŕpišę kъ nemu narodi mnodzi, imŕšte sъ sobojŕ chromy. (SCS, Mat 15,30)
I prislo je k nyemi lüfztva vnogo majoucsi fzebom plantave, (Š. Küzmič 1771: 52, Mat 15,30)

Izražanje preddobnosti se prav tako dobro prekriva v obeh jezikih, čeprav je pogostnost deležij na *-ši* v primerjavi z oblikami na *-č* pri Küzmiču upadla in ima prekmurski prevajalec na tem mestu večkrat tudi priredje ali podredje:

i včzvalъ kamenъ velii na dvъri grobna i otide. (SCS, Mat 27, 60)
i priválavfi kamen veliki kdveram toga groba, odíde. (Š. Küzmič 1771: 96, Mat 27,60)
ostavъše bo zapovęđъ bžъjŕ. Držite předaanič čska. (SCS, Mar 7,8)
Ár, tà niháte zapovid Bo'zo, i zdr'závate tadánke lüdi prajoucsi mafzline i peháre; (Š. Küzmič 1771: 5, Mar 7,8)

V Mar. 7,8 izraža starocerkvenoslovanski particip preddobnost v sedanjosti, Küzmič pa je to izrazil z osebno glagolsko obliko *ta nihate*. Stara cerkvena slovanščina je aktivne participe preteklega časa (deležje na *-ši*) tvorila tudi pri glagolih *iti*, *govoriti*, *videti*, Küzmič pa je preddobnost s temi glagoli izražal z deležjem na *-č* ali pa z opisno obliko *gda bi*:

da *ne prišъdъ* vъ nezačpŕ obreštętę vy sčpęštę (SCS, Mar 13,36)
Da nagyagno *pidoucsi* ne nájde váfz fzapjoucse. (Š. Küzmič 1771: 145, Mar 13,36)
i *viděvъše* že narodi. divišęn se. (SCS, Mat 9,8)
Gda bi pa tou lüfztvo *vidilo*: csüdivalo fze je, (Š. Küzmič 1771: 27, Mat 9,8)

Prilastkovna funkcija participov je v stari cerkveni slovanščini pogosta, in sicer se v pridevniški obliki vežejo z različnimi skloni – pogosta sta absolutni nominativ in absolutni dativ, značilna pa je tudi povedkovniška raba participov ob pomožniku *biti*:

Prъta ne vňnetъša se ne ugasitъ. (SCS, Mat 12,20)
Terft nalomleno ne potere, i *predivo kadęcse* ne vgałzi. (Š. Küzmič 1771: 39, Mat 12,20)
vъ ono v. *prišъdъ* is vъ kapęgъnaumъ. Pripade emu sčtъnikъ. (SCS, Mat 5,8)

Gda bi pa Jezus *notri* vKapernaum *fou*, prifztoupo je k nyemi eden fztotnik profžécsi ga. (Š. Küzmič 1771: 24, Mat 8,5)

mnoĝu narodu sořtju. i ne imořstemъ česo čsti. *prizъvanъ* is učeniky svoĝe gla imъ. (SCS, Mar 8,1)

Vu oni dnévi, da bi jáko vnogo lůfztva bilou, i nebi melo kaj jefzti, *prizvajoucsi* Jezus vucseníke fzvoje ercesě nyim: (Š. Küzmič 1771: 125, Mar 8,1)

Particip ob pomožniku *biti* je pri Küzmiču redkejši kot v stari cerkveni slovanščini in se z njo v tej rabi le redko ujema. Gre za particip v funkciji povedkovnika, osebka ali pa zveze *biti* + *ptc.* -*n* ter priredno vezanim participom na -č. Prevoda se le redko ujemata v rabi t. i. predikativnega participa (ob glagolih čutnega zaznavanja, npr. *videti*, *slišati*) – redki so primeri z deležnikom na -č v predikativne pomenu (Mat 11, 3); če je v stari cerkveni slovanščini pomožnik *biti* v aoristu, ki mu sledi deležnik na -č, je Küzmič particip v taki zvezi ohranil, vendar pa je namesto aorista, ki ga prekmurski knjižni jezik ne pozna, zapisal pomožnik *biti* v pretekliku (Mar 1,4):

ty li esi *grědy*. ili inogo čaemъ. (SCS, Mat 11,3)

Erkao nyemi je: tí fzi te *pridoucsi*, ali pa drügoga mámo csakati? (Š. Küzmič 1771: 35, Mat 11,3)

byistъ ioanъ *krъstę* vъ pustyni. i *propovědaje* krъštenie pokaaniju. (SCS, Mar 1,4)

Bio je pa Ivan *krfztávajoucsi* vu půfcsavi i *predgajoucsi* krfzt pokoure na odpůfcsanye grejhov. (Š. Küzmič 1771: 103, Mar 1,4)

Posamostaljeni participi so v stari cerkveni slovanščini zelo pogosti, enako tudi v prekmurskem knjižnem jeziku. Oba slovanska prevoda se v tej rabi dobro ujemata, čeprav je pri Küzmiču participialna raba nekoliko upadla (izražanje v prihodnosti):

glas vъpíjjořtaago vъ pustyni. (SCS, Mar 3,3)

Gláfz *kricsecsega* vu pufcsavi. (Š. Küzmič 1771: 103, Mar 3,3)

eteri že *otъ* *stojěstichъ* tu. Slyřavъše glachō. (SCS, Mat 27,47)

Níki pa *zti* tam *fztojěcsi*, fzlífavfi, fzo erkli: kaj Eliafa zově ete. (Š. Küzmič 1771: 96, Mat 27,47)

grejdy že po mně krěplei mene estъ. (SCS, Mat 3,11)

ki pa za menom *pride*, mocsnejfi je od méne, (Š. Küzmič 1771: 10, Mat 3,11)

Prislovna funkcija deležnikov je značilna predvsem v predmetnih zvezah s tožilnikom, tudi ob glagolu zaznavanja, ki se veže s tožilnikom (verbum finitum). Pri Küzmiču se deležniki v tej zvezi pojavljajo vedno kot desni prilastki, v stari cerkveni slovanščini tudi na levi strani:

I vidě razvoděšta se nbsa. i *dochъ* ěko golōbъ *sbchodeštъ* na nъ. (SCS, Mar 1,10)

I preczi gori idoucsi od vodě vido je odprta nebělza; i *Dühà*, liki golouba, *doli idoucsega* na nyega. (Š. Küzmič 1771: 103, Mar 1,10)

vidě tьštq ego *ležqštq*. (SCS, Mat 8,14)

I gda bi priľao Jezus vu Petrovo hi'zo, *vidoje puniczo* nyegovo *le'zécso* vu trésliki. (Š. Küzmič 1771: 25, Mat 8,14)

vidě čka na mъzďnici *sědęšta*. imenemъ mat'tea. (SCS, Mat 9,9)

vido je ednoga *csloveka fzedécsega* na máuti po iméni Mataja, (Š. Küzmič 1771: 28, Mat 9,9)

Števan Küzmič je stik s staro cerkveno slovanščino ohranil posredno preko glagoljaške tradicije, ki je v panonskem prostoru po odhodu Cirila in Metoda ostala prisotna v manjši meri. Glede rabe deležniško-deležijskih skladov sta si oba slovanska jezika podobna, najbolj pri izražanju dobnosti. Če nastajajo razlike, jih je potrebno pripisati časovni oddaljenosti obeh prevodov in osebnemu stilu prevajalcev, sicer pa lahko govorimo o kontinuiteti prevodov. Razlike so največje pri rabi participov ob pomožniku *biti*, ki je grško kalkirana, zato je Küzmič take zveze raje razvezoval. Povedkovniška raba participov ni bila slovenska (slovanska) skladenjska rešitev, zato se oba prevoda na teh mestih le redko ujemata. Vse ostale podobne rešitve (krajšanje zapleteno zloženih povedi, polstavčno izražanje istodobnosti in preddobnosti, prilastkovna, samostalniška in prislovna raba participov) pa kažejo, da se je med obema prevodoma ohranila (posredna) jezikovna povezava, ki je osrednjeslovenski kranjski prevodi cerkvenih besedil ne poznajo – oblik na *-ši* v kranjskih prevodih *Svetega pisma* od Trubarja naprej tako rekoč ni in so dosledno razvezane v priredja oz. podredja, redke oblike na *-č* pa so rabljene le v klišejskih zvezah oz. kot levi prilastki ali posamostaljeni pridevniki.

Poenotenje slovenske knjižne norme

Približevanje prekmurske in kranjske knjižne različice je intenzivno potekalo od »odkritja« prekmurskega knjižnega jezika in Küzmičevega *Nouvega Zákona*, ki sta ga Kopitar in Čop priporočala osrednjeslovenskim piscem kot zgled čiste in arhaične slovenščine. Po Ravnikarjevem poskusu prevzemanja skladenjskih sredstev prekmurskega knjižnega jezika v kranjski oblikoslovnno-skladenjski sestav, npr. deležijskega izražanja isto- in preddobnosti, rabe trpnika s *se*, razlikovanja med nedoločnikom in namenilnikom, in vzhodnoštajerskim knjižnim poskusom, ki se je pokazal kot zanimiv posrednik

pri poenotenju prekmurske in kranjske knjižne norme (Jesenšek 2015g: 36–51), se je sredi stoletja vendar lahko oblikovala skupna slovenska knjižna norma (Orožen 1996a). Združevalna novoslovenščina je na normativni ravni nadomestila nekdanje »lokalne« slovenske knjižne različice, ki so se začele umikati v narečne okvire – prekmurščina je po izgubi »knjižnosti« v obdobju taborskega gibanja ostala del panonske narečne skupine.

Prehod prekmurščine iz knjižnih v narečne okvire pa se kljub zgodovinskemu trenutku in ideji Zedinjene Slovenije ni zgodil »čez noč«. Prekmurški katoliški pisci so sprejeli novoslovenščino kot predpogoj za združitev vseh Slovencev v eni državi, protestanti pa oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika na levi in desni strani Mure niso razumeli državotvorno. Še naprej so zagovarjali samobitnost prekmurskega jezika v odnosu do madžarščine in novoslovenščine. Šlo je za nejezikovno odločitev, ki je bila cerkveno-politično pogojena – poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja so razumeli kot prevlado slovenske katoliške večine nad prekmursko evangeličansko manjšino. Bali so se, da bo narodnostna združitev »avstrijskih« in »ogrskih« Slovencev v eni državi pomenila tudi versko združitev in poenotenje katoliške vere na celotnem slovenskem geografskem in nacionalnem prostoru. Pred očmi so imeli jezik v cerkvi kot sredstvo verskega pridobivanja, niso pa še prepoznali narodotvorne vloge enotnega slovenskega knjižnega jezika, ki so jo začeli širiti katoliški duhovniki z Borovnjakom na čelu. Šlo je za različna pogleda na vlogo jezika v razvoju naroda, celo za različna jezikovna koncepta, ki sta begala uporabnike in povzročala krizo identitete, s tem pa napovedala zastojno obdobje v razvoju prekmurskega jezika.

Borovnjak je v najtežjih razmerah v razvoju prekmurskega jezika v drugi polovici 19. stoletja skrbel za izdajanje prekmurskih katoliških tiskov. S ponatisi knjig Mikloša Küzmiča, npr. *Szvėti evangelií* (1858), *Kniga molitvena* (1864) ali *Veliki katekizmus* (1864), je ohranjal tradicijo prekmurskega jezika, ki ga je približeval novoslovenščini ter spodbujal slovensko jezikovno poenotenje – objavil je prvo prekmursko knjigo v novoslovenšini *Angleska služba* (ok. 1890).

Poenotenje slovenskega jezika so katoliški pisci pokazali navzven tudi tako, da so prekmurico (na osnovi ogrice), ki so jo uporabljali v tiskih 18. stoletja, zamenjali s slovenico. Martina Orožen (1996a: 356) pisavo prekmurskih tiskov pred poenotenjem knjižne norme imenuje »madžarska grafika«, Vilko Novak (1976: 13) in Natalija Ulčnik (2009: 141) uporabljata strokovni izraz »madžarski črkopis«, Jesenšek (2005: 32) »ogrica«, vendar se zdi umesten predlog, da se pisava prekmurskega knjižnega jezika imenuje

»prekmurski črkopis« (Dudás 2012: 149), saj vsebuje znake, ki označujejo prekmurske glasoslovne značilnosti in jih madžarski črkopis ne pozna; predlagam, da se imenuje »prekmurica«

Protestantski in katoliški pisci v drugi polovici 19. stoletja niso imeli enakega pogleda na prekmurski jezik. Franc Ivanocy, najznamenitejši prekmurski narodni buditelj in začetnik katoliške publicistike v 20. stoletju, je zagovarjal enotni slovenski knjižni jezik in narod ter zavračal vendsko teorijo, za ohranjanje statusa prekmurskega knjižnega jezika pa se je najbolj zavzemal evangeličanski duhovnik Janoš Kardoš. Prizadeval si je za prekmursko šolstvo, izdajal je cerkvena besedila, prirejal krščanske pesmi ter prevajal madžarske romantične pesmi v prekmurščino. Kardoš je kot mojster jezika zaslovel s prevodom epa Janosa Aranyja *Toldi* (1921) in s posmrtno objavo *Toldia starost i smrt* (1925), za katero je poskrbel Janoš Flisar, ki se je v opombi k prevodu (objavljen je bil v nadaljevanjih) podpisal kot Red.(itel) – bil je pomočnik odgovornega urednika Adama Lutharja; Kardoša je imenoval za največjega prekmurskega pisatelja in prevajalca/prepesnjevalca 1. in 3. dela Aranyjevega epa v slovenski jezik:

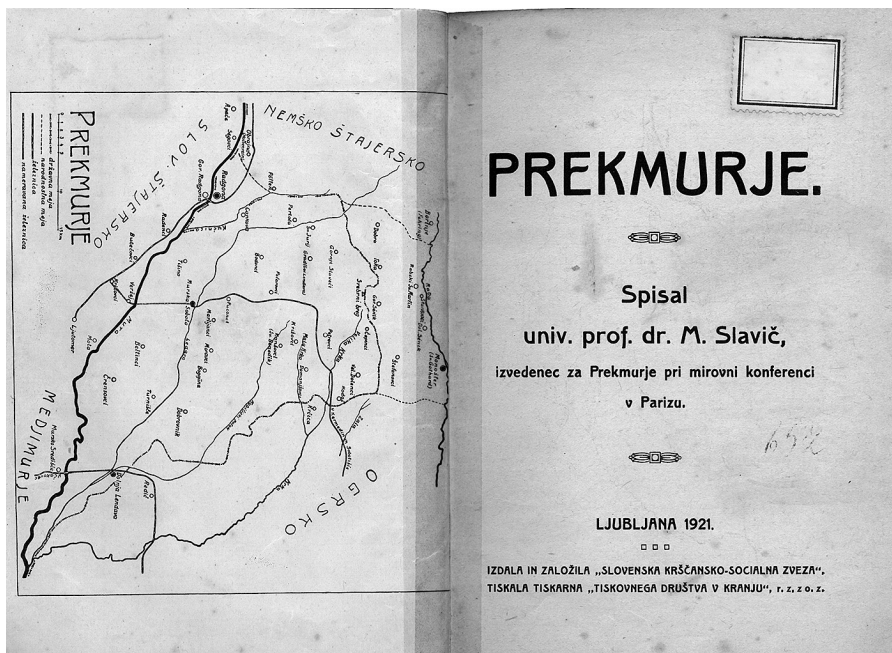
Nas najveksi pizáteo, Kardos János bivsi hodoski dúhovnik, je Arany Jánosa na vsze kulturne jezike dojobrnyene héresnye »Toldi« trilogie (versusko pripovedaványe) prvi i trétji tao tudi poszlovensco. – Prvi tao, »Toldi,« je 1921. leta vónastampani; trétjega tála rokopisz szmo pa nê dávno vzeli od ednoga velikoga priátela nasega jezika. Té tao pod zgorányim titulusom zda zacsneto – brez vszáke poszebne tendence – szamo zato na ocsivesznozst dati, naj Kardos Jánosa drága örocsina neveszne, nego nyegove lépe recsi i govorénya nase csititele bogatijo vu znányi nasega szlovenszkoga jezika. (Red.) (Düsevni list 1925: 20)

Kardoš je v svojih berilih kot prvi v slovenščini objavil prevode madžarskih pesnikov, npr. Aranyja, Petőfija, Vörösmartyja, Vajde, pred tem pa je leta 1848 uredil pesmarici *Krsztsanszke cerkvene peszmi* in *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*. Kardoš nikoli ni spodbujal vendske teorije o izvoru prekmurščine, vendar pa se ga je zaradi lojalnosti do madžarske politike taka oznaka neupravičeno prijela. Protestantski in katoliški odnos do jezika se v drugi polovici 19. stoletja nista več ujemala.

Vrnitev Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju

Službeni brzozjav (telegram) je poslalo z Pariza Francozko poslaništvo v Belgrad 6. toga meseca, v šterom naznanja, da je naša slovenska krajina prikapčena k Jugoslaviji. To je v Parizi na mirovnoj konferenci potrjeno i čaka še samo na podpis. Z tem se je

spunila želja, vroča pravična, da bi se prekmurski Slovenci zdržili z svojimi brati na ono stran Müre brez krvnoga prelejanja, kak so vsikdar naglašivali i srčno želeli pa prosili jezeri ino jezeri dobrog Boga. Do popolne rešitve počakajte mirno, molite i se Vüpjajte! (Novine 1919: 4; 17. 8. 1919)

Slika 27: Matija Slavič, 1921: *Prekmurje*.

Po prvi svetovni vojni se je slovenski jezik v Prekmurju in Porabju začel razvijati ločeno. V Prekmurju se je dokončno uveljavil enotni slovenski knjižni jezik, prekmurska knjižna norma pa je še nadalje vplivala na jezik v Porabju, zlasti v cerkvi – pri tem pa prihaja do funkcijske dvojezičnosti porabskih Slovencev, ki uporabljajo madžarščino v javni rabi, slovenščino pa v zasebni. Sobivanje prestižnega državnega madžarskega jezika in domačega maternega slovenskega govora je izključevalno, saj se ne pojavljata v enakih funkcijskih vlogah. Prav tako pa je med slovenskimi govorcii v Porabju prisotno še neko posebno, ožje dvojezičje – gre za rabo dveh različic slovenskega jezika: (1) v cerkvi se uporablja t. i. višja različica, tj. stari prekmurski knjižni jezik, ki ni prvi jezik nobenega Slovenca in ga izven cerkvene nihče več ne uporablja, (2) v praktičnem in zasebnem sporazumevanju pa se uporablja t. i. nižja različica, tj. porabščina, ki je ena od podnarečij oz. govorov prekmurske narečne skupine.

Slika 28: Slavicev zemljevid Slovenske krajine na mirovni konferenci v Parizu.

Jezik porabskih Slovencev se je po koncu 1. svetovne vojne razvijal drugače kot prekmurščina, kljub temu pa gre za avtohtoni slovenski jezik (Mukič, Kozar Mukič 1982: 87). Stara knjižna prekmurščina se izgublja, nove sporočevaljske okoliščine in vpliv šole ter medijev (slovenski radio Monošter, časopis *Porabje*) pa tudi v Porabju vse močnejše postavljajo v

ospredje knjižno slovenščino, ki ob državnem madžarskem jeziku postaja pomemben regijski jezik. Ozko jezikovno gledano je za porabske Slovence sicer deloma nenaravna tvorba, ker niso njeni naravni govorniki, sociološko pa je čisto naravna tvorba slovenske skupnosti v Porabju, ki glede na svoje sporočevalne potrebe samostojno izbira med madžarskim in slovenskim standardom ter slovensko pokrajinskostjo oz. narečnostjo. Govorniki slovenščine v Porabju zaradi zgodovinskih in sociolingvističnih okoliščin nekoliko slabše obvladujejo eno od zvrsti knjižne slovenščine, tj. slovensko (pisno) knjižno normo, kljub temu pa so njeni materni govorniki – porabščina je njihov materni jezik, oz. t. i. jezik okolja, knjižne slovenščine pa se začnejo učiti v vrtcu in šoli. V zadnjem času je v Porabju prisotna želja, da se narečje ohranja pri bogoslužju, med tem ko se v umetnostnem jeziku, na radiu (slovenski radio Monošter) in v časopisu (časopis *Porabje*) oblikuje porabska slovenščina, ki poskuša iskati pravo razmerje med knjižno normo in narečjem.

Zaključek

Prekmurje – 950 km², 77.908 prebivalcev (2017).

Zemljepisno lastno ime za Prekmurje (pokrajina med Muro in Rabo): *Slovenska okroglina, Slovenska krajina*, tudi *Krajina*.

Madžarsko zemljepisno lastno ime za pokrajino med Muro in Rabo (od 12. do začetka 18. stoletja): *Tótság*, nato *Vendvidék*, danes *Szlovén-vidék* in *Rába-vidék*.

Različice osebnih lastnih imen za Slovence med Muro in Rabo: *Slovinci, Vendski Toti, Vendi, vogrski Slovinci* in *vendski Slovinci*.

Jezik: slovenščina (knjižni jezik), prekmurščina (narečje panonske narečne skupine)

Porabje – 94 km², ok. 3.965 Slovencev

Ozemlje na Madžarskem med reko Rabo na severu, avstrijsko mejo na vzhodu in slovensko mejo na jugu (politična in nezagodovinska ločitev dela Prekmurja od Slovenije).

Zemljepisno lastno ime: *slovensko Porabje*.

Osebno lastno ime: *porabski Slovinci, Porabec, Porabka; Slöven* (ed.), *Slovenje* (mn.)

Jezik: porabska slovenščina ali porabščina (govor goriškega podnarečja).

Ime za Prekmurje izhaja iz občega poimenovanja pokrajine na drugi strani reke – »prek« Mure, tj. na njeni levi/drugi strani. Prekmurje se razprostira na 950 km² površine in ima po statističnih podatkih iz leta 2017 77.908 prebivalcev. Upravno središče in največje mesto pokrajine je Murska Sobotna. Prekmurje je narodnostno mešano področje z madžarsko avtohtono manjšino. Po popisu prebivalstva iz leta 2002 v Sloveniji živi 6.243 Madžarov in 7.713 oseb z madžarskim maternim jezikom, ki je v Prekmurju

tudi regionalni uradni jezik. Status dvojezičnega območja imajo občine Lendava, Dobrovnik, Hodoš, Šalovci in Moravske Toplice.

Slovensko govoreče je tudi Porabje, tj. del skrajnega zahoda Madžarske na desni strani reke Rabe do slovensko-madžarske meje. Na 92 km² površine prebivajo v sedmih slovensko govorečih vaseh pripadniki slovenske manjšine. Po podatkih madžarskega popisa prebivalcev v porabskih vaseh Andovci/Orfalu, Dolnji Senik/Alsószölnök, Gornji Senik/Felsőszölnök, Sakalovci/Szakonyfalu, Slovenska ves/Rábatótfalu, Števanovci-Otkovci/Apátistvánfalva in Verica-Ritkarovci/Kétyölgy živi ok. 4.000 porabskih Slovencev, ki se med seboj sporazumevajo v arhaičnem porabskem govoru goričkega podnarečja, in sicer v števanovski in gornjeseniški različici.

Slovenski knjižni jezik je danes enoten, zato ne moremo več govoriti o pokrajinskih knjižnih različicah. Prekmurski knjižni jezik se je sredi 19. stoletja združil s kranjskim knjižnim jezikom v novoslovenščino, ki so jo po letu 1919 in vrnitvi dela Prekmurja k matičnemu slovenskemu ozemlju sprejeli tudi prekmurski protestanti (katoličani že sredi 19. stoletja). Prekmurščina (prekmursko narečje) je danes slovensko narečje, ki s haloškim, prleškim in slovenjegoriškim sestavlja panonsko narečno skupino; deli se na dólinsko, ravénsko in goričko podnarečje ter številne govore med rekama Muro in Rabo v slovenski pokrajini Prekmurje in v Porabju na Madžarskem (Železna županija/Vas megye).

Prekmursko narečje je močan identifikacijski element za Slovence na levi strani Mure, vendar pa svojega jezika ne razumejo več kot vzporedna ali druga slovenska knjižna norma. Narečje je jezik okolja, knjižna slovenščina pa jezik, ki ga začnejo usvajati v šoli. Sporazumevanje v narečju poteka v številnih govornih situacijah, predvsem v neformalnem pa tudi uradnem okolju, knjižni jezik pa je praviloma prisoten v cerkvi, šoli in medijih. Prekmurščina ohranja posebno podobo in status v leposlovju, ki je danes modno (nad)narečno – tako je npr. dólinski gomiliški govor ubeseden v romanu Jožeta Ftičarja *Za napršnjek vedrine I* (2004) in *Za napršnjek vedrine II* (2006); Feri Lainšček je spisal v porabščini roman *Pojep na dejdekovon biciklini* (2001), različico v slovenskem knjižnem jeziku pa je naslovil *Deček na dedovem kolesu*; Francek Mukič je v porabskem govoru napisal roman *Garaboncijaš* (2005), leta 2007 pa ga je različico v slovenskem knjižnem jeziku objavil v *Črnošolcu*; posebno mesto pa zavzema najnovejša zbirka ljudskih pripovedk v narečju in knjižnem jeziku, ki jih je zbiral Milko Matičetov, izšle pa so v knjigi *Pripovedno izročilo porabskih Slovencev* (2018), ki so jo uredili Marija Kozar Mukič, Dušan Mukič in Monika Kropej.

Prekmurski (knjižni) jezik je stranski dosežek protestantizma v Prekmurju in se je oblikoval iz tradicije predknjižnega izročila – do leta 1919 je zabeleženih 334 naslovov del, ki so izšla v knjižni obliki (Škafar 1978) in v njih lahko spremljamo nastanek, razvoj, prostorske okvire in zaton prekmurskega knjižnega jezika:

1 Predknjižno izročilo

- 1.1 Martjanska pogodba, 1. 1. 1643
- 1.2 Martjanska pesmarica (starejša), 1710 – pod njo je zakrita starejša letnica 1649 (1549, 1593, 1643)
- 1.3 Martjanska pesmarica (mlajša) in še približno 80 prekmurskih rokopisnih pesmaric (dve iz 17. stoletja, petnajst iz 18. stoletja in mlajše)
- 1.4 David Novak: *Versus Vandalici, Pro Actu Oratorio Anno 1774 die 16. Febr.*

2 Prekmurski tiski (izbor dvajsetih avtorjev)

- 2.1 Franc Temlin, 1715: *Mali Katechismus*
- 2.2 NN [Mihael Kotsmar/Kerčmar], 1725: *Abecedarium szlowenszko*
- 2.3 Mihael Sever, 1747: *Réd zvelicsánsztva*
- 2.4 Števan Küzmič, 1752: *Katekizem* (neohranjen)
Števan Küzmič, 1753: *Abecednik in čitanka* (neohranjena)
Števan Küzmič, 1754: *Vöre krsztsánszke krátki návuk*
Števan Küzmič, 1771: *Nouvi Zákon ali testamentom*
- 2.5 Mikloš Küzmič, 1780: *Szvéti evanggyeliomi*
Mikloš Küzmič, 1780: *Krátka summa velikoga katekizmus*
Mikloš Küzmič, 1780: *Szlovenszki szilabikár*
Mikloš Küzmič, 1781: *Pomoucs beté'snih, i mirajoucsh*
Mikloš Küzmič, 1783: *Kniga Molitvena /.../, na haszek Szlovénskoga národa,*
Mikloš Küzmič, 1790: *ABC kni'sicza na narodni soul haszek,*
Mikloš Küzmič, 1796: *Sztároga i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka summa*
- 2.6 Mihal Bakoš, 1786: *Szlovenszki abecedár* (priredba prvotiska iz 1725)
Mihal Bakoš, 1789: *Nuovi Gráduvál*
- 2.7 Števan Sijarto, 1796: *Mrtvecsne peszmi*
Števan Sijarto, 1797: *Molítvi na sztári slovenszki jezik obrnyene*
Števan Sijarto, 1807: *Sztarisinsztvo, i zvacsinsztvo* (priređil)
- 2.8 Mihal Barla, 1820: *Diktomszke, versuske i molitvene kni'zice*
Mihal Barla, 1823: *Krscsanszke nove peszmenne knige*
- 2.9 Janoš Kardoš, 1837: *D. Luther Martina máli kátekismus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke*
Janoš Kardoš, 1837: *Krátki návuk krsztsansztva* (1837)

- Janoš Kardoš, 1837: *Mála historia bibliszka ali Sz. Píszma Města prigodna (1840)*
- Janoš Kardoš, 1848: *Krsztsanszke czerkevne peszmi*
- Janoš Kardoš, 1848: *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*
- Janoš Kardoš, 1850: *Mrtvecsne nôve molitvi (rokopis)*
- Janoš Kardoš, 1853: *Pobo'zne molítvi za poszebno csészt bo'zo*
- Janoš Kardoš, 1855: *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*
- Janoš Kardoš, 1867: *ABC ali Návuk na piszajócs-cstenyé za szlovenszke vucsevnice vödáni*
- Janoš Kardoš, 1875: *D. Luther Martina máli kátekismus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke*
- Janoš Kardoš, 1875: *Krsztsanszke czerkevne peszmi*
- Janoš Kardoš, 1902: *D. Luther Martina Máli kátekismus ali Glávni návuk szvéte vere krsztsanszke*
- Janoš Kardoš, 1921: *Toldi: versusko pripovedávanje*
- Janoš Kardoš, 1929: *Moses i Josua*
- 2.10 Aleksander Terplan, 1847: *Dvakrat 52 Bibliszke Historie*
- Aleksander Terplan, 1848: *Knige 'zoltárszke*
- Aleksander Terplan, 1856: *Peszmi i réd*
- Aleksander Terplan, 1857: *Kní'zicze dáni áldovov na orgone vu evang. czérkvi püczonskoj*
- Aleksander Terplan, 1847: *Krszcásanztva Ábécze*
- 2.11 Števan Lülík, 1820: *Nôvi abecedár*
- Števan Lülík, 1833: *Te vélke ABC ali šolska – Včenjá (rokopis)*
- 2.12 Jožef Košič, 1824: *O vendskih Tótih na Madžarskem (A Magyar Országí Vendus-Tótokról madžarsko besedilo, anonimno)*
- Jožef Košič, 1833: *Krátki Návuk Vogrszkoga Jezika za Zacsetnike*
- Jožef Košič, 1843: *Kri'sna pout na XIV stácie ali posztojaliscsa*
- Jožef Košič, 1845: *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Múrov i Rábov*
- Jožef Košič, 1848: *Zgodbe vogerszkoga králesztva*
- Jožef Košič, 1851: *Jezus moje pozselenye*
- 2.12 Jožef Borovnjak, 1860: *Jezus moje po'selenye*
- Jožef Borovnjak, 1864: *Veliki katekizmuss*
- Jožef Borovnjak, 1864: *Sztara szlovenszka molitvena kniga*
- Jožef Borovnjak, 1864: *Szvéta krizsna pót*
- Jožef Borovnjak, 1868: *Dühovna hrana*
- Jožef Borovnjak, 1869: *Mali politicsni vodnik*
- Jožef Borovnjak, 1875: *Szvéti Angel csuvár*
- Jožef Borovnjak, 1890: *Mali katekizem za obsinszke lüdszke sole*

- Jožef Borovnjak, 1890: *Angelska služba ali poduk* (v novoslovenskem knjižnem jeziku)
- 2.13 Imre Agustich, 1876: *Návuk vogrskoga jezika. Za zacsétnike 1875–1879: Prijátel, Znanoszt razserjüvájótcse mészecsne novine* (prvi prekmurski časopis)
- 2.14 Franc Ivanocy, 1892: *Pobozsnoszt szrcza Jezusovoga*
Franc Ivanocy, 1895: *Drustvo najszvetejsoga szrcza Jezusovoga*
Franc Ivanocy, 1895: *A szentirás és az ékiratos emlékek*
Franc Ivanocy, 1895: *Kascsé lüsztvá sztrán?*
Franc Ivanocy, 1895: *Sztranka lüdsztvá*
Franc Ivanocy, 1897, 1898: *Mála biblia z kejpami ali zgodba zvelicsanya za malo decsiczo*
Franc Ivanocy, 1904: *Kalendár szrcza Jezuszovoga* (urednik 1904–1906)
- 2.15 Jožef Klekl st., 1904: *Marijin list* (urednik)
Jožef Klekl st., 1913: *Novine* (urednik)
- 2.16 Ivan Baša, 1909: *Katolicsanszki katekizmus za solare III.-V. razreda*
Ivan Baša, 1913: *Katolicsanszki katekizmus za solare III.-V. razreda. Drügi natisz*
Ivan Baša, 1926: *Katoličanski katekizmus. Tretji natis*
Ivan Baša, 1943: *Katolicsanszki katekizmus za solare III.-VI. razreda*
- 2.17 Števan Kühar, 1910: *(ČZN) Národno blágo vogrskij Slovincov*
Števan Kühar, 1913: *Narodne pesmi vogrskih Slovincov*
- 2.18 Jožef Pusztai, 1893: *Krscsánszko katholicsánszke cerkvene pesmi*
Jožef Pusztai, 1893: *Dober Pajdás* (urednik)
- 2.19 Janoš Flisar, 1926: *Prék murja znameniti evang. mó'zje*
Janoš Flisar, 1932: *Máli katekizmuš od rázločka vadlívánj*
Janoš Flisar, 1934: *Luthera žítka spís z-slikami*
- 2.20 Avgust Pavel, 1908: *Glasoslovje slovenskega narečja Cankove* Avgust Pavel
Avgust Pavel, 1912: *Jezik Markov*
Avgust Pavel, 1916: *Jezik najnovejšega prekmurskega slovstva*
Avgust Pavel, 1931: *Odprto ognjišče v kuhinjah rabskih Slovencev* (govor Porabcev, prvo tako objavljeno gradivo!)
Avgust Pavel, 1942: *Lov na brinovke* (porabsko besedilo)
Avgust Pavel, 1942: *Vend nyelvtan/Prekmurska slovenska slovnica* (madžarski rokopis; slovnica je izšla v slovenskem prevodu 2013, v angleškem 2020).

Združitev Prekmurja in poenotenje slovenskega knjižnega jezika

Združitve Prekmurja s slovenskim matičnim prostorom po prvi svetovni je bil odločilni dogodek, ki je omogočil, da je Slovenija narodnostno oživila in začela uresničevati svojo samostojnost. Pred sto leti je bila to pravica slovenskega naroda in jezika! Od ideje Zedinjene Slovenije so se namreč naši predniki začeli zavedati, da smo Slovenci narod, ki se mora združiti v samostojni državi, sicer nas bo tujščina, takrat nemščina (danes ima enako vlogo, le da še bolj nasilno, popreproštena angleščina), razslovenila. Brez jezika nas ni, izgubili bi se v talilnem loncu nekoč globalne nemščine in madžarščine, kasneje srbohrvaščine, danes (zgodovina se ponavlja, a se od nje ne znamo učiti) evroangleščine in slangovenščine.⁵² Del slovenske univerzitetne elite si tudi danes prizadeva za anglizacijo slovenskega visokega šolstva; slovenski učni jezik naj bi bil cokla t. i. internacionalizacije naših univerz, objave slovenskih profesorjev štejejo več, če so napisane v neslovenščini (sistem vrednotenja SICRIS, revije s »faktorjem vpliva«), ARIS želi, da bi se slovenski raziskovalci prijavljali na njihove razpise za raziskovalne programe le še v tujščini. »Argumenti« so enaki kot nekoč pri nemškutarjih, iliristih ali jugoslovenarjih. O škodljivem jezikovnem odpadništvu in poučevanju v tujščini je Cankar leta 1914 napisal ostro kulturno-politično kritiko o rabi nemščine v slovenskih šolah. Gre za avtobiografsko črtico *Realka* (Cankar 1976: 130–137), v kateri je neprizanesljivo obsodil vse slabosti slovenske jezikovne politike, ki je v Cankarjevih dijaških letih pristajala na nemški učni jezik v slovenski gimnaziji.

Jezik ni le preprosto sporazumevanje, s katerim si sredi Ljubljane naročiš skodelico kave ali kozarec piva, je mnogo več – je naše ustvarjalno kajstvo, naše obstajanje in naša (duhovna) navzočnost v (globalnem) svetu.

Prekmurski knjižni jezik se je v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru oblikoval podobno kot kranjski v alpskem prostoru. Oba sta stranski

⁵² Slangovenščina je moja novotvorba – premetanka med slovenščino in angleščino –, ki prikrito meri na sporočevalno siromašno angleščino neangleških govorcev, namiguje tudi na sleng (sl + ang).

dosežek protestantizma, posledica sprememb v zahodnoevropski Cerkvi konec srednjega veka. Vernike je bilo potrebno naučiti brati in pisati, da so lahko sami brali *Sveto pismo*. V obdobju protestantizma je to prineslo prve knjige – abecedniki so opismenjevali ljudi, katekizmi so bili prvi učbeniki, končni cilj pa je bil prevod *Svetega pisma* v nacionalne jezike. Protestantizem je dal Prekmurcem knjižni jezik in omiko.

Pogled v zgodovino jezika in naroda – oblikovanje skupnega slovenskega prostora in (ne) vključevanje Prekmurja

Naš začetku so *Brižinski spomeniki*, naša svetnost sta kranjski Trubarjev *Catechismus* (1550) in prekmurski Temlinov *Mali katechismus* (1715), prvinskost našega življenja sta kranjski Dalmatinov in prekmurski Küzmičev prevod *Svetega pisma* (kranjščina je bila leta 1584 med prvimi petnajstimi knjižnimi jeziki na svetu, v katerega je bila prevedena knjiga vseh knjig – danes je teh jezikov več kot 3.300 –, prekmurski *Nouvi Zákon* leta 1771 pa je bil prvi slovenski prevod *Nove zaveze* iz originalnega jezika, tj. stare grščine), združitev Prekmurja pa je zorila slovensko državotvornost in enotni slovenski knjižni jezik. Zedinjena Slovenija in ideja o Ilirskem kraljestvu v drugi polovici 19. stoletja še nista vključevali takrat t. i. spodnjih Štajercev in Prekmurcev. Kopitar in Čop sta sicer na začetku 19. stoletja priporočala »stari slovenski jezik« Števana Küzmiča kot vzor »čiste in pravilne« slovenščine, vendar pa je zavest o tem, da na levi strani Mure prebivajo Slovenci in da se tam govori slovenski jezik, zelo počasi prihajal skozi ovirajoče prepričanje »avstrijskih Slovencev«. Društvo Slovenija, ki je ob ustanovitvi leta 1848 na Dunaju štelo štiriinštirideset članov, je ob nastajajoči ideji slovenske samostojnosti poslalo pismo kranjskemu deželnemu zboru v Ljubljano, naj začne razmišljati o slovenskem narodu in »zavaruje slovensko narodnost na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem«. Prekmurje ni bilo omenjeno, to še ni bila misel o »Zedinjeni Sloveniji«, ki sta jo dunajska člana društva Slovenija, Anton Globočnik in Martin Semrajc, prva, vendar zelo nejasno, ubesedila v prošnji cesarju Ferdinandu, da naj »brate« Kranjce, Štajerce, Korošce in Primorce »pod enim vladarstvom sklene«, ker so predolgo že ločeni (Globočnik, Semrajc 1848: 60). Skrb za slovenski narod sta izenačila s pravicami in položajem slovenskega jezika v javnosti:

Potrebno je Slovenski jezik v kancelijah vpeljati, ker vsi izobraženi narodi spoznajo, de je potreba očitnih sodb (Oeffentliches Greichtsverfahren). Kaj bo pa očitna sodba v

nemškem jeziku Slovincu pomagala, ki le slovensko razume, in to je pri vsih kmetih.** (Izgovor, de naš jezik še ni za kancelije, je prazin izgovor in zamore le od tacih priti, kateri ga ne umejo govoriti, in nimajo volje se ga učiti.) (Globočnik, Semrajc 1848: 60)

Bolj natančno sta nato Zedinjeno Slovenijo določila Globočnik in Peter Kozler, ko sta zanjo poskušala pridobiti Janeza Bleiweisa. Čeprav leta 1848 vanjo še ni prav verjel, jo je predstavil nadvojvodi Janezu na avdienci aprila 1848, a tudi on v vsebinsko nejasnih načrtih in previdnih začetnih razmišljanjih o slovenski državi, predvsem pa je značilno za tisti čas, da v njej ni videl Prekmurja. Slovenci so se med pomladjo narodov miselno preveč ukvarjali z zgodovinsko razkosanostjo in neenotnostjo, zato je bilo težko razmišljati (vse)združevalno kot en narod. Cigale (1849: 114) je tako napako podkrepil s trditvijo, da »se moramo še le začeti čutiti, de smo narod [...], de se Slovenci v eni deželi (provincii) zedinimo, de povsod tujščini v pest ne pridemo«. Ta misel kaže, da Slovenci:

/L/eta 1848 /Slovenci/ še niso bili narod, s katerim bi bila avstrijska vlada morala računati, se pa očrtavajo zopet obrisi bodočega slovenskega narodnokulturnega programa in postopanja: zoritev Slovencev v danih razmerah in v avstrijskem okviru v smeri »zedinjene Slovenije«, ki naj v odločilnem trenutku postane kulturno živa, samostojna sestavina Jugoslavije, zaenkrat še v nedoločene okviru – v Avstriji ali zunaj nje – speče v krilu bodočnosti. (Prijetelj 1955: 57–58)

Slovenski voditelji so kot oktroirana ustava (napačno) razmišljali o »Ilirskem kraljestvu« brez Prekmurcev, Bach pa je nato priznal le še kranjsko kronovino. Ljubljana je postala neuresničeno središče »vseh Slovencev«, saj Prekmurja ni vključevala niti Einspillerjeva peticija »vseh Slovencev« ljubljanske, graške in tržaške gubernije, ki bi se naj združili v eno kraljestvo z imenom Slovenija. Prvi neogljeni korak na poti do zedinjene Slovenije je leta 1848 brezmočno zastal, ker je bil program neizdelan in ni znal pritegniti vseh slovenskih manjšin – izključevalen je bil do ogrskih Slovencev v Prekmurju in Porabju.

Ilirsko kraljestvo je bilo »v igri« tudi še v drugem koraku razmišljanj o zedinjeni Sloveniji v šestdesetih letih 19. stoletja. 25. 9. 1865 so se tri leta po Slomškovi smrti na »mariborskem shodu« zbrali Štajerci, Korošci in Kranjci – dan pred tem je potekala »vseslovenska manifestacija« za Slomškov spomenik –, ki so razpravljali o Zedinjeni Sloveniji, tj. Ilirskem kraljestvu, h kateremu naj bi se pridružila še slovenska Štajerska, medtem ko Prekmurje ponovno ni bilo omenjeno, čeprav so Zedinjeno Slovenijo poskušali utemeljiti na t. i. zgodovinskem pravu. Ali je bilo za tako nerazumevanje slovenskega narodnopolitičnega vprašanja kriva tisočletna

prekmurska osamitev v madžarskem prostoru in nebivanje s Kranjci? Težko verjetno, saj je Božidar Raič (1863, 1867, 1869) prav v šestdesetih letih »prekoračil« Muro in dokazoval Kranjcem, da je slovenska narodnostna meja na Rabi, prekmurske izobražence pa je prepričeval, da se tesneje povežejo z osredjem. Slovensko narodno vprašanje in Zedinjena Slovenija sta morala šele doseči pravi premislek in se ustrezno kakovostno razvijati, »avstrijski in ogrski Slovenci« pa so morali najprej domisliti in nato preseči kulturno narodnostno avtonomijo v monarhiji.

Izoblikovanje prekmurskega knjižnega jezika in slovenske jezikovne in narodne zavesti

Narodna ideja je morala tudi v Prekmurju najprej zaživeti in se oblikovati v spoznanje o pravici narodnosti. Potrebno je bilo rešiti vprašanje jezika in njegove rabe v cerkvi, šoli, uradih in vsakdanjem življenju, šele nato se je lahko začela razvijati ideja Zedinjene Slovenije. Vprašanje rabe jezika v javnosti ni Zedinjena Slovenija, vendar pa le-te ne bi bilo brez rešenega jezikovnega vprašanja. Tu je potrebno iskati odgovor na vprašanje, zakaj so v osredju pozabljali na Prekmurje. Slovenski jezik ni bil enoten:

Oba knjižna razvoja (skupaj z različicama) potekata v danih zgodovinskih razmerah dokaj ločeno. Šele v začetku 19. stoletja začneta vzhodnoslovenski knjižni različici (vzhodnoštajerski in prekmurski knjižni jezik), kot kažejo besedila tega obdobja, sprejemati opazne in odločilne vzpodbude iz osrednjega jezika (iz Ljubljane in Celovca), ki so se dokončno okrepile bolj na podlagi zavestnih političnih opredelitev (»ilirsko gibanje«) kot na podlagi soočanj razlikovalnih jezikovnih dejstev. (Orožen 1996a: 123)

Prekmurci so sicer poznali osredneslovenske kranjske in štajerske tiske od Trubarja in Dalmatina naprej, vendar pa so bili izhajajoči iz alpske osnove slovenščine za njih preveč oddaljeni (Orožen 1996: 83). Oblikovali so svojo različico knjižnega jezika v panonskem jezikovnem prostoru. Slovenščina je tako vse do poenotenja imela dve knjižni normi, osredneslovensko kranjsko in vzhodnoslovensko prekmursko, ki sta posledica različnih načinov pokristjanjevanja in bogoslužja in sta se po Brižinskih spomenikih dolga stoletja razvijali ločeno (Orožen 1996: 70, 80, 103). Na Kranjskem skoraj do konca 18. stoletja niso vedeli, da na »Ogrskem« med Muro in Rabo pišejo knjige v slovenskem jeziku – izjema je le Števan Küzmič, ki »je bil že ob koncu 18. stoletja osrednjim in koroškim pisateljem znan« (Orožen 1996a: 126). Prekmurščina je bila do začetka 19. stoletja izolirana

od kranjščine. »Do obojestranskega medsebojnega učinkovanja« obeh slovenskih knjižnih različic je začelo prihajati šele »v prvih desetletjih 19. stoletja« (Orožen 1996a: 124). V slovensko-madžarskih jezikovnih stikih je postajala madžarščina prevladni jezik, zato so se prekmurški Slovenci začeli jezikovno navezovati na panonsko kajkavščino, ki jim je za nekaj stoletij postala nadomestni knjižni jezik v cerkvi oz. pri bogoslužju. Prekmurški knjižni jezik se je v 18. stoletju zato oblikoval razločevalno do kajkavščine in kranjščine kot stranski dosežek protestantizma z zahtevo, da mora vsak vernik brati *Sveto pismo* v maternem jeziku. Prvi tiskani knjigi sta katekizem in abecednik, prekmurški knjižni jezik pa je utemeljil protestantski duhovnik in prevajalec *Nouvega Zákona* (1771) Števan Küzmič; to je storil na enak način kot kranjski protestantski pisci v 16. stoletju – knjižna prekmurščina je nastala kot umetna nadnarečna jezikovna tvorba ravenskega in goriškega narečja, sprejemljiva in razumljiva za prekmurske Slovence med Muro in Rabo. Tako kot Trubar, Krelj in Dalmatin v osredju je Küzmič v Prekmurju normiral knjižni jezik, ki so ga po protestantih (Temlin, Sever, Bakoš, Sijarto, Barla, Lülük, Terplan itd.) sprejeli tudi katoliški pisci (Mikloš Küzmič in njegovi nasledniki, npr. Košič, Borovnjak, Agustič itd.). Knjižna prekmurščina se je standardizirala in razširjala med ljudmi s knjigami. V cerkvenem slovstvu je imelo pomembno vlogo sedem knjig Mikloša Küzmiča, predvsem *Szveti evangelyiomi* (1780) in v prekmurskem jeziku največkrat ponatisnjena *Kniga molitvena* (1782). V posvetnem slovstvu je prekmurški knjižni jezik dosegel višek v narodno-prebudnem delu Jožefa Košiča, ki je v delih *Zobrisani Szloven i Slovenka med Mürov i Rabov* (1845) ali *Zgodbe vogerszkoga kralesztva* (1848) dosegel najvišjo stopnjo omikanosti prekmurskega jezika in ga je izrazno ter slogovno povsem približal literarni zvrsti. Razvila sta se tudi strokovna literatura, npr. učbeniki in Agustičev *Prirodopis* (1878), in publicistični jezik, npr. prvi prekmurški časopis *Prijatelj* (1875–1878), umetnostni jezik pa se je potrdil predvsem v prevodih madžarskih romantičnih pesnikov. Leta 1774 je nastala prva prekmurska posvetna pesem *Versus Vandalici* (D. Novak 1774) – podobno poezijo je v kranjskem jeziku takrat pisal Dev, v vzhodnoštajerskem pa Volkmer. Prekmurški pesnik David Novak je jezikovno na sredini med obema – Dev je pesnil v kranjskem knjižnem jeziku, ki je imel takrat že dvestoletno tradicijo, Novak je sledil normi prekmurskega knjižnega jezika v prevodu *Nouvega Zákona*, Volkmer pa je iskal pot od domačega narečja in kajkavščine do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika.

V takih jezikovnih razmerah so se Kranjci in Prekmurci (»alpski in panonski Slovenci«, »avstrijski in ogrski Slovenci«) znašli v pomladi narodov.

Jezikovno neenotni niso mogli uveljavljati zahteve, ki so jih od Dunaja zahtevali npr. Čehi, Poljaki in Hrvati. Najprej je bilo potrebno oblikovati enotni slovenski knjižni jezik, poenotenje kranjščine in prekmurščine pa se ni moglo zgoditi čez noč. Izhajajoč iz jezikovne norme sta tako poenotenje nehote napovedala že prekmurski (1771) in kranjski (1784) prevod *Svetega pisma*, čeprav sta nastajala neodvisno drug od drugega: prvi z naslonitvijo na starogrški originalni jezik nove zaveze, drugi kot prenavljanje Dalmatinovega jezika ob nemški in latinski predlogi. Kopitarjevo soočenje obeh prevodov – prekmurskemu je dal predznak arhaičnosti in »pravilnosti« – na začetku 19. stoletja je spodbudilo njuno približevanje, medsebojno prepletanje, prevzemanje in izboljševanje normativne kakovosti slovenskega jezika, to pa je napovedovalo tudi njuno poenotenje. Približevanje kranjščine in prekmurščine se je začelo v začetku 19. stoletja, ko sta Kopitar na Dunaju in Čop v Ljubljani Kranjcem »odkrila« prekmurski knjižni jezik Küzmičevega *Nouvega Zakona* in sta ga priporočala kot zgled »čiste in arhaične slovenščine«:

Kopitar je prekmurski knjižni jezik Števana Küzmiča (*Nouvi Zakon*, 1771) leta 1836 v Kločevem glagolitu imenoval Slovenorum ad lacum Balaton (*Methodianorum progenici?*) in je bil z njim bolj zadovoljen kot z Japljevim prevodom Biblije (1784), kljub temu pa prekmurščine ogrskih Slovencev, »o katerih je Kopitar, ko je pisal svojo slovnico še premalo vedel« (Orožen 1996a: 67–68), ni upošteval in je za osnovo slovenskega knjižnega jezika predlagal ljudski jezik središčnega kranjskega jezikovnega prostora (Orožen 1996a: 123).

Do poenotenja je prišlo v času, ko je prevladovalo prepričanje, da jezik določa bistvo naroda, njegov nastanek in obstoj. Pred pomladjo narodov, se zdi, še ni bilo pogojev za Zedinjeno Slovenijo. Slovenci so bili takrat razdeljeni na različne tuje upravne enote, zato se je mora najprej uzavestiti romantična misel, da je za razvoj naroda potreben »narodni« jezik. Temu se je pridružilo Slomškovo spoznanje, da »naš materni jezik je varh prave vere« in njegov poziv, da je čas slovenščino počastiti kot »svojo milo mater« (Slomšek 1885: 286). Slovenščina se je morala prebiti v šole in urade ter dokazati, da je v Sloveniji doma slovenščina, nemščina pa škodi slovenski kulturi. V pomladi narodov je sredi 19. stoletja na slovenskem narodnostnem ozemlju tako dozorelo spoznanje, da je združitev vseh Slovencev v eni državi mogoče doseči le na osnovi jezikovne enotnosti. 19. stoletje je bilo taki ideji naklonjeno.

Poenotenje slovenskega knjižnega jezika je potekalo v dveh valih, oba-krat spodbujeno s prelomnima zgodovinskima dogodkoma: (1) marčna revolucija, pomlad narodov in prebujanje »nezgodovinskih narodov« v

habsburški monarhiji in (2) prva svetovna vojna, razpad Avstro-Ogrske in združitev Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem. Po pomladi narodov je v Prekmurju sledil prelom. Katoliški pisci so v povezavi s Štajerci in slovenskim osredjem začutili, da gre jezikovno, narodnostno in geografsko za en prostor, zato se mora, razumevajoč romantično teorijo o jeziku kot najpomembnejši narodovi oznaki, slovenski jezik poenotiti. Kranjščina je takrat prevzela kar nekaj skladenjskih in oblikoslovnih posebnosti, ki jih je osrednjeslovenski jezik v zgodovinskem razvoju izgubil, npr. deležniško-deležijske oblike na *-č* in *-ši* (*videč, stopajoč, vstopivši, rekši*). Medsebojno jezikovno približevanje in prevzemanje je potekalo v prvi polovici 19. stoletja, dokler ni ideja Zedinjene Slovenije privedla tudi do poenotenja slovenskega knjižnega jezika. Pomlad narodov je v Avstro-Ogrski monarhiji odprla več prostora za razmišljanja t. i. nezgodovinskih narodov o svoji (jezikovni in nacionalni) samostojnosti. Drugo polovico 19. stoletja so zaznamovali Borovnjakova skrb za samobitnost slovenskega jezika v Prekmurju, Agustičev časopis *Prijatelj* (1875–1879) ter boj Ivanocyjevega kroga proti madžarizaciji prekmurskih Slovencev in poskusu, da se uveljavi neznanstvena vendska teorija.

Prekmurska versko-jezikovna razklanost in leto 1919

Positivnim jezikovnim premikom se niso mogli pridružiti protestanti, saj so bili prepričani, da je poenotenje slovenskega knjižnega jezika povezano z rekatolizacijo pokrajine med Muro in Rabo. V tem so videli cerkveno-politično in ne jezikovno dejanje in so vztrajali pri starem slovenskem, tj. prekmurskem knjižnem jeziku. Katoliški prekmurski pisci so se zavedali, da pot do Zedinjene Slovenije odpira le jezikovna enotnost Slovencev, zato so v duhu romantičnega pojmovanja naroda zagovarjali novoslovenščino ali enotni slovenski knjižni jezik (Jesenšek 2013b: 58–59). Evangeličani so pri prekmurskem jeziku v knjigi, cerkvi in časopisu vztrajali vse do konca prve svetovne vojne in priključitve dela Prekmurja matičnemu slovenskemu ozemlju. Kardoš je bil prepričan, da jezikovno poenotenje ne pomeni le nacionalne združitve Slovencev v eni državi, ampak tudi konec evangeličanstva med prekmurskimi Slovenci (Jesenšek 2013a: 103). V strahu pred rekatolizacijo Prekmurja in Porabja, pred očmi je imel take dogodke na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem konec 16. in v začetku 17. stoletja, je še naprej tiskal in izdajal knjige v (starem, knjižnem) prekmurskem jeziku, s tem pa je nehote postal zaviralni element v razvoju slovenskega

knjižnega jezika (Jesenšek 2013a: 104). Madžarska raznarodovalna oblast je finančno podpirala vse njegove tiske, kasneje pa je to jezikovno »drugáčnost« slovenskih protestantov izkoristila v propagandne namene – s t. i. vendsko teorijo, ki je ostala živa vse do danes, so poskušali dokazovati, da med Muro in Rabo živijo Neslovenci, vendski narod, ki niti jezikovno niti kako drugače nima nič skupnega s t. i. »avstrijskimi Slovenci« na desni strani Mure (Jerič 2001: 62). »Ogrski Slovenci« naj ne bi razumeli enotnega slovenskega knjižnega jezika; pod vplivom madžarščine imajo poseben, od slovenščine ločen jezik, ne pripadajo slovenskemu narodu, zato se po koncu prve svetovne vojne naj ne bi priključili matičnemu slovenskemu ozemlju.⁵³ Neresnična, a zavestno narejena madžarska tvorba o vendskem narodu je kljub temu vplivala na odločitev mirovne konference v Parizu, da se slovenski etnični prostor med Muro in Rabo po prvi svetovni vojni geografsko razdeli med Slovence in Madžare. Slovenci so bili sicer še konec 19. stoletja naseljeni tudi onkraj reke Rabe, tj. pod Kanižo v vasi Tarany jih je živelo 1.597 (Trstenjak 2006: 27). Čeprav je bil zaradi prizadevanj Slaviča na mirovnih pogajanjih v Parizu velik del Prekmurja priključen slovenskemu matičnemu ozemlju, pa je bila enotnost Slovenske krajine, tj. Prekmurja, razbita, saj so s podpisom trianonske mirovne pogodbe porabske vasi ostale na Madžarskem: Gornji Senik, Dolnji Senik, Sakalovci, Slovenska ves, Števanovci-Otkovci, Andovci in Verica-Ritkarovci. Jožef Klekl se je 17. avgust 1919 takole razveselil združitve dela Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem:

Slüžbeni brzozjav (telegram) je poslalo z Pariza Francozko poslaništvo v Belgrad 6. toga meseca, v šterom naznanja, *da je naša slovenska krajina prikapčena k Jugoslaviji*. To je v Parizi na mirovnoj konferenci potrjeno i čaka še samo na podpis. Z tem se je spunila želja, vroča pravična, da bi se prekmurski Slovenci združili z svojimi brati na ono stran Müre brez krvnoga prelejanja, kak so vsikdar naglašüvali i srčno želeli pa prosili jezeri ino jezeri dobroga Boga. Do popolne rešitve počakajte mirno, molite i se Vüpajte! (Klekl 1919: 4)

⁵³ Prim. *Zgodovinski pregled dogajanj v letih 1918–1919* (avtorica zgodovinskega pregleda je Natalija Cigut), predvsem poglavje Položaj Slovencev na Madžarskem pred prvo svetovno vojno. www.prekmurjevsrcu.si/o-prikljucitvi

Življenje jezika v Prekmurju in Porabju po letu 1919

Prekmurci kljub velikim pričakovanjem niso bili tako lepo (jezikovno in tudi drugače) vključeni v skupni slovenski prostor, kot so pričakovali in bi si zaslužili. Ljubljana in Beograd sta bila včasih še dlje, kot nekoč Pešta:

12. avgust ... Spominali bomo sé vsako leto toga dneva, šteri den je naše lepo Prekmurje se za večno združilo z Jugoslavijov [...], kak je slovenski pesnik nekda spevo »ka bode naš rod, na svoji zemlji svoj gospod«. Doživeli smo to, na kaj so delali naši prvi narodni in krščanski boritelji nepozabni nam dekan Ivanóczy, Borovnjak in dosta drugih, a v zadnjem časi pa z največšov požrtovalnostjov naš voditelj vp. župnik Klekl, šteromi so pomagali naši vrlji krščanski možje in mladeniči župan Božidar Sever, župan Škafar, bratonski Kúhar, i dejalniva dijaka Godina in Jerič. [...]

Túdi mi opazimo v našem Prekmurji dnes, da ne je vse tak, kak je bilo pred ednim letom, mi vidimo, da ne več tistoga navdúšenja, ki je vladalo pred ednim letom, in se spitavlemo, kak je prišlo to? [...]. Dosta so pa krive túdi drúge prilike, ker dostikrat nega potrebnoga razumevanja za našo lepo Prekmurje, štero je vendar húdo prizadeto po tújem gospodstvi, a še zmirom bogato prišlo v materno hižo – Jugoslavije in tú odnet pričakovalo dosta več razumevanja za njegove verske, šolske, gospodarske in drúge potrebe, štere čakajo rešitve. [...] (Klekl 1920: 1)

Slovenski knjižni jezik se je po letu 1919 »čez noč« pojavil v prekmurskih šolah in v vseh oblikah uradnega sporazumevanja. Prehod ni bil enostaven, v praksi je šlo za veliko spremembo, tudi presenečenje, saj je prekmursko narečje v odnosu do pred tem uradne madžarščine pomenilo znak slovenstva in je bilo razširjeno v vseh oblikah sporazumevanja med prekmurskimi Slovenci, slovenski knjižni jezik pa je bil novost, na katero se je bilo potrebno šele navajati. Ni bilo lahko, a dolgoročno se je pokazalo, da je bila to prava odločitev, ker prekmurščina še danes v slovenskem delu živi, medtem ko je v madžarskem delu (Porabju), praktično izginila (Tivadar 2017: 152). Prekmurščina se je po prvi svetovni vojni počasi, a naravno vključila v slovenski narečni jezikovni prostor:

Po letu 1919 so namreč nekateri protestantski in tudi katoliški pisci še želeli pisati v prekmurskem knjižnem jeziku. Z uvajanjem slovenskega oz. jugoslovanskega sodstva, šolstva in priseljevanjem intelektualcev v Prekmurje ter modrostjo prekmurskih narodnih voditeljev je bil prekmurski jezik zelo spontano, lahko rečemo vzorno nekonfliktno nadomeščen s slovenskim knjižnim jezikom. V javnem in poljavnem položaju se je sicer prekmurski jezik še govoril, pisal in se še piše ter govori. (Tivadar 2019: 306)

Po padcu železne zavese je bilo to pričakovati tudi za porabščino. Zgodilo pa se je ravno nasprotno. Slovenščina se je v Porabju ob državnem madžarskem, globalnem angleškem in regijskem nemškem jeziku delodajalca

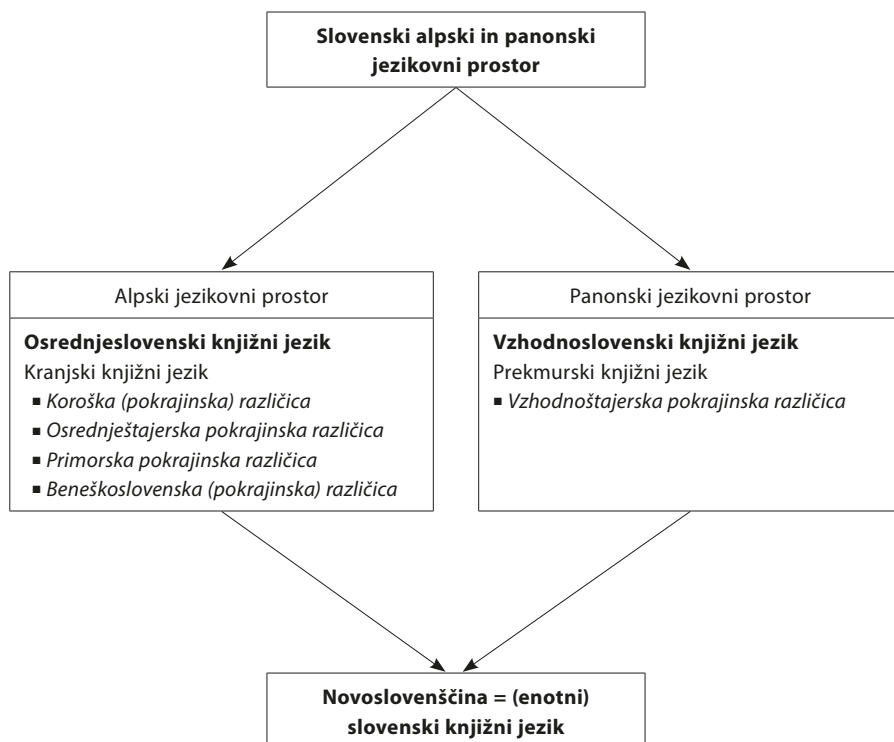
začela izgubljati in danes se je okoli Rabe skoraj ne sliši več, prav tako tudi ne več v nekoč samo slovenskih vaseh do Monoštra. Porabščina danes jezikovno peša, bojim se, da umira. Napačna jezikovna politika je v Prekmurju in Porabju otežila poenotenje slovenskega jezika – po nepotrebnem se je vzpostavljala konflikt med knjižnim in narečnim, tj. slovenskim in porabskim/prekmurskim. Vsekakor je prekmurska (vključno s Porabjem) jezikovna situacija v preteklosti in deloma v sedanjosti še dodaten izziv za raziskovanje sodobnega slovenskega jezika in oblikovanje ustrezne jezikovne politike v slovenskem Porabju.

Prevajanje in reformacija na vzhodu slovenskega etničnega prostora

Sodobni pogledi na razvoj slovenskega jezika opozarjajo na dvojnični razvoj slovenščine v alpskem in panonskem prostoru (prim. Orožen 1996, 1996a, Jesenšek 2013, 2015, 2018). Od srednjega veka do sredine 19. stoletja sta soobstajala osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik s pokrajinskimi knjižnimi različicami. Izhajala sta iz dediščine *Brižinskih spomenikov*, njuno razlikovalnost pa utemeljujejo različne jezikovno-geografske in kulturno-zgodovinske okoliščine v alpskem karantanskem in panonskem cirilometodijskem prostoru (Orožen 1996: 83; Jesenšek 2013: 14). Normativno najbolj izoblikovan in razširjen je bil osrednjeslovenski knjižni jezik, tj. kranjščina ali kranjski knjižni jezik, ki je s koroško, osrednještajersko, primorsko in beneškoslovensko pokrajinsko različico zaznamoval več kot tristoletno obdobje v razvoju slovenskega jezika. Tretjina slovenskega jezikovnega prostora je pripadala vzhodnoslovenskemu knjižnemu jeziku, tj. prekmurskemu in vzhodnoštajerskemu – prekmurski knjižni jezik je bil dobrih dvesto let drugi slovenski knjižni jezik (Toporišič 1992: 83) in se je uporabljal na slovenskem etničnem ozemlju med rekama Muro in Rabo; vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) jezik se je uveljavljal med rekama Dravo in Muro.

Kranjski in prekmurski jezik sta se knjižnojezikovno potrdila kot stranski dosežek slovenskega protestantizma (Rajhman 1977) – prvi v 16. stoletju na Kranjskem, drugi pa na začetku 18. stoletju v Prekmurju –, na prelomu 18. in 19. stoletja pa so se jima pridružila še zapoznela katoliška knjižnojezikovna prizadevanja v vzhodnoštajerskem prostoru med Dravo in Muro. Misel o jezikovni enotnosti kot potrebnem pogoju za narodnostno združitev Slovencev v eni državi je vzhodnoslovenski knjižni jezik, ki je bil na »knjižnem razpotju« med osrednjeslovenskim kranjskim in hrvaškim kajkavskim (Orožen 1996: 87), pritegnila v skupno slovensko okolje. Slovenski jezikovni različici sta se v prvi polovici 19. stoletja začeli približevati, prepletati in zbliževati, romantično razmišljanje o jeziku in narodu, po katerem je narod skupnost ljudi, ki jih na določenem ozemlju povezuje skupni (knjižni) jezik, pa je v pomladi narodov spodbudilo poenotenje

osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika in oblikovala se je novoslovenščina ali enotni slovenski knjižni jezik – tako se je uresničila jezikovna zamisel Janeza Nepomuka Primica, ki je že med letoma 1811 in 1813 kot prvi predavatelj slovenskega jezika na graški univerzi razmišljal o skupnem slovenskem knjižnem jeziku (Orožen 1996: 87).

Slika 29: Poenotenje slovenskega knjižnega jezika.

Zgodovinski razvoj tematike – raznolikost knjižnih (pokrajinskih) jezikovnih različic na Slovenskem

Predzgodba o nastanku vzhodnoslovenske različice knjižnega jezika sega v 9. stoletje, ko se je v bavarskih in frankovskih zapisih panonski prostor med Dravo in Rabo preimenoval v Spodnjo Panonijo, prostor severno od Rabe do Donave pa v Zgornjo Panonijo (Štih, Simoniti 2009: 65). Pribinovi Slovani so začeli naseljevati vzhodni panonski prostor med Dravo in Rabo. Kocelj je nadaljeval očetovo tradicijo in ponudila se je priložnost za

samostojno slovansko državo. Predhodnika take nikoli uresničene slovanske zgodovine sta bila Ciril in Metod, ki sta s slovanskim misijonom v Panoniji odpravljala biblijsko trijezičje in uveljavljala slovanski jezik v cerkvi. To je bilo skladno s *Svetim pismom*, ki ne zaukazuje jezikovnega imperializma: »Ár je píszano: 'živém jasz, právi Goszpoud; kaj sze meni naklekne vszákó koleno, i vszáki jezik bode vadlüvao Bougi.« (Š. Küzmič 1771: 480, Rim 14,11). Slovanščino kot bogoslužni jezik v Panoniji sta potrdila tudi papeža Hadrijan II. in Janez VIII., ki sta zagovarjala dvojezičnost, tj. branje berila in evangelija v latinščini in nato lahko še v slovanščini. V takrat enoten južnoslovanski jezik so bile prevedene vse potrebne cerkvene knjige, s tem pa so Kocljevi panonski Slovani dobili literaturo v razumljivem domačem jeziku – to je bilo veličastno in izjemno delo, ki ga na Slovenskem naslednjih sedemsto let vse do Trubarja nihče ni mogel ponoviti.

Kocelj je bil v Panoniji med letoma 867 in 874 predhodnik slovanske zgodbe, ki se jezikovno-razvojno potrjuje tudi v povezavi med starocerkvenoslovanskim *Sinajskim evhologijem* Cirila in Metoda ter *Brižinskimi spomeniki*, najstarejšim ohranjenim slovanskim besedilom, ki je nastalo ob istem času kot verjetno najstarejše slovansko kazensko pravno besedilo *Zakon sudnyj ljudem* [Sodni zakonik za ljudstvo], skoraj dobesedni prevod bizantinskega pravnega priročnika *Ecloga* (verjetno iz leta 740).

Stara cerkvena slovanščina je bila v 9. stoletju enotni knjižni jezik Južnih Slovanov, zapisana in razumljena od Ohrida do Kocljeve Panonije. O tem priča delo Klimenta Ohridskega, ki je med Metodovim bivanjem v Rimu tri leta razširjal krščansko vero v Kocljevi kneževini v zlahka razumljivem starocerkvenoslovanskem jeziku (Grivec 1963: 180). V slovanskem panonskem prostoru je nastalo tudi njegovo *Poučenje v čast apostolu ali mučencu*, ki je zelo podobno pridigi o grehu in pokori v drugem *Brižinskem spomeniku* (Orožen 1996: 43). Kliment Ohridski je poznal besedilo drugega *Brižinskega spomenika* in ga je uporabil pri sestavljanju svojega govora (Stanislav 1978: 207). Za primerjavo navajam od Grivca v sodobno slovenščino prevedena odlomka, ki sta nastala v Cirilovi panonski jezikovni šoli:

KLIMENT: Če bi jo bil spolnil, bi mu bilo večno življenje brez skrbi in smrti; starost bi se ga ne prijala in solznega telesa bi ne imel. Toda po hudičevi zavisti je bil ločen od božje slave, ker se ni zdržal; odtlej so na človeški rod prišle skrbi, bolečine in smrt, premenjajoč človeško življenje. (Grivec 1963: 189)

II. BRIŽINSKI SPOMENIK: Če bi naš ded ne grešil, bi mu na veke bilo živeti, starosti ne prijati, nikoli skrbi ne imeti, ne solznega teles, temuž na veke bi mu bilo živeti. Ker je bil z zavistjo Neprijaznega izgnan od slave božje, po tem so na človeški rod bolečine in skrbi prišle, in bolezní, in po tem redu smrt. (BS II, 1–14)

Fran Miklošič je v uvodu v *Die christliche Terminologie* razlagal, da je v panonskem prostoru obstajala starejša slovanska terminologija že pred prihodom Cirila in Metoda (Orožen 1996: 45–46, 63). Ciril in Metod sta med južnimi Slovani širila krščanstvo, »stranski produkt« misijonarstva pa je bilo kulturno poslanstvo in oblikovanje enotnega južnoslovenskega knjižnega jezika v bogoslužnih knjigah. Na podoben način je v 16. stoletju v času protestantizma nastal kranjski knjižni jezik Trubarja in somišljenikov, enako tudi prekmurski knjižni jezik, ki ga je v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru normiral Števan Küzmič s prevodom *Nouvega Zákona*.

Jezikovna tradicija Cirila in Metoda je posredno vplivala na nadaljnje razmere v panonskem jezikovnem prostoru, kjer se je do začetka 16. stoletja najprej oblikovala hrvaška knjižna kajkavščina, pridružili pa sta se ji še dve slovenski jezikovni različici: v začetku 18. stoletja prekmurski knjižni jezik in na prelomu 18. in 19. stoletja med rekama Dravo in Muro na severovzhodu današnje Slovenije za kratek čas še vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) jezik, ki sta se v neposrednem stiku s kajkavščino razvijala ločeno od osrednjeslovenskega. Obvladovanje slovenske norme in prekmurskega pogovornega jezika je ohranjalo razliko med hrvaško kajkavščino in slovensko prekmurščino (Jesenšek 2013: 9). Kajkavski knjižni jezik v zahodnem hrvaškem slavonskem prostoru s središčem v Zagrebu so pisci in prevajalci imenovali »slovenski«. Pri besedni zvezi »slovenski jezik« je od 16. do 19. stoletja prišlo do poimenovalnega prenosa na pomenski ravni: »kajkavski knjižni jezik« (slovenski jezik, od 16. do začetka 19. stoletja), »prekmurski knjižni jezik« (stari slovenski jezik, od 18. do sredine 19. stoletja), »enotni slovenski knjižni jezik« ali »novoslovensščina« (od sredine 19. stoletja).

Slika 30: Panonski jezikovni prostor.

Osrednjeslovenski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici:

Predknjižno izročilo: Brižinski spomeniki in ostali rokopisi → Knjižno izročilo: Primož Trubar → Janez Svetokriški → racionalistična jezikovna prizadevanja Marka Pohlina in zoisovcev → Jernej Kopitar → Matija Čop → poenotenje knjižne norme sredi 19. stoletja (Jesenšek 2013: 15)

Prekmurski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici:

Predknjižno izročilo: Martjanska pesmarica I → Knjižno izročilo: (izgubljena Agenda Vandalica) → Franc Temlin → Števan Küzmič → Mikloš Küzmič → Jožef Košič → (postopno) poenotenje knjižne norme od sredine sredi 19. stoletja do združitve Prekmurja z matičnim slovenskim ozemljem (Janoš Kardoš – Jožef Borovnjak – Imre Agustič – Franc Ivanocy – Jožef Klekl – Avgust Pavel). (Jesenšek 2013: 20)

Vzhodnoštajerski knjižni jezik se je normativno razvijal na časovni premici:

Predknjižno izročilo: Velikonedeljska prisega → Knjižno izročilo: prevod Parhamerjevega katekizma → nemško-slovenski slovar (Bernard Mariborski, 1785) → Leopold Volkmer → Zagajškova slovnica → Svetourbanska akademija → Šmigočeva slovnica → Janez Nepomuk Primic in graška slovenistika – Peter Dajnko – Anton Murko – Anton Kreml – Anton Slomšek – Jožef Muršec. (Jesenšek 2013: 24)

Prevodi v prekmurskem knjižnem jeziku

Prekmursko predknjižno izročilo je bogato predvsem s pesmaricami, ki so nastajale v 16., 17. in 18. stoletju. Ohranjenih je več kot osemdeset (Škafar 1978: 99–103), najznamenitejši sta starejša in mlajša *Martjanska pesmarica*. Protestantizem v Prekmurju je bil za obstoj Slovencev še bolj pomemben kot na Kranjskem, to pa se je kazalo tudi v prevodih cerkvenih pesmaric (Sedar 2016: 74). V najstarejših ni vedno jasno prepoznavna meja med prekmurskim in kajkavskim jezikom – nekatere stare pesmi so ali jezikovno prekmurske ali pa se v njih prepletajo kajkavske in prekmurske jezikovne značilnosti, kadar gre za izvirno sicer kajkavske pesmi. Posamezniki so jih prirejali in jezikovno spreminjali tako, da so postajale vse bolj prekmurske in vsebinsko ter jezikovno take, da jih lahko povežemo s prekmurskimi tiski 18. in prve polovice 19. stoletja, ki so oblikovali normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika.

Skromni začetki prekmurskih natisnjenih protestantskih pesmi, prevodi posameznih delov psalmskih besedil, so »skriti« v Temlinovem

prekmurskem prvotisku *Mali Katechismus* (1715) in abecedniku *Abece-darium szlowenszko* (1725). Jožef Smej (2005: 211–227) je opozoril na dva odlomka psalmov pri Francu Temlinu in tri psalme v abecedniku, ki začenjajo zgodbo o prevodih pesmi v tiskanih protestantskih pesmaricah, in vseh psalmih, ki jih je prevedel Aleksander Terplan ter objavil v delu *Knige zoltárszke* (1848). Prekmurske protestantske pesmi so natisnjene v petih samostojnih pesmaricah: *Nuovi Gráduvál* (1789) Mihala Bakoša; *Mrtvecsne peszmi* (1796) Števana Sijarta; *Krscsanszke nove peszmeneknige* (1823) Mihála Barla; *Krsztsanszke czerkevne peszmi* (1848) in *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi* (1848) Janoša Kardoša. Pred tem je Mihael Sever prevedel iz nemščine *Réd zvelicsánsztva* (1747), Števan Küzmič pa je priredil *Vöre krsztánszke krátki návuk* (1754) – oba protestantska učbenika sta vsebovala tudi pesmi, Severjevih osemnajst prevodov iz madžarščine in nemščine ter štiri psalme, Küzmič pa je svoje delo za »Szlovenszki národ« zaključil z devetnajstimi verskimi pesmimi, ki jih je prevedel iz nemščine in madžarščine.

Mihal Bakoš je avtor prve prekmurske tiskane pesmarice *Nuovi Gráduvál* (1798). Vanjo je vključil nekaj svojih prevodov iz latinščine – ob npr. zbranih Küzmičevih pesmih, pesmih iz Berkejeve rokopisne pesmarice (*Szlovenszke Dúhovne Peszmi pizsane po Berke Bálazsi vu Nemes Csobi*, 1768 in 1769 prvi del in 1784 drugi del) in Severjevih pesmi iz *Réda zvelicsánsztva*. Števan Sijarto je zbral mrliške pesmi z notami *Mrtvecsne peszmi* (1796). Na 175 straneh je objavil 73 pesmi, ki jih je prevedel iz madžarščine ali nemščine. Upošteval je prekmurske rokopisne različice iz *Martjanske pesmarice I* in *Szlovenszkih dúhovnih peszmi*, verjetno pa še iz drugih podobnih (Škafar 1978: 22), dobro pa je poznal tudi do takrat skromno prekmursko tiskano produkcijo, saj je objavil tudi šestindvajset mrtvaških pesmi iz *Nouvega Gráduvála*, eno iz *Vöre krsztánszke krátkega návuka* in tri iz *Réda zvelicsánsztva*. Sijartova pesmarica vsebuje tudi navodilo, kako se mrliške pesmi pojejo (pogosto v madžarščini), in pomembno informacijo o tujejezičnih predlogah – ena izmed njih je tudi žalostinka iz 13. stoletja »Stabat mater« oz. »Žalostna Mati« (Novak 1976: 65), njen avtor pa je Jacoponus Tudertinus (Jacopone da Todi), frančiškan, italijanski srednjeveški pesnik, potomec plemiške družine Benedetti iz mesta Todi. Večino pesmi je prevedel iz madžarščine ali pa so bile nemškega izvora, kot je Sijarto zapisal pod njihovimi naslovi:

Madž. avtor je npr. dijak Miklós iz 16. stol., nemški pa so: Joh. Herman, Barth. Ringwaldt (1530–98), Nic. Heermann (1480–561), Valerius Herberger (1562–627), Christoph Knoll (1563–650), M. Simon Dach (1605–59), Simon Graff (1609), Michael Franck

(1609–67), Joh. Georg. Albinus (1624–79), Joh. Rosenmüller (1652), L. Hornigh (1632), Emilia Julianna (1637–706) itd. Pesem Pojdmu tejlo pokopajmo Mich. Weissa (u. 1534) je bila husitska. Starejša je pesem Tomaža iz Celane (u. ok. 1255) po prevodu Barth. Ringwaldta in Jacoponusa (1250–306). (SBL 1971)

Njegova prekmurska pesmarica pogrebnih pesmi in molitev je bila še dvakrat ponatisnjena (1887 in 1910), leta 1910 je izšla tudi nekoliko manj obsežna (108 strani) katoliška pesmarica *Mrtvecsne peszmi*, Mihal Barla pa je sestavil novo cerkveno pesmarico *Krscsanszke nôve peszmeneknige* (1823). Večino pesmi je prevedel iz madžarščine in jih na novo priredil, s tem pa je »odločno vplival na nadaljnji razvoj evangeličanske pesmarice«. Janoš Kardoš je objavil dve pesmarici, ki sta bili natisnjene leta 1848 – *Krsztsanszke czerkevne peszmi* in *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*. V njiju je objavil 510 cerkvenih pesmi, in sicer jih je delno prevzel iz Bakoševe in Barlove pesmarice, večinoma pa jih je sam prevedel iz madžarščine (Škafar 1978: 32): »Barla peszmeneknige sze escse vu vszákój veszi pri vecs evang. famílijaj náidejo.« (Flisar 1925a: 82) Pesmarica *Krsztsanszke czerkevne peszmi* je največji dosežek v razvoju prekmurskih protestantskih pesmaric, »stere dnesz dén z-düsevnov pobo'znosztjov nücamo i niti nemiszlimo, ka bi nyé gda drügi pesznik prehititi szpodoben bio« (Flisar 1925a: 82). Druga Kardoševa pesmarica, 168 strani obsegajoče *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*, vsebuje 88 protestantskih pesmi, ki so se pele med bdenjem pri umrlem in na pogrebu. Delno je prevzel Bakoševa in Barlova besedila ter jih predelal in priredil, večinoma pa jih je na novo prevedel iz madžarščine (Škafar 1978: 32). Pesmarica je bila ponatisnjena leta 1929, vsebovala je nekaj novih prevodov Janoša Flisarja in deset Sijartovih mrliških pesmi, kar dokazuje, da je bil Sijarto zelo priljubljen in ga tudi jezikovno boljše in verzifikacijsko spretnejše Kardoševe pesmi z notami oz. napevi niso mogle docela nadomestiti. Cerkvene pesmi so uspešno tiskali tudi prekmurski katoliški pisci, in sicer predvsem kot dodatek k drugim knjigam, pa tudi v samostojni pesmarici Jožefa Pusztajja (Jožef Pozderez) *Krscsánszko katholicásnszke czerkevne peszmi sz potrejbniimi molítvami i vnógimi vogrszkimi peszmami* (1893). Gre za 526 prekmurskih pesmi – iz madžarščine jih je veliko prevedel Jožef Borovnjak –, 160 pa jih je Pusztai objavil le v madžarščini. Mikloš Küzmič je v katoliškem obredniku *Szvéti evangyeliomi* (1780) objavil dve iz latinščine prevedeni cerkveni pesmi (*Pange lingua* in *Te Deum laudamus*), v abecedniku *Szlovenszki szilabikár* (1780) tudi že tri nabožne pesmi, njegova *Kniga molitvena* (1783) pa vsebuje 31 cerkvenih pesmi, verjetno del tistih, ki jih je pripravljajal za novo katoliško cerkveno pesmarico, ki so jo spodbudile liturgične reforme Marije Terezije in zahteva,

da se v cerkvi poje v deželnem jeziku. Pesmarica ni izšla, verjetno pa bi v njej objavil več novih prevedenih pesmi iz latinščine, nemščine ali madžarščine, ki bi nadomestile starejše in moralno manj primerne. Jožef Košič je v knjižici *Kri'snapout na XIV stácie ali posztajaliscsa razdeljena* (1843) objavil tri prevedene pesmi (*Peszem pred Oltárszkim Szvesztvom, Peszem pokornika k-Maríi in Obátrivanye*) – ni jasno, iz katerega jezika –, več pesmi (mašne, postne, mrliške, božjepotne, *Te Deum laudamus* itd.), ki so dodane molitveniku *Jesus moje po'selejnye* (1851), pa je prevedel iz nemškega molitvenika Aloisa Schlöra *Jesus mein Verlagen* (1841), verjetno tudi s pomočjo knjige Andreja Gutmana *Jesus moje poshelenje* (1841), ki je prevedena v vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) jezik.

Domnevno prva prekmurska knjiga je izgubljena *Agenda vandalica* (1587), za katero vemo iz dopisovanja med Mihaelom Bakošem in bratislavskim pastorjem Mihaelom Institorisom Mošovskim (Šebjanič 1969: 243–244; prim. Šebjanič 1977). Slovenski obrednik kaže povezovalno vlogo tiskarja Janeza Mandelca, ki je po izgonu iz Ljubljane, kjer se je pripravljajal na tisk Biblije, bival in deloval na Ogrskem. Med letoma 1587 in 1589 je imel tiskarno v Monyorókeréku (Eberavi) na današnjem Gradiščanskem (Reisp 1993: 511). Tam je leta 1587 verjetno natisnil danes izgubljeno prvo prekmursko knjigo *Agenda Vandalica*, dvanajst let pred tem pa je bilo njegovo delo tudi prva v Ljubljani natisnjena knjiga Dalmatinov *Jesus Sirah* (1575). Mogoče se je danes neznan pisec prekmurskega obrednika zgledoval po madžarski knjižici Istvána *Beytheja Köröztyeni tudomanak reuid summaya az tiz parancholatrol, euangeliomrol, imadsagrol, köröztsegröl es vr vachorayarol*, ki jo je prav tako natisnil Janez Mandelc leta 1582 v Güssingu. Predloga mu je bila lahko avstrijska agenda iz leta 1571, pomagal bi si lahko tudi s kranjsko Trubarjevo *Cerkovno ordnungo* (1564) ali Dalmatinovim katekizmom *Ta kratki Wirtemberski catechismus* (1585). *Agendo Vandalico* pa je verjetno kot (jezikovno) predlogo upošteval tudi Bakoš pri svojem rokopisnem obredniku *Agenda sermone vandalico conscripta* (1785), saj iz ohranjenih pisem vemo, da je *Agendo Vandalico* pregledoval štiri mesece, preden jo je poslal Mošovskemu.

Prva ohranjena prekmurska tiskana knjiga je protestantski verski učbenik *Mali Katechismus* (1715), ki ga je Franc Temlin priredil po madžarskem prevodu Andrása Torkosa (*Györi Katechismus*, 1709) Lutrovega malega katekizma, prav tako pa je upošteval izvorno nemško besedilo (*Der Kleine Katechismus*, 1529). Šlo je za prvi poskus, da se začne prevajati *Sveto pismo* v prekmurski knjižni jezik. Temlin je v predgovoru prosto povzemal mesta iz Stare in Nove zaveze (Ezekiel, Prvo pismo Korinčanom) in navajal svoje

prevode posameznih mest iz Prvega pisma Korinčanom, Pisma Efežanom in Prvega Petrovega pisma.

Protestantsko knjižno tradicijo nadaljuje Mihael Sever, ki je leta 1747 iz nemščine prevedel pietistični *Réd zvelicsánsztva*. Posvetil ga je »lüblenomi slovenskomi narodi« in je v njem objavil tudi trinajst prevedenih pesmi iz madžarščine in nemščine.

Števan Küzmič je leta 1754 natisnil četrto ohranjeno prekmursko knjigo *Vöre krsztsánszke krátki návuk*, v kateri je na 296 straneh objavil prevod Lutrovega malega katekizma, odlomke iz *Svetega pisma* in molitve ter 19 iz nemščine prevedenih verskih pesmi. Katekizemski del v *Vöri krsztsánszki* je verjetno ponatis Küzmičevega prevoda in priredbe izgubljenega malega katekizma iz leta 1752, o katerem je poročal Jurij Hrabowski (Melich 1908: 432–433), torej gre za prevod iz nemščine. Svetopisemske odlomke je prevajal iz grščine, ker se je dobrih dvajset let temeljito in sistematično pripravljaj na prevajanje celotnega *Svetega pisma* iz izvirnika. Leta 1771 je v nemškem mestu Halle izšel njegov *Nouvi Zákon*, v dodatku na petih straneh pa je objavil tudi odlomke iz Stare zaveze: *Nífterez-Sztároga Zákonna vö vzéte Epíftole*. Novozavezni prevod, v katerem se je oblikoval tudi prekmurski biblični jezik, je vrhunsko delo, ki je jezikovno vplivalo na vse naslednje prekmurske prevode svetopisemskih besedil. Števan Küzmič je bil prvi Slovenec, ki je prevedel *Sveto pismo* »z grcskoga na sztari szlovenszki jezik«, tj. iz izvirnega jezika *Nove zaveze* v slovenski prekmurski knjižni jezik – pred njim so bili le prevodi prevodov iz nemščine in latinščine v kranjski oz. prekmurski knjižni jezik (npr. Primož Trubar, Jurij Dalmatin; Franc Temlin, Mihael Sever). Tako kot Dalmatinova *Biblia* (1584) na Kranjskem je Küzmičev *Nouvi Zákon* postal jezikovni vzor za generacije prekmurskih piscev, ki so v njem prepoznavali tudi zanesljiv jezikovni priročnik. Števan Küzmič je v *Nouvem Zákonu* normiral prekmurščino kot umetno nadnarečno jezikovno tvorbo ravenskega in goriškega narečja, ki se je po protestantskih piscih Mihalu Bakošu, Števanu Sijartu, Mihálu Barli, Štefanu Lülíku in Aleksandru Terplanu uveljavila tudi v katoliških tiskih Mikloša Küzmiča in pri njegovih nadaljevalcih, npr. pri Jožefu Košiču, Jožefu Borovnjaku, Imreju Agustiču, ki so standardizirali podobo knjižne prekmurščine v zelo razširjenih in branih knjigah.

V cerkvenem slovstvu je pomembno vlogo pri izobraževanju Prekmurcev in uzaveščanju prekmurskega knjižnega jezika opravilo sedem knjig Mikloša Küzmiča. Najpomembnejši katoliški pisec je svetopisemska besedila prevajal iz latinščine – veliki katekizem *Krátka summa velikoga katekizmussa* (1780) je izšel tudi z latinskim predgovorom škofa Szilyja,

Szlovenszki silabikár (1780), mašna knjiga *Szvéti evangeyeliomi* (1780) je bila do leta 1920 trinajstkrat ponatisnjena, kar devetnajstkrat pa najbolj razširjena prekmurska katoliška *Kniga molitvena, na haszek Szlovénszko-ga národa* (1783). Posebno mesto v prevajalskem opusu Mikloša Küzmiča ima njegova zadnja sedemkrat ponatisnjena knjiga *Sztároga i nouvoga testamentoma szvéte histórie krátka summa* (1796), ki je prevod madžarske priredbe svetopisemskih zgodb Jánosa Molnára *Az ó, és az új testamontomi szent historiának summája* (1777). Gre za prvi obsežnejši katoliški prekmurski izbor staro- in novozaveznih besedil, za neposredni prevod iz madžarščine in upoštevanje latinščine predvsem pri besedilih iz Nove zaveze. Jožef Smej (1997) je dokazal, da je Mikloš Küzmič že leta 1780 prevajal evangelije neodvisno od *Nouvega Zákona* Števana Küzmiča, saj bi za branje protestantskega prevoda moral imeti posebno dovoljenje škofa Szilyja. Zdi se, da zato tudi ni upošteval kranjskih Trubarjevih prevodov in Dalmatinove *Biblije*. Na večji madžarski in posredno tudi nemški vpliv kaže učbenik *ABC kn'sicza na narodni soul haszek* (1790), ki je prevod dvojezične nemško-madžarske knjige utemeljitelja madžarskega zgodovinskega jezikoslovja Miklósa Révaija *ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National Schulen in dem Königreiche Hungarn* (1780). Mikloš Küzmič je prekmurski prevod natisnil na levi strani, na desni strani pa je vzporedno objavljen madžarski izvirnik, ki ga je napisal Miklós Révai. Večjezičnost tega učbenika dopolnjujeta tudi zbirka prekmursko-madžarskih besed in devet basni v latinskem jeziku. Edina knjiga Mikloša Küzmiča, ki ni bila ponatisnjena, je prvi prekmurski katoliški molitvenik *Pomoucs beté'snih, i mirajouc'sih* (1781). Gre za prevod in priredbo v gjurski škofiji razširjene knjige madžarskega duhovnika Istvána Tarnotzyja *Holtig való barátság* (1695).

Med prekmurskimi prevajalci izstopa obsežno delo Janoša Kardoša, ki je sredi 19. stoletja objavil veliko teoloških, strokovnih in leposlovnih prevodov. Bil je najpomembnejši naslednik Števana Küzmiča in nadaljevalec prekmurskega knjižnojezikovnega izročila. Prekmurski knjižni jezik je iz cerkvenega slovstva razširil na leposlovje in učbeniški sestav, zato ga je Janoš Flisar (1925b: 95) imenoval za začetnika književnosti v Prekmurju: »Návéksi nas pizátel i pesznik i vendszlovenszkoga jezika i literetúre sztvoritel, ki je té jezik napopolno küncsnoszt osznôvo«. Iz madžarščine (najbrž po gjurskem katekizmu) je prevedel Lutrov mali katekizem *D. Luther Martina máli kátekizmus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke* (1837) in verjetno tudi Lutrov veliki katekizem *Dr. Luther Mártona veliki kátekizmus* (1851). Napisal je knjigo *Pobo'znih molítvi* (1853); njegov delni

prevod Svetega pisma Stare zaveze (*Moses i Josua*) je ostal v rokopisu in je izšel posmrtno leta 1929, prav tako kot tudi kratka zgodovina cerkve (*Evangeliumske vera ino cerkvi občinski prigodi*, 1932). Kardoš je največ časa namenil skrbi za izobraževanje prekmurskih otrok, za katere je po naročilu šolskega ministrstva prevajal madžarske abecednike, jezikovne vadnice, berila in metodike risanja, ki sta jih sestavljala pomemben madžarski pedagog Gönczy Pál in znani madžarski pisec šolskih učbenikov László Nagy, npr. abecedniki *Nóve ABC i zacsétne knige cstenyá za vesznicski sól prvi zlócs* (1871b), *ABC ali Návuk na piszajo-cstenyé* (1867), *ABC zacsétne knige cstenyá* (1899); v prekmurski jezik je prevajal jezikovne vadnice, npr. *Návod na flíszanya vu govorenyi i razményi* (1870a), *Jezicsna flíszanya* (1871č), *Návod vu szlovenszke A-B-C-ske i zácsétnoga csténya kniga za vucsitele* (1873); poskrbel je za berila, npr. *Nóve knige cstenyá za vesznicski sól drügi zlócs* (1870), *Nove ABC i zacsétne knige cstenyá za vesznicski sól prvi zlócs* (1871b), *Szlovenszke nove knige cstenya za vesznicki sól III. zlocs* (1872), *Szlovenszke nove knige cstenya za vesznicki sól IV. zlocs* (1872a), *ABC zacsétne knige csténya za vesznicske solé* (1899). Za učitelje je izdal navodila za poučevanje risanja, tj. metodiko risanja *Potikazács na zacsétno rovatanye: Návod za sólszke vucsitele* (ok. 1873), prevod madžarskega priročnika Hugója Maszáka *Útmutató az elemi rajztanításban* (1873). V berilih je prvi v slovenščino prevajal madžarske pesnike, npr. Aranyja, Petőfija, Vörösmartyja, Gyulaija in Vajdo. Kardoš je kot mojster jezika zaslovel s prevodom prvega in tretjega dela Aranyjevega epa *Toldi* (1921) in *Toldia starost i smrt* (1925). Bil je najboljši posrednik med madžarsko in slovensko literaturo ter jezikom, protestantski Avgust Pavel 19. stoletja.

Prva posvetna prekmurska knjiga je svadbena knjiga *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo* (1807). V posvetnem slovstvu je prekmurski knjižni jezik dosegel višek v narodno prebudnem delu Jožefa Košiča. V poučno-vzgojnem delu *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Múrov i Rábov* (1845) je prekmurskim otrokom posredoval osnovno znanje o pisanju, računanju, zgodovini, omikanosti in krepitvi moralnosti po Slomškovem vzoru *Blashe ino Neshiza v' nedelški šholi* (1842). Po Kremplovih *Dogodivšinah štajerske zemle* je spisal prvo prekmursko zgodovinsko knjigo *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848), v rokopisu pa je ostalo njegovo najpomembnejše zgodovinsko delo *Sztarine 'seleznih ino Szalaskih Szlovenov*, ki ga je leta 1914 objavil Josip Gruden v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (Košič, Gruden 1914: 93–145), nato pa še Marija Bajzek v monografiji *Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del* (Košič 1992: 149–176). Košič je

sprva pisal v madžarščini, znana sta dva njegova spisa *Vaanak-e Magyar orszákbán Vandalusok* [Ali so na Madžarskem Vandali?] (1827) in *A Magyar országi Vendus Tótokól* [O Slovencih na Ogrskem] (ok. 1824) (Košič 1992: 17–50), nato pa je izdal slovnico *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike* (1833) – madžarsko slovnico Imreja Szalayja *A magyar nyelvtudomány rövid foglalatja* [Kratek pregled madžarskega jezikoslovja] (1828) je prevedel v prekmurski knjižni jezik in postal prvi, ki je začel razvijati prekmursko slovniško terminologijo. Na koncu slovnice je na 33 straneh dodal še abecedno urejen prekmursko-madžarski slovarček izbranih besed, tudi veliko prekmurskih novotvorb, s tem pa je tudi začetnik prekmurskega slovaropisja.

Jožef Borovnjak je v najtežjih razmerah v razvoju prekmurskega jezika v drugi polovici 19. stoletja skrbel za izdajanje prekmurskih katoliških tiskov. S ponatimi knjig Mikloša Küzmiča, npr. *Szvéti evangélii* (1858), *Kniga molitvena* (1864), *Veliki katekizmus* (1864a), je ohranjal kontinuiteto prekmurskega jezika. S prevodom madžarske programske knjižice *Máli politicsni vodnik* (1869) je razmeroma pozno postal še začetnik prekmurskega publicističnega jezika, ki se je pozneje ustalil v prvem prekmurskem časopisu *Prijátel* (1875–1879). Borovnjak je približeval prekmurski jezik novoslovenščini ter spodbujal slovensko jezikovno poenotenje – objavil je tudi prvo prekmursko knjigo v enotnem slovenskem knjižnem jeziku *Angleska služba* (ok. 1890).

Literarni prevodi v prekmurskem jeziku so bili stalnica časopisa *Prijátel*, ki ga je urejal Imre Agustič. Objavljal je prevode pesmi, črtice, pravljice, pripovedke itd., med prvimi prevodi je bila Andersenova *Nóvi oblék caszara* [Pripovedka o cesarjevih novih oblačilih] (*Prijátel* 1875: 6–7). Po Košiču je Agustič skrbel tudi za strokovno literaturo, v kateri je uveljavljal prekmursko naravoslovno terminologijo, npr. v učbeniku *Prirodopis s kepami za národne šole* (1878). Prekmursko slovniško izrazoslovje je prvi oblikoval Košič v slovnici *Krátki návuk vogrszkoga jezika za zacsetnike* (1833), sledile so manj posrečene Kardoševe novotvorbe v jezikovnih priročnikih, npr. *Nóve ABC i zacsetne knige cstenyá za vesznícski söl I-IV zlócs* (1870–1874) in *Návod na vogrszki jezik* (1871c), sodobno novoslovensko terminologijo pa je po Janežič-Sketovem in Breznikovem vzoru uzakonil Avgust Pavel v prvi prekmurski slovenski slovnici *Vend nyelvtan* (rokopis 1942), napisani v madžarskem jeziku. Marija Bajzek jo je prevedla v slovenski knjižni jezik, izšla pa je v knjigi *Prekmurska slovenska slovnica / Vend nyelvtan* (Pavel 2013); pozneje jo je Marc Greenberg prevedel še v angleščino z naslovom *Prekmurje Slovene grammar: Avgust Pavel's Vend nyelvtan (1942)* (Pavel

2020). V slovenščino prevedena Pavlova slovnica kaže, da je bil prekmurski jezik dobro razvit in funkcijsko popoln, usposobljen za najzahtevnejša jezikovna izražanja in ubesedovanja. Pavlova slovnica je dokument časa, ki priča o razvitosti in obstoju prekmurskega knjižnega jezika.

Izbrani kratki odlomki iz slovenskega prekmurskega (NZ 1771) in kranjskega (SPNZ 1784) prevoda *Svetega pisma Nove zaveze* kažejo razlike med osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno normo:

I vu fzpunyávanyi Rifzáofzkoga dnéva, bili fzo vfzi edne pámeti na ednom mefzti vküp. (NZ 1771: 344; Apd 2,1)

Inu kadar je bilú tih petdefset dny (po Velikinozhi) dopólnenu, fo bily vfí vkupej na enim mefti. (SPNZ 1784: 6; Apd 2,1)

I vesinyeno je na nágli znebéfz sümlejnye, liki mocsnoga vótra idejnye: i napüno je czejlo hi'zo, gde fzo bili fzedécsi. (NZ 1771: 344, Apd 2/2)

Inu na naglim je en fhum is Neba vftal, kakor eniga prideózhiga viharja, inu je vfo hífhó napolnil, ker fo ony fedeli. (SPNZ 1784: 6, Apd 2/2)

I vidili fzo fze nyem razdeljeni jeziczke, liki ogyen: i fzeo je na ednoga vfzákoga nyíh. (NZ 1771: 344, Apd 2/3)

Inu njim fo fe perkasali rasdejleni jesiki, kakor eniga ognja, inu on je na njih vfákiga fedél; (SPNZ 1784: 6, Apd 2/3)

Prevodi v vzhodnoštajerski pokrajinski (knjižni) različici

Vzhodnoštajersko predknjižno izročilo se začinja z *Velikonedeljsko prisego* (1570), sledijo pa še drugi rokopisni obrazci iz 17. in 18. stoletja, ki so se zgledovali po nemških, kajkavskih in osrednjeslovenskih predlogah – eni so bolj, drugi manj narečno obarvani, nekateri imajo več kajkavskih ali osrednjeslovenskih jezikovnih potez, kažejo pa se tudi nadnarečne jezikovne značilnosti. Najpomembnejše rokopisno vzhodnoštajersko besedilo je slovar *Dictionarium Germanico-Slovenicum* [Nemško-slovenski slovar], ki ga je leta 1760 sestavil Ivan Anton Apostel (kapucinsko ime Bernard Mariborski). V obsežnem slovarju je na 481 straneh zbranih 55.524 slovenskih besed ob približno 36.000 nemških iztočnicah. Gre za prvo znano urejeno vzhodnoslovensko besedišče s prevladujočim štajerskim in prekmurskim besedjem. Apostel je zaznal osrednje-, vzhodnoslovenske in kajkavske jezikovne posebnosti ter temu primerno raznoliko besedje, ki ga je v slovar vnašal s celotne Štajerske, dopolnjeval pa ga je z gradivom iz dostopnih osrednjeslovenskih slovarjev (Megiser 1592, 1592a 1603, 1744) ter Jambrešičevega (1742) hrvaško-kajkavskega slovarja

(prim. Stabej 1972). Slovar je tako postajal nadnarečen in je najbrž nezavedno nakazoval smer jezikovnega razvoja na severovzhodu Štajerske, tj. približevanje dveh slovenskih knjižnih norm in oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Apostel se sedemdeset let pred nastopom Antona Murka še ni zavedal vprašanja zapletene preobrazbe slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju, je pa s soočanjem kranjske in prekmurske protestantske tradicije, štajerskih narečnih posebnosti in izbranih ter slovenščini prirejenih kajkavskih besed pokazal, kako lahko poteka preobrazba pokrajinsko narečnega besedja v knjižnega. Pri Apostlu še ne moremo govoriti o stabilnem knjižnem besedišču, je pa slutil pravo smer razvoja (Jesenšek 2015b, 2015c), podobno slovenski protestantski, ko sta Trubar in Števan Küzmič iskala primerno pot od narečja do nadnarečnega kranjskega oz. prekmurskega knjižnega jezika.

Več kot deset let (od ok. 1750 do ok. 1760) je osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno besedje zbiral tudi Ivan Žiga Popovič. Približno 460 iztočnic je primerjal z narečnimi izrazi, ki jih je poznal na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, ter jih soočal z besedjem germanskih in romanskih jezikov, madžarščine, grščine, latinščine, hebrejščine in turščine. Nedokončano delo je slovaropisni drobec, ki nakazuje začetke etimološkega raziskovanja slovenskega jezika (Jesenšek 2015č: 347).

Knjižna tradicija se začenja leta 1758, ko je izšla prva tiskana knjiga na Slovenskem Štajerskem *Občinska knjižica izpitavanja teh pet glavnih štukov maloga katekizmuša poštuvanoga patra Petra Kanizijuša* (Plohel 1758) sledili pa sta ji še druga (Plohel 1764) in tretja izdaja tega katekizma (Plohel NN 1777), v katerih spremljamo oblikovanje najmlajše slovenske knjižne norme. *Občinska knjižica* je bila prevod prevoda katehetskega priročnika Petra Kanizija *Summa doctrinae christianae* [Povzetek krščanskega nauka] (1555). Nemška redakcija velikega Kanizijevega katekizma *Katechismus für drei Schulen und mit gewöhnlichen Schulgesängen* (1750) [Katekizem za tri šole z navadnimi šolskimi pesmimi], ki jo je priredil Ignaz Parhamer, je bila je bila sredi 18. stoletja splošno razširjena v avstrijskih šolah, zato je bil t. i. Parhamerjev katekizem skoraj sočasno preveden tudi v slovenski vzhodnoštajerski jezik za poučevanje verouka. Za prvo izdajo Parhamerjevega katekizma (Plohel 1758) je značilno še močno prepletanje hrvaške kajkavščine in slovenske vzhodnoštajersščine, druga izdaja (Plohel 1764) pa je odpravila dvojezičje, tako da razen v črkopisu in redkih posameznostih kajkavski vplivi niso bili več prisotni. Tretja izdaja (Plohel NN 1777) zaključuje prvo obdobje v razvoju vzhodnoštajerskega jezika, tako da se povsem iztrga iz kajkavskih okvirov, tudi črkopisno, saj sprejme bohoričico

(Jesenšek 2005a: 140) in nakaže jezikovno podobo, ki je omogočila Leopoldu Volkmerju, da je vzhodnoštajerski knjižni jezik preizkusil tudi v leposlovju.

Volkmer je začetnik slovenskega posvetnega pesništva v panonskem vzhodnoštajerskem jezikovnem prostoru s knjižico *Hvala kmetizhkega stana ino tobazhie trave v-dveh pesmah sapojena v-leti 1807* (Volkmer 1807). V zbirki gre za Volkmerjevo izvirno pesnjenje, gotovo pa je na »Prvo pesem od kmetsva« vplivalo nemško baročno idilično pesništvo, na »Drugo pesem od tobaka« pa nemški pesniki, najbrž Wilhelm Ludwig Gleim, in Vodnikov »Sadovolni Krajnz« (1781) (Potrata 1994: 26). Ostali Volkmerjevi tiski so nabožne vsebine. Cerkvena pesmarica *Pesme k-tem opravili te svete meshe* (Volkmer 1783) v podnaslovu razlaga, da so mašne in predprižne pesmi prevedene iz nemščine – gre za slovenske prevode predpisanih jožefinskih pesmi *Der Messgesang. Meshna pesem* (Volkmer 1789) je enaindvajset strani obsegajoča dvojezična knjižica z zapisom mašne pesmi v nemščini »Hier liegt von deiner Majestät« [Tu leži pred tvojim veličanstvom] in Volkmerjevim prevodom v vzhodnoštajerski jezik »Gospod! Pred tvojo Častio«. Dvojezična izdaja je bila v ptujski dekaniji primerna za narodnostno mešane župnije oz. nemško govoreče duhovnike, ali pa je bila v Volkmerjevem času znak privilegirane nemščine in ponemčevalnih pritiskov cerkvene ter posvetne oblasti (Potrata 1994: 11). Tretja štiri tiskane strani obsegajoča knjižica *Te Deum laudamus* [Hvalimo te, Gospod] (Volkmer 1795) je Volkmerjev prevod iz latinščine, kakor je zapisal v podnaslovu, verjetno pa se je zgledoval tudi po nemški zahvalni pesmi »Grosser Gott« [Veliki Bog]. Vzhodnoštajerski knjižni jezik, ki se je začel oblikovati v prevodih Parhamerjevega katekizma, je z Volkmerjevimi pesniškimi prevodi začel dobivati bolj urejeno ter od hrvaške kajkavščine in osrednjeslovenske kranjščine razlikovalno podobo (Jesenšek 2015d). Volkmer je pesniško navdihoval tudi našega najboljšega razsvetljenskega pesnika Štefana Modrinjaka in njegovo kajkavsko-štajersko jezikovno usmeritev v Svetourbanski akademiji (Jesenšek, ur. 2015).

Janez Nepomuk Primic, ustanovitelj katedre za slovenski jezik na graški univerzi, je sprva pesnil v nemščini, nato pa je začel objavljati pesmi za mladino, ki jih je prirejal in prevajal v jezik, ki je nakazoval poenotenje slovenske knjižne norme. Prevedel in priredil je štiri pesmi avstrijskega dramatika in lirika Heinricha Josepha von Collina, nekaj prevodov pa je iz Homerja, Goetheja, Schillerja. *Prava pót k' dobrimu stanu, ali Ena beséda ob pravim zhasi* (Primic 1812) je njegov prozni prvenec, prevod prevoda znamenite knjige Benjamina Franklina *The Way to Wealth* [Pot do bogastva]

(1758), ki je bila prevedena v številne jezike, tudi v nemščino *Der Weg zum Wohlstande oder ein Wort zur rechten Zeit: Etwas für Jedermann* [Pot do blaginje ali beseda k pravemu času: nekaj za vsakega] (1794).

Normo in predpis vzhodnoštajerskega knjižnega jezika je določil Peter Dajnko v nemško pisani slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* [Učbenik slovenskega jezika] (Dajnko 1824) – pripravljal in potrjeval jo je v številnih prevodih cerkvenih besedil iz latinščine in nemščine. V prvem prevodu mašne knjige *Evangeliumi na vse nedéle ino svetke skos leto: prelosheni is grezhkega na slavenski jesik zhisteshi* (Dajnko 1817) je v podnaslovu poudaril, da je prevajal neposredno iz grščine. Za šolske potrebe je po letu 1824 sestavil, priredil in prevedel vse potrebne učbenike in jih natisnil v dajnci: abecednike, npr. samoslovenska *Abecedna knixica na hitro ino lahko podvucenje* (Dajnko 1833) ali dvojezična nemško-slovenska *Abecedna knixica za dexelne* (Dajnko 1831, 1833, 1835), ki jo je prevedel po nemškem učbeniku Josepha Machnerja *Namenbüchlein für Landschulen in den kais. königl. Staaten* [Začetnica za deželne šole v cesarsko-kraljevih deželah]; katekizme, npr. *Veliki katekizem* (Dajnko 1826, 1833, 1837), svetopisemske učbenike *Svetega pisma zgodbe iz starega ino novega zakona. Pervi del* (Dajnko 1926a) in mašne knjige, npr. *Listi ino evangelji na vse nedele, svetke ino imenitne8e dneve celega ker8ansko-katol8kega cirkvenega leta* (Dajnko 1833a). Poskrbel je za cerkveno petje, npr. *Sto cirkvenih ino drugih poboxnih pesmi med katol8kimi kristjani slovenskega naroda na 8tajerskem* (Dajnko 1826b, 1837), molitvenike, npr. *Molitbe za katol8ke ker8enike* (Dajnko 1829), *Opravilo svete me8e, spovedne ino dryge prilicne molitbe za katol8ke kristjane* (Dajnko 1824a, 1829) in nabožne kažipote *Sveti krixni pot, ali bridko terpleje ino smert na8ega gospoda Jezu Krista* (Dajnko 1829a). Priredil in prevedel je besedila, ki so bila namenjena duhovnemu razvoju mladih ljudi, npr. *Boxja sluxba ker8anske mladosti* (Dajnko 1830), *Knixica poboxnosti za mlade ino dora8ene kristjane* (Dajnko 1824b, 1833), z leposlovjem pa se spogleduje prevod oz. priredba *Kmet Izidor s'svojimi otroki ino lydmi* (Dajnko 1824c). Ni čisto jasno, ali je Dajnko to knjigo staršem v pomoč in za omiko mladih priredil oz. prevedel po Christophu Schmidu, kot navaja Franc Simonič (1903: 456). V Ljubljani je izšla knjiga s podobnim naslovom in vsebimo *Izidor, brumni kmet. Bukvice ljubim kmetam podeljene* (Dolinar 1835), a jo je Luka Dolinar domnevno prevedel po izvirniku Josepha Huberja *Isidor, Bauer zu Ried* (1828). Analiza Andrejke Žejn (2021) te domneve ne potrjuje. Kljub temu pa je *Kmet Izidor* spodbudil Dajnkove posnemovalce, da so se lotili prevajanja Schmidovih zglednih pripovedi za otroke.

Krištofšmidovsko povest *Leseni kríxec ali pomóu v' potrébi* (Lah 1835) je v vzhodnoštajerskem pokrajinskem (knjižnem) jeziku prevedel Anton Lah, in sicer le tri leta po kranjskem prevodu *Pomou vz silz ali lszenz kríxec* (Burger 1832) Jožefa Burgerja. Lahova knjiga v dajncíci in Burgerjeva v metelcíci ob razlikovalnem vzhodnoštajerskem in kranjskem prevodu predstavljata jezikovni partikularizem, ki je v tridesetih letih 19. stoletja zakrival pozitivno smer v razvoju slovenskega jezika. Zadnja, v dajncíci natisnjena knjiga je *Cveteňak ali roxňek cvetevi mladosti vsajen. Perva gredica* (Šerf 1839), pesniška zbirka Antona Šerfa, najzvestejšega Dajnkovega sodelavca in zagovornika vzhodnoštajerskega pokrajinskega (knjižnega) jezika in dajncíce. Med petnajstimi objavljenimi pesmimi so štiri prevedene iz nemščine, verjetno so Schmidove, mogoče celo iz latinščine, dodanih pa je še več pregovorov, epigramov in ugank. Šerf je bil spreten verzifikator, njegov jezikovni čut pa se kaže v odličnih prevodih postnih, nedeljskih in prazničnih pridig *Pad no zdig uloveka* (Šerf 1832) in *Predge na vse Nedele no Svetke celega keršansko-katolškega cirksenega leta* (Šerf 1835). V to skupino sodi tudi Vid Rižner, pisec in prirejevalec nabožnih besedil, npr. *Katolška mešna knixica* (Rižner 1831, 1838), ter v sodelovanju s Kolomanom Kvasom tudi prevajalec vseh štirih evangelijev iz nemščine *Die hl. vier Evangelien ins Windische übersetzt* [Sveti štirje evangeliji, prevedeni v slovenščino], a delo ni bilo natisnjeno.

Združevalno slovensko so delovali Anton Murko, Anton Slomšek in Anton Krempl, ki so nasprotovali Dajnkovemu zavzemanju za samostojni vzhodnoštajerski knjižni jezik. Murkov nemško-slovenski ter slovensko-nemški slovar *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch: Slovensko-Nemshki in Nemshko-Slovenski rozhni besednik* (Murko 1833) imata še veliko vzhodnoštajerskega besedja, slovnica *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche* [Teoretično-praktična slovenska slovnica za Nemce] (Murko 1832) pa je bolj združevalna in v oblikoslovju pri sklanjatvi sooča dvojne vzhodnoštajerske in kranjske končnice. Slomškova rokopisna slovnica *Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborne* [Osnove slovenskega jezika za domače govorce] (po 1821) je pred Murkovo še bolj dosledno jezikovno združevalna (Jesenšek 2015e: 182). To potrjujejo vsi njegovi prevodi, med njimi tudi krištofšmidovska katehetično-vzgojna priredba *Blashe ino Neshiza v' nedeljski šholi* (Slomšek 1842), ki jezikovno sledi ideji enotnega slovenskega knjižnega jezika. Predlog za to delo je več, npr. dela Christopherja Schmida ali pa pedagoškega kroga moralnega teologa Johana Mihaela Sailerja. Tudi Kremplovi prevodi iz nemščine – katekizem *Deutsch-windischer Christenlehr-Katechismus in*

Fragen und Antworten: Nemshko-slovenski katekismush sa kerschanski navuk v-pitanjih ino odgovorih (Krempl 1826) ima vzporedno nemško-slovensko besedilo – so prav tako poskus, kako preseči vzhodnoštajerski jezikovni partikularizem. To je Kremplu najbolj uspevalo v prevodih cerkvenih besedil, ker se je lahko jezikovno prilagajal bogati kranjski prevodni tradiciji. Taki so prevodi življenja svetnikov, ki jih je prevajal in prirejal po delih Simona Buchfelnerja, npr. *Branje od tih v' kmetizhke kalendre postavljenih ino nekerih drugih svetnikov* (Krempl 1833), pridig, npr. *Kratke predge na vse nedele ino svetke zelega leta* (Krempl 1839), in evangelijev, npr. *Sveti nedelni ino svetešni evangelji, z' kratkimi iz njih izidočimi navuki* (Krempl 1843). Bližje vzhodnoštajerskemu pokrajinskemu (knjižnemu) jeziku pa so *Dogodivšine štajerske zemle* (Krempl 1845), prva zgodovinska knjiga napisana v slovenščini, samostojno delo Antona Krempla, za katerega ni imel kranjskih jezikovnih zgledov. Vzhodnoštajerski jezikovni partikularizem je bil dokončno presežen v slovnici Jožefa Muršca *Kratka slovnica za prvence* (Muršec 1847), tj. peti vzhodnoštajerski slovnici in hkrati prvi (neuradni) slovnici enotnega slovenskega knjižnega jezika. Pred Murščevo so bile izrazito vzhodnoštajerske Zagajškova nemško-slovenska (Zagajšek 1791), Šmigočeva (Šmigoc 1812) in Dajnkova (Dajnko 1824), medtem ko se je Murkova (Murko 1832) že prilagajala skupni slovenski jezikovni normi. Taka vseslovenskost je uspela šele Muršcu, ki je bil v študijskih letih zelo ilirsko usmerjen, pozneje pa se je z liturgičnim priročnikom *Bogočasije sv. katolske cърkve* (Muršec 1850) in prevajanjem deželnega zakonika odločno zavzel za enotni slovenski knjižni jezik.

Med prevajalci iz vzhodnoštajerskega govornega območja ima posebno mesto Oroslav Caf, ki se je s prevajalstvom ukvarjal vzporedno ob študiju jezikov in zbiranju besed za slovenski slovar. Povest *Robinson Mlajši* (Caf 1849) je prevedel iz češke predloge *Robinson Mladši. Knižka ušlehtile mladeži česke k poučenj a zabavě, již to v jazyku nemeckem spisal J. G. Kampe* [Robinson mlajši: knjižica za plemenito češko mladino v uk in zabavo, ki jo je v nemškem jeziku napisal J. G. Campe] (1838). Izvirnik je nemški *Robinson der Jüngere* [Robinson mlajši] (1779), v katerem je Joachim Heinrich Campe poskušal otrokom predstaviti celotno podobo sveta, Defoejev *Robinson Crusoe* (1719) pa mu je služil kot zunanji okvir. Caf je zagovarjal skupni slovenski knjižni jezik ter narečno slovensko raznolikost. Njegov prevod je poseben, ker je uporabljal sopomensko slovensko in češko besedje, skoraj 600 besed, ki predstavljajo zanimivo slovensko-češko zbirko besed. Poskušal je pokazati, da so si slovanski jeziki podobni in bi se lahko zblížali. Sredi 19. stoletja to ni bilo več uresničljivo, njegov prevod

pa je opozoril na vprašanje o narečnem izvoru slovenskega besedja in na razvejano slovansko sopomenskost. Uglajena novoslovenščina je značilna za Cafov prevod nabožnega dela *Romarska palica po poti v večnost* (Caf 1853) po nemški istoimenski predlogi Antona Merka *Des Christen Pilgerstab auf der Reise in die Ewigkeit*.

Vzhodnoštajerski knjižni jezik je v prvi polovici 19. stoletja postal pomemben povezovalni in zbliževalni člen med kranjskim in prekmurskim knjižnim jezikom. Šlo je za neke vrste »prehodno stanje« v slovenski jezikovni praksi (Orožen 1996a: 128), za združevanje osrednje- in vzhodnoslovenskih jezikovnih lastnosti v novonastajajoči poenoteni slovenski knjižni sestav, do katerega je sredi 19. stoletja prišlo po naravni poti.

Zaključek

Glavne razlike, ki določajo kranjske osrednjeslovenske (Trubar, Dalmatin) in vzhodnoslovenske prekmurske (Števan in Mikloš Küzmič, Janoš Kardoš) ter vzhodnoštajerske (Peter Dajnko, Anton Krempl) biblične prevode in jih dolgoročno povezujejo v slovenski knjižni jezik, so: (1) Kranjska knjižna norma izhaja iz slovenske alpske, prekmurska in vzhodnoštajerska iz panonske jezikovne tradicije. (2) Na prevode v kranjski jezik je vplivala prerodno renesančna, v prekmurski in vzhodnoštajerski jezik pa prepordna razsvetljenska miselnost. (3) Kranjci so *Biblijo* prevajali iz nemščine in latinščine, prekmurski prevajalci iz grščine in latinščine, poznali pa so tudi madžarske predloge, kajkavske tiske in Dalmatina; vzhodnoštajerski prevajalci so poznali grške, latinske, nemške, kajkavske in kranjske prevode. (4) Osrednje- in vzhodnoslovenski jezikovni različici sta presegali odvisnost od predlog in sta zlasti skladenjsko zelo neodvisni ter izvirno slovenski. (5) Kranjski prevajalski koncept je sinhrono zastavljen, prav tako vzhodnoštajerski, prekmurski pa je bolj diahron s prepoznavno arhaičnimi glasoslovnimi, oblikoslovnimi in skladenjskimi rešitvami. (6) Kranjski prevajalci so se v osrednjeslovenskem prostoru 16. stoletja sociolingvistično srečevali z latinščino kot kulturnim jezikom in nemščino kot deželnim jezikom, kranjščina pa si je morala šele izboriti in utrditi status drugega deželnega jezika in predvsem jezika v cerkvi; na Ogrskem je imela latinščina v 18. stoletju status globalnega uradovalega jezika, madžarščina je bila prevladni in državni jezik, prekmurščina je bila samoumevni pokrajinski sporazumevalni jezik med Muro in Rabo, kajkavščina pa njihov nadomestni jezik v cerkvi; v vzhodnoštajerskem prostoru je bila nemščina globalni jezik,

prevajalci so v 18. stoletju iskali pravo mero med kajkavščino in kranjščino, v prvi polovici 19. stoletja pa med vzhodnoštajerskim partikularizmom in slovensko jezikovno združevalnostjo. (7) Kranjski prevajalci 16. stoletja so se naslonili na mestni govor Ljubljane, ki je takrat imela približno 4.000 prebivalcev; v Prekmurju v Küzmičevem času ni bilo mest niti meščanov, Dajnkova vzhodnoštajerska knjižna različica pa se je naslanjala na Radgono, ki je bila takrat pomembno tiskarsko središče. (8) Kranjski prevajalci so bili jezikovno združevalni, razumljivi so želeli biti na čim širšem slovenskem etničnem prostoru; prekmurski so bili razlikovalni (do kajkavščine in osrednjeslovenskega jezika); vzhodnoštajerski pa v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja močno partikularistični (Dajnkov krog), kljub temu pa dovolj združevalni (Anton Murko, Anton Slomšek, Anton Krempl), da so bili jezikovni most med kranjskim in prekmurskim jezikom ter so omogočili lažje in hitrejše jezikovno poenotenje sredi 19. stoletja.

Leposlovna ustvarjalnost je bila do poenotenja slovenske knjižne norme šibkejša – več prevodov je bilo v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku, manj pa v vzhodnoslovenskem, in sicer več v vzhodnoštajerskem pokrajinskem (knjižnem) jeziku, manj pa v prekmurskem –, a ni odstopala od jezikovne tradicije, ki se je oblikovala v okviru cerkvenega slovstva, saj se je jezikovna norma oblikovala predvsem v prevodih religioznih besedil.

Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severja do Janoša Kardoša

Protestantizem v Prekmurju je napovedal napredek med preprostim slovenskim ljudstvom. Spodbujal je branje *Svetega pisma* v materinščini, to pa je pomenilo, da se je v pokrajini med Muro in Rabo začela širiti najprej rokopisna in nato še živahna knjižna dejavnost v razumljivem jeziku. Neizobraženim ljudem je bilo omogočeno bogoslužje v razumljivem jeziku, cerkvene verske obrede je začelo spremljati petje v prekmurščini, spodbujalo se je opismenjevanje, pojavile so se prve šole. Najstarejši ohranjeni pregled delovanja Zagrebške in Gjurske škofije po določbah cerkvenega prava sega v leto 1698 in med drugim navaja, da je v upravnih enotah Prekmurski distrikt (Zagrebška škofija), Slovenska krajina in Stražna krajina (Gjurska škofija) takrat živelo 21.527 prekmurskih Slovencev (Zelko 1958: 92), ki so že imeli svoje rokopisne pesmarice, kmalu pa so dobili tudi prve tiskane protestantske knjige in učbenike. Začelo se je dolgotrajno, vendar sistematično kultiviranje kmečkega prebivalstva, najprej z načrtnim opismenjevanjem in učenjem prekmurščine, nato pa z njenim normiranjem in uvajanjem v vse funkcijske zvrsti jezika, na vsa področja javnega in zasebnega sporazumevanja. Prekmurski protestanti so oblikovali prekmurski knjižni jezik, zavedajoč se, da jezik, literatura in kultura določajo njihovo slovensko narodno identiteto v ogrski državi in madžarskem kulturno-političnem prostoru. Čustveno opismenjevanje otrok in odraslih je bilo tesno povezano s prebujanjem slovenskega domoljubja in širjenjem »prave vere« v Prekmurju, »dabi nei li fzamo drobna decza zetoga mleiko fzpoznanya bosjega, i Jesussa Kristussa zaimati mogli, fzebé vu vöri pokreipiti, vu nevoljái trostati, nego i fztareifi bi mogli fzvoje, elche i vfza brátja vu Kristussi, poleg etoga rouké pelanya, vucsiti opominati, ino troustati« (Sever 1747: naslovnica). Šlo je za podobna prizadevanja kot pri Kranjcih v 16. stoletju, za pomembno spodbujanje slovenstva, ki so ga v Prekmurju zagovarjale plemiške družine Széchyjev, Nádasdyjev in Bánffyjev (Sedar 2016: 74). Za kulturno zgodovino Slovencev je pomemben, a premalo znan podatek, da je v Prekmurju delovala prva tiskarna na slovenskih tleh. Plemiška družina Bánffy je na svoj dvor povabila Rudolfa

Hoffhalterja, sina dunajskega tiskarja poljskih korenin Rafaela Hoffhalterja (Bernhard 2011: 56–57), ki je leta 1573 v Dolnji Lendavi natisnil⁵⁴ knjigo protestantskega pridigarja Györgyja Kultsárja *Az ördögnek a penitenciatartó bűnössel való vetekedéséről és a kétségbeesés ellen a reménységéről való tanúság* (Kultsár 2009)⁵⁵ in še tri druge njegove knjige (Kultsár 1975, 2001, 2007).⁵⁶ Tako je za dve leti prehitel 1582. leta iz Kranjske pregnanega ljubljanskega tiskarja Janeza Mandelca, ki je s podporo Jurija Dalmatina, Jurija Khisla in superintendenta kranjske protestantske cerkve Krištofa Spindlerja spomladi leta 1575 dobil dovoljenje za tiskanje knjig v Ljubljani (Reisp 1993: 510), jeseni istega leta pa je v njegovi tiskarski delavnici izšel Dalmatinov *Jezus Sirah*. Valvasor sicer navaja, da je Mandelčev prvotisk govor Janeza Saliceta zoper Turke, ki naj bi izšel 20. julija 1557, vendar je besedilo izgubljeno (Reisp 1974: IV–V). Med letoma 1582 in 1605 je nekoliko severneje od Prekmurja, na današnjem Gradiščanskem, v stičnem slovensko-madžarsko-avstrijskem prostoru nadaljeval svoje tiskarsko delo, saj je med Varaždinom, Güssingom, Eberavo in Deutschkreutzem dobil zatočišče pri grofih Batthyány, Erdödy, Zrinjski in Nádasdy. Leta 1587 je v Eberavi/Monyorókerék natisnil verjetno prvo, danes izgubljeno prekmursko knjigo *Agenda Vandalica*.⁵⁷ Sočasna kranjska in prekmurska tiskarska dejavnost v avstrijskem in ogrskem upravno-političnem prostoru kaže, da so slovenski protestanti delovali usklajeno, pri tem pa izpostavljam povezovalno vlogo Janeza Mandelca, ki je natisnil prvo slovensko kranjsko

⁵⁴ V slovenskem strokovnem tisku se tiskarski prvenec na ozemlju današnje Slovenije (neupravičeno) pripisuje ljubljanskemu tiskarju Janezu Mandelcu (»prva delavnica te stroke pri nas«), »ki se je ustrezno jeziku knjige podpisoval tudi Janž ali Ivan Mandelz v slovenskih, Joannes Manlius v latinskih in Hans Mannel v nemških tiskih«. Reisp (1993: 510) ga imenuje za prvega tiskarja »v Ljubljani oziroma sploh na Slovenskem«.

⁵⁵ Prevod prve tiskane knjige na slovenskih tleh je leta 2009 izšel kot faksimilirana izdaja z naslovom *Kosanje hudiča s skesanim grešnikom in nauk, ki govori o upanju zoper obup* (Kultsár 2009).

⁵⁶ *Az halálra való készületről rövid tanosság* (*Kratek nauk o pripravah na smrt*). Lynduae 1573. Faksimile (2007). Budapest, Lendava, 135 str. *Keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték, 1574*. Faksimile (1975). Budapest, 186 str. *Postilla*. Alsó Lynduan 1574. Faksimile (2001), 1200 str.

⁵⁷ Prekmurski obrednik iz 16. stoletja je izgubljen, vendar je zanesljivo obstajal, saj je o njem poročal Mihal Bakoš v pismih Michaelu Institoriusu Mošovskemu leta 1784 – 5. maja 1784 mu je Agendo Vandalico tudi poslal v Bratislavo: »Agenda Vandalica in Monyorókerék typis mandata anno 1587. nunc tibi antiquitatum simillium eupido, ad legendum submitto, quo eum quemense aestatis subsequentis remittenda.« (Šebjanič 1969: 243–244). Verjetno se je Bakoš zgledoval po Mandelčevem prekmurskem prvotisku, ko je pripravljaval rokopisni obrednik *Agenda sermone vandalico conscripta* (1785).

knjigo v matičnem slovenskem prostoru (*Jezus Sirah*, Ljubljana 1575) in prvo slovensko prekmursko knjigo sploh (izgubljena *Agenda Vandalica*, Eberava 1587), ter Rudolfa Hoffhalterja, ki je v Dolnji Lendavi imel leta 1573 prvo tiskarno v matičnem slovenskem prostoru.

Protestantizem v Prekmurju je bil za obstoj Slovence še bolj pomemben kot na Kranjskem, to pa se je kazalo tudi v prevodih cerkvenih pesmaric (Sedar 1916: 74). V najstarejših je težko ločiti med njihovim protestantskim ali katoliškim značajem, prav tako pa v njih ni vedno jasna meja med prekmurskim in kajkavskim jezikom – nekatere stare pesmi so »docela prekmurske«, ali pa se v njih prepletajo kajkavske in prekmurske jezikovne značilnosti, kadar gre za izvorno sicer kajkavske pesmi, ki so jih prekmurški prepisovalci jezikovno prilagajali materinščini:

Na prvi pogled delajo pesmarice res »kajkavski« vtis (v ožjem pomenu) in tako smo jih označevali. Toda natančnejši pregled vseh rokopisnih in tiskanih prekmurskih pesmaric ter poznavanje celotnega razvoja slovstvenega jezika v Prekmurju nas upravičuje (ob poznavanju narečja), da smo oprezni in da ponovno razberemo »samoumevne« sodbe o njihovi kajkavščini ter »kvarjenju« v Prekmurju. Ne glede na dognanja o nastanku kajkavskega narečja in njegovo današnjo pripadnost je treba pri tem dobro poznati prekmursko narečje, njegovo razmerje do hrvaške kajkavščine, s katero ima sicer mnogo skupnega, v mnogem pa se tudi razlikuje od nje. (Novak 1974: 215)

Najstarejše ohranjene prekmurske rokopisne pesmarice

Začetki prekmurskega slovstva so povezani z »ustno in pozneje le rokopisno ustvarjalnostjo« (Novak 1976: 36), tako tudi pesmarice. Znani začetki segajo v 16. stoletje, ko je začela nastajati najstarejša ohranjena prekmurska rokopisna pesmarica *Martjanska pesmarica I* (deloma 16. stoletje in začetek 17. stoletja; 1543, 1593 ali 1643) – glede na tri strani »z izrazito komaj čitljivo pisavo 16. stoletja« (Novak, ur. 1997: 21). Gre za prekmursko katoliško pesmarico, ki pa se je med prepisovanjem prilagodila tudi protestantskim uporabnikom, tako da »so pozneje vanjo prišla tudi izrazito protestantska besedila« (Novak, ur. 1997: 22). Prevzemanje in prirejanje Trubarjevih in Dalmatinovih protestantskih pesmi je prisotno v prvem delu *Martjanske pesmarice I* v petih pesmih, ki so prešle »iz MP I tudi v njene katoliške prepise in so jih peli v katoliških cerkvah« (Novak, ur. 1997: 22):

Alia / valimo mi de/nesz Boga, te sze / veszelimo, ki nam / je dal szina fzve/ga zAngyelmi ga hvalimo, de/nesz ta Bosja beszeda za vo/lyo szvega cslovefztva, knám / sze je priglihala, na fze je / vzela Teilo kerv, vjedne / Deviczte Teili, zBogom nasz je zmirila.
// Ta beszeida je fzín / Bosi, fzama Bosja praviczza, / nam je Bog sztvoril vise / sztvári,

nasz od kupil od vra/ga, te fzin je to fenzsko / fzeme ki vragu vszo o/blaszt vzeme, vBetlehemi / rodjeno, od te Devicze Ma/riae, od kervi Davidove, / vja/zlih li polofeno. // Bogh be kai pervle ne bi i / vtom vszegdar oszta, zNébesz / sze je knam pusztill, Csleku / szpodoben poszta, hotte tak / grejfnó Cslovesztvo, kszvojemu / szvetomu Boifstvo, pak vkupe / szpraviti, zadoszta vesini/ti. Amen. (Novak, ur. 1997: 175–176, Prvi del; *Hvalimo mi denesz Boga...*)

Hvalimo my danas Boga / Kir je nam dal Synu fvojga, / Inu se vefelimo. / s'Angeli ga zhaftimo. / Danas ta Beffeda Boshja, / Sa volo vfiga Zhlovezhtva, / fe je k'nam perdrushila, / Vsela nafe to kry, / meffu, v'enim / Divizhnim teleffu, / S'tem nas s'Bugom smyrila. // Ta Beffeda je Syn Boshji, fama Boshja / rifniza / Shnym je stvaril Bug vse rizhy, / nas rehil odHudzisha. Ta Syn je tu Shen/fku feme, kir Vragu vfo oblast vsame, v'tem / Betlehemi rojenu, is teDevice Marie, od te / shlahte Davidove, v'laflji je poloshenu. // Bug rata kar poprej nej bil, per tém kar / je oftane// Is Nebes se je k'nam puftil, / Zhloveku glih poftane. Hotel tu grefhnu / Zhloveftvu, k'fvojmu perdrushiti, moral Bogu ti / Troyci, Praudi, Milofti, Rifnicim v'tim sa/dofti sturiti. // Timu Ditetu Iesufu, vfo zhaft ter hvalo / dajmo // Kakòr pravimu Cristufu, njemu / se my podajmo : Njega beffedi verujmo, / Na njega Martro vupajmo, s'katero je nas / rehil, od Greha, Verda Boshjiga, poguble/nja Paklenfkiga, nas je fpet vse pofvezhil./ Amen. (Trubar 1574, LXXXVI–LXXXVIII; *Na Boshizhni dan, Od Cristufeviga Rojstva ena Pejffjen*)

V drugem delu *Martjanske pesmarice I* je iz Trubarjeve pesmarice prevzeta npr. srednjeveška velikonočna pesem *Naš gospud je od smrti vstal*. V prekmurščini ima pesem po drugi kitici dodanih dvanajst vrstic, ki jih ni v Trubarjevem zapisu niti v katerem izmed drugih slovenskih zapisov niti v kajkavskem Pavlinskem zborniku (Novak 1995: 273):

Cantio Pomeridiana I. Cor. 5. / Jesus nam je od / fzmerti vftál: poi/dmo hválmo Boga. / Od nyegove velike moke: poimo / hválmo nýega. / Zato sze mi veszelimo: Poimo. / Te Boga mi zahválimo. Poimo. / Da bi ne bil od szmerti fztál. P. / vez szvetli szveit bi szkvarjen bil. / *Izda bi vfzi greisni bili. P.h.B. / Boga nikdár ne vidli. P.h.Nyega. / zato da je pak gori vfztál. P.h.B./ Vrágu je vfzo glavo potrel. P.h.n. / Tako je nafz zBogom zmiril. P.h.B. / Nebeszki ország vfzem dobil. P.h.n. / Vragu je bil csloveifztvo vzél. P.h.B. / Szobom je je vpékli dersál. P.h.n. / Vpékli je dugo plakalo. P.h.B. / Bos-je milosztí csakalo. P.h.n / Da bi zgora po nász prisel. P.h.B. / Te náfz i zpékla vun szpelal. P.h.n. / Na to je Bogh milosztiv bil. P.h.B. / Szvega szina med náfz pustil. P.h.n. / Od Marie je rodjen bil. P.h.B. / VeVz szvetli szveit obeszelil. P.h.n. / Zacsł Sidove vucstiti. P.h. B. Da bi steli dobri biti. P.h.n. / Te zChristuffem vNébo poiti. P.h.B. / vBosjoi milofzti fiveti. P.h.n. / Sidovje szo za zlo vzeli. Ph.B. / Na krisi szo ga raszpeli. Ph.n. / Sztornyem koronom koronili. P.h.B. / Zocztom csemerom napunili. P.h.n. / Schavli szo ga prikovali. P.h.B. / szolinczom fzo ga prebodli. P.h.n. / Na krisu je to Vzmert podjel. P.h.B. / Joseph ga je doloka vzél. P.h.n. / Maria ga je preimala. P.h.B. / Nýega rane kosuvala. P.h.n. / Mrtev obvit vgrob polosen. P.h. B. / Ta velik kamen navaljen. P.h.n./ Angyel je kfenam govoril. P.h.B. / Da je Jesus od szmerti sztál. P.h.B. / Te je v Galileo prisel. P.h.B. / Tam je vucsenike naisel. P.h.n. / Nýé je vóri poterdjuval. P.h.B. / Szvojom miloscsom daruval. P.h.n. / I Maria Magdaleina P.h.B. / Ta je nai perva bila. P.h.n. / Ka je Jesuffa vidila. P.h.B. / Odkupietal naffega. P.h.n. /*

Thomás nei fšel vóruvati. P.h.B. / Chrifstufševom vftanenýu, P.h.n. / On je jedva toga dobil. P.h.B. / Kai je Chrifstufša vidil bil. P.h.n. / Gda ga je paki poznál bil. P.h.B. / Svedofztvo je s-nýega csinil. P.h.n. / Vefe+zel je Boga zahvalil. P.h.B. / Da je Jesus od szmerti vftál. P.h.n. / Vszí Evangelistae govore. P.h.B. / Da vVzi ki falujo greihe. P.h.n. / Ino vórujo v Xtuffi. P.h.B. / Ti pridejo vta Nebésza. P.h.n. / Zato sze mi vefzelimo. P.h.B. / Szveto Troifztvo zahvalimo. P.h.n. / Za vol Jesuffa Xtuffa: P.h.B. / Vu daru szvetoga Duha. Poimo / hválmo nýega. Amen. (Novak, ur. 1997: 109–114, Drugi del; *Jesus nam je od fmerti vftál...*)

Jesus je od Smerti vftal, / Od fvoje britke martre, / nam fe je vefseliti, / Nam hozhe h'troftu priti. / Kyrie eleifon. / Kyrie eleifon. / Debi nebil od fmerti vfstl, / Vusúlmi Sveit bi konez vsel. / Obtú fe vefselimo, / Inu Boga hvalimo. / Kyrie eleifon. / Bug je taku miloftiu bil, / Svojga Sinu mej nas puftil, / od Marie je rojen bil, / Vusúlmi Svejt obefselil. / Kyrie eleifon. / Ie jel lude vuzhiti, / Ie Bogu prou flushiti, / Tu Vo mu sa slu vseli, / Na Krish fo ga respeli. / Kyrie eleifon. / Na krishi jeto fmert podjel, / Ioseph je njega doli fnel, / Maria prejemala, / Te rane kufhuvala. / Kyrie eleifon. / Iesus ta je bil pokoppán, / En velik kamen na grob djan, / On je ta pakal gori djal, / Vfo Hudizhevo muzh resdjal. / Kyrie eleifon. / Na tretji dan od fmerti vftal, / Tem Shenam fe je perkasal, / Kir fo njega iskale, / De bi ga bile shalbale. / Kyrie eleifon. / Angel ta je h'tem Shenam djali, / Iesus je vshe od fmerti vftal, / Tu vy tem Iogrom pravite, / Inu Petru osnanite. / Kyrie eleifon. / Maria Magdalena, / Ta je ta perva bila, / Kir je Iesufa vidila, / Stvarnika Nebefhkgiga. / Kyrie eleifon. / Sveti Tomafh neveren bil, / Ta je kumaj tiga dobil, / De je vidil prou Iesuf, / Tiga shiviga Iesufa. / Kyrie eleifon. / Iesus Tomasha je fvaril, / De je on taku kafhan bil, / De nej bil poprej veruval, / De je on od fmerti vftal. / Kyrie eleifon. / Tedaj je Tomash sdaj fposnal, / Inu is vere taku djal, / O Gofpud moj inu Bug moj, / daj mi de jeft bom vfelej tvoj. / Kyrie eleifon. / Obtú je Iesus gori vftal, / Inu je ta pakal resdjal, / Hudizha, Greh, Smert, je poderl, / Nebefka vrata nam je odperl. / Kyrie eleifon. / Obtú my vfi Karfcheniki, / Vbosi veliki grefhniki, / Hvalimo Gospuda Boga, / Synu Marie Iesufa. / Kyrie eleifon. / Bodi tebi ó Gofpud Bug, / Ozha, Syn inu Sveti Duh, / Zhaft inu hvala dana, / Tiga odrebhovanja, Kyrie eleifon. / Alleluja, Alleluja, Alleluja. (Trubar 1574: CXXIII–CXXVII; *Ta stara velikanozhna Pejffén, v'nekuliku mejftih popraulena, na mnogitero viso*)

Novak (1995: 274) je v prevzemanju besedil iz Trubarjeve pesmarice *Ta celi Catehismus* (1574) prepoznal slovenski značaj *Martjanske pesmarice I*, hkrati pa je podobno kot pri tiskarjih in tiskarnah to dokaz povezanosti kranjskih in prekmurskih protestantov v 16. in na začetku 17. stoletja, saj gre za zavestno dejanje in »navezovanje kulturnih stikov« med »avstrijskimi in ogrskimi Slovenci«:

Ena od sestavin, ki govori za slovenski značaj *Martjanske pesmarice I*, je tudi prevzem Trubarjevih in Dalmatinovih besedil vanjo, mogoče že v 16. stoletju, ko je verjetno nastala njena prekmurska predloga – kar dokazuje tudi njen ohranjeni četrti del, ki po mnenju poznavavcev izvira iz 16. stoletja, ali pa so jih – z drugimi osrednjeslovenskimi protestantskimi deli, predvsem z Dalmatinovo Biblijo – vsaj poznali že tedaj, mogoče po protestantskih beguncih, ki so prihajali na bližnje Petanjce. (Novak 1995: 268)

Ohranjenih je 163 pesmi, ki so skupek dosežkov katoliške in protestantske cerkvene pesniške ustvarjalnosti in krščanskih vrednot. Cerkvena pesem je posebna hvalnica Gospodu. Metaforični psalmi in katoliške adventne, božične, postne, velikonočne in binkošne pesmi so zaupljiv poklon Vsemogočnemu, blesteče poudarjanje Marijinih pozitivnih lastnosti in češčenje angelov ter svetnikov. Taka je npr. koledniška pesem *Hvalimo me denesz Boga*, ki jo je poznal tudi Trubar (*Na boshizhni dan*), kasneje pa je zapisana še v rokopisni *Pertočki cerkveni pesmarici* s preloma 18. in 19. stoletja:

Hvalimo mi denesz Boga,
te sze veszelimo, ki nam
je dal szina fzvega
zAngyelmi ga hvalimo, denesz
ta Bosja beszeda za vollyo
szvega cslovecfztva, knám
sze je priglihala, na fze je
vzela Teilo kerv, vjedne
Devicze Teili, z Bogom nasz
je zmirila.
(Odlomek iz *Martjanske pesmarice I*, 1/57)

Čeprav so Prekmurci imeli kajkavščino vse do 18. stoletja za nadomestni knjižni jezik v cerkvi, pa so ves čas molili in peli v maternem jeziku, ki jim je bil »kinč predragi«. Škof Smej se je rad spominjal, da je njegova babica z vnuki pred spanjem vsak večer molila:

Na pofzteli le'sécs fzi dobrò premifzli, da more biti gori ne fztánes, nego fze mrtev nájdes. Kama pa dūsa? dén je premíno, ka fzi dobra vesíno? efi fzi hūdou 'siveo, i nemas voule escse tvoji grejhov ofztaviti, kak fze mores vūpati zvelicsanya? Prvle pa kak zafzpis', ali csi fze v-nocfi prebūdís, navsi fze etak zdihávati. Oh Boug moj! vfze dobre moje, fzmiluj fze meni. Oh moj fzlatki Jezus! Oh Jezus Deve Marie fzvétí Szin! Vu tvoje roké preporácsam dūso, i tejlo moje. Jezus ne ofztavi me! Jezus dáj mi vu méri pocsvítati! Oh Jezus ofzloubodi me peklénfzke vouze, zobnoga skrípanya, i dáj mi pokoj vekivecsni. Amen.

Kot otrok je bil prepričan, da gre za babičino izvorno molitev. Šele pri šestdesetih letih, ko je jezikovno in vsebinsko raziskoval *Knigo molitveno*, je presenečen ugotovil, da gre za molitev iz Küzmičevega brevirja. Babica ni bila šolana in se je za silo naučila brati iz Küzmičevega abecednika (*ABC kni'sicza na národní soul haszek*, 1790), besedilo iz brevirja pa je poznala po ustnem izročilu, tako kot prekmurske cerkvene pesmi, ki so bile zapisane v rokopisnih pesmaricah in so se med ljudmi širile ter ohranjale iz roda v rod. V molitvi Smejeve babice in odlomku pesmi iz *Martjanske*

pesmarice I prevladujeta velika čustvena energija in koncentracija, zato se slišano prijetno glasi. Besedni red je prilagojen nedvoumnemu razumevanju in omogoča poslušalcu, da si besedilo hitro zapomni. Cerkvene pesmi v prekmurskih rokopisnih pesmaricah so bile namenjene preprostim ljudem, če pa so bile še uglasbene s preprosto in harmonično melodijo, so bile primerne tudi za bogoslužje in skupno petje v cerkvi. Pesmi, ki so bile posvečene praznikom in bogoslužnim opravilom cerkvenega leta, so vsebinsko ustrezale liturgični rabi, biblična ter apokrifna snov pa jih je približevala posvetnemu pesništvu. Cerkvene pesmi rokopisnih pesmaric, ki so se razširjale med ljudmi v ustnem izročilu, so začele dobivati pridih leposlovja, s tem pa so tlakovale pot za oblikovanje prekmurskega knjižnega jezika. V 19. stoletju so dobile še domoljubni pridih, saj so povezovale vero, jezik in kulturo s slovenskim narodnostnim vprašanjem in obstojem Prekmurcev v prostoru med Muro in Rabo.

V Univerzitetni knjižnici Maribor je ob starejši katoliško-protestantski rokopisni *Martjanski pesmarici I* ohranjena tudi mlajša protestantska rokopisna *Martjanska pesmarica II* (verjetno iz prve polovice 18. stoletja), ki vsebuje skoraj vse nedeljske in praznične pesmi iz *Martjanske pesmarice I*.

Pokrajinska in študijska knjižnica v Murski Soboti hrani na skoraj 300 listih prekmurske pesmi iz 17. stoletja (Fasc. 121), ki so večinoma prepisi iz *Martjanske pesmarice I*. Iz 18. stoletja je tudi 35 listov rokopisne pesmarice *Peszen od sztiáre babé* (Ro 2).

Iz 17. stoletja je verjetno tudi izgubljeni *Gradual*, »protestantovska (ali katoliška) rkp. pesmarica, pisana pred 1695« (Smolik 2011), ki jo je Raič leta 1860 na svojem potovanju po Prekmurju bral v Pertoči:

Opomniti še je, ka se v župni crkvi v Pertoči pri sv. Jeleni nahaja »Gradual« popisani po Smodiš Jožefi s Krájšič od toga po dobročiniteli Haužar Petri s Pertoče na potrebočo Jelenske fare küpleni za osem raniški vu leti 1695 l. martiuša.

Školniki se pa priporoča dobra skrb na ete Gradual. – Ta rokopisna knjiga ima obliko mešnih bukev in jih debelosti; zadržava pesmi o raznih svetkih in mešah v slovenskem, pa tudi v hrvaškem narečji; leži navadno na vzhodeh služeča g. učitelju za crkveno petje. (Raič 1869: 77)

Šestindvajset let kasneje (21. 2. 1886) je v pismu spraševal Borovnjaka o tej pesmarici, in sicer ga je zanimalo, ali so v njej tudi napevi, notni zapisi: »Oprosti, ka Te motim s tem pismom. Nekdo nabira crkvene napeve slovenskih in slovanskih pesnij; je li jik kaj imate stavljenih na note, in jeli pesmarica ležeča na shodeh pri sv. Jeleni, kder blagi pleban Veren župnikuje, ima ktere pesni na note?« (Škafar 1970: 41). Fekonja (1892: 174)

je za zapisovalca prekmurskih pesmi po Raiču navedel evangeličanskega duhovnika Jožefa Smodiša iz Krašič, ki je 1. marca 1695 po dogovoru s katoliškim župnikom Antonom Pitročijem (Pitrocusius) iz Pertoče prodal pertoški župnijski cerkvi svete Helene rokopisno mašno knjigo s pesmimi za cerkvene praznike in maše v prekmurskem in kajkavskem narečju. Pertoški župnik Pitroči, »natione germana de civitate Goricense oriundus praesbiter ab annis 5«, je »znan verjetno slovensko« in je pesmarico potreboval pri katoliških verskih obredih v prekmurščini, saj je bila cerkev svete Helene po letu 1680 ponovno katoliška⁵⁸ (pred tem pa približno osemdeset let protestantska) – prekmurski protestanti in katoličani so uporabljali skupne »priljubljene in udomačene pesmi« (SBL 1971a), izgubljena pesmarice pa kaže, da so prekmurski evangeličanski in katoliški duhovniki v 17. stoletju med seboj sodelovali pri ohranjanju in razširjanju bogoslužja v prekmurskem jeziku. Smodiševo rokopisno pesmarico je poznal tudi Oroslav Caf, ki je iz nje črpal »krasno panonsko ali panovinsko razrečje« (Raič 1878: 78) za svoj sredi 19. stoletja nastajajoči rokopisni slovar; na prekmurske pesmi ga je verjetno opozoril Jožef Košič, ki ga je seznanjal s prekmurskim slovstvom, jezikom in kulturo,⁵⁹ zelo dobre stike pa je imel tudi s protestantskim duhovnikom iz Puconec Aleksandrom Terplanom in njegovim naslednikom Rudolfom Cipotom,⁶⁰ ki je Cafu

⁵⁸ Iz prepisa vizitacijskega zapisnika leta 1678 (*Visitatio facta per Stephanum Kazó, praepositum Vasvariensem* 1678), ki se hrani v župnišču na Tišini, je razvidno, da je bil takrat pertoški pridigar že Anton Pitročij: »S. Helena. Est parochia germanica, patronatus Felső-Lindva et Dobra. Parochus Antonius Pitrocusius, ex civitate Gorizienis« (Gruden 1914: 144). Košič (1992: 173) poroča v *Starinah*, da je bila Železna županija skoraj v celoti protestantska, rekatolizacija pa se je zaključila leta 1698: »Katoličane je pa veselilo tou, ka so nje jörski pišpek Kazoi Martin obiskali vü veri poterdili ino tü po svojih faraj dober ino stalen red napravili (1698)«. Grudnovno navajanje vizitacijskega datuma je verjetno napačno, saj gre za vizitacijo leta 1698, ki jo je naročil gjurski škof, opravil pa arhidiakon Štefan Kazó, opat v samostanu sv. Odršenika v Kapornaku in prošt kolegiatnega kapitlja v Železni županiji (Zelko 1983: 239). Kuzmič zato pravilno navaja, da je bil Anton Pitročij (Pitrocusius) »prvi župnik v času po reformaciji«, da je omenjen v vizitacijskem zapisniku leta 1698, »a ni mogoče dognati, kako dolgo je bil že župnik«. Pred njim poznamo vsaj dva protestantska duhovnika na Pertoči, in sicer leta 1654 posvečenega bratislavskega Jurija Techlica, leta 1661 pa je bil posvečen Krištof Schulz iz Šoprona. (<http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/nasi-kraji/pertoca>)

⁵⁹ <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi294754/>

⁶⁰ Terplanov naslednik v Puconcih je bil sin Jurija Cipota, protestantskega duhovnika in Kardoševega predhodnika na Hodošu. Oče mu je zgodaj umrl in prekmurskega jezika se je dobro naučil šele v Puconcih, kamor je prišel 3. novembra 1858 za duhovnika. Natisnil je dve pridigi in svoj pouk o evangeličanski birmi: (1) *Predga 1883-ga leta Octobra*

posredoval razlage prekmurskih besed.⁶¹ Novak (1976: 37) o avtorstvu ni bil prepričan, zato jo imenuje pertoška, Smodiša pa navaja z vprašajem, Smolik (2011) pa to pesmarico, ki je bila leta 1892 »v župnijski cerkvi pri sv. Jeleni v Pertoči«, imenuje *Smodiš-Gradual* in (pogojno) protestantsko. Škafar (SBL 1971a), domneva, da bi lahko bil pertoški Smodišev *Gradual*, če bi ga ponovno našli, »po pomembnosti in starosti precej enakovreden t. i. martjanski pesmarici«.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani hrani rokopisno pesmarico *Szlovenszke Dühovne Peszmi pizsane po Berke Bálazsi vu Nemes Csobi*.⁶² Gre za najobsežnejšo znano protestantsko prekmursko pesmarico, ki vsebuje 185 pesmi in nadaljuje tradicijo *Martjanske pesmarice I* ter povezuje rokopisne pesmarice s prvimi prekmurskimi tiskanimi evangeličanskimi

14-toga dneva, liki na sztotni szpoumenek nasztávlanya Püczonszkoga Szpráviscsa czérkevnoga : i zkrátim dojszpisüvanyem prigode püczonszke gmajne: V Keszthelyi vödána na sztroski pobožsnoga gmajnara Kühar Stevana Tesanovszkoga, 1884. (2) Predga 1888-ga leta oktobra 28-ga dnéva na dén reformátzie: vu Battyándszkoj (Püczonszkoj) ev. czérkvi: V Szoboti (Muraszombat): stampano z-piszkmi Grünbaum Márka, 1888. (3) Vcsenyé konfirmátzie. V Szoboti (Muraszombat): Czérkevno szpráviscse püczonszko, 1888 (Škafar 1978). Ohrajen je tudi njegov v madžaršini napisan življenjepiš, v katerem piše, da je v njegovem rojstnem Hodošu živelo nekaj slovenskih družin, vendar pa se v otroštvu slovenščine ni dobro naučil. V slovenščini se je izpopolnil, ko je prišel v Puconce za duhovnika; pri učenju mu je pomagal nekdanji sošolec in pomočnik v Puconcih, Franc Benko, ki je najbolj zaslužen, da se je Cipot hitro in zelo dobro naučil slovenskega jezika: »Hodoson, magyar községben születvén, hova egy pár vend filia tartozik, ugyan a vend nyelvet bár nemileg beszéltem gyermekkoromban is, azonban tökéletesen jártas nem valék itteni megválasztásomkor se, -de a nép részéről irántami páratlan ragaszkodás különösen pedig felejthetetlen soproni iskolatársam polonai Benkó Ferenc előbb főgondnok, utóbb pedig egyházi felügyelő szerető kebelbarátom és keresztkomám a nyelvbenei hű segédkezése ellenállhatatlan ösztönt adott a nyelv elsajátítására, mely rövid idő folytán szorgalmam és a néppel folyvást való érintkezésem folytán tökéletesen sikerült is.« http://www.ms.sik.si/fileadmin/user_upload/CzipottRudolf_%C3%B6n%C3%A9letrajza_1886.pdf

⁶¹ »G. Cipot, po umrvišem dne 18. marca 1858. Leta Trpljanu, farar v Püencih, razloživši mu nektere besede: *tonje* (wohlfeil): tonje si odao volo; primerjaj *za-(o)b-s-tonj*; *ceknoti se* (sehnoti) = posušiti se; *pasika, paseka* = plot, ograjka pri gorica h z rozgovinoj oklajena; *na kučeveči* (na dražbi) misli Prekmurec, ka je magjarizna *kótyavetye*, kar pa je iz srb. hrvaščine *ko će veče* (dati). Mikl. Revai: »Die slavischen Elemente im Magyarischen«, *svekét* = svitek i. t. d. piše: »V. gospod! Evo sam za silo na hitro popisao i odgovor dao, kako je bilo mogoč – kaj pa ešče nesem razlagao, bode nasledovalo, vendar morem pred spitavati kaj. – Viditi, ka je naša literatura initialna –, negda so pisali in govorili vsak poleg svoje glave i misli.« (Raič 1878: 78)

⁶² Ljubljanski NUK hrani tudi 74 Šadlovih katoliških cerkvenih pesmi iz leta 1797 (Cantiones Joanes Sadl).

pesmaricami (SBL 2017). Verjetno je nastala med letoma 1768 in 1769 (prvi del) in 1784 (drugi del) – v prvem delu je na 339 straneh zapisanih 151 pesmi, v drugem delu pa je na 54 straneh »z drugo roko« dopisanih še 34 pesmi, ki jih je zapisal »nekaj tudi Berke leta 1784« (Škafar 1978: 100); prvi del vsebuje praznične (velikonočne, božične in binkoštno) in postne pesmi, drugi del pa mrliške pesmi. Pisk (2018: 28) imenuje Berkeja za »zapisovalca« prekmurskih evangeličanskih pesmi, pesmarico pa po Novaku in Kuzmiču »Berkejevo rokopisno pesmarico«, čeprav sta ustrežnejši Justova (2015: 73) oznaka, da je Berke⁶³ »tudi (so)avtor rokopisne pesmarice«, in Škafarjeva ugotovitev, da je Berke zapisovalec »nekaj« mrliških pesmi v drugem delu pesmarice. Just (SBL 2017) pripisuje Berkeju večino mrliških pesmi, med tem ko za ostale tega ni mogoče zagotovo trditi. Najpomembnejše pa je, da rokopisne *Szlovenszke Dühovne Peszmi* povezujejo prekmurski jezik rokopisov s knjižnim jezikom prekmurskih tiskanih knjig in tako kažejo na nepretrganost jezikovnega razvoja v Prekmurju:

Primerjalna preučevanja Vilka Novaka, ki je pesmi v Berkejevi pesmarici vzporejal s pesmimi v *Martjanski pesmarici I* (16./17. stoletje) in Bakoševem *Nuovem Gráduválu* (1789) ter v Sijartovih *Mrtvecsnih peszmih* (1796), kažejo, da so bile Berkejeve *Szlovenszke dühovne peszmi* vezni člen med rokopisno in tiskano tradicijo prekmurske evangeličanske pesmi. (SBL 2017)

V Dekanijski knjižnici Murska Sobota hranijo največ prekmurskih rokopisnih pesmaric. Iz 18. stoletja je npr. katoliška pesmarica iz Gornjega Senika (1780), ki je vsebinsko prav tako podobna *Martjanski pesmarici I*. Iz preloma 18. in 19. stoletja je v katoliški *Pertočki cerkveni pesmarici* zapisanih 256 pesmi, ki jim je dodan še pasijon po Mateju. 72 cerkvenih

⁶³ Blaž Berke je bil prvi duhovnik Evangeličanske cerkvene občine Puconci – božjo službo je »opravljal na Kúharjevem gumnu«, od 12. oktobra 1783 do 8. decembra 1784; že prvega dne je začel pisati krstno matično knjigo in vpisovati v knjigo računov (Sedar 2015: 94); ob zapisovanju protestantskih pesmi je tudi avtor slavilne pesmi v latinščini, ki jo je leta 1777 posvetil mecenu prekmurskih dijakov Adamu Farkašu (Just 2015: 72); Berke je bil ugleden prekmurski protestantski duhovnik, boter njegovim otrokom je bil grof Maksimiljan Batthyany, ki je daroval tudi zemljišče za puconsko cerkev. Leta 1933 so postavili spomenik na mestu, kjer je Berke vodil prvo protestantsko božjo službo v Puconcih, z napisom: »Zmisli si na zdavnja vremena, brodte leta preminoči porodov, opitaj tvoja očo, naj ti pripove, tvoje starce, oni ti vsa nazvestijo V. Moz. 32,7. Pred 200 leti so na porob protireformacije spadnole cveteče evang. gmajne krajine naše. Po dugi 50 letaj je Düh Gospodnov na žitek pozvao Püconsko spravišče cerkveno; od 1783. okt. 12. do 1784 dec. 8 je na etom prostori vu gumli Kuhar Ferenc Jakoba držao evng. božo službo Berke Balaž, prvi Puconski duhovnik, preporodnikom, vernikom, vezdašnje Püconske, Bodonske, Sobočke, Moravske, Lendavske, Radgonske fare.«

pesmi je ohranjenih tudi v prvi krašički katoliški pesmarici iz 18. stoletja; v Kraščih je bila v 18. stoletju napisana še druga katoliška pesmarica (avtor naj bi bil duhovnik Štefan Pauli, po drugih virih pa učitelj Jurij Kous). Zanimiva je tudi pertočka *Mertvečna pesmarica*, v kateri je zapisanih 43 mrtvečnih pesmi. Gre za večkitične žalostinke, prekmurske pesmi slovesa z religiozno vsebino, ki so se pele ob bdenju pri mrličih in na pogrebi. Obsežnejši del rokopisa je nastal v 18. stoletju, 11 pesmi pa je iz začetka 19. stoletja. Navezujejo se na izročilo *Martjanske pesmarice I*, verjetno pa jih je zapisal organist, ki jih je potreboval pri svojem delu.

Danes je v Sloveniji popisanih 61 prekmurskih rokopisnih pesmaric (Škafar 1978). V 19. stoletju jih je bilo še več, saj je šlo za primerljivo ustvarjanje po madžarskih in kajkavskih zgledih. Najstarejšim ohranjenim prekmurskim rokopisnim pesmaricam dela družbo še okoli 100 mlajših iz 19. in 20. stoletja. V njih so zapisane cerkvene pesmi iz preteklosti, ki so se širile od ust do ust. Rokopisne pesmarice ohranjajo pomemben del prekmurske kulturne dediščine, zlasti na področju duhovne kulture, ves čas pa so imele tudi vzgojnoizobraževalni, verski in narodnosti pomen – vredne so spoštovanja, saj utrjujejo vero staršev, povezujejo preteklost s sedanjostjo in v času nepremišljene jezikovne globalizacije in anglizatorstva dokazujejo moč in pomen maternega jezika:

Matern' jezik, kinč predragi,
Ki so te nam mati dali
V živi spomin
Svojih vrlin,
Ljubimo te z cele duše
I častimo nad vse više.
(Jožef Klekl st.)

Prekmurske protestantske tiskane pesmarice

Prekmurski protestanti so v tiskanih pesmaricah nadaljevali tradicijo prekmurskega jezikovnega rokopisnega obdobja, predvsem *Martjanske pesmarice I*. Stare prekmurske pesmi, ki so ohranjene v številnih rokopisnih pesmaricah, so vključevali v tiskane pesmarice, jih jezikovno popravljali in širili med Slovenci v Prekmurju ter tako vplivali na nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika.

Skromni začetki prekmurskih protestantskih pesmi, prevodi posameznih delov psalmskih besedil, so »skriti« v prekmurskem prvotisku *Mali katechismus*, ki ga je leta 1715 napisal Franc Temlin, in abecedniku neznanega

avtorja (mogoče Mihael Kotsmar/Kerčmar) iz leta 1725 *Abecedarium szlowenszko*. Smej⁶⁴ (2005: 211–227) je opozoril na dva odlomka psalmov pri Temlinu in tri psalme v abecedniku, ki začenjajo zgodbo o tiskanih protestantskih pesmaricah in prevodu vseh psalmov v *Knigi 'zoltárszki*, ki jih je Terplan (1848) dodal tretjem natisu Küzmičevega *Nouvega Zákona*; gre za 120 strani besedila s samostojno ostranitvijo.

Prekmurske protestantske pesmi so natisnjene v petih samostojnih pesmaricah: (1) Mihael Bakoš, *Nuovi Gráduvál*, 1789; (2) Števan Sijarto, *Mrtvecsne peszmi*, 1796; (3) Mihál Barla, *Krszsanszke nove peszmene knige*, 1823; (4) Janoš Kardoš, *Krszsanszke czerkevne peszmi*, 1848; (5) Janoš Kardoš, *Krszsanszke mrtvecsne peszmi*, 1848. Pred tem je Mihael Sever leta 1747 prevedel iz nemščine *Réd zvelicsánszta*, Števan Küzmič pa je leta 1754 priredil *Vöre krsztánszke krátki návuk* – oba protestantska učbenika sta vsebovala tudi pesmi, Severjev (1747) osemnajst prevodov iz madžarščine in nemščine ter štiri psalme, Küzmič (1754) pa je svoje delo za »Szlovenszki národ« zaključil z devetnajstimi verskimi pesmimi, ki jih je prevedel iz nemščine in madžarščine. Pripravljal je tudi samostojno pesmarico, saj je popravil in izboljšal stari Gradual (Smej 1980: 120–122), kot je v latinskih verzih zapisano na njegovem nagrobnem spomeniku: »[...] Correxít meliusque dedit Graduale vetustum [...]«. Dela naj bi se lotil takoj po izidu *Nouvega Zákona* leta 1771, saj je žele natisniti vse njemu dostopne rokopisne pesmi, ki jih je prepisal in popravljal za objavo. Nastajanje njegovega »starega graduvala« ni določeno, vendar Novak (1976: 53) domneva, da je Küzmič zbiral in pripravljal za objavo besedila iz starih prekmurskih rokopisnih pesmaric, ki so iz 16./17. stoletja (Martjanska, Markiševska, Smodiševa), okoli petnajst pa jih je iz 18. stoletja, med njimi predvsem *Szlovenszke Dühovne Peszmi pizsane po Berke Bálazsi vu Nemes Csobi*. Čobin (madž. Nemes-Csó) je bil artikularni kraj,⁶⁵ v katerem sta delovala

⁶⁴ Smej opozarja, da je tudi katoliški pisec Mikloš Küzmič v *Knigo molitveno* (1783) vpletel nekaj prevedenih vrstic iz stopetdesetih pesmi *Svetega pisma*. »Slavil bom Gospoda ob vsakem času, njegova hvalnica bo vedno v mojih ustih.« (Ps 34,2). Svetopisemski psalmi so visoko literarno ustvarjanje in so prisotni tudi v prekmurskih rokopisnih pesmaricah. Škof Jožef Smej, ki bi 15. februarja leta 2022 praznoval stoti rojstni dan (umrl je 21. 11. 2020), je prav psalme in posamezne psalmske vrstice prepoznal za najzgodnejšo prekmursko svetopisemsko verzifikacijo. Znameniti brevir Mikloša Küzmiča je bil do začetka prve svetovne vojne 24-krat natisnjen, bran vsako jutro in vsak večer, prekmurski katoličani pa so bili nanj tako zelo navezani, da so ga dajali umrlim tudi v krsto.

⁶⁵ Leta 1717 se je z nastopom Marije Terezije v Prekmurju začela tudi rekatolizacija. Prekmurski protestanti so se začeli umikati iz slovenskega prostora proti severu v

tudi Mihael Sever (od 1736 do 1750) in Števan Küzmič (od 1715 do 1755), tam pa se je šolalo tudi »blizu 20 prekmurskih šolarjev«, ki so se »po končanih študijih vračali med svoje rojake kot pastori in učitelji ter postali vplivni dejavniki« (Kuzmič 2006: 75). Pesmi, ki jih je v drugi polovici 18. stoletja zbiral Berke, obstajale pa so tudi druge starejše predloge, so poznali tudi njegovi sodobniki v Čobinu in »jih je prirejal za tisk verjetno tudi Š. Küzmič« (Novak 1976: 37). Prekmurski protestanti niso imeli na razpolago dovolj rokopisnih pesmaric. Pesmi so prevzemali od katoličanov, zato se zdi, da je Küzmič po prevodu *Nouvega Zákona* želel nadomestiti to pomanjkanje s tiskano protestantsko pesmarico – spodbujen od Berkeja jo je začel sestavljati v Čobinu, večino dela je verjetno opravil po preselitvi v Šurd (1755), a je do smrti (22. 12. 1779) ni uspel natisnil, tako da je delo dokončal njegov naslednik, šurdski pastor Mihal Bakoš.

Mihal Bakoš je deset let po Küzmičevi smrti objavil njegove cerkvene pesmi s pomočjo podpornikov iz Bratislave. V prvo prekmursko tiskano pesmarico, izšla je v Šopronu, je vključil »vse vse zbrane Küzmičeve pesmi, potem iz Berkejeve rokopisne pesmarice, tudi 11 Severjevih pesmi iz Reda zveličanstva itd.«⁶⁶ ter nekaj svojih prevodov iz latinščine. *Nuovi Gráduvál* obsega 502 strani, in sicer Predgovor (14 strani), pesmi (456 strani), Kazács (16 strani) in 'Zoltár, tj. 10 psalmov (16 strani). 374 pesmi, ki so »povečini iz rokopisnih pesmaric in jih je prirejal za tisk že Števan Küzmič« (Škafar 1978: 20), je bilo v Prekmurju dolga desetletja primerna osnova za razvoj cerkvenega petja pri bogoslužju in doma, upoštevajoč še vsebino in nastanek pa je bila pesmarica »tudi pomembna za kulturo in slovstveno zgodovino« (Novak 1976: 61). Načrt je bil enak kot pri Trubarju, ki je v posvetilu Juriju Khislu s Fužin (Trubar 1574) izpostavil pomembno vlogo cerkvenega (protestantskega) petja, ki spodbuja »pobožnost in krščansko notranje veselje«. Pesmi, ki so usklajene s krščanskim naukom, je prepoznal za zelo pomemben del mašnega bogoslužja, za sestavni del

artikularne kraje, prvi že leta 1718 v Šurd: »Grofica Marija Magdalena Draškovič, čeprav katoličanka, a po rodu iz evangeličanske družine Nadasdyjev, jim je dovolila naseliti se na njenem posestvu blizu Šurda in odstopila pusto Liszo, kar se je zgodilo 3. julija 1718. Še isto leto je odpotovalo tja 14 slovenskih evangeličanskih družin iz Železne županije in se tam naselilo. Zatem so sledile še druge družine, kjer so tudi grofje Festeticsi prepustili izseljencem neobdelana zemljišča.« (Kuzmič 2006: 75). Svobodna izbira veroizpovedi, ki jo je cesar Jožef II. napovedal s Tolerančnim patentom leta 1781, se je v Prekmurju začela uveljavljati leta 1783.

⁶⁶ <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/gradivo/slovstvena-ustvarjalnost>

liturgije: »Pryzhovanie de tu petie v Cekvi, kadar se saftopnu is ferca poje, Bogu dopade [...],«; hkrati pa imajo tudi verskovzgojni pomen: »[...] inu je pridnu tém mladim Ludem« (Trubar 1574: 15):

Gospud Bug hoče nekar le samuč skuzi tu pismu, pridigovane inu te s. zakramente, temuč tudi s tejm petjem te ludi h pravi veri perpraviti. [...] Natu vi, muji lubi Krajnci inu Sloveni, pujte le-te pejsni v cerkvi, doma inu na puli zastopnu iz srca, rezmislite, kaj vsaka beseda, nekar, kar ta viža oli štima v sebi drži. [...] Perložite h tim besedom cilu srce, kir so v le-tih pejsnih, verujte, Bogu služite, vaš stan inu leben pelajte inu držite. (Trubar 1574)

Bakoš je razmišljal podobno kot Trubar. Cerkevno petje hvali Boga, razvija pobožnost in povečuje zbranost za molitev: »Tak bodte spodobnejši na Bo'zo flü'zbo, bougsi i csednejši krftsanye«. Prekmurske protestantske vernike, svoje »Slovenje«, je opomnil, »/á/r je špejvanye sám Gospodin Boug naftavo b) I scsè, naj nyega špefmami dícsimo« (Bakoš 1789: Predgovor). Cerkevno petje je bilo za prekmurske protestante zelo pomemben del bogoslužja. Poznali so tiskane latinske, nemške in madžarske cerkvene pesmi in tudi tradicijo slovenskih srednjeveških cerkvenih pesmi, ki so bile do takrat zapisane le v rokopisnih pesmaricah ali pa so se širile z ustnim izročilom. Nejasno ostaja razmerje med starimi katoliškimi in mlajšimi protestantskimi prvinami v slovenskih cerkvenih pesmih ter medsebojnim prevzemanjem, saj »so se uporabljale tudi tiste pesmi, ki teološko niso bile sporne, pri nekaterih pa so popravljali besedilo in izrazoslovje«⁶⁷ – Bakoš je nekaj takih vključil v svojo protestantsko pesmarico. Skladno s protestantsko usmeritvijo se je med prekmurskimi verniki spodbujalo cerkevno petje v materinščini. Bakoš je to koristil tudi pri širjenju nove vere: »Ar je popejvanye eden veliki tao obsinfzke bo'ze fzlüz'be.« Tudi Slomšek je bil prepričan, da »npr. dobra pesem pri sveti maši več zaleže kakor pridiga« (Cvikl 2018), ker cerkevno petje blagodejno vpliva na verska čustva:

Vsi reformatorji so zato hoteli tudi glasbo, zlasti pa petje v ljudskem jeziku, uporabiti kot sredstvo za širjenje svojih nauk. Vedeli so, da ljudje radi pojejo stare cerkvene pesmi, hoteli so pa tudi bolj obredno, dotlej latinsko petje pri maši in oficiju (večernice) narediti ljudem razumljivo in so zato cerkvene himne in psalme prelivali v domačo besedo, z novimi pesmimi so pa vlogo petja pri bogoslužju še bolj utrdili. (Smolik 2011: 1056)

⁶⁷ <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/gradivo/slovstvena-ustvarjalnost>

Opozarjam na mesto iz Bakoševega *Predgovora*, ki je vsebinsko tesno navezano na Trubarjev *Predgovor*, hkrati pa kaže na veliko sporočilno moč prekmurskega jezika, njegovo kultiviranost in knjižnost, ki na slogovni ravni presega kranjsko »predlogo«, hkrati pa dokazuje, da so prekmurski protestanti v 18. stoletju poznali kranjske protestantske knjige in se po njih tudi navdihovali:

Ali gda scsés zeti pejfen stero popejvati, popejvaj jo Bougi na diko. Gláfzi njegovo, vu Jezusi Kriftusi k nám vö fzkázano dobrou to i miloscso. K tomi pa mej na Bozo fzlüzbo gotovo, vrejlo i ponizno fzcrcé. Ar Boug fzcrcé gléda i liki je protivnik vfzákój gizdofzti, tak i toj, sterocslovik vu popejvanji ska'zúje. Zátó csi fprávoga poni'znoga fzcrcá ne popejvas, nikaj ne valá, csi gli zevszim gláfzom tvoje lampe brnijo, pred Bougom je odúrno tvoje kricsanye. Najbole pa onoga, ki pred lidmi hvalo iscse, ali pa vu pianofzti popejva i Bo'ze imé zamán gori jemlé vu fzvoja vüfzta. Vrejlo i rázumno fzcrcé mores tak meti, nej ka bi le tá vö tvoje recsí z-vüfzt zmeto; nego da razmis vsáko rejcs i ka vsáka rejcs zadene c). Zátó tou fzi premislávaj v pámeti, ka popejvas z-jezikom, ne mi'fzli drügo i drügo popejvaj. I da Bougi na díko mores popejvati, na tou vfzigdár pazi, da fze Bougi dopádne tvoje popejvanje, Ar csi eden fzcveczki Gospoud ne lübi, kak sté proufzno mú'ziko, nego on scsé kaj prebránoga, lejpoga i lübeznívoga meti: od koga bole vfze Gofzpodé Gospoudi je nej priétno kak sté popejvanje; nego li tifzto, stero fczprávoga fzcrcá zhája, i v-kom fze fcpominamo z-Bo'ze velike dobrou to i miloscse. Zátó csi scsés, naj fz Bougi dopádne tvoja pefzen, popejvaj poni'zno, csedno i vu modroufzti. Kol. 3,16. Gori pozdigni k Bougi fzcrcé tvoje, vfzákó rejcs ednáko csifzto vö povej, ne hiti, prvle ne zacsní drügi vrsus, dokecs toga prednjese ga ne vkoncsas: na nouto merkaj, ár nouta fznáj'zi pefzen. (Bakoš 1789: *Predgovor*)

Ali per tim fe ima tudi veiditi inu samerkati, de Gofpud Bug na tim famim petiu, na gláfni shtymi, mnogiteri vishi oli sdoftimi shtimami per tim orglanu oli piskanu, pres ferza, andohti inu saftopa ne ima obeniga dopadeina, Sakai Bug, pravi s. Cyprian vti islagi zhes ta Ozha nash, Nei en poslushavaz te shtyme, temuzh tiga ferza. Inu Criftus fam pravi (Math. 6), de te Molitue, kir je na Gaffah k videzhu inu na hvalo molio, inu fe veliku, dolgu, goftu, gláfnu mermra, Bug neuflishi. Glih taku tu petie, glasnu vpitie, pres Vere, andohti, pres saftopa inu pres pokure nishter ne vela pred Bugom, kakor od tiga vpytia inu neverniga molena ti Pfalmi inu Proroki Efa. I v doftih meftih govore. /.../. Obtú, hozhmo li prov peiti ali moliti, de bomo uflishani inu de fteim Boga zheftimo, hvalimo inu nemu flushimo, taku imamo sVero, v pokuri inu saftopnoftio peiti inu molyti, nikar le na shtimo gledati inu mermratii, temuzh kaj te beffede vfebi drshe, kam kasheio, od zhes govore, sakaj profsimo ali hvalimo Boga. Sakaj vtim petiu ali pridigah fe pravi ali od boshie milofsti, dobrute ali risnice, vsigamogozhofti oali od boshyh oblub, ftejm to nasho vero terdimó, de kar Bug gouori ino oblubue, nom bo tu iftu gvishnu inu rifnizhnu per pravim, odlozhenim zhaffu dal inu iskasal. (Trubar 1574: *Pryzhovanie*)

Bakoš je pesmarico razlikovalno do Küzmičeve zapuščine (*Graduale vetustum/stari gradual*) naslovil *Nuovi Gráduvál*, ki »zové fze tak, ár je do eti mao pobo'zne pefzmi, stere fze eti nahájajo, niscse v ete réd fczprávlene

ne dao stampati«. Graduval ali stopniški spev je bilo prvotno besedilo iz psalma, ki se moli ali poje pri maši. Ime je nastalo iz latinskega poimenovanja *gradus -us m = stopnica ambona*; posameznik, ki je stal na stopnici pod ambonom, je po berilu bral/pel *responsorium* (psalm po kiticah), ki mu je sledil psalmski (stopniški) spev ali odgovor: *gradus* → *graduale/stopnica ambona* → *stopniški spev*. V prekmurskem prostoru je *graduval* v najširšem pomenu besede označeval zbirko cerkvenih pesmi in stalnih mašnih spevov, v ožjem pomenu pa je danes to psalm z odpevom. Bakoš je v Predgovoru opozoril, da Števan Küzmič »zacsnoje vleti 1771 pobogsávati i vréd szprávlati« slovenske cerkvene pesmi, »štere je i z-szvojimi rokami malo pred szvojoi fzmrtjov doli spisao«. Rokopis je pripravil za objavo, vendar mu je smrt preprečila, da bi pesmarico natisnil. Bakoš je nadaljeval delo tudi tako, da je pregledal Küzmičevo zbrano gradivo in ga primerjal s svojim ter ga, »gde je potrebno bilou, pobougso, i nistere znouvics obrnyene, cejle kmojim prilo'zo«. Novak (1976: 62) je našel približno petdeset enakih pesmi v *Martjanski pesmarici I* in *Nuovem Gráduválu* in še »vsaj 22 enakih pesmi« v *Markiševski pesmarici*. Pisk (2018: 27) potrjuje Novakovo mnenje, da je Bakoševa pesmarica bila prehod iz rokopisne v tiskano tradicijo, po vsebinskem prekrivanju najstarejših rokopisnih pesmaric v panonskem jezikovnem prostoru (*Marjtanska pesmarica I*, *Markiševska pesmarica*) pa sklepa, da so bile take cerkvene pesmi razširjene med slovensko govorečimi evangeličani. Opozoriti pa je potrebno na slovenski, tj. prekmurski značaj *Martjanske pesmarice I* in na prevladujočo hrvaškokajkavsko jezikovno podobo *Markiševske pesmarice*, oz. na prekmursko-kajkavsko jezikovno stičnost in manj prekmurskih značilnosti kot v starejši *Martjanski pesmarici*. Bakoš je iz rokopisnih *Szlovenszkih Dühovnih Peszmi* izpustil skoraj vse pesmi o svetnikih. Pesmi je razdelil po časih cerkvenega leta in še »drugih razdelkih«, ⁶⁸ verjetno po vzoru madžarske pesmarice, ki jo je izdal Jožef Torkoš s sodelavci v zbirki *Új zengedező mennyei kar* (Torkos 1743). Besedila se nanašajo na cerkvene praznike, in sicer so najprej predstavljene pesmi cerkvenega leta, tj. adventne, božične, postne, velikonočne pesmi in pesmi Gospodovih praznikov, nato pa sledijo posamezne pesmi za celo liturgično leto, tj. nedeljske in navadne pesmi ter številne druge, ki se pojejo ob raznih priložnostih iz vsakdanjega življenja, tudi ob smrti.⁶⁹

⁶⁸ <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/gradivo/slovstvena-ustvarjalnost>

⁶⁹ Posamezne razdelke in naslove v prekmurskem jeziku prim. v Novak (1976: 64) in Šebjanič (1979).

Učitelj in levit/lecinceat (namestnik duhovnika) Števan Sijarto je zbral mrliške pesmi z notami v knjigi *Mrtvecsne peszmi* (Sijarto 1796). Sijartova prekmurska pesmarica pogrebnih pesmi in molitev je bila še dvakrat ponatisnjena, in sicer sta jo za tisk pripravila Gregor Luthar, občinski tajnik v Gornjih Petrovcih, in Mihael Kološa iz Sebeborec (Luthar, Kološa 1887), leta 1910 pa je še enkrat izšla v Murski Soboti (Sijarto 1910). Leta 1910 je v Lendavi izšla tudi nekoliko manj obsežna (108 strani) katoliška pesmarica *Mrtvecsne peszmi* (Županek 1910), v kateri je Zsupánek János (Janoš Županek) objavil 44 mrliških pesmi. Prekmurski katoliški prvotisk pogrebnih pesmi ni bil tako odmeven kot Sijartova pesmarica in tudi ni bil ponatisnjen. Založnika (»Dól szta dála potezsiti«) sta bila Konkolics József (Jožef Konkolič) in Kovács Miklòs (Mikloš Kovač), kmeta in zapisovalca/ zbiralca ljudskega slovstva in pesmi, ki sta pesmarico delila ljudem po prekmurskih vaseh. Dravec (1957: XLIX) navaja, da so katoličani v Dolencih še po drugi svetovni vojni na pogrebi mladih ljudi peli Županekove mrtvečne pesmi. Žalna petje je bilo v 18. stoletju zelo pomembno tudi pri prekmurskih protestantih; šlo je za tradicijo, ki je segala v čase, ko so bile pesmi zapisane še v rokopisnih pesmaricah ali pa so se prenašale iz roda v rod z ustno tradicijo. Prekmurski evangeličanski kantorji – krajevni učitelji, orglarji in pevci, ki so sodelovali tudi pri cerkveni službi – so vodili dijaške in cerkvene zборе, ki so ob bedenju in na pogrebi za umrlega in za duše v vicah peli mrliške pesmi. Dobro so poznali prekmurske cerkvene pesmi in napeve in ker so morali skrbeti za cerkveno glasbo, so si prizadevali za zbiranje cerkvenih pesmi, zavzemali pa so se tudi za njihovo ohranjanje, tj. zapisovanje in tiskanje pesmaric – melodija ni bila dosledno označena, saj so jo kantorji poznali iz izročila in so peli, skladali »na pamet«. Žalna obredna pesem verske vsebine je bila za izkazovanje globokega spoštovanja najbolj primerna. Sijarto se je na tako tradicijo navezal, zato je v mrliško pesmarico uvrstil žalne in pogrebne pesmi za vse priložnosti, »stere szo szti sztári píszm vküp pobráne« in izkazujejo pieteto do umrlega in njegovih svojcev. Na 175 straneh je objavil 73 pesmi, ki jih je prevedel iz madžarščine. Črpal je iz starih rokopisnih pesmaric, zagotovo iz *Marjanske pesmarice I* in *Szlovenszkih dühovnih peszmi*, verjetno pa še iz drugih podobnih (Škafar 1978: 22), dobro pa je poznal tudi do takrat skromno prekmursko tiskano produkcijo:

Iz M. Severja Reda zveličanstva... 1747 je prevzel S. z manjšimi spremembami tri pesmi, iz Št. Küzmiča Vöre krstš. krátki návuk... 1754 eno pesem in iz M. Bakoša, Nouvi gráduvál 1789 šestindvajset pesmi. – Prekm. rkp. cerkv. pesmarice, ki so v razvidu, pa vsebujejo v S-vi knjigi natisnjene pesmi: seniška (iz 1780) eno, pertočka

(iz konca 18. ali zač. 19. stol.) 22, prot. Berkejeva (iz 1807–20) 20, Županekove (rkp. 1884 in 1908, tisk. 1910) 23, dve Gaberovi (1824/5 in 1825/6) 37, Kozarjeva (1888) 15 in Cant. Mortuorum (Štud. knj. V Mrbu) 19. (SBL 1971)

Sijartove *Mrtvecsne peszmi* niso mogle zajeti vseh mrliških pesmi iz prekmurske slovenske rokopisne tradicije, so pa povezale prekmursko rokopisno in tiskano pogrebno pesništvo, tako da so ljudje tudi »rokopisne pesmarice razumevali kot knjige« (Pisk 2018: 27). Sijartova pesmarica vsebuje tudi navodilo, kako se mrliške pesmi pojejo (pogosto v madžarščini), in informacijo o tujejezičnih predlogah – z gotovostjo (Novak 1976: 65) je eden izmed njih Jacoponus Tudertinus (Giacopone da Todi/Jacobus de Benedictis), potomec plemiške družine Benedetti iz mesta Todi v Italiji (Umbrija) in učenec sv. Frančiška Asiškega, ki je v 13. stoletju napisal žalostinko *Stabat mater* (Žalostna Mati). Večina pesmi je prevedenih iz madžarščine ali so nemškega izvora, kot je Sijarto zapisal pod njihovimi naslovi:

Madž. avtor je npr. dijak Miklós iz 16. stol., nemški pa so: Joh. Herman, Barth. Ringwaldt (1530–98), Nic. Heermann (1480–561), Valerius Herberger (1562–627), Christoph Knoll (1563–650), M. Simon Dach (1605–59), Simon Graff (1609), Michael Franck (1609–67), Joh. Georg. Albinus (1624–79), Joh. Rosenmüller (1652), L. Hornigh (1632), Emilia Julianna (1637–706) itd. Pesem Pojdmó tejló pokopajmo Mich. Weissa (u. 1534) je bila husitska. Starejša je pesem Tomaža iz Celane (u. ok. 1255) po prevodu Barth. Ringwaldta in Jacoponusa (1250–306). (SBL 1971)

V Kazalu (*Kazács peiszen*) so pesmi urejene po abecednem redu prvega verza, vsebinsko gre za pesmi slovesa, »v katerih je kantor v imenu pokojnika ‘za sákšega v hiži [...] zospèjvao kitico’ (Ftičar 1996: 83) in se od njega poslovil, ter 2) pesmi, v katerih so se pevci v imenu staršev, sorodnikov ali sovaščanov poslovili od tragično preminulega svojca.« (Pisk 2018: 27). Sijarto si je z *Mertvecsnimi peszmimi* pridobil veliko naklonjenost prekmurskih protestantskih vernikov. Pesmarico so odlično sprejeli in imeli do natisnjenih nagrobnic čustven odnos, tako da so na protestantskih pogrebi v 20. stoletju še vedno »z ljubeznijo« peli pesmi iz Sijartove mrliške pesmarice, čeprav je npr. Kardoš petdeset let po Sijartu izdal nove *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*:

Píszao je, doticsno z-ti Sztári Píszm vküp-pobrao prve szlovenszke mrtvecse peszmene knige, stere szo v 1796-tom leti vSzombathelyi stampane i stere dnesz dén, gda ’ze za té poszel po Kardos Jánosi doszta popólnése mámo, verníci z-velíkov lúbéznosztjov núcajo pri mrtvecsi prilíka. (Flisar 1925: 70)

Sijartove pesmi so duhovni zaklad, ki se prenaša iz roda v rod, *Mrtveczne peszmi* pa so »neodtrgnjene od srdca evang. Verníkov« in se nenehno berejo, uporabljajo in zato še bolj čuvajo: »Z velkov pazkov sze csúvajo, liki drági kincs varjejo, tem bole, kém bole szo ponúcané od vnôgoga obrácsanya papérje i table premedlêne.« (Flisar 1925: 70)

Flisar je izpostavil vzgojnoizobraževalni, verski in narodnosti pomen Sijartove pesmarice, ko je zapisal, da so mrliške pesmi vredne spoštovanja, saj utrjujejo vero staršev, prekmurske protestante povezujejo s predniki in jim dajejo upanje, da bodo nekoč živeli v boljši domovini:

I uprav szo vrédne prestímánya! Vere nase prígoda je k-nyim prikapsena, one szo szprevodile i szprevájale vise sztô lét vsze nase ocsake, malere, mladézen z-szvojimi nebeszkimi recsámi, med placsnim szpévanyem vu edno bogso domovino. Zato szo nam tak blúzi k-szrdci, záto sze nemremo odnyíh, liki od edne lüblene, míle materé odtrgnoti. (Flisar 1925: 70)

Flisar je imenoval Sijarta za znamenitega Prekmurca evangeličana, ki se je rodil v Večeslavcih pri Pertoči leta 1765, umrl pa je 10. 9. 1833 v Domanjševcih; čeprav ni znano, kje na domanjševskem pokopališču ima grob, ostaja v srcih prekmurskih evangeličanov, njegova pesmarica pa je bila dostopna v domanjševski cerkvi še po prvi svetovni vojni:

Neprecenyeni kincs nam je szpravo 'znyimi vu Bogi 'ze dávnó preminocsi püconszki bivsi vucsitel, Szijártó Stevan, ki je z Püconec vu Domankisevce za levita vucsitela (dühovniksztvó je tüdi znasao tam) odebrani i szlú'zo církev evangolicsanszko. Niscse neve pokazati groba nyegovoga na domanjkisevszkom sztarom brütivi, kama szta ga 1833. szept. 12-ga szprevodila Czipott György hodoski predikator i Csaplovits György hodoski mester, nika ne oznamêni meszta, gde nyegov práh pocsíva. Ná bodejo nyegove mrtvecse peszmene knige, stere oznamênijo grob nyegov vu szrdcaj evang. verníkov. Po Szijártó Stevani pizsane rázlocsne predge i mrtvecsi slobódre, steri szo po nyegovi pohodníkaj pri církevni szlú'zbaj i szprevodaj vnogo lét núcáni, sze dneszdén pri vezdásnyeni domankisevszkom dühovniki v-obilnoj meri náidejo. (Flisar 1925: 70)

Štiriintrideste let po *Nuovem Gráduválu* so prekmurski protestanti dobili novo cerkveno pesmarico *Krscsanszke nôve peszmene knige* (Barla 1823), ki jo je pripravil v Murski Soboti rojeni evangeličanski duhovnik Mihal Barla. Ohranil je zunanjo zgradbo Bakoševe pesmarice, tako da je pesmi razporedil na pet delov: (1) Peszmi na te prednyejse Szvétke, (2) Od vere návuka (3) Právo Krszcsanstvo, (4) Hválodávanye i prosnye vu vszáke féle sztávi i szpodôbi, (5) Na gvüšno vrêmen szlisajócse Peszmi. V prvem delu (*Prvi tál*) je za največje cerkvene praznike po cerkvenem letu predstavil

adventne in božične pesmi (I. Adventszke Pefzmi, II. Koledne, III. Na nôvo leto), pesmi med letom I (IV. Na Krifztusovoga oznanenya dén), tridnevje (V. Od Krifztusovoga trplênya, i Szmrti), velikonočne (VI. Vûzenfzke), vnebohodne (VII. Na Krifztusovoga v-nébo zafztoplênya den) in binkošne (VIII. Rifzálfzke) pesmi. V drugem delu so pesmi (A.) Od Bôga, i Bô'ze Szpodobnofzti, (B.) Dela Bo'za. V tretjem delu so pesmi v štirih razdelkih: I. Povfzemvfzega, II. Du'znofzti prôti Bôgi, III. Du'znofzti csloveka prôti szamom szebi, IV. Du'znofzti prôti nasemi blí'znyemi. Četrty del ima tri razdelke: I. Sztáva ti lüdi, II. 'Zitka pripetjé, III. Obsinfzko Bo'ze dobrosinênye, IV. Vu Obsinfzki nevolaj. Peti del pa sestavljajo I. Ráne Pefzmi. Gre za približno enako obsežno zbirko kot pri Bakošu (dodan je še kratek Predgovor na dveh straneh), ki na 503 straneh prinaša cerkvene pesmi »delno prevzete in jezikovno predelane iz prejšnjih pesmaric« (Škafar 1978: 26). Flisar (1925a: 82) je bil do Barlove pesmarice zadržan in jo je neupravičeno predstavil le kot vmesni člen v razvoju med Bakošovo in Karošovo zbirko cerkvenih pesmi. Opozoril pa je na njeno razširjenost, saj se »Barla peszmene knige sze escse vu vszákoj vészi pri vecs evang. famílijaj náidejo« (Flisar 1925: 82). Tudi Šlebinger (SBL 1925b) ni prepoznal prave vrednosti Barlove pesmarice, saj je mislil, da gre le za »predelavo« Bakoševih pesmi. Novak (1976: 68) je tako razmišljanje označil za »zgrešeno« in »hudo pomanjkljivo«, kar je upoštevala tudi Fanika Krajnc-Vrečko, ki je ugotovila, da je Barlova pesmarica »močno vplivala na razvoj prekmurščine v 19. stoletju« (SBL 2017). Barla se je »docela ločil do Bakoša s pesmimi (Novak 1976: 69), saj je v svojo pesmarico uvrstil nove, če pa je katero izmed njegovih le ohranil, jo je temeljito predelal. Kuzmič⁷⁰ je kljub temu še zapisal, da je Barla na spodbudo podonavskega superintendenta Janoša Kiša »obnovil pesmarico« Mihala Bakoša. Pravilno pa je ugotovil, da je Barla večino pesmi, ki jih je prevedel iz madžarščine, »priredil na novo«, s tem pa je »odločno vplival na nadaljnji razvoj evangeličanske pesmarice«. Z Barlovo cerkveno pesmarico se namreč začinja novo obdobje v razvoju prekmurskih pesmaric, ki prekinja z Bakoševim jezikovnim izročilom – opazen je npr. monoftongični zapis novoakutiranega *o*-ja (*ou* → *ô*) in *jata* (*ej* → *ê*), v zapisih pesmi pa uzakonja Küzmičev prekmurski jezikovni standard –, pa tudi oblikovno uvaja novost, tako da pesmi postavlja v dva stolpca (Novak 1976: 69). Velik napredek v zapisovanju cerkvenih pesmi

⁷⁰ <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/gradivo/slovstvena-ustvarjalnost>

je Barla dosegel tudi na področju verzifikacije in uporabe rime. Smej (2008: 405) je opozoril na njegov posluš za asonanco in aliteracijo, npr. v naslednjih verzih:

Grêh te tó'zi,
A fztol Bo'zi
Tebi vráfztvo priprávi;
Povrni fze,
Ponizi fze,
V 'Zítek fze ti poprávi.
(Barla 1823: 182)

Vefz ete fzvêt
Je Tvoj kotár,
Néba, zemla jeTvoj oltár,
Tebé dícsi globocsína,
Kak ta naj véksa vífzína.
(Barla 1823: 318).

Zanimiva je tudi razlaga besede *kotár*, pri kateri je Smej zapisal:

[...] se zdi, da moramo prej pritrditi Francku Mukiču kakor Vilku Novaku. Mukič piše (Mukič 2005: 159): »Prêjk zíme so v kotári méli krumpline« in razlaga, da je »kotár« »zimnica«, to je prostor za shranjevanje ozimnice, medtem ko Novak (Novak 2006: 190) razloži besedo »kotár« kot »okolica, vaško ozemlje«. Bog namreč veselja ni v začetku samó ustvaril, ampak ga tudi ohranja kakor kmet pridelke v zimnici. (Smej 2008: 405)

Smej je pravilno popravil Novaka, ki ni razlikoval med različnima pomenoma (1) »Za nasim kotárom drugi kotár pride« (Kardoš 1870: 92); »Kre vésvi okôli le'zi kotár« (Kardoš 1870: 118); (2) (2) »Vefz ete fsvet je Tvoj kotár« (Barla 1823: 318). V (1) ima narečni samostalnik *kotár -a* m pomen 'okolica, vaško ozemlje', tako tudi v *Slovarju stare prekmurščine* (Novak 2006: 190), med tem ko gre v (2) za narečni sinonim *kotár -a* m v pomenu 'prostor za shranjevanje ozimnice'. Pleteršnikov slovar ima dva pomena:

1) kôtar, -rja, m. der Auszügler, Svet. (Rok.), tj. 'preužitkar'; 2) kotár, -rja, m. der Bezirk, der District, Jan., C., DZ., ogr., kajk.-Valj. (Rad); – prim. madž. határ, C. határ, m. 1) die Grenze, ogr.-C.; – 2) die Gegend, die Landschaft, das Territorium, ogr.-C.; – prim. kotar; madž. Határ. (Pleteršnik 1894: 447)

Barla je zelo pazil na jezik cerkvenih pesmi, zato je bralce v *Predgovoru* takoj opozoril, da so napisane »v-csífztom Tvojem Szlovenfzkom jeziki« (Barla 1823: V), tj. v prekmurščini, ki poskuša slediti Küzmičevi jezikovni normi, brez primesi kajkavščine; prav tako so tudi teološko »čiste«, v

duhu krščanstva in protestantske miselnosti, tj. izražajo vdanost Bogu in so skladne z razumno/pravo vero. Barla je razložil, da je bilo potrebno napisati novo cerkveno pesmarico, ker je imela Bakoševa veliko pomanjkljivosti, nekaj neprimernih stvari in predvsem slab (ne)prekmurski jezik, ki je bil močno tujejezično kalkiran (kajkavsko). V tej oznaki se vidi, da je Barla prekmurščino postavljaj razlikovalno do kajkavščine, svoj jezik pa je imenoval *slovenski*:

V-tom prvom Gráduváli fze je dofzta zmenkanya nahájalo, i nistere nefzpodobne recsí; niti ta Szlovenscsina je nej bíla práva, nego vu vnôgom táli na túhi jezik zaobrnyena: stero vfzáki lahko na pamet vzeme. Kakoli je pa právo v-oni prvi pefzmej, tô vfze fze i v-eti, v-lepsi réd pofztávleno, nahája. (Barla 1823: III)

Kratek *Predgovor* kaže, kako razvita je bila knjižna prekmurščina v prvi polovici 19. stoletja. Spremljamo lahko osebni slog pisanja, ki spretno izrablja stilistične lastnosti in bogate sporočajske možnosti pisnega izražanja v prekmurskem jeziku, ki mu je normo in predpis določil Števan Küzmič v prevodu *Nouvega Zákona* leta 1771. Barla se je zavedal, da je potrebno temu slediti – jezik, ki je sposoben ubesediti vsebino *Svetega pisma*, je razvit knjižni jezik, zato je v njem potrebno pisati knjige, prevajati in ga razširiti na vse funkcijske zvrsti. Prekmurski knjižni jezik in jezikovni slog Mihala Barle lahko spremljamo v zapleteno zloženi povedi s prirednji in podredji različnih stopenj, vrinjenimi stavki; upoštevana je časovna soslednost delov povedi, dobnot, učinkovito skladijsko strnjanje in členitev po aktualnosti; sporočilo je povezano na ravni stavka in povedi, sporočilnost besedila je jasno in razumljiva, besedje je knjižno izbrano:

Iména i hvále je vrédna pri etom deli nasega Vfzoko postúvanoga Superintendensa G. Kis Jánosa fzkrb, ki pôleg fzvoje pafztérfzke dú'znofzti poglednovsi te Szlovenfzke Gmaine, i na pamet vzévsi, kaj one zvúna drügi kníg túdi pefzмене knige potrebújejo, fzo tak zravnali, i mené na tô nagnoli, naj bi eto tesko delo na fzébe vzéo, stero fzem i z-Bo'zov pomocsjov, kak stímam, dofztojno i pobo'zno fzkoncsao; hvale je vrédno vu imenüvanom Vísesnom Pafztéri i tô, kaj, geto fze je zadofzta naprêplepacsárov nej naislo, fzo escse túdi z-fztroskom eti pêfzem vö Stampanye naprêpomogli. (Barla 1823: IV)

Janoš Kardoš, evangeličanski duhovnik na Hodošu, je bil v 19. stoletju vsestranko najbolj dejaven evangeličanski pisec in prevajalec. Janoš Flisar ga je imel za najpomembnejšega naslednika Števana Küzmiča in nadaljevalca prekmurskega knjižnojezikovnega izročila, za človeka, ki je prekmurski knjižni jezik uvedel v leposlovje in za začetnika književnosti v Prekmurju: »Návéksi nas pizátel i pesznik i vendszlovenszkoga jezika i literétüre sztvoritel, ki je té jezik napopolno küncsnoszt osznôvo.« (Flisar 1925b:

95) Kardoš je v prekmurščino prevajal madžarske pesnike (npr. Aranya, Gyulajja, Petőfija, Vajda in Vörösmartyja), največ časa pa je namenil skrbi za izobraževanje prekmurskih otrok, za katere je po naročilu šolskega ministrstva prevajal učbenike iz madžarščine. Skrbel je za izdajanje cerkvenih in posvetnih učbenikov, zlasti osnovnošolskih abecednikov in beril. Prevedel je Lutrov mali (Kardoš 1837) in veliki (Kardoš 1851) katekizem, različne biblične zgodbe, napisal je knjigo *Pobožnih molitvi* (1853); njegov delni prevod Svetega pisma Stare zaveze *Moses i Josua* je ostal v rokopisu in je izšel posmrtno (Kardoš 1926–1927), prav tako kot tudi kratka zgodovina cerkve *Evangeliumske vera ino cerkvi občinski prigodi*, (1932). Zanimalo ga je ljudsko pesništvo, zato je leta 1852 iz Sijartove zapuščine priredil za tisk drugo izdajo *Sztarisinsztva i zvacinsztva*, ki ji je dodal dvanajst novih pesmi (Škafar 1978: 35). Kardoševi najpomembnejši deli pa sta dve pesmarici, ki sta bili natisnjeni leta 1848 – v Kisegu so izšle *Krsztsanszke czerkevne peszmi* (Kardoš 1848) v Kermendinu pa *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi* (Kardoš 1848).

Kardoš je objavil 510 cerkvenih pesmi, in sicer jih je delno prevzel iz Bakoševe in Barlove pesmarice, večinoma pa jih je sam prevedel iz madžarščine (Škafar 1978: 32). Nova izdaja cerkvenih pesmi *Krsztsanszke czerkevne peszmi* je bila vsebinsko »občuten korak naprej« (Novak 1976: 71) v prirejanju prekmurskih cerkvenih pesmaric, pravi prelom z Bakošovo in Barlovo tradicijo, torej gre za povsem samostojno in izvirno delo. Šlebinger (SBL 1928a) je zato Kardošovo cerkveno pesmarico označil za višek v razvoju prekmurskih protestantskih pesmarice od Severa, Š. Küzmiča, Bakoša in Barle. Flisar (1925a: 82) je *Krsztsanszke czerkevne peszmi* imenoval za najboljšo prekmursko protestantsko pesmarico, ki je »nedoszégnyeno doszta bögse napíszane« kot Bakoševa in Barlova, zato je primerna tudi za rabo v 20. stoletju (tudi dva ponatisa 1875 in 1908). Na to, da je Kardoševa cerkvena pesmarica v rabi »do najnovejšega časa«, opozarja tudi Novak (1976: 72), podobno pa je zapisano tudi v Evangeličanskem listu (EL 2015: 9), da so Kardošovo pesmarico uporabljali do leta 1970, nekoliko predelano pa še danes. Kardoš je pesmi razvrstil v 17 skupin⁷¹ (Barla jih

⁷¹ »Vadlívánje, Bög, Cslovek, Odküpitel, Poszvetitel, Náprave poszvetsetnya, Dühovno králevszto bo'ze, Právo krsztsansztvo, potem je razvrstil pesmi za različne skupine ljudi in situacije ter končal s pesmimi *Blá'zensztvo krsztsenika vu eton 'zitki inSzlédnya dugovánja*. Pri vseh pesmih je označena nota, velike začetnice znotraj vrstic pa označujejo nove verze. Nadavek (dodatek) vsebuje 4 pesmi, ki so štete v skupno število.« (Sovič 2012: 27)

ima 5), ki jih je še dodatno členil, vsebinsko in oblikovno pa jih je močno oddaljil od Barlovih, tako da je »ohranil začetek kake pesmi«, nato pa je »nadaljeval po svoje« in se je držal le »temeljne misli« (Novak 1876: 71), ni pa ohranjal Barlove niti Bakoševe oblike pesmi; med prevajanjem iz madžarskih predlog je v primerjavi s prekmurskima predhodnikoma povečal število verzov posameznih pesmi. Kardoš je za moto pesmarice *Krsztsanszke czerkevne peszmi* izbral verz zahvale iz *Prve knjige Psalmov*: I dao je vu vúsztá moja nôvo peszem, – díko Bôga nasega (Psal. 40,4). Ker v nadaljevanju *Psalma* sledi še prošnja posameznika, izbrani moto izraža pobožnost, saj vernik, ki pri maši poje cerkvene pesmi, lažje sledi bogoslužju in ga bolje razume. Kardoš se neposredno zahvaljuje za Božjo pomoč pri sestavljanju krščanske pesmarice, posredno pa moto pesmarice sporoča protestantsko misel, da se s petjem v domačem jeziku širi prava vera, ki postaja razumljivejša in zato bolj osebna. Kardoš je želel s prazničnimi pesmimi, psalmi in spevi zelo neposredno vključiti prekmurske protestante v cerkvene obrede in narediti liturgijo še bolj slovesno in privlačno za vernike. Praznične in druge cerkvene pesmi v razumljivem prekmurskem jeziku so kot sestavni del protestantske maše dobile tudi pomembno domoljubno in narodnostno noto, ki je bila značilna za Kardoša – ostal je zvest prekmurskemu knjižnemu jeziku (Jesenšek 2013a: 109), tako da je ohranjal prekmursko slovensko samobitnost (Jesenšek 2018a: 88). Cerkevna pesem je pomembna »tak pri dômi, kak vu hiži božoj«, ker na razumljiv in ljudem prijazen način razlaga liturgično leto:

Veliki czíl té je i vu eti naszledüvájôcsi pészem szpávlányi pred ocsmí dr'záni, i na tó je poprék kebzüvano, naj, nakeliko je mogôcse, ni edna dühovna potrêbcšina szrdcza pobo'znoga i poszvêt, trôst ino môcs íszkajoôcsega, vu nyi kak nezadovoljena neosz-táne, – líki sze tó 'z-nyí napiszkov zlehka previditi dá, steri szo ráno za toga zroka volo pred nyé polo'zeni; kakti eti naszledüvájôcsi. (Kardoš 1848: IV)

Iz pesmarice *Krsztsanszke czerkevne peszmi* predstavljam 404. pesem Lübezen domovine, v kateri se kažejo Kardoševa spretna verzifikacija, smisel za rimo in ritem, zanimivo besedje in predvsem veliko domoljubje. Šlebinger (SBL 1928a) opozarja na vplive Vörösmartyjev pesmi *Szózat* (Klic), ki izraža ljubezen do domovine in »velja za drugo državno himno madžarske«. Flisar je označil Kardoša zaradi takega prirejanja, posnemanja, prevajanja in samostojnega literarnega ustvarjanja za prvega pravega prekmurskega poeta, saj »/n/yegovi versusje právi poeticsni dűh szka'zűjejo i na formo gledôcs náosztrêso kritiko presztójjó (Flisar 1925b: 97)«:

Lübezen domovine

Te plemeniti dűh ni na rod,
Ni na sztan lűdi neględa,
Na vadlűvaánye, dom, i nńrod
Nevr'ze zaman pogleda:
Nyegva domovina, Nńrod, I rodbina
Je vesz szvęt bo'zi;
Ar on nęv-preidęcsi,
Nego v-presztajęcsi
Vrędnoszt polo'zi.

Ali on sze dęnok z-vręlosztjov
K-dęmi szvojemi pridrű'zi,
Ino z-nevkleknyenov vernosztjov
Meszti onomi rad szlű'zi,
Gde je na szvęt rodjen,
Hranyen, vucsen, vodjen
v-szvojem detinsztvi,
–Gde vsze dobro v'ziva,
I z-'zlahtov prebiva
V-lępom jedinsztvi.

I, csi on gda dűgi csasz more
Sz-tűhínov premeniti dom,
Ka za tręst szi za nyega zmore
Vsze dike pűn paradű'zom?
– Za osztávlenoga I pozablenoga
Sze on tam stima,
Kakstę szvetla szreca,
Iradoszt prevecsa
Szi ga obįma.

Szkuza polęva nyemi lįcza
Od dęma vkrńidęcsemi,
I neszvęti mįra denicza
Vu tűhįni bodęcsemi:
Vsze nyegvo mislęnye,
I szrdcza 'zelęnye
Je – domovina!
Ar nyemi je ona
Vecsnoga zńkona
Csiszta vretina. –

Szózat

Hazńdnak rendűletlenűl
Lęgy hűve, oh magyar,
Bęlcsęd az 's majdan sírod is,
Melly ápol 's eltakar.
A' nagy vilńgon e' kivűl
Nincsen szńmodra hely,
Áldjon vagy verjen sors' keze,
Itt ęlned, ęlned' halnod kell.

Ez a' föld, mellyen annyiszor/
Apńid' vére folyt;
Ez, mellyhez minden szent nevet
Egy ezredęv csatolt.

Itt kűzdtenek honęrt a' hęs
Árpńdnak hadai,
Itt törtek össze rabigńt
Hunyadnak karjai.

Szabadsńg! Itten hordozńk
Vęres zńszlőidat,
Selhulltanak legjobbjaink
A' hosszu harcز alatt.

Ęs annyi balszerencse kőzt,
Olly sok viszńly után,
Megfogyva bńr, de törve nem,
Ęl nemzet e' hazńn
'S nępek' hazńja, nagy vilńg!
Hozzńd bńtran kińlt:
»Egy ezred ęvi szenvedęs
Kęr ęltet vagy halńlt!«
Az nem lehet, hogy annyi szűv
Hińba onta vęrt,
'S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a' honęrt.
Az nem lehet, hogy ęsz, erę,
Ęs olly szent akarzat
Hińba sorvadozzanak
Egyń átokszűly alatt.

Ka pa csi na vandranya czili
Nyemi pá on hipek zide,
Da v-domovine tihom kríli
K-vretini 'zelénya pride?
– Táléhne vsza 'zalostz,
I angelszka radoszt
Nyega otávla:
Zdâ sze te vmorjeni,
Kak znôvics sztvorjeni,
V-dúhi ponála.

Lepse czveté vszáka rô'zicza
Nyemi v-domovine kríli,
Lepse szpéva vszáka fticsicza
Na 'zelénya dúgom czíli;
Lepse szíja szuncze,
I v-ranyeno szrdcze
Njemi trôst lévâ:
Zdâ nyemi radoszti
Szkuzâ, nê 'zaloszti
Licza polévâ.

Z-míszli püszti on vsze 'zelénye
Szi odêjne vu pokoji:
Klecsécs hváli oco
Za szkrb I milosco
Iproszni nyega,
Naj tû naide sztális,
Li tû pokopális
Práha szvojega. –
Oh ti, lübléna domovina!
Ti szi czil mojga 'zelénya,
Tí trôsta jedína vretina
I v-tú'znoj nôcsi trplénya.
Vsze, vsze ráj osztávim,
Kak tebé pozábim,
Dokecs tû vandram;
Tebi vszáki hipek
Mojo krv, moj 'zítek
Rad na áldov dam.
(Kardoš 1848: 340)

Még jöni kell, még jöni fog
Egy jobb kor, melly után
Buzgó imádság epedez
Száz ezrek' ajakán.

Vagy jöni fog, ha jöni kell,
A' nagyszerű halál,
Hol a' temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

'S a' sírt, hol nemzet sülyed el,
Népek veszik körül,
'S az ember' millióinak
Szemében gyászköny ül.

Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar,
Ez éltetőd 's ha elbukál,
Hantjával ez takar.
A' nagy világon e' kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors' keze,
Itt élned, halnod kell.
(Vörösmarty 1836)

Druga Kardoševa pesmarica, 168 strani obsegajoče *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi* (Kardoš 1848a), vsebuje 88 protestantskih pesmi, ki so se pele med

bdenjem pri umrlem in na pogrebu. V kratkem nagovoru je Kardoš spomnil vernike, kaj morajo premisliti, ko se srečajo s smrtjo svojih bližnjih. Človek potrebuje v takih trenutkih tolažbo in toplo besedo:

Eti naime je na szvojem meszti – trôst za plakajôcse, vísisi glász vüpanya za vsze Bôgi ino jákoszti podáne, i poprêk velika isztina vere ino 'zitka za pôtnike isztino poszlúh-noti i naszledüvati gotove. Ka za dragsi kincs bi tak mogao jasz szrdczam lüblénoga národa mojega ponüditi, kak isztino 'zitka, vu eti naszledüvajôcsi peszmaj mrtvecsní naprêdáno? Ár sto nezna, kak veliko zmenkanye je domovina nasa do etimao vu znamenitom dugoványi etom viditi mogla?! (Kardoš 1848a: IV)

Pesmarica je razdeljena na tri dele: (1) peszmi obsinske, (2) peszmi rázlocsne in (3) peszmi zmeszne. Šestinštirideste pesmi je splošnih (1) in se pojejo v hiši, ko je mrvec še na parah; dvaintrideste je različnih pesmi (2) in se pojejo ob slovesu pred hišo ali v cerkvi pri pridigi; deset je vmesnih pesmi (3), ki se pojejo na poti na pokopališče; v dodatku je navedel tudi pesmi, ki se pojejo ali berejo pred hišo, kadar se ne pridiga ali kako drugače poslavlja od umrlega. Kardoševe mrliške pesmi so bile večkrat ponatisnjene, prvič že leta 1878 (Kardoš 1878), znana je tudi izdaja iz leta 1929, ki jo je oskrbel Adam Luthar:

Záto je dokoncsano, ka sze po Kardos Jánosi szprávlene mrtvecsne peszmi dájo znôvics vödrukati. Itak je pa prêkvzêti – liki sztarina – z-Szjártovi knjig 10 mrtvecsní pészem. Nadale níkelko pripravni i jáko lübleni pészem je cøjvzêti z Kardosovi »Cerkevni peszmeni knjig«. Nisterne novêse peszmi szo tüdi notrivzête, stere szo Fliszár János vpok. kántorvucsíte poszlovenscili. Tak z-vecsími peszmami i z-premenyavanyem sze dá zdâ obdrügim na szvetloszt eta kniga. Vsze ete peszmi naj nazvescsávajo razdre-szeljenim szrdcom trost evangelioma! (Luthar 1929: 6)

Iz najave nove izdaje Kardoševih *Mrtvečnih pesmi* leta 1929 je razvidno, da je bila več kot sto trideset let stara Sijartova zbirka pesmi v Prekmurju še vedno splošno znana. Ponatisnjena Kardoševa pesmarica leta 1929 je vsebovala deset Sijartovih mrliških pesmi, kar dokazuje, da je bil Sijarto zelo priljubljen in ga tudi jezikovno boljše in verzifikacijsko spretnejše Kardoševe pesmi z notami/napevi niso mogle docela nadomestiti:

Do etigamao szmo meli dvôje mrtvecsne peszmi. Vu nisterni nasi gmánaj szo nücali po Szjártó Stevani vküpposztávlene mrtvecse pesz-mi, steri poêzia je pa zadoszta szlaba i melodía vnôgi peszem szploh nepoznána. Vu nisterni gmánaj szo pa nücali po Kardos Jánosi szprávlene peszmi, steri poêzia je prav dobra i zvôn dvê peszmi, szo nóte vszê ovi poznane. (Luthar 1929: 6)

Ponatisnjena pesmarica je na 180 straneh prinesla osemdeset pesmi, ne le mrliških, ampak tudi nekaj Kardoševi cerkvenih pesmi in Flisarjevih prevodov:

Knige ete szo po g. Hahni pelanoj v Prekmurszkoj Tiszkarni v M. Szoboti drukane na jáko dobrom papéri, z-velikimi literami i v dobre táble szo zvézane. Vszevkup 80 peszem jeszte vun yih na 150 sztrana. Tak pêszem zdr'zétk, kak knjig vöposztávlanye sze vszakomi prevecs dopádne. Cena eti knjig je po faláti 20 din. Siritelje po vszáki 10 exernpláraj eden exemplár k-senki dobijo. (Luthar 1929a: 94)

Za konec dodajam še mrliško pesem *Pojmo tejla pokopajmo* v Sijartovem in Kardoševem zapisu. Razvidne so jezikovne in slogovne razlike, ki kažejo spremembe v razvoju prekmurskega knjižnega jezika od Sijarta (1796) do Kardoša (1848):

1. Pojmo tejla pohránimo,
Ino nyim postenyé dájmo,
Z-ká'simo mí naso vöro,
Ino lübézen bratínszko.	Poidmo têlo pokopajmo;
Z-Bo'zov recsjov sze tröstajmo,
Kaj vu grobi neosztáne;
Nego nigda gori sztáne.
2. Z-zemlé szo sztvorjena bílá,
Z-zemlom páli psztánejo,
Na pítanye gori sztáno,
Gda Bo'si glász csüla bodo.	2. Z-zemle je bilo sztvorjeno,
Zemla pá gráta szprehnyeno;
Ali z-zemlé gori sztáne,
I odíceno posztáne.
3. Dokecs szo eti 'siveli,
Vnougé nevoule trpeli,
Z-kej szo sze 'se mentüvali,
I na pocsívyanye prisli.	3. Toga Düsa je pri Bôgi,
Kí je punoszt dobrôt vnôgi;
'Zivé blá'zena v radoszti,
Vu toj nebeszkoj szvetloszti.
4. Ta szvéta szmrt Krisztusova
Nyim je bíla odküplenyé;
I nyega gori sztanejnye,
Nyim je právo zvelícsanye.	4. Nyegove vnoge nevole
Szo blá'zeno premínole;
Krisztus ga je vzéo tá k-szebi,
Gde sz vsz tú'znoszti znébi.
5. 'Se ni szmrt, ni vrág peklénszki,
Nemorejo nyim skouditi
Po Krisztusi sz küpleni,
Bátrivno moro tou ercsti.	5. Tü je prebívaó v'zaloszti,
Tam pa 'zivé 'ze v-radoszti,
V-nebeszkoj odícenoszti,
Vu Goszpodna lübéznoszti.
6. Oh tí szmrt! Gde je tvo. j 'sálecz?
Pekeo, gde je 'se tvoja moucs?
Nejmas nad-nami zmo'snoszti,
Potrta je sz tvoja moucs.	6. Nihájmo ga pocsívatí,
Dokecs ga Krisztus scsé zvatí:
Mí pa sztálno veroszttújmo,
I Kristusa naszledújmo.

7. Szlatko pocsívajo v-méri,
Ali szo v-ták'sem vüpanyi:
Ka esce sztánejo gori,
'Siveli bodo pri Bougi.

8. Szlabi szo vu tejli bili,
Ali bodo v-vel'koj díki,
Kaj gori sztáno v-radoszti,
Kak szuncze vszvojoj szvetloszti.

9. Záto mocsne vöre bojmo,
Ka mí vsza eta dobímo;
V-Jezusi Krisztusi vörmo,
Vecsno bláj'sensztvo dobímo.

10. Bojdi hválen nas Ocsa Boug,
Szin, i szveti Düh Goszpon Boug,
Szvétó Trojsztvo eden szám Boug,
Díka ti bojdi vecsni Boug.
(Sijarto 1796: 164–165)

7. Daj nam Krisztus, k-tomi pomócs,
Da, gda pridemo v-szmrtno nôcs,
Blá'zeno vö preminémo,
V-nebésza sze pozovémo.
(Kardoš 1848).

Števan Küzmič v Smejevi prekmuriani

Milosti polna, spomni se! je bilo geslo mariborskega škofa Jožefa Smeja – *Gratia plena, recordare* je napis, ki ga je poznal iz semeniške kapele v Sombotelu, kjer je na praznik Brezmadežne prejel mašniško posvečenje in opravil novo mašo po zaključenem študiju bogoslovja. Geslo ima v latinščini in slovenščini enako število črk (dvajset), latinski glagol *recordare* pa ima osnovo *cor*, tj. *srce*, in ga je ves čas spominjal, da je v tuzemskem življenju najpomembnejše »dati in sprejeti srce«. Geslo je »hkrati tudi molitev, ki jo je škof Smej vsak dan molil, ne samo zase, ampak za vse, brez izjeme« ter tako prosil »Devico Marijo, naj vse sprejme v svoje srce.« (Sobočan 2007: 5–6) Boganjčar, rodil se je 15. februarja 1922 v Bogojini, je razdajal svoje srce za vero, prav tako pa tudi za svojo drugo veliko ljubezen, tj. slovenski jezik, prekmurščino in Prekmurje – kot pesnik, pisatelj, prevajalec in cerkveni zgodovinar je povezoval teologijo, zgodovino in jezikoslovje, saj ga je zanimanje za kulturno zgodovino prekmurskih Slovencev usmerjalo v »raziskavanje življenja in dela tistih mož, ki so v tujem okolju usmerjali in ohranjali slovenstvo krajine med Muro in Rabo« (Novak 1992: 19). Zvest svojemu škofovskemu geslu je Slovincem z veliko ljubeznijo odkrival znamenite, a po krivici spregledane prekmurske katoliške in protestantske pisce. Veliko raziskovalnih moči je namenil katoliškemu duhovniku Miklošu Küzmiču (1737–1804) in njegovemu krogu ter Ivanocyjevemu krogu, ki si je na prelomu 19. in 20. stoletja prizadeval za kulturno in duhovno rast prekmurskih Slovencev, do neke mere pa je deloval tudi politično, tako da se je organizirano upiral madžarizaciji. Z enakim spoštovanjem pa je predstavljal tudi jezikoslovno in teološko delo protestantskega pastorja Števana Küzmiča, ki je prvi med Slovenci prevedel *Sveto pismo Nove Zaveze* neposredno iz stare grščine v slovenski prekmurski knjižni jezik (Küzmič 1771). Resnično si je želel, da bi bili Prekmurci, Slovenci in vsi ljudje »milosti polni« in bi poslušali »srce«, ki napolnjuje notranjost, njena zunanja izraznost pa ne bi bila tako pomembna. Smisel krščanske vere ni v različnih zapovedanih predlogah, po katerih se lahko prevaja *Sveto pismo*, in različnih krščanskih verskih skupnostih. Vsi so služabniki Jahveja, zato naj berejo *Sveto pismo* v prevodu Vulgate ali prevodu materinščine iz izvirnega svetopisemskega jezika. Smej je na prevajalsko,

kulturno in versko delo, ki sta ga v 18. stoletju opravljala protestant Števan in katoličan Mikloš Küzmič, gledal z ekumenskimi očmi. Prevajalsko delo Števana Küzmiča je razlagal »v luči sodobnega ekumenizma«, saj »odlok tridentinskega koncila namreč ne prepoveduje prevode v žive jezike, in to iz izvirnih tekstov«. (Smej 2004: 335). Smej je citiral redovnico in cerkveno učiteljico sveto Terezijo Deteta Jezusa: »Ko bi bila jaz duhovnik, bi se učila hebrejščine in grščine, da bi lahko brala besedo živega Boga takšno, kot jo je on blagovolil izraziti v človeški govoricici.« Tako je tudi razumel okrožnico Pija XII. *Divino afflante Spiritu*, iz katere je povzel:

Uporaba začetnih tekstov (primorum textuum usus) ne nasprotuje modrim ukrepom tridentinskega cerkvenega zbora o latinski Vulgati. Če je tridentinski koncil hotel, naj bo Vulgata tisti latinski prevod, ki naj ga vsi uporabljajo kot avtentičnega (qua omnes pro authentica uterentur), to zadeva samo latinsko Cerkev in javno uporabo Svetega pisma v tej Cerkvi, nikakor pa s tem ne zmanjšuje veljave in moči izvirnih tekstov (primigeniorum textuum auctoritatem et vim). Nauk (doctrina) naj se dokazuje in potrjuje z izvirnimi teksti (ex primigeniis textibus comprobetur et confirmetur). Odlok tridentinskega koncila ne prepoveduje prevode v žive jezike, in to iz izvirnih tekstov. (Smej 2004: 335)

Smej je čutil, da ima tako »srce« tudi Števan Küzmič, ki je sicer prevajal predgovor k Pismu Rimljanom po Lutru, vendar pa je njegov nauk o opravičevanju omilil, tako da je na koncu izpustil Lutrovo »izrazito protirimsko ost«. Resnica, ki je potrebna za zveličanje, s tem ni bila potvorjena, obsojbe iz preteklosti pa so s tem presežene in omogočajo spravo: »Luteranske Cerkve in rimskokatoliška Cerkev bodo še naprej poglobljale skupno razumevanje, ki naj prinaša nove sadove v učenje in cerkveno življenje.« (Smej 2004: 336–337) Ohranjati je potrebno duhovno dediščino Prekmurja skladno z izrekom o pravičnem življenju iz svetopisemske hvalnice modrosti: »Izkažimo čast slavnim možem, našim očakom po njihovih rodbinah.« (Sir 44,1) Smej (Smej, Kramberger 1999: 197) je zato izkazoval veliko čast najpomembnejšemu prekmurškemu protestantskemu piscu Števanu Küzmiču, ki je prvi v Prekmurju prevedel *Sveto pismo Nove zaveze*, oz. je začel *Sveto pismo* »na svoj (in naš) stári slovenski jezik 'obračati' (prevajati)« (Smej 2016: 90). Mislim, da glede tega lahko parafraziram misel, ki jo je Smej⁷² navedel v *Stopinjah*: Če rečeš prekmurški knjižni jezik, si hkrati rekel Števan Küzmič. *Nouvi Zákon* je postavil prekmurški jezik, slovstvo

⁷² »Zato menda ni pretirana izjava, zapisana v Družini z dne, 19. oktobra 2003: Če rečeš Prekmurje in njega del Porabje, ki je na Madžarske, si hkrati rekel VILKO NOVAK.« (Smej 2003: 194)

in kulturo ob bok kranjskim protestantskim dosežkom in pokazal, da je slovenska kultura nastajala tudi v Prekmurju.

Smej je v znanstvenih člankih in monografijah o prekmurskem jeziku in literaturi ob Miklošu najpogosteje navajal prav Števana Küzmiča: »Oba Küzmiča, Števan, evangeličan, in Mikloš, katoličan, sta tako rekoč utemeljila svoj *stari slovenski jezik*.« (Smej 2011a: 28) Protestantnega prevajalca *Svetega pisma Nove zaveze* je izbral za ohranjevalca narečja »panonske slovenščine« in z njim vred miselnosti in »duhovnosti Vzhoda«, ki sta ju v Prekmurje prinesla Ciril in Metod (Smej 2001: 224). Velikokrat ga je imenoval v naslovih svojih razprav, med katerimi so za razumevanje nastanka, razvoja, prostorskih okvirov in zatona prekmurskega knjižnega jezika najpomembnejše: (1) Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu evangyliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča? (2) Dvestoletnica Küzmičevega prevoda *Nove zaveze*, (3) Nagrobni napis Štefana Küzmiča, (4) Mihael Kuzmič, Predgovori Števana Küzmiča, (5) *Nouvi zákon Števana Küzmiča (1771)* v luči sodobnega ekumenizma, (6) Štefan Küzmič kot prevajalec perikop iz Stare zaveze *Svetega pisma*. Ob teh naslovih opozarjam še na nekatere razprave, v katerih je Smej prav tako razpravljajal o življenju in delu Števana Küzmiča: (7) Slovenski evangeličani, (8) Ekumenska sled v zbornikih *Stopinje*, (9) Prekmurski pisatelji v 18. stoletju, (10) Je prekmurščina knjižni jezik ali narečje? (11) O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztaijeve pesmarice 1893, (12) Prevajanje *Svetega pisma* v »stari slovenski jezik«. Posebnost je Smejeva literarizirana predstavitev Števana Küzmiča v samostojnem poglavju romana o Miklošu Küzmiču *Po sledovih zlatega peresa* (Smej 1980a).

Štefan⁷³ Küzmič, pozabljeni velikan slovenske kulturne zgodovine

Ko govorimo o protestantizmu na Slovenskem, ga samodejno povezujemo s Trubarjem, Kreljem, Bohoričem in Dalmatinom, tj. s prvo slovensko tiskano knjigo, prvo slovnico našega jezika, prvim prevodom *Biblije* in

⁷³ Poglavje je naslovljeno po radijski oddaji, ki je bila posneta ob tristoletnici rojstva Števana Küzmiča (Kulturni fokus, Prvi program Radia Slovenija, 27. 10. 2023). Ime »Štefan« sem zapisal, kot je v naslovu oddaje. Z voditeljem Goranom Deklevo sem se pogovarjal o »bržčas najpomembnejšem in najzmožnejšem izmed utemeljiteljev prekmurske knjižne norme«.

pisavo bohoričico. Protestantizem na Slovenskem pa je vendar raznovrsten in ima vsaj dva obraza, kranjskega in prekmurskega, ki sta se razvijala v avstrijskem in ogrskem kulturno-zgodovinskem in jezikovno-političnem prostoru. Med njima je veliko povezav, nekaj razlik pa je nastalo zaradi skoraj dvestoletnega časovnega zamika in dvojničnega razvoja slovenskega jezika (Jesenšek 2018č, 2018d). Prvi slovenski kranjski tiski so nastali v 16., slovenski prekmurski tiski pa v 18. stoletju. Prekmurski protestantski pisci so imeli knjige svojih kranjskih predhodnikov, kranjski protestanti pa razmer v Prekmurju niso poznali – Trubar je protestantsko vero med »avstrijskimi Slovenci« razširjal v kranjskem jeziku, ki je bil stranski dosežek nove vere v deželah Kranjski, Koroški in Štajerski, ni pa poznal jezikovnih razmer na levi strani Mure, saj v osrednjeslovenskem prostoru 16. stoletja niso imeli informacij o »ogrskih Slovencih«. Kranjci so protestantizem spremljali »v živo«. Zanj so se navduševali neposredno pri Lutru, poznali so cvinglijansko doktrino, Melanchthona in »filipiste« ter Vlašiča in »flacijance« ter se gibali med zmernim in ortodoksnim luteranstvom ter flacijanstvom (Kos 2022: 67); Trubar pa je začel svojo reformacijsko pot iskati s pomočjo kulturne naravnosti tržaškega škofa Bonoma po Erazmovem in Kalvinove vzoru (Kos 2022: 69). Prekmurski protestanti so reformacijo doživljali posredno v madžarskem političnem okolju, pod vplivom slovaških izobraževalnih ustanov in nasprotij med pravovernimi protestanti in pietisti – prva ohranjena prekmurska knjiga *Mali katechismus* (Temlin 1715) je neposredno povezana s piestističnim programom, ki je prekmurskim Slovencem (in drugim Slovanom) pomagal utrjevati vero in pobožnost z izdajanjem knjig. Iz Bratislave (Požun) so podpirali tudi Števana Küzmiča, ki je v Čobinu (Nemescsó) vodil latinsko šolo in skrbel za versko vzgojo prekmurskih Slovencev. Tam je napisal tudi mali katekizem (1752) in abecednik (1753), ki sta, žal, izgubljena, ter evangeličanski katekizem *Vöre krsztsánszke krátki návuk* (Küzmič 1754) z znamenitim Predgovorom, ki je nastal pod vplivom bratislavskih pietistov in mecenov.

Razen jezika, kulture in časovnega zamika drugih večjih razlik med kranjskim in prekmurskim protestantizmom ni bilo. Eni in drugi so želeli reformirati krščansko vero, pri tem pa sta bili kranjska in prekmurska različica slovenskega jezika stranski dosežek, najboljše orodje za širjenje nove vere. Njihova glavna naloga je bila odpraviti posredništvo in čim prej prevesti *Sveto pismo*, da se bo lahko vsak vernik neposredno »pogovarjal« z Bogom. V dvestoletni časovni razliki so se seveda spremenile politične razmere. Dunajski dvor ni bil naklonjen reformaciji in v vseh avstrijskih deželah je bil protestantizem prepovedan leta 1671. Kraljeva Pešta je dopuščala

več verske svobode in Državni zbor je leta 1681 določil artikularne kraje, v katerih so protestanti imeli svoje cerkve in so opravljali bogoslužje. V dveh takih krajih je deloval tudi Števan Küzmič – v Čobinu je bil učitelj (1751–1755), v Šopronu pa evangeličanski pastor (1755 do smrti 1779).

Knjižni jezik kot stranski dosežek slovenskega protestantizma je bil za Kranjce in Prekmurce vsaj tako pomemben kot versko vprašanje, saj je dolgoročno vplival na njihovo slovenstvo in vzpostavitev slovenskega nacionalnega programa v 19. stoletju.

Življenje in delo Števana Küzmiča

V literaturi o Števanu Küzmiču se njegovo ime zapisuje kot »Štefan« ali »Števan«. Veliki prekmurski evangeličanski prevajalec »najpomembnejše prekmurske slovenske knjige« se je sam imenoval »Števan«. »Najobširnejše in najpomembnejše delo prekmurskega slovstva« (Novak 1976: 50) ima v »knjigah največkrat omenjano ime med prekmurskimi pisatelji« (Novak 1976: 47) zapisano kot »Števan«: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa, zdaj oprvics z greskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmiczi Surdánzskom F*). Slovenski literarni zgodovinarji in jezikoslovci so ga kasneje zapisovali kot »Štefan«, npr.: Trstenjak (1905), po simpoziju ob 250-letnici njegovega rojstva je izšel *Zbornik Štefana Küzmiča* (ZŠK 1974), v Slovenskem biografskem leksikonu (SBL) je tudi »Štefan«, v medijskih zapisih danes prevladuje »Štefan«; Flisar, Luthar, kasneje pa Vilko Novak dosledno pišejo »Števan«, Smej je uporabljal »Štefan« in »Števan«, vendar pa je po letu 2004 dosledno pisal »Števan«, ker je to »/u/strezno izvirniku« in ker po naliki pišemo tudi »Mikloš« (Küzmič), ne pa »Miklavž« ali »Nikolaj« (Küzmič)⁷⁴ (Smej 2004: 331).

O znamenitem prekmurskem Slovincu Števanu Küzmiču imamo ohranjenih le malo biografskih podatkov in nobene likovne upodobitve. Glede podobe je istovrsten z znamenitim slovenskim pesnikom Prešernom, s katerim ga primerja tudi Smej. Števan Küzmič je eden izmed dveh stebrov

⁷⁴ Smej me je v osebnem pogovoru leta 2002 opozoril, da je potrebno uporabljati Küzmičevo ime »Števan«, ker se je leta 1771 sam tako imenoval na naslovnici največje prekmurske »biblicistične dragocenosti«; katoliškega soimenjaka in sorodnika Mikloša Küzmiča je Smej dosledno izgovarjal diftongično z naglašnim *ou*-jem: »Miklóuš« (zapisoval pa monoftongično »Miklóš« z razlago, da se tudi v tem primeru izgovarja z naglasom na *o*-ju).

prekmurskega knjižnega jezika,⁷⁵ Prešeren je največji slovenski pesnik. Oba sta posredno delovala na edinost kristjanov (Smej 2000: 74). Prešeren v Krstu pri Savici začenja duhovnikovo poučevanje s stvarjenjem: *kakó nas vstvaril vse je Bog najvéči*,⁷⁶ nadaljuje z mestom iz Pisma Rimljanom: *kak greh prišel na svet je po Adámi*⁷⁷ in kitico zaključi z verzoma o učlovečenju in Kristusovi ljubezni ter žrtvovanju za ljudi: *kak se je božji sin zató včlovečil*,⁷⁸ / *da bi otél naróde*⁷⁹ in *osréčil*.⁸⁰ Novo kitico začenja s spoznanjem, da je Bog ljubezen in da smo ljudje Božji otroci, torej otroci ljubezni: *Da pravi Bog se kliče Bog ljubézni*,⁸¹ / *da ljubi vse ljudi, svojè otróke*,⁸² nadaljuje pa z mislijo, da je zemlja le kraj skušnjave, naš pravi dom pa je v nebesih: *da zêmlja, kjer vijó vihárji jezni, / je skušnje kraj, da so naš dom visóke / nebésa*,⁸³ zato Bog želi, da bi se vsi ljudje zveličali: *da ne želi nobênega pogúbe, / Da ustváril je ljudi vse za nebésa*,⁸⁴ ker jih v nebesih čaka neizmerno veselje: *oko ni vid'lo, slíšala ušésa / vesélja, ki izvóljene tam čaka*⁸⁵ (Smej 2000a: 53–54). Navajam 27., 28. in 29. kitico iz Krsta pri Savici (Prešeren 1949: 185–186):

En dan sem prašat šla po vójske sreči,
al skozi se še ni sklenila z vami;
učíl ljudi je mož bogabojéči,

⁷⁵ »Nihče ne dvomi, da sta Štefan Küzmič (1723–1779) in Mikloš Küzmič (1737–1804) dva stebra prekmurskega knjižnega jezika: Evangeličan Števan Küzmič predvsem s svojim prevodom *Nouvi Zákon z-Grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni*, Halle 1771, katoličan Mikloš Küzmič pa s svojimi sedmerimi knjigami.« (Smej 2006: 101)

⁷⁶ Prim. v *Svetem pismu*: [...] Bil je duhovnik Najvišjega Boga. (1Mz 14,18) Smej pojasnjuje, da je *Najvišji Bog* edini pravi Bog (Smej 2000a: 53).

⁷⁷ Prim. v *Svetem pismu*: Kakor je torej po enem človeku prišel na svet greh [...]. (Rim 5,12)

⁷⁸ Prim. v *Svetem pismu*: In Beseda je postala meso in se naselila med nami [...]. (Jn 1,14)

⁷⁹ Prim. v *Svetem pismu*: [...] človek Kristus Jezus, on, ki je sam sebe dal v odkupnino za vse [...]. (1Tim 2,5–6)

⁸⁰ Prim. v *Svetem pismu*: Na tem smo ljubezen spoznali, da je on dal življenje za nas [...]. (1Jan 3,16)

⁸¹ Prim. v *Svetem pismu*: Bog je ljubezen, in tisti, ki ostaja v ljubezni, ostaja v Bogu in Bog ostaja v njem. (1Jn 4,17)

⁸² Prim. v *Svetem pismu*: Poglejte, kakšno ljubezen nam je podaril Oče: Božji otroci se imenujemo in to tudi smo [...]. (1Jn 3,1)

⁸³ Prim. v *Svetem pismu*: Naša domovina pa je v nebesih, od koder tudi pričakujemo odrešenika, Gospoda Jezusa Kristusa. (Flp 3,20)

⁸⁴ Prim. v *Svetem pismu*: To je namreč dobro in po volji Bogu, našemu odrešeniku, 4 ki hoče, da bi se vsi ljudje rešili in prišli do spoznanja resnice. (1Tim 2,3–4)

⁸⁵ Prim. v *Svetem pismu*: Kakor je pisano: Česar oko ni videlo in uho ni slišalo in kar v človekovo srce ni prišlo, kar je Bog pripravil tistim, ki ga ljubijo. (1Kor 2,9)

duhóvni mož, ki zdaj ga vidiš z nami:
kakó nas vstvaril vse je Bog najvéči,
kak greh prišel na svet je po Adámi,
kak se je božji sin zato vélovečil,
da bi otél naróde in osréčil,

da pravi Bog se kliče Bog ljubézni,
da ljubi vse ljudí, svoje otróke;
da zémlja, kjer vijó vihárij jezni,
je skušnjé kraj, da so naš dom visóke
nebésa, da trpljénje in bolézni
z veséljam vred so dar njegóve róke;
da čudno k sebi vód' otroke ljube,
da ne želi nobênega pogúbe,

da ustváril je ljudí vse za nebésa,
kjer glór'ja njêga sije brez obláka;
okó ni vid'lo, slíšala ušésa
vesélja, ki izvóljene tam čaka;
da spróstenim bo vsch težáv telésa
se srečnim izpolníla volja vsaka;
da bodo támkaj božji sklépi mili,
té, ki se tukaj ljúbijo, skleníli.

Küzmič je v *Nouvem Zákonu* prav tako »zapel« pesem o »edinosti«. *Sveto pismo* predstavlja Boga kot modrega gradbenika, ki ne potrebuje opazovalcev in šele ko človeka prebudi iz »mimonaravne otrplosti, zapoje pesem o edinosti«. Bog je razlil svojega duha na vse človeštvo, zato binškočna edinstvo⁸⁶ povezuje edinstvo duha in edinstvo ljubezni: »Bog hoče svoje ljudstvo zbrati v edinosti.« (Smej 2007: 37) Božji Sin je bil poslan, da prebiva na »svetu«, v katerem deluje Sveti Duh, ki je »počelo edinosti«. Prvorojenec »vzpostavlja ljubezen« in »želi zbrati vse ljudi« v edinosti. Küzmič seveda predstavlja v Pismu Efežanom to edinstvo Duha, ki se ohranja z vezjo miru: Pafcsivfi fze zdr'zati jedinfztvo dúha vu vezali méra (Ef 4,3) tako dolgo, dokler se vsi ne povežemo v edinosti vere: Dokecs fze ne fzrecsamo vfzi vu jedinfztvi võre (Ef 4,3). Z referencami opozarja na podobna mesta v *Novi zavezi*, in sicer za (Ef 4,13) navaja Pismo Rimljanom (Rim 15,5) in Pismo Kološanom (Kol 2,2), za (Ef 4,13) pa Lukov evangelij (Lk 3,23) in Pismo

⁸⁶ Prim. v *Svetem pismu*: Razlil bom svojega duha na vse meso in prerokovali bodo vaši sinovi in vaše hčere, vaši starčki bodo sanjali sanje, vaši mladeniči bodo gledali videnja. Tudi na hlapce in dekle bom v tistih dneh razlil svojega duha. [...] Vsak, kdor bo klical Gospodovo ime, bo rešen, kajti na gori Sion in v Jeruzalemu bo rešitev, kakor je rekel Gospod, in med preživelimi bodo tisti, ki jih Gospod kliče. (Jl 3,1–2; 5)

Filipljanom (Flp 2,7–9) (Küzmič 1771: 580–581). Smej (2007: 38) navaja mesto iz Janezovega evangelija (Jn 10,3), ko Gospodov služabnik kot pastir zbira vse ljudi, »saj pozna svoje ovce in jih v njihovi različnosti kliče po imenu«. Pri tem opozarja na Küzmičev ustrežnejši prevod v nadaljevanju:

I drüge oveczé mám, ftere fzo nej zete *ovcsárnicze*: i one mi je potrebno efzi pripelati; i gláfz moj bodo pozlűfale; i bode edna csrejda i eden pafter. (Küzmič 1771: 300, Jn 10,16)

Imam še druge ovce, ki niso iz tega *hleva*. Tudi tiste moram pripeljati in poslušale bodo moj glas in bo ena čreda, en pastir. (SSP 2006: 1622, Jn 10,16)

Smej (2007: 38–39) prepozna v Küzmičevem samostalniku »ovčarnica« sinonim za prvo krščansko Cerkev, ki je bila »ena, eno telo, ena duša, eno srce«. SSP ima na tem mestu samostalnik »hlev«, ki je »vase zaprt prostor, kjer živali, ovce, spijo«. Küzmič pa je po Smejevem mnenju zapisal »lepši izraz«, ki presega pomen 'hleva' v smislu grških klasikov – 'ovčarnica' je »skupna molitev« ekumenskih razsežnosti in oznanja notranje spreobrnjenje ter ljubezen (Smej 1970: 123). Prekmurski protestanti so tako ekumensko razsežnost »krščanske edinosti«, ki jo vzpostavlja »ljubezen«, večkrat dokazali. Leta 1795 so katoličanom v Murski Soboti s pogodbo⁸⁷ odstopili cerkvene zvonove, v izročilni listini pa so ekumensko razsežnost tega dogovora podkrepili z besednimi zvezami »medsebojna ljubezen, dobro sosedstvo, krščanska bratska ljubezen med evangeličanci in papinci, ljubezen, ki je ljuba Bogu in ljudem« (Smej 1971a: 10). Küzmič je tako vzpostavljeno medsebojno ljubezen ubesedel npr. v Janezovem evangeliju: *Vtom fzpoznajo vfzi: kai fzte moji vucseniczke; csi lűbézen máte eden k-drugomi* (Küzmič 1771: 313, Jn 13,35) in Pismu Rimljanom: *Lűbezen brezi fzkazlivofti naj bode. Szafzite fze od hűdoga, zgrabte fze toga dobroga* (Küzmič 1771: 476, Rim 12,9), saj je ljubezen dobrota, ki izpolnjuje postave: *Lubeznofzt bli'znyemi hűdou ne dela. Záto punofzt právde je lűbeznofzt* (Rim 13,10).

Števan Küzmič (1723–22. 12. 1779) se je rodil v Strukovcih in je bil »po vsej verjetnosti« krščen leta 1723 v župniji pri sv. Benediktu (Kančevci).

⁸⁷ Pogodba je bila napisana v madžarskem jeziku in podpisana 12. 9. 1795. Iz prevoda Jožefa Smeja navajam tisti del, ki je vezan na vprašanje edinosti in ljubezni: »Prvič: mi, evangeličani augsburške veroizpovedi, ki smo prej pripadali soboški papinski župniji (Pápista Fárahoz előbb tartozott), imajoč pred očmi *dobro sosedstvo, bratstvo in ljubezen do božjega miru ter do krščanske edinosti*, iz ponižne predanosti do zgoraj omenjenega spoštovanega posredništva, končno veljavno sklenemo, da se vse naše pravice in zahteve, ki smo jih imeli, ali pa bi jih v bodoče mogli imeti do treh zvonov, ki so v soboški papinski cerkvi, osredotočijo na sledeče: [...]« (Smej 1972: 49).

Smej (1973: 19) opozarja na ekumensko povezanost utemeljitelja prekmurskega knjižnega jezika Števana Küzmiča in očeta ogrskih Slovencev Franca Ivanocyja, saj prekmurški katoličani skupaj z evangeličani obhajajo Küzmičevo rojstvo in Ivanocyjevo smrt. Evangeličanski duhovnik in plemič Adam Luthar (1923: 26–28) je ob dvestoletnici Küzmičevega rojstva objavil njegov življenjepis.⁸⁸ Sklicuje se na protestantska duhovnika iz Šurda (Elek Szalóky) in Čobina (Sándor Mesterházy), ki sta leta 1911 objavila knjižico z naslovom *Küzemics István ag. hitv. ev. lelkész és biblilafordító 1723–1779* [Števan Küzmič, evangeličanski duhovnik augsburške veroizpovedi in prevajalec Biblije, 1723–1779] – po njuni madžarski predlogi je pripravil zapis v prekmurščini, ki bi lahko potrdil Smejevo domnevo, da je bil Küzmič »verjetno krščen« pri Svetem Benediktu (Kančevci/Ivanovci). Točnega datuma rojstva ne poznamo,⁸⁹ ker so rojstne knjige bodonske verske občine v protireformaciji izginile (»vesznole«). Cerkev pri Sv. Benediktu »je bila do leta 1733 v posesti evangeličanov« (Smej 1970: 118), tam je tudi »zacsno vsoulo hoditi«, verjetno pa je ljudsko šolanje nadaljeval v Segedu (Novak 1974a: 32) ali v današnji avstrijski Radgoni (Kuzmič 2008: 82). »Ocsa nyegov szo bili Küzmits Gyorgy,⁹⁰ matere nyegove ime tüdi nevejmö (Luthar 1923a: 94). Šolanje je nadaljeval na višji evangeličanski šoli v Šopronu (1733), nato v Gjuru/Györu (1739) in ga dokončal leta 1744 v Bratislavi/Požunu. Verjetno je študiral tudi v Wittenbergu in Halleju, saj je ob slovenščini, madžarščini, grščini in latinščini zelo dobro obvladal tudi nemščino (Smej 1971b: 47); zdi se, da se je veliko samoizobraževal, dodatno znanje pa je pridobil tudi s pomočjo zasebnih učiteljev (Kuzmič 2008: 83). Prvo službo je dobil v Požunu, kjer je bil nekaj let (1744 do 1751) vzgojitelj v licejskem konviktu (Kuzmič 2008: 83). »Kak je teda naváda bila, obrvim je vucsitelszko szlüzszbo szpunyávaao« v artikularnem Čobinu med letoma

⁸⁸ Dopolnjujem ga z življenjepisom *Küzemics Stevana z sítek i delo*, ki ga je Luthar prebral 29. 6. 1923 na veliki slavnosti ob 200. obletnici Števana Küzmiča v Strukovcih in ga objavil v juljski številki *Düsevnega liszta* (20. 7. 1923) (Luthár 1923a: 94–96); v njem je ponatančil zapis, ki ga je objavil v *Evangeličanskem kalendari* leta 1923 (Luthár 1923).

⁸⁹ Luthar (1923: 28) navaja napačen dan Küzmičeve smrti – 29. oktober 1779; enako tudi Flisar (1925c: 58); v *Evangeličanskim kalendari* (EK 1939: 101) je v rubriki Kronika ednoga leta pravilno navedeno: »1779. dec. 29-ga – pred 160 letmi – je mro Küzmič Štefan v Šurdi, ete najznamenitěši med prvimi slovenskimi prekmurskimi evangeličanskimi pisatelji.« Mihael Bakoš je v matični knjigi zapisal, da je Küzmič umrl »22. X-bris«, kar je npr. Luthar napačno razumel kot 22. oktober (deseti mesec). »V resnici pa je ta »X« beseda DECEM (deset), torej 22. decembris.« (Kuzmič 2008: 85)

⁹⁰ Oče Jurij naj bi bil krojač (Kuzmič 2008: 82).

1751 (nasledil je umrlega Mihaela Severja) in 1755. 26. maja 1755 je bil v Čobinu posvečen za duhovnika (Kuzmič 2008: 84), 6. junija 1755 pa je »v Šurdu za duhovnika prisao« (Luthar 1923: 26). Cerkev je bila pokrita s skodlami in je stala v močvirnati dolini (Bajzek Lukač 2019: 137). Küzmič je v Šurdu vodil matično knjigo,⁹¹ iz katere sta Szalóky, Küzmičev daljni naslednik v Šurdu,⁹² in Mesterházy črpala podatke za svojo knjižico, npr. o Küzmičevem skrbnem vodenju krstnih knjig in cerkvene ekonomije ter opisih težav, ki mu jih je povzročala protireformacija, ker »krive tozsbe zdigávajo prouti nyemi i doszta neprílike nyemi delajo vu szpunyávanyi nyegove düsevne cseszti (Luthar 1923a: 94):

Ár szo sztáre materszke knige zgorele, nouye szprávi notri, té tocsno pela i vnyih gorizamerka znamenitejse cerkevne zgodbe tüdi; vrédi drzsi vérsztvinszka dugoványa, racsóne szvoje gmajne. Büdi szvojo csrejdo na áldove na Bozso diko i nyegova büditel-szka rejes je nej glász kriácsécsaga vu püszkini. Nikáki negibajoucso fundáció poroucso na cérkev, drúgi drágo poszoudo ál düjejo za szv. krszt i szv. vecsérjo, i tak zápisejo notri szebé med dobrosinitele církvü vu vecsen szpoumenek.

Med tem sze neprehejniano more bojüva ti zprotivnikmi reformácie, ki szo okouli hodili, kak erjújousi oroszlan iszkajousi, gde bi mogli církev, ali soulo od evangeli-csánov vkraj vzéti, dühov nika, ali vucsitela pregnat i, vtem nico vresti. Küzmič sze zvernosztjov apostolov, zbatrivnosztjov reformátorov oponása vu bránenyi toga, ka je na nyega zavüpano, naj niscse i nika ne pride na pogübelnoszt. (Luthar 1923: 26)

Küzmič v osebnem življenju ni imel sreče. Pogorela mu je hiša »i vu nyej po nyem pizsani abécészki knjig eden tretji tao je tüdi porob plaménov posztao« (Luthar 1923a: 94). V skromnem šurdskem župnišču tik ob cerkvi je sprva živel v utesnjenem stanovanju⁹³ (Trstenjak 1905: 38/56, 9. 3. 1905), Trstenjak pa domneva, da je hišo v Patru, ki je kasneje pogorela, priženil z drugo poroko. Vilko Novak (1974a: 32) je zapisal, da je živel v svoji hiši v Patru (Nemespátró). Zvemo, da je imel v zakonu s prvo ženo dva

⁹¹ Matična knjiga iz Küzmičevih časov je ohranjena v Šurdu; Smej (1971b: 53) navaja njeno naslovno stran: »Matricula Ecclesiae Aug. Confes. Surdensis ad Legrad sub Stephano Kuzmits Ecclastae (beri: Ecclesiastae = pridigar) loci ab Anno currenti MDCCLXXIV.«

⁹² Anton Trstenjak (1905: 38/56; 9. 3. 1905) se je z njim srečal leta 1905 v Šurdu, ko je potoval po Šomodski županiji in zbiral podatke o življenju in delu Števana Küzmiča.

⁹³ »Šurdanska cerkvice je majhna in nizka, tako da jo zakriva okrog nje gosto nasajeno sadno drevje. Zelo majhno in tesno je tudi župnišče, oddaljeno le par korakov od cerkvice. Premajhno je to bivališče tudi za najskromnejšo obitelj. Župnik ima le eno tesno sobico, v kateri je jedva prostora za posteljo, mizico in omaro. V eni ravno tako majhni sobici stanuje župnikova obitelj. V tem skromnem župnišču je živel nekdanj Štefan Küzmič, a sedaj tu župnikuje Szalóky Elek (Aleksij).« (Trstenjak 1905: 38/56, 9. 3. 1905)

otroka, a sta oba umrla: »1761. leta je edno deklico doubó, ali vu tretjem leti sztaroszti nyene jo je zse zgubo.« Hčérka, rojena leta 1763, je umrla že po desetih dneh (Luthar 1923a: 96). Trstenjak (1905: 38/60, 14. 3. 1905) je dodal informacijo, da je bilo prvi ženi ime Ana Marija, Smej (1971b: 48) pa, da sta se poročila leta 1756. Kuzmič (2008: 85) je iz rokopisnega izvlečka vizitacijskega zapisnika leta 1755 ugotovil, da so mu 26. oktobra leta 1755 »pripeljali nevesto iz Požuna, ki se je prek vizitatorjev z njim poročila« – Ana Marija je imela dekliški priimek Hennogce; sin Štefan se je rodil leta 1756, hčérka Ana Marija leta 1758 (umrla 1760), hčérka Klara leta 1761 (umrla 1764) in hčérka Elizabeta 21. 11. 1763 (umrla 1. 12. 1763). Po osmih letih zakona mu je umrla tudi žena. Luthar (1923a: 64) dopolni informacijo z datumom njene smrti 5. maj 1764, ko je bila stara 39 let;⁹⁴ »zapár lejť szledkar je« v Šurdu pokopal tudi svojega očeta (Luthar 1923: 26). Luthar (1923a: 95) je dopolnil informacijo o družinskem življenju šurdskega fararja s podatkom, da je oče umrl »na drúgo leto«⁹⁵ po smrti prve žene, štiri leta in pol po smrti prve žene pa se je drugič poročil z vdovo Terezijo Bošnyak (roj. Szakal/Šakal; poročila sta se 25. 11. 1768, njuni otroci pa so bili Štefan, Ana in Elizabeta – prim. Trstenjak 1905: 14. 3. 1905). Kuzmič je težke življenjske preizkušnje vdano prenašal in zaupajoč *Svetemu pismu* se je v šurdanski kroniki ob smrti najbližjih (Smej 1971b: 48) krepil z vero in mislijo o moči milosti, tako da je s pomočjo sporočila Pisma Rimljanom nase prevzel breme »daru pravičnosti«:

Kajti nobeden med nami ne živi zase in nobeden ne umira zase. Če namreč živimo, živimo za Gospoda; in če umiramo, umiramo za Gospoda. Naj torej živimo ali umiramo, smo Gospodovi. (Rim 14,7–8)

Szalóky in Mesterházy omenjata med Kuzmičevimi deli izgubljeni »*Szlovenszki máli katekizmus*« in »*Abecészke knige*«, prevod *Nouvega Zákona*, za katerega je »bil poklican od Slovencev, ki prebivajo med Muro in Rabo« ter »escse peszmene knige, molitvi, mrtvecse peszmi i rászlocsna dugoványa pizszo, stera vsza szo navékse vesznola, ár je je nej mogao prav dokoncsati,

⁹⁴ Iz Luthrovega zapisa ni jasno, ali je bila Ana Marija tudi pastorka, ali pa zapis »to dobro fararco« pomeni, da je bila pastorjeva žena: »1764. maj. 5. sze je pá szkázao angel szmrti vu farofi i zdaj je odneszao Goszpodnovoga toga vernoga szlugo düse dejszni tao, to dobro fararco, sztaroszti nyéne 39. leti.« (Luthar 2023a: 95)

⁹⁵ Smej (1971b: 48) je nenatančen Lutharjev podatek dopolnil z letnico očetove smrti – umrl je leta 1768, star šestinšestdeset let; Kuzmič (2008: 85) navaja letnico 1769, prav tako pa naj bi bil oče ob smrti star šestinšestdeset let.

prvle ga je zasztavo na pouti zsítka, na poli boja Nebeszki Ocsa« (Luthar 1923: 27); sestavil si je tudi epitaf v latinščini (Luthar 1923a: 95):

1752. leta voda »Szlovenszki mali katekizmus« steroga stampne sztroske je obri szvoji 39 forintosov Serpilius Vilmos pozsonszki dühovnik znasao. Pilgrandova vdovica je pa nyemi na vödávanye szlovenszki knig 30 forintosov podpore dala. Zato je zse 1753. leta vödao »Szlovenszke abécészke knige i racsunszke knige«. Z-toga tüdi vídimo, ka je on zse kak vučitel pascsljivo delao. (Luthar 1923a: 96)

Luthar ni prenesel v svoj spominski zapis brezplodnega razmišljanja o Küzmičevem neslovenstvu, ki sta ga Szalóky in Mesterházy gotovo prevzela po Janosu Melichu. Trdila sta namreč, da je v Šurdu sicer pisal in pridigal tudi v slovenščini, vendar ni imel veliko prekmurskih vernikov, pa še tiste, ki so tam bili, je Küzmič »vodil v madžarsko smer« in so se pomadžarili. Protestanti duhovniki v Porogu (Porrogszentkirály) po letu 1830 npr. niso več pridigali slovensko (Bajzek Lukač 2019: 138): »Danes noben evangeličan ne govori slovensko. Med katoličani v Belezni, Zákányu, Őrtilosu, Somogysszentmiklósu pa še številni govorijo hrvaško.« (Szalóky, Mesterházy 1911: 20, po Bajzek Lukač 2019: 138). Razmere so bile za prekmurske protestante zelo neugodne, saj med letoma 1733 in 1783 na domačih tleh niso imeli evangeličanskih cerkev: »Prekmurski evangeličani so hodili k božji službi v Šurd in Nemeščo« (Smej 1970: 118), ali pa so se preselili v Šomodsko županijo. Šurd je bil za njih pomembno versko in jezikovno središče.

Küzmičevo življenje je upesnil Janoš Flisar; navajam odlomek iz pesnitve *Küzmič Stevana szpoumenek*, v katerem predstavlja težke razmere, v katerih so živeli prekmurski protestanti v letu 1723, ko se je rodil Števan Küzmič:

Vu szedemsztoutírdvajszetom,
Pred vezdasnyim z-dvej sztotinóm
V-onom netrplívom hípi,
Gda szo vdérjali ti szlápi;
Gda je ona velka divjoszt
Ino gnúszna netrplivoszt:
Vero, míszel, pregnyala,
V-kmice robsztvo pográz'dzsala.

Gda je v-etom cejlom kráji,
Racsún nas bio pregányani;
Gda je nejbilou szlobodno
Vüszta odprejti na tozsbo.

Gda dūsa zaman zselejla
I kmicsnoszt nej dopūsztıla
Z-csiszti szrdc áldov prineszti
Bougi szluzsiti, moliti.
Gda nam je szila besznoucese,
Vsze vkraj vzéla hizse bozse:
Dūsne pasztére pregnála,
Od ovéc vkraj odegnála.

V-onom zsalosztnom vrejmeni,
Gda nam je zse grob szkopani:
Je Kūzmicš Stevan rodjeni,
K-nam, kak Messiás poszlani,
Pouleg zravnanya bozsega
Osznovlen za dūhovnika.
(Flisar 1923: 92–93)

Flisar je imenoval Kūzmiča za Odrešenika ubogega preganjanega slovenskega prekmurskega človeka v najbolj žalostnih časih, ko sta nestrpnost in divjanje grozila, da »mali narod« med Muro in Rabo ne bo obstal. Vilko Novak (1974a 31) pripisuje Kūzmiču velike zasluge »za ohranitev naše narodnosti in našega jezika«. Anton Trstenjak (1905: 38/41, 20. 2. 1905) poroča v *Slovenskem narodu*, da je »po zadnjem narodnem štetju« leta 1900 na Ogrskem živelo 74.535 Slovencev, in sicer v Zalski županiji 21.932, v Železni županiji 51.006 in Šomodski županiji 1.597. Kūzmič pa je v Šurdu povezoval »novo slovensko naselbino v šomodski stolici z materjo staro domovino med Muro in Rabo« (Trstenjak 1905: 38/59, 13. 3. 1905), saj je bil takrat edini luteranski pastor. Deloval je v Šurdu, zato približno 10.000 prekmurskih protestantskih Slovencev ni imelo domače cerkve in svojega pastorja (Trstenjak 1905: 38/60, 14. 3. 1905). Predvsem pa je pomembno, da je Trstenjak našel v Kūzmičevih zapiskih, ki mu jih je pokazal pastor Elek Szalóky,⁹⁶ njegovo pričevanje o »dokaj Slovcnih iz bližnjih vasi«, ki

⁹⁶ »Rekel sem, morda se bode vsaj dal določiti dan in leto Kuzmičeve smrti. 'Toliko že,' odgovoril mi je župnik, 'to je zapisano v naši matici, katera se nam je ohranila iz one dobe in katero je sestavljal sam Štefan Kuzmič.' Župnik je nato poiskal to staro listino. Bil je to star zvezek, ne knjiga, kakor imajo učenci pisanke, položil ga je predme na mizo govoreč: 'To je vse, to je pisal sam Kuzmič.' Ko bi bil zadovoljnejši od mene, ko sem zagledal ta zvezek? Pisava je vzorno lepa, čista in čitna. Vidi se, da je pisatelj matice ljubil red in da je vse vestno zapisaval. Štefan Kuzmič ni samo zapisaval rojstne dneve svojih vernih dušic, kakor jih imenuje v predgovoru 'Novega zakona', nego je tudi natančno beležil vse, kar se je dogodilo v njegovi župniji. Na posamičnih listih drobnega zvezka, osobito na prvih in zadnjih straneh, vse je polno kratkih in drobn

so se zbirali pri prekmurskem pastorju. Skupaj z romarji iz Prekmurja je bila to »silna množica naroda« (Trstenjak 1905: 38/60, 14. 3. 1905). Küzmič je bil vsem tem ljudem »duhovna opora«, prekmurski evangeličani pa so v Šurdu ob veliki noči in ob žetvi »krepili« svojo vero (Smej 1971b: 47). Elek Szalóky ni razumel slovensko, zato teh informacij ni mogel vključiti v svoje pisanje o Küzmiču – navajal pa je napačna Melichova sklepanja. Küzmič je bil »svetovno naobražen mož«, ki je dobro poznal takratne razmere med Slovani, zato je bil »pravi mož za ogrske Slovence« (Trstenjak 1905: 38/60, 14. 3. 1905). Ali je po vsem tem sploh mogoče sprejeti zavajanje, da je bil Küzmič madžarsko usmerjen? Namesto tega je Luthar (1923) poudaril njegovo slovensko držo in velik verski, jezikovni, kulturni in slovstveni pomen, ki ga je imela »korouna nyegovi trüdov: *Nouvi Zákon* po nasem jeziki« za prekmurske evangeličane. Küzmiča je postavil ob bok Martinu Lutru – nemški protestant je bil začetnik nemškega knjižnega jezika, prekmurski protestant pa je postavil temelje prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika. Sveto pismo je začel prevajati iz ljubezni »do szvoji szlovenszki vere bratov« in ker je bil ponosen »na szvojega národa lasztivni jezik, na szvojo materno rejcs« (Luthár 1923: 27). To misel je razširil (Luthár 1923a: 95) s spoznanjem, da prevajanje *Svetega pisma* pomeni oblikovanje knjižnega jezika in začetek narodnega prebujanje. Küzmič je pri tem oral prekmursko ledino, saj je kultiviral »narodni jezik«, tako da je prekmurščino povzdignil v različico slovenskega knjižnega jezika:

Küzmits je té jezik teccasz popravlaó, csiszto, glado, ka ga je szpodobnoga napravo za kulturszki jezik i z-tém je pravo pout klacsárszko delo odpravo. Bible dolioabracsahya delo nyegovo meriti i zadoszta prestímáti niti neznámo. Kaksó literaturszko dünovejszt, najszvetejso szkrb je nalozsilo tou na nyega. Z-nezaszlihsanim podányem, z-prevelikov znanosztjov, z-nevkleknyenov verov, z-gorécsov lübeznosztjov je mogáo tou csiníti. (Luthar 1923a: 65)

Bodonski pastor Karel Šiftar je Küzmičevo edinost in ljubezen do preganjanjih prekmurskih protestantov izrazil s svetopisemskim izrekom o ovcah, ki nujno potrebujejo pastirja:

[...] ifzmilüvao fze je nad nyim: ár fzo bílí, líki ovczé, ftere nemájo pafztéra; i zácsao je je vsiti vnouga. (Mr 6,34) Küzmiču se je zasmililo to ljudstvo, gda je vido, kaj kak jelen

pisanih črtic. Kuzmič je vse zapisaval, kar se mu je zdelo važno; od njega imamo vse važne podatke. Bil je vesten kronist in je vedel, da se bodo poznejši rodovi zanimali za usodo njegovo in njegovo in njegovih rojakov. Vse, kar je v tem sestavku, črpal sem iz Kuzmičevih zapiskov. Dragoceni so ti zapiski, le škoda je, da se ni vse ohranilo.« (Trstenjak 1905: 38/60, 14. 3. 1905)

k hladnoj vodi, tak prihája k nyemi nyegov národ, z velike dalecsine. Lübezen szvojeja národa ga je nagibávata, naj doli obrné biblio na nas szlovenszki jezik. (Šiftar 1923: 91)

Küzmič je povezal ljubezen do vere in naroda v edinost. S prevodom *Nou-vega Zákona* je normiral prekmursko različico slovenskega knjižnega jezika in v ljudeh obudil zavedanje, da je njegova materinščina, tj. prekmurščina, vredna, da slavi Boga: »Nyegov jezik szo gucsali nasi ocsácci i té jezik drzsimo escse dnez mi nyihovi vnüki.« (Šiftar 1923: 91).

Na veliki spominski slavnosti ob dvestoletnici rojstva Števana Küzmiča so mu na steno rojstne hiše v Strukovcih vzdali spominsko ploščo z napisom *V etoj hi'zi sze narodo Küzmicz Stevan 1723*. Pod napisom je odprta knjiga z obojestranskim vpisom *Biblia*. Nad tablo so takrat zapisali še slavnostni vzklik *Dika nyemi!*,⁹⁷ ki ni ohranjen. V Strukovcih se je 29. junija 1923 zbrala velika množica ljudi. Pripeljali so se z veliko avtobusi, fijakerji in kolesi, številni Prekmurci in Štajerci pa so tudi pripešačili: »Zasztopane szo bilé vsze pörgarszke i szoldacske oblászti, sole, tam je bila vesz prvejša i novejša inteligencia, trzci, gosztilnicšárje i drügi sztancsarje. Ali tüdi z-cejloga Prejkmurja brez rázlocska vadlűványa szo prihájali lűdjé vu veliki seregaj.« (Flisar, Luthár 1923: 88) Proslava se je začela s pesmijo *Dika, csészti i hvála*, ki jo je zapel mešani pevski zbor iz Strukovec in Požavec. Svečani nagovor je imel evangeličanski škof Štefan Kovač. Po še eni pesmi *Visziki Boug, szvéti Ocsa* je zbrane nagovoril bodonski farar Karel Šiftar, sledila je pesem *Goszpoud je moj pasztér*, nato pa je strukovski fant Lajoš Vučak recitiral pesem *Küzmicz Stevana szpoumenek*, ki jo je Janoš Flisar napisal za to priložnost. Po pesmi *Boug je nasa obramba*, ki jo je zapel mešani pevski zbor, je puconski farar Adam Luthar predstavil življenje in delo Števana Küzmiča. Sledila je arija iz opere Sulamit, ki jo je zapela Olga Szélessy, nato pa je Sandor Šiftar deklamiral Küzmičevo pesem *Zsivé Krisztus, ka sze bojim?* in pesem *Cur mundus militat?*, »stero zse nemamo vu Kardosovi knjigaj«, zato jo je *Dűsevni liszt* v celoti objavil (Flisar, Luthár 1923: 96–97). Po še eni pesmi mešanega pevskega zbora (*Nebésza glászijo diko Bozso*) in deklamaciji (*Cstite Bozsi evangeliom!*) je Stevan Gyergyék zaigral romanco iz opere Sultan, spominski dan pa se je zaključil »z 'Trdi grad je nas Boug zmozsni' cérkevne peszmi po navdűsenom popejvanyi, stero je ta velika vnozsina vkűpno z-dalárdov, sztojécs z-odkrítov glavouv, z-dűsevniem veszeljom popejvala« (Flisar, Luthár: 1923: 97).

⁹⁷ »Obri táble cstémo etivi rejcsi: 'Dika nyemi!'« (Flisar, Luthár 1923: 88)

Nagrobni napis Števana Küzmiča

Nekaj podatkov o življenju in delu znamenitega prekmurskega prevajalca *Nouvega Zákona* je znanih »iz prve roke«, tj. iz latinskega besedila za napis na nagrobnik, ki si ga je Küzmič verjetno sestavil pred smrtjo. »P/re-delal in dopolnil« (Smej 1980: 119) ga je Mihael Bakoš, po letu 1751 Küzmičev učenec v latinski šoli v Čobinu, kasneje, verjetno okrog 1768 pa je prevzel učiteljevanje v čobinski šoli, ki jo je tudi vodil – ves čas je sodeloval s Küzmičem in mu pomagal pri pripravah na izdajo *Nouvega Zákona*; 20. decembra leta 1779, dva dni pred Küzmičevo smrtjo, je pričakovano nasledil njegovo pastorsko mesto v Šurdu (Kuzmič 2008: 85). Odgovorno je uresničeval Küzmičevo dediščino, tako da je izdajal knjige v prekmurskem knjižnem jeziku ter si prizadeval za kulturno in izobrazbeno rast slovenskih prekmurskih protestantov, ki bi ob pravi verski vzgoji omogočila blaginjo ljudstva.

Nagrobni napis je verjetno zadnje Küzmičevo umetniško delo pred smrtjo (Smej 1980: 120).

Küzmič se je prav rad spominjal na svojo rojstno vas. Saj si je najbrž sam po takratni navadi sestavil nagrobni zapis v latinskih verzih, [...] zadnjih šest govori o njegovi bolezni in smrti, zato jih je najbrž zapisal njegov vneti častilec in naslednik Mihael Bakoš. (Smej 1971b: 46)

Sestavljen je iz petnajstih elegijskih distihov, v katerih se šesterostopni daktilski verz izmenjuje s peterostopnim: »Enakomerno menjavanje dolgih in kratkih zlogov ustvarja prijeten občutek blagoglasja. Daktili dajejo verzu lahkoto, spondeji pa izražajo mir, resnost in otožnost.« (Smej 1980: 124) Besedilo po obsegu in sporočilnosti močno presega današnje nagrobne napise. Osredinjeno je na pripoved o Küzmičevem življenju in delu, tako da dobiva literarno razsežnost in pridih epskosti. Koliko in na katerih mestih je Bakoš posegel v Küzmičev nagrobni napis, žal, ne vemo. Zagotovo je vpisal pokojnikovo starost v 25. verzu: »Sic quinquaginta sex annos vivus agebat – Dopolnil tako je let šestinpetdeset«; verjetno je dodal tudi 17. in 18. verz: »Dignaque laude foret latio sermone poesis: Si non optato fine careret opus. – Spev v jeziku latinskem nesmrtno dajal bi mu hvalo, / Samo če končal bi ga, kot je želel.« Mogoče je Bakoš vključil v besedilo tudi literarne prvine, in sicer vsaj na mestih, ki izkazujejo spoštovanje Küzmičevemu delu in njegovemu slovenstvu, npr. 3. in 4. verz: »Vandala quem genuit mater, nutrivit in oris / Exiguum Ledauae fluminis atque Sztrukotz – Slovenska ga mati rodila je, nadájala majhnega / Na bregih

Ledave reke in Strukovec«;⁹⁸ mogoče tudi 11. in 12. verz: »Vandilicæ Genti scripsit Cathechesen in usus / Et Testamentum tradidit ipse Novum – Navuk krščanski je spisal v korist slovenskemu ljudstvu / In tudi prevedel mu Novi je zakon.« Bakoš pa bi lahko celo krajšal Küzmičevo besedilo, »ker bi sicer klesanje dolgega speva v nagrobno ploščo veliko stalo« (Smej 1980: 120). Smej to domnevo razlaga z neskladjem med že kar epskim naštevanjem podrobnosti iz otroštva, nato pa povsem umanjnjajo informacije o Küzmičevem dijaškem obdobju:

Našo trditev podpira dejstvo, da nagrobni napis v začetnih vrsticah omenja razne podrobnosti, npr. da je bil Küzmič dvakrat živ, dvakrat napol mrtev potegnjen iz vode, da je trikrat ubežal razbojnikom, potem pa je čutiti, kako se nit zanimivega nadrobnege pripovedovanja naenkrat pretrga in se takoj omenja služba šolnika in pastorja. Nadrobneemu opisu dogodivščin iz otroških let bi morali slediti podobni opisi iz njegovih dijaških let. Toda o teh sedaj ohranjeni zapis molči. (Smej 1980: 120–121)

Küzmičev grob ni ohranjen in danes ne vemo, ali je bil pokopan v Patru, kjer je grob njegovih najbližjih, ali v Šurdu (Trstenjak 1905: 38/60, 14. 3. 1905). Smej pritrjuje šurdanskemu pastorku Lászlu Pusztayju, da je bil Küzmič pokopan na starem šurdanskem pokopališču, vendar danes ne vemo, kje je njegov grob (Pusztaj 1971: 125–127, po Smej 1980: 125). Luthar je v *Düsevnm lisztu* sicer zapisal, da »/e/den kameni szteber oznamêni grob nyegov, steroga napiszek je pôleg onoga vrêmena návade, v-deacskom jeziki, szam `ze naprê napiszao« (Flisar, Luthár 1925: 60), vendar Smej misli, da besedilo nikoli ni bilo vklesano v nagrobni kamen. Küzmičevo izvirno besedilo z mogočimi Bakoševimi pripisi in dopolnitvami ni ohranjeno, prav tako ne poznamo morebitnega Bakoševega prepisa ali celo okrajšanja.

Ob dvestoletnici Küzmičevega rojstva je Smej popisal vse objavljene različice Küzmičevega nagrobnege napisa. Prvič je bilo latinsko besedilo objavljeno leta 1902 v Melichovi bibliografiji prekmurskih tiskov na Ogrskem. Szalóky in Mesterházy (1911) sta besedilo uporabila kot vir za zapis o Küzmiču; leta 1921 je nagrobni napis objavil Aleksander Mikola, leta 1925 Janoš Flisar in Adam Luthar v *Düsevnm lisztu*, Mikola ga je prevedel v madžarščino, Luthar (Flisar, Luthár 1925) v prekmurščino. Na Mikolin in Lutharjev prevod se je naslonil tudi Franc Kuzmič, začetne vrstice je dvakrat različno prevajal Franc Šebjanič v sedemdesetih letih 20. stoletja

⁹⁸ Smej (1980: 125) v latinskem zapisu opozarja na spondej v četrti stopici verza *Vandala quem genuit mater, nutrit in oris – Slovenska ga mati rodila je, nadájala majhnega, s katerim je poudaril pomembnost slovenstva in stopnjeval slovesnost sporočila o slovenski materi.*

in Smej leta 1971. Smej (1980: 119–120) je opozoril na vse lapsuse, ki se pojavljajo v teh objavah, tudi na stvarne prevajalske napake. Predstavil je doslej edini znani latinski vir, tj. rokopis Györgyja Hrabovszkega,⁹⁹ ki je ohranjen v knjižnici evangeličanske cerkvene občine v Šopronu, in ga natančno prepisal: »Pripomniti moramo, da sta v nagrobnem zapisu, se pravi že v viru samem dve napaki: moralo bi biti zapisano *vandalicae* namesto *vandilicae* in *potes* namesto *potest*.« (Smej 1980: 123) Nagrobni zapis je prevedel v knjižno slovenščino, tako da je posnemal ritem in metrum latinske predloge, ga raziskal ter načrtno podal njegovo vsebino.

Nagrobní napis v latinskem jeziku	Slovenski prevod
<p>Quis jacet hic? quaeris forsan de more viator Hic Stephani Kuzmits membra sepulta jacent. Vandala quem genuit mater, nutritiv in oris Exiguuum Ledauae fluminis atque Sztrukotz Extractus bis vivus aquis bis mortuus: inde Traditus est Musis erudiendus ovans Saepe famen passus multum sudavit et alsit Effugitque tuas ter male latro manus Tres annos et sex menses fuit inde Scholarcha: Bis denos quator pastor in aede Dei. Vandilicae Genti scripsit Cathehesen in usus Et Testamentum tradidit ipse Novum; Correxit meliusque dedit Gradvale vetustum Addidit atque pias Numinis arte preces Exiguus pro simplicibus cathecismus abinde est Et de morte bonae cantio pulchra nova Dignaue laude foret latio sermone poesis: Si non optato fine careret opus. Scripsit arithmetica hungarice, septemque sacrorum Colloquia in Septem distribuenda dies. Unde potest septem cognoscere Religiones Dogmata tum mores qualia quaeque tenet. Planxerat atque vices rei (a) bis funera versu Est et messorum dulce per aequae melos. (b) Sic quinquaginta sex annos vivus agebat Vita dolore gravis plena laboris erat. Hanc consumsit hians ex hydrope pectoris asthma: Ast aliam dederat, qui regit astra Deus. Jam bone progredere ac exemplo disce aliorum Ut metam attingas vivere atque mori.</p>	<p>Kdo tu počiva? sprašuješ mórda, popotnik, po šegi zvedavi. Tu pokopáni so Štefana Küzmiča zemski ostanki. Slovenska ga mati rodila je, nadájala majhnega Na bregih Ledave reke in Strukovec. Potegnili dvakrat iz vode so ga na pol mrtvega, Nato pa veselega dali so muzam ga v uk. Cesto je stradal, znojil se in zmrzoval, Trikrat ušel je tvojim rokam, pasji razbojnik. Tri leta in mesecev šest bil je učitelj: Let štiriindvajset pastir v svetišču Boga. Navuk krščanski je spisal v korist slovenskemu ljudstvu In tudi prevedel mu Novi je zakon. Popravil in zboljšal je Gradual stari, Dodal mu po božjem navdihu še svete molitve. Njegov katekizmus je Mali za ljudstvo preprosto, Njegova je pesem prelepa o smrti mirovni. Spev v jeziku latinskem nesmrtno dajal bi mu hvalo, Samo če končal bi ga, kot je želel. V madžarščini spisal računico je, o svétstvih sedmerih Pogovore, na sedem dni porazdeljene, Da lahko spoznaš veroizpovedi sedem, Kakšne resnice in nauke npravne vsaka ima. V dveh pesmih objokal je smrt, nečimrnost vsega (a), Prav lepa je tudi popevka njegova ob žetvi. (b) Dopolnil tako je let šestinpetdeset. Muke in truda mu polno bilo je življenje, Naduha použila ga je, iz vodeničnih mu prsi zijoča, A drugo življenje mu dal je Vladávec svetá. Zdaj pojdi, popotnik, naprej in úči po zgledu se drugih Živeti in mréti, da cilj svoj srečno dosežeš.</p>

Slika 31: Küzmičev latinski nagrobni napis in Smejev prevod v slovenščino (Smej 1980: 122–124).

⁹⁹ György Hrabovszky, 1816: *Presbyterologia*, I. zvezek, str. 355 (Kuzmits János). Sig.: Lc 135, MS (arhiv evangeličanske cerkvene občine v Šopronu).

Smej (1980: 124) je v opombi (a) razložil, da je Küzmič prevedel dve pesmi, o katerih govori triindvajseti verz: »V dveh pesmih objokal je smrt, nečimrnost vsega.«; gre za pesem o nečimrnosti vseh stvari, ki jo najdemo v vsakem premišljevanju *Ah, kaj je naše življenje*, in za *Glej, strašna smrt že tam stoji* itd., tj. *Smrtnik, pomisli*. V opombi (b) pa je pojasnil, da je Küzmičeva »prav lepa popevka ob žetvi«, ki je omenjena v štiriindvajsetem verzu, pesem, ki jo lahko preberemo na koncu spravne daritve.

Nagrobni zapis je pomembno gradivo za Küzmičevo biografijo, saj sporoča, da: (1) je Küzmič Slovenec, ki se je rodil v Strukovcih (drugi distih); se je kot otrok dvakrat skoraj utopil (v Ledavi?) (tretji distih – heksameter); je bil izobražen in šolan (tretji distih – pentameter); je živel v pomanjkanju, razbojniki pa so mu trikrat ogrožali življenje (četrti distih); je bil tri leta in pol (protestantski) učitelj (v Čobinu) in štiriindvajset let protestantski pastor (v Šurdu) (peti distih); je izdal krščanski nauk (*Vöre krsztszásnszke krátki návuk*) in prevedel *Sveto pismo Nove zaveze (Nouvi Zákon)* (šesti distih); je prirejal stari Gradual (pesmi) in zapisoval molitve (sedmi distih); je prevedel mali katekizem (in ga priredil) za preprosto ljudstvo (osmi distih – heksameter); je pisal latinske pesmi = si je sam sestavljal nagrobni napis (osmi distih – pentameter), ki pa ga ni dokončal (deveti distih); je v madžarščini napisal računico (madžarsko aritmetiko) in Pogovore o različnih veroizpovedih (deseti in enajsti distih); je pisal (zbiral) pesmi (stari Gradual) (dvanajsti distih); je umrl star šestinpetdeset let (trinajsti distih) zaradi astme in pljučne vodenice (štirinajsti distih – heksameter). Glede na vsebino nagrobnega napisa je Küzmič objavil pet knjig: (1) [*Szlovenszki máli katekizmus*], 1752 – naslov malega katekizma ni znan, knjiga je izgubljena. (2) [*Abeczészke knige*], 1753 – naslov abecednika ni znan, knjiga je izgubljena; tretjina abecednikov je zgorela v njegovi hiši v kraju Patró (Smej 1980: 124). (3) [*Aritmetika*] – v madžarščini, naslov ni znan, knjiga je izgubljena; (4) [*Pogovori/Colloquia*] – v madžarščini, naslov ni znan, knjiga je izgubljena; (5) [*Stari Gradual*] – naslov pesmarice ni znan, knjiga je izgubljena; (prirejenim) pesmim rokopisnih pesmaric je dodal pesmi, ki jih je prevedel iz madžarščine; (6) *Vöre krsztszásnszke krátki návuk csízste rejcsi bo'ze vö zebráni i na nyou vszejm vernim vu vszákóm szküsávanyi na podpéranye, vu nevouli na pomáganye, vu szmrti na troust, ino potomtoga na vekivecsno zvelicsanye* (1754) – katekizem z odlomki iz *Svetega pisma*, molitve in devetnajst pesmi, ki jih je prevedel iz nemščine in madžarščine; (7) *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa, zdaj oprvics z greskoga na sztári szlovenszki*

jezik obrnjeni po Stevan Küzmiczi Surdászkom F (1771) – prvi prevod Svetega pisma Nove zaveze iz stare grščine v slovenski jezik.

Nouvi Zákon

Dvestoletnica Küzmičevega prevoda Svetega pisma Nove zaveze

Nouvi Zákon je »najpomembnejše delo celotne prekmurske književnosti« (Smej 1971b: 49). Küzmič je bil prvi slovenski prevajalec *Svetega pisma Nove zaveze* iz originalnega, tj. starogrškega jezika. Jezikovno seveda ni vstopal v povsem prazen prostor. Knjižno biblično prekmurščino so poskušali oblikovati že njegovi predhodniki Franc Temlin, Mihael Sever in neznani pisec (mogoče Mihael Kotsmar/Kerčmar, evangeličanski duhovnik v Gornjih Petrovcih) knjižice »za drobno detzo« *Abeczedarium Szlowenszko*, ki so evangeličansko božjo besedo vnesli v knjigo v domači govorici. Küzmič je imel v Prekmurju predzgodbo v rokopisni *Martjanski pesmarici I* iz 16. stoletja. Zapisane cerkvene pesmi, ki so se pele pri maši, so bile prvi poskus oblikovati nadnarečni kultiviran prekmurski jezik, izgubljena *Agenda Vandalica*, prekmurski obrednik iz 16. stoletja, pa je bila prva jezikovna uresničitev prekmurske knjižne različice slovenskega jezika. Ob Trubarju, Dalmatinu in hrvaških protestantskih piscih 16. stoletja je poznal tudi Frenclov lužiškosrbski prevod *Nove zaveze* in lužiško *Sveto pismo* iz leta 1728.

Küzmič je v prevodu *Nouvega Zákona* normiral prekmurski knjižni jezik (Jesenšek 2023, 2020a, 2018, 2013). Delo je »elementarna knjiga prekmurskega pisanja«, s katero je presegel vsa skromna knjižno-jezikovna prizadevanja prekmurskih predhodnikov. Bil je moderen, jezikovno izredno nadarjen in slogovno uglajen prevajalec svetopisemskega besedila (Smej 1971b: 49), kar je razvidno iz primerjave npr. očenaša v stari cerkveni slovanščini, kranjščini (Dalmatin) in prekmurščini (Küzmič):¹⁰⁰

Otče naš, iže jesi na nebeseh. / Sveti se ime tvoje. / Pridi cesarstvo tvoje. / Budi vola tvoja, jako na nebesi i na zemli. / Hleb naš vsedanni dažd nas dnes. / I odpusti nam dlgi naše, jakože i mi otpuščajem / dlžnikom našim. / I ne vavedi nas v napast. / Ne izbavi nas ot neprijazni. (SCS očenaš, Mt 6, 9–13)

Oča naš, ki si vu nebesaj. / Sveti se Ime Tvoje. / Pridi Kralestvo Tvoje: / Bojdi vola Tvoja, kako je vu nebi, tak i na zemli. / Krüha našega vsakdenešnjega daj nam ga dnes.

¹⁰⁰ Prečrkovani Smejev prepis v slovenici (Smej 1971b: 51–52).

/ I odpusti nam duge naše, kako i mi odpüščamo / dužnikom našim. / I ne vpelaj nas
vu sküšavanje. / Nego oslôbodi nas od hüdogo. (Küzmičev očenaš, Mt 6, 9–13)

Naš Oča, kir si v Nebesih. / Posvičenu bodi tvoje Ime. / Pridi tvoje krajlestvu. / Izidi
se tvoja vola, na Zemli kakor v Nebesih. / Naš vsakdanji Kruh daj nam danas. / Inu
odpusti nam naše dulge, kakor mi našim / Dulžnikom odpuščamo. / Inu nas nevpelaj
v izkušnjo. / Temuč nas reši od zlega. (Dalmatinov očenaš, Mt 6, 9–13)

Smej domneva, da je Küzmič poznal besedilo očenaša, »kakor so ga že prej molili pri javni božji službi, ko še ni bilo tiskanih prevodov,« in ga je iz prekmurskega ustnega izročila prenesel v knjigo kot dokaz jezikovne tradicije. Molitveni obrazci so imeli trdno jezikovno podobo, ki se je ustno prenašala iz roda v rod.

Prevajanje *Svetega pisma* v »stari slovenski jezik«

Kajkavski pisci so svoj jezik v 18. stoletju še vedno imenovali »slovenski«, zato je Števan Küzmič prekmurski knjižni jezik ločil od kajkavščine z razlikovalno razširjeno besedno zvezo »stari slovenski jezik«; strokovno poimenovanje se je takoj ustalilo in ga je prevzel tudi katoliški pisec Mikloš Küzmič (Smej 2008a: 57). Sorodstvo med protestantskim in katoliškim soimenjakom ni povsem razčiščeno. Mikloš Küzmič je v pismu škofu Szilyju (1. 3. 1779) zapisal, da je šurdanski predikant njegov sorodnik (Smej 1997a: 533), kar Smej dokazuje posredno tudi z njunim prevajanjem oz. razumevanjem novozaveznega besedila, v katerem je Števan Küzmič gr. *συνγενήτων* prevajal kot 'rodbina', Mikloš Küzmič pa lat. 'cognatus' kot 'rod':

Veli eden zvíšesnyega popa szlugov rodbina bodoucsi onoga, komi je Peter vühou odľzekao. (Š. Küzmič 1771, Jn 18, 26)

Pravo je nyemi eden z-szlugov víšesnyega Popa, rod onoga, komi je odľekao Peter Vühou. (M. Küzmič 1780, Jn 18, 26)

Smej se sklicuje na Gyulaja Géfina, »dobrega poznavalca korespondence M. Küzmič – J. Szily«, da sta bila Küzmiča bratranca (Smej 1997a: 533); ali pa bi bila v svaštvu, kot domneva Smej, saj je Mikloš Küzmič 1. 3. 1779 pisal škofu Szilyju, da je Števan »mihi quidem cognomine, est non Religione affinis« – »izraz affinis, soroden, soseden ali po svaštvu soroden, nastopa samo enkrat v Svetem pismu (3 Mz 25, 49) in pomeni svak« (Smej 1997a: 537). V SSP je to mesto prevedeno kot »najbližji sorodnik«: »Ako obuboža brat tvoj in proda kaj posesti svoje, naj pride odkupitelj

njegov, njemu najbližji sorodnik, in odkupi prodani del brata svojega.« (SSP 3Mz 25)

Psalmi odlomki in besedila so bili prvi prevodi *Svetega pisma* v prekmurščino in so ohranjeni v *Martjanski pesmarici I*. Küzmič je odlomke iz *Svetega pisma* vključil verjetno že v danes izgubljeni mali katekizem (1752) – zagotovo vsaj očenaš, mogoče tudi posamezne psalmske odlomke itd. –, v prvo ohranjeno knjigo *Vöre krsztsánszke krátki návuk* (Küzmič 1754) in v iz grščine prevedeno *Sveto pismo Nove zaveze* (Küzmič 1771). Smej je ugotovil, da so številni Küzmičevi prevodi Psalmov v *Nouvem Zákonu* samostojni prevodi iz nemščine v prekmurščino, saj za izbrane psalmske prevode ni imel nobenih predlog v jeziku prekmurskih Slovencev (Smej 2005: 220); s tem je Küzmič besedno in literarno/slogovno bogatil »stari slovenski jezik« (Smej 2005: 226). *Nouvemu Zákonu* je dodal osem epistol iz Stare zaveze (Smej 2008a: 59). *Nouvi Zákon* obsega 868 strani besedila, od tega Predgovor štirinajst strani (I–XIV), novozavezni del s kazalom 814 strani 1–814), pet strani odlomka iz *Svetega pisma Stare zaveze* (Níftere z-Sztároga Zákona vö vzéte Epíftole) (814–818) in molitve (Molítvi na vřzáko Nedelo i Szvétek zrendelüvanoga Evangyelioma) (814–854). Smej poudarja, da je Predgovor k *Nouvemu Zákonu* pomembno Küzmičevo delo, v katerem pridejo do izraza njegovo do popolnosti obvladovanje prekmurskega knjižnega jezika in izbor ter uporaba normativnih izraznih ter skladijskih sredstev. Predgovor je podpisal Jožef Torkoš, evangeličanski duhovnik v Šopronu; verjetno ga je napisal v latinščini, prevedel in dopolnil pa ga je Števan Küzmič. Smej je zagovarjal Torkošovo avtorstvo (tudi Flisar, Luthar), Küzmičevo pa npr. Anton Vratuša; Vilko Novak (1974a) in Mihael Kuzmič (1981) sta ugotovila, da je Küzmič dopolnil Torkošovo latinsko besedilo, ki ga je prevedel v prekmurski jezik, v 13., 15., 17. in 18. paragrafu. Novak meni, da je Predgovor skoraj v celoti napisal Küzmič – 13. paragraf je samostojno Küzmičevo delo –, Torkoš pa je »verjetno napisal le bogoslovni del o značaju in pomenu sv. Pisma.« (Novak 1974a: 32). Škoda, da Predgovor in uvodi k posameznim svetopisemskim knjigam niso bili objavljeni v ponatisih *Nouvega Zákona* (1817, 1848, 1883, 1928), ki jih je pripravila Britanska biblična družba. Smej namreč dokazuje, da posamezni uvodi kažejo Küzmičevo »ekumenstvo«, ki izhaja iz dejstva, da je črpal podatke iz patristike. Obžaluje pa, da je Küzmič zato, ker v Pismu Rimljanom in Apostolskih delih ni poimensko imenovan sv. Peter, prehitro sklepal, da Peter ni bil papež, čeprav o tem govorijo cerkveni očetje (Smej 1984: 92). Küzmič jih v *Nouvem Zákonu* »z velikim spoštovanjem« navaja na štiridesetih mestih:

[...] sv. Ambroža na dveh mestih, sv. Avguščina na štirih mestih, sv. Cirila Jeruzalemskega na enem mestu, Evzebija, škofa in zgodovinarja, na osmih mestih, sv. Hironima na enajstih mestih, sv. Ireneja, Jožefa Flavija, sv. Justina, Klemena Aleksandrijskega in sv. Klemena Rimskega, vsakega po na enem mestu, sv. Janeza Krizostoma na dveh mestih, Origena na štirih mestih, Papija na enem in Tertulijana na dveh mestih. (Smej 2004: 335)

Smej je opozoril na predgovor k Prvemu Petrovemu pismu, v katerem je Küzmič zapisal, da je sv. Peter umrl 29. junija leta 70, tako da je bil razpet na križ z glavo navzdol in s petami navzgor; kljub temu pa trdi, da Peter ni bil rimski škof:

Na konec ide v-Rim, i brs za volo Simon Mágufa, priétnoga Nero Czafzari czomprnyeka, fteroga je na nyegovo prosnyo Boug doli zráka vr'zenoga vmouro, rafzpéti na kri'z, zglavom doli, fzpetai gori, Ivánfcseka 29. dnéva, vleti od Krifztufovoga rojsztva 70. preminè. Orig. tom. 3. in Gen.i Hift. Magd. Cent. 2. libr. 2. cap. 10. Zfteroga eto vö zhája: ka je Peter nigdär nej bio Rimzki püfpek, ali pápa. (Küzmič 1771: 700)

Kljub temu pa je Smej imenoval Küzmičev *Nouvi Zákon* za »ekumenski«, saj npr. navaja, katera pisma in evangelijski odlomki se naj berejo pri maši ob nedeljah in praznikih. Upošteval je Marijine praznike, tako da je sledil starokrščanski razporeditvi: 2. februarja navaja *Márie ocsifcsávanya den*, 25. marca je *Krifstuovoga poprietyà dén*, 2. julija je *Márie priglédanya dén*, 15. avgusta je zapovedani katoliški praznik Marijino vnebovzetje (velika maša, veliki šmaren), ki ga imenuje *velike Meffe* ali *D. Márie fzmrti dén*, 8. septembra je praznik *na mále Meffe* ali *Márie narodjenyà dén*. Pomembno je tudi Smejevo odkritje, da je Küzmič izražal priznanje velike veljave Mariji, saj je v odlomkih iz *Svetega pisma Stare zaveze* prevedel mesto iz Jezusa Siraha (24, 8–16) za praznik Marijinega rojstva, ki ga ni niti v Lutru, niti v Dalmatinu: »Jafz fzam te práve lübezni i fstrahà i znanya i fzvétoga vüpanya mati: ftera dávam vekivecsna dugovánja vfzejm otrokom mojim imenüvanim od nyega.« (Smej 2004: 338); v *Svetem pismu Stare in Nove zaveze* (SSP 2006: 1399) je vrstica zapisana v oklepaju: »(Jaz sem mati čiste ljubezni in strahu, mati spoznanja in svetega upanja. Vsem svojim otrokom dajem, da so nesmrtni, takim, ki jih on izbere.)« (Sir 24,18); Küzmič jo je prevzel ali iz Vulgate ali iz grške predloge. Smej (2006: 103) je z jezikovno analizo dokazal, da je 18. vrstico 24. poglavja Siraha prevedel po grški predlogi, po kateri je najbrž nameraval prevajati (ali pa je prevajal) tudi *Staro zavezo*.

Smej je v *Nouvem Zákonu* predstavil tudi odlomek iz Lukovega evangelija, v katerem je Küzmič ubesedil molitev zdravamarija: »[...] zdrava bojdi,

ftera fzi milofcso dobila, Gofzpod ie fztebom; blá'zena fzi tí med 'zenami.« (SSP 2006: Lk 1, 28) – »[...] blá'zena fzi tí med 'zenámi, i blázen je f zad utrobe tvoje.« (Küzmič 1771: Lk 1, 42) Osnova za to molitev je Psalm 145 (144), 15–16: »Oči vseh čakajo nate, ti jim daješ hrano ob pravem času; odpiráš svojo roko in teiš željo vsemu živemu.« Küzmič je to psalmsko mesto verjetno prevedel v izgubljenem katekizmu (1752), podobno kot ga je tudi Temlin (1715):

Vfeih fztvári ocsí, na Tebe glédajo, Gofzpodne Bofe, inofze vu tebi vüpajo, Ti njim dávas hráno vu potreibnom vreimeni, odpiras Ti fzvojo Vzv. roko, ino nahránis vízáko fivoucou fztvár, fztvoim fzvétim blágofzlovom (Temlin 1715: 47)

Küzmič je prevod *Nouvega Zákona* zaključil s kraticami doksologije S. B. D. I. H. (Küzmič 1771: 813). Smej jih je razvezal v »Svétomi Bougi Díka Ino Hvala« (Smej 2017: 10). Na koncu knjige je zapisan dvovrstični hvalilni obrazec, ki se zaključuje: »Díka bojdi Bougi Ocsi ino Színi / I Dúhi fzvétomi tu i na vífzíni.« (Küzmič 1771: 854) Smej v tem zapisu prepoznava »pesniški duh« Števana Küzmiča, ki se kaže tudi v prevedeni perikopi Pregovorov (Smej 2017: 10).

Se je Mikloš Küzmič v prevodu evangelijev (1780) zgledoval po jeziku Števana Küzmiča?

Gre za vprašanje, ki je povezano tudi s sodobnim ekumenizmom (Smej 2004). V stroki ostaja odprto vprašanje, ali je katoličan Mikloš Küzmič v *Szvétih evangyeliomih* (1780) jezikovno sledil normi prekmurskega jezika, ki jo je postavil Števan Küzmič v prevodu *Nouvega Zákona* (1771). Anton Vratuša je dokazoval »soodvisnost Mikloševega jezika od Števanove predloge, Novak pa je zagovarjal Mikloševo jezikovno samostojnost (Jesenšek 2018e). Vratuša (1974: 62–69) je z jezikovnim primerjanjem dveh prekmurskih prevodov sklepal, da je med njima nekaj razlik, ki jih je pripisal različnima predlogama (grški in latinski), vendar pa je dokazoval, da je Mikloš imel »na mizi« tudi Števanov prevod *Nouvega Zákona* in si je z njim pomagal predvsem glede pravopisa in besedja; pomembno pa je, da je tudi Vratuša opozoril na razlikovalne jezikovne značilnosti in je dokazal »vzroke njune jezikovne različnosti« (Orožen 1974: 114). Martina Orožen je prva med slovenskimi raziskovalci zgodovine slovenskega knjižnega jezika spregovorila o osrednje- in vzhodnoslovenski različici slovenskega knjižnega jezika in predstavila vlogo Števana Küzmiča pri oblikovanju

prekmurskega knjižnega jezika, ki se je oblikoval kot nadnarečna norma podobno kot knjižna kranjščina. Pritrdila je Vratuši, da se je kljub razlikam v obeh prevodih Mikloš Küzmič »v vseh ozirih opiral na prevod Štefana Küzmiča« (Orožen 1974: 121). Odprla je vprašanje dvojničnega razvoja slovenskega knjižnega jezika, razmerje med kajkavščino (slovenski jezik) in prekmurščino (stari slovenski jezik) ter poenotenjem slovenske knjižne norme, do katerega je prišlo sredi 19. stoletja. Zanimivo je, da misel o jezikovni povezanosti *Nouvega Zákona* in *Szvéti h evangyeliomov* ohranja tudi *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*: »Prekmurski katoliški duhovnik Mikloš Küzmič (1737–1804) je po Vulgati prevedel evangelije ter se v pravopisu in jeziku naslanjal na prevod Štefana Küzmiča.« (SSP 2006: 41) Jezikovni nesporazum, tako se je zdelo, je razrešil Smej z objavo in prevodom latinskega dopisovanja med Miklošem Küzmičem in sombotelskim škofom Janošem Szilyjem. 1. novembra 1777 je Mikloš Küzmič med drugim sporočil škofu Szilyju, da je evangelije pripravil za tisk že leta 1776, vendar pa so v Gjuru odlašali s tiskanjem:

V roke mi je prišel Slovenski evangelij (Evangelium Vandalicum), ki sem ga bil spisal prejšnje leto (anno superiore a me conscriptum). Ta evangelij so cenzorji, ki jih je bil za to delo izbral in pooblastil sombotelski škofijski konzistorij, pregledali in odobrili. V Györu pa – kot sem zvedel – so (odlašali z natisom?), vendar bi bili morali zagnati vik in krik za njegov natis. (Smej 1997a: 536)

Mikloš Küzmič je prosil škofa Szilyja za podporo in pomoč pri izdaji evangelijev (knjiga je bila natisnjena leta 1780), ker je nujno potrebna za izobrazbo preprostega prekmurskega ljudstva. Čustveno je izrazil spoznanje, da so prekmurski katoličani »oropani knjig« v materinščini, zato je »njegovo ljudstvo« »zdrknilo v prepad skrajne duhovne bede«. V katoliški cerkvi uporabljajo nadomestne kajkavske knjige, čeprav ljudje ne razumejo dobro hrvaščine:

Recimo, da bi tudi razumeli hrvaško – čemur pa nikakor ne moremo pritrditi – menim, da moj trud (labor) pri prevajanju evangelijev ni zaman, saj slovensko ljudstvo željno pričakuje, da bi videlo tisk v svojem jeziku. *Vidi ga sicer, in vendar – o da ga nikoli ne bi bilo videlo – namreč knjigo Nouvoga zakona, ki vsebuje prevod v ta naš jezik.* Knjigo so prinesli k nam iz saksonske tiskarne. Knjiga nehote zbuja odpor in bi jo kot tako morali iztrgati iz rok katoličanov, ker je izpod peresa krivoverskega avtorja, Števana Küzmiča, surdanskega predikanta, ki mi je sicer soroden po priimku, ne pa po veri (... librum Novi Testamenti, in hanc linguam versionem continentem, qui esset vel ex eo exosus, e manibusque Catholicorum eripiendus quod sit authoris Haeretici, Stephani Küzmičs, Praedicantis Surdensis, mihi quidem cognomine, ast non Religione affinis). Ko to knjigo z užitkom berejo zlasti tisti, ki drugega jezika ne razumejo, je od njene uporabe ne bo mogoče zlahka in s potrpežljivostjo odvrniti (cujus cum lectione

delectentur ii potissimum, qui aliam non callent linguam, non facile se patienter ab ejus usu avelli), dokler ne bomo namesto nje natisnili naših knjig. V nemajhno zadrego nas spravlja to, da naši nasprotniki za svoje vernike žrtvujejo dneve in noči in so nenehno na delu. Bolj si prizadevajo za to, da bi svoje utrdili v sekti, druge pa zapeljali, kakor pa mi, da bi naše potrdili v veri, blodeče pa spravili nazaj na pravo pot. (Smej 1997a: 537)

Iz Smejevega prevoda je razvidno, da je Mikloš Küzmič obžaloval, ker so prekmurski protestanti dobili *Novo zavezo* v prekmurskem jeziku, ki pa je katoličani ne bi smeli uporabljati, ker jo je prevedel njegov krivoverni sorodnik, soimenjak in pastor v Šurdu Števan Küzmič. Smej je glede na to »z moralno odgovornostjo« trdil, da se Mikloš Küzmič med prevajanjem evangelijev jezikovno ni zgledoval po prekmurskem protestantskem novozaveznem prevodu, saj je bil gotovo prepošten, da »bi po eni strani obžaloval, da je izšel NZ, po drugi strani pa iz njega prepisoval« (Smej 1997a: 535). Tako razmišljanje dopolnjuje tudi dejstvo, da Mikloš Küzmič ni imel dovoljenja za branje biblijskih besedil, ki so jih napisali nekatoličani; pa vendar je škof Szily spodbudil Mikloša Küzmiča, naj bere prekmurske protestantske prevode, če pri svojem prevajalskem delu nima drugih prekmurskih katoliških jezikovnih predlog:

Pisati knjige se pravi vreči svojo dušo na žerjavico [...]. In zdaj odgovor na tvoje vprašanje: kako pistai knjige, ko nimaš katoličanskih vzornikov. Odgovor je preprost: beri knjige slovenskih luteranov. (Smej 1980a: 183)

Smej je zato zapisal splošno misel, da se je Mikloš Küzmič vendar »nekoliko naslonil« na *Nouvi Zákon*:

Küzmičev prevod Novega zakona je ostala elementarna knjiga prekmurskega pisanja, nanjo se je nekoliko naslonil tudi Mikloš Küzmič. Svečani stil svetopisemskega izražanja je zadel z jezikom, ki je povzdignjen nad vsakdanjo rabo. (Smej 1971b: 50)

Vilko Novak je ocenil Küzmičev pomen za nadaljnji razvoj prekmurskega slovstvenega ustvarjanja kot prelomni. V njem je prepoznal ekumenske nastavke, saj je ugotovil, da je prevod *Nouvega Zákona* postavil normativno podobo prekmurskega knjižnega jezika, na katero so se »naslanjali sledeči mu evangeličanski in pozneje katoliški pisatelji, med njimi prvi Mikloš Küzmič« (Novak 1974a: 34). Toliko bolj pomembna pa se mi zdi Smejeva ugotovitev, da se je Mikloš Küzmič približal Küzmičevemu *Nouvenu Zákonu* po obsegu oz. količini novozaveznih prevodov. V *Szvétiš evangeliomih* je prevedel sicer le nedeljske in praznične evengelije, vendar pa je tudi v *Knigo molitveno* (M. Küzmič 1783) uvrstil »marsikatera besedila iz raznih knjig Nove zaveze«, čeprav ni navedel mest, od koder jih je prevzel, kar

naj bi tudi dokazovalo, da ni uporabljal *Nouvega Zákona* (Smej 2005a: 170). Za prekmurske evangeličane in katoličane ni bilo pomembno, kdo se je jezikovno zgledoval po kom, ampak spoznanje, da sta Števan in Mikloš Küzmiča s prevajanje *Svetega pisma* »hranila duhovno življenje kristjanov med Muro in Rabo. S tem sta položila temelj ekumenizmu« (Smej 2004: 340):

Ta pomen ni le praktičen, kot vzor, marveč je v izredni jezikovni, slovstveni in splošno kulturni stvaritvi, ki jo je zmožeg podeželski duhovnik v narečju, v katerem je bilo dotlej napisanih le nekaj knjižic. Prevod sv. pisma je bil preizkusni kamen za vsa evropska in mnoga druga slovstva z velikimi zahtevami po bogatem besednem zakladu za premnože predmete in pojme, tudi iz abstraktnega sveta, za slogovne težave in posebnosti. (Novak 1974: 34)

Prevajalec perikop iz *Svetega pisma Stare zaveze*

Le sklepamo lahko (Jesenšek 2018d: 93), da je Števan Küzmič prevedel celotno *Sveto pismo* in ugibamo, ali so posamezna poglavja rokopisa pogorela v požaru, ki mu je uničil dom (M. Kuzmič 1999: 8), ali pa je domnevni prevod po Küzmičevi smrti dobil Bakoš, da bi ga dopolnil ali objavil v knjižni obliki (Škafar 1975: 477). Mikloš Küzmič je 17. januarja 1790 pisal škofu Szilyju, ker mu »je bilo sporočeno«, da se Števan Küzmič »ukvarja tudi s prevodom Starega zakona« in da so odlomki tega rokopisa po njegovi smrti verjetno prišli »v roke mojega soseda Bakoša, ki si z vsemi močmi prizadeva, da bi Küzmičevo namero uresničil« (Jesenšek 2018d: 93, po Škafar 1975: 477). To je vse, kar vemo o prevajanju protestantskega *Svetega pisma Stare zaveze*. Števan Küzmič pa je kot prilogo k *Nouveau Zákonu* objavil osem perikop: Izaija (9, 6–8; 60, 1–6; 7, 10–15 in 49, 1–5), Malahija (3, 1–4), Pregovori (31, 10–30) in Sirah (24, 8–16). Perikopa iz Siraha je del hvalnice modrosti za češčenje Matere božje – v odlomku izstopata srednjeveška mistika in asketika, ki se povezujeta z Lutrovimi spisi in reformacijo. Na Küzmiča je že med študijem na evangeličanskem liceju v Požunu/Bratislavi vplival pietistično usmerjeni rektor liceja Ján Tomka-Saski, saj je Küzmič med letoma 1746 in 1748 verjetno poslušal njegova predavanja iz zgodovine, geografije, latinščine itd. in se seznanil s pietističnim gibanjem. Küzmičevo versko in vzgojno ter prevajalsko delo pa sta od petdesetih let 18. stoletja pomembno usmerjala še dva pietista: pastor v Čubinu Janoš Sartorius in pobožni pietistični duhovnik v Požunu Samuel Wilhelm Serpilius.

Po sledovih Küzmičevega peresa

Smej je podobo Števana Küzmiča literariziral v romanu *Po sledovih zlatega peresa* (Smej 1980a), v katerem je osrednja oseba katoliški duhovnik Mikloš Küzmič, vendar pa je evangeličanu Števanu Küzmiču namenil več mest in samostojno poglavje. Biografsko-zgodovinski roman je metodološko, literarno-zgodovinsko in umetniško izrazno primerljiv s Slodnjakovo trilogijo o Prešernu, Levstiku in Cankarju: *Neiztrohnjeno srce* (Slodnjak 1938), *Pogine naj, pes* (Slodnjak 1946) in *Tujec* (Slodnjak 1976) – Smejeva prekmurska trilogija, ki predstavlja prekmurske »zgodbe od 18. do začetka 20. stoletja, pa je posvečena Števanu in Miklošu Küzmiču, Baši in Ivanocyju: *Po sledovih zlatega peresa* (Smej 1980a), *Psalmi vaškega župnika* (Smej 1992) in *Ivanocyjeva skrivnost* (Smej 2012).

Roman o Küzmičih je napisan po natančnem študiju dosegljivih virov, npr. matičnih knjig, kanoničnih vizitacij, pisem, znanstvene in strokovne literature itd.: »Nobeno ime in noben kraj v tej knjigi nista izmišljena. Vse osebe so živele, govorile in trpele, kakor mi.« (Smej 1980a: 9). V romanu sta Števan in Mikloš Küzmič bratranca – Števanov oče Jurij Küzmič in Miklošev oče Janoš Küzmič sta bila brata –, in njuni življenjski zgodbi tečeta vzporedno. Števana srečamo kot sedemletnega dečka že na začetku romana, ko se z očetom pripelje iz Strukovec na Dolnje Slaveče, kjer obišče strica Janoša in spozna bodočo stričevo ženo in Mikloševo mamo Elizabeto Hüll. Čeprav je bila »papinka«, je brala protestantske knjige in pri njej si je Števanov oče izposodil Temlinov *Mali katechismus* in *Abecedarium Szlowenszko*, da se bo Števan lahko pripravil za šolo. Poleti leta 1747 Smej s pesniško svobodo opiše prvo »srečanje« bratrancev Števana in Mikloša Küzmiča: mlajši Mikloš je skrit v grmu ob mlinu poslušal pogovor dveh mladih, ki sta bila dokončala študij na bratislavskem liceju. Eden izmed njiju je Števan Küzmič, ki se je zaradi gornjelendavskih grofov, ki so bili zagreti katoliki, raje predstavljal za Stephanusa Sartorja kot za Števana Küzmiča – očitno se je že pripravljal na prevajalsko delo, saj si je v beležnico zapisoval »pristine domače besede«; ob neki drugi priložnosti si je Števan zapisoval tudi kranjske besede neke Helene, ki je prišla v Prekmurje s Kranjske, Mikloš pa je na glas bral iz kranjske knjige, ki jo je prinesla s seboj. Prvi literarizirani dialog med bratrancema je potekal takole. Števan je vprašal Mikloša: »Kdo si? Kako ti je ime?« »Mikloš Küzmič s Kukojsce.« »Janošev?« »Da. Vi pa ste stričev, Števan Küzmič, kajne?«, se je opogumil Mikloš. »Motiš se. Jaz sem Stephanus Sartor.«

Kasneje, leta 1755, je gornjelendavski »stari plebanuš« Janoš Lepešič posredoval svojemu varovancu Miklošu podatke o Števanu Küzmiču – v pismu je zapisal, da je »silno učen in delaven« Števan Küzmič od leta 1751 v Nemes Csóju (Čobin) učitelj v latinski šoli. Leta 1752 je napisal mali slovenski katekizem, leta 1753 še abecednik, nato Aritmetiko in leta 1754 Vöre krsztsánszke krátki návuk. Iz Čobina so Števana povabili v Šurd za pastorja šurdanske evangeličanske cerkve:

Na risalsko nedeljo se je v cerkvi poslovil in 25. maja 1755, na nedeljo sanctissimae Trinitatis, ga je v Tétu superintendent Samuel Németh posvetil za pastorja. V petek, 6. junija 1755, je prispel v Šurd. (Smej 1980a: 134)

Števan Küzmič je bil odličen pridigar in verniki, tudi katoličani, so se »zgrinjali k njegovim pridigam«, to pa katoliškim duhovnikom ni bilo všeč. Smej je v nadaljevanju predstavil zgodbo legradskega opata Nikole Jelušića, ki je »organiziral« napad na novega šurdanskega pridigarja – pijana in pobesneta množica ga je kruto prebičala in se grdo znesla nad njim. Zvemo, da se je Števan Küzmič izpopolnjeval v poetiki in retoriki, študiral je filozofijo in teologijo ter se še dodatno izobraževal pri zasebnih učiteljih in »iz nakupljenih knjig«; v tistih časih je že prevajal Novi zakon, v Šurdu se je poročil z Ano Marijo Heningece; obiskal ga je župnik Lepešič, ki mu je Števan Küzmič izročil pozdrave za bratranca Mikloša. Smej je pri tem uporabil slovesne in narodno prebudne besede, da naj katoličanu Miklošu položi na srce, »naj nikoli ne preneha na vse načine služiti svojemu slovenskemu narodu« in naj to počne v Slovenski okroglini, ker mu kot katoličanu to ne bo prepovedano: »Meni je to prepovedano.« (Smej 1980a: 143)

Peto poglavje drugega dela romana je posvečeno Števanu Küzmiču in njegovemu *Nouvemu Zákonu*, ki ima izjemen pomen za prekmurski jezik in kulturo. Ta del romana ima značilnosti vrhunskega literarnega dela. Smej je dramaturško odlično predstavil, kako je Küzmič zaključil svoje veliko delo. Celó noč ni zatisnil oči in v sredo, 28. malega travna leta 1770 je »v svitu vzhajajočega sonca« zapisal sklepni del Razodetja. Odložil je pero, skrbno zložil rokopis in končal težavno večletno prevajanje, tako da se je zahvali za opravljeno delo: »Bog, blagoslovi moje delo!« (Smej 1980a: 259) Sledi vrhunski dramaturški zaplet. V sobo je planila žena Terezija in ga rotila, naj beži, ker prihaja »papinski plebanuš v spremstvu oboroženega vojščaka«. Števan Küzmič pa ni želel zbežati. Z ženo sta skrila Dalmatino-vo *Biblijo*, Francelov lužiški prevod *Novega zakona* ter pravkar dokončani prevod *Nouvega Zákona*. »Stara stenska ura z veliko številčnico je pravkar odbila sedem«, ko je v sobico – knjižna omara, police in velika miza so

zavzemale več kot polovico prostora – vstopil Mikloš Küzmič, plebanuš pri Sv. Benediktu. Na mizi je najprej opazil *Novo zavezo* v grščini in latinščini; hitro je ugotovil, da je pod velikim belim prtom »skrit«¹ dokončan svetopisemski rokopis. V krajši zastranitvi zvemo, da je Terezija druga žena Števana Küzmiča – vdova po Mihaelu Bosnnyáku –, prva je bila pokojna Ana Marija Heningece; da se sin Štefan šola na bratislavskem liceju, tri hčerke (Ana Marija, Klarica in Elizabeta) pa so mu hitro umrle; oče Jurij, Miklošev stric, je umrl »lani«, tj. leta 1769. Pogovor med bratrancema se hitro vrne h knjigam. Žena Terezija tarna, da se od pisanja knjig ne da živeti in da si je Števan med garaškim delom uničil zdravje, Mikloš pa ga pomiri, da se bo zveličal zaradi prevoda *Novega zakona*. Števan pove, da ga je prevajal iz grščine. Pogovarjata se o Markovem evangeliju in Mikloš vpraša prevajalca, zakaj je v besedilu uporabil sopomenki »deklíčka«² in »divojka«³:

Nej je mrla deklícska, nego fzpi [...] i k fzebi vzeme oco te deklícske i mater [...] i notri je fou, gde je bila deklícska polo'zena. I prime roko te deklícske, i veli: »Divojka, tebi velim, fztani gori«. (Š. Küzmič 1771: 117, Mr. 5,39–41)

Števan mu je razložil, da ima dva izraza tudi grščina, med tem ko je v Vulgati res uporabljen le samostalni »puella«. Ob še eni zastrnitvi, ko Števan pove, da ima sušico, prizna Miklošu, da je pietistično usmerjen kot njegov rektor v bratislavskem liceju Janoš Tomka in pastor v Čobinu Janoš Szábo-Sartorius, zato se ne izgublja v mistiki, ampak potrpežljivo nosi svoj križ.

Miklošu je pokazal tudi nagrobni napis, ki si ga je sestavil pri sedem-inštiridesetih letih, njegov naslednik v Šurdu pa bo po njegovi smrti spremenil samo starost v epitafu. Miklošu je zaupal, da je začel prevajati tudi *Staro zavezo* iz grščine. Števan je bil vidno oslavljen, bolan, pred njim je bilo le še nekaj let življenja. Smej je poglavje zaključil z informacijo, da je Ivanocy na podlagi ustnega izročila mislil, da sta bila Küzmiča brata – Smej (1980a: 273) je v opombi to popravil: »Verjetno sta bila bratranca.«

Števan »nastopa«⁴ v romanu tudi po smrti. Bakoš je obiskal Mikloša Küzmiča štiri leta po Števanovi smrti in mu prinesel pozdrave »od nekega mrlíča«. Mikloš ga je takoj popravil: »Zame in za Slovensko okrogolino ni mrtev. Zdaj živi bolj kot prej. Ni se pridružil mrtvim, ampak nesmrtnim. Bolj kot v grob je šel v slavo.« (Smej 1980a: 384) Smej je z Bakoševimi besedami podoživel smrt Števana Küzmiča. V zadnjih tuzemskih trenutkih je Bakošu naročal, naj dokonča njegov stari gradual, zapustil mu je »precejšen dek«⁵ prevedenega *Svetega pisma Starega zakona* in nagrobni napis,

ki ga je Bakoš dopolnil. Nagrobnega spomenika mu niso postavili, saj je umrl v velikih dolgovih. Pa vendar, če ne bi bilo Števanovih in Mikloševih knjig, Slovenska okroglina ne bi preživela. To je duhovna stavba, ki je ni mogoče porušiti:

Čudna sta ta dva Küzmiča, je pomislil Bakoš, pripravljena sta hoditi bosih nog in v sami laneni srajci, a s polnim prgiščem slovenskih rokopisov in s srcem, prekipevajočim od ljubezni do Slovenov. (Smej 1980a: 387)

Če bi Slovenski okroglini vzeli njune knjige v domačem narečju, bi ji vzeli življenje (Smej 1980a: 388). Roman o Küzmičih se je zaključil: »Srce je nedoumljivo in brezmejno kraljestvo, kamor nihče ne prodre.« (Smej 1980a: 475)

Števan Küzmič pripada skupnosti znamenitih Slovencev – je velikan slovenske kulturne zgodovine, ki neupravičeno ostaja v senci drugih imen.

Zaključek

Rojeni Prekmurec, Bogojančar, mariborski škof, teolog, pesnik, pisatelj in prevajalec Jožef Smej (1922–2020) je bil veličina na področju prekmurskega jezika, literature in kulture, katoliški duhovnik, ki je s svojim ugledom in položajem v katoliški cerkvi razširjal vedenje o cerkvenih piscih ter njihovem prizadevanju za obstoj slovenstva med prekmurskimi katoličani in protestanti.

Med prekmurskimi pisci je osrednjo vlogo priznaval protestantu Števanu in katoliškemu soimenjaku Miklošu Küzmiču. Dokazal je, da sta bila najpomembnejša utemeljitelja prekmurskega knjižnega jezika v 18. in na prelomu 19. stoletja. Protestantskega duhovnika Števana Küzmiča je predstavil kot »prekmurskega pisatelja v 18. stoletju«, in sicer mu je namenil tudi samostojno poglavje v biografskem romanu o Miklošu Küzmiču (Smej 1980a). V več znanstvenih razpravah o Števanu Küzmiču so ga zanimali npr. njegovi prevodi psalmov (ki razodevajo »pesniški duh Števana Küzmiča), Küzmič kot prevajalec perikop iz *Stare zaveze Svetega pisma*, analiziral in razlagal je njegove Predgovore, predvsem pa je natančno preštudiral jezik *Nouvega Zákona* in ga predstavil v luči sodobnega ekumenizma. Glede prekmurskega knjižnega jezika je menil, da se Mikloš Küzmič pri prevajanju *Szvétiť evangyeliomov* (1780) ni neposredno naslanjal na jezik Števanovega novozaveznega prevoda iz grščine, kljub temu pa je nadaljeval jezikovno tradicijo sorodnika in protestantskega pastora iz Strukovec. Pri

tem je tudi dokazal, da »stari slovenski jezik (tako imenujeta prekmurščino oba Küzmiča) ni hrvaški jezik« oz. knjižna kajkavščina:

Oba Küzmiča, Števan, evangeličan, in Mikloš, katoličan, sta tako rekoč utemeljila svoj *stari slovenski jezik*. Kako lepo npr. zveni stavek iz stare biblije, izdane v Prekmurju: »Goljat je nosil ribnolüskasti prsnjek« (1Sam 17,5). Namesto *luskinast oklep*, prekmurska biblija to plastično opiše z besedama, ki vsebujeta tri pojme: *riba*, *lüska* in *prsi*. Zares, izrazna moč prekmurščine!

Posebno mesto v Smejevem raziskovanju življenja in dela Števana Küzmiča imata tudi prevod njegovega nagrobnega napisa – v latinščini si ga je sestavil Števan Küzmič, dopolnil pa ga je njegov šurdski naslednik Mihael Bakoš – in literarizirana predstavitev Števana Küzmiča v romanu *Po sledovih zlatega peresa* (Smej 1980a), ki je sicer roman o Miklošu Küzmiču, veliko pa pove tudi o njegovem evangeličanskem soimenjaku in sorodniku.

Rokopis učitelja Bertalana Koczuvana iz leta 1879/80 *Domovina, ország (držáva), pravice i dúnosti purgarov. 187⁹/₈₀. Koczuván Bertalan, učitelj.*

Ižakovski učitelj Bertalan (Jernej) Kocuvan (*16. 8. 1828, †25. 10. 1889) je avtor nedokončanega rokopisa *Domovina, ország (držáva), pravice i dúnosti purgarov*.¹⁰¹ Rodil se je leta 1828 pri Sv. Juriju ob Ščavnici (Biserjane 11) kot zadnji, enajsti otrok v družini Valentina Kocuvana (rojen na Jamni, kasneje pa je živel v Biserjanah 11) in Marije Hanželj/Anželj (por. Kocuvan).¹⁰² Leta 1854 je bil pomožni učitelj v Ljutomeru (Slekovec 1898: 105), med letoma 1855 in 1889 pa učitelj v Ižakovcih. Tam se je 7. 2. 1857 poročil¹⁰³ s Karolino Hopko (Hosko?). Po podatkih iz poročne matične knjige v Beltincih je živel na naslovu Ižakovci, hišna številka pa ni navedena (njegovo stanovanje v šolski zgradbi takrat ni imelo hišne številke). V zakonu se jima je rodilo sedem otrok,¹⁰⁴ prvorojenec že mesec dni po poroki. Kocuvan je začel učiteljsko pot v Ljutomeru leta 1854 kot podučitelj pri tamkajšnjem učitelju (1848 do 1891) Gabrielu Francu Postružniku (roj. 1. 6. 1825 v Ljutomeru), ki je bil sin jurjevškega rojaka in ljutomerskega učitelja (med letoma 1817 in 1848) Janeza Postružnika (*1787 †1847), ta pa je bil sin jurjevškega učitelja Valentina Postružnika (žena Lucija, roj. Vaupotič).

¹⁰¹ Na rokopis iz zapuščine Janka Šlebingerja (bibliograf, literarni zgodovinar in ravnatelj NUK), zeta Franca Simoniča (slovenski bibliograf in literarni zgodovinar), me je opozorila njegova vnukinja ddr. Barica Marentič Požarnik (univerzitetna profesorica in pedagoška psihologinja), ki je lastnica rokopisa.

¹⁰² Genealoške podatke o Jerneju Kocuvanu sta mi posredovala Franc Čuš, ravnatelj Gimnazije Franca Miklošiča Ljutomer, in Ivan Fras iz Arhiva Republike Slovenije, oba rojena pri Svetem Juriju ob Ščavnici.

¹⁰³ V poročni knjigi je zapisano, da je nevesta stara 21 let in doma iz Rakičana 1, pri ženi, ki je star 29 let, pa je pripisano, da je bil rojen pri Svetem Juriju 11 (danes naselje Biserjane 11 v občini Sv. Jurij ob Ščavnici).

¹⁰⁴ Emanuel (25. 3. 1857) je kmalu umrl; Franc (4. 12. 1859), Johan (3. 5. 1862), Marija (14. 8. 1864 je bila rojena v Ižakovcih 55), Ferdinand (24. 5. 1867), Alojz (18. 6. 1869, boter Jožef Sinko iz Biserjan pri Sv. Juriju ob Ščavnici) in Janoš/Johanes (20. 5. 1871, rojen v Ižakovcih 55, umrl 17. 3. 1953 v Zagrebu).

Narodnozavedni beltinški župnik Marko Žižek je mladega ljutomerskega podučitelja Jerneja Kocuvana prepoznal za domoljuba in ga je povabil za učitelja na leta 1855 ustanovljeno enorazrednico v Ižakovce. »Jurjevška povezava« je zagotavljala strokovno usposobljenost in zavedno slovensko usmerjenost mladega učitelja, ki je bil takrat najprimernejši uresničevalec Žižkove ideje o zблиževanju in združitvi Slovencev na levi in desni strani Mure. Kocuvan si je pod vplivom beltinškega župnika Marka Žižka prizadeval za slovenski učni jezik v ižakovski šoli in beltinški županiji, tj. v okraju (in Prekmurju nasploh), ki je bil jezikovno večinsko slovenski. V ižakovski šoli je poučeval v novoslovenščini, uvedel je enotni slovenski črkopis slovenico in si prizadeval za kulturno, jezikovno ter narodno združitev štajerskih in prekmurskih Slovencev s Kranjci in Korošci v Avstro-Ogrski monarhiji. Ižakovsko šolo je takrat sicer vodil sombotelski škof, vendar pa je to nalogo prepuščal beltinskemu župniku (Gaberc 1928). »Oblast se v šolsko delo ni veliko vmešavala« (Sreš 1939), tako da je bil Žižek njen pravi vodja in Kocuvanov usmerjevalec pri uveljavljanju slovenskega učnega jezika in razširjanju slovenske kulture.¹⁰⁵ Na Kocuvanovi ižakovski šoli je bil učni jezik zato ves čas slovenski (ŠL 1928), med letoma 1890 in 1919 pa »v začetku deloma in nato popolnoma madžarizirana« (ŠL 1928). Kocuvan je bil naročnik Mohorjevih knjig in član Matice Slovenske.¹⁰⁶ V *Letopisu Matice Slovenske za leto 1870* je npr. naveden med Matičinimi udi ustanovniki (LMS 1870a: 63) – v razdelku *VII. Udje raznih škofij* je v *4. Belotinci (Prekmurje)* imenovan kot »učitelj v Ižakovcih« (LMS 1870: 50) v družbi še štirih prekmurskih¹⁰⁷ članov Matice, med njimi so bili beltinški župnik in velik glasnik Matice ter razširjevalec mohorjevih knjig Marko Žižek, eden izmed prvih članov Slovenske Matice v Prekmurju Žižkov kaplan in nato župnik pri Gradu Štefan Žemljich, beltinški učitelj in štajerski rojak od Male Nedelje Janoš Murkovič in črenšovski župnik Marko Kovačič (LMS 1870: 50).

¹⁰⁵ O slovenskem jeziku kot odrazu identitete prim. raziskavo, ki je bila opravljena na dvojezičnem slovensko-madžarskem območju Pulko, Zemljak (2020) in Zemljak Jontes, Pulko (2018).

¹⁰⁶ Franci Just mi je v e-pismu potrdil, da je bil Bertalan (Jernej) Kocuvan član Matice od leta 1870 do 1877.

¹⁰⁷ V razdelku *II. Lavantinska škofija* so v *Dekanija v slovenskih Goricah in njena bližina* navedeni še trije Prekmurci: Štefana Borovnjak, župnik v Cankovi na Ogrskem, Jožef Šiftar, župnik v Gornji Lendavi (Grad) in Matej Šribar, kmet v Žetincih pri Radgoni (LMS 1870: 42).

Ižakovska šola, ena najstarejših v Prekmurju,¹⁰⁸ je bila ustanovljena leta 1855, njen prvi učitelj pa je bil Jernej (Bertalan) Kocuvan (1855 do 1889) – učitelji so bili po madžarski zakonodaji imenovani dosmrtno. Šolska kronika je bila med II. svetovno vojno uničena (Duoš 1945), iz kasnejših poročil, ki so povzemala Kroniko, pa je nekaj informacij o šoli, ko je na njej poučeval Kocuvan, vendar ohranjenih.¹⁰⁹ Gaberc (1929) poroča po podatkih iz Šolske kronike, da je ižakovska šola »ena najstarejših učilnic v Prekmurju in je bila ustanovljena l. 1855. z enim razredom, v katerega so pohajali otroci občin Ižakovci z Nemščakom, Dokležovje in Melinci«. Omenja, da je bil prvi učitelj »neki Kocuvan Bertold, rodom Štajerc od Sv. Jurij ob Ščavnici«, po smrti leta 1890 ga je nasledil Janez Terenta iz Bakovec, nato Jurij/György Koch (od 1892 do 1907), od 1907 do 1920 je ižakovsko šolo vodil učitelj Janez Preininger, ki je z ženo Heleno Halas poučeval »izključno v madžarskem jeziku«, po vrnitvi Prekmurja k Sloveniji pa Anton Gaberc (do leta 1935) in Martin Sreš (do začetka druge svetovne vojne).¹¹⁰ Ižakovsko šolo so »postavili vaščani prej omenjenih občin«, vendar je kmalu postala premajhna in bi jo bilo potrebno razširiti. Vaščani tega niso zmogli, zato so v času učiteljevanja Jerneja (Bertalana) Kocuvana »najeli pri posestniku Serš Matjažu št. 23 poslopje za dobo 4 let, to je od l. 1886 do 1890«. Kocuvan je v njem poučeval učence vseh treh občin, in sicer je bila šola enorazrednica do leta 1882, nato pa dvorazrednica v najetem prostoru Matjaža Serša (do 1886) in Janeza Poredoša (do 1890).¹¹¹ Kocuvan sprva ni imel plače. Starši so mu ob vpisu otroka v šolo v začetku leta plačali »pri vpisovanju 1.50 fl.–3K«, od občine pa je dobil »prosto stanovanje, drva in žito«. Leta 1866 je dobil »še od občine zemljo v hasnovanje«, ki so jo njegovi nasledniki lahko uporabljali do leta 1920 (Gaberc 1929). Po Kocuvanovi smrti so najprej Dokležani (1889) nato pa še Meličani (1893) postavili svoji šoli, leta 1890 pa so šoli v Ižakovcih prizidali »prednji del šolskega poslopja« in tako pridobili prostor za drugi

¹⁰⁸ V petdesetih letih 19. stoletja je bila prva šola v Avstro-Ogrski monarhiji židovska v Lendavi (1850); prekmurski kraji, ki so takrat dobili katoliške šole: Kapca (1850), Gornji Lakoš (1850), Krog (1853), Ižakovci (1855), Srednja Bistrica (1855), Gomilica (1857), Odranci (1857) in Fikšinci (1859); evangeličanska šola v Moravcih (1855) (Kokolj, Horvat 1977: 145). Leta 1874 je bilo v Prekmurju že 22 slovenskih šol, med njimi je navedena tudi ižakovska (IŠO 1874: 137).

¹⁰⁹ Podatke mi je posredoval kustos Šolskega muzeja Slovenije dr. Branko Šuštar.

¹¹⁰ Podatki o šoli po drugi svetovni vojni so navedeni v Kokolj, Horvat (1977: 453).

¹¹¹ Zelko (1881: 260) navaja, da je učitelj Kocuvan imel leta 1880 v ižakovski šoli 187 učencev.

razred in učiteljevo trisobno stanovanje (ŠL 1928; Sreš 1939). Sreš (1939) iz Šolske kronike povzema, da je za šolo skrbel »šolski stolec«, tj. šolski odbor, »ki je obstajal iz občinskih poglavarjev v vsakokratnim župnikom, kot predstavnikom cerkve«. Iz njegovega poročila je razvidno, da so sprva bili učne knjige in učni jezik slovenski. Že v času Kocuvana so imeli učenci na izakovski šoli vsako leto »javni izpiti pred celokupnim šolskim odborom«. Udeležili so se ga lahko starši, »n/ajboljši učenci so bili nagrajeni z denarnimi nagradami in knjigami« (Sreš 1939: 1).

Eötvösevev zakon o organizaciji osnovnega pouka je na Madžarskem leta 1868 na novo organiziral pouk v Prekmurju, tako da je uvedel obvezno devetletno osnovno šolanje, spodbujal ustanavljanje občinskih šol in postopno laizacijo osnovnošolskega izobraževanja. Pomembno je bilo, da je predpisoval pouk v materinščini – v pokrajini med Muro in Rabo je bila slovenščina tako zakonsko določen učni jezik. Prvi učni načrt, ki ga je septembra 1869 pripravil Eötvös (Kokolj, Horvat 1977: 167), je za enooddelčne šole ob verouku, slovenskem jeziku/materinščini (stvarni pouk, slovnica, govorno in pisno izražanje, branje¹¹²), računanju, prirodopisu, petju, risanju in telovadbi predvideval še poučevanje zgodovinskih predmetov, tj. ob zemljepisu tudi zgodovino in državljanske pravice.

Kocuvan je v šolskem letu 1879/80 začel pisati domoznanski učbenik *Domovina, ország (držáva), pravice i dlužnosti purgarov* kot pripomoček pri pouku zgodovine. Takrat pa je Eötvösevev šolski zakon XXXVIII-1868 zamenjal Trefetov zakon XVIII-1879, ki je tudi uradno uzakonil Trefetov učni načrt iz leta 1877, po katerem je bila iz predmetnika umaknjena materinščina, pouk pa je moral potekati v madžarščini. To je bil najbrž vzrok, da Kocuvan ni mogel (smel) nadaljevati začetega dela in je njegov slovenski domoznanski učbenik ostal rokopisni torzo. »Slovenci smo v preteklosti živeli v delih držav, v katerih smo imeli podrejen in nepriznan nacionalni status, podobno kot nekateri drugi srednjeevropski narodi. Pisanje v slovenščini je pomenilo odločitev za »položaj drugega, kar je pomenilo manjvrednega in intelektualno nezadostnega« (Borovnik 2020: 134).

¹¹² O pomenu branja za pismenost in razvoj sporazumevanja otrok prim. rezultate ankete (Haramija 2019: 36).

Prepis rokopisa *Domovina, ország (deržáva), pravice i dúžnosti purgarov. 187⁹/80. Koczuván Bertalan, učitelj*

1.

Í. Domovina.

Deržavni prostor zevsejmi na njem stojječimi stanovníki, ki, če ravno rázložni jezik, vero i národnost imajo, zove se domovina, i vsi té ljudjé so purgari one domovine.

Náš dom. (dodan je nečitljiv pripis s tujo roko)

Ono mesto, na šterom smo se narôdili, je náš dom. Tú smo vzibeli spali, tu so nas naši roditelji gor shranili, cvele so nam prve rôže i prepévale ljube ftice. Še ftica zna i ljubi svojo gnjezdó, kak bi le človek mogel pozabiti svoj prisrčni rojstni kraj! – Ország, (dežela) v šterem je náš rojstni kraj, imenuje se náš materni ország (naša drága domovina). Kak sé zove nas materin ország? – (Te odgovor napišejo ucenci.)

Pôleg naše hiše so tudi druge hiše, kajti ljudje nestanjujejo radi samí.

2.

Po takšem so nastanile sôsedne hiše i po čási céle občine, ki jim právimo vároš ali vés. –

Občina.

Vsi stanovníki edne občine vkup napravíjo edno društvo; té vsi majo svoje dúžnosti i pravice.

Da je v občini réd i zložnost, i da vsakša kotriga svoje dúžnosti zvésto spuni, potrebno je vnjoj takših peršon, štere v iméni vséh občinárov na vse tó skrb nosijo. Té peršone so rihtar i eskütje (priséžniki). Oni priséžejo na Bogá, da véstno i postávno hčéjo skrbeti za občine na hasek i dobro.; pa tudi kaštigajo i kaštigati dajo one, šteri so nerédni, nemirni, i ki nespuni svojih dužnosti.

Pokoren občinár povišuje občine

3.

hasek, nepokoren pa izpodkaplje onoga i dela nemír v občini, popáči tudi dobre z svojim lagódnim činénjem (pélđoj), i je vrejden kaštige.

Takši réd mora biti v vsakši družini, v šóli i tudi v országi! –

Kaj je pa duhovna občina?

Duhovna občina je návadno več občin vkup združenih, pod voditeljstvom duhovnega pastira tak zvanega gospon plébánoša; i to združenje imenuje se fara.

Pravice i dužnosti gospon Plebanoša so:

1. – Po nedelaj i svétkih svojim vernim sv. mašo služiti, predgo, večérašnjo pobožnost i krstčanski navuk priskrbeti, i one, šteri v hišni zakon stopijo, v krstčanski veri poučiti.

2. – Vernim svojim sv. sakramente deliti.

4.

3. betéžne trôštati, i neváрно betežni dušno hrano na pót vekivečnosti prinesti.

4. nemír i svajo med omoženimi odvracati. Če bi jim to ne bilo mogóčno včiniti, so dužni ono djánje višišoj duhovnoj oblásti napré položiti.

5. gospon Plebanos oskrbujejo cérkvene knjige, iz šterih davajo povervane liste i d.

6. kakti direktor katoličánskíh šol i predsédnik (elnök) šolnoga stolca (iskolaszék) so zavézani krstčanske vere navuk, gojitbo i napreduvanje drugih potrebnih znanost dece na skrbi imeti, šole večkrat pohoditi i vse odvrnoti, kajkoli bi

5.

onim skôditi znalo. Pôleg tega pa tak ravnati, da se zadostuje šolskoj postávi.

Vu dopunjavánji vseh imenuváníh dužnostih podpíra nih gospon kaplan, i vu napredávánji včenja, šole vučitelj.

Dužnosti fárnikov do svojega gospon Plebanoša.

Da so gospon Plebanos velki dobrotník svojih fárnikov i telikajše njihov duševen oča, za-tegavolo so fárniki dužni njih spoštovati, jih bógati, njih lépe navuke radovolno gorjemati, pobožno i pametno živeti, jim odločene dohòdke pravično dati, pa pri cèrkvi doprnesti, kaj ona poterbuje.

Ravno tak je občina dužna

6.

Tudi za šòlo skrbeti, kde se one deca vči, gojí i žlahti, naj izrastéjo z njé mòdri i dobri ljudjé. K temu pa je potrébno, da roditelji podpírajó vu vsem dobrem svojega vučitelja; pa pred svojoj decoj vsigdár dostojno od njega govorijo. –

Le tam, kde roditelji svojega vučitelja ljubijo, je mogòčno kaj hasniti. Samo tam more on ete gingave i še celó malo za dobro pripravne mladike z vejkami žlahtnega sada vcepiti, da enkrat dober sad prinášajo.

O, da bi vsi krstčánski roditelji tak včinili, kak lejpi hasek bi tedaj oní iz šòle dóbili, i njihova deca bi je ešče v mrzlem gròbi blagoslávljala.

7.

II. Ország (držánje).

Da hišno društvo réd, mír i zložnost obdrží i v dobrem napreduje, potrebno je, da oča, kakti gláva onoga društva njé ravna. Ešče bole potreben je ravnitel v ednem országi, šteri njega ravna, za kotrige toga velkoga društva postáve (törvéne) rédi i na spunjávanje onih tudi skrb nosi.

Takšo velko društvo, šteroga posebne kotrige pod voditeljstvom tistoga ednoga poglavára stojijo i pod ednákimí postávami živijo, napravi eden ország (držánje). (navaja vír) Etak-ših országov mamó v Evropi več, naimre: nemški, angležki, francozki, spanjòlski i d. v. Vogrsko je tudi taki ország, šteri s svojimi bratovskimi országi vogrsko držánje napravi.

8.

III. Orszácski prostor.

Prostor, šteroga edno pod tistim ednim ravniteljstvom, pod tistimi ednimi postávami živòčo društvo obséže, imenuje se orszácski prostor.

Vogerskoga držánja prostor napravíjo: 1. Vogrsko z Erdelskim;

2. Hervatsko, Slavonsko i Dalmatsko.

3. Zámorsko (réka) i vojniška meja.

Zvan Vògrov, šteri ete prostor obsédajo, najdemo še tu: Nemce, Slavonce, Ruméne, Ruthéne, Lahe, Hervate i Slovence, ki vsi so purgari toga držánja. Té so na stráni Vògrov pomágali neprijateljje obládati, mír i svobodo tomi országi spraviti i one imenitne bojne biti, od šterih je naša zgodovina tak obilna. Skupno so krv prelévali i zvésto vkup držáli vu veselji i žalosti. Zdaj je naj-

9.

svetéjša náloga vséh téh, da skòz zložnost i stálno delanje domovini srečo i slávo sprájjo.

IV. Deržávna oblást.

Na gor držánje réda, míra i zložnosti društva i na onoga blagostánje je na vrhi držánja stojéčo poglavárstvo z najvejšoj deržávnoj oblástjój nadeljeno.

Ta velka deržávna oblást ma dvojno delovávanje, postávodávano (Legislative) i izvršávano (Exekutive).

Ali ta velka oblast se ne zršavlje v séh deržánjah na enáko fórho. Zategadél razločújemo večfélno vladárstvo: Kde jih več skup najvišjo deržávno oblast izvršávlje, tam je národna vláda (republična). Takša je v Evropi Švicarska i v nôvem vrejmeni gratana Francoška. Najjimenitnejšo republiko napravíjo z jedinjene deržave severne Amerike.

10.

Kde deržávno oblast edna sama peršona zršavlje, tam je neobgrajena vládanja fórho (monarhična).

Skoro vse Evropejne deržave so takše monarhije.

Monarhična vládanja fórho ma pa lé več rázredov (rázločkov).

Kde to velko deržávno oblast zvršavajôča peršona pôleg svoje vôle izpelávlje, brez vse pravice, ka bi što smeo zmes gúčati, tam je samovolna vládanja forma (absolutistična). Takšo ma ruska deržava.

Kde pa najvišjo deržávno oblast če ravno edna sama peršona zvršávlje, pa je zavézana pri večih ktemu pooblastenih peršonah si tanáč jemati i njih dovoljenje zadobiti, je sestávna (konstitucionalna).

Pa celó konstitucionalna vládanja fórho je večfélna. Če samo nekteri prednjejši stáni národa do vláde országa pravico imajo, imenu-

11.

jemo takšo vládo plemenitašno nemešno (aristokratično); ce pa cejli národ do vládanja pravico ima, te takšo vládo imenujemo purgarsko (demokratično).

Ta slédnja ládavna fórho stojí na podlagi zástopnoga ljudstva. Ta obstóji v tom, ka deržave purgari v odločenem vrejmeni slobodno i po svojoj meri takše peršone volijo, štere se v iméni národa zberéjo i kakti zástopniki onoga nad izgotávljajôčimi postávami se pogovárjajo i na tó pázijo, da se ove postáve tudi istinsko zvršávljejo. Na tó fórho tudi volijo vláde čestníke (gospodsko)

Sestáva (zložba), svoboda

Ona šuma, štera se iz določenih postáv monarhične ládanja fórho spostávnoj močjoj navkúp z navádami zadobí imenujemo sestávo.

Podlago vogrskoj sestávi (v gotici zapis) (na)rédi ona krvna zavéza, štero so naši glasoviti preddedje tedaj sklenoli,

12.

Kda so se na tó velko delo podáli (zevzéli), ka bi si stálno domovino napravili, pôleg šteroga so Árpáda za svojega voditelja izvólili.

Ta krvna zavéza obséze sledéčih 5 dolóčkov (Bestimmungen):

1. Dokler iz Árpádove hiše možki rod dolnespomerje, se le iz onoga sredine ma voj národi dáviti (voliti).

2. Kaj se občínsko správi, od tistoga vživanja nihče ne smé proč sklénjen biti.

3. Oni, ki so Árpáda iz slobodne vôle za svojega gospôda i voja volili, ne sméjo niti oni, niti njihova deca iz vojevoga tanáča vládanja sklenjeni gratati.

4. Če bi što voji nezvésti grátali med njim i njegovim rodóm zmôto napravil, more se njegova krv točiti.

5. Če eden iz vojevoga roda ali eden iz med ovih poglavárovo to priségo vtrgne, vsúznost spádne.

13.

Na gor postávljenost ete določenosti so si sedméri koreníčni glavári ofnali na rokah edno žilo i so točili krv veden pehár na példo, ka tudi onoga krv more prelejána biti, ki bi tó zavézo prelómil. Od tega shája tudi imé krvnasestáva. Na toj podlagi stojí prék jezero

lét naša národna sestáva močna i slobodna če glih je vrémen, omika i napreduvánje ono povékšalo, razvílo i poboljšalo, podlaga je ešče dnes tista, kak je bila pred jezero létih. Kadar je pòd svétim Štefanom vogrski narod bil vzéti vu krilo sv. materé cérkve i pápa Silvester II. tomi sv. králji koròno i apoštolski križec poslal, je navkup svetomi Štefani toga národa apoštoli, takše cérkvene pravice podéлил, kakšnih nobeden drugi vládár nima. Potóm je vogrska sestáva zlo pomnožena grátala.

14.

Pod ravnanjom Andrása *Ilgoga* leta 1222 je ono imenitno pismo naprávljeno, (die goldene Bülle V gotici)) pôleg šteroga je králjeska môč postávno oslábela, razvízdani velikáši vkròteni i postávne pravice pròstih plemenitášov zagotovljene.

Leta 1687 pod vládárstvom Leopolda *Ivoga* je namesto prvlješnje slobodne králjeske volitbe trònoška nástopnost (die Kronfolge) na možke nasledníke osnována, i pod Károl *IIIjim* (1723) je ona osnovnost po »pragmatični sankcii«*tudi na ženskino linio razpelana grátala. Najvékšo popolnost je národna sestáva dobíla leta 1848 vimenitnoj orszácskoj séji (gyülési) i to: Do onoga vrejmena so samo plemenitáši vžívali sestávne (gotica) pravice, néplemenitim (pròstim) je bilo ono vžívanje prepovédano. –*

15.

Pòladelavni podložanci so bilí vsøj vòli svoje gospodé prekdáni i so živeli v tak žalostnem robstvu, ka so včási celó svoje sloboščine zgubili i so brez dopuščenjá gospode ne smeli lastívno zemljo zapustiti, od štere so mogli ròboto (gospočinu) i desetino služiti. Obertega je bil plemeníski stán oslobodjen od dáče. Le pròsti stán je mogel nositi ves ter orszácski. Stém, 48. leta na orszácskem gyülési dánem oznanjili onih globoko cenjenih podlòg svobode, enákosti i vbratšenosti, v šterom so tudi vsi občinski teri zadržani, se je onoj svétoj istini zadostilo (zadosti včínilo) po šteroj vsakši púrgar ete domovine v meri do svojega ládanja (premoženja) na sestávnih pravicah i dužnostih országa en določeni dél imá.

Pod slobodnoj sestávnoj razmimo mi pravico do ravnanja orszácskih dugovánj vsém kotrigam toga národa.

Skim v vèčem broji i vekšoj meri

16.

se púrgari ednoga držánja té pravice vdeléžijo, (za talnike včínijo) s tém vékša je slobodna sestáva njihova.

Zložena sestávna sloboda naše dráge domovine, štero je krvna zavéza nastávila i zláto pismo (die goldene Bülle gotica) potrdilo, je leta 1848 sledi v orszácskih sejah (gyülésih) 1865 i 1868 povékšana grátala, tak, da je zdaj vládna forma (náčin) ljudstvo zástopna. Potom je Vogrsko podignjeno na naj slobodnejše Evropejske držáve.

Nadomestčenjé slobodne sestáve je púrgarov sloboda, štera vtom stójí, ka má vsakši púrgar pravico, vse ono včíniti, pokóm on ali svojemi bližnjemi, niti deržávi v njihovih pravicah ne smé škòditi.

Sloboda je púrgara najdragši kinč. Ona je močno orožjé, dobroto,

17.

i srečo deržávam i njihovim stanovníkom vékšati. Kak se sme edna ojstra skér zavupati le priličnoj i poštenoj ròki ednoga delavca, nevedno dejte bi se samó vrazilo i lagoden človek bi jo obračal celó knevarnim dugovánjam, rávno tak se tudi to ojstro orožje »sloboda« *le smé od čednih, véstnih i lèpoga oponašanja púrgarov za istinsko dobro naše domovine i za osrečenjé njénih stanovníkov nucati.*

Naše dráge domovine gláva ali prvi ravnitelj je svetli kralj z iménom: Ferencz Josef, steri je leta 1867 junia 8. v Buda-Pesti slovestno korônani za králja vogrskega bil. Bog ga naj nam dolgo lét zdravoga obdrží!

Íggi dél dale. . .

Neošteev. (18.)

I.

Íggi dél. Púrgarov pravice i dužnosti.

Orszacske postáve (törvén) vrédijo pravice i dúžnosti púrgarov.

Kaj po téh včiniti dopuščeno je, to spáda k purgaskim pravicam. Kaj pa mi včiniti moremo, tó so nás púrgarov dúžnosti.

V slobodnem országi pa le tedaj réd, mír i zložnost zamore obstáti, duševno i telovno dobro materinskega országa napredovati, če vsakši púrgar svoje pravice i dúžnosti pozna i slédnje tudi spuni.

K spoznanji purgarskih pravíc i dužnosti k zvéstomi dopunjavánji onih vodi odraščene púrgare patriočna odgodba, štero zvršávati šola v svojoj visoko nálogo čtėje.

V tóm písmi se tolmácijo pravice i dužnosti púrgarov.

Neošteev. (19.)

ÍI. Orszácski púrgari.

Vsakši mož, šteri se v materinskem országi narodí i 24. leto svoje starosti nazáj dene ali dokonča, je velkolétni orszácski púrgar ali deržávni purgar.

Ki svojim púrgarskim pravicam ne odpové, ali komi so né po postávi odvzéte, ostáne še tudi tedaj vogrskega országa púrgar, če menje ali več vrémena zvun országa živé.

Še njegova deca, štera se zvunskem országi narodijo so vogrski púrgari.

Ženske so le te punolétne, če v hišni zákon stópijo.

Tihinci i doseljenci, ki so na Vogrskem ostali, ešče le zane keliko let tó částno imé »deržávni púrgar« i na tó imé zavézane pravice dobíjo.

Malolétni purgari so né slobodni purgarskih pravíc zvršávati.

Deržávnih purgarov rázredi.

Pred 1848mim letom so deržávni purgari razdeljeni bili v nemeške i prôste.

Neošteev. (20.)

V nemeški rázred so spádali velki nemešnjáki, magnati (velki čestniki) i takzváni máli nemešnjáki.

Národne pravice zvršavanje (popravi prvotno je: zvršavati) je bilo nemešnjákov.

Imenitna orszácska seja leta 1848 je prekupicnola ločívni zid med ovimi rázredi i je oznánila vednáke pravice.

Zategavolo zdaj razločujemo gledóč kaj se purgarskih pravíc i dužnost dostája samo dva rázreda: občinske purgare i poglaváre. (popravi: prvotno je poglaváre z dvema á, prvega prečrta)

Prvi del.

Glávne pravice i dužnosti purgarov.

1. Vsakši orszácski purgar ma pravico, v šterem koli kráji országa si lastivnost spraviti i ládati, naj si ma imé kakšno koder.

To lastivnost zagovárjati je dúžnost deržáve.

2. On ma tao po slobodnem glasovánji

Neošteev. (21.)

pri volitbah za gordržánje družbenoga réda k temu odebránih poglavárov.

Če ma potrěbne znanosti, je celo sám za volitbo goden.

3. Po zršávanji svoje volitbene pravice pri volitbah orszacskih vzeme tao na postavdávánji.

Od vžívanja volitbene pravice so pročzaprejtí:

1. Vsi maloletni;
2. ženske, čerávno so punolétne;
3. v zavézanój (popravi, prej zvavézanój) (pravdenoj) službi stoječi vojaki;
4. oni, ki nemajo duševne izobraženosti ali zadosta premožénja zagovljenoga próti nite jemánji.

5. oni, ki so zavolo hudodelstva zapréti ali ki stojijo v kriminalnoj preiskavi.

Neostávljene dužnosti vsakšega deržávnege purgara so:

1. Nespremenjena zvestôča i podana pokornost próti králji, próti posveče-

Neošteev. (22.)

nim njegovim postávam i téh zvršenikov (postavo zvršavavci).

2. Vsakšega deržávnege purgara dužnost je, dobro materinskoga országa (dodana ta beseda) vékšati i pôleg môči svoje zagovárjati; k temu spada v prvem rédu spunjenost pravdeno osnovne vojaške dužnosti, tedaj takša volitev, po šteroj je purgar v stán postávljen, pôleg svojega dobroga tudi ono országi (prvotno országa) pomagati. správljati.

Tudi včéle netrpíjo vtraglivca v svojem kôši.

3. Je dužnost vsakšega purgara, ono dačo, štera je njemi naložena za potrebôčo országa, varmegyie i obcsine, zvésto i brezi prôtistavljena pláčati.

4. Je vsakíšega purgara dužnost, za pravdeno naprejpisano včenjé svoje decé skrbeti. On je zavézani ono ali sam, ali

Neošteev. (23.)

pa vobčinskih šólah gojiti i očiti dati.

5. Pravica volitve spáda telikájše k purgarskim dužnostam. Na tó gledôč pázi vsakši rédni i spametni purgar, da nítanjé ne dobi mesta. On se nedá od volenoga po prenapnjenom (popravi prvotno prenapnjenomi) obétanji pregučati, nego po najbolšem prepričanju svojem onomi da glas, šteri je njemi znani kakti pravičen môž, ali ki je njemu priporočeni za takšega od drugih rédnih môžov. Je té pravice v svojem časi né vdediti, je, če ravno né grešno, pa ~~vsakojačno~~ denok je néspravičano zamudénje.

I. Šolno poglárarstvo.

Šole so ali verske ali ali pa občinske, brezi rázločka vere.

Direktor (nadpisano vstavljeno igazgató) katoličanskih šól so gospon plébánoš. Njihovi čestniki so: školnicje, nadvučitelji podvučitelji i pomočniki. Šolski stolec (az iskolaszék) je v prvem rédi šolno poglárarstvo.

Neošteev. (24.)

II. Šolnoga poglárarstva pravice i náloga

Od gospon plébanošovih pravic i dužnost smo že čuli. Zdaj (prečrtano: le) še nam ostáne le tó naznamnati, ka vse tisto štero se šole dotiče, ali zhája od svetskih ali cěrkvene gosposdske, na gospon plébánoša se more dávatí, ki so zavézani ona izpelati.

Nadvučitelji i farni školnici majo pravico ono pláčo vžívatí, štera je prikapčena knjihovoj službi.

Denok so zavézani:

1. One návuke, šteri so po šolnoj postávi osnovani, razúmno i dobro i marljivo (jederno) včítí.

2. Iménik v šòlo zavézane i šòle néobiskávajoče decé direktori notridati, naj se šolnepostáve §. 4^{mi} veljávnost správi, šteri tak veli: roditelji, sirotinski očevje ali rokodelski meštri, ki svojo njim zavupano (popravi: zapupano)

Neošteev. (25.)

Šolno deco od rédnega šòle (vstavi to besedo) obískávanja zadržavlejo, so prvič na svojo dúžnost se pazlivo včiniti ali njé na tò opomenòti.

Če pa bi opomémba brez haska ostala, te se krívi kaštigajo oprvim s 50^{timi} krajcari, obdru-gim z 1 fl., obrétjim z 2 fl. ob štrtim z štirimi rainški, šteri pejzezi v šolno kasso tečéjo. Na správi denok ta četvéra kaštiga réda, te more šolnistolec ovo dugovánje višišoj šolnoj oblásti nazvejstíti, i ta tedaj skrbi za tó, ka se onomi od šòle zadržánomi deteti posebni tútor (oskrbník) dene (prvotno, a prečrtano: správi).

3. Je fární školnik dúžen pri božjoj službi i pri sprévodih oprávljati. One pravice i dúžnosti imajo tudi podvučitelji i pomočnicje.

Vučítelov nastáva je do smrti. Le tedaj zgubijo svojo službo, če so preveč nemarni v svojih dúžnostih, ali če se njim lagodno oponášanje ali hudodelstvo posvedoči. Pa ešče vse tò potrebúje

Neošteev. (26.)

od ministra návuka sòda i jákosti (potrdjenosti).

Ílji dél. Rázložna oblast

Zunanja zgradba rokopisa¹¹³

Kocuvanov rokopis obsega naslovno stran, prazen notranji list, šestindvajset strani besedila in na koncu še štiri prazne strani. Štirivrstična »naslovni-ca« ima sredinsko poravnan naslov v dveh vrsticah, in sicer je prvotnemu *Domovina, ország (deržáva) i dúžnosti purgarov* vrinjen pred veznikom *i* še samostalnik *pravice*; v tretji vrstici pod glavnim naslovom je prav tako sredinsko poravnana letnica (1879/80); v četrti vrstici je z desnim robom poravnan avtor (*Koczuván Bertalan*) in pod črto prav tako desno poravnan še njegov poklic (*ucsitelj*):

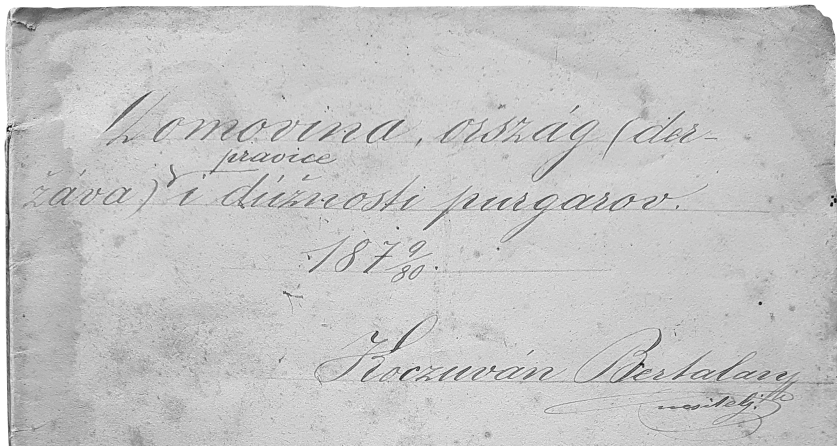
Domovina, ország (deržá-
va) *pravice* i dúžnosti purgarov.

187⁹/₈₀

Koczuván Bertalan

ucsitelj

¹¹³ Prim. opis rokopisnega gradiva (562 prekmurskih pridig iz začetka 20. stoletja), ki ga je pripravila Nina Zver (Horvat 2020: 51) in analizo jezika črenšovskega kaplana in martjanskega župnika Jožefa Horvata. Nina Zver pripravlja tudi elektronsko izdajo diplomatičnega prepisa pridig.

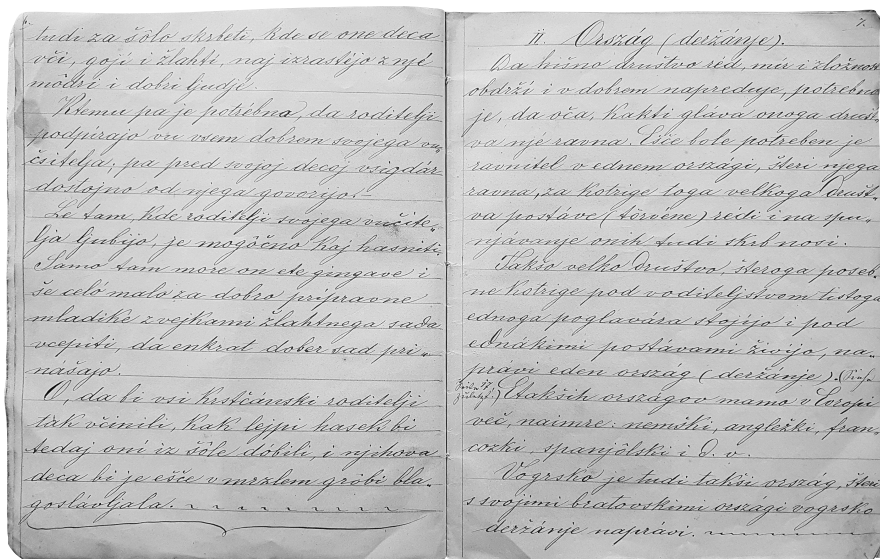
Slika 32: Naslovnica Kocuvanovega rokopisa (izrez).

Brezčrtne pole papirja (format 170 x 210) so šivane v »zvezek«; Kocuvan je vanj včrtal levi rob (3 do 7 mm) in vrstice (19 do 24 na stran). Pisal je s peresnikom, in sicer s tinto modre (strani 1 do 7, mednaslovi in napoved drugega dela, tj. zadnjih osem vrstic na strani 17, in ves drugi del rokopisa, tj. neoštevilčene strani od 18 do 26) in črne barve (strani 8 do 17, in sicer prvih trinajst vrstic na strani 17).

Nedokončani rokopis ima dve poglavji in napoved tretjega. Prvo (neimenovano) poglavje obsega sedemnajst desno zgoraj oštevilčenih strani, sledi mu še devet neoštevilčenih strani drugega poglavja (*Ílgi dél*) in naslov tretjega poglavja (*Ílji dél*).

Prvo poglavje grafično ni posebno označeno in je razdeljeno na štiri podpoglavja. Začne se s podpoglavjem *Í. Domovina*, ki se še dodatno členi na dve enoti *Náš dom* in *Občina*, sledijo pa še podpoglavja *ÍÍ. Ország (držánje)*, *ÍÍÍ. Orszácski prostor* in *ÍV. Deržávna oblást*, ki ima še samostojni razdelek *Sestáva (zložba)*, *svoboda (ustava)*.

Drugo poglavje se imenuje *Ílgi dél* in je prav tako razdeljeno na več podpoglavij. Členitev ni najbolj pregledna. Podpoglavju *Í. Purgarov pravice i dužnosti* sledi podpoglavje *ÍÍ. Orszácski purgari*, ki se še dodatno členi na neoštevilčeno enoto *Deržávni purgarov rázredi* in *Prvi del* z deloma ponovljenim podnaslovom tega podpoglavja *Glavne pravice i dužnosti purgarov*. Temu delu besedila sledi sedemvrstično podpoglavje, ki pa ni pričakovano številčeno (*ÍÍÍ.*), ampak je podnaslovljeno *Í. Šolno poglávarstvo*, drugo poglavje rokopisa pa se zaključí s (četrtnim) podpoglavjem *ÍÍ. Šolnoga poglávarstva pravice i náloga*.

Slika 33: 6. in 7. stran Kocuvanovega rokopisa.

Zdi se, kot da je bil Kocuvanov prvotni namen napisati domoznanski učbenik z vprašanji in odgovori po ustaljeni katekizemski rabi. Na prvi strani rokopisa poenostavljeno predstavi rojstni kraj z najznačilnejšimi spremnimi pojavi (*naš dom, rojstni kraj, ország/domovina*), sledi pa vprašanje: »Kak se zove nas materin ország?« V oklepaju je nato dodal navodilo (*Té odgovor napišejo ucenci*), ki kaže, da je domovinsko vzgojo verjetno nameraval povezovati z vajami lepopisja. Tudi v nadaljevanju še ostaja pri vprašanjih in odgovorih. Vprašanje je podnaslov dela besedila, enopovedni ali krajši odstavčni odgovor nanj pa ubeseditveni način, s katerim še dodatno členi besedilo v podpoglavju:

Kaj je pa duhovna občina?

Duhovna občina je návadno več občin vkup združenih, pod voditeljstvom duhovnega pastira tak zvanega gospon plebánaša; i to združenje imenuje se fara. (Kocuvan 1879/80: 3)

Gre za »katekizemski« slogovni postopek, ki uči s pomočjo razlaganja. Takemu upovedovanju je podoben inačni izraz, ko je vprašalni stavek nadomeščen s samostalniškim polstavkom kot podnaslovom:

Dužnosti fárnikov do svojega gospon Plebanoša.

Da so gospon Plebanos velki dobronik svojih fárnikov i telikajše njihov duševen oča, zategavolo so fárniki dužni njih spoštovati, jih bôgati, njih lépe navuke radovolno

gorjemati, pobožno i pametno živeti, jim odločene dohódke pravično dati, pa pri cérkvi doprnesti, kaj ona poterbuje. (Kocuvan 1879/80: 5)

Različica je samostalniški besednozvezni naslov, ki uvaja novo podpoglavje, v katerem je razložen strokovni izraz iz naslova, dodana pa je še nazorna utemeljitev:

III. Orszácsi prostor.

Prostor, šteroga edno pod tistim ednim ravniteljstvom, pod tistimi ednimi postávami živôčo društvo obséze, imenúje se orszácsi prostor.

Vogerskoga deržanja prostor napravijo: 1. Vogrsko z Erdelskim;

2. Hervatsko, Slavonsko i Dalmatsko.

3. Zámorsko (réka) i vojniška meja.

Zvan Vôgrov, šteri ete prostor obsédajo, najdemo še tu: Nemce, Slavonce, Ruméne, Ruthéne, Lahe, Hervate i Slovence, ki vsi so purgari toga deržanja. (Kocuvan 1879/80: 8)

Kocuvan je v nadaljevanju rokopisa izbiral tudi drugačne slogovne stopke. Namesto vprašanja je predstavil trditev, nato pa jo je utemeljil z naštevanjem dokazov, ki odstavčno členijo besedilo; alinejne odstavke je številčil:

Podlago vogrskoj sestávi (Verfassung) narédi ona krvna zavéza, štero so naši glasoviti preddedje tedaj sklenoli, kda so se na tó velko delo podáli (zevzéli), ka bi si stálno domovino napravili, pôleg šteroga so Árpáda za svojega voditelja izvôlili.

Ta krvna zavéza obséze sledécih 5 dolóčkov (Bestimmungen):

1. Dokler iz Árpádove hiše možki rod dolnespomerje, se le iz onoga sredine ma voj národi dáviti (voliti).

2. Kaj se občinsko správi, od tistoga vživanja nihče ne smé proč sklénjen biti.

3. Oni, ki so Árpáda iz slobodne vôle za svojega gospôda i voja volili, ne sméjo niti oni, niti njihova deca iz vojevoga tanáča vládanja sklénjeni gratati.

4. Če bi što voji nezvésti grátali med njim i njegovim rodом zmôto napravil, more se njegova krv točiti.

5. Če eden iz vojevoga roda ali eden iz med ovih poglavárov to priségo vtrgne, vsúžnost spádne. (Kocuvan 1879/80: 12)

Pisava rokopisa

Kocuvanov domoznanski rokopis (najbrž je bil zamišljen tudi kot »učbenik«/zglede pri pouku lepopisja v izakovski šoli, je lepopis, ki se približuje slovenici. Fonemi /c/, /z/, /s/ in /č/, /ž/, /š/ so zapisani z grafemi ⟨c⟩, ⟨z⟩,

⟨s⟩ in ⟨č⟩, ⟨ž⟩, ⟨š⟩, madžarske različice imen, redke strokovne besede in madžarske besede pa v prekmurskem črkopisu (*cerkev, razred, Slovenec; občina, pobožnost, peršona : Ferencz, Jo'sef; ország, orszácsi; gyűlés, iskolaszék*). Po njem so v rokopisu ohranjeni tudi grafemi ⟨á⟩, ⟨é⟩, ⟨í⟩, ⟨ó⟩ in ⟨ü⟩, ki označujejo prekmurske (in madžarske) dolge samoglasnike (*rázred, réka, oskrbník, fôrma, púrgar; törvéne*). Likovna podoba teh grafičnih znakov je v Kocuvanovi »slovenici« ohranila del značilnosti tradicionalnega prekmurskega črkopisa in tako se pisava ni povsem radikalno spremenila. Šlo pa je le za vidni vtis in podobo, saj Kocuvan kot Neprekmurec ni poznal/obvladal razporeditve dolžin in je te znake enačil z mestom naglasa. Ni jasno, kako se je odločal za zapisovanje dolgih samoglasnikov, saj je ta črkovna znamenja zapisoval nedosledno in površno: *plebánoš/plébánoša/plebanoša; orszacsiki púrgar/orszácski purgar/orszácski púrga; Árpád* namesto *Arpád, zástopniki* namesto *zastópniki, varmegyie* namesto *vármegyie*; redko se je tudi popravljajl: *poglaváre* ← *pogláváre*. Madžarske besede je zapisoval s slovenskimi končnicami, kar kaže, da madžarščine (še) ni (dobro) poznal.¹¹⁴ *törvéne* namesto *törvények* 'postave, zakoni'; *gyűlési* namesto *a gyűlésen* 'na seji, sestanki'; zadnji primer kaže, da prav tako ni razlikoval med grafemoma ⟨ü⟩ in ⟨ű⟩.

Ob prevladujoči »slovenici« in redkem madžarskem črkopisu je v besedilu tudi nekaj rokopisne gotice, tj. pojasnil v oklepaju, ki razlagajo slovenski izraz z nemško ustreznico, npr.: *zláto pismo* (die goldene Bülle/die goldene Bülle), *sestáva* (Verfassung/Verfassung), *dolóček* (bestimmungen), ali pa se sklicuje na vire.

Popravki v besedilu

V rokopisu je nekaj popravkov napačno zapisanih besed: v *zavézanoj* ← *zvavézanoj* (prečrta *v*), *po prenapnjenom obétanji* ← *prenapnjenomi obétanji*, *országi pomagati* ← *országa pomagati* (prečrta *a* in nadpiše *i*), *zavupano* ← *zapupano* (prečrta *p* in nadpiše *v*) *dužnost je, dobro materinskoga országa vékšati dužnost je* ← *dužnost je, dobro materinskoga vékšati* (doda izpuščeni samostalni *országa*), *pa denok je néspravičano zamudénje* ← *pa vsakojačno* (prečrta) *je néspravičano zamudénje; ka se onomi od šóle zadržánomi deteti posebni tútor (oskrbník) dene* ←

¹¹⁴ Leta 1885 pa je dobil priznanje za poučevanje madžarskega jezika v slovenski izakovski šoli (Zelko 1981: 261).

(prvotno, a prečrtano: *správi*). *ka se onomi od šóle zadržánomi deteti posebni tútor (oskrbník) správi* (glagol *spravi* prečrta in ga zamenja z *dene*), *direktor izgatgató katoličanskih šól* ← *direktor katoličanskih šól* (vstavi madžarsko ustreznico; popravek s svinčnikom), *zdaj še nam ostáne* ← *zdaj (prečrta členek le) še nam ostáne*, *Šolno deco od rédnega ^{šóle} obískávanja zadržavlejo* ← *Šolno deco od rédnega obískávanja zadržavlejo* (vstavi samostalnik *šóle*).

Dodatne razlage besed

Pojasnil v oklepaju je več vrst, in sicer ob zgoraj naštetih še: (1) slovenska ustreznica (tudi dvojnica) madžarske besede: *orszá́g (dežela)*, *orszá́g (deržánje)*; (2) sopomenka: *naš materni orszá́g (naša drága domovina)*, *podáli (zevzéli)*, *néplemenitim (próstim)*; (3) prevzeta ustreznica (madžarizem) slovenske prekmurske besede: *z svojim lagodnim činénjem (példoj)*; (4) madžarska ustreznica (strokovne) slovenske besede: *predsédnik (elnök) šolnoga stolca (iskolaszék)*; (5) latinska ustreznica slovenske (strokovne) besede: *postávodávano (Legislative) i izvršávano (Exekutive)*; (6) strokovna ustreznica slovenske/prekmurske večbesedne novotvorbe: *národna vláda (republična)*, *neobgrajena vládanja fóрма (monarhična)*, *samovolna vládanja forma (absolutistična)*, *plemenitašna nemešna vlada (aristokratična)*, *purgarska vlada (demokratična)*; (7) prekmurska ustreznica slovenske/kranjske besede: *róбота (gospočina)*; (8) slovenska ustreznica prekmurski besedi: *ládanja (premoženja)*.

Jezikovne značilnosti rokopisa

Kocuvanov jezik je prepoznavno nadnarečen. Pisava slovenica je napovedala enotni slovenski knjižni jezik, ki se je oblikovala sredi 19. stoletja. Kocuvan je pripadal novemu valu mladih štajerskih izobražencev, ki so sprejeli novoslovenščino kot nujni predpogoj za narodnostno združitev in državotvornost Slovencev. Narodnostno vprašanje je dodobra spoznal v Ljutomeru, kamor je prišel leta 1854 za podučitelja (Slekovec 1898: 105) in kjer se je srečal z idejami, ki so v naslednjih letih spodbudile čitalniško in taborsko gibanje (Bošnjak 2022). Skupnega slovenskega knjižnega jezika se je navajal iz Bleiweisovih *Novic* (Jesenšek 2021a: 88) in časopisov, ki so začeli izhajati po letu 1848, jezikovne in kulturno-politične

razmere v Prekmurju pa je spoznaval pod »mentorstvom« beltinškega župnika Marka Žižka (Kokolj, Horvat 1977: 204–205), ki si je prizadeval za razvoj šolstva v pokrajini med Muro in Rabo, razširjal je slovensko misel ter spodbujal k branju slovenskih knjig (Škafar 1978a, Barbarič 1987, Smej 1995). Kocuvan je bil med letoma 1870 in 1877 med »ustanovniki« Maticе Slovenske, tako da je zelo dobro poznal prizadevanja za slovenski znanstveni jezik in literaturo. Zamisel za njegov (nedokončan) rokopisni učbenik *Domovina, ország (deržáva), pravice i dŕžnosti purgarov* (Kocuvan 1879/80) je izšla iz Matičinih prizadevanj za ustvarjanje narodne zavesti in pomembne narodotvorne vloge enotnega slovenskega knjižnega jezika. V ižakovski šoli si je skoraj petintrideset let prizadeval za izobraževanje otrok in razvit učni jezik, ki naj bo knjižno slovenski, kultiviran in nadnarečen – taka jezikovna omika se kaže tudi v njegovem rokopisnem domoznanskem učbeniku.

Glazoslovje

Kocuvan je obvladoval enotno slovensko knjižno normo. Sestav samoglasnikov in soglasnikov v njegovem rokopisnem delu ustreza pisanemu knjižnemu jeziku. Navzven ga določa slovenica, ki se le še rahlo spogleduje s prekmurico z (nedoslednim) označevanjem dolgih samoglasnikov *á, é, í, ó* in *ú* – ostrivec označuje mesto naglasa in/ali dolžino samoglasnika –, tako da z ostrivcem označuje samoglasnike, ki so nastali iz staro- in novocirkumflectiranih ali akutiranih samoglasnikov, neupoštevajoč kolikostno pravilo prekmurskih in prleških govorov, da naglas na dolgem zlogu določata prvotni in novi dolgi cirkumfleks ter novi dolgi akut (Zorko 1998: 212). Prekmurska dvoglasnika *-ou-* in *-ej-* (odraza za etimološki *o*, dolgi nosni *o* in dolgi *jat*; *-o:u-* in *-e:i-*), ki sta se ustalila pri Števanu Kŕzmiču (1771), sta se v prekmurskem črkopisu s Terplanovim tretjim natisom Kŕzmičevega *Nôvega Zákona* (1848) zapisovala kot *ô* in *e*; tako je v Kocuvanovem rokopisu ohranjen grafem ⟨*ô*⟩, *e* iz *jata* pa je praviloma zapisan kot dvoglasnik *-ej-*, oziroma ni naglasno označen (redke izjeme); grafem ⟨*é*⟩ označuje dolgi nosnik *ę*, etimološki dolgi *e* in dolgi polglasnik, ki se izgovarja kot dolgi ozki *e*: *môž, rôže, od šôle, za gospôda; zvršavajôča peršona; smo se narôdili, bôgati; mogôčno* : *v nôvem vrejmeni, dejte, pejnezi; lejpi hasek, cejli národ; zevsejmi; nazvejstiti, je vrejden, so pročzaprejti; cêle občine, šolski svet*; enkrat je zapisan celo grafem ⟨*ê*⟩: *lêpoga*.

Samoglasniški upad je redek, npr. ob zvočniku *l*, pri glagolu *hoteti* ali v vzglasju besed, npr.: *ta velka oblást, velko društvo; hčéjo; té vsi majo svoje dúžnosti i pravice*, vendar je običajnejša nereducirana oblika: *do vládanja pravico ima*.

Kocuvan šumevcem (nekajkrat) ni zapisal ločevalnega znamenja (kljukica na *š* in *č*) in jih je tako »izenačil« s sičniki; verjetno gre bolj za površnost kot za nepoznavanje slovenice: *skôditi nas materin ország, Plebanos* (pogosteje: *Plebanoš*), *persona* (pogosteje: *peršona*) – *Te odgovor napišejo ucenci*.

Za soglasniški sestav je značilnih nekaj odmikov od novoslovenščine. Pojavlja se protetični *v* pri samostalnikih *čitelj* in *čela*, samostalniku *Oger* in pridevniku *ogrski*: *vučitelj, nadvučitelji i podvučitelji; včéle; Voger, Vogrsko z Erdelskim, vogrski narod, vogrszko deržanje/vogerskoga deržanj*. Prisotna je premena *u*-ja pred nezvenečim šumevcem v zobnoustnični *v*, npr.: *včenje, vči, pláčo vživati*. Palatalni *lj* se ohranja po vzoru novoslovenščine, pojavlja pa se tudi nekaj primerov otrdele različice po vzoru prekmurskega jezika: *dovoljenje, ljudjé, ljudstvo, roditelji, zemlja, voditelja, vu vesélji, svetli kralj, nad izgotávljajóčimi postávami, blagoslávljala, marljivo; vtraglivca, pobolšalo, slobodne vôle, zategadél, izpelávlje, se pazlive včiniti*. Palatalni *nj* se ohranja, prisotna pa je tudi hiperkorektnost, npr.: *dugovánje, za osrečenjé njénih stanovnikov, k zvéstomi dopunjavánji, njegova deca; oznanjili*. Končni *-l* je po vzoru knjižne slovenščine ohranjen, le pri samostalniku moškega spola *tao -ala (tál; del, delež)*, ki je prevzet iz nemščine (prim. *Teil*), in pri deležniku moškega spola na *-l smeo (smeti, smem)*, je oslabil in prešel v *-o*, npr.: *on ma tao po slobodnem glasovánji; ka bi što smeo*. Soglasniški sklop *-šč-* je ohranjen, npr.: *dopuščenjá, sloboščine, ešče*, vendar *krstčánski navuk*. Sklop *pt* se na začetku besede olajša v *ft* (prehod nezvenečega ustničnega zapornika pred nezvenečim zobnim zapornikom v ustnični pripornik), npr. *ljube ftice*. Soglasniški sklop *kt* se prilikuje v *št*, npr. *šterem, šteri, što*. Ohranjene so soglasniške skupine *-plj-*, *mlj-* in *-vlj-*, npr.: *izpodkaplje, zemlja, državljan, blagoslávljala* – najpogostejša je skupnia *-vlj-/vl-*, in sicer se pri spreganju pogosto vrinja *-l*, npr.: *ki izpelávlje, zvršávljejo, zadržávljejo*. Osamljen je zapis parazitskega *-j-* v pridevniku *oster*: *ojstro orožje* in še nekatere posameznosti, tj. premeni *v* v *b* in *sk* v *ds*: *bojna, pri volitbah*, in soglasniški sklop *-ds-* v skupnem imenu *gospodska* ('oblast').

Samostalniki

Sklanjatveni vzorci¹¹⁵ samostalnikov moške, ženske in srednje sklanjatve sledijo knjižni normi in predpisom novoslovenščine, ohranjajo pa še nekaj značilnih prekmurskih oblik.

Samostalniki moškega spola, ki se jim osnova v imenovalniku ednine končuje na *-r*, ne podaljšujejo osnove z *-j-*, npr.: *občinárov*, *ovih poglavárov*, *vsakšega purgara*; samostalnik *mír* se sklanja po nepremičnem naglasnem tipu in ima v rodilniku končnico *-a*: *míra*. Iz nemščine prevzeti samostalnik *tao* ('delež', 'del') ima prvotni *-l* ohranjen v odvisnih sklonih (tála). Samostalnik *gospon* v besedni zvezi *gospon plebanoš* je nesklonljiv, npr.: *svojege gospon Plebanoša*, *od gospon plébanošovih pravic*, *na gospon plébánoša*. Preglas *o* v *e* ni prisoten: *plemenitášov*, *môžov*, *občinárov*, *poglavárov*, *púrgarov*. Dajalnik in mestnik ednine imata končnico *-i* iz *-u* (*-i* < *-ü* < *-u*): *svojemi bližnjemi*, *v mrzlem grôbi*, *v ednem országi*, *na vrhi*. Ohranjena sta dva primera *i*-jevskih samostalnikov moškega spola, ki imata v množini končnico *-je*: *školnicje*, *pomočnicje*. Kocuvan je ob narečni obliki *pomočnicje* zapisal tudi knjižno dvojnico *pomočniki*: *Njihovi čestniki so: školnicje, nadučitelji podučitelji i pomočniki*. (Kocuvan 1879/80: 23) – *One pravice i dúžnosti imajo tudi podučitelji i pomočnicje* (Kocuvan 1879/80: 25). Gre za drugo praslovensko palatalizacijo *k* preko *k'* (Ramovš 1952: 43) ali *t'* (Asbót 1912) v *c* pred nekdanjo *i*-jevsko končnico, ki je v imenovalniku množine prešla v končnico *-je* prevladujoče *o*-jevske sklanjatve, in je značilna za delujoče osebe. Kocuvan je to poznal iz domačega biserjanskega okolja pri Sv. Juriju ob Ščavnici in prleškega narečja ter prekmurskih govorov, kjer je v dolinskem narečju Ižakovec znana izgovorna različica *školnicje*, proti severu in na Goričkem pa *školnickje* [*školniccé*, *školnick'é*] (Škrabec 1995a, Zorko 2009: 360).

Samostalniki ženskega spola imajo v orodniku ednine končnico *-oj*, npr.: *z oblástjoj*, *pod sestávoj*; enako tudi skupno ime *deca*, npr.: *pred svojoj decoj*, ki se sklanja kot edninski samostalnik: *njihova deca*, *kde se one deca vči*, *šolno deco*. Ohranjen je soglasniški sklop *-tš-* pri novotvorbi *vbratšenost* (bratstvo). Samostalnik *nedelja* ima v mestniku množine prekmurski sklonski morfem *-aj* (*-aj* < *-ah*): *po nedelaj*.

Samostalniki srednjega spola imajo v dajalniku in mestniku ednine končnico *-i*: *od šóle zadržánomi deteti*, *po glasovánji*. Preglas *o* v *e* ni

¹¹⁵ Prim. Nikolovski, Ulčnik (2021).

dosledno upoštevan, npr.: *z svojim lagodnim činénjem, pod ravnanjom*. Samostalnik *vrémen* ('čas') je v imenovalniku prevzel končni *-n* iz odvisnih sklonov – sklanja se po ustaljenem vzorcu: *vrémen, vrémena*, ima pa še pisno različico: *v odločenem vrejmeni, do onoga vrejmena, v nôvem vrejmeni*.

Pridevniki

Pridevniki imajo določno in nedoločno obliko, ki se razlikujeta v imenovalniku (*-i : ∅*), svojilni pridevniki pa imajo le določno obliko. Kocuvan je še uporabljal določni člen: *ta velka deržána oblást*. Pridevniki ženskega spola imajo v dajalniku in mestniku končnico *-oj*; v dajalniški besedni zvezi ima njihova odnosnica končnico *-i*, v mestniški besedni zvezi pa se levi pridevniški prilastek ujema s samostalniško končnico *-jo* v jedru besedne zveze: *onoj svétoj istini, šolskoj postávi, višišoj duhovnoj oblásti, imenitnoj orszáckoj séji, priličnoj i poštenoj rôki; z najvekšoj deržávnoj oblástjoj, spostávnoj močjoj, pod slobodnoj sestávoj*. Kocuvan je pri pridevniški končnici *-ega/-oga* zapisal največ dvojnic. Zdi se, da se ni mogel odločiti med predlagano novo obliko *-oga*, ki je bila v novoslovenščino sprejeta iz prekmurskega knjižnega jezika in je živa v vseh prekmurskih narečji, in *-ega*, ki je kasneje prevladala v novoslovenščini: *šolnoga poglávarstva, družbenoga réda, vojevoga roda, tistoga ednoga poglavára, zdravoga obdrží, kotrige toga velkoga društva; materinskega országa, duhovnega pastira tak zvanega gospon plébánoša, za králja vogrskega, dužnosti vsakšega deržávnega purgara, vsakšega purgara dúžnost*. Neodločenost kaže tudi zapis besedne zveze, v kateri je jedro posamostaljeni pridevnik – odnosnica ima končnico *-oga*, levi prilastek pa *-ega*: *pôleg svojega dobroga*. Stopnjevanje z obrazilom *-ši* ima podvojeno primerniško obliko: *višišoj duhovnoj oblásti*, in presežnik z nemehčanim *g* (**dražbjbjb*): *najdragši kinč*; regularna oblika: *najbolšem prepričanju*.

Zaimki

Osební zaimék *ona*, kazalni zaimék *te* in svojilni zaimék *svoj* imajo v mestniku ednine končnico *-oj*: *vnjoj, na toj podlagi po svojoj meri*.

Prekmurščina je najbolj vplivala na rabo in pogost kazalnih zaimkov. Najpogostejša je raba kazalnega zaimka *takši -a -o*: *takši réd, takša volitev*,

takšo veliko društvo, za takšega; predložna oblika kazalnega zaimka *te, ta, to* je pisana skupaj: *stém*; v rodilniku ednina ima končnico *-oga*: *toga národa apoštoli, purgari toga deržánja*, enako kot tudi različica *tisti -a -o*: *tistoga ednoga poglavára, od tistoga vžívánja*; v besedilu je tudi prekmurska različica *ov, ova, ovo*: *ove postáve, ovih poglavárov* in več drugih oblik za izražanje kazalnosti, npr. *ete, eta, ete* ('ta'): *ete določénosti, ete domovine, ete gingave*; kazalni zaimek *on, ona, ono*: *ona osnovnost, one deca, one pravice i dúžnosti, onoj svétoji istini*; samo enkrat so zapisani obliki *etakši* in *le te*, in sicer brez vezaja: *etakših országov mamó; ženske so le te punolétne*.

Prekmurski oziralni zaimki so samostalniška *što* ('kdor') in *ka* ('kar') ter pridevniški *šteri* ('kateri'): *če bi što voji nezvésti grátali; ka bi što smeo zmes gúčati; šteri ete prostor obsédajo*; vprašalnim zaimkov se lahko dodaja členica *koli*, ki se piše skupaj ali narazen, npr.: *kajkoli bi onim skódití znalo* ('karkoli'), *v šterem koli kráji* ('karemkoli').

Pogosto je zapisan vrstni zaimek *vsakši -a -e* ('vsak'): *vsakši mož, vsakši púrgar v vsakši družini*.

Nedoločni pridevniški zaimek je *ves, vsa, vse*: *v séh deržánjah*.

Števniki

Glavni števniki *eden, edna, edno*, npr.: *eden iz vojevoga roda, edno društvo, edna sama peršona*, v *ednem országi* se sklanja po pridevniški sklanjatvi (ne sme se enačiti z obliko *en, ena -o*, ki je nedoločni člen: *en določeni dél imá*). Glavni števniki *jezero* ('tisoč') je prevzet iz madžarščine: *prék jezero lét, pred jezero létih*. Glavni števniki je *štiri*, ločilni *četveri*, vrstilni števniki, npr.: *prvi del*, se loči od prislovov *oprvim* (*obdrugim, obrétjim, ob štrtim*), *prvič*, *te* in *denok* ter določnega člena *ta*:

Šolno deco od rédnega šóle obískávánja zadržavlejo, so *prvič* na svojo dúžnost se pazlive včiniti ali njé na tô opomenôti.

Če pa bi opomémba brez haska ostala, *te* se krívi kaštígajo *oprvim* s 50^{lmi} krajcari, *obdrugim* z 1 fl., *obtrétjim* z 2 fl. *ob štrtim* z *štirimi* rainški, šteri pejzezi v šolno kasso tečéjo.

Na správi *denok ta četvéra* kaštíga réda, *te* more šolnistolec ovo dugóvánje višíšoj šolnoj oblásti nazvejstíti. (Kocuvan 1879/80: 25).

Prislovi

Prislovi imajo praviloma novoslovensko glasoslovno-oblikoslovno podobo, med prekmurskimi oblikami pa izstopajo:

- (1) *ešče*: *Podlaga je ešče dnes tista, kak je bila* (izraža nadaljevanje – še danes je taka osnova, kot je bila nekoč), *i njihova deca bi je ešče v mrzlem grôbi blagoslâvljala* (poudarja pomen besede, na katero se nanaša – še v mrzlem grobu);
- (2) *te*: *Če pa bi opomémba brez haska ostala te se krívi kaštigajo* (potem);
- (3) *telikajše*: *Da so gospon Plebanos velki dobrotnik svojih fârníkov i telikajše njihov duševen oča* (in tudi);
- (4) *kde*: *Tudi za šôlo skrbeti, kde se one deca vči* (kjer);
- (5) *vsakojačno*: Prislov *vsakojačno* (vsekakor) je v besedilu prečrtan in zamenjan s prekmurskim veznikom *denok* (vendar), s katerim je Kocuvan zamenjal prvotno zapisan prislov: *če ravno né grešno, pa denok je néspravičano zamudénje*.

Odstop od novoslovenske knjižne norme je sklonljivi prislov lastnosti/kolikosti *večih* v razširjeni besedni zvezi: *zavézana pri večih ktemu poo-blastenih peršonah*.

Glagoli

Kocuvanova paradigmatika glagolskih oblik in vidskih dvojnic dobro posnema novoslovensko podobo glagola. Ohranja nekaj prislovnoveznih glagolov: *gorjemati*, *notridati*, *dolnespomerje*. Glagoli II. vrste imajo ohranjeno panonsko medpono *-no-*: *odvrnoti*, *opomenôti*, *prekupicnola*, ob novoslovenski *-ni-*: *hasniti*, *činiti*. Podobno nihanje med novoslovensko in prekmursko morfemsko podobo glagola je pri glagolih VI. vrste, kjer se ob medponi *-ova-* pojavlja tudi *-uva-*: *spoštovati*, *napreduvati*.

Nikalnica je pisana skupaj z glagolom, ki ga zanika: *nestanujejo, nespuni, netrpij, se nedá, toda ne sme, ne dobi*.

Pisanje skupaj in narazen je nasploh nedosledno: *ljudje nestanujejo radi samí, nespuni svojih dužnosti, ne odpové; so pročzaprejeti, dolnespomerje, gordržánje, na gor postâvljenost, prôtistavljenja, na postavdávanji; spo-stâvnoj močjoj navkúp vsúžnost, zategavolo, vimenitnoj, knjihovoj službi, vnjoj, stém, k temu, z iménom; krvnasestáva, hišni zakon; najdragši kinč, naj slobodnejše Evropejske deržave*.

Besedje

»Odkritje« Kocuvanovega rokopisa je pomemben drobec pri razumevanju jezikovnih razmer v Prekmurju¹¹⁶ in dokaz, kako so narodnostno zavedni učitelji razširjali in uveljavljali enotni slovenski knjižni jezik v slovenskem narodnostnem prostoru. Poenotenje knjižne kranjščine in prekmurščine je bil največji in najzahtevnejši »jezikovni projekt« prve polovice 19. stoletja, do katerega je lahko prišlo, ko je Bleiweis odprl vrata *Novic* dopisovalcem z vseh slovenskih dežel avstrijskega dela monarhije in Slovencem na Ogrskem ter jim omogočil, da so pisali v slovenskih jezikovnih različicah svojega okolja. Tako se je začelo medsebojno približevanje in bogatenje knjižnih in pokrajinskih različic slovenskega jezika ter iskanje skupne jezikovne norme, ki je sprejemljiva za vse Slovence. Soočanje vseh socialnih in funkcijskih zvrsti jezika je potekalo na jezikovni in besedilni ravni. *Novice* so med letoma 1843 in 1848 z veliko odločnostjo, zbranostjo in sposobnostjo zbirale slovensko besedje¹¹⁷ in ga tako pomnožile, da se je jezikovno načrtovanje lahko osredinilo na poenotenje slovenske knjižne norme. Bleiweis je temu dodal še pomembna zunanja znaka poenotenja, tj. enotno pisavo slovenico in nove oblike, kar je tudi formalno napovedovalo skupni slovenski jezik, ki bo povezal vse Slovence (Jesenšek 2021a). Miklošič je med prevajanjem *Državnega zakonika* razvil še slovenski strokovni in znanstveni jezik – uveljavil je slovensko pravno in uradno besedišče – ter s tem pomembnim dejanjem zaključil poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja. Začelo se je prizadevanje za novoslovenščino v javnosti, za njeno socialno- in funkcijskozvrstno popolnost, za normiranje v slovnici, slovarju in pravopisu – to je bila najpomembnejša naloga slovenske jezikovne politike druge polovice 19. stoletja.

Kocuvan je v nedokončanem rokopisu samoumevno sledil tem izhodiščem, tako da je uporabljal novoslovensko besedje in iskal nove strokovne ustreznice za poimenovanje domoznanske danosti. Uporabljal je zanimivo uradno besedje,¹¹⁸ zato je njegov rokopis iz Ižakovec pomemben

¹¹⁶ Za današnji način zbiranja in uslovarjenja prekmurskih besed in frazeoloških zvez prim. Koletnik, Nikolovski (2020: 86, op. 21), za korpus starejših besedil (Jezikovni viri starejše slovenščine IMP) pa Ulčnik (2020: 26–27).

¹¹⁷ Prim. npr. analizo drstelskega besedja iz prve polovice 19. stoletja v Koletnik (2020: 77).

¹¹⁸ Za sodobno pravniško besedje prim. pomen vršilca dejanja in nosilca stanja v Pravnem terminološkem slovarju pri Stramljič Breznik (2020).

slovarski drobec, ki dopolnjuje slovensko domoznansko besedišče konca sedemdesetih let 19. stoletja.

Kocuvan se je v največji meri izogibal rabi tujk ali prevzetih besed, zapisal je le nekaj redkih splošno rabljenih germanizmov in madžarizmov, pa še tem je poskušal najti slovenske ustreznice: *kaštigati, hasek, ofnali, rihtar; eskütje, gingav, ter, ojstra skér, peld (činenje), (prisěžniki), šuma*. Na zanimivo iskanje slovenskih ustreznic¹¹⁹ kaže iz nemščine prevzeta beseda *róбота*, ki jo je Kocuvan v oklepaju razložil s prekmursko ustreznico *gospočina*, tj. podložniška dajatev fevdalnemu gospodu (*robotá*, die Robot 'tlaka'), nato pa je za cerkveno in svetsko oblast uporabil razlikovalni zapis *gospoščina*, in sicer v prekmurski obliki *gospodska* 'oblast'. Slovenske ustreznice pa ni našel za madžarizem *ter* (samostalniki moškega spola) v besednih zvezah *ter orszácsi* in *občinski teri*:

Obertega je bil plemeniški stán oslobodjen od dáče. Le prôsti stán je mogel nositi ves ter orszácsi.

Stém, 48. leta na orszácskem gyülesi dánem oznanjili onih globoko cenjenih podlôg svobode, enakosti i vbratšenosti, v šterom so tudi vsi občinski teri zadržani, se je onoj svétoj istini zadostilo (zadosti včiniło) po šteroj vsakši púrgar ete domovine v meri do svojega ládanja (premoženja) na sestávnih pravicah i dužnostih országa en določeni dél imá. (Kocuvan 1879/80: 15)

V *Slovarju beltinškega prekmurskega govora* (Novak 1985) ima dva pomena, obakrat pa gre za prevzeto besedo iz nemščine 'katran' (nem. *Teer*) in madžarščine 'teža' (madž. *teher*). Madžarsko *teher/terhet* je slovensko (1) 'teža', 'tovor' in (2) 'nalaganje, 'breme, 'obremenitev', torej je *ter orszácsi* 'breme države' in *občinski teri* 'splošna bremena':¹²⁰

Plemiški razred je bil oproščen dajatev, zato je moral celotno *breme države* nositi neplemiški razred.

S tem 48. leta v državnem zboru izdanem razglasu onih globoko cenjenih podlag svobode, enakosti in bratstva, v katerem so zajeta tudi vsa *splošna bremena (dajatve)*, je bilo zadoščeno tisti sveti resnici, po kateri ima vsak državljan te domovine v meri/obsegu svojega premoženja (sorazmerno s svojim premoženjem) delež pri sestavnih (temeljnih) državljanskih pravicah in dolžnostih.

¹¹⁹ Za interpretacijo zbranih podatkov iz slovarskih virov na primeru feminativov prim. Markežič, Stramljič Breznik (2020: 112).

¹²⁰ Franci Just mi je pomagal z razlago pomena samostalnika *ter*: »Lahko bi prišel v poštev madžarski pomen 'breme'/obremenitev'. V Ižakovcih in okolici se namreč ljudje spomnijo besednih zvez, kot so *óbcinski teri, orsáčki teri, góspodski teri*.« Predlagal je smiselni prevod v sobesedilu, ki ga navajam.

Rokopis je mala domoznanska zbirka osnovnega strokovnega izrazja, ki je povezano s pomenskimi polji *domovina, država, državljani, ustava, pravica* in *dolžnost*.¹²¹

cérkvena gospodska: cerkvena oblast; *vse tisto štero se šóle dotiče, ali zhája od svet-skih ali cérkvene gospodske, na gospon plébánoša se more dávatí, ki so zavézani ona izpelati*

dača: davek; *je dúžnost vsakšega purgara, ono dačo, štera je njemi naložena za potre-bóčo országa, varmegyie i obcsine, zvésto i brezi prôtistavljenja pláčati*

deržávna oblást: državna ureditev; *na gor držánje réda, míra i zložnosti društva i na onoga blagostánje je na vrhi deržánja stojéčo poglavárstvo z največšoj deržávnoj oblástjoj nadeljeno*

izvršávna oblást: (Exekutive).

postávodávana oblást: (Legislative)

deržávni prostor: državno/deželno ozemlje

deržávni púrgar: državljan

dom: *naš dom* (je) *ono mesto, na šterom smo se naró dili*

domovina: *deržávni prostor zevsejmi na njem stojéčimi stanovniki* (za Ogrsko zakonodajo je pomembno, da vključuje vse prebivalce, tudi če imajo *rázložni jezik, vero i národnost*)

doseljenc: priseljenc

društvo: *vsi stanovniki edne občine vkup*

duhovna občina: župnija, fara; *návodno več občin vkup združenih, pod voditeljstvom duhovnega pastira tak zvanega gospon plébánoša*

esküt: (priséžnik); *oni priséžejo na Bogá, da véstno i postávno hčéjo skrbeti za občine na hasek i dobro*

hišni zákon: zakonska zveza

hišno društvo: družina; *da hišno društvo réd, mír i zložnost obdrží i v dobrem napre-duje, potrebno je, da oča, kakti gláva onoga društva njé ravna*

imenitna orszácska séja: (gyülési), 5. julij 1848, prva madžarska vlada, ki je temeljila na zastopnikih iz vrst ljudstva; *do onoga vrejmena so samo plemenitáši vžívali se-stávne pravice, néplemenitim (próstim) je bilo ono vžívanje prepovédano*

korenični glavári: sedem voditeljev madžarskih plemen, ki so s krvno prisego *stálno domovino napravili, pôleg šteroga so Árpáda za svojega voditelja izvólili.*

kotriga: člen družbe

krvna zavéza/krvnasestáva: krvna prisega; *krvna zavéza, štero so naši glasoviti prededje tedaj sklenoli; na toj podlagi stoji prék jezero lét naša národná sestáva močna i slobodna*

¹²¹ Za predstavitev gradiva in metodologijo dela glede na čas nastanka (od prve polovice 19. stoletja do prve polovice 20. stoletja) ter z ozirom na vrsto besedila prim. Ulčnik (2020a: 32).

lastivnost: privatna lastnina

materinski ország: domovina

nemeški rázred: plemiški razred

nemešnják: plemič

magnat: (*velki čestnik*); velikaš, visoki uradnik

máli nemešnják: nižji plemič

nemeški: plemič

néplemeniti: (*prôsti*); neplemiči, preprosto ljudstvo

občina: upravna enota; več med seboj povezanih mest in vasi; *právimo* (ji) *vároš ali vés*

občinár: občan

občinski poglavár: svetnik

občinski purgar: meščan

¹**ország:** (*dežela*), politično-upravna enota pod ogrsko oblastjo; izraža pripadnost ogrskemu ozemlju

materni ország: (*naša drága domovina*); prekmurski prostor med rekama Muro in Rabo, ki je bil do razpada Avstro-Ogrskega cesarstva pod Ogrsko; *Vogrsko*

²**ország:** (*držánje*), država; *velko društvo, šteroga posebne kotrige pod voditeljstvom tistoga ednoga poglavára stojijo i pod ednákimi postávami živijo, napravi eden ország (držánje)*; Ogrsko kraljestvo, Dežele krone svetega Štefana; *Vogrsko je tudi taki ország, šteri s svojimi bratovskimi országi vogrszko držánje napravi*

nemški, angležki, francozki, spanjòlski ország: Nemčija, Anglija, Francija, Španija

orszacске postáve: (*törvéne*), državna zakonodaja

orszácski prostor: državno ozemlje; *prostor, šteroga edno pod tistim ednim ravniteljstvom, pod tistimi ednimi postávami živóčo društvo obséže*

vogerskoga držánja prostor: 1. *Vogrsko z Erdelskim*; 2. *Hervatsko, Slavonsko i Dalmatsko*. 3. *Zámorsko (réka) i vojniška meja*

orszácski/držávni púrgar: državljan; *Vsakši mož, šteri se v materinskem országi narodí i 24. leto svoje starosti nazáj dene ali dokonča*

patriočna odgodba: domovinska vzgoja, domoznanstvo; *štero zvršávati šola v svojoj visoko nálogo čtéje*

plemenitáš: plemič

podložánc: podložnik

poglavárstvo: vlada, oblast

postáva: (*törvény*): zakon

postávne pravice: zakonske pravice

prôsti: neplemiški, preprosti, navadni

purgar: državljan; meščan

púrgarske pravice: državljanske pravice

ravnitel(j): voditelj; *naše dráge domovine gláva ali prvi ravnitelj je svetli kralj z iménom: Ferencz Josef*

ravniteljstvo: vlada, uprava; *prostor, šteroga edno pod tistim ednim ravniteljstvom, pod tistimi ednimi postávami živóčo društvo obséze, imenuje se orszácski prostor*

rihtar: sodnik; *da je v občini réd i zložnost, i da vsakša kotriga svoje dúžnosti zvésto spuni, potrebno je vnjoj takših peršon, štere v iméni vséh občinárov na vse tó skrb nosijo*

rojstni kraj: kraj rojstva, *na šterom smo se naró dili*

sestáva: (zložba), svoboda; ustava; *Ona šuma, štera se iz določenih postáv monarhične ládanja fó rme spostávnoj močjoj navkúp z navádami zadobi imenujemo sestávo*

slobodni sestáv/slobodna sestáva: *razmimo mi pravico do ravnanja orszacskih dugovánj vsém kotrigam toga národa*

stanovnik: prebivalec

svetska gospodska: posvetna oblast

talnik: udeleženec; *skim v véčem broji i vekšoj meri se púrgari ednoga deržánja té pravice vdeléžijo, (za talnike včiniyo) s tém vékša je slobodna sestáva njihova*

tihinec: tujec

trónoška nástopnost: dedna pravica do krone

varmegija: županija v ogrski državi; *stolica*

vároš: mesto

Vóger: državljan, prebivalec Ogrskega kraljestva; *zvan Vógrov, šteri ete prostor obsédajo, najdemo še tu: Nemce, Slavonce, Ruméne, Ruthéne, Lahe, Hervate i Slovence, ki vsi so purgari toga deržánja*

vogrski púrgar: vogrski/madžarski državljan

večfélno vladárstvo: več vrst oblasti

1. **národna vláda (republična):** *kde jih več skup najvišjo deržávno oblást izvršávlje Švicarska, Francoška, z jedinjene deržáve severne Amerike*

2. **neobgrajena vladanja fó rma (monarhična):** *kde deržávno oblást edna sama peršona zršávlje skoro vse Evropejne deržáve*

2.1 **samovolna (absolutistična):** *kde to velko deržávno oblást zvršavajóča peršona pôleg svoje vôle izpelávlje, brez vse pravice, ka bi što smeo zmes gúčati ruska deržáva*

2.2 **sestávna (konstitucionalna):** *kde pa najvišjo deržávno oblást če ravno edna sama peršona zvršávlje, pa je zavézana pri večih ktemu pooblastenih peršonah si tanáč jemati i njih dovoljenje zadobiti*

2.2.1 **plemenitašno nemešna (aristokratična):** *samo nekteri prednjejši stáni národa do vláde országa pravico imajo*

2.2.2 **purgarska (demokratična):** *cejli národ do vladanja pravico ima*

vés: vas

voj: voditelj, vodja; *dokler iz Árpádove hiše možki rod dolnespomerje, se le iz onoga sredine ma voj národi dáviti (voliti)*

volitbe: volitve

volitbena pravica: volilna pravica

vláde čestníki: (*gospodska*), oblast; *na tó fórho tudi volijo vláde čestníke (gospodsko)*

zláto písmo: (*die goldene Bülle*); Zlata bula, listina madžarskega kralja Andreja II. iz leta 1222

zástopnik: poslanec; *deržáve purgari v odločenem vrejmeni slobodno i po svojoj meri takše peršone volijo, štere se v iméni národa zberéjo i kakti zástopniki onoga nad izgotávljajóčimi postávami se pogovárjajo i na tó pázijo, da se ove postáve tudi istínsko zvršávljejo*

zvršenik: (*postavo zvršavavec*); zakonodajalec

zvunski ország: tuja država

Avstro-ogrsko šolstvo je bilo predvsem v ljudski šoli, kakršna je bila v Ižakovcih, povezano s cerkvijo. Verouk je bil ob jezikovnem pouku, računstvu, prirodopisu in zgodovini (prirodoznanje, domoznanstvo) glavni predmet eno- in dvorazrednic. Poznati je bilo potrebno cerkveno ureditev v domačem okolju in vlogo ter pomen *duhovne občine* pri organizaciji pouka v *deželi/országu* in na *vési*. Kocuvan je z razlago strokovnega izrazja predstavil najpotrebnejše vedenje o tem vprašanju. Nedokončani rokopis vsebuje tudi strokovno besedje s področja prekmurskega šolstva in kaže, kako je bilo le-to organizirano v drugi polovici 19. stoletja, ko je med nastajanjem rokopisa še bilo slovensko – Kocuvan je poučeval v slovenščini in si je prizadeval za razširjanje in sprejetje novoslovenščine v Prekmurju –, kasneje pa se je povsem pomadžarilo:

čestnik: šolski uradnik

direktor (*igazgató*): ravnatelj šole; *direktor (igazgató) katoličanskih šól so gospon plébánoš*

duhovna oblást: cerkvena oblast

fara: župnija, *duhovna občina*

farni školnik: župnijski učitelj; *nadvučitelji i farni školniki majo pravico ono pláčo vživati, štera je prikapčena knjihovoj službi*

fárnik: župljan

gospon kaplan: kaplan

gospon plébánoš: župnik;

iménik: abecedni seznam imen; *iménik v šólo zavézane i šóle néobiskávajoče decé direktori notridati*

ministrstvo návuka: ministrstvo za šolstvo

občinski ter: težava, nadloga; *Stém, 48. leta na orszáckem gyűlési dánem oznanjili onih globoko cenjenih podlóg svobode, enákosti i vbratšenosti, v šterom so tudi vsi občinski teri zadržani, se je onoj svétoji istini zadostilo (zadosti včínilo)*

povervan list: poverilno pismo; *gospon Plebanos oskrbujejo cérkvene knjige, iz šterih davajo povervane liste i d.*

školnicje: učitelji

nadvučitelj: nadučitelj

podvučitelj: podučitelj

pomočnik/pomočnicje

šola: (Bertalan Kocuvan je med letoma 1855 in 1889 učil na šoli v Ižakovcih)

občinska šola

verska šola

katoličanska šóla

šolna deca: šolski otroci; *šolno deco od rédnega šóle obiskávanja zadržavlejo*

šolna kassa: šolska blagajna

šolna postáva: šolski zakon; *naj se šolnepostáve §. 4mi veljávnoš správi, šteri tak veli: roditelji, sirotinski očevje ali rokodelski meštri, ki svojo njim zavupano šolno deco od rédnega šóle obiskávanja zadržavlejo, so prvič na svojo dúžnoš se pazlive včíniti ali njé na tó opomenóti.*

šolno poglárvarstvo: šolska oblast

šolski stolec: (*az iskolaszék*): šolski odbor, šolsko vodstvo; *te more šolnistolec ovo dugovánje višišoj šolnoj oblásti nazvejštiti*

tútor: (*skrbník*), varuh; *ta tedaj skrbi za tó, ka se onomi od šóle zadržánomi deteti posebni dene*

vučitel: učitelj

vučitela nastáva: pouk

Zaključek

Nedokončani rokopis *Domovina, ország (deržáva), pravice i dúžnosti purgarov* je delo Bertalana (Jerneja) Kocuvana, rojenega pri Svetem Juriju ob Ščavnici, ki je bil od leta 1855 pa do smrti 1889 učitelj v Ižakovcih. Gre za poskus napisati domoznanski učbenik za ljudske šole v Prekmurju, ki je zanimiv zaradi domoznanske terminologije, pisave in jezika. Kocuvan je v njem na kratko razložil, kaj je ožja domovina prekmurskih Slovencev (*domovina, materinski ország, župnije*), nato pa je natančneje predstavil dva pomena samostalnika *orszák*, in sicer 'dežela' in 'država', tj. (1) prekmurski prostor med rekama Muro in Rabo, politično-upravno enoto pod ogrsko oblastjo, ki je bila domovina prekmurskih Slovencev do razpada

Avstro-Ogrskega cesarstva, in (2) *deržanje*, tj. državo Ogrsko kraljestvo, ki so ga sestavljale kronske dežele svetega Štefana. Informativno je predstavil obseg *vogrskega deržanja*, njegove prebivalce (*Vogri, Nemci, Slavonci, Ruměni, Rutheni, Lahi, Hervati* in *Slovinci*) ter državno ureditev, dodal pa je še poenostavljen opis ljudskega šolstva, in sicer njegovo organiziranost, kakor jo je določala madžarska zakonodaja. Didaktično je sledil katekizemskemu načinu predstavitve snovi/vsebine – zastavljenemu vprašanju ali podnaslovu sledi odgovor oziroma preprosta, a nazorna razlaga.

Kocuvan je uporabil pisavo slovenico kot zunanji znak novoslovenščine, ki jo je uveljavljal tudi pri pouku v ižakovski ljudski šoli. Nedokončani rokopis si je verjetno zamislil tudi kot pripomoček pri učenju lepopisa, kot nekakšen vzorec za posnemanje oziroma nazorni prikaz lepopisja. Glasoslovna in oblikoslovna podoba besedila uveljavlja novoslovensko normo in predpis, nekatera odstopanja pa spominjajo bolj na nekdanji prekmurski knjižni jezik kot na narečje. Vprašanje je, ali in v koliki meri je rojeni Prlek z desne strani Mure leta 1879 že obvladal prekmursko narečje – besedilo rokopisa je jezikovno prepoznavno novoslovensko –, saj jezikovna analiza kaže, da je sledil Žižkovim prizadevanjem za uveljavitev slovenskega učnega jezika v prekmurskih ljudskih šolah. Kocuvan je bil narodno zaveden učitelj, ki je z razširjanjem enotnega slovenskega knjižnega jezika podzavestno napovedoval državotvornost Slovencev.

V rokopisu je uporabljeno strokovno besedje s področja domoznanstva, ožje tudi s področja šolstva. Kocuvan se je odločil za slovensko poimenovanje predmetnosti, le redko pa je zapisal tudi v prekmurskem prostoru splošno uveljavljene germanizme ali madžarizme – pogosto jih je dodatno razlagal s slovenskimi ustrezniciami v oklepaju, enako tudi prekmurske narečne besede.

Dajnkov pokrajinski knjižnojezikovni in črkopisni načrt ter poskus prevajanja *Svetega pisma*

Življenje in delo Petra Dajnka je natančno predstavljeno v več člankih in razpravah (npr. Raič 1867a, Marn 1885, Fekonja 1891, Flegerič 1899) literarnih zgodovinah (npr. Macun 1883, Marn 1885, Glaser 1895), v *Slovenskem* biografskem *leksikonu* (SBL 1925c), diplomski nalogi (Šedivy 1957), *Dajnkovem zborniku* (Jesenšek, ur., Rajh, ur. 1998) in *Dajnkovem berilu* (Rajh, ur. 1998a).

Leta 1997 je v Gornji Radgoni potekal znanstveni simpozij, na katerem so sodelovali jezikoslovci, literarni zgodovinarji in zgodovinarji, ki so predstavili Dajnka in čas, v katerem je živel in delal. Štiriindvajset razprav s simpozija je objavljenih v *Dajnkovem zborniku* (Jesenšek, ur., Rajh, ur. 1998), hkrati z njim pa je izšlo tudi *Dajnkovo berilo* (Rajh, ur. 1998), v katerem je predstavljen izbor nabožnih besedil, nekaterih odlomkov iz predgovorov in poljudnostrokovnih besedil ter Dajnkovo leposlovno ustvarjanje (pesmi in zbirka ugank, basni ter drugih zgodb).

France Kidrič je predstavil Dajnka kot filologa in nabožnega pisatelja v obsežnem poglavju v *Slovenskem biografskem leksikonu* (SBL 1925c) Zapisal je pomembno spoznanje, da je Dajnko normiral vzhodnoštajerski pokrajinski knjižni jezik in ga je po »preudarku [...] postaviti na trdno podlago«. Martina Orožen (2003: 419) je dokazala, da je vzhodnoštajerski knjižni jezik v panonskem trikotu Radgona – Ptuj – Ljutomer – Prekmurje opisal s teoretično-normativnim pristopom. Nina Ditmajer (2023: v tisku) je ponatančila Kidričev zapis v predlogu za izdelavo gesla *Dajnko*, *Peter za Novi Slovenski biografski leksikon* (geslo je oddala 23. 8. 2022).

Dajnko je bil že za časa življenja znan slovenski slovničar, prevajalec, nabožni pisatelj in zbiralec ljudskega pesništva. Primerno ga je predstavil Šafářik (1826; 1864: 39, 40, 60, 61, 73–75), po Šafářikovem zapisu leta 1826 tudi Sartori (1830). Aleksandr Nikolaevich Pypin in Vladimir Danilovich Spasovich navajata Dajnkove knjige v njuni zgodovini slovanske literature v poglavju Die Slovenen (1880: 369, 382, 393). Pomembno se mi zdi, da je Dajnko omenjen kot prevajalec *Svetega pisma* v prvi moderni poljski

enciklopediji *Encyclopedia Powszechna*, in sicer že v prvi od treh izdaj t. i. Orgelbrandove enciklopedije,¹²² ki je izhajala med letoma 1859 in 1868 v 28 zvezkih (Otto 1860: 432).

Navajam še geselski članek o Dajniku v digitaliziranem *Avstrijskem biografskem leksikonu*, ki ga ureja Avstrijski center za digitalno humanistiko in kulturno dediščino (ACDH-CH) pri Avstrijski akademiji znanosti in umetnosti (ÖBL 1954: 167):

Dajnko (Dainko) Peter, Philologe, Schriftsteller und Priester. Geb. Kerschbach, Steiermark (Črešnjeveci, SLO), 23. 4. 1787; gest. Groß Sonntag, Steiermark (Velika Nedelja, SLO), 22. 2. 1873; röm.-kath. Sohn von Philipp **Dajnko** und Maria **Dajnko**, geb. Koroschetz. – D. besuchte 1803–08 das Gymnasium in Marburg an der Drau und studierte dann bis 1814 Philosophie und Theologie in Graz. 1815–31 in St. Peter am Ottersbach und Oberradkersburg als Kaplan tätig, war D. danach bis zu seinem Tod Priester in Groß Sonntag. Er übte verschiedene Ämter und Funktionen im Schulwesen und im kirchlichen Bereich aus. Nach dem Vorbild von →Bartholomäus Kopitar und →Josef Dobrovský beschrieb D. die steirisch-slowenische Sprache zwischen Mur und Drau in seinem »Lehrbuch der Windischen Sprache« (1824). Diese Grammatik, weitere Sprachlehr-, Lese- und Sachbücher (z. B. zum Thema Bienenzucht) sowie Bibeltexte, ein Katechismus (in mehreren Auflagen) und zahlreiche Lieder- und Gebetbücher stellten das Ostslowenische den slowenischen Literatursprachen in Krain und Kärnten gleichrangig zur Seite. Als auch andere Autoren begannen, sich D.s schriftsprachlicher Norm zu bedienen, stieg die Gesamtzahl der Mitte der 1830er-Jahre in Ostslowenien kursierenden und in der Dajńčica (dem nach D. benannten, auf dem lateinischen basierenden, um drei Grapheme ergänzten Alphabet) gedruckten Bücher auf ca. 50.000. D.s Bestrebungen, das Ostslowenische als Schriftsprache zu etablieren, brachten ihm in der slowenischen Literaturgeschichte häufig und zum Teil bis heute den Vorwurf des Sprachpartikularismus ein. Objektiv begünstigten sie jedoch die um die Mitte des 19. Jahrhunderts einsetzende Ausformung einer einheitlichen gesamtslowenischen Schriftnorm (Neuslowenisch). So griff etwa →Maks Pleteršnik für sein slowenisch-deutsches Wörterbuch auf Texte von D. als Quelle für oststeirisch-slowenische Belege zurück. Für die Verschriftlichung (v. a. der typisch slowenischen Verschluss- und Reibelaute) schlug D. Buchstaben vor, von denen einige im Slowenischen bis heute verwendet werden (c, s, z), während sich die aus nichtlateinischen Alphabeten übernommenen Zeichen nicht durchsetzten bzw. auf zum Teil heftigen Widerstand stießen, wie schon davor der Gebrauch der Orthographie von →Fran Metelko (Metelčica, 1833 von der Studienhofkommission verboten). Diese Auseinandersetzung mündete in den sogenannten steirischen ABC-Krieg. 1839 wurde auch die Verwendung der Dajńčica in Schulbüchern untersagt. Es setzte sich die noch heute im Slowenischen verwendete Gajica durch. Die Vielfalt von D.s sprachlichem Schaffen und die Breitenwirkung seiner Schriften im slowenisch-pannonischen Raum sind nicht zu unterschätzende Wirkfaktoren in der Entwicklung und ein wichtiges Fundament für die spätere sprachliche Vereinheitlichung des Slowenischen.

¹²² Imenovana je po lastniku izdajateljskega podjetja Samuelu Orgelbrandu.

Weitere W.: Evangelio mi na vse nedéle ino svetke skos leto, 1817; Abecedna knixica na hitro ino lahko podvuchenje Slovenskega branja, 1824; Čelarstvo, ali celó novi, kratki, popun navuk čelne reje, 1831; Das Buch Genesis, verwindischt vom Weltpriester P. D., 1836 (Manuskript: Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, SLO); Jezus, Maria ino Jožef, Božji Angeli ino Svetniki, naši Varehi ino Pomočniki, 1856.

L.: Enc. Jug.; SBL; Enciklopedije Slovenije 2, 1988; B. Rajh, Knjižnojezikovno delo P. D. kot poskus standardizacije vzhodnoslovenskega narečja, phil. Diss. Ljubljana, 1998; J. Rajhman, in: Dajnkov zbornik, red. M. Jesenšek – B. Rajh, 1998, S. 57ff.; M. Jesenšek, in: Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik. Prispевki k meddisciplinarni slovenistiki, ed. A. Leben u. a., 2014, S. 127ff.

Zuletzt aktualisiert: 30.11.2015

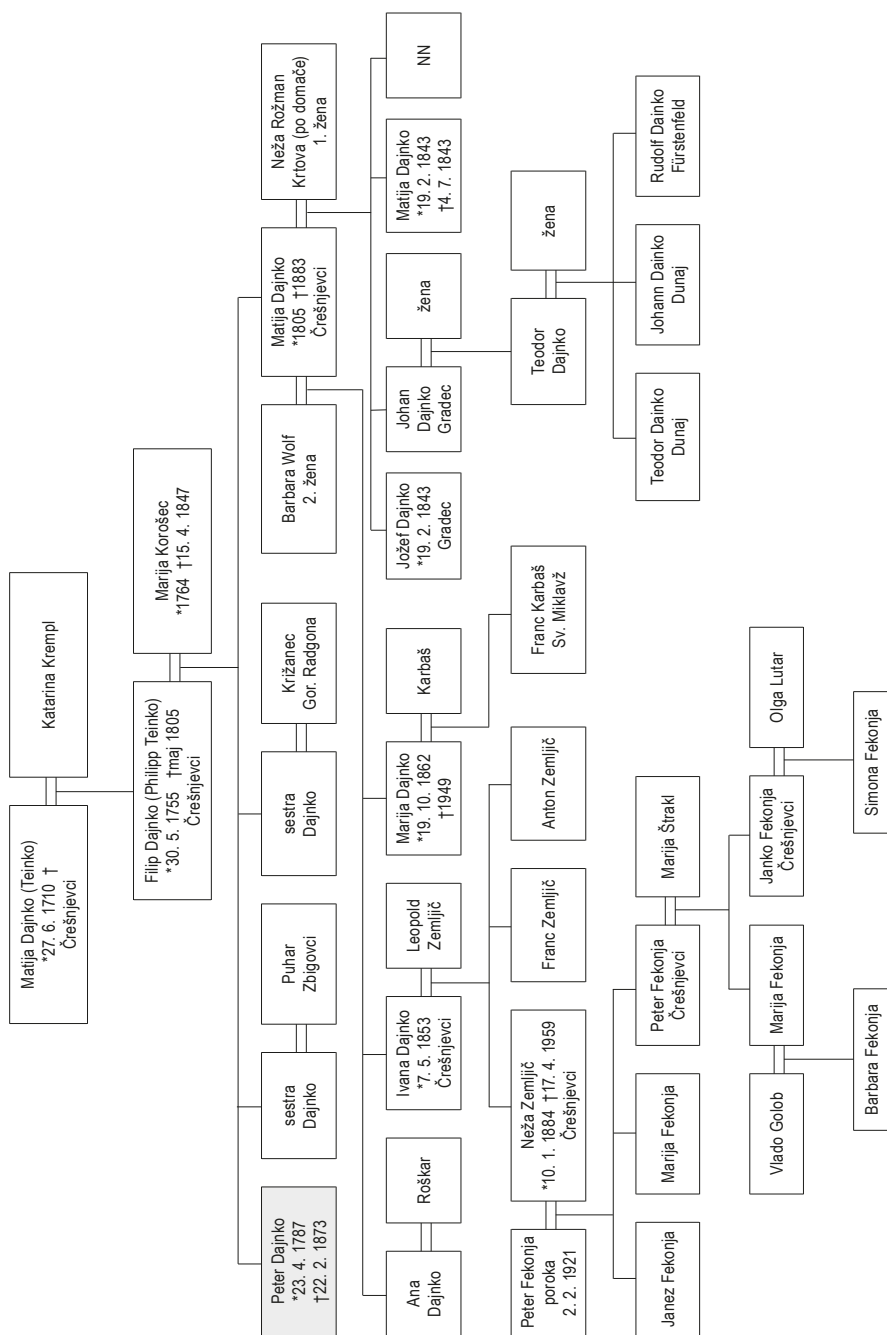
(M. Reichmayr)

Družinsko drevo Petra Dajnka¹²³

Ded Petra Dajnka je bil Matija Dajnko (Teinko), rojen 27. 6. 1710 pri Sv. Petru pri Radgoni, babica pa Katarina Dajnko (roj. Krempf). Dajnkov oče Filip Dajnko (Philipp Teinko) se je rodil 25. aprila 1778 pri Sv. Petru pri Radgoni (Črešnjevc pri Gornji Radgoni), mama Marija Dajnko (roj. Korošec) pa leta 1764. Peter Dajnko (*23. 4. 1787 †22. 2. 1873) je bil prvorojenec, imel pa je še dve sestri in najmlajšega brata Matija Dajnka (*1805 †1883). Vsi so se rodili na dedovi domačiji (Črešnjevc 34), ki jo je oče Petra Dajnka obnovil leta 1848, nasledil pa jo je najmlajši sin Matija, po njem pa hčerka Ivana, poročena Zemljič. Njena hčerka Neža (pranečakinja Petra Dajnka) je nasledila domačijo in se na njej poročila s Petrom Fekonjo. Nežin vnuk Janko Fekonja je leta 2013 pridobil evropska sredstva za obnovo babičine domačije in več kot tristo petdeset let stara cimprana in s slamo krita domačija,¹²⁴ ki jo je na prelomu 17. in 18. stoletja verjetno zgradil praded Petra Dajnka, je ohranila podobo, kakršno je imela, ko se je v njej rodil Peter Dajnko. Kajžarija se je takrat po domače imenovala Cikralj. Nova streha iz ržene slame ima površino 170 m², v hiši pa je ohranjeno tudi več kosov starega pohištva, stara kmečka krušna peč, črna kuhinja in nekaj dokumentov lastnikov hiše, npr. skrinjica za shranjevanje jedilnega pribora z Dajnkovimi inicialkami, ki jo je Dajnko dobil kot godovno darilo.

¹²³ Za pomoč pri ponatančenju podatkov se zahvaljujem prof. Franciju Justu.

¹²⁴ <https://www.prlekija-on.net/lokalno/6381/rojstna-hisa-petra-dajnka-v-cresnjevcih-dobi-va-novo-slamnato-streho.html>

Slika 34: Dajnkovo družinsko drevo.

Slika 35: Dajnkoova rojstna hiša. Foto Franci Klemenčič.
(https://sloveniaguide.si/search/?geodir_search=1&styp=gd_place&s=petra+dajnka&snear=&sort_by=&sgeo_lat=&sgeo_lon=)

Ljudmila Šedivy (1957: 8) navaja, da je bil Dajnko oče kajžar, vendar pa je bila »vsa družina Dajnkovih zelo premožna«. Po pripovedovanju Dajnkove pranečakinje Neže Fekonja (roj. Zemljič) je bil Matija, brat Petra Dajnka, kletar v radgonskem gradu, ko je bil lastnik Franc Karel Wurmbrand-Stuppach (1790–1855), med drugim tudi ustanovitelj podružnice Štajerske kmetijske družbe v Radgoni. Verjetno je v gradu kletaril že Petrov in Matijev oče Filip Dajnko, potem ko je družina Herberstein leta 1789 prodala grad grofu Francu Jožefu Wurmbrand-Stuppachu (1753–1801). Grof je bil zelo izobražen in inteligenten človek, ki je hitro napredoval od okrožnega glavarja v Mariboru, notranjeavstrijskega gubernijskega in dvornega svetnika ter deželnega glavarja do glavarja zahodne Galicije. Razpoložljivi podatki o njem govorijo, da je gojil domoljubna čustva in je imel občutke za pravičnost:

Ker je bil njegov oče v dobrih odnosih z gornjeradgonskim graščakom, mu (op. Petru Dajniku) je verjetno ta priskrbel inštrukcijo v Gradcu pri neki plemiški rodbini. Tam se je navadil lepega vedenja in uglajenosti. Pri vzgoji in pouku plemiškega sina je moral pokazati velik uspeh, zakaj njegov oče ga je ob koncu razen plačila nagradil še z 12 zlatniki take velikosti, da je vsak mogel pokriti srednje velik vinski kozarec. Te zlatnike je večkrat kazal in jih hranil do smrti, a tedaj so neznano kam izginili, ne da bi prišli v roke sorodnikov. Verjetno jih je izmaknil kdo med tistih, ki so mu stregli ob koncu življenja. (Šedivy 1957: 34)

Šolanje

Dajnko se je naučil pisati, brati in računati v šoli pri Svetem Petru (Gornja Radgona), ki je bila sredi 18. stoletja še zasebna, po šolski reformi Marije Terezije pa je postala javna šola s takrat prepoznavno versko vzgojo in učenjem iz predpisanega katekizma. Konec 18. stoletja je »imela le eno učno izbo v cerkvenikovi hiši, ki je stala do l. 1822 prav na istem mestu, kakor sedanje šolsko poslopje« (Kovačič 1926: 355). Dajnkov prvi učitelj (v učilnici je bilo še približno 40 otrok) je bil cerkvenik in organist Simon Fras (rojen leta 1752 pri Sv. Petru pri Mariboru/Malečnik), ki je leta 1777 prišel k Sv. Petru pri Radgoni. Svoje službene obveznosti je vestno izpolnjeval več kot petdeset let, tako da ga je dekan Magdič že leta 1805 prepoznal za »marljiv/ega/ in goreč/ega/ v šolski in cerkveni službi« (Kovačič 1926: 356). Dajnkju je omogočil zanesljivo prvo šolsko izobrazbo, ki jo je nadgradil v radgonski šoli in z verjetno tudi dodatnimi pripravami na nadaljnje šolanje pri vikarjema Antonu Bohancu (do 1800) in predvsem Antonu Bratuši, s katerim je ostal v stiku tudi med študijem, ter kaplanih Karolu Furlaniju, Francu Hellerju in Jožefu Mayerwieserju. Osnovnošolsko izobraževanje pri Sv. Petru in v Radgoni ter priprave na gimnazijo so trajale najmanj tri leta (to je bil minimalni pogoj za nadaljevanje šolanje na gimnaziji), pri Dajnkju mogoče še leto več, saj je bil s šestnajstimi leti in pol med starejšimi, ki so se leta 1803 vpisali na mariborsko gimnazijo. Odločilne spodbude, da sta starša poslala Petra Dajnka na šolanje v Maribor, so bila prigovarjanja učiteljev Frasa, vikarja Bratuša in kaplana Mayerwieserja, široka humanistična razgledanost grofa Franca Jožefa Wurmbrand-Stuppacha in dobro plačana služba grajskega kletarja, ki jo je pri njem opravljal Filip Dajnko.

3. novembra 1803 se je Dajnko s šestdesetimi sošolci udeležil slovesne maše ob začetku novega šolskega leta na mariborski gimnaziji (Šedivy 1957: 26). Na gimnaziji je spoznal Vida Penna in Franca Cvetka, ki sta bila v letniku pred njim, ter Antona Krempla in Kolomana Kvasa, ki sta se vpisala leto za njim. Njihovo humanistično razgledanost in slovenstvo je dve leti pomembno sooblikoval Ivan Narat, edini Slovenec v gimnazijskem profesorskem zboru, ki pa je leta 1806 utonil med kopanjem v Dravi. Med Dajnkovimi profesorji je bil tudi nemški pesnik Janez Gottweiss, ki je Dajnkju priljubil pesništvo in je bil med zadnjimi zagovorniki dajničice. Nekdanji učenec je prosil za pomoč svojega gimnazijskega profesorja, ki je bil takrat sodniški oskrbnik graščine Malek pri Ljutomeru, in ta je (neuspešno) »poskušal po posebnem pismu do sekovskega ordinarijata danjčico rešiti smrti« (Glaser 1895: 49). Na gimnaziji, ki jo je zaključil leta 1808,

je pridobil odlično znanje iz grščine in latinščine ter široko razsvetljsko izobrazbo, kar mu je omogočilo, da je leta 1817 začel prevajati *Sveto pismo Nove zaveze* iz originala (*Evangeliumi na vse nedéle ino svetke skoz leto. Preloženi is grečkega na slavenski jezik čisteši*, v' Radgoni, 1817), *Staro zavezo* pa iz latinščine (rokopis prevoda *Prve Mojzesove knjige*, 1836).

Šolanje je nadaljeval na graškem liceju – med letoma 1808 in 1810 je študiral filozofijo, med 1810 in 1814 pa bogoslovje. Čeprav leta 1810 in 1811 ni bil med člani društva *Societas slovenica* (Slovensko tovarištvo), ki ga je vodil Janez Nepomuk Primic, pa je verjetno poslušal njegova predavanja na novoustanovljeni licejski stolici za slovenski jezik (Rajh 1998: 11–12). Poznal je Primčeva prizadevanja za oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika »v smislu Kopitarjevih purističnih načel« (Orožen 1996c: 94), vendar je kot zapozneli razsvetljenec in nadaljevalec Volkmerjevega, Modrinjakovega, Jaklinovega ter Naratovega pogleda na jezik verjel, da je potrebno »zagotoviti Slovincem med Muro in Dravo obstoj posebnega slovstva, v katerem bi se naj vse posebnosti domačega govora brez vsakega ozira na dotakratni razvoj slov. literarnega jezika jasno odražale« (SBL 1925c). Romantično razumevanje naroda je v prvi polovici 19. stoletja zahtevalo poenotenje slovenske knjižne norme, zapozneli razsvetljenec Dajnko pa je zagovarjal slovenske pokrajinske knjižne različice. Prizadeval si je za oblikovanje vzhodnoštajrskega knjižnega jezika med Dravo in Muro, in sicer razlikovalno do prekmurske knjižne norme med Muro in Rabo ter osrednjeslovenske kranjske knjižne različice. Kidrič (SBL 1925c) in Rajh (1998) sta izčrpno predstavila Dajnkovo vlogo v »črkarski pravdi« in pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika, predlog za izdelavo gesla *Dajnko, Peter* (Ditmajer 2023: v tisku) za *Novi Slovenski biografski leksikon* pa dodaja še nekatere podrobnosti iz njegovega življenja, ponatančno predstavitev slovnice (*Lehrbuch der Windischen Sprache*, 1824) in pesmi (*Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*, 1827; *Sto cirkvenih ino drugih pobožnih pesmi*, 1826, 1833), kronološko urejen seznam Dajnkovih tiskanih del (dvajset enot) in posodobljeno literaturo (npr. Marko Jesenšek, ur., Bernard Rajh, ur.: *Dajnkov zbornik*, 1998; Bernard Rajh, ur.: *Dajnkovo berilo*, 1998; Bernard Rajh: *Od narečja do vzhodnoštajrskega knjižnega jezika*, 2002; Martina Orožen: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 2013; Marko Jesenšek: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajrskega jezika*, Maribor, 2015) (Ditmajer 2023: v tisku).

Duhovnik in nabožni pisatelj¹²⁵

Dajnko je bil posvečen za duhovnika 18. marca 1813 v tretjem letniku študija, ker je bil odličen in vzoren študent. Kot kaplan je sprva služboval v Waltersdorfu (1814) in Eggersdorfu (1814–1815) blizu Gradca, nato pa skoraj sedemnajst let v župnijah Sveti Peter pri Radgoni (Gornja Radgona) (1815–1816) in Radgona (Bad Radkersburg) (1816–1831); leta 1831 je postal župnik pri Veliki Nedelji in je tam ostal dvainštirideset let do svoje smrti (1873) – opravljal je tudi službo dekana in okrožnega šolskega nadzornika. Dodeljene so mu bile častne duhovniške službe sekovskega duhovnega svetnika (2. 12. 1833 – sekavski škof Roman Franz Xaver Sebastian Zängerle) in lavantinskega duhovnega svetnika (20. 11. 1861 – lavantinski škof Anton Martin Slomšek), konzistorijalnega svetnika (11. 9. 1867 – lavantinski škof Stepinšek) ter lavantinskega častnega kanonika (1871); 1867 (6. 11. 1867 sklep cesarja; 25. 11. 1867 namestništvo izda odlok o podelitvi) je dobil zlati križec s krono za zasluge (SG 1873: 94).

V radgonskem obdobju je Dajnko že veljal za znanega štajerskega pisatelja, saj je objavil kar šestnajst knjig. Šafárik (1864: 39) ga je že kot kaplana v župniji Radkersburg (Radgona) prepoznal za enega najustvarjalnejših in najzaslužnejših piscev med Slovenci na Štajerskem ter ga postavil ob bok Jarnikovim knjižnojezikovnim prizadevanjem na Koroškem:

Peter Dainko (1816), Caplan an der Stadtpfarre zu Radkersburg (Radgona), einer der fruchtbarsten und verdienstvollsten Schriftsteller unter den Windischen in Steiermark. Sein literarisches Verdienst ist um so höher anzuschlagen, als er, gleich Jarnik in Kärnten, mit seinen patriotischen Bemühungen in Steiermark noch so ziemlich vereinzelt dasteht. (Šafárik 1864: 39)

Pomembna ponatančenja so pri razlagi Dajnkovega knjižnega delovanja, kjer sta glede naklade knjig v dajncici navedena dva podatka – Kidrič (SBL 1925c) navaja le enega: »[...] je krožilo med vzhodnještajerskimi Slovenci ok. 1834 menda res že kakih 50.000 knjig v dajncici.«:

Dajnkovo knjižno delovanje je na tem območju povzročilo ogromno naklado štajerskih knjig v dajncici, ki so izhajala v Radgoni, kjer je založnik Alojz Weitzinger prodajal tudi prekmurske katoliške tiske. Martin Veršič je 1833 v delu *Duhovni varuh* zapisal,

¹²⁵ Nina Ditmajer mi je kot gradivo za *Dajnkov simpozij*, ki je potekal v Gornji Radgoni 9. 6. 2023, poslala interneto različico predloga za izdelavo gesla *Dajnko, Peter*, ki ga pripravlja za *Novi Slovenski biografski leksikon*. V tem poglavju povzemam njene ugotovitve z nekaterimi dopolnitvami.

da je na tem ozemlju natisnjenih že čez 20.000 knjig, medtem ko je Koloman Kvas navajal precej večje število 50.000. (Ditmajer 2023: v tisku)

V predlogu za izdelavo gesla za *Novi Slovenski biografski leksikon* je poudarjeno, da se v največji mogoči meri sklada z resničnostjo, da udarca »Dajnkovemu delu in črkopisu niso povzročili samo osrednjeslovenski duhovniki, ki so takrat delovali na Štajerskem, ali njegovi rojaki, ki so zagovarjali poenotenje slovenske knjižne norme, temveč tudi mladi štajerski študenti v Gradcu« (Ditmajer 2023: v tisku):

Njegov vpliv je začel sprva popuščati z nastopom Antona Martina Slomška, Antona Krempla, Gašparja Harmana in Jurija Aliča v t. i. slovenski abecedni vojni, nato pa še posebej z izdajo slovnice Antona Murka v bohoričici *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche* (1832). Nasprotja so se pričela kazati ob pripravi na natis prevoda Machnerjeve začetnice. Kljub mnenju, da Dajnkov prevod ni primeren za celjsko okrožje, mu je deželna oblast pod pretezo dovolila natisniti knjigo, ki je izšla leta 1831. Njegove knjige v dajničici so prenehale izhajati, ko je graški gubernij 1837 predlagal dvorni komisiji odpravo Dajnkovih knjig. Ta je julija 1838 izdala odlok o prepovedi, za novega prevajalca pa predlagala Antona Murka, ki tega dela žal ni izdal, saj je takrat med vzhodnoštajerskimi duhovniki že prevladovala želja po tiskanju knjig v gajici. (Ditmajer 2023: v tisku)

Razlag, Raič in Macun so Dajniku krivično očitali nemškutarstvo, ker naj bi v učilnicah in pri vizitacijah govoril le nemško, zato je v *Novem Slovenskem biografskem leksikonu* pomembna informacija o Flegeričevi zavrnitvi teh navedb (Ditmajer 2023: v tisku).

Raič (1867a: 32) je neupravičeno razvrednotil Dajnkovo slovničarsko in prevajalsko delo s ponarejeno mislijo, da štajerski Slovenci »nekoliko prek 40 let v minolost« niso imeli narodno zavednih voditeljev,¹²⁶ še več, da so bili celo brez slovenskih knjig.¹²⁷ Ivan Macun je tako neresnično izjavo zavrnil z dokazom, da so se Narat, Modrinjak, Cvetko, Jaklin, Perger,

¹²⁶ Raič se moti oz. namenoma zavaja. Narodna ideja je bila na severovzhodu Štajerske zelo živa. Pojavljala se je kot branilka slovenske jezikovne meje in se je kazala v nasprotju slovenstva do nemštva. »Zlasti ostro obliko je dobila v drugem desetletju našega veka — istodobno z Vodnikom na Kranjskem — v Slovencih med Muro in Dravo, kjer so rodoljubi, kakor Modrinjak, Krempel, Cvetko, pozneje Danjko, z besedo in pismom izražali ognjevitost svojega narodnega prepričanja, — takrat, ko sta Fichte in Arndt glasno propovedovala rodoljubje na Pruskem.« (Glaser 1898: 79)

¹²⁷ Šafarik (1824) in Sartori (1830) poročata, da se sodobna slovenska literatura lahko pohvali s poučnimi in razvedrilnimi knjigami, ki jih ne manjka: »Auch an andern Unterrichts- und Unterhaltungsbüchern fehlt es der neueren windischen Literatur nicht.« (Sartori 1830: 102)

Primic, Šmigoc, Dajnko, Krempl, Kvas »in še drugi navdušeni mladenčiči« na Štajerskem kljub neuresničnemu svetourbanskemu načrtu narodnostno prebudili, začeli razmišljati o domoljubju in uresničevati razsvetljenski knjižnojezikovni program, s katerim je »nam Slovencem prišlo veliko dušnega blaga« (Macun 1883: 83). Dajnko je poročal Macunu v pismu leta 1861, da so si Šmigoc, Primic in on dopisovali s Kopitarjem in Dobrovskim: »Ker, kakor mi je pripovedoval dekan Dajnko v privatnem listu, v teh je razgovorih pravi začetek in razvitek Šmigocove slovnice kakor tudi prošnje in prizadevanja za stolico slovenskega jezika.« (Macun 1883: 83) Raič v svojem konstrukt sicer omenja Zelenkovo (1791), Šmigočevo (1812) in Dajnkovo (1824) slovnico, vendar preračunljivo podtika, da sta zadnji dve napisani v nemščini. Prva za Raiča ni vredna »piškaviga oreha«, čeprav gre za dvojezično nemško-slovensko izdajo, pri Dajniku pa zamolči, da je »namenjena temeljnemu poučevanju za Nemce« in jih spodbuja, da se učijo slovenskega jezika, ter »boljšemu poznavanju za Slovence« (Orel 1998: 130). V slovnici je bilo zbranega veliko besedja, ki je značilno za prostor med Dravo in Muro, normirana je bila vzhodnoštajerska različica slovenskega knjižnega jezika, glede na nemškega in slovenskega naslovnika pa je slovnica presegla ozko pokrajinskost. Raič je Dajniku očital, da pri pisanju slovnice ni upošteval Bohoriča in »primernih slovniških znanosti«, ki jih je Dobrovsky objavil leta 1822¹²⁸ v slovnici *Institutiones linguae slavicae veteris dialecti*. Dejstvo pa je, da si je Dajnko dopisoval z Dobrovskim in da sta ga češki slavist in Kopitar verjetno spodbudila, naj napiše kratko in pregledno slovnico vzhodnoštajerskega pokrajinskega knjižnega jezika. Dajnko je slovnico načrtoval¹²⁹ prav po Dobrovskem,¹³⁰ kar je znano tudi češkemu slovničarjem, saj je npr. Havránek (1953: 108–109) zapisal, da je vpliv dveh slovníc Dobrovskega *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmi-schen Sprache* (1809) in *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822) na Dajnka zaznan in več kot očiten. Raič je bil dober govornik, ki je slovel na bésedi in taborih (Jesenšek 2015a: 218), vendar pa manj več pisatelj in brez nagnjenja za jezikovna vprašanja, komajda jezikoslovni ljubitelj na tem področju. Moral bi prisluhniti Šafáriku, ki je tri leta pred

¹²⁸ Raič napačno navaja letnico 1819.

¹²⁹ Po Dobrovskem posveča veliko pozornosti glagolom s *se* (Orožen 2003: 428). Vidsko vprašanje je prilagodil Kopitarjevi delitvi na perfektivne in imperfektivne glagole, tako da je Dajnkova delitev glagolov ustrezno »temeljila na prisotnosti oz. odsotnosti dovršenosti glagolskega dejanja« (Merše 1998: 143).

¹³⁰ Drži pa, da glagolskih spregatev ni delil po nedoločniški priporni glagolov kot Dobrovský, ampak jih je razvrščal po sedanjiški osnovi tako kot Kopitar.

njim slavistični stroki jasno sporočil, da je Dajnko napisal dobro slovnico, ki je razumljiva, jasna in pregledna:

/w/ird kein Unbefangener wird in Abrede stellen, dass diese Grammatik mit vorzüglichem Fleisse ausgearbeitet worden, und sich durch Gründlichkeit und Reichhaltigkeit, so wie durch Fasslichkeit, Klarheit und Bündigkeit des Vortrages auf das vortheilhafteste auszeichnet. (Šafářik 1864: 60)

Dobrovský je leta 1825 pohvalil tudi dajničico kot »dobro narejeno« pisavo, Raič pa je le podcenjevalno zapisal, da je Dajnko s svojo pisavo »zabredel na krivi pot«, ne da bi to kakor koli poskušal dokazati. Zadovoljil se je s priložnostnim zapisom, da »/p/ravopis narodu krojiti zahteva nekoliko več, nego le povrhoma znati kakega razrečja podnarečje«, ki ga je akrobatsko zaključil z zavajajočo tvorbo, da je Dajnko postal nemškutar, ker Slovenci niso sprejeli njegovega črkopisa. Misel je povzel po Macunu, ki je zapisal, da je bil Dajnko po zavrnitvi dajničice zelo razočaran in tako »razžaljen, da je nehal delovati na lepo izkrčenem narodnem polju, ter da je tudi zmiraj kot dekan brez izjema le izpitaval nemški« (Macun 1883: 86). Macun je nesrečno zapisano trditev o Dajnkovem izpraševanju v nemščini oblikoval leta 1844 in jo nato (nepreverjeno?) navedel tudi v zapisu o svojem življenju in delu ter tudi v poglavju o Petru Dajniku:

Ko je v svoji domovini vidil, kako je Dajnko izpitoval vse samo nemški, in kako z druge strani tudi stolica slov. jezika v Gradcu neje delovala, kolikor bi lahko bila mogla, opisal je v 1. tečaju Jordanovega lista v Lipsiji »Slawische Jahrbücher«, tedaj leta 1844. žalostno stanje ljudskih škol po slovenskem Štajerji (»Über die slovenischen Volksschulen in Untersteiermark«) in sledečega leta (1845) o sosednih slovenskih deželah (»Die Slaven in Krain und den benachbarten Provinzen«). (Macun 1883: 133)

Radoslav Razlag je verjetno izpostavil nemško izpraševanje po Macunu, dodatno pa je navedel Dajnkovo samooznako, da je »nemškutar«:

U posljednje doba pako se sakrije u gustu koprenu nehajstva, no čini se, da se i tudjincem baci u sovražne naručje; jer ne samo njegovo poslovanje kao školski ogleda ovo priča, nego i sam naivno kaže: ja sam němškutar. (Razlag 1852: 130)

Razlag izjave ni podkrepil z dokazi, jo je pa primerno povesničil Glaser (1895: 175), ki je prišteval Dajnka »/m/ed najmarljivejše pisatelje slovenske, ki so na Štajerskem budili narodno zavest« in povečevali slovensko literaturo. Zavrnil je neresnično sestavljeno novotvorbo o Dajnkovem nemškutarstvu: »Temu nasproti se pa mora priznati, da je blizu dvajset let z nenavadno marljivostjo delal v raznih strokah slovenskega slovstva:

pisal je molitvenike, slovnico in knjige narodnega gospodarstva.« (Glaser 1895: 181) Dajnko je utiral negotovo pot, po kateri se je začel uveljavljati slovenski jezikovni in literarni program na severovzhodu Štajerske, s tem pa je izkazoval narodno pripadnost in dolgoročno usmeril razvoj slovenske narodne miselnosti. Tega se je zavedal tudi Macun, ki je v nadaljevanju popravil trditev, da Dajnko po prepovedi dajničice ni več pisal. Navedel je, da je pod Slomškovi vplivom v začetku šestdesetih let ponovno začel objavljati v Drobotnicah (npr. *Ponovljenje cirkve svetega Joaneza kerstnika na Holmu blizu Ormoža*, 1861; *Štajerski Jeruzalem*, 1862), pred tem pa je pri radgonskem tiskarju Weitzingerju izdal 436 strani obsežno knjigo molitev in pesmi (*Jezus, Maria ino Jožef, Božji Angeli ino Svetniki, naši Varehi ino Pomočniki*, 1856). Raič ni bil tako pravičen do Dajnka. Razširjal je zavajajočo tvorbo, da je Dajnko postal nemškutar, ker Slovenci niso sprejeli njegovega črkopisa:

Dajnko poparjen porazom svojega krivopisa zapustil je obdelovanje narodnega slovstva, razve kake hrapave in nepravilne pesmi, p. »Pesem na deklici«, ter postal trden nasprotnik našemu knjižnemu napredku, vsaj celo žilav nemškutar, kar belodano priča jegovo dekansko delovanje v učilnicah; ni menda nemškutarščejih učilnic na vsem Slovenskem, nego so v dekanovini velikonedeljski. Toisto svedoči zgodba, da je on zavrgel sevsema »Sveto opravilo«, zloženo Slomšekovej skrbjo ter vsi vladikovini prepisano za rabo, in novi obrednik; jemu rabi neko klobasarjenje, katero si je sam skrparil in zvozljaril. Tako se ne spolnjujejo knezovladiške naredbe, bili kdo drug se drznol kaj takega poskusiti, mahoma bi čutil po ščepcih, če je kdo le nemškutar, obilno mu se prizanaša, še pohvalnic ne pogreša. (Raič 1867a: 32)

Nekulturno pisno izražanje se je zelo približalo sovražnemu govoru. Raič ga je izkoristil za osebno obračunavanje z Dajnkom, kar pa ni pomagalo razumeti ozadja »črkarske pravde«.

Zablodo o Dajnkovem nemškutarstvu, ki se je v slovenskem prostoru nekritično prepisovala skoraj šestdeset let, je pojasnil šele Božidar Flegerič (1899: 35) v življenjepisu Ivana Macuna. Iz svojih izkušenj – do leta 1857 je bil učenec v župniji pri Sv. Bolfenku (Vodraci pri Središču ob Dravi), ki je bila pod velikonedeljsko dekanijo – je potrdil, da je dekan Dajnko izpraševal učence v njegovi osnovni šoli vedno v slovenščini, saj nemško otroci niso znali; enako tudi pri Sv. Miklavžu/Miklavž pri Ormožu in v Središču ob Dravi. Šole so bile tudi pri Veliki Nedelji, Sv. Lenartu, v Ormožu in na Polenšaku. Dajnko je v šolskem poročilu leta 1859 zapisal, da je pouk v njegovi dekaniji potekal po predpisanih knjigah v slovenščini in nemščini, vendar je bil učni jezik samo nemški le v višjih razredih ormoške šole, verjetno pa se je v nemščini malo več poučevalo tudi v višjih

razredih malonedeljske šole, ker je bil tam sedež nemškega viteškega reda (Šedivy 1957: 41). Dajnko je učil verouk skoraj do smrti (Šedivy 1957: 37) in Flegerič ga je ohranil v spominu kot »dobro dušo« – bil je naglušen, zato je zastavil vprašanje, nanj sam odgovoril, učenci pa so ponavljali za njim. Slovenske otroke je vedno spraševal v slovenščini. Macunovo izkušnjo, ki se je v pisnih virih posplošila in so jo nato nekritično prepisovali, je zato označil za izjemo:

Tukaj mi je še pristaviti, da Macun obdolžuje krivo Dajnka, da je kot dekan vedno izpraševal le nemški. To ni res. [...] Po mojih mislih je prišel pokojni Macun morda kdaj v Ormož, kjer so hodili v šolo otroci nemških uradnikov, zmožni nemščine. Da je te učence pokojni dekan Dajnko nemški izpraševanje lahko verjetno, a Slovencev ni. (Flegerič 1899: 35)

Dajnko je nemškutarstvo, ki so mu ga podtikali, zavrnil v pismu Rudolfu Gustavu Puffu 26. junija 1854 (Glonar 1914: 53–54). Skliceval se je na neresnično pisanje »ultraslavistov«, ki so ga v Bleiweisovih *Novicah* in graškem *Gratzerzeitungu* označili za sovražnika slovenskega naroda. Krivična obsodba je bila izrečena, ker je kot šolski nadzornik zahteval, da se v šolah ob slovenščini uporablja tudi nemščina. Šlo je za Dajnko-vo razumno stališče, saj so se morali učenci v podeželski šoli primerno (na)učiti tudi nemščine, da bi se lahko vpisali na mariborsko gimnazijo, ali pa so jo potrebovali v vojski, kjer je bil poveljevalni jezik nemški. Dajnko je pojasnil, da zaradi takega stališča ni nemškutar, ampak razmišlja krščansko in ostaja pravi domoljub, čeprav so ultra- in panslavisti v tistih zmedenih časih mislili drugače.

Dajnko-vo slovenstvo potrjuje tudi spominski zapis v *Slovenskem gospodarju*, v katerem je jasno povedano, da je bil eden izmed prvih narodnih buditeljev v radgonski okolici, hkrati pa je tudi »v živi besedi narodni duh vzbujak« ter bogatil slovensko slovstvo:

Bog sam ve in pravični domoljubi pripoznavajo, da so Dajnko ravno v tem času kot kaplan v Radgoni za Slovence mnogo storili. Povsod, kamorkoli prideš, ti vedo starejši prebivalci povedati o Dajnkovih molitvenih knjigah, o njegovem slov. katekizmu itd. Narodnjak zdrave korenine ni iskal hvale niti dobička drugega, kakor edino le korist naroda in čast Božjo. (SG 1873: 86)

Slovníčar

Dajnko je leta 1822 dokončal rokopis učbenika slovenskega jezika, ki je izšel dve leti kasneje v Gradcu. S slovnico *Lehrbuch der Windischen Sprache* je leta 1824 nagovoril Nemce, da bi se začeli učiti slovenskega jezika, ki se je oblikoval na severovzhodu Slovenije. Spodbujal pa je tudi svoje vzhodnoštajerske rojake, naj izboljšajo znanje slovenščine, ki mora postati trdna osnova za razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja v stičnem slovensko-nemško-madžarsko-ilirskem geografskem, zgodovinsko-političnem in kulturno-jezikovnem prostoru.

V začetku 19. stoletja so se osrednjeslovenske pokrajinske jezikovne različice že poenotile v knjižno kranjščino, ki je kot nadnarečna tvorba dolenjščine in gorenjščine s središčnim ljubljanskim govorom pritegnila tudi tržaške, koroške in osrednještajerske govorce.

V panonskem prostoru med Muro in Rabo se je konec 18. stoletja oblikovala knjižna prekmurščina kot nadnarečna tvorba goriškega in ravenskega narečja brez združevalnega mestnega ali trškega govora. Prostor med Dravo in Muro pa je v dvajsetih letih 19. stoletja z rahlim zamudništvom prav tako razvil svojo pokrajinsko knjižno različico slovenskega jezika, ki naj bi razlikovalno do kranjščine in prekmurščine povezovala severovzhodna štajerska narečja, upravičenost pa ji je dajal trški govor Radgone s tiskarno in uveljavljenim založnikom Alojzom Weitzingerjem. Na neenotnost slovenskega jezikovnega prostora so vplivale posebne družbene in kulturne razmere, tudi razdelitev slovenskega jezikovnega prostora na alpski osrednjeslovenski ter panonski vzhodnoslovenski prostor ter politična odvisnost od cesarskega Dunaja ali kraljeve Pešte. Šafářik (1824: 275) in Sartori (1830: 96) sta slovensko jezikovno pokrajinskost razumela kot posebno bogastvo jezika, ki si je v prvih desetletjih 19. stoletja šele začel pridobivati enotno knjižno podobo. Sartori (1830: 101) je po Šafářiku opozori, da se dvojnični razvoj slovenskega jezika najlepše kaže prav v slovnica, ki so nastajale na prelomu 18. in 19. stoletja. Med več kranjskimi jezikovnimi priročniki je izpostavil Japljevo kranjsko rokopisno slovnico *Slavische Sprachlehre*, ki jo je prevajalec *Svetega pisma* napovedal že v uvodu *Nove zaveze* leta 1784, za tisk pa je bila pripravljena leta 1804 in je bila namenjena Kranjcem, Primorcem, Štajercem in Korošcem. Novo obdobje v slovenskem slovníčarstvu je napovedala Kopitarjeva znanstvena slovnica jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1809). Na severovzhodu Štajerske je pohvalil Šmigočevo slovnico *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre* (1812),

ki je »zelo uporabna« in Dajnkovo (1824), ki je ob kranjski Metelkovi (1825) »najnovejši slovenski jezikovni priročnik«.

Dajnko je v *Predgovoru (Vorrede)* pojasnil, da je na željo slovanskih prijateljev (Dobrovský) pripravil slovnico slovenskega (pokrajinskega knjižnega) jezika na severovzhodu Štajerske (narečje severnih in vzhodnih Štajercev). V širši slovenski jezikovni prostor vključuje še Slovence na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem (južna in zahodna Štajerska) ter v Prekmurju (ogrski Slovenci v Železni županiji) in na Hrvaškem, ki govorijo svoje pokrajinske različice slovenščine: »/D/enn die Sprache unserer Slawischen Nachbarn sowohl die der Kroaten, als auch die der Krainer und Kärnthner ist ja im Grande genommeu die nähmliche, nurr in der Mundart ungleich mehr oder weniger abweichend.« (Dajnko 1824: III–IV) Slovenščina ima več pokrajinskih različic s številnimi narečji, zato je Dajnko poskušal iz severovzhodnih štajerskih narečij sestaviti nadnarečni pokrajinski knjižni jezik, zavedajoč se, da je tudi ta še »zelo nepopoln«. S slovnico je želel bralcem čim bolj približati splošne značilnosti slovenskega jezika. Severovzhodna štajerska pokrajinska različica slovenskega knjižnega jezika naj bi bila most med osrednje- in vzhodnoslovenskim knjižnim jezikom. V tridesetih letih 19. stoletja je Dajnkov knjižni jezik omogočil lažje soočenje slovenske kranjske in prekmurske knjižne različice, njuno združitev sredi 19. stoletja in oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika – tako je »razložil svoj pogled na avtonomnost pokrajin znotraj slovenskega prostora« (Rajhman 1998: 57).

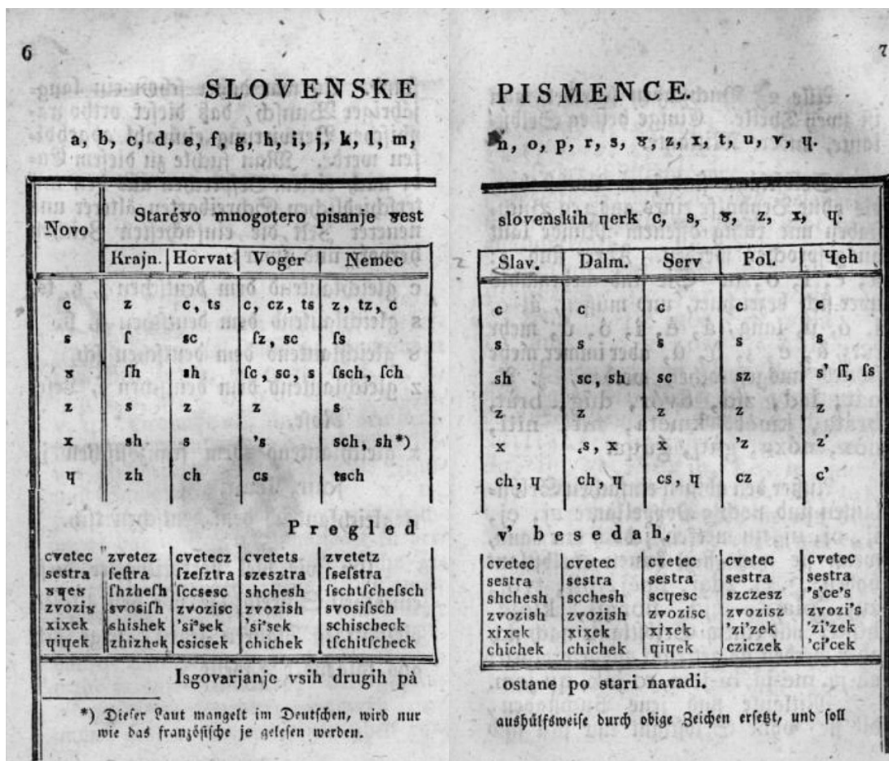
Čeprav je Koloman Kvas učil slovenščino na graški univerzi po Dajnkovi slovnici, je Anton Murko zavrnil njegovo pokrajinskost. V slovnici ljudskih narečij Slovencev na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v zahodnih okrožjih Ogrske (*Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*, 1832) je sprejel Kopitarjev središnji kranjski jezikovni koncept, »dasiravno bi on po svojem rojstnem kraji in marnu se mogel odločiti za štajersko narečje« (Trstenjak 1872a: 24). Romantični pogledi na jezik in prebujajoče se slovensko narodno vprašanje so zahtevali jezikovno enotnost Slovencev. Oroslav Caf je opozarjal, da sta pokrajinska kranjščina s koroško in osrednještajersko različico ter severovzhodna štajerščina preveč oddaljeni in za medsebojno sporazumevanje nepriljubljene. Slovenci potrebujejo normativno slovnico enotnega knjižnega jezika: »Dajnko je ves Štajerec spodnjega kraja, Murko ves pokrajnčeni Štajerec, Metelko cěl Krajnec ino Gutschmanna je malo drujga, kakor Korošec, ob kratkem: Slovenske grammatike ino slovenskega pisanja po vseh podnarečjih še neimamo.« (Caf 1845: 11) Anton Krempel se je prav tako odločil za Murkovo združevalno pot,

ki jo je na Štajerskem najbolj odločno zagovarjal Anton Martin Slomšek. Kljub temu pa je bila Dajnkova pokrajinskost »na začetku 19. stoletja še povsem razumljiva«, saj so takrat obstajali le deželni jeziki, razločevanje med knjižnim jezikom in narečji pa teoretično še ni bilo utemeljeno (Orožen 2003: 418–419).

Jože Rajhman je opozoril na prezrto mesto iz razvoja slovenskega jezika, da je Dajnko za Šmigocem v slovnici postavil zahtevo po novih oblikah (*-om, -oma; -ega; lepi, lepa, lepo*). Murko jih je sprejel in opozoril pred Matijem Majarjem Ziljskim na severovzhodnoštajerske pokrajinske oblikoslovne rešitve, ki so napovedale oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Dajnko je sredi 19. stoletja veljal za »jezikovnega separatista« in njegovih rešitev na Kranjskem niso sprejemali. »Njegove« nove oblike pa so se uveljavile, ko so jih predlagali Murko, Majar in Miklošič in so postale zunanji prepoznavni znak enotnega slovenskega knjižnega jezika. »Zahteva je bila formulirana tako, da je zagovorniki starih oblik niso mogli preslišati.« (Rajhman 1998: 63) Dajnkova pokrajinskost je bila pozitivna protiutež kranjskemu purizmu, obe jezikovni različici pa sta kot nadnarečni tvorbi normirali razlikovalno pokrajinsko glasoslovno-oblikoslovno podobo slovenščine, ki se je sredi 19. stoletja preoblikovala v skupno normo.

Dajščica

Dajnko je v slovnici napovedal nov slovenski črkopis, po njem imenovan dajščica (Just 2023: 25). Spoznal je, da številne črkopisne reforme latinice (Trubar, Krelj, Pohlin, Gutsman, Kopitar) niso ponudile najboljših pisnih znamenj za sičnike in šumevce ter primernih rešitev za zapisovanje trdega in mehkega *l* in *n* ter samoglasnikov. Trubarica je nedosledno določila dvočrkje za zapisovanje glasov *č, ž, š*, kreljica je nekako uredila glasovno vrednost črk *s* in *š* v eno- in dvočrkju (*f, fh, s, sh*), črkopisne nejasnosti pa so ostajale pri pisnih znamenjih za palatalne glasove, polglasnik, jat in (naglasno) kakovostno *e*-ja in *o*-ja. Dvočrkje je bilo značilno tudi za prekmurico (po vzoru ogrice). Dajnko je vpeljal enočrkje. Uredil je zapisovanje sičnikov (*c, z, s*) in šumevcev (*u, x, θ*), sprva je zagovarjal tudi posebna znaka za palatalni *nj* (*ŋ*) in narečni *ü* (*y*), vendar pa ju je po letu 1829 začel opuščati.

Slika 36: Joseph Machner, Peter Dajnko, 1833: *Abecedna knixica za dexelne bole vu cesarsko kralovskih derxavah.*

Poenostavil je črkopis in ga prilagodil glasovni podobi slovenskega jezika. Dajničica se je tako ustalila in je imela petindvajset črk kot današnja slovenica. Dajnko je postal pobudnik pozitivne črkopisne reforme, ki se je v štiridesetih letih 19. stoletja zaključila s sprejetjem slovenice; proti koncu petdesetih let 19. stoletja je zato brez težav prevzel slovenski črkopis, ki se je razvil iz gajice. Dajničico je predstavljal v predgovorih svojih knjig, npr.: *Abecedna knižica na hitro ino lahko podvüčenje Slovenskega branja* (1824):

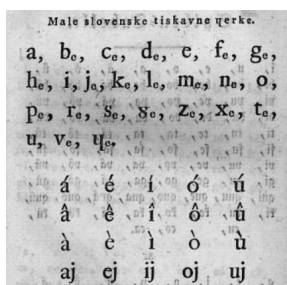
Da vsaki jezik má svoje lastne glase, so tydi vsakemi, či ga kdo kratko ino prav pisati čé, ino xeli, da bi ga drygi dobro razuméli, lastne pismence (knixne cerke) potrebne. Tak najdemo xe pri starih Grekih, poznej pri Latinih, ino v' navih dnevih pri vsih podvüčenéh narodih za njihove lastne jezične glase tydi več ali meje lastnih pismenc. Ne zadéni se zato nad tim, dragi Slovenec! či tydi ti v' nazóčni knixici med dozrajnimi pismencami neke kračéne ino pravéne znamle najdeš, s' kerimi se drygega nikaj ne iše, kak lepoto tvojega jako imenitnega jezika še bole povišati. Znamle, kere so novo zebrane, so nikar ne opervič novozmišlene, temoč le od tistih priátelov našega daleč

razbirjanega jezika semvzété, kerl so xe davno pred nami hvale vredno za lepi Slovenski jezlk ino dobroserčni narod totega jezika skerbéli. Misli se zato brez vse skerbi, da de vsaki Slovenec toto hasek hitro tydi sam spoznal ino namesto dozđajnih pismenc skoro z' dosta vekšim veseljom Slovenske knjige v' nazóčnih, kak pa v' dozđajnih znamlah bral. Teliko več se to dá obecati, da je vsaki, kerl le nekaj pismo rezumi, toto potrêbo xe duqe leta vidil ino s' poti imeti htel. Spodoba ino pomeneqe totih novozebranih pismenc je po abecedni redi tak: a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, ŋ, o, p, r, s, 8, z, x t, u, y, v, č. Vse se izgovárjajo, kak prejdoč. Le pridocje so novo zaponiti:

c	sunce, mesec, serce.	namesto z
ŋ	ŋegova ŋiva.	namesto nj
s	se si se nasitil.	namesto f
8	vaša paša lepša.	namesto fh
z	zemla, zakon, merzlo.	namesto s
x	xelim duxnost.	namesto sh
y	dyša, vysta, lydjé.	namesto ü
ч	речем веч частити.	namesto zh

Vse dryqe reči na zgovárjanje, zlaganje ino branje naših čerk ostanejo, kak dozđaj.

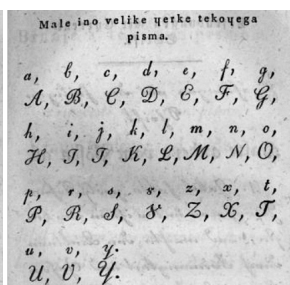
V prevedeni Machnerjevi *Abecedni knjižici* (1833) je zapisovanje sičnikov in šumevcev v »novem« črkopisu (dajščica) tabelarno primerjal z bohoričico (kranjski črkopis), prekmurico (vogrski črkopis), z nemško in drugimi slovanskimi pisavami (npr. poljska, češka, hrvaška itd. pisava). Zapisal je, da ima »sedanji« novi slovenski črkopis petindvajset črk (slovenske pismence), izgovarjava samoglasnikov (glasniki) pa je lahko dolga (*á, é, í, ó, ú*), kratka (*à, è, ì, ò, ù*) ali srednje dolga (*â, ê, î, ô, û*).

Slika 37: Dajščica – male tiskane črke (in črkovanje) (Dajško 1833: 11).

Slika 38: Dajščica – velike tiskane črke (Dajško 1833: 29).

Slika 39: Dajščica – male in velike pisane črke (Dajško 1833: 11).

Čeprav je bila Dajškova črkovna reforma dobro zamišljena, jo je leta 1825 kritiziral kranjski reformator Franc Metelko. V *Uvodu (Einleitung)* svoje slovnice *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen* (1825) je razmišljal o novih črkah, ki

bi bile primerne za Slovane in dodal, da bi bilo boljše, če bi Dajnko ostal pri bohoričici kot pred njim Leopold Šmigoc v štajerski slovnici *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre* (1812). Obregnil se je, da Dajnko glede jezika in pisave pač ravna, tako kot zna in se je s tem na neprimeren način vmešal v črkarsko reformo s parafraziranimi Hieronimovimi besedami: »Quilibet abundet in sensu suo.«¹³¹ (Metelko 1825: XXVI). Metelko je ustvaril slovensko fonetično pisavo z dvaintridesetimi črkami (tudi znak za dvočrkje šč) in dodatnimi ločevalnimi znamenji za izgovorjavo glasov. Pohlinu in Dajnku je očital neuspešno črkarsko reformo, ni pa se zavedal, da je njegova metelčica še manj ustrezna zaradi preveč črk (npr. dva *h*-ja, polglasnik). Mešanica cirilskih, grških in predelanih znakov je bila tako nestvarna in neestetika, da je šlo za črkarsko zablodo, ki je ni bilo mogoče sprejeti – Jakob Zupan in Anton Murko sta jo posmehljivo označila za krevljico. Črkopisna reforma, ki jo je uvedel Dajnko (enočrkje in petindvajset pisnih znamenj), je bila prava, Metelkova reformatorska smer (strogo fonetično načelo) pa je bila slepa ulica na poti do sodobne slovenice. Oba sta bila spodbujena s Kopitarjevo željo po novem latinskem Cirilu, ki bi pripravil idealni črkopis za Slovane, tako da bi dvajsetim latinskim črkam dodal še približno devet novih, ki bi oblikovno prav tako ustrezale latinskim: »/A/us der vorgeschlagenen Operation aber nicht nur ein gleichförmiges, sondern zugleich ein den Gesetzen der Buchstaben schrift vollkommen entsprechendes Alphabet hervorgehen würde!« (Kopitar 1809: 203) Kopitar je dajničico ocenil za brežhibno pisavo, medtem ko nad metelčico ni bil navdušen in je npr. znak za polglasni označil za »kozlička med ovcami«. Tekmovalnost med novima slovenskima črkopisoma so stopnjevale še druge, Dajnku naklonjene ocene – pohvalili so ga Dobrovský, Zupančič in Sonnleithner¹³² –, vendar pa se je za dajničico začelo zapletati že leta 1827, ko je bilo potrebno za Slovence v lavantinski in graški škofiji prevesti abecednik Josepha Machnerja. Dajnko je besedilo prevedel leta 1828, vendar pa nekateri niso

¹³¹ Gre za Hieronimovo pričevanje v delu *Ad Lucinum*, ali je med postom dovoljeno jesti jajca in piti mleko: »Unaquaeque provincia abundet in suo sensu et praecepta maiorum leges apostolicas arbitretur.« (»Vsaka pokrajina naj ravna po svoji preudarnosti in upošteva zapovedi svojih prednikov kot apostolske zakone.«) https://tomasdeaquino.org/suma-teologica/II_II_q147.htm

¹³² Dajnko se je 21. 6. 1827 pohvalil Šafāriku, da je profesor Suppantschitsch (Zupančič) imenoval dajničico za triumf naše ortografije (»das Alphabet den Triumph unserer Orthographie«), Kopitar za brežhibno (»tadellos«), Dobrowsky za pravilno narejeno (»recht getan«), Sonnleithner za res dobro narejeno (»wirklich gut gelungen«) in profesor Rask iz Kopenhagna za dobro izbrano (»gut gewaehlt«). (M. Murko 1898: 376)

bili navdušeni nad njegovo vzhodnoštajersko pokrajinsko različico slovenščine, motila pa jih je tudi dajničica. V Ljubljani rojeni Gašpar Harman, ki je bil župnik pri Svetem Petru (Malečnik) pri Mariboru, je ocenil, da Dajnkovo »narečje ni pravo«. Jezik in pisavo Dajnkovega prevoda je zavrnil tudi v Poljanah nad Škofjo Loko rojeni Jurij Alič, ki je bil takrat dekan v Vidmu ob Savi (Krško), z utemeljitvijo, da »Slovenci v Celju ne mogó vsprejeti Dajnkovega narečja«. Oba ocenjevalca sta bila po rodu Kranjca in jima novonastajajoča pokrajinska knjižna različica slovenskega jezika seveda ni bila blizu; med štajerskimi duhovniki so enotno knjižno normo in metelčico (ali bohoričico) zagovarjali še Anton Martin Slomšek, Anton Krempl in kasnejši dekan v Hočah pri Mariboru Anton Murko. Krempl je prevedel tudi Machnerjev abecednik, vendar v različico slovenščine, ki se je zgledovala po kranjščini, glede pisave pa je ostal pri bohoričici – predlagal je, naj se v obeh škofijah uporablja enoten jezik in črkopis. Lavantinski škof Ignacij Franc Zimmermann, se je, kljub temu da se je vzhodnoštajerske različice slovenščine dobro naučil v Volkmerjevi privatni šoli pri Svetem Urbanu (Jesenšek 2015d: 101), zato odločil, da ne bo natisnil Dajnkovega prevoda. Prisluhnil je Aliču – med letoma 1816 in 1818 je bil višji šolski nadzornik in referent za nižje šolstvo v Št. Andražu – in v lavantinski škofiji so začeli uporabljati Metelkov ljubljanski prevod Machnerjevega abecednika, ki je izšel leta 1826 v metelčici; enako tudi ponatis leta 1832. Metelčica je tako postala črkopis, v katerem so se opismenjevali tudi učenci v osrednještajerskem prostoru lavantinske škofije, in sicer vse do leta 1834, ko je izšel nov prevod v »stari kranjski pisavi« bohoričici, za katero se je zavzemal Slomšek, pridružila pa sta se mu tudi Alič in Murko. Dajnko se s porazom ni sprijaznil in pregovoril je spodnještajerske župnike ter učitelje, da so podprli njegovo pisavo. Pridobil je celo Harmana in Krempla, tako da je poslal v Gradec vse potrebne podpise proti metelčici.¹³³ Svojo dajničico in pokrajinsko različico slovenščine je predstavil tudi v daljšem dopisu,¹³⁴ v katerem je utemeljil, zakaj je metelčica »profesorja kranjskega jezika v Ljubljani« neprimerna za štajerske Slovence, hkrati pa je poudaril, da je

¹³³ Poudaril je, da tudi Kopitar ni zadovoljen z metelčico. Prim. Kopitarjevo pismo z dne 23. 2. 1825, v katerem Dajnku priznava, da je njegova pisava (razen znaka 8) veliko boljša kot kranjska (metelčica): »Carnioli tandem typos ipsi excogitarunt, mihi haud nimis probatos quoad formam. Tui longe melius, uno -8 excepto, quod minus placet.« (Košan 1890: 5).

¹³⁴ Des Peter Danjko, Kaplans in Radkersburg mit seinen mitarbeitenden Freunden in der slovenischen Literatur Detail, betreffend das Alphabet des H. Fr. Metelko, Professors der »krainerischen Sprache in Laibach«.

dajnčico in vzhodnoštajersko različico slovenščine med Dravo in Muro ter prekmursko različico med Muro in Rabo pohvalil tudi Kopitar (Glaser 1895: 47). Vodstvo sekovske škofije v Gradcu se je leta 1831 odločilo za natis Dajnkovega abecednika in tako so se Slovenci v dveh sosednjih škofijah učili pisati in brati v različnih črkopisih in dveh pokrajinskih različicah slovenščine. Na slovenskem Štajerskem se je začela abecedna vojna. Murko se ni odločil za črkarske novotarije: »[...] und nur das, entweder im Munde des Volkes Praktische oder in unserer, obwohl armen Literatur sich Bewährende in mein Buch aufgenommen habe.« V Uvodu (Vorrede) slovnice *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten* (Murko 1832) je pojasnil, da ostaja zvest bohoričici, ki je v njegovih knjigah, namenjenim vsem Slovencem, znak tradicije. Slovenci potrebujejo enoten latinski črkopis, ne pa dajnčice ali metelčice, ki imata v abecedah tudi nelatinične črke in sta omejeni na slovenski severovzhodni ali osrednji prostor, zato postavljata med Slovence »kitajski zid«. Drugo izdajo slovnice (1843) je nato natisnil v sodobni slovenici, ki je postala prepoznavni zunanji znak enotnega slovenskega knjižnega jezika:

Tako je z besedo in v djanji na Štajerskem poderl Dajnčico, pa tudi Metelčico, A. J. Murko, na Koroškem djanski U. Jarnik, in ondi pričeto abecedno vojsko sklenil in dokončal je, djal bi, z obeh omenjenih del tolikanj iskreno priporočbo Lubomir t. j. Slomšek. Pa – komaj potihne abecedna vojska na Štajerskem in Koroškem, kar se vname le še huje na Kranjskem! (Marn 1871: 36–37)

Dajnčica je bila v šolah prepovedana 18. avgusta 1838: »Tudi sicer je Dajnko-va pisava ostala le bolj v svojem ožjem domu; dlje v Slovence se ni razširila. In tako je ‘dajnčica’ skoro potihnila, ne ‘da bi se bili o njej kaj bolj prepirali’« (Fekonja 1891: 617). Njeni zagovorniki in nasprotniki so v črkarski pravdi odpirali neprijetna vprašanja, vendar pa so razčistili negotovost o slovenstvu – štajerski »stari« preporoditelji Dajnkovega (Koloman Kvas, Anton Lah, Anton Šerf, Vid Rižner, Davorin Veršič) in »mladi« romantiki Murkovega kroga (Anton Murko, Anton Martin Slomšek in somišljeniki) so bili »istih misli, da bi bilo najbolje, ko bi se Slovenci poprijeli češkega pravopisa, kakor ga je prikrojil Hrvatom dr. Ljudevit Gaj« (Glaser 1895: 50). Dajnku je potrebno priznati, da se je zavedal pomanjkljivosti bohoričice (Sket 1893: 150), zato je prvi pokazal, kako naj bo urejen slovenski črkopis in je bil tudi prvi, ki »je hotel s svojimi ‘znamli’ olepšati jezik slovenski«. (Fekonja 1891: 721).

Zbiralec ljudskih pesmi

Dajnko je bil tudi zbiralec narodnega blaga in pisec pesmi, predvsem so ga zanimale ljudske pesmi, ki jih je zbral in izdal v *Sto cirkvenih ino drygih poboxnih pesmi med katolškimi kristjani slovenskega naroda na Štajarskem* (1826) in posvetni pesmarici *Sto in petdeset posvetnih Pesmi in dvesto Vganjk med Slovenskim narodom na Štajarskem* (1827).

Zbiranje narodnih pesmi je bilo v vseh avstrijskih deželah zelo popularno, saj ga je spodbujal dvorni komisar grof Franz Joseph Saurau. Davorin Trstenjak (1872: 28) je npr. poročal, da je imel leta 1825 v šoli učitelja, ki je učence nagovarjal, da so mu prinašali ljudske pesmi in napeve, on pa jih je vestno zapisoval. Dajnko je 21. junija 1827 pisal Šafářiku, da je po javnem pozivu v dunajskem časopisu *Oesterreichischer Beobachter* leta 1825 začel zbirati narodne pesmi na Štajarskem in jih je leta 1827 objavil v knjižni obliki (M. Murko 1898: 376). Podobno je pred tem leta 1824 vabil tudi graški časopis *Archiv für oester. Gesch. Völker und Laenderkunde* – društvo *Gesellschaft der Musikfreunde des oesterreich. Kaiserstaates* je prosilo, naj ljudje po vseh avstrijskih deželah zbirajo narodne pesmi z napevi (D. Trstenjak 1872: 28). Dajnko (1827: VII) je v drugem Predgovoru (v prvem je predstavil danjčico) k *Posvetnim pesmim* manj natančno zapisal, da se je dela lotil »na povelje sekretéra igrajske družbe gospoda Joxefa od Sonlajnara« (Joseph v. Sonnleithner), in sicer je želel zbrati štajarske »tak na dobro poboxne, kak tydi posvetne« pesmi.¹³⁵ Dajnko je posla Jožefu Sonnleithnerju, tajniku avstrijskega Društva prijateljev glasbe, sto slovenskih štajarskih ljudskih pesmi; za napeve, ki jih je priložil, so se menda pulili dunajski skladatelji in jih porabljali za svoje pesmi:

Nisem slišal, ka bi ta zbirka kedaj bila na svitlo prišla, če pa je kateremu naših čitateljev znana, bi koristno bilo, ako bi to oznanil nam, ali pa slov. Matici, ki narodno blago nabira. V nekem časniku sem bral, da so dunajski skladatelji prav neusmiljeno ono zbirko pukali, in s tujim perjem svoje muzikalične sklade kinčili. Dobro bi bilo, ako bi se kateri naših slovenskih rojakov na Dunaji živečih, potrudil izvesti, je li še ima društvo prijateljev godbe v svojem arhivu to zbirko, in če bi mogoče bilo Danjkovo poslanico pridobiti. (D. Trstenjak 1872: 28)

Šafářik z Dajnkovo zbirko ni bil zadovoljen (M. Murko 1898: 376), ker je bila poustvarjena in se je v njej prevečkrat izgubila prvotna ljudska podoba

¹³⁵ »Od tih pesmij poslal je 1. 1825. 50 posvetnih in 50 cerkvenih z napevi vred društvu prijateljev muzikalnih avstr. cesarstva, katero je hotelo tako zbirko prirediti iz vseh avstr. krajev zraven z napevi.« (Rakuša 1890: 36)

pesmi: »Es sind wohl meistens nicht vom Volke, sondern von andern verständigen, wohlmeinenden Leuten für das Volk gemachte Lieder.« (Šafářik 1864: 84) Dajnko je nekatere pesmi celo sam napisal in jih je imenoval za narodne, »nekaj je pa tudi Vrbnjakovih« (Rakuša 1890: 36). Jezikovno jih je približeval podobi pokrajinskega knjižnega jezika, ki ga je normiral v slovnici leta 1824, zelo rad pa jih je tudi uglasbil. Pri tem mu je pomagal učitelj iz Svetinj pri Ormožu Andraš Šef, ki je Dajnku »viže na note postavljali«. Sodelovala sta tako, da je Dajnko »svoje umotvore Šefu narekoval, a ta jih je zapisoval« (Rakuša 1890: 36).

Več pesmi, ki jih je Dajnko zbral, ni bilo izvirno ljudskih, ampak so jih duhovniki in učitelji že pred njim popravljali za narod in so se »udomačile med ljudstvom«, ker so dajale »koristnih naukov zlasti v npravstvenem oziru« (Sket 1893: 398). Šafářik ugotavlja, da so bile ljudske ljubezenske pesmi večkrat nespodobne in so jih duhovniki zato »popravljali«. Zdi se, da je tudi Dajnko upošteval ta praktični vidik, ko je skladal posvetne pesmi za Štajerce (Šafářik 1864: 74) in je z njimi budil narodno zavest med štajerskimi Slovenci: »Da pà si tote pesmi vsaki Slovenec tydi v' rokah iméti xelí, zato sem skerben bil, ñe tydi na svetlo dati.« (Dajnko 1827: VIII) Ljudske pesmi je res popravljali in jih je zložil »ad hoc«, vendar pa so kljub temu pomembne (Glaser 1895: 176), ker kažejo, da je bilo slovensko ljudsko pesništvo na prelomu 18. in 19. stoletja velika jezikovna protiutež nemškimi jezikovnim težnjam.

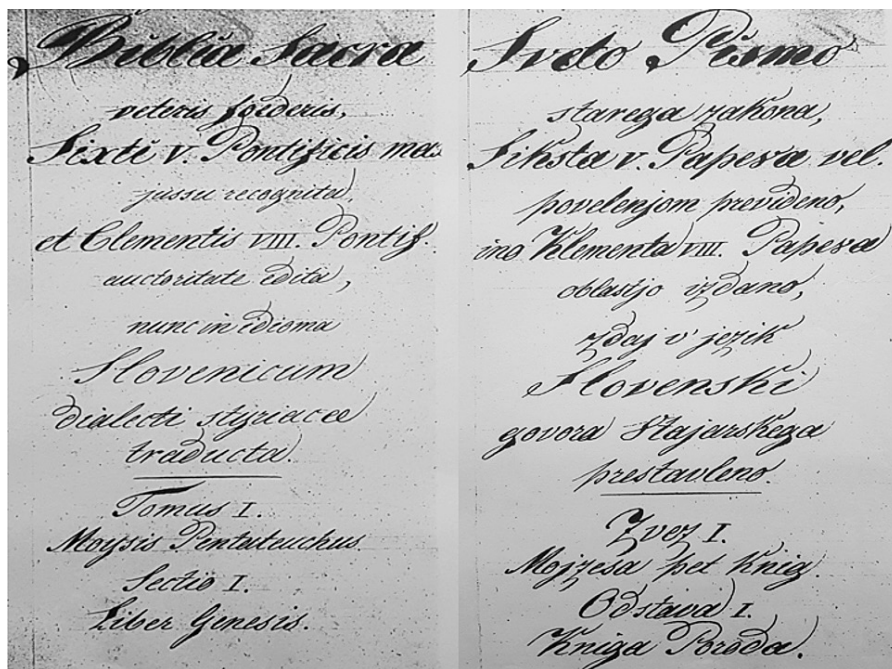
Slovenci v Dajnkovem času nismo imeli dobrih in natančnih zbiralcev ljudskih pesmi. Vodnik, Dajnko, Korytko in objave v Kranjski Čbelici so jezikovno popravljali ljudske pesmi in jih tudi vsebinsko ter motivno predelovali, tako da se zdi še najbolj izvirno gradivo, ki ga je objavil Vraz v Zagrebu (*Narodne pēsni ilirske, koje se pevaju po Stajerskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, 1839) (Pypin, Spasovich 1880: 393).

Dajnko je zbiral tudi uganke štajerskih Slovencev in jih je malo pred smrtjo poslal Macunu, da bi jih objavil – škoda, da Macun ni izpolnil Dajnkove želje, ker so se mu zbrane uganke zdele »premale vrednosti za tisk« (Macun 1883: 86).

Prevajanje Svetega pisma

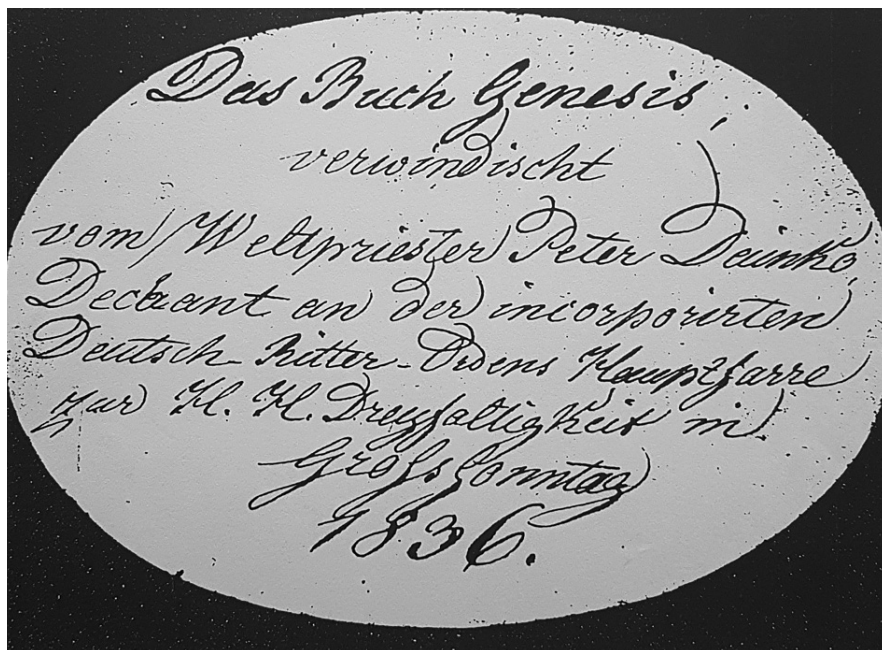
Peter Dajnko je želel izdati dvojezično latinsko-slovensko *Sveto pismo* v dajncici. Na veliko delo se je sistematično pripravljali od leta 1817, ko je iz grščine prevedel *Evangeliome na vse nedéle ino svetke skos leto* (ponatis

1818²), leta 1826 so jim sledili *Listi ino evangeli na vse nedele, svetke ino imenitnebe dneve celega keršansko-katolškega cirkvenega leta* (ponatis 1833). Leta 1821 je začel izdajati *Svetega pisma sгодbe is starega ino novega sakona* (*Pervi del, Svetega pisma zgodbe is starega zakona*, 1821 v bohoričici, 1826² v dajnčici; *Drugi del, Svetega pisma zgodbe iz novega zakona*, 1826), leta 1826 pa je prevedel še *Veliki katehizem, to je, kniga keršansko-katolškega navuka vu pitanjah ino odgovorih* (ponatis 1833², 1837³).

Slika 40: Peter Dajnko, *Biblia Sacra veteris foederis, Sixti V. Pontificis max. jussu recognita, et Clementis VIII. Pontif. auctoritate edita, nunc in idioma Slovenicum dialecti styriacae tractata. Tomus I. Moysis Pentateuchus. Sectio I. Liber Genesis* (1a). *Sveto Pismo starega zakona, Siksta V. Papeža vel. poveljnjom prevideno, ino Klementa VIII. Papeža oblastjo izdano, zdaj v' jezik Slovenski govora Štajerskega prestavleno. Zvez I. Mojzesa 5 knjig. Odstava I. Kniga Poroda* (1b). *Sveto Pismo starega zakona. Kniga Poroda*. Rokopis, 1836 (NUK, Ms 397).

Staro zavezo je prevajal iz vulgate v »jezik slovenski govora štajerskega«, tj. v vzhodnoštajersko različico slovenskega knjižnega jezika. Rokopis je dajnčica, ki jo je leta 1824 uzakonil v slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Leta 1836 je prevedel *Knigo poroda* (Prva Mojzesova knjiga, Geneza).

Slika 41: Peter Dajnko, Das Buch Genesis, verwindischt vom Weltpriester Peter Dainko, Dechant an der incorporirten Deutsch-Ritter-Ordens Hauptfarre zur H. H. Dreyfaltigkeit in Gross Sonntag 1836. *Sveto Pismo starega zakona. Kniga Poroda*. Rokopis, 1836 (NUK, Ms 397).

Velikega prevajalskega načrta pa ni mogel dokončati, ker je bila njegova pisava med abecednim nemirom negativno ocenjena in umaknjena iz šol. Pokrajinski knjižni jezik, ki ga je želel uveljaviti kot učni jezik in ga je razširjal v cerkvi, nabožni in posvetni literaturi, je sicer odigral pomembno vlogo pri povezovanju osrednje- in vzhodnoslovenskega jezikovnega prostora, vendar pa je postajalo jasno, da je pokrajinskost presežena in se bo oblikovala enotna slovenska knjižna norma. Dajnko je v javnosti neupravičeno izgubljal ugled, ki ga je imel v dvajsetih letih 19. stoletja. Zavedal se je, da ne bo več našel založnika, ki bi tvegala tiskati *Sveto pismo* v dajnici in v vzhodnoštajerski različici slovenskega jezika. Sto šestdeset strani rokopisa v »štajerski slovenščini« je poslal Kopitarju na Dunaj. Prosil ga je, naj podpre njegovo delo, predvsem pa dajnico, ki jo je uredil na Kopitarjevo pobudo in se je o njeni usodi odločalo prav v tistem času: »Trenutno sem sam še vedno v željnem pričakovanju, kako se bo visoka k.&k. dvorna študijska komisija odločila glede *c s 8 z x 4*. 1000 in 1000-krat bo narobe, če pri tem ne bi upoštevali Vašega znanja, sicer bi morale biti vse naše literarne zadeve

vedno in brez pomislekov dobro opravljene.« Zdi se, da je Dajnko bolj kot Kopitarjevo pomoč potreboval sogovornika, ki ga bo razumel – doma ga namreč niso, čeprav je Krempl (1845: 255) nekaj let kasneje priznal, da Dajnko »ima vendar zasluženje, da je z' svojimi pismencami že k' našem zdajnem občinskem pravopisu se perbližal.«

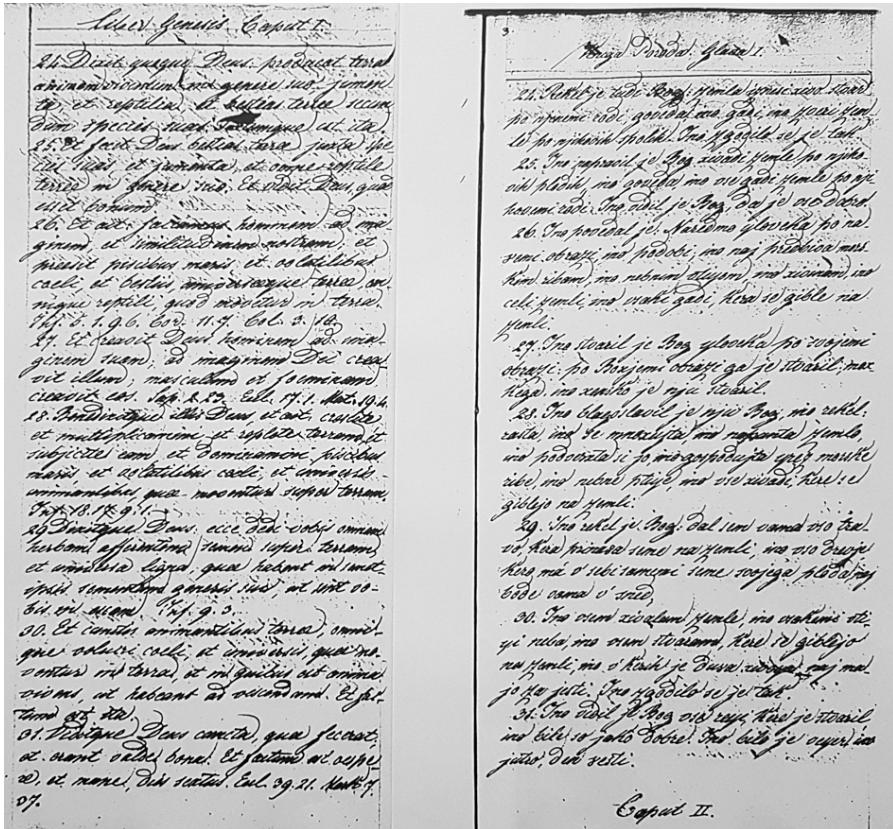
Dajnica ni bila slepa ulica v razvoju slovenskega črkopisa, saj je ponazorila enočrkovni vzorec slovenske abecede, vendar se je Dajnko konec leta 1836 že sprijaznil, da se njegov knjižnojezikovni program izteka¹³⁶ in da tudi z dajnico dolgoročno ne bo uspel. Kopitarju je zato napisal, da lahko njegov prevod Prve Mojzesove knjige v miru bere in razmišlja o jeziku in pisavi: »Lahko jo obdržite, kakor dolgo želite in pri branju dodate svoje pripombe.« Vedel je, da se bodo jezikovne razmere na Slovenskem umirile in da bo tudi pisava šla po poti, ki jo je začrtal leta 1824: »/Z/aradi tega bi bilo treba tako veliko delo prestaviti v prihodnji čas, najmanj do tedaj, ko bo pravopis jasnejši in enotnejši in ko bo opazen večji napredek pri delovanju slovenske jezikovne stolice.«

Kopitar Dajnku ni vrnil rokopisa prevoda, Dajnko pa dela nikoli ni nadaljeval. Rokopis *Knige Poroda* se je ohranil v dunajski zapuščini Jerneja Kopitarja in je bil prenesen v Državno biblioteko v Ljubljani (v rokopisu je na več mestih vtisnjen njen žig). Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (NUK) hrani Dajnkov rokopis *Biblia Sacra veteris foederis / Sveto Pismo starega zakona* pod signaturo MS 397,¹³⁷ in sicer Tomus I. Moysis Pentuteuchus. Sectio I. Liber Genesis / Zvez I. Mojzesa pet knjig. Odstava I. Kniga Poroda.

Delni prepis (izbor) Dajnkovega slovenskega vzhodnoštajerskega starozaveznega prevodnega drobca je objavljen v *Dajnkovem berilu* (Rajh, ur. 1998: 19–31).

¹³⁶ Zadnja Dajnkova knjiga v dajnici je izšla leta 1837, in sicer *Veliki katehizem, to je, knjiga keršanjško-katolškega navuka vu pitanjah ino odgovorih*. Tretjo nasvetloданje. V' Radgoni. (1826, 1833², 1837³).

¹³⁷ https://www.nuk.uni-j.si/sites/default/files/dokumenti/2024/Katalog_rokopisov_2024.pdf

Slika 42: Peter Dajnko, Sveto Pismo starega zakona. Kniga Poroda. Rokopis, 1836 (NUK, Ms 397).

Gospod Pijlji vniplje in 4kno ad huc plurimos
 novor annor felicissimos, sanctatus plenissi-
 mos, lacrimarum et iocundissimos!
 Njegov
 serupri prijatelj
 Dajnko

Slika 43: Zaključek Dajnkovega pisma Kopitarju (20. 12. 1836) s slovenskim podpisom v dajničici (NUK, Ms 397).

V Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (Ms 397) je v prilogi rokopisa *Knige Poroda* ohranjeno tudi nemško pismo (rokopisna gotica), ki ga je Dajnko 20. decembra 1836 od Velike Nedelje poslal Jerneju Kopitarju na Dunaj – podpisal se je v slovenščini: »Njihov serupni prijatelj Dainko.« –, in je v njem omenjen rokopisni fragment prevoda ter napovedana njegova usoda (v prvem delu pisma pa Dajnko razmišlja o tem, da je pisec Kločevega glagolita sveti Hieronim). Navajam prepis Dajnkovega pisma iz gotice in prevod v slovenščino:¹³⁸

Großsonntag am 20ten Dezember 836

Herzlicshter Freund!

Endlich einmal meinen verbindlichsten Dank für Ihren mir verehrten Glagolita Clozianus. – Ich übergebe Ihnen in der Beylage: Hodierni Vinidi in Styria, einige kleinen Conferenzen über denselben Pag. 125-126. Und aus dem Wenigen ist es sogleich ersichtlich, daß Gl. Cloz. kein Kärnthner, kein Krainer, kein Steyrer, kein Pseudocroate, sondern aller Wahrscheinlichkeit nach ein Dalmata – S. Hieronymus muß gewesen seyn. Wollte Gott daß die abgängigen Theile irgendwem noch vorgefunden werden könnten, und vorzüglich die Anfangsblätter weil vermeinthlich und Titelbatte auch den Vefäßer udgl. angemerkt ist. – Über Ihr Pag. VIII. ποτπηγα bin ich dahin einverstanden: ποδβηγα = subterfugatrix; ποδπηγα = subvariegata; ποτβηγα = viam curtisans, cursatrix, potnica viatrix fugitrix ποτπηγα = ποτπηξα nobis poterága, poteréxa, poterüga = vagatix und expulsa von potepem se = circumvagor oder von potepem sem = expulsus sum. Alle drey formen -aga -exa -uga sind in unserem Munde üblich, hindeutend auf eine liederliche Weibsperson. Die Masculina davon lauten bey nur poterák, potepex, potepüh, wobey die gelinden finalbuchstaben potepag, potepex, potepüg in harte k 8 h. übergangen. – Dergleichen Alterthümer, wie sie in Ihrem Gl. Cloz. erscheinen, zeugen klar, wie wunderbar sich im Munde durch Volker in verschiedenen Gegenden die Nöthigsten voces radical-es et derivatae forterhalten. Und die große Verwandtschaft der slawischen Sprache mit der grichischen und lateinischen eben führt allmählig zur Vermuthung – und nicht ungegründet – Gregorii Dankowsky, Matris Slavicae filia erudita vulgo lingua greeca.

Zugleich kann ich Ihnen zu Ihrem herzlichsten Vergnügen aus meiner eigenen mehrjährigen Erfahrung sagen, daß die Sloveni Murenses, vicini Blatensibus, von denen Sie Glag. Cloz.

¹³⁸ Zahvaljujem se prof. dr. Borutu Holcmanu in prof. dr. Vidi Jesenšek za pomoč pri prepisu iz gotice in prevodu v slovenščino.

P. LVII erwähnen, cum Dravensibus in Styria von Pettau abwärts gegen Kroatien identisch sind. Des Deutsch. Ritter Ordens Decanats- u. Schuldistriktsbezirk Großsonntag enthält in sich nebst den Hauptpfarre auch die Stadtpfarre Friedau, dann die drey Pfarren St. Thomas, Polsterau und St. Nikolaus, dann die drey Localien St. Leonhard, Pollenschack und St. Wolfgang, endlich, die drey filialen Kulmsberg = hum χολεμ, St. Maria bey Polsterau und Jerusalem in den Weingebirgen bey Luttenberg. Die habe ich in den 5 Jahren meines Hierseyens als Dechant alle Gelegenheit die hiesige Mundart in apice et jota ins Kleinste kennen zu lernen und finde, daß die Sprache, Kleidung, Sitten, und gar Alles ad punctum dasselbe ist, was man bey den Slovenen an der Mur und Radkersburg findet. Nur die 2 Stationen Polsterau und St. Wolfgang pflegen schon ein wenig zu varadinisiren, und nicht zu wundern, indem sie die Wochenmärkte Warasdins besuchen. Die nächste Pfarre hinter St. Wolfgang ist die kroatische Pfarre S. Hieronymus in Strigau, und da es in den alten Nürnberger Landkarten all dort in der Anmerkung lautet: Patria St. Hieronymi, so herrscht noch immer unter dem Volke die allgemeine Meinung, dieser Strigau, und nicht ein anderes (Stridonimus Dalmatiae) sei der Geburstort des H. Hieronymus. Allein Ihr Glag. Cloz., wenn man ihn für den sant Jeronymus gelten lassen darf, ist in seiner

Zunge kein Strigauer, sondern vielmehr ein Stridonier Dalmatiae, also stiftet Ihr Glag. Cloz. auch noch das Gute, daß man das hiesige Volk mit der Sprache der Jeronymus überzeugen kann, daß er kein Strigauer war. Die Geistlichkeit in Strigau war auch immer frey genug, das gemeine Volk in dieser Meinung zu bestärken, um am Jaliresfeste 30. September die Kirchfahrt des Volkes immer zahlreicher zu machen. Wenn ich gelegentlich der dortigen Geistlichkeit im Scherz und Ernst Ihren »Dises puech hat Sant Jeronimuß mit aigner Hant geschrieben in Crabatischer sprach« vorlesen werde, bin ich recht begierig, was die Ungarischen Patres Uram-bata dazu sagen werden.

Betreffend Ihr Schreiben v. 26. ober. wegen Osnova Slovnic Slavjanske narečja ilirskoga dürfen Sie und wir Alle unbesorgt seyn, er wird uns so wenig mit seinem Hut beschatten, als man z. B. die Italiener, Spanier und Franzosen nicht zurück in die lateinische Sprache hoffen kann. Wie der Atticus, Dorar, Eolus, Jonus für seinen Dialect Vorzug hielt, so bleiben auch unsere Dialecte in ihrer gerechten Eigenliebe und verdienen für sich gebildet zu werden. Alle meine croatischen Nachbarn lernen wieder Osnova.

Endlich lege ich Ihnen hier auch bey das Buch Genesis Latein und Steyerwindisch. Sie können es behalten, so lang sie es wollen, und belieben bey Durchlesung Ihre Bemerkungen anzubringen.

Es will sich aber kein Verleger herbeylassen, und so großes Werk auf seine Kosten zu nehmen, in der Furcht, er werde für seine Geldauslagen nicht entschädigt werden;

auf diese Art wird man solch eine Arbeit noch auf weitere künftige Zeiten verschieben müsen, wenigstens dahin, bis Einmal noch mehr Einhelligkeit in der Orthographie und bessere Fortschritte der windischen Sprachlehrkanzel am Tage seyn werden. Mittlerweile bin ich selbst noch immer in der begierigen Erwartung, was die hohe k. k. Studienhofcommission über c s 8 z x 4 entscheiden werde.

1000 und 1000 Mahl gefehlt, wenn man in derley Punkten nicht Ihre bekannten Kenntniße in allen diesen Gegenständen zu Rathe zieht, sonst müßten alle unsere literarischen Angelegenheiten alsdann immer – und ohne Bedenken gute Erledigungen hoffen. Übrigens gehen unsere kleinen Büchlein immer brav unter das Volk, und so eben die großen Katekizem und Evangelji wieder neu aus der Presse hervor. Auch die 100 theologischen Lieder sind soeben neu aus der Druckerey erschienen. Und wann die Stud. Hofcommission anders von der ganzen Sache die richtige Aufklärung erhalten hat, so steht unmöglich zu fürchten, daß Hochdieselbe unsere gemeinsamen Bemühungen in der windischen Orthographie und Sprache verkennen und den ferneren Gebrauch des c s 8 z x 4 uns untersagen werde.

Zum Schluß wünsche ich Ihnen ad hui plurimos novos annos felicissimos, sanitatis plenissimos, slavicornum studiorum jucundissimos!

Njihov serčni prijatelj
Dainko.

Velika Nedelja, 20. decembra 836

Najdražji prijatelj!

Končno najlepša hvala za podarjeno Glagolita Clozianus. – V prilogi Vam posredujem: Hodierni Vinidi in Styria in nekaj manjših pripadajočih ocen Pag. 125–126. Iz teh malenkosti je takoj razvidno, da Gl. Cloz. ni koroškega, kranjskega, štajerskega ali psevdohrvaškega izvora, saj je po vsej verjetnosti iz Dalmacije – moral je biti S. Hieronim. Če bi Bog želel, da bi se izginuli deli lahko pri komer koli znašli, predvsem začetni listi, bi s tem izvedeli tudi kaj o avtorju, saj je na naslovnem listu domnevno

omenjen. – Glede Pag. VIII. ποτπηγα se strinjam z naslednjim: ποδβηγα = subterfugatrix; ποδπηγα = subvariegata; ποτβηγα viam curtisans, cursatrix, potnica viatrix, fugitrix. ποτπηγα = ποτπηξα nobis potepaga, potepexa, potepuga = vagatix in expulsu od potepem se = circumvagor ali od potepen sem = expulsus sum. Vse tri oblike -aga, -exa, -uga so v našem govoru običajne in se nanašajo na nemarno in razvratno žensko osebo. Ustrezne moške oblike so pri nas potepák, potepeø, potepüh, pri čemer so šibki končni glasovi (črke) potepag, potepex, potepüg prešli v trde k, ø, h. – Podobne starodavnosti kot se pojavljajo v Vaši Gl. Cloz. jasno pričajo, kako čudovito se v ljudski govorici na različnih območjih ohranjajo sijajni voces radicales et derivatae. In velika sorodnost slovanskega jezika z grškim in latinskim postopoma vodi k domnevi – in to ne neosnovano – Gregorii Dankowsky, Matris Slavicae filia erudita vulgo lingua greeca.

Hkrati Vam lahko v Vaše največje veselje in iz svojih lastnih večletnih izkušenj povem, da so Sloveni Murenses, vicini Blatensibus, od katerih omenjate v Glag. Gloz. P. LVII, cum Dravensibus na Štajerskem od Ptuja navzdol proti Hrvaški identični. Nemško viteško dekanatno in šolsko okrožje Großsontag (Velika Nedelja) poleg glavne župnije zajema tudi mestno župnijo Friedau (Ormož) ter tri župnije St. Thomas (Sv. Tomaž), Polsterau (Središče ob Dravi) in St. Nikolaus (Sv. Miklavž), nadalje tudi tri dušno-pastirske localie St. Leonhard (Sv. Lenart), Pollenschack (Polenšak) in St. Wolfgang (Sv. Bolfenk) ter končno tri podružnice Kulmburg (Hum) = hum χολεμ, St. Maria bei Polserau (Sv. Marija pri Središču ob Dravi) in Jerusalem (Jeruzalem) v vinorodnem hribovju pri Ljutomeru. Tako sem v petih letih svojega bivanja tam kot dekan lahko njihov govor in apice et jota do podrobnosti spoznal, zato menim, da so jezik, oblačila, običaji in absolutno vse ad punctum enaki temu, kar najdemo pri Slovencih ob Muri v okolici Radgone. Le na dveh mestih Polsterau (Središče ob Dravi) in St. Wolfgangu (Sv. Bolfenk) začenjajo varaždinizirati, kar ne čudi, saj tedensko obiskujejo tržnico v Varaždinu. – Za župnijo St. Wolfgang se nahaja hrvaška župnija St. Hieronima v Štrigovi (Strigau), in ker se v starih nürnberških zemljevidih povsod navaja Patria St. Hieronymi, je med ljudstvom razširjeno splošno mnenje, da naj bi bil prav ta kraj Štrigova (Strigau) in ne Stridonium Dalmatiae rojstni kraj sv. Hieronima. Toda Vaš Glag. Cloz., če naj bi ga pripisovali sv. Hieronimu, ne izkazuje izvora v Štrigovi, saj je nasprotno njegov izvor iskati v Dalmaciji (Stridonier Dalmatiae), torej Vaš Glag. Cloz. dela celo dobro, ko lahko tukajšnje ljudstvo prepriča, da Hieronim ne izhaja iz Štrigove. Duhovščina v Štrigovi je bila zmeraj dovolj svobodne volje, da je navadne ljudi pri tem mnenju podpirala in s tem dosegla, da jih je ob vsakoletnem praznovanju 30. septembra v cerkev privabila vedno več. Če bi ob priložnosti tamkajšnji duhovščini v šali ali zares prebral njihovo lastno izjavo »Dises puech hat Sant Jeronimuß mit aigner Hand geschriben in Crabatischer sprach« (to knjigo je z lastno roko v hrvaškem jeziku napisal sv. Jeronym), me res zanima, kaj bi k temu rekli madžarski očetje Uram-bata. Glede na Vaše pisanje z dne 26. oktobra o Osnovi Slovnice Slavjanske narečja ilirskoga – smo lahko Vi in tudi vsi mi brez skrbi; ne more nas zasenečiti, kakor npr. ne moremo pričakovati, da se bo Italijan, Španec in Francoz vrnil k latinščini. Kakor so Grki, Dorci, Eoli, Jonci dajali prednost lastnim dialektom, tako tudi naši dialekti zaslužijo ljubezen in pozornost. Vsi moji hrvaški sosede ropotajo proti Osnovi. Končno Vam prilagam tudi knjigo Genesis v latinščini in štajerski slovenščini. Lahko jo obdržite, kakor dolgo želite in pri branju dodate svoje pripombe. Ne bo se pa našel založnik, ki bi tako obsežno delo založil na lastne stroške, pač v strahu, da svojega denarnega vložka ne dobi povrnjenega;

zaradi tega bi bilo treba tako veliko delo prestaviti v prihodnji čas, najmanj do tedaj, ko bo pravopis jasnejši in enotnejši in ko bo opazen večji napredek pri delovanju slovenske jezikovne stolice. Trenutno sam še vedno željno pričakujem, kako se bo visoka k. & k. dvorna študijska komisija odločila glede c, s, 8, z, x, ʧ. 1000 in 1000-krat bo narobe, če pri tem ne bi upoštevali Vašega znanja, sicer bi morale biti vse naše literarne zadeve vedno in brez pomislekov dobro opravljene. – Sicer pa gredo naše male knjižice uspešno med ljudi in pravkar je iz tiska prišla nova izdaja Katekizma in Evangelijev, enako tudi 100 teoloških pesmi. Glede odločitve študijske dvorne komisije se ni treba bati, da bi spregledala naša skupna prizadevanja za slovenski pravopis in jezik in da bi nam prepovedala rabo c, s, 8, z, x, ʧ.

Njihov srčni prijatelj
Dainko

Zaključek

Peter Dajnko je bil pomemben štajerski pisec, prevajalec, slovníčar in zbiralec narodnega blaga, ki je v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja »skoro samotež oral slovensko ledino na Štajerskem« (Glaser 1895: 181). Objavil je dvajset samostojnih knjig, veliko med njimi pa je bilo tudi ponatisnjenih. Poznan je bil v širšem evropskem prostoru. Na potovanju po Sloveniji ga je 11. in 12. marca 1841 pri Veliki Nedelji obiskal Izmail Sreznjevski in zapisal, da je učeni Dajnko njegov odličen prijatelj in znan po vsej slovanski Evropi: »Mr le Dechan Dainko est un horame excellent. Je ne parle pas des ces connaissances: comme savant il est deja connu dans toute l' Europe slave.« (Merhar 1899: 129) Tudi Šafářik (1864: 39) je visoko cenil njegove literarne zasluge, Sartori (1830: 101, 102) ga je poznal kot pisca najnovejše slovenske slovnice, velikokrat so o njem pisali ilirski avtorji in literarni zgodovinarji (npr. v Ivan Kolar v *Danici ilirski*, 1836). Dajničica je predstavljena v Leipziški izdaji *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* (NN 1847: 42, 51, 55). Dajnko ima geslo v znameniti Orgelbranovi *Encyclopediji Powszechni* (Otto 1860). Pypin in Spasovich (1880: 369, 382) navajata Dajnkovo slovnico in pisavo dajničico, na več mestih ga omenja češka akademijška *Sbirka pramenův ku poznání literárního života* (SPPLŽ 1902), geselski članek je objavljen tudi v biografskem leksikonu Avstrijske akademije znanosti (ÖBL 1954: 167).

V slovnici *Lehrbuch der Windischen Sprache* (1824) je normiral vzhodnoštajersko pokrajinsko različico slovesnega jezika in predstavil pisavo dajničico, ki je v slovensko abecedo uvedla enočrkje ter odprla pod do sodobne slovenice.

Dajnko je zbiral tudi štajerske ljudske pesmi, ki jih je zbral in izdal v *Sto cirkvenih ino drygih poboxnih pesmi med katolškimi kristjani slovenskega naroda na Štajarskem* (1826) in posvetni pesmarici *Sto in petdeset posvetnih Pesmi in dvesto Vganjk med Slovenskim narodom na Štajarskem* (1827). Ljudske ljubezenske pesmi so bile večkrat nespodobne, zato jih je jezikovno, vsebinsko in motivno popravljaj, kljub temu pa kažejo veliko ustvarjalno moč in raznovrstnost ljudskega pesnjenja.

Dajnkovo veliko, a nedokončano delo na področju cerkvenega slovstva je bil prevod *Svetega pisma*. Delo je zastavil že leta 1817, ko je iz grščine prevedel *Evangeliome*, v dvajsetih letih 19. stoletja je začel izdajati *Svetega pisma s godbe is starega ino novega sakona* in *Veliki katehizem*. Celoten prevod *Svetega pisma* si je zamislil kot vzporedno latinsko-slovensko besedilo v dajničici, vendar je leta 1836 prevedel le *Knigo Poroda* (Prva Mojzesova knjiga, Geneza). Dela ni nadaljeval, ker ni našel založnika, ki bi leta 1836 še tvegaj tiskati v bohoričici. Usodo svojega svetopisemškega rokopisnega fragmenta je napovedal v pismu Jerneju Kopitarju 20. 12. 1836.

Kremplov vpliv na oblikovanje slovenskega knjižnega jezika

Oroslav Caf je v *Novicah* sredi 19. stoletja opozoril, da Slovenci še nimajo skupnega knjižnega jezika in pisave – odsvetoval je »pravilo« *Piši, kakor dobro govoriš* in se je zavzel za oblikovanje enotne knjižne norme po načelu *Piši, kakor slovensko ljudstvo prav govori*. Šlo je za zakonitost, ki jo je zagovarjal Anton Krempel, ki se je »v tej reči veliko trudil, vsem Slovencom, ne le Štajercem z besedo vgoditi«. Caf je prav zaradi skrbi za slovenski jezik Krempela imenoval za velikega slovenskega domoljuba, ki je »ljubil vse Slovence«. Pri tej oznaki je izhajal iz Kremplovega romantičnega razumevanja slovenskega naroda – naroda ni brez jezika, zato Slovenci potrebujejo enoten jezik in skupno pisavo, to pa bo osnova za narodnostno združitev in državotvornost. Štajerski Slovenci med Dravo in Muro so namreč v prvi polovici 19. stoletja sledili Dajnkovim prizadevanjem, da bi se ob kranjski in prekmurski različici slovenskega jezika oblikovala še vzhodnoštajerska (Jesenšek 2015h: 110). Tak jezikovni partikularizem, ki mu je Dajnko še dodatno omogočil dejavnost in razširjanje s pisavo dajničico (Rajhman 1970) ni bil vseslovensko združevalen, ampak predvsem vzhodnoštajersko osamosvojitven znotraj avstrijskih/nemških meja. Slovensko jezikovno-politično neenotnost tistega časa, ki je namesto sredotežnosti spodbujala zgodovinsko, kulturno in jezikovno pokrajinskost, je Caf dobro prepoznal v neusklajenem jezikovnem načrtovanju, zaradi katerega ni bilo mogoče oblikovati enotnega slovenskega knjižnega jezika, »dokler bo vsako podnarečje svojo gramatiko imelo«:

Dajnko je ves Štajerc spodnjega kraja, Murko ves pokrajnčni Štajerc, Metelko cel Krajnec, ino Gutsmanja je malo drugja, kakor Korošec, ob kratkem: Slovenske gramatike in slovenskega pisanja po vseh podnarečjih še neimamo. (Caf 1845: 10)

Krempel je idejo o enotnem slovenskem knjižnem jeziku prevzel od svojega graškega učitelja, Dolenjca Janeza Nepomuka Primica, prvega univerzitetnega predavatelja slovenskega jezika. Kopitar je takrat še razmišljal o kranjskem, koroškem in štajerskem jeziku, Krempel pa je pod Primčevim vplivom spoznal, da je potrebno preseči pokrajinski jezikovni partikularizem

in s slovnico, ki bo združila »vsa slovenska podnarečja«, normirati enotno slovensko knjižno normo. Zavrnil je Dajnkov poskus oblikovati vzhodnoštajerski knjižni jezik (razlikovalno do kranjskega in prekmurskega), Murkovo »pokranjščeno« štajersčino, Gutsmanovo »pokranjščeno« koroško jezikovno različico ter Metelkovo kranjščino in seveda tudi bohoričico, dajničico in metelčico ter se zavzel za »češko-ilirski črkopis« (slovenica), ki ga je prepoznal za zunanji znak enotne slovenske knjižne norme. V Bleiweisovih *Novicah* je odprl vprašanje enotnega črkopisa in tako napovedal poenotenje slovenske knjižne norme. Knjige je sprva tiskal v bohoričici, njegovo najpomembnejše delo *Dogodivšine štajerske zemle* pa je leta 1845 izšlo v slovenici.

»Češko-ilirski« črkopis – slovenica

Krempl se je v slovenski abecedni vojni pridružil tistim slovenskim izobražencem, ki so prepoznali slabosti bohoričice, niso pa se odločili za kranjsko metelčico ali vzhodnoštajersko dajničico, ampak so razmišljali o skupnem slovenskem (in slovanskem) črkopisu, ki bo postal tudi zunanji znak novo oblikovanega enotnega slovenskega knjižnega jezika. 22. junija 1838 je Jožefu Muršču v pismu omenil, da je bolje še nekaj časa vztrajati pri germanizirani pisavi, tako je označil bohoričico, kot pa slediti Dajnkovi neprimerni črkopisni rešitvi. Rajhman (1970: 310) je Krempla prepoznal za prvega nasprotnika dajničice med Štajerci (v Celju mu je sledil Jurij Alič), ki »ne bo nikoli zmagala«. Dajničico je zelo ostro zavrnil, saj je v nasprotju z logiko željenih reform, ki naj bi povezala Slovence in Slovane:

So lange wir, [nichts besseres, als] des Dainko Schreib- und Sprechabsurdum als erwünschte Reformatien wohl nicht ansehend, unser separirtes Bochorizhisches Alphabet hatten, bediente auch ich mich defselben und schrieb mit dem germanisirenden Alphabet auch ein germanisirend Slowenisch. (Ilešič 1904: 125)

Alič je prav tako nasprotoval Dajnkovim pogledom na jezik in pisavo. Čeprav ga je pohvalil, da je marljiv delavec, pa je njegova dajničica v slovanskem (in slovenskem) prostoru razdruževalna, ker Dajnko »s pisanjem ustvarja razkol in piše obilico reči, ki jih nihče ne razume« in s svojim »neslovenskim slovanstvom« upočasnjuje »razcvet slovenstva« (Rajhman 1970: 310). Krempl je zato sprejel Kolarjeve ideje, ki nalagajo veliko dela tudi Slovencem, češko-ilirsko pisavo pa je priporočal kot najprimernejšo rešitev, kot zahtevo, ki jo predlaga mladi rod slavistov in je ni mogoče

zavrnuti (»die unabweisliche Aufforderung gemacht«). Krempel je češko-ilirski črkopis prepoznal kot korak v pravo smer, ki vodi do velikega (slovenskega in kasneje lahko tudi slovanskega) poenotenja. Videl je, da gre za dobro stvar, zato se ji je odločno in brez odlašanja pridružil ter se zavezal, da bo načrtno vplival na študijsko komisijo v okraju in ji priporočal, da uveljavi novo pisavo v šolah, hkrati pa jo bo tudi sam razširjal po svojih najboljših močeh:

Da sich nun aber eine Aussicht auf eine große Vereinigung zeigt, so bin ich also-gleich bei dem, was viele, besonders jüngere Slavisten so heiss wünschen, und was guten Erfolg verheisst. Ich rücke zwar schon mehr dem Alter näher, kann aber, wenn ich immer so gesund und ruhig bin, als bis jetzt, an dieser Stazion doch noch Etwas zu dieser guten Sache beitragen [...]. (Ilešič 1904: 125)

Ich habe an die hochw. Schulenoberaufsicht und an einige Schuldistrictsaufsichten die bittliche, aber vermuthlich erfolglose Vorstellung gemacht, dafs dieselbe auf die Einföhrung des besagten ilirischen Schreibsystems Einfluss zu haben be-müht seyn mochten. Eine solche Zuschrift schliesse ich auch an die Schuldistrictsaufsicht Sauritsch und Pettau hier bei und bitte, sie gefälligst zustellen zu wollen. Konnten diese Herren doch Vermittlungen treffen, dafs die Studienhofcommission, die uns ein Alphabet vorzuschreiben vorhat, uns dieses zweckmassige und schon von so Vielen angenommene vorschriebe! (Ilešič 1904: 125)

Muršcu je svetoval, naj se odpove pokrajinski črkopisni in jezikovni neskladnosti, ki jo v slovenskem severovzhodnem štajerskem prostoru razširjajo združevalni »die arroganten Ignoranten«, nadaljevalci svetourbanskih pogledov na jezik in pisavo. Skupni češko-ilirski črkopis bo Slovence poenotil v pisavi, ki ji bo sledilo še oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Nerazumljiva zato ostaja Kremplova odločitev, da je podprl na višje upravno okrožje v Gradec poslano Dajnkovo izjavo, ki pojasnjuje, da so šolski učbeniki v dajničici potrebni »zaradi čistosti jezika, pravilnosti črkopisa in splošne razumljivosti«. Krempel se je podpisal pod razlogi, ki dajejo prednost dajničici pred metelčico in jo je Dajnko podkrepil z zahtevo »/n/aj nas kranjski zagovorniki metelčice v miru pustijo kot mi njih!« in sklicevanjem na Kopitarja, ki je priznal, »da je Dajnkov dialekt najbližji ćirilski tradiciji«, zato se naj v prostoru med Savo in Muro »bolj upošteva v podeželskih šolah, kot se je doslej« (Rajhman 1970: 310). Kljub temu pa je Krempel zagovarjal misel, da mora biti poslovenjeni Machnerjev abecednik za šolsko rabo tiskan v bohoričici, dvojezično nemško-slovensko in jezikovno slovensko združevalen v nasprotju z Dajnkovo *Abecedno knjižico* (1833), ki je bila natisnjena v dajničici in je jezikovno sledila pravilom vzhodnoštajerskega jezika, normiranega v Dajnkovi slovnici že leta 1824.

Krempl si je o novem črkopisu dopisoval tudi s Kopitarjem, ki mu je svetoval, naj ne prehitava, saj je bolje počakati, da bo pisava splošno sprejeta. Krempl je bil zato še spomladi leta 1839 prepričan, da »z' Kopitarom je ne nič, on ilirske pismenosti ne terpi« (Ilešič 1904: 126), oz. da je do nje preveč zadržan. Krempl je bil kljub temu prepričan, da glede nove pisave »nebo ravno vse na to prišlo, kak se naskrižnemi Kopitari vidi.« Napovedal je, da bo svoje *Dogodivšine* natisnil v novi pisavi, hkrati pa je upal, da »bo pa morebiti še prej ddo začetek naredil« (Ilešič 1904: 126). V rokopisnih pridigah (Krempl 1839a) je zato leta 1839 stavku »ino kak knige pokashejo, ki so sa tega volo nemfške ino flovenfke*«, pripisal opombo, da bi bilo potrebno slovenske učbenike tiskati v novem, »ilirskem« črkopisu: »*da bi le enkrat s' ilirfkimi pifmenzami natifkane bile!« (Krempl 1839a, citirano po Vrhovnik 1913: 57)

Krempl je ob Murku in Slomšku naredil največ za uveljavitev slovenice/češko-ilirske pisave, saj se je na severovzhodu Štajerske iz upora do dajncice začelo izražati hotenje, da se uredi slovenska pisava po pozitivni češko-ilirski podobi; to je bil pomemben korak do združitve slovenskih pokrajinskih jezikovnih različic v enotni knjižni jezik.

Enotni slovenski knjižni jezik

Ureditev slovenskega jezikovnega vprašanja je bila težka naloga, saj sta se vzhodnoštajerski in prekmurski jezik na vseh jezikovnih ravninah in v besedju (pa tudi v pisavi, npr. prekmurski pisci so ves čas uporabljali slovensko ogrico) precej razlikovala od kranjskega. Krempl si je prizadeval te razlike zmanjšati. Uspešen je bil pri prevajanju in izdajanju cerkvenih besedil (katekizem, abecednik, evangeliji, pridige, molitve ...), saj se je lahko zgledoval po več kot dvestoletni kranjski jezikovni tradiciji. Bližje živemu štajerskemu jeziku pa je bil v *Dogodivšinah*, ker za zgodovinsko besedilo, ki zahteva drugačno slogovno in skladenjsko ubeseditev, predvsem pa strokovno besedje, ni imel posnemovalnih vzorcev v osrednje-slovenskem jezikovnem ustvarjanju. Nemški skladenjski in besedni kalki so v prvi slovensko pisani zgodovinski knjigi zato prisotni, a ne v toliki meri, kot mu jih je neupravičeno podtaknil Prešeren (1949: 115): »Nísi je v glávo dobíl, si dobíl le slovénšino v krémplje; dúh preonémčeni sláb, vóljni so krémplji bílí.«

Krempl je bil med redkimi slovenskimi izobraženci, ki so kljub Kopitarjevi in Prešernovi kranjski jezikoslovni in literarni prevladi verjeli v

jezikovno poenotenje in ga tudi izpeljali. Prešernov zbadljivi očitek, da je dobil »slovenščino v kremplje«, je nastal v okolju, ki je (še) bilo (jezikovno) kranjsko samozadostno – razvoj slovenskega jezika je pokazal, da je bila Kremplova usmeritev pravilna, v Prešernovi puščici pa je bilo nekaj pobalinskega. Za preostro so jo ocenili tudi literarni zgodovinarji, npr. Glaser (1895: 184), Legiša (1959: 124) pa je pojasnil, da je Prešeren v jeziku *Dogodivščin* pogrešal »slovenskega duha«, to pa mu je prikrilo glavno sporočilo Kremplove zgodovinske knjige, ki je narodnostno zavedno, domoljubno, jezikovno združevalno in »je močno potrdilo slovenstvo v pisateljevi ožji domovini«. Krempl je med sodobniki veljal za »bojevitega slovenskega patriot/a/« (Legiša 1959: 155), Raič (1869: 93) pa ga je imenoval za veliko večjega domoljuba kot Prešerna: »Sicer pa smem reči, da je Kr./empl/ mnogo več ljudstvu vcepil narodnega duha, nego Prešeren po svojih žalostinkah, da si je pesniško umetnost temeljito gojil. Vsak na svojem mestu ...«:

Sršen je sršen, nikakor pa ne objektivna ocena dela (obsežnega in dragocenega), ki ga je opravil Prešernov sodobnik Kremplj. Po Prešernovi zaslugi je mož res ostal znan v literarni zgodovini, vendar pa so že literarni zgodovinarji 19. stol. (Raič, Macun, Glaser) poudarjali, da je taka »ocena« krivična, iz gole zadrege pa so ponavljali nepreverjeno »trditev«, da je Kremplj pisal slab, ponemčen jezik. (Orožen 1974: 76)

Na Kremplov jezikovni nazor sta med šolanjem vplivala gimnazijski učitelj verouka na mariborski gimnaziji Ivan Narat (med letoma 1804 in 1805), v Gradcu pa Janez Nepomuk Primic, ki je maja 1810 ustanovil Slovensko društvo (Societas slovenica) in je leta 1812 postal prvi profesor slovenskega jezika na graški univerzi. Narat, organizator in udeleženec sestanka pri Svetem Urbanu (30. september 1803), je mariborske dijake, med njimi tudi Krempla, Cvetka, Dajnka, Korena, Kvasa in Penna, verjetno seznanil s svetourbanskim jezikovnim projektom in prizadevanji vzhodnoštajerskih izobražencev, da po vzoru Kumerdejeve ljubljanske Akademije delovnih načrtujejo nadaljnji razvoj jezika v pokrajini med Dravo in Muro. Želeli so pripraviti oba normativna priročnika vzhodnoštajerskega jezika, tj. slovnico in slovar – Narat je glede jezikovne norme izhajal iz živega vzhodnoštajerskega govornega okolja, vendar pa se ne bi smel preveč oddaljiti od slovenske kranjske jezikovne različice, Modrinjak pa je zagovarjal tesnejšo naslonitev na kajkavščino in kajkavski pravopis. Krempl se je tako že kot dijak »iz prve roke« srečal z zapletenim vprašanjem vzhodnoštajerske knjižne norme, tj. z nihanjem med vzhodnoštajerskim jezikovnim partikularizmom, tesnejšo naslonitvijo na kranjsko normo in z ustreznimi

ter uresničljivimi možnostmi, da bi se vzhodnoštajerski knjižni jezik tesneje naslonil na nadomestni (predvsem v cerkvi in cerkvenem slovstvu) kajkavski jezik. V mariborskem gimnazijskem času je verjetno spoznal več jezikovno osamosvojitvenih spodbud, tudi takih, ki so bile naklonjene ilirskim idejam, v Gradcu pa ga je Primic kmalu prepričal, da je prava pot za Slovence in slovenščino tista, ki vodi do enotnega slovenskega knjižnega jezika (Orožen 1996c). V Primčevem Slovenskem društvu je skupaj s Cvetkom, Dajnikom, Jaklinom, Kvasom, Naratom, Modrinjakom, Pergerjem in Šmigocem razmišljal o jeziku in narodni prebui – Primic je jezikovno vprašanje izenačil z narodnostnim in spodbujal štajerske študente bogoslovja, izobražence in domoljube, da so začeli razmišljati o enotnem slovenskem knjižnem jeziku in se odpovedovati štajerski jezikovni pokrajinskosti. Primic je svoje graške študente prepričeval, da je daljnosežni načrt oblikovati skupni knjižni jezik veliko stvarnejši od Kopitarjevega razmišljanja o kranjščini kot knjižnem jeziku na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Nadaljnji razvoj jezika je pokazal, da je imel Primičev pogled na jezikovno vprašanje Slovencev v prihodnost segajoč pomen, ki so ga sprva razumeli le redki slovenski izobraženci, med katerimi je bil tudi Krempl, ki je »imel dobro voljo, da pomaga orati takrat še trdo slovensko ledino« (Mal 1993: 348) s Slomškom in Murkom:

Kremplj pa je šel za Slomškom in Murkom, ki sta uvidevala nujnost ozira na Bohoričevo slovnico iz 16. stol., in na osrednji knjižni jezik. Kremplj se od svojih vzhodno-štajerskih rojakov razlikuje prav v tem, da je dobro poznal obe »knjižni narečji« in ju v svojih nabožnih delih kot »Branje ... Svetnikov«, »Nedelni ino svetešni Evangelji«, združeval – v različni meri. Iz tega razloga lahko govorimo o jezikovni neenotnosti, ki je značilna za omenjena dela, bila pa je nedvomno namerna. (Orožen 1974a: 76)

Po končanem šolanju sta na Krempljev jezikovi nazor najbolj vplivala slovenski narodni buditelj, župnik in navdušen ilirec Mihael Jaklin ter slovaški narodni preporoditelj, jezikoslovec in panslavist Ján Kollár. Čeprav sta bila oba velika zagovornika vseslovanstva, pa jima Krempl v tem pogledu ni slepo sledil – Jaklin mu je pomagal pri slovenskem jeziku, od Kollárja pa je prevzel »češko-ilirsko« pisavo, se navduševal sicer nad ilirizmom, vendar »je ostal zvest slovenstvu« (Legiša 1959: 156). Raič (1869a: 88) je zapisal, da sta Jaklin in Krempl pri Svetinjah, tam je Krempl dobil prvo službeno mesto, »vsaki den uro vadila z gospodom župnikom v slovenščini, ter pri obedu prijazno razgovarjala o uspehu svojega delovanja«:

Zaključil in poglobil je to pripravo njegov prvi župnik, navdušeni ilirec M. Jaklin pri Svetinjah, ki je vsak dan imel z njim vaje v slovenščini, gotovo pa tudi idejno vplival

nanj. V Ormožu je K. že zaključena osebnost, z jasno lastno ideologijo, v svojem rodoljubnem mišljenju tako neustrašen, naravnost agresiven, da pride navzkriž s predstojniki in sodiščem. Tak, poln ognja, odločen in neupogljiv, je ostal do smrti. (SBL 1932)

Jaklin je Krempla naučil spoštovati materni jezik in mu pomagal priti do spoznanja, da sta od tega odvisna tudi samospoštovanje in domoljubje, dve zelo pomembni lastnosti vsakega posameznika, značajnosti, ki sta še kako pomembni danes, nujni pa sta bili v 19. stoletju, ko se je najprej reševalo vprašanje slovenskega knjižnega jezika in državitvornosti, nato pa v drugi polovici 19. stoletja še individualizacija slovenskega jezika. Raičev razmislek o vlogi in pomenu materinščine v javni in zasebni rabi je tako rekoč enak Kremplovemu:

Vaja v domačem jeziku je bila ne samo v oni dobi silno potrebna, nogo tudi den denešnji, da ne rečem krivo, najmenje pri štirih petinah naše gospode, ki mora vsak teden nastopiti govorišče, ter bi morala narodu vzor biti v besedi, nikakor pa kvaritelj in grditelj našemu lepemu jeziku in sebi na sramoto. Prebiranja, učenja in razgovarjanja je silno treba. Naš društveni jezik doklor smo Slovenci, mora biti slovenski v manjših in velikih shodih, vsaj konči tega nam ne more in ne sme prepovedati nijen, da si od peklenke hudobe izvirajoči ukaz, nijena crkvena ali posvetna oblast, da si ima vse črne lastnosti; nijena nemška ali nemškutarska sila, da si odpira vse Slovence požreti hoteče žrelo na troje stržaje. Kdor sam svojega materinskega jezika ne čisla in v tem samega sebe ne štuje, ni druga vreden, nego da ga zaničuje vsak poštenjak, da ga gazi in tlači sovražnik, ter pogostoma naprezuje v žuleči jarem kakor izmet nedostojen človeške časti. S takimi spakami se najbliže mejaši odpadništvo, katero mora vsak pošten, umen in olikan človek v isto vrsto staviti z grdim početjem Jude Iskariota. Da tudi tenjo te napake odrinemo, bodimo vselej neprestrašeni korenjaki v slovenski besedi pred crkvenim in posvetnim uradom, kakor v vsakem društvu domačem, ponašajmo se z materinščino po primeru drugih naobraženili narodov; (Raič 1869a: 88–89)

Primičev in Jaklinov vpliv sta bila za Kremplom jezikovni nazor najbolj pomembna. Oblikovala sta ga v slovenskega domoljuba, ki je nacionalno vprašanje enačil z jezikovnim, tako da je zavračal vzhodnoštajerski jezikovni partikularizem Dajnkovega kroga, ilirizem pa je prav tako prepoznal za jezikovno zablodo, ki škoduje slovenstvu. Prizadeval si je za oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega, ki je bil sredi 19. stoletja najpomembnejši združevalni dejavnik slovenskega naroda. Krempl je vedel, da skupni slovenski jezik pozitivno vpliva na narodnostno vprašanje, povezan z zdravim domoljubjem pa zagotavlja, da se bo uresničila tudi slovenska državitvornost.

Zavedal se je narečne razvejanosti slovenskega jezika, tudi poskusov, da se knjižne norme oblikujejo za posamezne pokrajine. V *Dogodivšinah* je

zapisal, da »drugači govorijo Goričari, drugači Dolanci, drugači na gornjem dravskem poli, drugači v' Halozah, drugači v' gorah, drugači per Celji« (Kreml 1845: 236). Gorenjsko narečje se mu je zdelo močno germanizirano, zlasti v besedju, celjski govor je bližje kranjskemu kot štajerskemu, »najbolj čista« pa je dolenjščina, ki pa je Štajercem, tudi če odmislimo tonemskost, preveč oddaljena in je ne morejo sprejeti za knjižno: »Toti, kero zatezovanje vunvzeto, tak dobro, jederno ino obilnobesedno slovensko govorijo, da mi zevsem perzadenjom take slovenšine v' knige ne spravimo.« (Kreml 1945: 237) Jezikovno vprašanje je tudi politično in narodnostno. Podrejenost slovenskega jezika in prevlado nemščine v javni rabi je Kreml pripisal sovraštvu Nemcev do Slovencev in značajski lastnosti Slovencev, da se temu ne uprejo, ampak se raje prilagodijo ter postanejo nemškutarji, ki pozabijo na slovensko narodnost. Izrinjanje slovenščine iz javnosti, predvsem pa samonemške šole so bližnjica, ki vodi v narodni prepad, zato je prva naloga slovenske jezikovne politike, da uredi položaj učnega jezika in v šolah ter v javnem življenju nasploh spodbuja slovensko domoljubje:

/Z/a tega volo se tudi v' mnogih šolah samo nemško v' uči, če ravno je samo nemški vuk slovenskim otrokom mlačenje prazne slame, ino njih v' šolo hojenje sama zamuda ino zabstojn plačilo, takšnih školnikov (če ne tudi Katehetov) potruđenje ino zadenje je naopačno delo, zabstojn ceplenje ptujih mladik v'domačo steblece. Ako bi tedaj ravno resnica bila, kaj neki nam sovražni Nemci še zdaj rečejo, da so Dolnjoštajerci per izobraženi najzadni, tak bi to prišlo od tega, da so naše šole ali vučilnice ne vučilša keršanskega navuka ino drugih hasnovitili, lepih ino potrebnih znanjih, temuč samo po sili vadenja na nemško besedo. Ali hvala ino vse dobro onim duhovnikom ino nekerim posvetnim gospodom, v' kerih je domorodska lubezen za slovenšine stran se zbudila, naj toto tudi v' sercah ludstva ino v' sercah svoje mlade črede zbudijo! Le tak, da bo najprejd po slovensko, potem se le nemško v' šolah se vučilo, bodo nase šole prave učilnice. (Kreml 1845: 237)

Raba slovenskega jezika v javnosti in v vseh govornih položajih bo prinesla več samospoštovanja Slovencev, kot narod, ki ima svoj jezik in kulturo, pa jih bodo začeli upoštevati tudi Nemci. Kreml je razširjal misel, da »ludstvo, kero svoj jezik, svojo slovenšino štima, ino tak se narodnost obderži«. Domoljubje pri štajerskih rojakih je spodbujal z naštevanjem znamenitih Slovencev sodobnikov, ki so slovenščini dajali veljavo v jezikovnih priročnikih (Zelenko, Šmigoc, Dajnko, Murko, Caf; Kopitar, Gutsman, Jarnik, slovaropisci ...), prevajalcev *Svetega pisma* in drugih cerkvenih ter leposlovnih knjig, znanstvenikov, saj v preteklosti ni bilo veliko Slovencev, ki bi lahko pisali knjige: »/K/ajti je malogdo bil, ki bi slovenske knige spisaval, Nemci so tudi ne mogli zapopasti, kak bi se kaj slovenskega pisati moglo.« (Kreml 1845: 251) Posebno pa je izpostavil pomen, ki ga ima za

jezik in slovenstvo nasploh šolstvo in ustanovitev stolice za slovenski jezik na univerzi v Gradcu:

Visoke šole so samo v Gradcu bile, tam je tudi za ces. Franca zupet vseučiliše (Universität) nastalo. V Gradcu so za vsako lepo znanje, za vsako vučenost, posebni vučeniki bili postavljeni, med totimi tudi za zvunske jezike, za italianskega, za francozkega i. t. d. Zadnič je tudi za ces. Franca kumaj z' velikim zavdanjom se dovolenje dobilo, da je za domači slovenski jezik vučenik postavljen. Odpotli začnejo Gračanji slovenstvo eno malo bole štirati, ino eni dajo svoje sine slovenski se vučiti. (Kremp 1845: 251)

Kremp je bil velik zagovornik in razširjevalec enotnega slovenskega knjižnega jezika. Povezoval in medsebojno približeval je kranjsko in vzhodnoštajersko jezikovno različico slovenskega jezika in je »s svojo jezikovno prakso na vzhodu Slovenije veliko storil za poenotenje slovenskega knjižnega jezika« (Orožen 1974a: 76). To mu je priznal tudi Anton Martin Slomšek:

Poznate, prijatelj, iskrenega Slovenca, rodoljuba gorečega Krempelna Antona? Kakor dereči vrelec, kateri iz pečovja prihruje, med karanjem po koreninah ne počivaje rožla, ter hoče vse jeze podreti, naj bi svoje kraje rodovito napojil, ktere je dolgo suša stiskala, tako nevgnano je tirala rajnega Krempelna do svojega doma in roda živa ljubav. Z bistrim očesom je meril našega slovstva nasprotnike, z ojstrim peresom je branil svojega naroda pravice, kakor nam pravijo njegove knjige. (Slomšek 1862: 78)

Slovenski učni jezik in šola

Kremp je odgovornost učiteljev, da se slovenska beseda v 19. stoletju obdrži ob prevladni nemški, utemeljil teološko. V *Kratkih predgah* (Kremp 1939: 2) je za moto izbral svetopisemski citat *Zlovek ne shivi ob famem kruhi, temuzh od vsake besede, kera is vust boshjih pride* (Mat 4,4), s katerim je Jezus odgovoril na izziv, naj po štiridesetdnevem postu spremeni kamenje v kruh/hrano. Tako kot je hudič hotel ustvariti »iluzijo o premoči kruha nad besedo [...], da bi tako človek laže sprejel ponujeno mu moč na račun svobode« (Matjaž 2013: 9), poskušajo »fholarfki vuzheniki« ustvariti iluzijo o premoči nemškega jezika nad slovenskim in pokazati večvrednost tujščine nad materinščino ter opravičiti nemčevanje, ki zavrača slovensko domoljubje. Tuje ne more imeti prednosti pred domačim, nemškutarstvo ne sme nadomestiti domoljubja. Kako znano je tako razmišljanje danes, ko so nemškutarske »fholarfke vuzhenike« nasledili rektorji slovenskih državnih univerz, ki želijo, da bi popreproščena angleščina postala prevladni učni jezik na naših univerzah (Jesenšek 2016, 2018a, 2018b). Sto petdeset let po Krempu ponovno živimo v razmerah, ko se zapostavlja slovenski učni

jezik, izobraževanje v slovenščini pa postaja »ovira t. i. internacionalizacije« – »kruh« ima ponovno prednost pred »besedo«, čeprav Ustava Republike Slovenije in Zakon o javni rabi slovenščine ne učita tako. Slovenska univerza je odgovorna za ohranjanje slovenskega učnega jezika, slovenski profesor mora predavati slovenskemu študentu v slovenščini. Zakaj se v naši zgodovini med nekaterniki kar naprej ponavlja bedasto sovraštvo do slovenščine, ki ga je prepoznal in razkrinkal tudi Anton Kreml? Komu je napoti slovenska beseda in zakaj tako vztrajno vsiljujejo samoprevaro, da se mesto »absolutne Besede« v znanosti in izobraževanju 21. stoletja pritika globalni/prevladni angleščini? Brez jezika nas ni, »/b/eseda – znanje in kultura – ne more biti ocenjevana zgolj kot sredstvo neposrednega preživetja in večje produktivnosti, saj pri tem govorimo o bistvenih vprašanjih življenja« (Matjaž 2013: 9).

Kreml je v Pridavku (dodatku) *Kratkih predg* (1839: 234–236) z veliko odgovornostjo pridigal »od haľnovitosti fhok«, tj. da naj starši vpišejo svoje otroke v šolo, otroci pa naj radi hodijo vanjo, saj izobraženi (1) »leshi eno bolfho flushbo dobijo« in (2) »snajo befedo boshjo bol saftopiti [...], enkrat tudi fvoje otroke v' tih potrebnih navukih bol podvuzhiti«:

O tak petrezte tudi vi flovenfki otrozi radi fem v' fholo! Vafhi starfhi, vem, da bodo vaf radi puf tili, kajti fo fe dnef previshali, k' kak velkem hafki fo fhole vam ino njim: k'velkem hafki sa to zhafno, k'velkem hafki sa to vezhno. Ino zhe bote fe vi kaj do-brega navuzhili, tak bo to njim k'trofhti fhe na njihovo fmertno vuro. Amen. (Kreml 1839: 236).

Kreml je opozarjal na podrejeni položaj Slovencev v Avstro-Ogrski monarhiji, tj. na »drugorazrednost« Slovencev v odnosu do Nemcev in Madžarov. V *Predgah za vse nedele i svetke 3* (tretji del, rokopis 1839a) je zapisal, da nadvladna naroda malo cenita Slovence in imata do njih negativen odnos, ki izvira iz prepričanja, da Slovenci niso zgodovinski narod, nimajo svojega jezika in so zato manjvredni:

Kak je med jedinimi ludmi navadno, ka eden drugega sametavle, ino le febe povik fhuje, tak je tudi med zelimi narodi, la fkoro v faki narod le na fe v fe dershi, druge narode pa sametavle. Tak je na fh floven fki narod savershen tam od Madjarov, tu od Nemzov. Ali kak fem she vezhkrat od flavno fti ino po fhtuvanja na fhoga flovenskega naroda k' vam govoril, tak imam dnef pale lepo priliko, vam pokazati, kak je ravno is flovenfke Panonie isifhla ta fvetla luzh, fv. Martin (Kreml, 1839a: 441, po Vrhovnik 1913: 57).

Kreml si je prizadeval za slovenski učni jezik in slovenske šole, saj le izobrazba vodi do cilja, ki ga je zagovarjal, tj. do rabe slovenskega jezika

v zasebnem in javnem sporazumevanju, tako da bo v slovenskem jeziku lahko ubesedena vsa predmetnost. V govoru *Sa fholo* (Kremp, 1839a: 456, po Vrhovnik 1913: 57) je predstavil svoj pogled na uspešno izobraževanje slovenskih otrok v šolah s slovenskim učnim jezikom. Nadomestni nemški jezik je slaba rešitev, ker učenci nemško ne razumejo in se v šolah učijo nemško brati in pisati »na pamet«, ne da bi vedeli, kaj berejo in pišejo. Za tako nadvlado nemškega jezika so najbolj odgovorni učitelji, ki »flovenfke otroke famo nemfhko vuzhijo, flovensko pa selo k'fstrani puftijo«. Kremp je bil do takih »fholarfkih vuzhenikov« neprizanesljiv in je odpor do slovenskega učnega jezika pripisoval njihovi nevednosti, oz. je svoje stališče do takega jezikovnega odpadništva zaostрил do največje možne mere z oznako, da gre za »bedafto fovrashnost proti flovenftvi«. Otroci se zato v šolah ničesar ne naučijo in zaradi tega je »vfe v fholo hojenje zabftonj«. Kremp je zagovarjal slovenski učni jezik, posredovanje znanja in osnovno izobraževanje Slovencev v materinščini, učitelji pa bi morali izobraževati »poleg flovenkega fhe le nemfhko«.

Najpomembnejša pridiga o domoljubju, ki ga je Kremp vezal na slovenski jezik in narod, je *Od lubesni do domovinske deshele*, nastala pa je verjetno leta 1843 (Vrhovnik 1913: 58). V njej je navdušeno pridigal o domovini in slovenstvu, zaključil pa jo je z mislijo, da smo Slovenci del velike družine Slovanov in da moramo biti na to ponosni; domoljubje je zato zelo pomembno za razumevanje narodnosti in slovenske državotvornosti:

Bodmo ali tudi naprej tak, da bo fe od naf po pravizi moglo rezhi, da fmo verni domorodniki, nafhi domovinfki desheli svefti, ino tak vredni, od `Slave ime `meti. Ne savershmo nafhe narodnofti, neti fi nje ne dajmo vseti, snajmo, da flifhimo k' enem narodi, ker fkoro pol Europe, ino tretji tal Asie obfede, ino od gornjega merslega morja noter do Adriatfkega ali Terfhkeg, ter is Korofhke vun do ledenega morja, mi flifhimo k' tem narodi, ker je sa fvoje lubesni do domovinfke deshele volo vfigdar poflavit bil, ino naj poflavit bo sdaj, ino vfigdar. Amen. (Kremp, 1839a: 282, po Vrhovnik 1913: 62)

Raba glagolskih oblik v Kremplovih Kremplovih *Dogodivšinah štajerske zemle*

Jezikovne značilnosti Kremplove »vzhodnoštajerske kranjščine« so jezikoslovci že raziskovali. Ugotovili so, da je v vzhodnoštajerski prostor »vnašal mnoge osrednjeslovenske« rešitve v glasoslovju in oblikoslovju, celo v skladnji, »in Štajerce tudi posredno seznanjal s posebnostmi »kranjskega« besednega zaklada« (Orožen 1974a: 76). Martina Orožen je prva opozorila

na Kremplovo dvojnično knjižno normo, ki je približevalno kranjska v *Branju od tih v' kmetizhke kalendre poštavlenih ino nekerih drugih švetnikov* (Krempl 1833) in *Svetih nedelnih ino svetešnih evangeljih* (Krempl 1843), ali pa značilno »prleška oziroma vzhodnoslovenska« v *Dogodivšinah* (Krempl 1845).

V Kremplovih nabožnih besedilih je opozorila na prepoznavne kranjske jezikovne prenose, kot je (kranjsko kalkirana) raba predložnega dajalnika in predloga *skuzi*, ki se veže s tožilnikom, zapisovanje člena, kranjskega veznika *de*, trpno izražanje z roditeljskim izvora itd. Gre za značilne kranjske jezikovne rešitve, ki »niso nobeno Krempljevo odkritje«, kot so mu po Prešernovi puščici številni radi očitali, npr. Glaser (1898: 184): »Slovenščina Krempljeva ni bila uzorna, posebno v skladnji ima mnoga neprimerne [...]«, ali Cvahte (1918: 18): »Njegov zlog bil je sicer precej okoren, pa volja je bila krepka.« Take ocene so bile presplošne, niso upoštevale jezikovnega prepletanja zaradi sopostavljanja dveh različic slovenskega jezika in niso izhajale iz natančnejše jezikovne analize. Krempl se je zgledoval predvsem po jeziku Japljevega prevoda *Svetega pisma*, poznal je tudi Pohlinov jezikovni nazor in Gutsmanovo ter Vodnikovo slovnico, tako da je glede jezika ostajal neke vrste zapozneli razsvetljenec, podobno kot Dajnko, le da je bil slovensko združevalen, Dajnko pa pokrajinsko osamosvojitven:

Površen pogled na ta dejstva ustvarja vtis, kot da Krempl ni znal knjižnega jezika, v resnici pa je prvi na vzhodu v praksi (v nabožnih tekstih) napravil drzen korak k jezikovni knjižni sintezi. To njegovo stremljenje je razvidno tudi iz sklepa, da se Slovenci morajo predvsem »črkopisno« združiti – prvi je pisal gajico. Knjižno poenotenje, ki ga je med drugimi na vzhodu s svojim delom, čeprav po občutku, začel tudi Krempl, je bilo izvedeno v 50. letih v prečiščeni in teoretično pogojeni obliki. (Orožen 1974a: 77)

Do podobnih ugotovitev so prišli tudi mlajši raziskovalci Kremplovega jezika, npr. Ulčnik (2011, 2021), Ditmajer (2015, 2019, 2020) in Gačič (2006); za potrditev dvojnične normativnosti v *Dogodivšinah štajerske zemle* predstavljam rabo glagolskih oblik v prvih treh poglavjih Kremplove knjige.¹³⁹

¹³⁹ Gradivo je zbrano v diplomskem delu Gačič (2006). Gre za analizo prvih 75 strani *Dogodivšin* (Krempl 1845: 5–75): Vpeljanje – Pervi Pretêk. Od prvega znanega obludovitenja do rimske oblasti. (1280–13 pred Kr.) Štajerska zemla v svoji prosti sloboščini. – Drugi Pretêk. Od začetka rimske oblasti do preselitja narodov. (13 pr–400 po Kr.) Štajerska zemla v' rimski podložnost. – Tretji Pretêk. Od začetka naroda preselitja do Karla Velkega. (400–800). Štajerska zemla pod mnogoverstno oblastjo v' tožnem stališi. Za rabo nedoločnika, namenilnika, trpnega deležnika na *-n/-t* in trpnih oblik s prostim morfemom *se/si* prim. Jesenšek (2015f).

Raba sedanjika

Krempel je v prvih treh poglavjih uporabil povedni sedanjik tristo triintri-desetkrat, kar je za zgodovinsko besedilo na prvi pogled nepričakovano. Pokazalo pa se je, da povedni sedanjik najbolj pogosto označuje pretekla dejanja, tudi brezčasnost, zelo redko pa pravo sedanjost in prihodnost.

Izražanje preteklosti – zgodovinski sedanjik

Povedni sedanjik izraža glede na čas dejanje, ki se dogaja v *Dogodivšinah* najpogosteje v preteklosti, tj. pred trenutkom govorjenja. Krempel ga je za tako ubeseditev uporabil sto sedemnajstkrat (35,1 %). Iz sobesedila je razvidno, da gre za pretekla dogajanja/dogodke, ki predstavljajo zgodovino Štajerske. Sporočansko sotvarje soodloča o izbiri skladenjskih ter oblikoslovnih vzorcev in rabi besed, tako da si sledijo povedi v sedanjiku in pretekliku. Začetek sporočevalnega postopka ali njegovo nadaljevanje je ubesedeno s preteklikom, del sporočila pa s povednim sedanjikom; Krempel je v takem upovedovalnem zaporedju uporabljal dovršni sedanjik za doseganje večje napetosti in živahnosti v pripovedi:

Toti Julian, zavolo svoje perludnosti ino pravičnosti od vseh podložnikov *štiman*, je za cesara *ozvan*. On ali z vojskoj skoz Recio ino Noriko *pride* v' Panonio, ino v' Srein. Tečas pa cesar Konstancius *vmerje*, ino Julian je za rimskega cesara *spoznan* (361), ino ali krez našo štajersko zemlo poglavar. Julian je v' totem časi se Keršanstvi *odpovedal*, ino zato Kristjane preganjal, je pa naskorern v' boji z' Perzianci življenje *zgubil* (363). (Krempel 1845: 30–31)

Odoacer se Rimlanom *dopadne*, on njim *pusti* njihove postave ino njihovo katolško vero; če ravno je on *Arianec*. On *perbojuje* Sicilio, ino svojo rimsko kraljestvo do Dunaje *nategne*. Odoacer je ali tudi *bil* krez našo Štajersko *poglavar*. Ravno on je pa tudi vse Rimlane ali Latine v' Italio *nazaj pozval* ino *zapovedal*, nje *spoloviti* ino v' Italio *pergnati*. (Krempel 1845: 56)

To je gorutanski teržec Samo na svojih teržkih potih *vpamet vzela*. On se njim ali *postavi* za prednjara, ino tote vse nad Avare sopeče Slovence pod svojo zastavo *vkupzbere*, gre z' njimi nad Avare, ino nje mahom *prežene*, *pokaže* per tem tako zvmnost, segurnost ino moč, da ga vsi *si* za krala *izvolijo* (623), ino tak si Samo zdaj naredi slovensko kraljestvo po zdajni Štajerski, Krajnski, Koroški ino Češki. Ali kumaj so Slovenci pod totim svojim kralom *bili sami svoji postali*, so že *bili* v' težki boj *zapleteni*. (Krempel 1845: 59)

Frankoskega krala Dagoberta vojšaki so najmre v' Gorutanskoj ali Karentanii (tak se je zdaj Norika zvala) Slovence *vunporopali*, Slovenci so pa nje *vbili*. Dagobert, ob tem močno razserdjen, *pošle* precu svojega žlahtnega Franka Sihara k' slovenskemi krali Samoi po zadovolšino. Samo Sihara še le teda pred se *pusti*, kader je *bil* po slovensko

se oblekel. Zdaj Sihar Samoi povele svojega krala naprejpernese, ino da ne dobi pravega odgovora, se začne pretiti, ino reče Samoi da so tote dežele ne njegove, temuč frankoskega krala. Če ravno je to Samoa močno razjezlo, je vender rekel: Mi ravno že hočemo z' ludstvom ino z' ludmi frankoskemi krali podložni biti, če le on tudi z' nami hoče prijateljstvo deržati. (Kreml 1845: 59–60)

Kremplova upovedovalna posebnost je tudi menjava časov znotraj povedi, tako da je v isti povedi uporabljal povedni sedanjik in preteklik. Tako menjavanje časovnostne določitve pomenske podstave stavka/povedi je bilo pri piscih 19. stoletja priljubljeno sredstvo upovedovanja, Kreml pa je z njim približeval osrednje- in vzhodnoslovensko knjižno normo in iskal pravo skladdenjsko zgradbo slovenske povedi:

Ako ravno njim je zemla v' totih mužavnih, mokromerzlih krajih spervega ne drugo rodila, kak proso, oves ino ječmen, so vender že per tem vidli, da njim dober hassek pernese, ino so zato duže več lesov dolzesekali ino si njiva napravili. (Kreml 1845: 18).

Longobardi v'Italii dobijo, kaj so želeli, ino si tam stalno kralestvo vrvnajo. (Kreml 1845: 58).

Tak vbogi Bulgarje tam najdejo smert, gde so za življenje prosili. (Kreml 1845: 60)

V podredno zloženi povedi je takih časovnih prehodov več:

Že so kre Save ino pri Lublani razbijali, teda Tiber pošle svojega sina Druzusa z vojskoj ino rimskimi povekšimi semvun na potalaženje nemirne vojske; ali tota se ne je drugač dala, kak, da so od vedežic skuz mesca potemnenje postrašeni bili, so odhenjali, ino se cesari podvergli (14) (Kreml 1845: 23).

Potem Longobardi odidejo, ino strašno razbijajoči vkončajo, kod grejo, vse tak, da je povsod tožna pustina za njimi: ludje grejo celo na malo, ino še toti rédko natorjeni celo obdivjajo, keršanski Mešniki preminejo vsi, njiva z' drevjom zarasejo, pripravka nega namer za velko silo, mésta so od vseh stanovnikov zapušene, zidine, kaj njih ne razderejo, od sam sebe razpadnejo. (Kreml 1845: 58–59).

Pervo je pri njih bilo, kaj že Maurikios proti konci šestega stolétja povéda, da so rod med rodom se sploh čertili ino večni prepir imeli med sobom: na mnoge male občine razdeljeni so ne se mogli k' velki deželni visokosti podignoti, ino zato tudi ne se zjediniti na močno brambo proti stranjskim. (Kreml 1845: 65).

Kreml je preteklost izražal tudi z nedovršnim sedanjikom, vendar redkeje kot z dovršnim. V analiziranem gradivu je petinštirideset takih primerov (13,5 %), med njimi se sedemindvajsetkrat pojavljajo oblike glagola *iti*, *grem*, in sicer najbolj pogosto – dvaindvajsetkrat – v 3. os. ed. (*gre*), petkrat pa v 3. os. mn. (*grejo*). Sestavljenka s predložnim poponskim obrazilom *iti nad*, *gre nad koga* ima dosledno pomen *napasti*, vendar nikoli ni

zapisana v obliki za pretekli čas z opisnim deležnikom na *-l* (*šel je/šli so nad*). Sporočilo je stilno zaznamovano, saj nedovršni sedanjik, ki izraža preteklo dejanje, bralca zgodovinskega besedila postavlja in *media res*, oživlja zgodovinske dogodke in aktualizira sporočilnost:

Tiberius ali *gre nad* nje, ino nje primora pod rimsko pokornost. (Kremp 1845: 22)

Zdaj strahovitni Hunovje z'Gotmi, Sarmatmi ino drugimi ludstvi združeni pod svojim strašnim kralom Atilom v'nezmerni množini *grejo nad* dežele carigradskega cesara, ino vkončajo vse. (Kremp 1845: 54–55)

Potem Samo *gre* večkrat *nad* Nemce, ino se v' svoji oblasti junačko obderži, odbijajoč sploh tak Avare kak Nemce od svojih slovenskih dežel. (Kremp 1845: 60)

Glagol *iti, grem* v 3. os. ed. ali mn. praviloma izraža pretekla dejanja, kadar je v stavčnem redu povedi pred njim že uporabljen dovršni sedanji glagol:

Filip *pošle* Deciusa v' Panonio, da *bi* mir *naredil*, Panonci ga pa za cesara *ozovejo*, on ali *gre nad* Filipa, ga *premaga* ino *vmori*, ino tak Decius, rojen Panonec *postane* rimski cesar. (Kremp 1845: 27)

Maksimus pride na Ptuj, odtod *gre nad* Sisek, ino vzeme tote mesta. (Kremp 1845: 32)

Naskorem *se* drugi močen kral Radagajs z'strašnojo množinjo drugih Gotov, Svevov, Kvadov, Burgundov, Vandalov ino Markomanov *zgor* Dunaje *zdigne*, ino razbijajoč *gre skoz* Panonio ino Noriko, tak ali pa skoz našo Štajersko — tudi v' Italio ino nad Florenc. (Kremp 1845: 53)

Kremp je to pravilo upošteval; predstavljam le redke odmike, ko v stavčnem redu povedi nedovršni sedanjik sledi neposredno glagolu v preteklem času – v predhodni povedi je pretekli čas, in sicer *gre* v prvem primeru za tvorno v drugem pa za trpno obliko preteklega časa:

Panonci ino z' njimi Dalmatinci *so se* rimski oblasti močno *proti deržali*, ino *so* zato *nemirni bili*. Tiberius ali *gre nad* nje, ino nje primora pod rimsko pokornost. (Kremp 1845: 22)

Slovenjogrački, celski, marburski ino drugi žlahtniki, Drodor, Drako, nek' Samo, Aurel *so se* v' Marburgi *vkupzbrali* ino *so* vajvodi Vladuhi vojsko *proti postavili*. Vladuh *gre* z' 12,000 vojske nad nje, per Belaki 600 puntarskih *vlovi*, te druge pa *razplodi*, tudi Aurel je z' 400^{mi} *vlovljen*. (Kremp 1845: 69)

Izražanje brezčasnosti – brezčasni sedanjik

Kreml izraža brezčasnost z dovršnim sedanjikom in s poponskimi glagoli, ki imajo obrazilo povratnosti *se/si*. V analiziranem gradivu je osemnajst dovršnih sedanjikov, ki izražajo brezčasnost. Povedni sedanjik ima petkrat vlogo splošnega sedanjika, ki označuje dejanje neglede na trenutek dogajanja:

Od tote velke rodbine so sledeči rodovje: [...]

c) Vindički, ker *obseže* vse Slovence ali Slavjane, ter Litvane. (Kreml 1845: 6–7)

Svája med enimi samimi *naredi*, da *nastane* bitje, ranenje, ino večkrat celo vmorjenje; svája med večimi *naredi* vekšo bitje, ino med takšimi, kak *so* prvi naše zemle naselniki *bili*, je bitje na smert *ne* kaj *nenavadnega*. (Kreml 1845: 14)

Je pa ne čuda, kaj *so* toti bogataši tak *prevzetivali*, kajti *so* néki več *zmogli*, kak zdaj néki krali *zmorejo*. (Kreml 1845: 34)

Vender *je* pa njihov kral Atila v’Panonii (kak veksital *menijo*) pri Tokaji *imel* svoj leseni grad, ino okol totega ves iz samih lesenih hramov (hiž) za svoje vikse služebnike. (Kreml 1845: 71–72)

Pod totim *so si* *mislili* enega vikšega belega, pa enega črnega Boga: Bélibog *je bil* ti dober Bog, od kerega vse dobro, Černibog ali Čart pa ti hudi Bog, od kerega vse hudo *pride*. (Kreml 1845: 16)

Prve štiri povedi izražajo splošne Kremplove ugotovitve, ki se ne nanašajo na enkratno neponovljivo zgodovinsko dejanje. V peti povedi glagol v sedanjiku (*pride*) prav tako označujejo nekoč splošno veljavnost dejanja, resnico, da vse *hudo pride / je prišlo / bo prišlo od Černiboga ali Četra* – v sodobni krščanski kulturi ta ugotovitev ne velja, zato splošni sedanjik (*pride*) v času nastajanja *Dogodivšin* izkustveno ne izraža več splošne veljavnosti v sedanjosti in prihodnosti (nekoč pa je izražal splošno resnico).

Zanimive rezultate je pokazala analiza sedmih povedi z glagolom *reči*, *rečem*. Pri Kremlu gre verjetno za podpomen ali različico pomena, tj. za starejšo vzhodnoslovensko sopomenko današnjega glagola (1) *praviti*, *pravim* tudi *povedati*, *povem* tudi *izjavljati*, *izjavljam* ali pa celo za drug pomen, npr. (2) *trditi*, *trdim*, tudi za ekspresivno potrditev neke trditve, (3) *misliti*, *mislím* ali *meniti*, *menim*. Današnje ustreznice glagola so vse nedovršne in izražajo splošno veljavnost dogajanja ali stanja, Kreml pa je uporabljal dovršnik, ki ne razlikuje dovolj jasno med pravo sedanjostjo in splošno trditvijo. Gre za glagol rekanja, ki bi v prvem, osnovnem pomenu lahko izražal istodobnost glagolskih dejanj, vendar pa gre pri Kremlu za variantnost pomena nedovršnih glagolov *misliti*, *trditi*, *praviti*, zato te

povedi izražajo brezčasnost. Vezava glagolov, ki je v teh primerih obvezna, daje pravi odgovor:

(1) *kdo izjavlja/pravi kaj* (samostalnik v imenovalniku + glagol + stavčna poved):

»Velik«, *tak rečejo eni historiki*, »velik je toti mož mogel biti, ker je toti novi red prez držav-nega prezobernenja, prez vmartjaječega spuntanja vpelal, ino v'rimске dežele taki mir perpelal, kakega že dugo ne so imele« (Kremp 1845: 43)

(2) *kdo trdi kaj* (samostalnik v imenovalniku + glagol + samostalnik v tožilniku, tj. prislov količine):

Še le v'potlanjih bol mirnih letah so vučenosti per naših ludeh kelko telko se začele, zvekšinom po sem pridočih Rimlanih — *jaz rečem kelko telko*, kajti pri Rimlanih zdaj vsem nevumnostim ino črezrednostim prékdanih so vučenosti se že spat podavale. (Kremp 1845: 48–49)

(3) *kdo misli/meni kaj* (samostalnik v imenovalniku + glagol + stavčna poved):

Le takši spisatelni mazači od strajnskih, posebno nemškega naroda, ker v'znotrine naših dogodivšin nemorejo ali nečejo pogledati, *nespametno rečejo*, da je naš slovenski narod en potlanji v'Europo vdiravec od Mongolov, ino naš jezik tatarski; (Kremp 1845: 8)

Vidsko neujemanje Kremplove sopomenke *reči* z današnjim pomenom glagolskih oblik pojasnjuje tudi napačno vidsko izpeljavo glagola v klišejski zvezi *zagovori ino reče*, ki le navidezno izraža splošno sedanjost. Kremp je pod vplivom variantnega dovršnika *reči* (v pomenu *praviti*) brezčasnost izrazil z dovršnim glagolom *zagovoriti*, s tem pa se je spremenila sporočilnost povedi (*je nje zagovoril ino je rekel*):

Huni so, kak se vekšital od njih zapisano najde, med vsemi najčudneši ludje, male zrasti, z' globokimi očmi, bregastimi čelami, veteročastimi nogami, ino vu vsem gnusni; ali naš Šafarik nje *zagovori ino reče*, da so bili kam bol počlovečki, kak njihovi potomci Avari; Huni so tudi z' Slovenci nigdar ne tak delali, kak Avarje. (Kremp 1845: 61)

V analiziranem delu *Dogodivšin* je enaintrideset dovršnih in petinšestdeset nedovršnih glagolov s prostim poponskim morfemom *se/si*, ki izražajo brezčasnost. Kremp je te glagole pogosto uporabljal in zdi se, da gre za značilno vzhodoslovensko oblikoslovno-skladenjsko kategorijo, ki so jo uporabljali štajerski pisci konec 18. in v 19. stoletju. Kremp je te oblike izpeljeval iz dovršnih in nedovršnih glagolov:

Tudi njihove ženske *so se* zvunskim poropnikom tak *dopale*, da so njih večkrat na množine z' sobom odegнали. (Kreml 1845: 33)

Zdaj *si* Honoriov vajvod Konstancius, rojen Panonec to vdovo *vzeme*, ino tak postane cesarov svak, ob enem tudi ravencesar. (Kreml 1845: 54)

Nekaj vina *so* pa že tedašni Celtovje ino Iliri si tu v' dolnjem Štajeri *perpravlali*. (Kreml 1845: 14)

Glagolske oblike z obrazilom povratnosti *se/si* so bile pri Kremlu zelo tvorne, saj je lahko imel vsak nepovratni glagol tudi prostomorfemsko različico s *se/si*, čeprav v današnjem knjižnem jeziku to ni več mogoče:

Gotoski Teodorik *je* najprej na povizanje carigradskega cesara Cenona iz Srema *se zdignol* ino nad njega šel. (Kreml 1845: 57)

Slovenski kralj Samo *si je* dvanajst Slovenk za žene *vzel*, ino je z' njimi imel 22 sinov ino 15 čeri. (Kreml 1845: 65)

Glagoli, ki imajo pri Kremlu in v današnjem knjižnem jeziku obrazilo prehodnosti (stalni prosti morfem) *se/si*, nikoli ne izražajo trpnosti, neobvezna raba morfema *se/si* pa je pri glagolih značilna le za Kremla:

Ali poleg vsega tak velkega ino grozovitnega preganjanja ino vmarjanja je keršanska vera le čudovitno *se razprestranila*, ino tudi v' naših krajih tak gorvzela, da je že proti koncu tretjega stoletja na Ptuiji ino v' Celji Škof bil. (Kreml 1845: 42)

Ob totem časi se je pergodilo, da so Bulgari, od Avarov pregnani, pri frankoskem kralji Dagoberti za naselbine prosili. (Kreml 1845: 60)

K totem rodi *se računijo* Keltovje ali Celtovje, tudi Galovje imenuvani, od Slovincov pa od negda Lahovje zvani; nadale Cimbrovje ino Nemci v' dvema velikima sveržama, v' škandinavskoj in germanskoj. (Kreml 1845: 6)

Izražanje sedanjosti v trenutku govorjenja

Kreml izraža s povednim sedanjikom tudi pravo sedanjost, ki pa je v zgodovinskem besedilu ni veliko. Gre za izkustveni pomen sedanjega trenutka, ko se glagolsko dejanje izvrši hkrati z izgovorom glagola. Dovršni sedanjik izraža navzočnost v prostoru in času (*najdemo = ugotovimo*), vztrajanje v določenem položaju (*ostanemo = vztrajamo*) ter ekspresivnost (*sem postavim = ponudim*). Dovršno dejanje se izvrši hkrati z izrekanjem, izvršilec prvoosebni glagolski dejanj (1. os. ed., mn.) je Kreml, lahko pa tudi bralci kot skupinski vršilci dejanja:

Per tem *najdemo*, da ludstva Azie, Europe ino gornje Afrike, kakti pervo obludovitenih zemel, na štiri velike rodbine razpadnejo. (Krempl 1845: 6)

Mi *ostanemo* pri prvem gori popisanem okroženji, kak najberžéšem. (Krempl 1845: 9)

Od totih pisem samo začetek ino konec *sem postavim*: Pervo: »Glagolite ponaz redka zlouveza: Boše gozpodi miloztiuvi otze boše, tebe izpovuede vuez moi greh — — Pridete otza moga izvouljeni, primete vuezni vuezelié, i vuezni fivout. Ešev iezt ugotoulieno, iz ueeka v' ueek. Amen.« (Krempl 1845: 63)

Od hunskega ino avarskega jezika vjednako le ene besede *sem postavim*: Attila, avarsko Adilla. (Krempl 1845: 64)

Povedni sedanjik je značilen za premi govor, ki ohranja dramatično dia-loškost pripovedovanja, tako da zgodovinske dogodke prilagaja sodobnemu razumevanju sveta. Posodobljenje je jezikovno-stilistični postopek, s katerim Krempl povečuje oživljanje predstavljenih dogodkov in povečuje zanimanje za zgodovinopisje. Ubeseiditev uvaja spremni stavek, ki napoveduje dogajanje iz preteklosti, nedovršni sedanjik (kot pri izražanju prave sedanjosti) v dobeseidnem govoru pa izraža sedanjost v trenutku govorjenja. Krempl ni dosledno uporabljal vseh ločil dobeseidnega govora – napovedni stavek je ločil od premege govora z dvopičjem, narekovajev pa ni pisal dosledno:

Ako je ker Rimlan ženo potli zavolo velikih zrokov htel proč djati, tak so rodbina bili vkuppozvani, ino če so njegove zroke poterdili, juterna bila dolpoterta, ženi vse nazaj dano, kaj je tá spravila, klučí *so* njoj *bili proč vzeti*, ino njoj *je rečeno*: Res tuas tibi habeto, to *imaš* to tvoje, pa *hodi*. (Krempl 1845: 36)

On porobeč pride do Rima z' tako segurnostjo, da Rimlanom z' velkoj vojskoj njemi se grozečim odgovori: »Z' tem bolše, bol gosto seno *stojí*, z' tem leži *se kosí*.« (Krempl 1845: 53)

Izražanje prihodnosti – prihodnji sedanjik

Zelo redka je raba dovršnega sedanjika, ki izraža prihodnost. Napovedni stavek z dvema dovršnima zgodovinskima sedanjikoma uvaja dobeseidni govor, v katerem prvi dovršni sedanjik izraža prihodnost za trenutkom govorjenja, nato pa sledijo še naklonska, možna dejanja:

Avar to *oblubi* ino tak *prisegne*: »Če *prelomim* mojo prisego, tak *naj* jaz ino do zadnjega vso mojo ludstvo *prejde* skuz meč; vse nebesa ino ogen kakti njih božanstvo *naj padnejo* na naše glave, *naj se* gore ino lesovje *poderejo* na nas, *naj se* Sava proti naturalski postavi k' svoji zvirovčini oberne, ino nje jezni valovje *naj požrejo* nas!« (Krempl 1845: 57)

Zdi se, da je Krempl uporabljal dovršni sedanjik za izražanje prihodnosti kot stilistično sredstvo, ki mu je omogočalo, da se je v povedi izognil enolični stavčni zgradbi (*več kot bo ubil ljudi na tem svetu, več bo imel služabnikov na drugem svetu*); sedanjik s prislovno predpono *naprej-* je vzhodnoštajerska sopomenka dovršnega glagola *zgoditi se*:

‘Z takih mladenčov so že mogli segurni vojšaki biti, ino da so Huni to vero imeli, da, več ker tu ludih *vbije*, več *bo* na ovem drugem svéti sužnikov ali slugov *imel*, tak je v’ njih žela do ludih vmarjanja le gorela. (Kremp 1845: 66)

Njih imena so: [...] 4. Kvindecim viri, ki so iz sibilinskih knjig razlagali, kaj rimskim deželam *naprejstoji*. (Kremp 1845: 40)

Raba povednega tvornega preteklika

V Kremplovih *Dogodivšinah* je preteklik najpogostejša glagolska oblika, ki izraža preteklo dejanje, dejanje, ki je odmaknjeno v daljno preteklost in dejanje, ki je bilo končano, preden je nastopilo drugo (preddobnost). V analiziranem gradivu je 1.185 takih zloženih glagolskih oblik (*biti* v pretekliku + opis. del. na *-l*), prevladujejo pa glagoli 3. os. mn. (642 glagolov ali 54,2 %; 585 moškega in 57 ženskega spola). Tretjeosebni edninski oblik je skoraj polovico manj (348 glagolov ali 29,5 %; 228 moškega, 63 ženskega in 57 srednjega spola), zelo redka pa so 2. os. ed. (6 glagolov, in sicer 5 moškega in 1 ženskega spola), 1. in 2. os. mn. (samo po en primer); 181 glagolov ima prosti morfem *se/si*.

V *Dogodivščina* prevladuje dovršni pretekli čas, ki izraža preddobnost in označuje trenutno dejanje/stanje v preteklosti pred trenutkom govorjenja. V tej funkciji je najbolj pogosta oblika *biti* (3. os. ed., mn.) + opis. del. na *-l*, ki je največkrat izpeljana iz nedoločnikov *iti* in *ostati* ter *dati*, *vmreti* in *vzeti*:

Totih pénez *je* duže več v’ naše kraje prišlo, pa njih tudi duže več na dače *odišlo*. (Kremp 1845: 48)

Tam nje *je* pa rimski Konsul Marius blizu Verone tak zmlatil, da njih *je* celo malo *prekostalo*, ino toti so se na vse kraje razzgubili. (Kremp 1845: 10)

V’ Rimi *je* že censor Kato posebno skerb *djal* na zasajenje tersa. (Kremp 1845: 49)

Kristus *je* za cesara Tiberia pod nečloveško grozovitnim terplenjom, v’ Jeruzalemi *vmertl* kak Odrešenik sveta – ino po njegovem od mertvih vstanenji ino v’nebohojenji so njegovi Apoštoli šli na vse kraje med Jude ino Pagane, povsod oznanjuvajoči vero Kristusovo, ino že precí v’pervem stoletji je vera keršanska tudi v’naše kraje prišla. (Kremp 1845: 41)

Tudi latinski jezik je zdaj začel občinski biti, posebno v' Panonii, Slovenci *so* tudi dosti latinskih besed med svoje *gorvzeli*, je pa tudi v' latinskem jeziki ne malo besed, kerih korenika je slovenska. (Kremp 1845: 35–36)

Kremp je ohranjal dvojino pri opisnih deležnikih moškega spola na *-l*, ženske dvojinske oblike pa so dosledno pluralizirane:

V' šestem stolétji se je pergodilo, da *sta* dva Meniha iz Kine veliko jajc od židečervov na skrivnem v' svojih votlih palcah v' Europo *pernesla*, ino *sta* carigradskemi cesari *povedala*, kak *sta* vidla z' židečervmi djati. (Kremp 1845: 74)

Norika ino Panonia *sta* vekšital per starem svojem okroženji *ostale*. (Kremp 1845: 24)

Dovršni pretekli čas je uporabljen tudi v nikalni obliki 2. os. m. Kremp uporablja panonski način zanikanja, tj. besedno in ne stavčno zanikanje – tako ostaja pomožnik *biti* v trdilni obliki, nikalnica *ne* pa je dodana pred povedek ali druge stavčne člene. Enako je tudi v prekmurskem jeziku, npr. *Vcseraj szmo sze nê kôpali*:

Tak so Noričani kričali: Vi Rimlani *ste* k' vaši črédi *ne* pastirov ino psov za varovanje *poslali*, temuč vuke na razterganje. (Kremp 1845: 45)

Dovršni glagol preteklega časa v odvisnem stavku je oblika za izražanje preddobnosti glede na dejanje glavnega stavka. Gre za preddobnost v preteklosti – časovno se prvo dejanje gleda s stališča drugega; preddobnost v odvisnem stavku lahko še dodatno poudarja prislov *prej*:

Od Panoncov se tudi to zapisano najde, da *so* endrugemi vse radi *pokazali*, kaj *so znali*. (Kremp 1845: 14)

On je najmre (154), kader je k' svojim mnogim ženam ino spanjačicam mlado kraljevsko čer si pridjal, ves opijanen pri njoj kervno žilo si pretergal, ino tak v' svoji kervi se zalezal toti, ker *je prej*d za celo morje človečke kervi *prelil*. (Kremp 1845: 55–56)

Nedovršnega preteklega časa je v gradivu manj in izraža dejanje, ki v preteklosti traja ali se ponavlja; v odvisnem stavku enako kot dovršnik izraža preddobnost:

Doklam *je* Konstantin *živel*, je nje še sploh nazaj deržal; kak je pa on (337) vmerl, ino se je rimsko cesarstvo med njegove tri sine razdelilo, so našo štajersko zemlo strašne nadloge za endrugim vudirale. (Kremp 1845: 30)

Valentinian, ali zdaj naše štajerske zemle poglavar, na hitrem pride v' naše kraje, kajti je nad Korošce ino Krajnce, ali Gorutane, ter v' Italio mogel hitriti na brambo proti Alemanom, ki so v' Galio ino Recio silili, od druge strani pa proti Kvadom ino Sarmatom, ki *so* v' Panonio *vdirali*. (Kremp 1845: 31)

Najbolj pogosto se v gradivu pojavlja preteklik od glagola *imeti*, ki ima dvojnično obliko, tj. brez (*je imel*) ali z opuščajem (*je 'mel*), ki zaznamuje izpuščeni nenaglašeni samoglasnik:

Slovenci so ja zred Trakmi, Celtmi, Nemci ino Litvanmi jednako stari ino jednako velki europejski narod, ker *je* svoje starodavne nasebne *imel* na sredi Europe v' zdajni Vogerski, v' podunajskih zemlah, v' zdajni Ilirii, Krajnski, Koroški, Štajerski. (Krempf 1845: 8)

Slovenci, tak ti od negda tu stanuvajoči, kak ti na novo sem nasebjeni, so, kader je bol mir postal, se po vsaj naši Štajerski razprestranili, ino povsod, gde so le tako zemlo najšli, njo obdelali ino obrodovali, vso od razbojnih nemškega ino hunskega pokolenja ljudstvih poklačeno ino zbito njivnost zupet obudili ino oživali, ino tak ali bili jedini dobrotniki naše Štajerske, kera *je* zdaj telko sovražnikov ino nesmilnih potučencov *'mela*. (Krempf 1845: 71)

Oblika *biti* (2. os. mn.) + opis. del. na *-l* v prirednem razmerju z dovršnim preteklikom (*obdačila ino stiskavala*) označuje ponavljajoče se dejanje v preteklosti – nedovršni preteklik izraža ponavljajnost, ki je posledica že izvršenega dejanja dovršnega preteklika:

Obá *sta* tote dežele nesmilno *obdačila* ino *stiskavala*. (Krempf 1845: 31)

Poponski glagoli s prostim morfem oz. povratnim zaimkom *se/si* so v *Dogodivšinah* pogosti. Glede na način glagolskega izražanja prevladujejo tvorne povedi (Jesenšek 2015f: 142), trpne pa so redkejše, a značilno vzhodnoslovenske. Gre za tri skupine, in sicer:

(1) *biti* (pret. čas) + op. del. na *-l* + prosti morfem *se/si*, ki izraža (1.1) glagolski način z osebkom kot ciljem dejanja, (1.2) najpogosteje oslavljeni pasiv, kjer je glagol skladenjsko tvoren, semantično pa trpen in (1.3) glagolski način z osebkom kot nosilcem dejanja (Jesenšek 2015f: 141):

Najšli so se pa ino *se* najdejo ne samo zlati ino sreberni penezi, temuč še dosta več kufernih. (Krempf 1845: 48)

Hrane so se trikrat *gorpernesle*: pervokrat jajca (belice) ino take hrane, kere so bol želo k' jedi delale; k'totim hranam so med pili — drugokrat so bile bol sitostne, ter pečenke ino druge žirovne hrane *gorpernesene*, pa vseli nekaj rib zmes, kajti ribe so Rimlani posebno štimali — tretjokrat ino k'zadnjemi je bil sad *gorpernešen* ino tudi kake slačice. (Krempf 1845: 33)

Ali ravno ob totih časih, kader je paganstvo bilo zapopadek vse nespametnosti ino odurnosti, *se je* svet *včakal* pergodenja, kero je paganstvu počasih konec naredlo, konči v' Europi, vu velkem tali Azie ino Afrike. (Krempf 1845: 41)

(2) op. del. na *-l* (3. os. pret. čas) + prosti morfeem *se/si* + tožilnik/delni rodilnik:

Naskorem *se je* malo ne po vsem rimskem cesarstvu *Ariancov* v množini *najšlo*, ja celi narodi, kak Gotovje, veliko mešnikov, kak ptujski Julius Valens, škofov, kak milanski Auksenc, tudi cesarje, kak Konstancius, Jovian, *so se* med totimi *znajšli*. (Kremp 1845: 43)

(3) op. del. na *-l* (3. os. pret. čas) + prosti morfem *se/si*:

Od Slovincov se lastno zapisano najde, da *so* v svojih spraviščah (vkupzbralšalh) svoje poglavnike, panove, vladike, župane, bojare, kneze i. t. d. *si izvolili*. (Kremp 1845: 18)

Raba predpreteklika

Kremp je uporabljal predpreteklik, kar dokazuje, da se je ohranil v vzhodnoštajerskih knjigah še sredi 19. stoletja. Praviloma označuje preddobno dejanje v preteklosti pred kakim drugim dejanjem (Kremp 1845: 9, 73), v tej funkciji pa prevladujejo dovršni glagoli. V analiziranem gradivu se dovršni predpreteklik nahaja v odvisnem stavku, glavni stavek pa ima pretekliško obliko; različica s sedanjikom, ki izraža preteklost, ima prostomorfemsko obliko *se* (Kremp 1845: 54, 60) in izraža tudi davno preteklost (Kremp 1845: 54):

Kak *so* najpre gornjo Laško *si bili posvojili*, *so sli* nad Istrijo, ino *so* tudi njo pod svojo oblast *vergli*. (Kremp 1845: 9)

Še le potem, kak *so* Slovenci za svojega kralja Samoa avarsko krez se oblast *bili odbili*, *so se* meštije zred teržtvom zupet *začele*. (Kremp 1845: 73)

Samo Sihara še le teda pred se pusti, kader *je bil* po slovensko *se oblekel*. (Kremp 1845: 60)

Zdaj Alarik svojega svaka z' njegovimi Hunmi ino Gotmi, ker *so se* tečas kre Save semgor v' gornjo Panonio, tak ali tudi v' naš mali Štajer *bili naselili*, na pomoč vzemši gre zupet v' Italio, ino zraven nad Rim. (Kremp 1845: 54)

Nekaj primerov predpreteklika je tudi z nedovršnimi glagoli v odvisnem stavku. V nizu dveh predpreteklikov (Kremp 1845: 69) nedovršni glagol (*je bil prosil*) izraža davno preteklost, dovršni z izpustom pomožnika (*je /bil/ dobil*) pa dejanje v preteklosti, ki se je zgodilo pred dejanjem glavnega stavka (*so opominjali*); nedovršni predpreteklik vmesnega stavka (Kremp 1845: 40–41) prav tako izraža preddobnost glede na dejanje glavnega

stavka (*so vsekali*) in je blizu, oz. označuje ponavljajoče dejanje, tako kot nedovršnik (*sta bila predgala*) v (Kremppl 1845: 41), dovršni glagoli v predpretekliku pa se od tega oddaljujejo:

Kader je potem Vladuh za Mešnike *bil prosil*, ino nje tudi *dobil*, *so* toti tudi žlahtnike *opominjali*, da bi keršanski postali; ali ravno zato je zupet spuntanje nastalo. (Kremppl 1845: 69)

Lupreci, ki so, potem kak, *so* Bogi Pani enega psa ino eno kozo *bili ofrali*, zatem na pol nagi po mesti okol derkali, ino z' gajžlami vsakega njim proti pridočega po plečah vsekali. (Kremppl 1845: 40–41)

Skuz voglejske mešnike so ali Panonci ino Noričani dobili luč prave vere, kero sta že sv. Ap. Pavel ino sv. Evangelist Lukaš v'Ilirii bila predgala. (Kremppl 1845: 41)

Raba prihodnjika

V izpisanem gradivu je le sedem glagolskih oblik za izražanje prihodnjega dejanja (prihodnjik glagola *biti* + op. del. na *-l*).

Dovršni prihodnjik se pojavi v premem govoru in v prevodu latinskega navedka. V premem govoru je napovedni stavek v sedanjiku, ki izraža preteklo dejanje, v dobesednem navedku pa gre za slovnično kategorijo, ki izraža povedni (napoved hudega, neprijetnega) in pogojni (kar se mora uresničiti) naklon, dejanje (grožnja ali omiljena ugotovitev) – gre za razmerje dveh naklonskih dejanj, pri katerem se bo časovno eno dejanje izvršilo pred stališčem drugega. Latinski sedanjik v citatnem besedilu pa je Kremppl prevedel z dovršnim sedanjikom:

Samo odgovori: »Mi psi *bomo* vas z' zobmi *razcesali*, če bote vi služebniki božji proti Bogi storili,« — ino da Sihara iz svojega kralvskega grada vunta verči. (Kremppl 1845: 60)

Konstantin najmre, kak je (311) v' boji na enkrat v' zraki zagledal lešeči križ z' tem napiskom: »In hoc signo *vinces*,« t. j. v' totem znamenji *boš premagal*, ino je tudi resen premagal, je keršansko vero gorvzel, ino se očitno k' njoj spoznal. (Kremppl 1845: 42)

Nedovršni prihodnjik izraža zadobnost glede na trenutek govorjenja in zadobnost nasploh. V prvem primeru (Kremppl 1845: 42) gre za zapleteno zloženo poved – vmesni odvisni stavek ima nedovršni prihodnjik (*bo stal*) glagol glavnega stavka pa je v sedanjiku (*ostanejo*), ki izraža prihodnost; v drugem primeru (Kremppl 1845: 33) zanikani pomožnik, ki ga Kremppl piše skupaj, naglas pa je premaknjen na nikalnico, izraža zadobnost nasploh – gre za vzhodnoštajersko obliko zanikanega pomožnika

nébo (danes narečno) in izpad nenaglesenega *e* v opisnem deležniku na *-l* (*vidla*) ter primer dvojnega, tj. besednega in stavčnega zanikanja (*je* ona še *ne vidla*):

Ja, za Kristjanov volo so rimski cesarje divištvu k' prepovedi napravili (Maksimín), ino so per vekšem gorjemanji Kristjanstva z' tem hujše ino grozovitneše preganjanja, mantranja ine vmarjanja Kristjanov nastale tak, da ako bli Nero, Domician, Trajan, Hadnan, Markaurel, Severus, Maksimin, Decius, Valerian, Dioklecian ino Maksimínian drugač kakkoli jaki ino dobri cesarje bili, od strani Kersanstva ostanejo, doklain *bo svet stal*, nečlovečki nesmilniki, kerí so jezero jezer ljudi po nedužno mantrali ino vmorili. (Kremp1 1845: 42)

Telko ludstvih, kak njih v' totem preteki razbijajoč v' štajersko zemlo pride ino odide, *je* ona še *ne vidla*, néti njih *nebo* več *vidla*. (Kremp1 1845: 53)

Naklonske oblike

Povedni naklon

V izpisanem gradivu *Dogodivšin* prevladuje povedni naklon, ki v zgodovinskem besedilu neprizadeto upoveduje razmerje do predmetnosti in (ne)uresničljivih realnih dejanj. Kljub temu pa Kremp1 ni vedno nepristranski razlagalec zgodovine, saj se pogosto vživi v pripoved in podaja dejanja kot (ne)zaželena – prevladujoči povedni naklon v trdilnih, nikalnih in vprašalnih povedih na nekaterih mestih dopolnjuje pogojnik oz. želelnik.

Povedni naklon je uporabljen v vseh časih, osebah in številih, in sicer v vseh stavčnih zvezah. Raba ločil kaže, da Kremp1 ni natančno razlikoval vprašalnih in povednih stavkov. Vprašaj je zapisoval na koncu trdilnih povedi, v katerih je uporabil vprašalni zaimek, ali kadar je v glavnem stavku izražena vprašalnost:

Tak je tedaj naša štajerska zemla zdaj sama ne znajoč *čigava*? (Kremp1 1845: 55)

K' totim je pa niše ne smel kaj reči, tudi ne znati, *zakaj* so tote dače bile, ino njih telko? Na dače so rimske gospodske novice naredle, kak se njim je zdelo, ino je niše ne smel pitati, *k' čem* so tote novice? (Kremp1 1845: 45)

Kader je najmre cesara Augusta rod, od kerega so Tiber, Kaligula, Klaudius ino Nero cesarje bili, bil spomerl, je vsaka rimska vojska drugega za cesara ozvala, ino je eden nad drugega šel: panonski, noričanski ino mezianski vajvodje pa so na Ptují se vkupzbrali, ino med sobom skleпали, *jel bi šli* za njih zbranega Vespaziana se bojuvat, *ali bi* Panonio pred planinami *zaperli*? (Kremp1 1845: 23)

Krempl vprašalnega naklona pogosto ni zapisoval kot samostojne povedi (*Na kaj pride Gabin?*), ampak ga je združeval v daljšo (zapleteno) zloženo poved s povednim naklonom in različnimi ločili:

Drugo proti Lublani idočo vojsko je Tiber razvodil ino tak so eni kak drugi preslabi bili, ino tudi totih je od glada dosti spomerlo, — kaj so tedaj drugi hteli, kak tudi se podati? (Krempl 1845: 23)

Marcelin tedaj njihovega krala Gabina na prijatelno večerjo povabi, Gabin pride, pa na kaj? (Krempl 1845: 31)

Pogojni naklon

Krempl v pogojnem naklonu izraža umišljeno, možno, željeno glagolsko dejanje ali stanje, pogojno resničnost ali namero. Pogojni stavek sporoča, (1) kaj bi se v sedanjosti ali preteklosti lahko zgodilo, če bi bil izpolnjen določen pogoj in (2) kaj se bo v prihodnosti zgodilo, če bo izpolnjen določen pogoj. Pogojnik sedanjega časa ima obliko *bi* + opisni del. na *-l*, zveza *bi bil* + opisni del. na *-l* pa označuje pogojni naklon preteklega časa. Gre za dejanje, ki je odvisno od nekega pogoja v glavnem ali odvisnem stavku. Sedanji čas izraža istodobnost z dejanjem v preteklosti, pretekli čas pa preddobnost v preteklosti – raba pogojnega naklona preteklega časa se pri Kremplu ne izgublja in je enako intenzivna kot pogojnik sedanjega časa ter izraža dejanje, ki se ne more več uresničiti:

V' takši neznani zmotnji, v' taksi grozovitni razbojnosti, v' takšem kervavem razmesarenji, kak so rimske dežele, ino posebno v' naših krajih zdaj bile, je vse gorečo želelo cesara, ker *bi* red *napravit*, ino toti mož je bil Aurelian. (Krempl 1845: 28)

Narojenemi deteti so brado ino lice z' nožom zderžali, da *bi* prav postrašni obraz *dobilo*; njihovi otroci so, namesto v'zibeli, na terdem škiti mogli ležati, ino tak so nje z' merzloj vodoj vmivali, ino nje po dnevi ino po noči na zimo ino vročino devali. (Krempl 1845: 66)

Kak je on vlovlen bil, so ga Rimlani pitali, zakaj *bi se* Panonci *bili spuntali*? (Krempl 1845: 44)

Tu je on od enega do drugega kraja idoč od Kristusa predgal, ali njih malo najšel, ker *bi bili* na njega *poslušali* (Krempl 1845: 68)

Krempl je uporabljal značilne vzhodnoštajerske veznike in zaimke – na njihovo rabo in razširjenost je vplival pogojnik; najznačilnejši so *ako bi* (če bi), *keri* (ki), *da* (če):

Se Konstanciovo čer Kreuzo, Gracianovo nevesto, *bi bili* odegнали, *ako nebi bil* panonski Rektor Mešala z' njoj *vujšel*. (Krempl 1845: 31)

Starodavni štajerske zemle stanovniki so si ali sami, gda je trebalo, postave ino naredbe izrekli, pa nigdar takših, *kere bi nje žmetile* ali preostre bile. (Kremp 1845: 17)

Totokrat bi Panonci, Dalmatinci ino Noričani tudi bili znali rimske meče v' strah vzeti, *da se nebi bili prenagli*. (Kremp 1845: 23)

Pri tvorbi sestavljenih časov Kremp ni uporabljal zanikanega pomožnika (*nisem*), ampak je zapisal njegovo trdilno obliko (*sem*), nato pa je s poudarjeno nestično nikalnico (*ne*) zanikal izpostavljeni opisni deležnik (*sem ne vprašal*) ali kateri drugi stavčni člen (*sem ne očeta vprašal, ampak mamo*). Besedno zanikanje namesto stavčnega je njegovo prepoznavno oblikosloveno-skladenjsko sredstvo, vendar pa prihaja do izjem pri rabi zanikanega pogojnika – tu dosledno zanika členico *bi* in zvezo piše skupaj:

Toti je pa Dake z' svojoj vojskoj, med keroj so tudi naše zeimle luti vojšaki bili, tak zbil, da njim je njihovo staro poglavitno mesto Sarmicugethusa vzel (101), ino kader je Decebal za ene leta se zupet začel zdigati, je Trajan šel nad njega, ino ga je tak do cela premagal, da bi ga bil vlovil, ako *nebi bil* prej d strupa vzel ino *vmerl*. (Kremp 1845: 25)

Družbinsko ino hižno življenje bi se ali po tedašni navadi bilo vredilo, da *nebi bili prišli* domači boji med vojskami, kervavo terganje za cesarski sedež, razbojno semnoterdviranje zvnskih ludstvih, ino z' sobom odegnanje množine naših ljudi, pomor ino veliko drugih strašnih nadlog, od kerih je kervave vdarce dobilo. (Kremp 1845: 47)

Kremp je uporabljal pogojnik praviloma v odvisnih stavkih, le izjemoma pa ga je zapisal v glavnem ali neodvisnem stavku. Gre za dovršne glagolske oblike v preteklem času, ki izražajo pomembno, vendar neuresničeno dejanje v preteklosti:

Tedaj so mertvega na zemlo djali, ga z' toploj vodoj vmili, ga pomazali, ino ga v' njegovo najbolšo oblačilo oblekli, pa njemi en dnar vu vusta djali, da *bi* peklenškemi brodnari Karoni brodovino *plačal*; tedaj pa so mu venec 'z rožik na glavo djali, ino tak ga v' priklet položili, doklam so ga ne pokopali ali zežgali. (Kremp 1845: 37)

Tak je Tiber naredil, ki *bi* Bato z' svojoj vojskoj lahko *bil* Rimlane *zajel*, Tiberia vlovil, ino si njega v' železji za soboin gnal. (Kremp 1845: 23)

Od tote cimberske nevihte *bi si* naši Judje *bili* pale *gorpomogli*, ali tečas je drugo ludstvo do naših krajev volo dobilo. (Kremp 1845: 10)

Sporočilnost v drugem navedenem primeru (Kremp 1845: 23) je nejasna in kaže težave, ki jih je imel Kremp pri tvorjenju (zapleteno) zloženih povedi. Dovršni sedanji pogojnik v pogojnem odvisnem stavku uvaja zaimek *ki*, tj. je (1) ustreznica današnjega poudarjenega podrednega veznika *če* in/ali (2) veznika *kot* prav tako v primerjalnem odvisniku, ki izraža sorazmernost

dejanja v glavnem in odvisnem stavku; v primeru (2) gre za izpust zgleда, ki bi izražal dozdevno podobnost dejanja (npr.: Tiber je naredil tako, *kot bi to storil tudi Bato*, če bi s svojo vojsko zajel Rimljane in ulovil Tiberija. Vklenil bi ga v železje in ga vlekel za seboj). Krempl se je v povedi izognil kopičenju pogojnikov, vendar pa je zaradi pomenskega izpusta primerjalnega odvisnika (*kot bi to storil Bato*) izgubil sporočilno jasnost.

Krempl je v premem govoru bolj čustveno sporočal željena glagolska dejanja. Gre za redko modifikacijo pogojnega naklona, želelnik pa se pojavlja le v dobrednem navedku, npr. v citirani prisegi je pet želelnikov:

Avar to oblubi ino tak prisegne: »Če prelomim mojo prisego, tak *naj* jaz ino do zadnjega vso mojo ludstvo *prejde* skuz meč; vse nebesa ino ogen kakti njih božanstvo *naj padnejo* na naše glave, *naj se* gore ino lesovje poderejo na nas, *naj se* Sava proti naturalski postavi k'svoji zviróvčini *oberne*, ino nje jezni valovje *naj požrejo* nas!« (Krempl 1845: 57)

Gre za dovršne glagolske oblike, ki se nanašajo na dejanje v prihodnosti. Želelnik ima ustaljeno obliko: členica *naj* + sedanjik 3. os. ed./mn. Členica *naj* v pogojnem naklonu izraža ne popolnoma prostovoljno privolitev, željo, celo omiljen ukaz, čustveno tudi nekaj, česar si osebek spremnega stavka ne želi – v zadnjem pomenu dovršni sedanjik dobrednega navedka (*če prelomim*) izraža, kaj se bo/bi v prihodnosti zgodilo, če bi osebek prelomil prisego, v obeh primerih pa je meja med (ne)željo in omiljeno zahtevo zabrisana in zato težko določljiva.

Trpni deležnik in deležnik stanja na -n/-t

Krempl je te oblike izpeljeval iz dovršnih, redkeje tudi iz nedovršnih glagolov, analiza gradiva pa je pokazala, da imajo glagolske oblike tvorni in trpni pomen, uporabljajo pa se tudi kot levi ujemalni prilastek. Dovršni deležniki so rabljeni v trpni glagolski obliki – vršilec ni izražen, ali pa je predmet lahko cilj glagolskega dejanja; oblika je izpeljana iz neposredno prehodnih glagolov s predmetom v tožilniku (Jesenšek 2015f: 140), izražajo stanje, ki je nastopilo po izvršenem dejanju, velikokrat imajo tudi pridevniško funkcijo in vlogo prislovnega določila:

Tudi Radagajs *je gorprijet* ino *vmorjen* (Krempl 1845: 54)

Veliko jezér ludi *je spomorjenih*, Mešniki so bili pregnani, keršanski Slovenci grozovitno trapleni. (Krempl 1845: 69)

Oni *so* najmre, kader je sovražnik blizu šel, se hitro kakti ribe pod vodo spustili, ino skoz vunsegoče cevi duška poprimajoči tak pod vodoj *skriti čakali*, doklam je sovražnik bil mimo odišel, teda so pa mahom 'z vode vunzeskakali, ino že sovražniki za herbtom bili z' svojimi metalkami (malimi sulicami), samostrami ino zastrplenimi strelami. (Kremp 1845: 67)

Tak so Panonci tečas, kaj so Noričani se le bojni porob ino zverjadi strelbo štimali, že cele ravnice, tudi *rodnovidne obrežke* na rodnost obrnoli, ino tak naši prejdneprijatni zemli lepšo lice dali. (Kremp 1845: 19)

Njih govorenje ali jezik je bil, kak vse drugo, prost, namesto besed zvekšinom same slovke; ali tak celo znovega, kak kader se otroci govoriti včijo, so pa ne govorili, oni *so* ja že v' Azii *zastopno govoriti znali*. Govorili so pa Celtovje svoj jezik, ker je ne povsod jednak bil. (Kremp 1845: 13)

Nedovršne oblike imajo enake funkcije (prilastkovna, prislovna), dodatno pa se rabijo tudi samostalniško (posamostaljeni pridevnik), pridevniško pa pogosto tudi kot delni rodilnik, ki je izpeljan iz dovršne glagolske oblike – del od celote označuje predlog *od* (nemški kalk: *kosti od pokopanih konj*), besedna zveza pridevnika in predmeta pa je v rodilniku:

Toti Julian, zavolo preobladanja Nemcov vojskam *lubleni*, zavolo svoje perludnosti ino pravičnosti od vseh podložnikov, *štiman*, je za cesara ozvan. (Kremp 1845: 30)

Sarmati so v'telki množini na boj šli, da, če ravno je zdaj na bojnem toriši se od njihovih mertvih zemla ne vidla, so vender precí pále v' strašni množini to bili, ino *so* tak močno ino *neprehejano sekali*, da je po sto jezer ludih pod njihovimi meči skapalo. (Kremp 1845: 66)

starigradska cesara Maurikios ino Fokas sta si v' trepečem strahi pred Avarmi, cesar Heraklius nje viditi more, kak njemi carigradske predmesta oplenijo, on more čuti, da bodo Bizantinci mogli v'Azio oditi, on more gledati, kak njemi 270,000 *vlovljenih v' Panonio odeženejo*; (Kremp 1845: 58)

Po besedi »Haidovje so prosti Slovenci razmeli negdašne strašno velke ludi, ino kader *so* se *kosti od pokopanih konjov*, kak je prejdi rečeno, vunskopale, so menili, da so tote kosti od tistih Haidov.« (Kremp 1845: 16)

Deležniki in deležja na -č in -ši

Kremp je poznal in uporabljal deležniške oblike na -č in -ši – deležnike na -č je izpeljeval iz nedovršnih, deležnike na -ši pa iz dovršnih glagolov, pojavljajo pa se v prilastkovni, samostalniški in prislovni funkciji:

Kere ludstva so tedaj v' Panonii ino Noriki bile, tiste v'naši Štajerski, najmre Celtovje ino Ilirovje, med njimi tu ino tam nekeri *priševši Gerki*. (Kremp 1845: 9)

Pri pokopih so Rimlani imeli navado, da so *vmirajočemi* oči zatisnoli, ter njemi na vusta si legli, da bi njegovo duško gorprijeli; potem so ga pa po tri, po štirikrat po imeni zvali, zadnič pa so rekli: Conclamatum est, sklenjeno je. (Kreml 1845: 36–37)

Hunovje so na svojih gnusnih pa poterpečih konjih noč no den sedeči jeli ino pili, tudi na njih spali; oni *so* igranje za peneze ino za druge drage reči *gorečo lubili*, ino pri tem endruega grdo vkanjuvalt; (Kreml 1845: 65)

Deležijske oblike izražajo istodobnost (-č) in preddobnost (-ši). V izpisanim gradivu je veliko deležij na -č, na -ši pa so le štiri, kar kaže, da so jih vzhodnoštajerski pisci sicer poznali, a so jih le redko uporabljali:

Pri vslobodnjačenji ali v' sloboščino pušanji je gospod svojega sluga ali sužna k' mestni gosposki pelal, ino je rekel, da totega človeka hoče v' sloboščino pustiti; na to je Pretor slugi šibo krez glavo *deržeč* ga za slobodnjaka ozval, potem ga je gospod okoli vertil; tedaj pa mu je klobuk bil na glavo postavljen k' znamenji zadoblene sloboščine. (Kreml 1845: 36)

Toti so, *zapustivši* svojo uralsko domovino, en čas se sem no ta gonili med Volgoj, Donom ino Kavkazom, potem so (374) Volgo zapustili, si najprejd Akacire pod vergli, tedaj nad donske Avare vdarili ino njih veliko med se gorvzeli, ino tak Gote premagali. (Kreml 1845: 32)

Raba oblik na -č in -ši v Svetih nedelnih ino svetešnih evangeljih (1843)

Kreml je bil med redkimi vzhodnoštajerskimi izobraženci in pisci, ki so sredi 19. stoletja razumeli pomen skupnega knjižnega jezika za narodnostno zavest in pripadnost ter združitev Slovencev. Prizadeval si je za jezikovno zблиževanje vzhodnoštajerskega jezika s kranjskim, zato se je pri pisanju zgledoval po kranjskih predlogah. Cerkvvena besedila, npr. *Sveti nedelni ino svetešni evangelji*, je jezikovno soočal s kranjsko jezikovno različico slovenskega jezika, pri pisanju *Dogodivšin* (gre za prvo zgodovino v slovenskem/vzhodnoštajerskem jeziku) pa take primerjave ni imel in je jezikovno ostajal bolj vzhodnoštajersko pokrajinski. Kljub temu pa je s svojim pisanjem jezikovno uzaveščal bralce in jim nakazoval možnosti, ki so v razvoju slovenskega jezika zapustile pozitivne posledice, tako da se je sredi 19. stoletja iz slovenskih pokrajinskih različic lahko oblikoval enotni slovenski knjižni jezik (Orožen 1996a: 121).

Raba deležniško-deležijskih skladov na -č in -ši v *Evangeljih* kaže, kako je potekalo medsebojno jezikovno vplivanje in približevanje kranjskega in vzhodnoštajerskega pokrajinskega jezika. Osrednjeslovenski pisci so

te oblike prevzeli/sprejeli od vzhodnoslovenskih, za njihovo oživljanje ter prenos v oblikoslovno-skladenjski sistem novoslovenščine je imel zasluge tudi Krempl. V *Evangeljih* je deležja uporabljal kot učinkovit skladenjski strnjevalec za izražanje isto- in preddobnosti, deležnike pa je zapisoval v prilastkovni, prislovni in samostalniški funkciji

Klišajska raba deležja *rekoč*

Glagoli rekanja (tudi premikanja, mišljenja in čutenja) so rabljeni kot predknjižna ostalina, najverjetneje izhodiščni vzorec pogovornega jezika. Krempl je deležje *rekoč* pogosto uporabljal klišajsko po vzoru cerkvenih besedil (*odgovoril je, rekoč; pital/baral je, rekoč; je prosil, rekoč; je povedal, govoreč; začel je praviti, govoreč*) kot zadnji glagol napovednega stavka, ki uvaja dobesedni govor ali pa ga povzema (npr.: *Vprašal ga je, rekoč: »Kdaj prideš? Ali: Vprašal ga je, rekoč, kdaj pride*). Deležje *rekoč* ima pri Kremplu tudi sopomenski dvojnici *govoreč* (osrednjeslovenska različica) in *povedajoč* (vzhodnoslovenska različica):

V tistem časi je Jezus prišel v' strani Cezareje Filipa, ino je pital (baral) svoje Vučence, *rekoč*: Kaj ljudje rečejo od Sina tega človeka, gdo on je? (Krempl 1843: 187)

Ino on je svoje vusta odperl, ino je nje vučil, *govoreč*: Zveličani so vbogi v' duhi, zakaj njihovo je kralestvo nebeško; (Krempl 1843: 205)

Kader pa je doli šel, so njemi že njegovi hlapci proti prišli, ino njemi oznanili, *povedajoč*: Tvoj sin živi. (Krempl 1843: 143–144)

Kranjski jezikovni vplivi in soočanjska prizadevanja se kažejo pri razvezovanju klišajsko rabljenega deležja *rekoč* v glavni (*je rekel*) ali odvisni stavek (*ker pravi*) ali vezalno priredje (*ino je rekel*). Gre za odmik od vzhodnoštajerskega sistema, tako da je Krempl v *Evangelje* uvajal tudi skladenjske rešitve kranjskih cerkvenih piscev (Jesenšek 2005b: 91):

Kader pa je henjal govoriti, *je Simoni rekel*: Pelaj na globočino, ino razprestrite vaše mreže na lov. Simon pa je rekel njemi: Mojster! vso noč smo delali, pa ne smo nič vlovili; (Krempl 1843: 119)

Tedaj se je dopunilo, kaj je skus Preroka Jeremiasa bilo rečeno, *ker pravi*: Začul se je v' kraji Rama krič, pun javkanja ino joča, Rahel se je jokala za svoje otroke, ino se ne dala potroštati, kajti njih je ne bilo. (Krempl 1843: 16–17)

Ino Jezus je svojo roko stegnil, se je njega doteknil, *ino je rekel*: Jaz hočem, bodi očišen. Ino precu je bil očišen od svojih gob. *Ino Ježus je k' njemi rekel*: Gledi, da nikomi ne

poveš, temuč idi, ino pokaži se Duhovniki, ino pernesi dar, kerega je Mojzes zapovedal njim k' priči. (Kreml 1843: 28)

Izražanje dobnosti

Kreml je deležja na -č izpeljeval iz nedovršnih glagolov in je z njimi učinkovito krajšal (zapleteno) zložene povedi. Delno pojemanje oblikovne tvorbe in približevanje osrednjeslovenskemu jezikovnemu prostoru pa kažejo deležijske besedne dvojnice (*idoč* : *gredoč*) ter besedotvorno nepravilne deležijske končnice za spol in število, tj. sinkretizem deležijskih in deležniških oblik (*skušavajoč* : *skušavajoča*; *vervajoč* : *vervajoči*). Kreml je zapisoval dvojnični deležijski obliki na -č in -či – obliko na -či po zgledu prekmurskega knjižnega jezika (Jesenšek 1998):

Ino on je svoj križ nesel, *vun idoč* na brežič, ker se pravi Golgota, ali Kalvaria, ali mesto mertvečkih glav. (Kreml 1843: 82)

Resnično vam povem, on bo se opasal, bo njim pustil k' mizi sest, ino bo gor ino *dol gredoč* njim stregel. (Kreml 1843: 19)

Tedaj vstane en Postave vučenik, ino njega *skušavajoč* reče: Mojster, kaj imam storiti, da večno življenje zadobim? (Kreml 1843: 130–131)

Ker *znajoč* v' smrtnem grehi sv. rešno Telo k' sebi prime, včini smertni greh, ino če to večkrat včini, bo nespo korjen vmerl. (Kreml 1843: 115)

Očitnik pa odzdaleč *stoječi* ne je htel namer oči proti nebi perzdignoti, temuč je na svoje persi terkal ino je rekel: Bog, bodi meni grešniki milostiv! (Kreml 1843: 128)

Farizear je *stoječi* sam per sebi tak molil: O Bog jaz zahvalim tebi, da ne sem kak drugi ljudje, razbojnik krivični, lotruvavci (zakona prelomnik), ali pa, kak toti očitni grešnik. (Kreml 1843: 128)

Mimo idoči pa so Mazilili suprot njemi, *skimavajoči* z' svojimi glavami, ino so rekli: O ti, ker ti tempel božji dolpodiraš, ino ga v' treh dnevih zupet gorpostaviš, pomagaj sam sebi; če si Sin božji, stopi dol 'z križa. (Kreml 1843: 61)

Vsi Jezusovi znanci so pa odzdaleč *stoječi* gledali, ino dosti ženskih, ki so 'z Galileje za njim sle ino njemi stregle. (Kreml 1843: 87)

Toti pa so zapisani, da bote verjeli, da Jezus je Kristus, Sin božji, ino da bote *vervajoči* življenje imeli v' njegovem Imeni. (Kreml 1843: 98–99)

Po kranjskem zgledu je deležja na -č razvezoval tudi v priredja in podredja, vendar neodvisno od kranjske predloge, kar je razvidno v primerjavi Kremplovega, Japljevega in Küzmičevega prevoda:

Srečni so tisti hlapci, kere gospod, kader pride, bedeče najde. (Kreml 1843: 19)

Srezhni fo tifti hlapzi, katere Gofpód kadar pride, zhujezhe najde: (Japelj 1784: 330, Luk 12,37)

Blaz'eni fzo fzlügi oni, ftere, *pridoucsi* gofzpodar, najde *verüfztivajoucse* (Küzmič 1771: 213, Luk 12,37)

Zatem je zupet prišel, ino je nje najšel spajoče; zakaj njihove oči so bile pune dremote. (Krempl 1843: 55)

Inu on je supet prifhál, inu jih je fpyózhe nafhál: Sakaj njih ozhy fo bile pólné drémote. (Japelj 1784: 131, Mat 26,43)

I *pridoucsi* najde je pali *fzpojoucse*: ar fzo nyihove ocsi 'zmetne bile. (Küzmič 1771: 90, Mat 26,43)

Krempl se je izogibal deležju na *-ši*, ker ga kranjski pisci cerkvenih besedil niso uporabljali. V *Evangeljih* sem našel samo eno deležje na *-ši* (*vzemši*), ki ga je Krempl pravilno tvoril iz dovršnega glagola in je z njim izrazil preddobnost glagolskega dejanja v preteklosti (*vzeti*), ki je bilo že končano, ko je nastopilo drugo glagolsko dejanje (*priti*):

On še je ne govoriti henjal, glej, Judaš, z' sobom *vzemši* trumo služebnikov od Duhovnikov, Vikših ino Farizearov, je že ta prišel, ino z' njim velka družba, od Stareših ino Pismenikov poslana, z' svetilami ino baklami, ter z' orožjom, z' mečmi ino batičami. (Krempl 1843: 70)

Raba deležij na *-ši* peša le v cerkvenih besedilih, med tem ko je v *Dogodivšinah* dokumentirana in dokazuje, da jo je Krempl poznal in uporabljal, čeprav ne (pre)pogosto. Deležja je uporabljal v nesklonljivi obliki – vrinjeni deležijski polstavek, ki v povedi izraža preddobnost, je zaradi ubeseditvene razumljivosti ločil z vejicami od stavka drugega glagolskega dejanja:

Rimlani so potli ja naše ludi k' deli permarjali, ali totim je ne vola bila, samo za druge delati ino samo njim pripravlati, kajti Rimlani, kak so njim od ene strani pokazali, od zemle vekši hasek vzeti, so njim po drugem kraji njihovo zemleno lastinstvo 'z rok skopali, njim le kaj malega *pustivši*, to vekše pa svojim vitežkim vojsakom dajoči, ino ravno Rimlani so najmočneše možke v'telki množini k' svojim vojskam vzeli, da se njih je že ne zmagalo. (Krempl 1845: 45–46)

Zdaj Alarik svojega svaka z' njegovimi Hunmi ino Gotmi, ker so se tečas kre Save semgor v'gornjo Panonio, tak ali tudi v' naš mali Stajer bili naselili, na pomoč *vzemši* gre zupet v' Italio, ino zraven nad Rim. (Krempl 1845: 54)

Toti so, *zapustivši* svojo uralsko domovino, en čas se sem no ta gonili med Volgoj, Donom ino Kavkazom, potem so (374) Volgo zapustili, si najprej Akacire pod vergli, tedaj nad donskc Avare vdarili ino njih veliko med se gorvzeli, ino tak Gote premagali. (Krempl 1845: 32)

Potem se je v Rim nazaj povrnil, *postavivši* namesto sebe Statilia Taura na vundokončanje totega boja. (Kreml 1845: 12)

Tudi Bojari, od Rimlanov pregnani, so iz gornje Laške *pobegnóvši* sem k Toriščanom se vtekli, ino se tu nastanili. (Kreml 1845: 9)

Prilastkovna raba

Največkrat so deležniki rabljeni v pridevniški besedni zvezi kot levi ujemalni prilastek, primerjava s Küzmičevim in Japljevim prevodom pa kaže, da je Kreml jezikovno podobo svojih *Evangeljev* oblikoval neodvisno od obeh prevajalcev *Svetega pisma*. Japljevo in Küzmičevo deležniško besedno zvezo je samostojno razvezal tudi v odvisnik, ali pa je zapisal deležijsko obliko, kjer sta Küzmič in Japelj uporabila odvisnik:

Kere ludstva so tedaj v Panonii ino Noriki bile, tiste v naši Štajerski, najmre Celtovje ino Ilirovje, med njimi tu ino tam nekeri *priševši* Gerki. (Kreml 1843: 9)

Oni pa so vun šli, so povsod predgali, ino Gospod je z njimi delal ino poterjaval besedo z *nasledujočimi čudeži*. (Kreml 1843: 107)

On reče: Jaz sem glas, *ker v pušavi kriči*: Poravnajte pot gospodov, kak je rekel Jezaias Prerok. (Kreml 1843: 9)

On rezhe: Jeft fim en *glafs tiga vpyózhiga v' pufhavi*: Poravnajte pot tiga Gofpóda, kakór je rekál Isaijas Prerok. (Japelj 1784: 407, Jan. 1,23)

Erecsé: jalz szam *gláfz kricsécsega* vu puscaví, ravnajte pot Gofzpodnovo, liki je velo E'zaiás prorok. (Küzmič 1771: 265, Jan. 1,23)

Pale drugo je palo med ternje, ino z njim vred *gorrastečo ternje* ga je zadušilo. (Kreml 1843: 36)

Inu drugo je padlu med térnje, inu *térnje, kateru je s njim vred gori sraflu*, je tóiftu sadufhílu. (Japelj 1784: 293, Luk. 8,7)

I drugo je szpadnoló na frejdo med trnyé; i, *gda bi sztrnyom vret gori rafzlo*, zadífílo je je trnye. (Küzmič 1771: 192, Luk. 8,7)

Sklanjani pridevniški deležnik pri Kremlu ni bil pogost. Zapisal je le nekaj posameznih primerov, ki kažejo, da je tako izrazitveno možnost poznal verjetno iz prekmurskega knjižnega jezika, kranjski jezik pa je imel takih rešitev še manj kot Kreml – v gradivu se ujemata Kreml in Küzmič, Japelj pa je take zveze še bolj pogosto razvezal v odvisnik:

Zatem je zupet prišel, ino je nje najšel *spajoče*; zakaj njihove oči so bile pune dremote. (Kreml 1843: 55)

Ino pergodilo se je, da *sta* na tretji den *njega* v' templi *najšla* na sredi med vučenicmi *sedečega*, kak je nje poslušal ino spitalaval (zbaruval). (Krempl 1843: 24–25)

Inu pergodilu fe je, da *fo ga* zhes try dny v' Templi *nafhli fedeózhiga* v' fredí Vuzhenikov, de je nje poflufhal, inu poprafhoval. (Japelj 1784: 260, Luk. 2,46)

I prigoudilo fze je po tréj dnévi *najšli fzo ga* vu czérkvi *fzedécsega* na fzejrdi med vucfiteli, i pofzlufajoucsega nyé i fzpítávajoucsega. (Küzmič 1771: 172, Luk. 2,46)

Tam *so enega* od božjega žlaka vdarjenega (mertvovudnega), *na posteli ležečega k' njemi pernesli*; ino kader je Jezus njihovo vero vidil, je rekel k' mertvovudnemi: Zavupaj se, moj sin! tebi so tvoji grehi odpušeni. (Krempl 1843: 140)

Inu pole, ony *fo* k' njemu *pernefli eniga* od boshjiga shlaka vdarjeniga, *kateri je na posteli leshal*. Inu ko je Jezus njih vero vidil, je rekal h' timu od boshjiga shlaka vdarjenimi: Savupaj mój fyn, tvoji grehi fo tebi odpufšeni (Japelj 1784: 34, Mat 9,2)

I ovo *prinefzli fzo* nyemi *ednoga* 'zlakom vdárjenoga *na pofzteli le'zécsega*. I gda bi vido Jezus nyih vöro, erkao je tomi 'zlakom vdárjenomi: vupaj fze ízinek; odpúššeni fzo tebi tvoji grejhi. (Küzmič 1771: 28, Mat 9,2)

Kere ludstva so tedaj v' Panonii ino Noriki bile, tiste v' naši Štajerski, najmre Celtovje ino Ilirovje, med njimi tu ino tam nekeri *priševši* Gerki. (Krempl 1845: 45–54)

Samostalniška raba

Deležniki na *-č* in *-ši* so pogosto rabljeni samostalniško (posamostaljeni pridevnik), in sicer v vlogi osebká ali predmeta:

Krez eno malo pa so tudi *okoli stoječi* pristopili, ino so rekli k' Petri: Resnično ti si eden od tistih, kajti te tvoj jezik ovadi. (Krempl 1843: 58)

Gorje pa *nosečim* ino *nadajajočim* v' tistih dnevih! (Krempl 1843: 58)

Tedaj je Jezus vzel kruhe, je zahvalil, ino je nje razdelil *sedečim*; tak tudi od rib, kelko so hteli. (Krempl 1843: 46)

Povedkovniška raba

Prevajalski slog v *Evangeljih* prepoznavno določa raba deležnika ob pomožniku *biti*. Čeprav gre izvirno za grški kalk, pa ga Krempl ni več razumel kot tujejezično oblikoslovno-skladenjsko prvino; rabo je ustalil, enako pred njim tudi Küzmič, ki se je še zgledoval po grščini kot predložnem besedilu svojega prevoda *Nouvega Zakona*:

Potem kak je Maria, mati Jezusova Jožefi zaročena bila, *se je* prejd kak sta vkup prišla *noseča znajšla* od svetega Duha. (Krempl 1843: 171)

Kader so krala bili poslušnili, so šli, ino glej, zvezda, kero so v' jutrešni deželi vidili, je pred njimi šla, doklam *je pridoča* se vstavila odzgora, gdé je déte bilo. (Kremp1 1843: 23)

Ino Jezus je k' njim rekel: Kaj *ste* tak *boječi*, vi maloverni? (Kremp1 1843: 50)

Bila je pa ondi Maria Magdalena, ino druga Maria, *sedeče* proti grobi. (Kremp1 1843: 94)

Pogosto ponavljajoča se oblika takega povedkovniškega pridevnika je tudi različica z izpuščenim pomožnikom ob deležniku:

Vse to pa se je zgodilo, da bi se spunilo, kaj je skuz Preroka rečeno, ker pravi: Povejte čeri Sionski: Glej, tvoj kral *pride* k' tebi krotek, *sedeči* na oslici ino žrebeti vozne oslice. (Kremp1 1843: 94)

Očitnik pa odzdaleč *stoječi ne je htel* namer oči proti nebi *perzdignoti*, temuč je na svoje persi terkal ino je rekel: Bog, bodi meni grešniki milostiv! (Kremp1 1843: 128)

Kremp1 je prislovni deležnik razvezal v priredje, izjemoma ga je nadomestil s prislovom, ali pa je opisoval prislovni pomen (*očitno, pred vsemi*):

Še ob ednajsti vuri je vun šel, *ino je najšel druge tam stati*, ino je rekel k' njim: Kaj to stojite celi den prež dela? (Kremp1 1843: 34)

Okuli enajfte ure pak je on vun fhál, inu *je nefhál* druge bres dela *stojezhe*, inu rezhe k' njim: Kaj vy tukaj bres dela fhojte zel dan? (Japel 1784: 92, Mat 20,6)

Okouli edenájfzete vóre pa vó idoucsi *najfao je* drüge *manyükivajoucs ftoječese* i eresé nyim: ka eti ftojíte czejli dén manyükivajoucsi? (Küzmič 1771: 64, Mat 20,6)

Ino prišli *so hitro*, ino so najšli Mario ino Jožefa, ter dete v' jasle položeno. (Kremp1 1843: 11)

Ino *prisli so pohitou* Ino najšli Mario ino Joxefa ino dete v'jaslah poloxeno. (Dajnko 1826: 32)

On pa je tajil *pred vsemi*, ino je rekel: Jaz ne vem, kaj praviš. (Kremp1 1843: 11)

On pa je nasoch vsih tajil rekov: Ne znam, kaj praviš. (Dajnko 1826: 88)

To sem jaz v'perspodobah k'vam govoril, pride pa vura, gda ne bom več v'perspodobah k' vam govoril, temuč bom vam *očitno* oznanjuval od mojega Očeta. (Kremp1 1843: 104)

Pride pa vyra, kde ne bom več v' prislovah z' vami govoril, temuč *nazoch* od Očeta vam oznanyval. (Dajnko 1826: 109)

Glagolske pripone

Analiza nedoločniških glagolskih pripon pri Kremplu je pokazala navidezno (sistemsko) podobnost z enotnim slovenskim knjižnim jezikom, vendar pa se pojavljajo značilne razlike pri glagolih II. in VI. vrste.

Glagoli I. vrste (brezpriponski glagoli) imajo nedoločniško osnovo enako glagolskemu korenu, nimajo nedoločniške pripone in se izpeljujejo iz korena. V analiziranem gradivu ni dovršnih glagolov ustničnega razreda.

Sičniški razred je dobro zastopan z dovršnimi glagoli, manj je nedovršnih (le primeri *nes-ti*, *nes-e-m*):

Zdaj Sihar Samoi povele svojega krala *naprejpernese*, ino da ne dobi pravega odgovora, se začne pretiti, ino reče Sarnoj da so tote dežele ne njegove, temuč frankoskega krala. (Kremp 1845: 60)

Tak so tedaj Avari zupet v' našo Štajersko, posebno v' gornjo noter vderli, ino do Anas (Ens) vode vse gladko vunsporopali, vse mesta ino vesnice, vso obdelano zemlo tak na nič djali, da je gornja Štajerska pale griva pustina postala ino počasih z'šumami ino hostami *zarasla*. (Kremp 1845: 61)

Za njoj *so* dekle *nesle* predivo, preselco, vreteno ino vuno, na znamenje, kaj bo odzdaj njeno delo. (Kremp 1845: 36)

V zobniškem razredu so dovršni glagoli (npr. *iti*, *idem*; *pad-ti*, *pad-em*), najbolj pogostni pa so nedovršni glagoli, ker se pojavljajo v najrazličnejših oblikah (npr. *gre*, *gredoč*, *šel*, *prišedši*, *idoč*):

Gda *so* v'toto postrašno divjad opervič ludje *prišli*, to nemorem doznati; to si pa misliti moremo, kak postrašno, kak nevarno, kak težko je njih prihajanje bilo v'takše divje kraje, med telko zverjadi, med takše jezere, skoz takše zarašene gošice. (Kremp 1845: 61)

Tam so pa ga v' pustni kraj zapelali, *gde je ne* vode *najti bilo*. (Kremp 1845: 26)

Kak je pa on (658) bil vmerl, so Slovenci, kak je prej pri njih vpelano bilo, se zupet na več rodov pod svoje od njih izbrane Vajvode podali ino tak se razklali, tak je tedaj tudi njihova moč se razdjala, slovensko kraljestvo *je razpalo* na male razlomke, ker več ne so vkupderžali. (Kremp 1845: 60–61)

Na osmi den je ludstvo od posebnih pozavačov bilo vkuppoklicano, ino tak so tedaj merliča na nosilah ali tudi na lepi posteli nesli v'sprevodi naprej ino odzaja *idočih* v' žalostne oblačila oblečenih ino žalostne pesme popevajočih mnogih ljudi. (Kremp 1845: 37)

Močen kral Alarik (400) *gre* z' množinjo Gotov iz Ilirie skoz Pa-nonio nad Ptuj, Celje ino Lublano v' Italio. (Kremp 1845: 53)

Njihov obleč je ravno se tudi zdaj bil 'z živinskih kož, *so* pa vender že Noričanjske tudi vuno *prele* ino tkale za obleč, Panonci pa so eni že 'z Italije obleč si spravljali (Kremp 1845: 14)

Ustnični razred je redek, zastopan je samo z dvema nedovršnima glagoloma s korenoma na *-p-*, ki se v nedoločniški osnovi premenjuje v *-ps-* (*sopsti*, *sopem* in *tepsti*, *tepem* ← *sop-ti*, *sopem* in *te-ti*, *tep-em*):

On se njim ali postavi za prednjara, ino tote vse nad Avare *sopeče* Slovence pod svojo zastavo vkupzbere, gre z' njimi nad Avare, ino nje mahom prežene, pokaže per tem tako zvmnost, segurnost ino moč, da ga vsi si za krala izvolijo (623), ino tak si Samo zdaj naredi slovensko kraljestvo po zdajni Štajerski, Krajnski, Koroški ino Češki. (Krempf 1845: 14)

Z' takšimi pročvzetimi ter z' vlovlenimi ludmi so Avarje nesmilno delali: ženske so k'vozom zapregli, možki so njim njihov porop pod bitjom (*tepenjom*) mogli vkupnositi takše teže, kakše se namer živini ne nalagajo. (Krempf 1845: 58–59)

Mehkonebniški razred je zastopan z dovršnimi (npr. *reči* : *rek-ti*, *rek-tem*; *vre-či*, *vreg-ti*; *zamoči* : *zamog-ti*, *zamorem* : *zamožem* : *zamogem*) in nedovršnimi (npr. *teči*, *tečem* : *tek-ti*; *moči* : *mog-ti*, *morem* : *možem* : *mogem*) glagoli:

Kak so oni z' Panonci delali, je Bato sam izrekel. (Krempf 1845: 44)

Za tega volo so one Hunom *podveržene* Slovence še dolgo potli za Hune imeli (Krempf 1845: 62)

Krez otroke tak sužničke, kak svoje lastne *so* pa Rimlani tak veliko *zamogli*, da je njih življenje ino smert v' njihovi oblasti stala. (Krempf 1845: 14)

Na to Sihar odgovori, da Frankovje, ki so Kristjani ino služebniki božji, *nemorejo* z' paganskimi psi v' prijateljstvu biti. (Krempf 1845: 60)

Nosniški razred je dobro zastopan z dovršnimi glagoli (npr. *vzeti*, *vzamem* : *vzem-ti*; *zače-ti*, *začn-em* : *začen-ti*; *prije-ti*, *prim-em* : *pri-jem-ti*, *pri-jom-em*), v analiziranem gradivu pa sta samo dva nedovršna glagola (*verje-ti*, *verjam-em* : *verj-em-ti*, *verjm-em*; *že-ti*, *žanj-em* : *žen-ti*, *žnj-em*):

Zdaj Oktavian 'z Rima perhitri, ino da v' Panonii vse mirno najde, se oberne nad nemirne Dalinatince, *vzeme* njihovo mesto Promona, ter Sinedion ino Setovio. (Krempf 1845: 12)

Manterničko smert je tudi prijel v' Noriki Julius. (184), ter v' Celji laureački škof ino celski zleženik Maksimilian (284). (Krempf 1845: 42)

V' nekih goricah še zdaj sladko grozdje beremo, kere *so* že teda *začete*, na dostih njivah še zdaj *žnjemo*, kere so že teda nastale. (Krempf 1845: 71)

Z' orožjom ino drugoj spravoj je rimski vojšak tak obložen bil, da se nebi verjelo, kaj bi telko nesti mogel. (Krempf 1845: 39)

Jezičniški razred ima veliko dovršnih glagolov (npr. *vmreti* : *vmerti*, *vmor-em*; *kla-ti*, *kolj-em* : *kal-ti*, *kal-jem*; *odpre-ti*, *odpr-em* : *odper-ti*, *odpr-em*), nedovršnik pa je zastopan le z glagolnikom *klanje* (*kla-ti*, *kolj-em* : *kol-ti*, *kolj-em*):

Kak *je* najprej cesar Augustus (14 po Kr.) *vmerl*, ino Tiber za cesara bil postavljen, so vojšaki od tega novega cesara vekšo plačo hteli 'meti, pa menje let za vojšačtvo, ino še več tega. (Kremp 1845: 23)

Ali da Oktavian druge njim na pomoč prideče Panonce vse razplodi, tak oni le mestne vrata *odprejo*. (Kremp 1845: 14)

Njihovo *je bilo*, živino na ofer prignano *zaklati*, ino pri tem prihodne reči naprej oznajnovati. (Kremp 1845: 16)

To je strašnim množinam pod Atilovo težko oblast verženih ludstvih bila prilika, toto merzečo ino zuperno oblast potreti, ino k'svoji prejdnji sloboščini nazaj se povernoti, *je* pa prejd, kak so to zamogli, na panonskih ravnica tako strahovitno *klanje bilo*, da je kervi po zemli le teklo ino truplo pri trupli ležalo. (Kremp 1845: 56)

Samoglasniški razred ima več dovršnih (npr. *pokri-ti*, *pokri-jem*; *pozna-ti*, *pozna-m*; *podbri-ti*, *podbri-jem*) in nedovršnih (*zna-ti*, *znam*; *bi-ti*, *bi-jem*; *sme-ti*, *sme-m*) glagolov:

Hastati ino vsi drugi pešci so imeli škite, ene tak velke, da je skoro celega moža zakril; duge ino prece težke sulice za poganjanja (metalke), čelado ali brunčeno kapo, takso, ki *je* razvun lica vso glavo zred vratom *pokrila*; perslek, t. j. brončeni plen na persah; škornje ali črevle so včasim imeli na eni, včasim na obema nogama; hlače duge, prostrane so skoro vsi prosti vojšaki 'meli, ino so si nje gorperšpičili. (Kremp 1845: 39)

Ena taka stara cesta je dol od Ormoža pri Humi še zdaj poznati, ino en v'zemli najden milokaznik svedoči od nje. (Kremp 1845: 64)

Drugač *so* pa *bili* gologlavi, *ne podbriti*, roke ino noge so bile neoblečene. (Kremp 1845: 34)

Za tega volo je pa tudi za podložnike v'totih časih strašno hudo bilo, podložniki so ne drugo bili kak sužniki, z' totimi so njih gospodje delali, kak so hteli, k' najtežišem deli so nje napregli, ino nje z' *bitjom* po nečlovečko perganjali, njim malo ino slabo jesti dali, nič njim svojega 'meti pustili, so nje, kak se njim je zdelo, drugim odali, ali ovači dali, ali nje vbili. (Kremp 1845: 70)

Otroci ino mladost se je, kak je enega ali drugega spola bila, po možko ali po žensko nosila, samo da *je ne*, kak verstni, rok iz plajša ali toge *smela* vunstegniti, ino je na vrati zlato serčece na škarlatnem vožinci nosila. (Kremp 1845: 35)

Tudi penezni natisk *je* v'Azii ino Afriki že 1800 l. pr. Kr. *znan*, ino Gerki so 800 l. pr. Kr. že sreberne peneze imeli. (Kremp 1845: 49)

Glagoli II. vrste (medponi *-ni-/-no-*) imajo pri Krempu prevladujočo arhaično nedoločniško glagolsko medpono *-no-*, toda ugled kranjskega jezika je bil že tako močan, da se oblika ni mogla uveljaviti na celotnem slovenskem ozemlju. Pod vplivom glagolov IV. vrste (*zvon-i-ti*) je kranjski knjižni jezik dajal prednost medponi *-ni-* (Miklošičeve in Svetčeve nove oblike

so priporočale vzhodnoslovensko medpono *-nu-*, Janežič pa je v slovnici poskušal normirati *-no-*), ki se je uveljavila tudi v novoslovensščini. Medpona *-no-* je bila pri Kremplu tako živa in prevladujoča, da jo je razširjal tudi na glagole IV. vrste:

Mladenči so se mogli vučiti, v' bojnem redi stati ino *se obernoti*, za vojskoj dirjati, mahom v'begaj, pa mahom nazaj poderknoti, za zverinorej kakti za sovražnikom se gnati i. t. v. (Krempl 1845: 66)

Krempl je ob prevladujoči medponi *-no-* redko uporabil tudi kranjsko ustreznico *-ni-*. Kranjska raba ga je mikala in včasih je isti glagol zapisal tudi z medpono *-ni-*, kar kaže, da se je zaradi poenotenja knjižne norme začel odpovedovati uveljavljeni vzhodnoslovenski medponi in se zanimati za kranjsko obliko, ki se je sredi 19. razširjala tudi v štajerski jezikovni prostor:

Modest *je z'svojimi*. Mešniki 17,000 Slovincov na keršansko vero *obernil*, on je bil prvi gorutanski škof pri Velkigospe (zdajnem Maria Sal), ino je tudi tam pokopan. (Krempl 1845: 68)

Njegov naslednik cesar Hadrian (114) *Je ne se bojuval*, temuč *je* svojo skerb *obernol* bole na znotrenje popravlenja ino vredenja grozovensko velkega rimskega cesarstva. (Krempl 1845: 25)

Noričanjke so za možkimi na boj šle, ino so za vojskoj stoječe ali sedeče vojšakom segurnost delale, tim pa, ker *so zbegnoti* hteli, gerdo govorle. (Krempl 1845: 15)

Drugo leto gre vitežki Kacianar z' austrianskoj vojskoj proti Oseki (Eseki) nad Turka, ali da je premalo stroška imel, ino je glad ino vmiranje njegovo vojsko premorilo, *je z' sramotoj mogel* vse pustiti ino *pobegniti*. (Krempl 1845: 162)

Glagole III. vrste (medpona *-e-*) je Krempl zapisoval predvsem v nedovršni obliki:

Longobardi v'Italii dobijo, kaj *so želeti*, ino si tam stalno kraljestvo vrvnajo. (Krempl 1845: 58)

Augures, ki so iz *letenja* ptic prideče reči prerokovali, tak tudi iz bliska ino germlavice, ter iz znamenj druge živad (Krempl 1845: 40)

Glagoli IV. vrste (medpona *-i-*) so pri Kremplu dovršni in nedovršni, njihova pogostnost pa je v analiziranem gradivu *Dogodivšin* največja:

Panongi *so* ravno hitro svojo vojsko *vkupspravili*, tudi Bojare ino Toriščane na pomoč vzeli: ali kak *so* tote vojske v' Panonii *vkupvdarile*, je takšo grozno kervavo vmarjanje nastalo, da so Bojari ino Toriščani skoro na nič djani. (Krempl 1845: 10)

Longobardi *so* namesto hlač *nosili* košnate platnene njenjke z' širokimi pisanimi podmeti (Kremp 1845: 63)

Glagoli V. vrste (medpona *-a-*) imajo največkrat sedanjiško pripono *-a-*, redkeje *-je-*, najmanj pa je sedanjiške pripone *-e-*. Nedovršni glagoli V. vrste označujejo ponavljajoče se dejanje, vidsko pa jih je Kremp spreminjal tako, da jim je dodajal predpone.

Na boji *so* eni *bili* na pol nagi, drugi pa vun ino vun obželezjeni ino *obledrani*. (Kremp 1845: 14)

Toti škof Marko *je* potli (381) na voglejski cirkveni zbor *bil pozvan*. (Kremp 1845: 42)

Slovinci *so* teda hrame delali 'z lesa, *so* nje zidali, oni *so* železne rude v' gornjem Štateri zupet oddelali, *so* začeli železo kopati, nje kovati, zlevati, vglajati ino mnogotere lepe reči 'z njega delati: oni *so* sol *kopali*, med kuhali, pivo delali: oni *so* tkali, šivali i. v. t. (Kremp 1845: 73)

Potlanji Panonci ino Noričani *so* pa že duže več meštriih *znali* ino *gnali*: oni *so* vedli železo kopati ino vdelati, ter z njega meče ino druge orožja si napraviti, znali *so* pivo delati, med kuhati, ladje (plavke) napraviti, mesariti, vuno presti ino tkati, šivati, cigel delati, zidati, voze napraviti i. t. d. (Kremp 1845: 14)

Glagoli VI. vrste (medpona *-uva-/-ava-*) se pri Krempu razlikujejo od norme enotnega slovenskega knjižnega jezika. Kremp jih je tvoril z zanj značilno medpono *-uva-*, ki jo je prevzel iz panonskega jezikovnega prostora, tako da je v medponi zamenjal na Kranjskem neobstoječi sprednji visoki samoglasnik *ü* z zadnjim visokim *u* (*-üva-* → *-uva-*), in sicer po naliki sedanjika, ki ima poudarjeni *ú* (imenováti, imenújem : imenúvati):

Doklam je ne zvonov bilo, *so* blanje ali deske imeli vkupzbite, tote *so* za svete deske *imenuvali*. (Kremp 1845: 73)

Pri ofruvanjah *so* njim njihovi duhovniki ino duhovnice *prerokuvale*. (Kremp 1845: 43)

Redkeje je uporabljal medpono *-ava-*, enkrat tudi s samoglaniškim upadom *-va-* po kranjskem vzoru, nikoli pa ni zapisal glagolske medpone *-ova-*:

Zemlo obdelavale *so* pa največ ženske, možkim je strelba ino lov zverine, ter ribenje ino paša bol lubila. (Kremp 1845: 19)

Na den *ženitvanja* se je najprej gledalo, kak *so* ptice letele, vzeti *so* bili svedoki ali starašini, ofrana ino zaklana je kaka živad. (Kremp 1845: 36)

Predponski glagoli

V *Dogodivšinah* se nahajajo številne predponске glagolske oblike. Krempel je s predponami tvoril skoraj vse dovršne glagole, predpona pa je v takem primeru novotvorjenki lahko spremenila pomen, lahko pa je tudi enaka predponska glagolska oblika v sobesedilu dobila različen pomen. Predponski glagoli so množili slovensko besedje za ubesedovanje zgodovinske vsebine, ki je potrebovala tudi ustrezne strokovne izraze. Kremplovi predponski glagoli imajo včasih le majhne pomenske razlike, praviloma pa izražajo posamezna stvarna dejanja.

Dovršnik

(1) Glagolska predpona *po-* je besedotvorno sredstvo za:

(a) Tvorjenje dovršnih glagolov I., II., III., IV. in V. vrste. Sestavljenke s predložno zvezo *po-* nimajo posebnega/novega pomena, ampak gre za tvorbo končno dovršnih glagolov, ki velikokrat izražajo vzorec, po katerem je kaj narejeno:

Naši domači ljudje, da so še z vekšinom pagani bili, ali zupet pagani postali, so svoje stare že prejdi *popisane* šege ino navade imeli, ino nje še dugo potli, kak so že na Kristjanstvo kerseni bili, obderžali. (Krempel 1845: 65)

Hotimir je k' tedašnemi soligradskemi škofi sv. Virgillii moži poslal z' prošnjoj, da bi v' njegovo deželu prišel, ter Mešnike sem poslal, ker *bi* slovensko ludstvo v' keršanski veri podvučili ino nje *pokristjanili*. (Krempel 1845: 14)

(b) Ponavljalnost, porazdelitev dejanja na več predmetov:

Britanio je pustil, v' Afriki je Genzerik z' svojimi vse *poropečimi*, vse vkončajočimi Vandali posestvo vzel, Dalmacio, Panonio ino Noriko, tak ali tudi našo Štajersko je za ženo dal njenem očeti, carigradskemi cesari Teodoziji II. (Krempel 1845: 54)

Per lastno rimskih vojskah *so bili* sami Rimlani ali z' rimskim imenom *počastjeni*. (Krempel 1845: 37)

(c) Omejitev dejanja po stopnji dejanja ali trajanja:

Na enkrat je pa eno teutonsko ludstvo nje *postrašilo*. (Krempel 1845: 9)

Konjska oprava, orožje ino drage reči *so k'* njemi *pokopane*, ino vsi pokopiči per grobi vmorjeni, da se nebi znalo, gde je hunski junak Atila pokopan. (Krempel 1845: 56)

(2) Glagolska predpona *pod-* pri Kremplu ni pogosta skladenjska podstava besedotvornega postopka. Z njo izraža dejanje, ki se godi pod kako stvarjo (skrivno) in kaže gibanje od spodaj navzgor:

Tudi na slanino (špeh) so dosti deržali, Panonci so njim za tega volo telko *podžirjenih* svin v'Italio spravlali. (Kremp 1845: 33)

Dakovje najmre, od svojega modrega duhovnika Dikainea *podžgani*, so 50 let pred Kr. iz Dakie ali Dacie, t. j. iz zdajne Sedemgradske, Moldave ino Valahie pod vodenjom svojega strašno segurnega krala Borebista nad Ilirio ino Pano nio sem pervihreli. (Kremp 1845: 10)

(3) Glagolska predpona *na-* je v *Dogodivšinah* besedotvorno dejavna predvsem ob glagolu premikanja *iti*. Sestavljenke s predložno zvezo *na-* imajo različne pomenske odtenke, vsem pa je skupno, da predpona kaže na sprednost predmeta, gibanje od spodaj navzgor na površino, hkrati pa stopnjuje glagolsko dejanje in kaže, da je nekaj izvršeno ali dovršeno, pri glagolih s popono *se/si* kaže tudi osebno občutje:

To *napihnjenega* Oktaviana tak svadi, da kpriči da ognja v' lese metati ino nje zežgati. (Kremp 1845: 14)

Toti divji Nemci, le na porop ino boj navajeni, da *so* prejd Italio *si bili nagledali*, so volo do nje dobili, ino se zato tudi zred Herulmi ta odpravlali. (Kremp 1845: 14)

(4) Glagolska predpona *za-* je besedotvorno sredstvo za tvorjenje dovršnih glagolov I., II., IV. in V. vrste z različnim pomenom, prevladajo pa izpredložne sestavljenke, ki pomenijo (a) začetek dejanja, (b) predpona daje končno dovršnost glagolskega vida in kaže na nekaj, kar je daleč (vsi povratni glagoli in nepovratni glagoli, ki izražajo okrepitev), (c) odklon od prave poti in (č) krajevni pomen:

Za totega cesara *je* dakoski kral Decebal (84) z.' Rimlani boj *začel*. (Kremp 1845: 24)

Maksimus je tudi tu premagan, ino tal njegove vojske stopi k' Teodozii, on pa pobegne proti Vogleji, Teodoz dirja za njim, ino že po poti Maksima vojšaki *zagerlijo*, prejd kak je pred cesara perpelan. (Kremp 1845: 32)

Kak *se je* ker *zadužil*, to je per takem stališi hitro bilo, je že v' sužanstvo zapal. (Kremp 1845: 45)

Tak je ali Keršanstvo, od Arianstva zatemneno pale svojo svetlobo zadoblo. Zategavolo *so* panonske vojske, od svojega višišega Maksimina *zapelane*, totega drugač dobrega ino Kristjanom prijaznega cesara vmorile, ino svojega Maksimina za cesara ozvale. (Kremp 1845: 43)

Pale zdaj je pri Ptujci, Celji, Lublani, Vogleji ino povsod gladko vse vkončano, Vogleja pa porušena, razderta, druge mesta vunsproblene ino od ludih *zapušene*. (Kremp 1845: 55)

(5) Glagolska predpona *pre-* daje glagolom pomen gibanja skozi prostor in čas ter preseganja:

Rimske orožja so pa bile l. Velites ali lehki vojšaki so imeli dugi, zlo špičasti, na dva kraja oster meč za sekati ino *prebosti*, takši meči so per vsoj vojski bili; (Kremp 1845: 38)

ludje grejo celo na malo, ino še toti redko natorjeni celo obdivjajo, keršanski Mešniki *preminejo* vsi, njiva z' drevjom zarasejo, pripravka nega namer za velko silo, mesta so od vseh stanovnikov zapušene, zidine, kaj njih ne razderejo, od sam sebe razpadnejo. (Kremp 1845: 57–58)

Na drugo leto *je* Magnencius zupet *premagan*, ino na to vmori svojo mater ino sebe. Tudi z' Vetraniom, ker je od ilirske vojske bil za cesara o (Kremp 1845: 14)

(6) Glagolska predpona *od-* izraža odmikanje, oddaljevanje v kraju in času ter vračanje k predhodnemu stanju. Če je zaradi predpone nastal težko izgovorljivi soglasniški sklop (npr. *-dg-*: odgnati), ga je Kremp olajšal z vrinjenim pisnim polglasnikom *e* (*-deg-* : *odegnati*), ki je imel v panonskem vzhodnoštajerskem jezikovnem prostoru *e*-jevsko glasovno uresničitev:

Kam pride, tam je vse na pobegi, kaj le *odbežati* more — ino kodkoli je šel, povsod je strasno vkončanje ino opustenje za njim ostalo na veliko let. (Kremp 1845: 55)

On *je* zvunske nemirne ludstva odbil ino *odverno*; on je modre ino hasnovite postav vundal, ino na njih zderžanje ostro gledal; (Kremp 1845: 57)

On *je* pa *odgovoril*: Da so Rimlani na ladanje Panoncov vuke, ne pastire ino pse poslali. (Kremp 1845: 44)

Kaj je Kristjanstva bilo, je v'narodov preselitji ino z' odeganjanjoui Latinov preminolo. (Kremp 1845: 67)

Naši Panonci ino Noričani so, kaj njih je ena, pale druga vojska ne spomorila ino odegnala, v' lese ino šume razvujšli. (Kremp 1845: 62)

(7) Glagolsko predpono *do-* imajo glagoli I. in V. vrste, s prislovnim določilom kraja ali predmetom izražajo rezultat glagolskega dejanja, pomenijo pa tudi konec, prenehanje dejanja ali pa dodatnost:

eni so vlovleni ino odeganani, drugi so, če so le mogli, spovujšli ino se razzgubili, mnogo njih je pa tak na mesti spomorjenih, zadnič prek 'no prek glad ino pomor to velko nadlogo do verha nesmilne reve *dožene*. (Kremp 1845: 71)

Takšni rimski oblastniki so se našim ludem mogli neznani viditi, ino *se* njim z' tem menje *dopasti*, da je taka silopodložnost na prejdno sloboščino ne ni-komi po žilah šla. (Kremp 1845: 44)

Pri Herulih je bila šega, da so nevolne ino stare ludi vbili na *dokončanje* njihovega terpenja. (Kremp 1845: 65)

Gda so v'toto postrašno divjad opervič ludje prišli, to nemorem *doznati*; to si pa misliti moremo, kak postrašno, kak ne-varno, kak težko je njih prihajanje bilo v'takše divje kraje, med telko zverjadi, med takše jezčre, skoz takse zara-šene gošice. (Kremp 1845: 5)

(8) Glagolski predponi *ob-/o-* omogočata glagolom izražati dejanja, ki se godi okoli predmeta (kroženje), ali se ga dotika, ali pa pomeni izgubo:

Na boji so eni bili na pol nagi, drugi pa vun ino vun *obzelezjeni* ino *obledrani*. (Kremp 1845: 66–67)

Na toto pomoč *operti* so tedaj vsi pod avarsko divjo nečlovečjost verženi Slovenci, posebno pa panonsko-noričanski bili pripravleni, le za meč prijeti ino Avare spoklati. (Kremp 1845: 59)

Marko Aurelova vojska od vročine ino žeje *obnemagati* začne; zdaj Nemci z' veliko močjo planejo nad nje, ino Rimlani že vidijo, da so premagani; ali na enkrat se nebo zamegli, ino vlije se deža dol nad Rimlane, po Nemcih pa strela za streloj vdira 'z oblakov dol, tak da njih mnogo mertvih ostane. (Kremp 1845: 26)

(9) Glagolski predponi *pri-/per-* sta kranjsko-vzhodnoštajerski dvojnici, ki ju je Kremp medsebojno menjaval v zaporedju, zavedajoč se, da je v kranjščini predložna zveza z izpadlim nenaglašnim *i*-jem (*pr-* : *per-*) znana in izgovorljiva s polglasnikom (zlogotvorni *r*), vzhodnoštajerska enakopisnica pa se izgovarja *e*-jevsko, kar pa za kranjski prostor ni bilo sprejemljivo. Predponi imata krajevni pomen (npr. priti v bližino, biti zraven), tudi funkcijo bližanja čemu ali pridobivanja nečesa z dejanjem (a ne pomen dokončnosti):

Po toto so Noričani ino Toriščani si prišli semdol, ino *so* za nje *pernesli* meda, voska, smole, sira. (Kremp 1845: 73)

On je tretji tal obdelane ali perbojuvane zemle svojim ludstvam v' lastinstvo pustil, ino je podložnike v' svojo obrambo vzel. (Kremp 1845: 70)

Kader *so* pa toti prej prosto živeči ludje pod rimsko oblastjo rimskim neporednostim *se bili privadili*, kak so pri Rimlanih vidli grozovitnost ino nesmilno z' človekom djanje, kak so pri njih vidli opijanje ino telovnih poželenj nesramne dela, so se tudi oni nasladnostim, pijanosti ino nesramni lubesni vnemar prekdali, ino tak ali per telovni moči doljemati začeli. (Kremp 1845: 33)

(10) Glagolska predpona *iz-* izraža končno dovršnost glede na potek glagolskega dejanja, krajevni pomen pa označuje gibanje iz notranjosti navzven, oziroma spravljanje iz nečesa:

Da je pa iz nikakega zakrivenja ne mogel podužen biti 3, *je izpušen*, ter po kraljevsko daruvan še zverh tega po sam svojem želenji bavarski vojski za vižara dan proti moravskim Slovencom. (Kreml 1845: 20)

Noričanov najimenitnešo teržtvo je bilo z' oclom ino *izpranim* zlatom v' Italio. (Kreml 1845: 20)

Toti cesar si je Sirmium ali Srem za svoj sedež ino poglavitno mesto bil izvolil. (Kreml 1845: 27)

(11) Glagolski predponi *s-/z-* sestavljata glagole, ki izražajo gibanje od zgoraj navzdol, združenost in dovršitev dejanja:

Markomani najmre, od Drusa proti Českoj ino noter v' Češko *zegnani*, začnejo pod svojim kralom Marbodom Rimlanom nevarni biti. (Kreml 1845: 26)

Per Panoncih *so* tudi ženske tak segurne bile, da so pri boji v' največše nevarnosti *se spustile*, ino si raji smert izvolile, kak bi se vjeti dal. (Kreml 1845: 15)

Pšenica *je* iz gorenske Indie v' naše kraje *spravljena*, len iz južnih gorskih krajov, konople iz Ostindie, lešnajki 'z Pontusa, kostanji 'z Lidie, česnek iz jutresne dežele, šnitleh ino konjska metica iz Siberie (Severie). (Kreml 1845: 49)

(12) Glagolska predpona *raz-* ima krajevni pomen medsebojne ločenosti in širjenosti, začetnosti, končne dovršnosti, izraža pa tudi zaznavanje oz. pojasnjevanje:

Per tem najdemo, da ludstva Azie, Europe ino gornje Afrike, kakti pervo obludovitenih zemel, na štiri velike rodbine *razpadnejo*. (Kreml 1845: 6)

Je pa te da po vseh rimskih deželah že tak *razširjena bila*, da je v' njih že bilo 120,000 kristjanov, ino 1800 škofov. (Kreml 1845: 42)

Kak je pa on (658) bil vmerl, so Slovenci, kak je prej pri njih vpelano bilo, se zupet na več rodov pod svoje od njih izbrane Vajvode podali ino tak *se razklali*, tak je tedaj tudi njihova moč *se razdjala*, slovensko kraljestvo *je razpalo* na male razlomke, ker več ne so vkupderžali. (Kreml 1845: 60–61)

Amand je beržčas terdi Nemeč bil, Slovenci pa *so* ne nemški, *ne* latinski *razmeli*. (Kreml 1845: 68)

(13) Glagolska predpona *u-* se pojavlja ob glagolih premikanja. Kreml je zapisoval tudi značilni vzhodnoštajerski deležnik na *-l* (*vujšli*), ki ga je prilagodil po panonski obliki glagola *vüjiti*, *vüjidem* s protetičnim *v*, *u-*jem (iz *v* + polglasnik: *vʷsʷl-* → *uš-*) in sekundarnim *j*.

Za tega volo so tudi malogda koga z' smertjo kaštigali – samo takšni, ker *so* iz boja *vujšli*, ali ker *so* nje drugim ljudstvam ovadili, *so* živ'enje zgubili, ter kurve ino kurvere *so* vu vodo vergli. (Kremp 1845: 17)

(14) Glagolska predpona *v-* ima začetnostni pomen in izraža odmikanje ter gibanje v notranji, osrednji del česa.

Ali nečlovečki Nemeč Dagobert Bavarom *vkaže*, Bulgare *v'* eni noči – vse vbiti –!
(Kremp 1845: 60)

Decius gre nad nje, je pa tak nesrečen, da zgubi svojo vojsko ino življenje (249), ino Gotovje vkončajo Panonio od enega kraja do drugega. Galus, ker je za, Deciom cesar, Gote kumaj z' velikim plačilom *vialaži*. (Kremp 1845: 27)

(15) Sestavljenke iz predložne zveze lahko imajo prednaslonski del govorne postave iz dveh predlogov. Podvojeno predponjenje je značilno za Kremplo, vendar le pri glagolih I., IV. in V. vrste.

(a) V dvojni predložni zvezi *s – po* gre za okrepljeni *po-*, ki izraža dokončanje dejanja (npr. *pomoriti*), predpanski predlog *s-* pa to dejanje še bolj izrazito določa kot dovršitev. Take predpanske tvorjenke so značilno vzhodnoštajerske, podvojena predložna predpona pa v njih pomena ne spreminja, ampak še močneje omejuje glagolsko dejanje, predvsem konec dejanja:

Domician je *v'* totem boji strašno veliko vojske, ino med totoj tudi Štajercov, za endrugim dal *spoklati*, pa nič opravil, še le Dakovje so njemi tak dol dobili, da so njim Rimlani mogli bojevino plačuvati, ino njim zverh tega mnogotere meštarske poslati. (Kremp 1845: 24)

Veliko jezer ludi *je spomorjenih*, Mesniki so bili pregnani, keršanski Slovenci grozovitno trapljeni. (Kremp 1845: 69)

(b) Dvojna predložna zveza (*i*)z – *na* je *Dogodivšinah* značilna za tvorjenje dovršnih oblik glagola *iti*. Tako predponjenje je Kremplo omogočalo novo pomenotvornost (*iti* : *najti* : *iznajti*) ter spremembo izhodiščnega pomena glagola (*iti*) in novega pomena (*najti*) za izrazitev, da je namen dosežen (*iznajti*); v podvojenem predpanskem morfemu je prvi predlog *iz-* upadel v *z-*.

Tudi toplice, lastno laške (tiferske) *v'* Celskem *so* za rimskih časov *znajdene*, ino terg Laško (Tüffer) ima od cesara Tiberia, ker je tu grad imel, svojo ime. (Kremp 1845: 49)

Znajdenja iz totih časov so med drugimi zosebno tote: Zvone zlivati *je* Škof Paulinus vu francozkoj Kampanji (400) *znajšel*. (Kremp 1845: 73)

(c) Zanimivo novotvorbo je dobil tudi z morfemsko sestavino *do – pri*. Pomenska podstava glagolnika (*dopridenje*) ima izhodiščni pomen premikati se v določeno smer (*iti*), prvi predložni morfem *pri-* pa izraža *približevanje nečemu, približati se (priti)*; glagolnik od *priti* je *prihod*, Krempl pa je s podvojitijo predložnega morfema *dopri-* zato tvoril vzhodnoštajersko obliko glagolnika *dopridenje (iti, grem; priti, pridem : iti idem; dopriti, doprili/idem)*, tj. pomenski premik *prihod (zatarelo) : dohod (novotvorba)* z dodatnim pomenskim odtenkom *dospeti do konca* in pomenom glagolnika *kraj, prostor, kjer se do čičsa pride, tj. dohod*

On ta pridoč mesto zajme, zapre vso *dopridenje* ino dopeljanje, ino Rimi naredi takšo silo, da 'mu morejo obečati 5000 funtov zlata, 3000 funtov srebra, 4000 zidanih oblačil. 3000 safian-kožic, 3000 funtov gvirca, ter sine svojih žlahtnih za zastavo, pa še 'mu naseljenje z' svojimi ludmi v' Noriki, v' Benečanskem ino v' Dalmaciji dopustiti. (Krempl 1845: 54)

(č) V dvojni predložni zvezi *per – do* izraža predlog *do-* uspeh z dejanjem, tj. postati imetnik nečesa neposredno (*dobiti*), podvojeni predložni morfem pa s predlogom *per-* (*pri-*) dodaja pomenski odtenek, da je bilo potrebno za to posebno prizadevanje, delo, dejanje (*pridobiti*):

Da so Rimlani ali zdaj, kak je cesar Augustus še na smertni posteli rekel, svojo cesarstvo do Dunaje nategnoli, tak so se za zdaj vmirili, ino so *perdoblene* dežele začeli o-mejuvati. (Krempl 1845: 24)

(d) Dvojni predložni zvezi *pred – po* in *raz – pre* so Kremplu prav tako omogočali tvorjenje glagolskih oblik z različnimi pomenskimi odtenki sestavljenke, tudi s premiki od izhodiščnega k novemu pomenu:

Arius, štimani, prevzetni farmešter v' egiptoski Aleksandrii, je svojemi *predpostavleni* škofi Aleksandri na suprot bil, ino je njega iz krivovere očitno podužil, je tudi začel vučiti, da je Kristus ne z' nebeškim Očetom jednaki Bog, temuč iz vseh stvorenjih najpervo ino najpreštimatešo bitje. (Krempl 1845: 43)

Marko Aurel je zdaj mislil rimsko oblast še na on kraj Dunaje do Tater (Karpatov) *razprestreti*, je pa v' Beči zbolet ino vinerl (180). (Krempl 1845: 26)

Nedovršnik

Krempl je tvoril predpanske nedovršnike od glagolov V. in VI. vrste. Gre za ponavljalne glagole na pomensko-tvorbeni premici *trajnik – dovršnik – ponavljalnik*.

(1) Glagolska predpona *po-* označuje krajevna in časovna dejanja, ki se vršijo na raznih mestih:

Ali zbistren višiš Geminus si je hitro vedel *pomagati*, ino je tak Segestancom strah naredil, kak drugim spuntavcom resnico pokazal. (Kremp 1845: 12)

Rimlanski obleč je počasih zred Rimlani se zgubil ino je namesto totega frankoski začel navaden *postajati*, posebno per Nemcih (Kremp 1845: 62)

(2) Prvotno brezpriponske nedovršne trajnike je Kremp prav tako preko dovršne oblike s spreminjanjem glagolske pripone tvoril v glagole, ki označujejo večkrat se uresničevana ali pa tudi trajna dejanja s pomenom doseči namero, uveljaviti dejanje do določene mere ali ga dovršiti (npr. *jemeti* : *najeti* : *najemati*; *piti* : *opiti* : *opijati*; *moriti* : *vmoriti* : *vmarjati*):

V potlanjih ino bol zadnjih časih so pa Rimlani se namer ne več k' vojski dali, cesarje so zato meli vse, kere so le dobili, tudi od stranjskih ludstvih *si* vojšake *najemati*. (Kremp 1845: 38)

Kader so pa toti prej prosto živeči ludje pod rimsko oblastjo rimskim neporednostim se bili pri-vadili, kak so pri Rimlanih vidli grozovitnost ino nesmilno z' človekom djanje, kak so pri njih vidli *opijanenje* ino telovnih poželenj nesramne dela, so se tudi oni nasladnostim, pi-janosti ino nesramni lubesni vnemar prekдали, ino tak ali per telovni moči doljemati začeli. (Kremp 1845: 33)

Če ravno so iz Azie ne tak celo divji prišli, so vender v' evropskih divjih krajih ino med divjimi stvarmi tudi obdivjili: naglojeznost je bila skoro per vseh navadna, po tem je bilo veliko nesmilnega terganja, kervavega bitja ino *vmarjanja*, veliko preganjanja (Kremp 1845: 26)

(3) Ponavljalni glagoli imajo tudi dvojno predložno zvezo, ponavljalnost pa jim določa glagolska pripone – taka morfemska sestava daje ponavljalnim glagolom nov pomen ali vsaj odtonek (*meniti/misliti* : *opomniti* : *opominjati*; */pol/znati* : *spoznati* : *spoznavati*), npr.: omejitev na osebni odnos : opozoriti, da kdo dojame; imeti v zavesti : biti seznanjen:

Kader je potem Vladuh za Alešnike bil prosil, ino nje tudi dobil, *so* toti tudi žlahtnike *opominjali*, da bi keršanski postali; ali ravno zato je zupet spuntanje nastalo. (Kremp 1845: 26)

Gdo nebi že po totih besedah *spoznaval*, da so Huni ino Avari ene plohe, tote tudi potlanji Madjari? (Kremp 1845: 56)

Kremp je tvoril nedovršne glagole iz dovršnih s spreminjanjem morfemske sestavine besede, tako da je spreminjal glagolske pripone ali pa je korenu besede dodajal predpone. Največ razlik v primerjavi s kranjskim jezikom

je pri sestavljanju ponavljalnih glagolov, ki so pri Kremplu zelo pogosti zaradi drugačne izbire pripon (nekaj razlik pa je bilo tudi zaradi glasoslovnih rešitev in rabe). Krempl je ponavljalne glagole tvoril tako, da je iz glagolov IV. vrste delal glagole V. vrste – zaradi premene korenkega samoglasnika *-o-* v *-a-* (*mor-* → *mar-*) in pripone *-i-* v *-a-* (*-iti* → *-ati*) so bili glagoli IV. vrste premeščeni v V. glagolsko vrsto:

Toti so za tega volo tudi Kristjane čertili, *preganjali* ino *vmarjali*. (Krempl 1845: 67)

Tote svoje Boge so Panonci ino Noričani malogde v' templih ali cirkvah, zveksinom v' svetih logih častili, ino njim ofruvali, ter per tem *vganjali*, t. j. pridóče reči naprej oznanjuvali. (Krempl 1845: 16)

Doklam so rimske vojske še na cesara ino svoje višise bol strah 'mele, so vojšaki ob časi mira mogli delati, eni na velkih cestah, drugi per zidinah, pále drugi so lese ino šume vunkerčili, njiva delali, gorice *zasajali* i. t. v. (Krempl 1845: 38)

Krempl je uporabljal ponavljane glagole tudi namesto trajnih. Gre za značilno tvorjenje glagol v vzhodnoštajerskem jeziku, ki izhaja iz vidskega nasprotja (morfemske dvojnice predložnih zvez in premene korena). Po vzoru kranjskega jezika je ponavljalna dejanja izražal tudi z dovršnimi glagoli, tako da je ohranil glagolsko pripono, po prevoju pa je premenil korenki samostalnik (npr. *ostan-e-mo* ← *ostaj-a-mo*, *razpadn-e-jo* ← *razpad-a-jo*); nadomeščanje s predlogi predponjenih nedovršnih glagolov z dovršnimi, če se pri tem ne spremeni pomen, ni značilno za vzhodnoštajerski prostor, zato so taki primeri lahko razumljeni kot trajni glagoli, ki izražajo preteklost, prihodnost ali brezčasnost:

Ako ravno bi si Panonci ino Noričani, zosebno, kam je cimberska ino dakoska nevihta ne segnola, bili duže bol obmagali, da so že per vsem naprejduvali, je njim, ino tak ali naši štajerski zemli, zdaj *se* en drugi strah *perbližaval*. (Krempl 1845: 10)

Je pa ne čuda, kaj *so* toti bogataši tak *prevzetivali*, kajti so neki več zmogli, kak zdaj neki krali zmorejo. (Krempl 1845: 34)

Mi *ostanemo* pri prvem gori popisanem okroženji. kak najberžešem. (Krempl 1845: 9)

Potem Longobardi odidejo, ino strašno razbijajoči vkončajo, kod grejo, vse tak, da je povsod tožna pustina za njimi: ludje grejo celo na malo, ino še toti redko natorjeni celo obdivjajo, keršanski Mešniki preminejo vsi, njiva z' drevjom zarasejo, pripravka nega namer za velko silo, mesta so od vseh stanovnikov zapušene, zidine, kaj njih ne razderejo, od sam sebe *razpadnejo*. (Krempl 1845: 58)

Glagoli iz prislovne zveze

Krempel je pogosto predponil glagole s prislovi in je s tako neslovensko morfološko sestavo dobival nove pomene besed. Gre za besedotvorni postopek, pri katerem je morfološko predponsko obrazilo prislov. Tako sestavljanje glagolov je bilo v kranjskem in vzhodnoštajerskem jeziku ter narečjih pogosto, gre pa za besedno prvino, ki je prevzeta iz nemščine (*zupetnajdenje* ← *Wiederfinden*). Krempel je kalkirano predponjeno tvorjenko pisal skupaj po nemškem vzorcu; taki prislovnovzvezni nemščizmi so značilni za dovršne glagole, nedovršnih je manj:

Dekliči ino žene so k'soham pervezali, ino živim čreva *vunvlačli* i. t. d. (Krempel 1845: 69)

Toto *semspravlenje* je potli jezerim ino jezerim dalo delo ino živež. (Krempel 1845: 74)

V' naši Štajerski je *zupetnajdenje* železnih rud (7 I 2) imenitno. (Krempel 1845: 74)

V prislovno-predložnih glagolskih sestavljenkah je najbolj pogost predponski morfem *gor-*, ki podvaja predložni pomen in je na pomenski ravni napačen (npr. *gornapravlena* = *oblečena*, nem. *aufgemacht*, predlog *na* izraža izvršitev v polni meri; *gorzrasti* = *zrasti*, postati večji, nem. *aufwachsen*; *gorvzeti* = *sprejet za*, nem. *aufnehmen*). Predponski prislov pomensko le navidezno krepi pomen glagola, zato je oblikoslovno/besedotvorno preobilen, tega pa se Krempel ni zavedal:

Tak *gornapravlena* je svoji materi ali najbližnji rodbenici iz krila po sili vzeta, ino v' družtvi svoje rodbine, sosedov ino tovaršic od dveh družbih v'hižo ženiha pelana. (Krempel 1845: 36)

Kak so pajbiči eno malo bili *gorzrasli*, so se že vadili po dva ino dva se tergati ino metati, ter z orožjom sploh prepasani biti, tudi v' spanji; vadili so se po zidih ino pečinah *gorpleziti*; vučili so se plavati i. t. v. (Krempel 1845: 66)

Tak je tedaj tudi rimski Jupiter, Mars, Serapis, Isis, Apolo, Herkules med panonske ino noričanske Boge *gorvzet*, ino so njim na Ptuji, v' Celji ino v' drugih mestah altari postavljeni (Krempel 1845: 39)

Šlo je za neposredni prenos tujejezičnega tvorbenega načina v slovenski jezik, vendar pa je Krempel take nemščizme brez pomisleka uporabljal, saj so bili v slovenskih knjigah v splošni rabi od 16. stoletja (*vunsklenoti*, nem. *ausschließen*; *dolzesekati*, nem. *abhauen*; *vunskerčiti*, nem. *ausroden*; *vunzežgati*, nem. *ausbrennen*; *naprejpernesti*, nem. *hervorbringen*; *noterzajeziti*, nem. *hineinklemmen*; *pročvzeti*, nem. *wegnehmen*; *nazajdati*, nem. *zurückgeben*):

Višišduhovniki so cesare zapanali ali od keršanske občine *vunsklenoli*, kakti je Ambrož cesari Teodozi storil. (Kremp 1845: 43)

Vse je moglo delati: prekopati so mogli velke jezere ino mužave, razspustiti z njih smerdečo meglovno vodo; *dolzesekati* so mogli šume ino lese ino nje *vunskerčiti*, da so nastale njiva ino travniki, verti ino vinogradi; velke ceste so napraviti mogli prek krez brege, prek krez globoke mužave po kamenih tak kak po blatnih ravnica, po presekanih šumah; zasaditi so mogli po lepih na sunci ležečih brežičih žlahtnega tersja. (Kremp 1845: 45)

Per enih Sarmatih so tudi ženske na boj šle, za tega volo *so* deklinci včasi po narojenji desne persa *vunzežgali*. (Kremp 1845: 67)

Zdaj Sihar Samoi povele svojega krala *naprejpernese*, ino da ne dobi pravega odgovora, se začne pretiti, ino reče Sarnoj da so tote dežeze ne njegove, temuč frankoskega krala (Kremp 1845: 60)

Toti od vseh divjakov najdivješi Avarje so imeli velke, na mile duge, z' zemloj *noterzaježene* oplote, vare imenuvan (Kremp 1845: 58)

Na to so Nemci oblubli, na dve mili od Dunaje odstopiti, ino vse vlovjene ljudi, *pročvzete* konje ino goveda *nazajdati*. (Kremp 1845: 26)

Malonedeljsko čitalništvo in slovenski jezik

29. januarja 1861 je bila v Trstu ustanovljena prva čitalnica na Slovenskem (*Slavjanska narodna čitalnica v Trstu*), 17. julija 1861 ji je sledila mariborska (*Slovanska čitalnica v Mariboru*) in 24. novembra 1861 še ljubljanska (*Narodna čitalnica v Ljubljani*). Leta 1862 so bile ustanovljene še štiri čitalnice, 19. marca 1862 celjska (*Narodna čitalnica v Celju*), nato pa še v Tolminu, Gorici in Škofji Loki, do leta 1864 pa se je čitalniško gibanje razširilo še v Kranj, Celovec, Ajdovščino, Vipavo, Ptuj, Ilirsko Bistrico in Planino (KSN 1865: 104–107). Do septembra 1869 je na Slovenskem delovalo 58 čitalnic (Costa 1869: 269), leta 1870 pa 69 (Uršič 1999: 79). Tak porast sta omogočila ustava decembra 1867 in uvedba dualizma. Pred ustanovitvijo bralnega društva (čitalnice) pri Mali Nedelji (1. 4. 1871) so bile v njeni neposredni bližini že čitalnice na Ptujju (21. 5. 1864), v Ormožu (9. 5. 1869), pri Benediktu (15. 8. 1869) in v Ljutomeru (2. 2. 1868).

Čitalniško gibanje – čitalnice in bralna društva

Čitalnice so slovenska posebnost, kljub temu pa imajo zametke v zahodnoevropskih meščanskih bralnih društvih 18. stoletja (Prunk 1992) in kranjskih predmarčnih kulturnih društvih (Hartman 1987: 169). V njih se je zbirala slovenska inteligenca, ne nujno le napredni izobraženci in meščani, in ob branju časopisov so med druženjem razpravljali o določenem delu kulturnopolitične stvarnosti, ne da bi jih pri tem povezovalo domoljubje ali poenoteno narodnostno vprašanje. Čut družabnosti je še prevladoval nad političnim združevanjem in narodnim duhom. Pomlad narodov je prinesla na tem področju pomembne premike. Leta 1848 je bilo ustanovljeno *Slovensko društvo v Ljubljani*, ki je imelo svojo knjižnico in čitalniške prostore. Organiziralo je glasbene in gledališke prireditve in prevzelo skrb za uveljavitev slovenskega jezika v javnosti. Šlo je za osnovni posnemovalni vzorec društvenega delovanja in organiziranosti, ki ga je naredilo še bolj dovršeno kasnejše čitalniško gibanje. Bleiweis (1872: 19) je čitalnico imenoval za *Slovensko društvo z »drugim imenom«*, tako da je previdno skrtil njen narodnopolitični pomen in poudaril, da »marljivo obdeluje vse, kar je

»lepo« in »koristno« na narodnem polji« (Bleiweis 1872: 24). Prednostni položaj izobražencev, meščanstva in tržanov se je prenesel tudi med prve člane čitalnic. Ko pa so se čitalniškemu gibanju pridružili tudi kmetje in preprosti ljudje, predvsem pa, ko so se začele čitalnice ustanovljati tudi na podeželju, je prišlo do delnega poimenovalnega preobrata. Narodnokulturna društva v mestih in večjih trgih so se imenovala čitalnice, na podeželju pa bralna društva – na to je v določeni meri vplivala tudi družbena razslojenost prebivalstva, predvsem gmotni položaj, izobrazba in mesto posameznika v družbi. Bralno društvo je »čitalnica na kmetih« (Slovenec 1866: 55) – zdi se, da je to najbolj preprosta in natančna poimenovalna razlika med čitalnico in bralnim društvom.

Čitalnice so bila narodnokulturna društva na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. V njih so se družili ljudje s sorodnimi potrebami in željami, sprva predvsem izobraženci, meščani, trgovci in obrtniki, kmalu pa so postale središče kulturnega in političnega delovanja vseh Slovencev. Osnovni namen čitalnic je bilo »1) branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih jezikih; 2) razveseljevanje v besedah, plesih, igrah i. t. d.« (LNC 1863). Iz tega je izhajalo njihovo poslanstvo, da »z narodnimi veselnicami krepijo narodnoprebudno delo« in osveščajo ljudi »na vseh področjih narodnega življenja«. Voditelji so čitalnicam tako določali tudi »narodnopolitično vsebino« (Kamra 2022) – spodbujali so predvsem skrb za slovenski jezik, ki je bila v pravilih mariborske čitalnice kot jezikovno-politična strategija jasno in odločno izražena v 2. členu Pravil: »Da se do maternega jezika večje veselje in večja ljubezen zbudi, bodo se vsi članovi vsak teden enkrat in komur je mogoče vsak dan zbrali in se ne samo tam, temoč tudi indi, kolikor je mogoče slovenskega jezika posluževali.« (Pravila 1861: 2) Spodbujanje literarne, glasbene, likovne in odrske umetnosti je čitalničarje usmerjalo v varne okvire estetike, branje domače in tuje literature ter časopisov (»političnih, podučnih in zabavnih«) pa jih je vodilo v razgibano soočanje domačih mnenj in stališč z izkušnjami slovanskega in evropskega sveta. V iskanju soglasij so prihajala v ospredje (jezikovno)politična vprašanja, ki so prebudila narodno zavest in vplivala na razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja. Čitalniško gibanje je program Zedinjene Slovenije deset let po Bachovem absolutizmu ponovno postavilo za uresničljivo skupno slovensko politično nalogo. Vsak novi član je bil pomemben, cilj pa je bil dosegljiv le z združenimi močmi. Čitalnice so prerastle značilnosti društev, v katerih se ljudje zbirajo zgolj na družabnih prireditvah, namenjenih zabavi, plesu, glasbi in gledališču. Postale so srečevališče vseh, ki so zagovarjali slovenstvo in se niso hoteli ukloniti

tujčevi peti. Razširjale so slovensko narodno zavest in bile prepoznavne kot najdejavnejši del kulturnega napredka na Slovenskem ter mejnik v zgodovini slovenskega kulturnopolitičnega boja. Bile so shajališče Slovencev in prostor za plodno izmenjavo mnenj – Davorin Trstenjak (Slovenec 1866b: 132) jih je prepoznal za »ognjišče, na katerem naj bi se naša srca v ljubezni in v krepkem pospeševanju domače reči ogrevala in jačila«. Janez Bleiweis (1872: 19) je to misel domoljubno izostril v enačbo *čitalništvo = domoljubje*, saj so čitalnice »ognjišča, na katerih se ogrevajo srca domorodna«. Čitalnica je simbolno postala slovenski dom, v katerem so čitalničarji zagovarjali samobitnost slovenskega jezika, literature in kulture, poudarjali pomen šolanja, vzgoje in izobraževanja v materinščini, spodbujali domoljubje ter narodnozavedno razmišljanje:

/Č/itavnica je tedaj sobana ali torišče, kjer se shajajo že omikani ljudje, da prebirajo časnike v slovenskem in drugih jezicih, pa podučne knjige in spise, da bi zmirom bolj napredovali; čitavnica je torišče, kjer se vadi in uči človek slovenske besede, kar je prva in glavna naloga, ter prilika daje njeno lepoto in sladkost uživati, do dobrega se je privaditi, kakor se spodobi omikanemu v sedanjih dnevih; da se spoznava domače slovstvo in ljubezen okusnega prebiranja v narod vceplja; čitavnica je torišče, kjer se narodna zavednost in ponos budi, kjer se razumniki pogovarjajo, kako naj bi se pospeševala narodna naobraženost ter s tem dušna in tvarna blagost; čitavnica je pravo narodno ognjišče, kjer se segrevajo sorodni duhovi, krepé, tolažijo, novo hrano in moč dobivajo; čitavnica mora gledé na naš jezik učilnice nameščati, v katerih je doslé njemu preozko mestice bilo odmerjeno. Kdor hoče med Slovenci za omikanega veljati, ne sme se zadovoljiti s kakimi 200 besedami, ktere se večkrat brez skladbe šušljajo: naše gospé, gospodiščine in naši gospodje, lični v obleki in ponašanju, naj bojo lični in uglajeni tudi v slovenski besedi, nikar vezači netečnih otrobi. Čitavničina dolžnost tudi je dobre koristne in uravne knjige med narod širiti, kateri doslé dušno zapuščen nam je jako zaostal. Prva njena naloga je poduk, druga pa veselice. Človek dušno utrujen potrebuje počitka, krepila in raztresenosti, za kar so najboljšo krasenske reči, p. petje, govorjenje priličnih pesmi, pa tudi igra krasoticam in živahnim mladenčem se s plesom postreže. Čitavnica se zove slovenska, ker ima gladiti, likati in učiti ljudi na Slovenskem živeče, in jezik slovenski. (Raič 1865: 365–366)

Predzgodba malonedeljskega bralnega društva

Domoljubje trdnih slovenskih kmetov v malonedeljski okolici je bilo splošno znano. Spodbujali so ga domači izobraženci – od pesnika in politika Radoslava Razlaga do narodnega buditelja iz Radoslavec Antona Božiča (Božič 2021: 187) – in pomembni Slovenci, ki so v ta prostor prihajali ali v njem delovali, med njimi je užival največji ugled duhovnik in jezikoslovec Božidar Raič. Malonedeljskemu prostoru so dajale prepoznavno

narodnostno podobo trdne kmečke družine, ki so bile spoštovane zaradi pripadnosti slovenski kulturi in miselnosti, izšolale pa so tudi več slovenskih izobražencev – Razlagi, Božiči, Filipiči in Zmazki v Radoslavcih, Gregoriči v Bodislavcih, Špindlerjevi v Moravcih in Drakovcih, Krajnci v Precetincih (Vrbnjak: 112). Zdelo se je, da bo pri Mali Nedelji kmalu po Kremplovi béseди ustanovljeno tudi bralno društvo ali čitalnica. Pet tisoč ljudi je to napovedovalo leta 1867 na Strajnsakovem travniku in dokazovalo veliko željo po splošnem napredku, kulturi in izobrazbi v malonedeljskem prostoru. Očitno pa niso upali prehiteti Ljutomera, ki ga je Ivan Kukovec razglasil za »/p/oglavitni kraj slovenskega Štajirja«, v katerem se je že na gomilski béseди jeseni leta 1863 govorilo, da bo dobil čitalnico: »S prva, ko so se Slovenci tako naglo zbudili, ko so se nam jele slavne čitalnice roditi, bilo je misliti, da bo Ljutomer vse važniše kraje Štajerskem prekosi in prvi za Mariborom in Celjem čitalnico rodil.« (Kukovec 1866: 91) Pokazalo se je, da je ustanavljanje čitalnic v manjših središčih in na podeželju odvisno predvsem od prizadevanj narodnozavednih posameznikov, razširjenosti mohorjanskih knjig in članstva v Mohorjevi družbi ter urejenega in dobrega šolskega sistema, predvsem domačega ljudskega šolstva. Mohorjeva družba je bila sredi šestdesetih let 19. stoletja »v veliki župi ljutomerski dobro vkoreninjena in šteje obilo udov«, le v Ljutomeru je bilo število članov zaskrbljivoče nizko in je upadalo, podobno kot »hira« tudi velikonedeljska dekanija (Raič 1866: 288). Razmere v Ljutomeru so bile še bolj zaskrbljivoče, ker je bilo tudi javno sporazumevanje v trgu prevladujoče nemško. Tržani so bili slovenstvu nenaklonjeni nemškutarji ali »mlačneži«, severozahodno ljutomersko zaledje pa je bilo slovensko naravnano in zelo narodno zavedno (SG 1868a: 52). Raič (1866: 288) je zato svetoval slovenski inteligenci v Ljutomeru, naj omogoči branje slovenskih časopisov vsaj v kavarnah in poskrbi za članstvo v Mohorjevi družbi in Slovenski Matici, kar bo začasno nadomestilo čitalniško dejavnost v trgu. Zaradi ljutomerskega zamudništva so bili v zadregi tudi v malonedeljskem prostoru in so odlašali z ustanovitvijo bralnega društva, čeprav je bil slovenski jezik že na barikadah. V imenu jezikovne politike so preizkušali dunajski državni zbor, z zahtevami po rabi slovenščine v javnosti so se borili proti jezikovnemu odpadništvu nemškutarjev. Prva naloga in dolžnost čitalnice je bila jezikovnopolitična zahteva, da se »našemu krasnemu slovenskemu jeziku stare pravice in nekdanje spoštovanje« (SG 1868: 3) povrne. Ko je bila 2. februarja 1868 ustanovljena čitalnica v Ljutomeru, »ognjišče za olikanje domače besede, za izpeljevanje domačih veselic in za čitanje domačih knjig«, se je lahko začel uresničevati podoben načrt

v ljutomerskem kmečkem zaledju, tj. pri Mali Nedelji, ki je bila narodno prebujena in kjer je »še lepa slovenska beseda in šega čista in nepokvarjena ostala« (SG 1868: 3). Vodilni člani ljutomerske čitalnice Anton Klemenčič, Valentin Zarnik, kmet Vatroslav Mohorič so jih pri tem spodbujali, tako da so 3. maja 1868 obiskali Malo Nedeljo, se udeležili zabave pri Petkovi gostilni in spodbujali množico prisotnih, »naj se izdrami enkrat iz svojega spanja in naj se zaveda svojega slovenskega imena«. Vrhunec večera je bil pevski nastop *Ljutomerskega čitalniškega zbora*, ki ga je vodil Ivan Bauer (Koter 2020: 204). Pevci so se »na 3 vozih z velikansko narodno zastavo pripeljali«, med petjem pa so prisotni »občudovali vsi njihovo natančnost in sigurnost« (SG 1868b: 75).

Predzgodba malonedeljskega bralnega društva sega v šestdeseta leta 19. stoletja. Alojzij Gregorič, rojen leta 1843 v Bodislavcih pri Mali Nedelji, pravnik, ustanovitelj in predsednik ptujske čitalnice, je kot dijak mariborske gimnazije »sploh toto misel imel, da bi se pri Mali nedli knjižnica naredila«. Verjetno je o tem razmišljal v zadnjem letniku gimnazije, ko je leta 1864 v *Novicah* bral več prispevkov, ki so spodbujali, »da bi se na vsaki fari farna knjižnica naredila«. O tem je aprila 1871 kot odvetniški pripravnik v Mariboru poročal Antonu Božiču in dodal: »[...] kar sem se dostikrat priliko prepričati imel, da našo ljudstvo rado bukve in časopise čita; saj je znano, da se pri vsakem merliču bukve berejo, da si naši ljudje tudi zimski čas radi s knjigami kratijo.« (Vrbnjak: 132)

Dve leti kasneje se je »priprost človek« od Velike Nedelje v *Slovencu* navduševal nad čitalnicami, ki se ustanavljajo po slovenskih mestih, hkrati pa si je zaželel, da bi se razširile tudi po farah in vaseh. Gre za drugo znano razmišljanje o čitalnici »ali vsaj kaj enaciga« pri Mali Nedelji. Verjetno je kot bolj uresničljivo možnost videl »bravno društvo ali farno knjižnico«, če pa bi tudi za to še ne bilo pravih možnosti in pogojev, je predlagal, »naj bi se premožni rodoljubi združevali, skupaj ali posamezni naročevali si slovenske časnike, knjige itd.« ter jih posojali »uka željnim faranom« (Slovenec 1866: 55). Tako začasno rešitev je imenoval »čitavnica na kmetih«. Pri mladih in odraslih ljudeh iz malonedeljskega okoliša je prepoznal veliko željo »omikovati se« in druženje v čitalnici »bi bilo za naše kraje in ljudi kaj primerno in koristno na vse strani«. Tako razmišljanje je potrebno pripisati šoli, ki je kmeta naučila, da se zna braniti in razmišljati s svojo glavo o aktualnih političnih dogodkih (Vrbnjak: 129). Splošne miselne značilnosti čitalništva so padle na plodna tla in samo vprašanje primerne trenutka je bilo, kdaj bo čitalniško gibanje zaživelo tudi pri Mali Nedelji. Davorin Petek (1867: 86) je leto dni kasneje potrdil, da zapis v *Slovencu* ni bil »glas vpijočega v

puščavi«. Pri Mali Nedelji so bili izpolnjeni pogoji za ustanovitev čitalnice, tj. primerna šolska izobrazba in kulturna osveščenost okolja. Škof Slomšek je na vizitaciji 25. 7. 1861 ugotovil, da farna »šola ni najboljša«, zato je priporočal duhovnikom, naj bolj skrbijo za malonedeljsko šolo (Vrbnjak: 98). Razmere so se v nekaj letih izboljšale, napovedovale so se tudi nove šolske reforme, 28. novembra 1872 pa je bila na hribčku pod cerkvijo zgrajena nova šola (SG 1872e: 255). Prav tako se je povečalo število časopisov na vasi in če so bile *Novice* še »p/red nekterimi leti« edini slovenski časopis na vasi, so leta 1866 imeli dva izvoda *Slovenca*, *Novice*, *Učiteljskega tovariša* in *Slovenskega prijatelja*, leta 1867 pa je Petek navedel, da so pri Mali Nedelji prvič imeli več slovenskih kot nemških časopisov in so lahko redno brali *Novice*, dva izvoda *Slovenska gospodarja*, *Učiteljski tovariš*, *Slovenski prijatelj*, štiri izvode *Slovenca* (dokler časopis ni prenehal izhajati), dva izvoda *Slovenskega Glasnika* in *Drobtinice*. Pridobili so tudi enajst novih članov Mohorjeve družbe. Po ustanovitvi bralnega društva pri Mali Nedelji so konec maja 1871 imeli štirinajst slovenskih časopisov (Božič 1871: 90). Petek (1867: 86) je zapis v *Slovenskem gospodarju* zaključil z domoljubno pesmijo, ki sicer še vidi Slovence v monarhiji (skupne vrednote so cesar, vera in dom), kaže pa na skrb za slovenski jezik, poudarja enakopravnost z drugimi narodi in napoveduje narodno združitvev Slovencev:

Kri »Slovenca« vroča teče
Za cesarja, ero, dom.
Njeg'vo srce ne trepeče,
Ak' proti sovražni grom.

Kri Slovenca ne miruje
Če sovražnik mu proti,
Tuje narode spoštuje,
Svoj'ga pa iz sanj budi.

Kri Slovenca vroča bije
Za pravico ino red,
V ravnopravnosti želeje
Bratovsko ljubezen spet.

Kri Slovenca bo zgojila
Miroljuben narod svoj,
In »Sloven'jo prerodila,
Bod' vtolažen bratec moj!

Anton Božič in začetki čitalniškega gibanja pri Mali Nedelji

Nesporni vodja malonedeljskega čitalniškega in kulturnopolitičnega gibanja je bil Anton Božič (Božič 2021: 189). V drugi polovici šestdesetih let se je z veliko energije pripravljala na ustanovitev čitalnice. Načrt je uresničil leta 1871 z bralnim društvom pri Mali Nedelji, ki je v ljutomerskem kmečkem zaledju glede na svoj namen izpolnjevalo čitalniško vlogo. Bralno društvo pri Mali Nedelji se je le poimenovalno razlikovalo od okoliško nekoliko starejše mestne *Narodne čitalnice Ptuj* (1864) ter trške *Ljutomerske čitalnice* (1868) in *Narodne čitalnice Ormož* (1868). V mestnem okolju so bili čitalniški člani predvsem odvetniki, zdravniki, učitelji, trgovci in obrtniki, le v manjšini tudi kmetje, vaško malonedeljsko društvo pa se je moralo bolj prilagoditi potrebam preprostega kmečkega ljudstva. Društvena pravila so bila enaka, program delovanja pa primerljiv. Za primer navajam prva pravila Mariborske čitalnice, tj. v Gradcu 4. 9. 1861 potrjenega rokopisa *Pravila društva narodne slovanske čitavnice v Mariboru*; 15. 2. 1864 so bila *Pravila* natisnjena v ljubljanski tiskarni Jožefa Blaznika (*Pravila* 1861).¹⁴⁰

¹⁴⁰ *Pravila društva narodne slovanske čitavnice v Mariboru* hrani Univerzitetna knjižnica Maribor, Rokopisna zbirka, Slovanska čitalnica, Ms 201/I-4b. Malonedeljskih društvenih pravil ne poznam, verjetno pa so bila napisana po vzoru znanih čitalniških pravil, npr. mariborskih ali ljutomerskih. Med osemindesetimi ustanovitvenimi člani Ljutomerske čitalnice so bili štirje od Male Nedelje in Ljutomersko izkušnjo so gotovo prenesli v malonedeljski prostor. Navajam tiste člene Ljutomerskih čitalniških pravil, ki bi lahko bili izhodišče tudi za Božičeva malonedeljska pravila bralnega društva: Člen 1 je predstavljal namen čitalnice, tj. (a) čitati časopise in knjige pisane v slovanskih jezikih in tudi v drugih jezikih, (b) razveseljevati se v besedah s pesmimi, igrami, petjem itd. Člen 2 je določal, da sme biti družabnik vsak, kdor je omikan ter ni bil obsojen zaradi hudodelstva ali sramotnega pregreška. Člen 3 je določal, da so družabniki (a) domači, to je kateri v Ljutomeru in (b) zunanji, kateri v avstrijskem cesarstvu prebivajo. Člen 7 je določal pravice članov – družabniki imajo te pravice: (a) da čitajo časopise in knjige, ktere društvo napravi, ter da obiskujejo vsakovrstne veselice, besede, igre, plese i.t.d., (b) da po določenem redu dobivajo časopise in knjige za domače čitanje, (c) da želje, nasvete in pritožbe v posebnej za to vedno odprtej knjigi naznanjajo, (č) da smejo tudi nečlane v čitalnico vpeljati. Vsak vpeljeni gost se ima nemu odborniku izkazati, ter za tem svoje ime in stan v posebno knjigo vpisati. Potem mu je dopuščeno, ako se začasno v Ljutomeru mudi, časopise in knjige brati in k tačasnim društvenim veselicam hoditi brez plačila. (Rojš 1991: 32–33)

PRAVILA

društva narodne slovanske čitavnice

v

MARIBORU.

§. 1.

Namen društveni je, skrbeti zato, da se morejo Slovani v Mariboru po svojih lastnostih in svojem duhu izobraževati in razveselivati.

Da se to doseže, se napravi čitavnica, v kateri se bodo dobivali vsi dobri slovanski, pa tudi najboljši časopisi v drugih jezikih.

Napravi se knjižnica po moči društvenega premoženja in po dobrovoljnih darilih v denarju, knjigah in rokopisih, ki govore o slovanskih zadevah.

Društvo če v vsakem obziru skrbeti, da se ne ravna proti Njegovemu Veličanstvu, proti državnim postavam, proti veri in da se ne zbudi nesloga med narodi.

§. 2.

Da se do maternega jezika večje veselje in večja ljubezen zbudi, bodo se vsi člani vsak teden enkrat in komur je mogoče vsak dan zbrali in se ne samo tam, temoč tudi indi, kolikor je mogoče slovenskega jezika posluževali.

Pri vsaktedensnem zboru morejo se znanstveni in zabavni govori držati, narodne pesmi se pevati, in na vsak način če se skrbeti za občno zabavljanje.

§. 3.

Da se društveni stroški poravnajo, dobiva društvo premoženje po pristopninah, po mesečnih priplačah članovskih in po vsakem postavnem načinu.

Pristopnina in mesečna priplača vsakega člana se taj čas določite na eden forint.

§. 4.

Kdor želi v društvo stopiti, naj se oglasi osebno predsedniku. Predsednik to vsaktedensnemu zboru javi, in zbor po večini glasov o prijetju odloči.

Taj zbor ima tudi pravico, po dveh tretjinah glasov pravega člana iz društva izklenoti.

§. 5.

Za oskrbovanje društvenih opravil in premoženja izvolijo člani v vsaktedensnem zboru po predsedšem posebnem oznanilu: predsednika, tajnika in dnarničarja za eno leto. Tajnik bo v enem predsednikov namestnik, vsi trije so društveni odbor.

§. 6.

Predsednik oskrbuje opravila po pravilih, sklicuje zbornike v posvetovanje, je predsednik v njihovih in v društvenih zborih. On določa red pri posvetih, odločuje pri enakem številu nasprotnih glasov s svojim pristopom, podpisuje vse pisma zapisnike in društvene sklepe in zastopa društvo na zvonaj.

Slika 44: Pravila društva narodne slovanske čitavnice v Mariboru. Natisnil J. Blaznik v Ljubljani, str. 1 (UKM, Rokopisna zbirka, Slovanska čitalnica, Ms 201/I-4b).

§. 7.

Tajnikova dolžnost je, da podpira pri vseh opravilih predsednika, da zapiše v zapisnik na kratko vse sklepe, ki so obveljali v odbornih in občnih zborih, da skerbi za red v društveni knjižnici. On podpisuje s predsednikom vred vse društvene pisma in zapisnike.

§. 8.

Dnarničar je odgovoren za društveno premoženje. On ima vsako pol leta vsaktedensnemu zboru račun položiti.

§. 9.

Odbor ima pravico novine in knjige za društvo izbrati in dnarničarju vsako plačilo do dvanajst forintov nakazati. Veče plačila nakazuje vsaktedensni zbor. Odbor je dolžen v vsakem obziru gledati, da se društveni namen doseže. Pravde med članovi razsojuje odbor.

§. 10.

Razun navedenih pravic še ima vsaktedensni zbor pravico, zapisnike odborove pregledati in vsak njegov sklep, če še ni svršen, premeniti. Da zborovi sklepi obveljajo, je treba, da ste dve tretjine vseh članov nazoče, in da nadpolovična večina glasov predlogu pristopi.

§. 11.

Vsak član društveni ima glas v vsaktedensnem zboru in sme priporočila in nasvete društvu razodevati, ima pravico čitavnico obiskovati in prečitane časopise ter knjige na četrnajst dni domu jemati, in sme vsakega poštenega tujca kot gosta s privoljenjem predsednikovim ali zborovim v čitavnico vpeljati.

§. 12.

Vsak član je dolžen se ravnati po društvenih pravilih, ter društvu namenu po mogočnosti pripomoči.

§. 13.

Razvezanje društva se more skleniti po dveh tretjinah glasov vsaktedensnega zboru po predšedšem posebnem oznanilu.

§. 14.

Ko bi se društvo iz kakegakoli vzroka razvezalo, pridejo knjige in novine gimnazijski Mari-borski knjižnici v last, ostali imetek pa pripada jugoslovanski Akademiji v Zagrebu.

§. 15.

Ove pravila se morejo premeniti le po načinu izrečenem v §. 13, samo si še društvo priderži pravico, še dva odbornika izvoliti, ako bi broj trideset presegol.

§. 16.

Ako se po posebnem oznanilu dve tretjini članov ne snidete, ima nadpolovična večina nazočih pravico, odločiti o vseh navedenih zadevah.

Ms 201/I, 46

Slika 45: Pravila društva narodne slovanske čitavnice v Mariboru. Natisnil J. Blaznik v Ljubljani, str. 2 (UKM, Rokopisna zbirka, Slovanska čitalnica, Ms 201/I-4b).

Božičev velikopotezni načrt je bil zaradi izobrazbene sestave podeželja organizacijsko svojevrsten in še bolj zahteven kot v mestih, kljub temu pa se je pri poimenovanju odločil za poimensko nekoliko manj ambiciozno sopomenko. V *Slovenskem gospodarju* je oznanil, »da bomo brž po Novem letu tudi društvo bistveno vpeljali« (Božič 1870: 206), naslednje leto pa je sporočil, da je »naše 'bralno društvo', o katerem sem že ob svojem času poročal«, zaživelo in si prizadeva za slovenski uradovalni jezik: »Naše mlado bralno društvo je brž po prijetih pravilih začelo resno delovati in z velikim veseljem Vam zamorem poročati, da stoji že na precej trdnih nogah.« (SG 1871: 90) V Božičevem poročilu o »občnem shodu« ni besedne zveze 'čitalnica pri Mali Nedelji', ampak le sopomenska stalna besednozvezna ustreznica 'tukajšnjo bralno društvo', prav tako pa ni pisal o 'čitalniškem življenju', ampak je v časopisu poročal od Male Nedelje »o veselem napredku/u/ 'društvenega življenja'« (Božič 1872: 12). Radoslavske-mu rojaku in kasnejšemu duhovniku Francu Zmazku, ki mu je pomagal soustanavljati društvo, je 19. 2. 1871 pisal k Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik) o »najin/em/ novorojenem društv/u/« (Vrbnjak: 131). Gregorič, prav tako Božičev sodelavec pri narodnoprebudnem delu v domačem okolju, je aprila 1871 Božiču čestital, da »društvo malonedeljsko napreduje« in se »iz srca veseli, da si mala nedla čitalno društvo snova«. Viktor Vrbnjak, pisec neobjavljene kronike o Mali Nedelji, je Božičev projekt prav tako imenoval »malonedeljsko bralno društvo«, nikoli čitalnica.

Božič se je na ustanovitev čitalnice pripravljaj dlje časa. Prvo teoretično izobrazbo je črpal iz Bleiweisovih *Novic*, v katere je kmalu začel pisati tudi sam. Njegova prva objava sega verjetno v leto 1863 (Božič 2021: 188), ko se je še ne petindvajsetleten predstavil v *Novicah* za »prostega kmetiča«, ki je razmišljal o slovenski kulturi in jeziku, izhajajoč iz prerdnega Kremplovega delovanja pri Mali Nedelji. Politično obzorje sta mu razširjala predvsem Einspillerjev celovški *Slovenec* in Prelogov *Slovenski gospodar*, nato še Tomšičev *Slovenski narod*, o šolskih razmerah se je informiral iz Praprotnikovega *Učiteljskega tovariša*, nabožna besedila, življenjepise pomembnih mož in poljudno leposlovje je spremljal v zborniku *Drobtinice*, bral je mohorjanke, visoko literaturo in umetnost pa je spoznaval iz Janežičevega *Slovenskega glasnika*. Verjetno je prav od Preloga prevzel svoje geslo pri skrbi za samoizobraževanje, da so dobri časopisi in poučne knjige za odraslega to, kar je za otroke šola (Prelog 1867: 1). Nazorsko, predvsem pa narodno spodbudno je nanj najbolj vplival krstni boter in malonedeljski župnik Anton Krempl, o slovenski kulturi, jeziku in politiki pa ga je veliko naučil dvanajst let starejši rojak iz Radoslavec domoljub Radoslav Razlag

(Božič 2021: 187). Leta 1867 je osebno spoznal Božidarja Raiča, ki je nanj že pred tem vplival s prizadevanji za samobitnost slovenskega jezika in odločnostjo, da je na mariborski gimnaziji sredi petdesetih let predaval v slovenščini, ter z domoljubnimi in političnimi dopisi v *Novicah* in *Slovencu*, kasneje pa v *Slovenskem narodu*. Zdi se, da je Božiča še posebno nagovorila zadnja številka prvega letnika *Slovenca* (Raič 1865a: 404), pravi mali učbenik slovenskega domoljubja in odgovornosti do materinščine. Gre za Raičevo razpravo o slovenskem jeziku *Kdo naj lika slovenščino?*, njegov dopis o pomenu omike za preprosto slovensko ljudstvo in še tri podobne dopise iz Štajerske in Celovca. Božiču so potrdili, da je slovenstvo vrednota, ki jo je potrebno razširjati tudi na podeželju, in v tem je prepoznal svoje poslanstvo. Verjetno je prav pod vplivom Raičevih pogledov na slovenski jezik v njem dozorelo spoznanje, da je potrebno organizirati čitalništvo pri Mali Nedelji. Raič je namreč opozarjal na neodgovoren odnos do slovenskega jezika v javni in domači rabi. Pretirana raba nemčizmov, madžarizmov in italijanizmov slabi izrazno moč slovenščine in je vzrok za slab jezik, prepoln tujk, ki Slovence »prepred/a/ s pajčino tujstva« in je »dokaz velikega siromaštva, nikakor pa dostojno spričevalo omikancu«. Slovenščina v javnosti, »razvun molitvenic in nekaj malenkosti, kar bi moglo dušo vzdigati«, je bila odrinjena na jezikovno obrobje zaradi (1) neslovenskega učnega jezika, tj. slabo organiziranega in do slovenskega jezika izključujočega ljudskega šolstva, (2) neslovenskega uradovalega jezika, (3) neslovenskega jezika v vojski in (4) v preteklosti preslabo narodnostno naravnane jezika v cerkvi. Razmere so bile zelo slabe in Raič je videl rešitev le v neodvisni slovenski jezikovni politiki s premišljenim jezikovnim programom in načrtovanjem – zdi se, kot da ga je Božič prepoznal v Raičevem razmišljanju o področjih, ki jih je potrebno »jezikovno likati«. Šlo je za ločnico, ki so jo v slovenski jezikovnopolitični prostor prinesle Bleiweisove *Novice*. Narodnostna mlačnost v prednovičarskem obdobju se je umikala revolucionarnim spremembam, ki so jih *Novice* spodbudile z izenačitvijo slovenskega jezikovnega in nacionalnega vprašanja. Šlo je za poenotenje slovenskega knjižnega jezika in pisave, enakopravnost slovenščine v javnosti (učni in uradovalni jezik, jezik v vojski) in aktivacijo mlade slovenske duhovščine za narodnoprebudno dejavnost (Jesenšek 2021a: 100–110). Raič je to prepoznal kot napredek, ki je »p/oslednjih 17 let [...] očivesten«, glavni nosilec pa je »mlajše duhovništvo«, ki ima »pravo voljo narodni omiki streči«. Božič je to prenesel v prakso, tako da je pri ustanavljanju bralnega društva združil izkušnje treh generacij narodnozavednih duhovnikov iz malonedeljskega prostora. Duhovnik, znameniti domoljub

in generacijsko nekoliko starejši Božičev vzornik iz domače vasi Razlag je pri ustanavljanju bralnega društva povezoval izkušnje in dobrotništvo zavednega slovenskega duhovnika starejše generacije Antona Strajnsšaka z neposredno pomočjo Franca Zmazka, že med šolanjem uzaveščenega predstavnika nove generacije duhovnikov, ki so jim slovenstvo utrjevale Bleiweisove *Novice*. Božič je pri Mali Nedelji uresničil Raičevo skrb za slovenski jezik v stiku s prevladno nemščino v štajerskem stičnem kulturnojezikovnem prostoru:

Mejaštvo z drugimi narodi se ne da in ne more odstraniti, tedaj, dokler bode nas in razrodnih sosedov, ostanemo v dotiki; toda skrb nam bodi ravno na mejah ljudstvo marljivo učiti, narodno zavednost buditi, narodni ponos vcepljati, ljubezen do domače besede vlivati, njeno lepoto in draginjo razvijati in kazati na toliko, da premakne sočutje za domačo reč, knjižice izpravno spisane mu ponujati, v gladki obliki se ž njim pogolčavati, ter sam ljubezen javljati za svojo narodnost. Ravno tako se delaj po vsi domovini. (Raič 1865a: 404)

Božič je utrdil svoje prepričanje, da so za izobraževanje v slovenskem jeziku na vasi odgovorni ljudski učitelji in narodnozavedni slovenski duhovniki, saj »narodni učnik in nevednost materinskega jezika si je v premerem nasprotju«, duhovnik/vodnik pa je poklican »nebeške resnice razkladati v lepi, čisti, izpravni obliki« slovenskega knjižnega jezika. Še toliko bolj, ker se »pri nas še vedno ljudje svoje narodnosti zavedati nočejo, marveč z vso močjo le v nemščino rinejo« in globalno nemščino povezujejo tudi s socialnim položajem govorcev. Raičeva oznaka nemškutarjev, tj. »ljudi, ki jim je za narodnost toliko mar, ko zajcu za zobe«, je Božiča prepričala, da je narodnostno odpadništvo doma tudi po vaseh, zato so čitalnice potrebne kmetom za druženje, širitev splošne izobrazbe in razumevanje slovenske kulturne zgodovine. Slovenski kraji morajo imeti slovenske župane, ki bodo lahko zagotovili razvit slovenski uradovadni pisni in govorni jezik, znak »narodne omike«. Neomikan narod priznava svojo revščino. Pot iz nje pa na podeželju omogoča le organizirano ljudsko šolstvo v slovenskem jeziku, ki kmečke otroke »izuri v najpotrebnejših rečeh, segajočih v njegov okrog«. Odrasli dodatno izobrazbo pridobivajo v čitalnicah, in zato si je Božič tako prizadeval za bralno društvo pri Mali Nedelji. V njem je videl predvsem učinkovito izobraževanje odraslih, sicer na nekoliko drugačen način kot v šolski učilnici, vendar pa z enakim namenom in ciljem. Raič ga je prepričal, da mora omikan kmet (1) umno kmetovati in gospodariti, (2) znati brati in pisati ter poznati »kak primeren in podučen časniki«, (3) biti narodno zaveden, (4) razumeti kulturnopolitično aktualnost svojega časa

in prostora, »kolikor njegov stan zahteva, ter (5) postati narodno zaveden državljani – za vse to pa je pogoj, da »premore svoje misli jasno ter lepo v domači besedi razodevati«. Jasna in lepa domača beseda je bila za Božiča v središču malonedeljskega narodnega gibanja, temelj za dobro in uspešno delo bralnega društva. V tem pogledu imata »narodna učilnica« in bralno društvo pri Mali Nedelji enak namen in naloge. Če je ljudsko šolstvo pri Mali Nedelji v preteklosti šepalo, je še toliko bolj potrebno bralno društvo, da nadoknadi zamujeno pri odraslih ljudeh. Božič je temelje čitalniškega gibanja pri Mali Nedelji izpeljal iz Raičeve misli:

Dajte nam prave narodne učilnice, pošiljajte vse dopise v slovenskem jeziku, in sicer v lepem, razumljivem in čisto kratkem slogu, in zagotovljeni bodite naglega napredka in hitre godnosti; dokler pa ostanemo v dosedanjih polutanko-nemškutarskih okolnostih, – slabo za našo omiko in napredovanje! (Raič 1865a: 405)

Pri tem je izhajal iz Kremplove misli in dolgoletnega malonedeljskega domoljubja, ki je bilo v ljutomerskem prostoru prisotno že pred pomladjo narodov, ko so drugod še vsi v »trdnem narodnem spanju v svojih sanjah plavali« (SG 1870b: 59). Kmetje od Male Nedelje so prvi začeli pošiljati dopise v slovenske časopise in pozdravljati domoljubne nagovore in dejanja slovensko usmerjenih politikov. Božič je bil njihov vreden naslednik. Narodni jezik naj velja! Zadnja pomembna spodbuda, da je napočil čas tudi za bralno društvo pri Mali Nedelji, je bil januarski zapis v *Slovenskem gospodarju* (Božič 1871a: 5–6), ki je opozoril, da je v časopisu *Slovenski pravnik* v prvi številki tega leta slovenski uradovalec in učni jezik postavil za osnovo vsej slovenski narodni omiki. Brez slovenskega jezika ostajajo Slovenci neizobraženi, le dobra izobrazba pa zagotavlja Slovincem uveljavitev v javnem življenju, napredovanje na družbeni lestvici, s tem pa oblikovanje svoje jezikovne in kulturne politike. Slovenska narodna identiteta je najtesneje povezana z jezikom, brez uradno priznanega slovenskega knjižnega jezika pa tudi ni mogoče razmišljati o samostojnem slovenskem narodu: »Če zadobi lepi naš jezik popolno pravico v uradnijah, potem bodo tudi šole morale drugače biti, in našim rojakom, učiteljem kakor uradnikom se odpre lepa pot do častnih služeb, ki jih zdaj večji del drugi imajo. Tirjajmo torej svoje pravice!« (Božič 1871a: 6) Dvaindvajset let se že avstrijski državni zakonik prevaja v slovenščino, kar pomeni, da ima »naš materni jezik« razvit strokovni in znanstveni jezik; jezik umetnosti je s Prešernom dosegel evropski literarni Parnas in slovenski romantični realisti v drugi polovici 19. stoletja to delo uspešno nadaljujejo; prevajanje *Biblije* ima na Slovenskem tradicijo od 16. stoletja, v okviru cerkvenega

slovstva pa je predvsem pridižni jezik vse do sredine 19. stoletja uspešno nadomeščal razvoj, ki ga je slovenščina potrebovala na literarnem področju. Razumljivo je, da je čas tudi za slovenski uradovalni jezik, zadnjo funkcijsko zvrst jezika, ki ji v okviru avstrijskega cesarstva še vedno ne dajejo vseh pravic: »Mi pričakujemo od novega leta popolno narodno ravnopravnost [...]. Zdrava ravnopravnost zahteva pred vsem rabo uradnega jezika v javnem življenju.« (Božič 1871: 5) Zakonodaja štiti deželne jezike, torej tudi slovenščino, ki jo morajo uporabljati na sodiščih in v pravnih zadevah. Zakon namreč določa »službeno rabo slovenskega jezika«, sklepi sodišča, ki so v nemščini, pa se »strankam na zahtevanje prestava v slovenskem jeziku brez stroškov mora izdajati«. Božič je končno lahko tudi svojim sovaščanom pokazal časopis, ki je v malonedeljskem prostoru najbolj vpliven (*Slovenski gospodar*), v katerem je bil citiran znameniti 19. člen zakona (21. 12. 1867, št. 142 državnega zakonika):

»Vsi narodi države so ravnopravni in vsaki narod ima nedotakljivo pravico do varovanja in razvijanja svoje narodnosti in svojega jezika. Država pripoznava ravnopravnost vseh deželnih jezikov v učiliščih, uradih in javnem življenju.« Šlo je za nedvoumen dokaz, da se morajo Slovenci sami boriti za zakonsko določene jezikovne pravice, če se želijo otresti uradovanja v tujščini. Predpogoj za to je vsesplošna izobraženost (tudi na deželi), ki bo omogočila narodno zavedno in odgovorno ravnanje ter rabo slovenskega jezika v javnem življenju: »Čitati dobre slovenske časnike in knjige, je našemu narodu naj bolj potreba, ter edina zaslomba, ako se hočemo ubraniti nemškega žrela [...].« (Božič 1871b: 91)

Napočil je čas za ustanovitev bralnega društva, ki bo tako kritično zavedanje o jezikovni politiki in pomenu slovenskega jezika za narod razširjal tudi pri Mali Nedelji. Božiču se je mudilo, saj so se politično-narodno-gospodarska društva hitro ustanavljala – gotovo je poznal tako društvo, ki je bilo ustanovljeno 9. 2. 1871 pri Svetem Lovrencu, časopis pa je o tem poročal z zamudo (SG 1871a: 54).

Tako pridobljeno teoretično samoizobrazbo je praktično preizkusil z udeležbami na bésedah. Verjetno se je udeležil že bésede na Gomili pri Ljutomeru leta 1863, malonedeljska béseda v spomin Antonu Kremplu pa ga je leta 1867 zaznamovala za zmeraj. Ljubezen do slovenskega naroda in jezika je vodila vsa njegova naslednja ravnanja – sodeloval je na prvem slovenskem taboru v Ljutomeru leta 1868, leto dni pred tem pa je aktivno vstopil v domačo politiko kot zastopnik ljutomerskega okrajnega odbora in bil med podporniki novoustanovljene ljutomerske čitalnice. Od tu je nato vse sile usmeril v prizadevanje za čitalništvo pri Mali Nedelji. To je bil njegov življenjski projekt, pri katerem sta mu v zadnjem obdobju v manjši

meri pomagala in ga podpirala nekaj let mlajša vrstnika Franc Zmazek iz Radoslavec in Alojzij Gregorič iz Bodislavec. Božič je bralno društvo skrbno načrtoval in se je na ustanovitev pripravljaval več let. Spomladi leta 1870 je bila misel že zelo izoblikovana. Društvu je poskušal zagotoviti čim boljše pogoje za delovanje, zato je razmišljal o naravni povezanosti šole in čitalnice, tudi tako, da bi bili obe nosilki malonedeljskega izobraževanja v skupnih prostorih. V novi šoli, ki so jo začeli graditi, naj bi načrtovali tudi prostor oz. posebno sobo za knjigarno, bralno društvo ali čitalnico. V *Slovenskem gospodarju* je zato naznanil:

Tukaj bodemo letos delali novo šolsko poslopje. Vsak pameten ali izobražen človek si želi, da se učilnica napravi primerna sedanjemu času, ktera bi bila zmožna zadostevati nam in našim otrokom. Dobro bi tudi bilo, da bi se pri ti priložnosti napravila posebna soba za mnogokratne farne posle, ktera bi tudi lahko služila za knjigarno, bralno društvo, čitalnico itd., kterih še, ako Bog da, bomo v prihodnje doživeli. (Božič 1870a: 39)

Verjetno pa financer za to ni imel pravega posluha, saj je Božič predstavljeno idejo zaključil s kritiko slovenske šolske politike z ugotovitvijo, da se bo vse zaključilo z »neko krparijo«, ker je kranjskemu šolskemu svetovalstvu za učilnice in društva toliko mar, kot »za lanski sneg«. Gre za prepoznaven Božičev odnos do novega šolskega zakona iz konca leta 1869 in ločitve šole od cerkve. Vedno večja nesoglasja so bila prisotna tudi pri Mali Nedelji:

Školniki ne znajo po redu več po cerkvah hoditi, ne smejo Marijinih pesem, ktere so duhovni že pred dvesto leti zložili v cerkvah pri božjih službah, pevati, ne po redu streči. (SG 1870a: 47)

Izkazalo pa se je, da gre tudi za neenotnost med učitelji, saj je le slab teden pred ustanovitvijo bralnega društva nadučitelj Jakob Kocmut ostro zavrnil misel o nezdržljivem svetovnonazorskem prepadu med učitelji in duhovniki, ter sporočilo, da učitelji ne smejo hoditi v cerkev: »Pel sem 25. t. l. dve Marijini pesmi v cerkvi in nikdo me ni odgnal.« Tudi priprave na širitev stare ali gradnja nove šole naj bi primerno napredovale v veselje faranov, ki so tudi sami zbirali sredstva. (Kocmut 1870: 56) Po vaseh je bila vse bolj prepoznavna politična razdelitev Slovencev na radikalni in liberalni tabor, na duhovništvo in učiteljstvo (tudi znotraj obeh skupin slovenskih izobražencev), ki jo je Božič hotel preseči z ustanovitvijo slovensko povezovalnega bralnega društva pri Mali Nedelji.

Anton Božič je ustanovil bralno društvo pri Mali Nedelji 1. aprila 1871. 28. maja 1871 je navdušeno poročal, da so bila društvena pravila potrjena, in to v slovenskem jeziku, kar kaže, da vlada spoštuje zakon in zagotavlja

enakopravnost slovenskega jezika, to pa pomeni, da »ravnopravnost slovenskega jezika pri gospôski resnica postane« (SG 1871b: 91). Božiča je pri delovanju društva moralno in gmotno podpiral veržejski župnik Anton Strajnsak, ki se je leta 1810 rodil pri Mali Nedelji. Društvo je bilo verjetno ustanovljeno v dogovoru z vodstvom Ljutomerske čitalnice (Rati-znojnik 2003: 62) in je imelo prostore v Strajnsakovi hiši, »v kojega sobi ima društvo brezplačno svoj sedež« (Božič 1872: 12) in se je tudi tako navezovalo na Kremplovo tradicijo. Strajnsak je v *Dogodivšinah štajerske zemle*, prvi slovenski zgodovinski knjigi v slovenskem jeziku, imenovan med domoljubnimi štajerskimi Slovenci, ki se »za slovenšino ino slovensko vučenost zavjemlejo« (Krempl 1843: 252). Na Strajnsakovem travniku pri Mali Nedelji je bila 15. septembra 1867 tudi znamenita narodna prireditev v spomin na Antona Krempla (Jesenšek 2015a: 218). Med podporniki bralnega društva pri Mali Nedelji so »posebno slovili« pri Mali Nedelji rojeni veržejski župnik Anton Strajnsak, Radoslav Razlag, v Radoslavcih rojeni domoljub, pisatelj, priznan taborski govornik in prvi slovenski deželni glavar na Kranjskem, in Anton Ploj, znani Ljutomerski in ptujski odvetnik, ki se je zavzemal za čitalniško in taborsko gibanje na Slovenskem. Bralno društvo je imelo po vzoru drugih čitalnic tudi »častne ude«. Prvo častno ime malonedeljskega društva je bil Josip Juraj Strossmayer, najvplivnejši južnoslovanski škof 19. stoletja, ki je bil ob Antonu Martinu Slomšku najbolj priljubljen škof na Slovenskem, ker je podpiral tudi narodnostne pravice Slovencev. Med častnimi člani je bil tudi Davorin Trstenjak, duhovnik in domoljub, velik zagovornik Zedinjene Slovenije, ki je odločno zagovarjal slovenski učni jezik na mariborski gimnaziji (Božič 1872: 12). Narodnopr-ebudno in kulturno delo ter zavzemanje za slovensko šolsko izobraževanje je seveda naletelo na odpor med nemškutarji, vendar pa je Božič osveščal slovenske kmete in jih svaril pred hujskaštvom, ki želi onemogočiti delo slovenske narodne večine v okrajnem zastopstvu in šolskem svetovalstvu Ljutomerskega okrožja (Božič 1871c: 95). Bralno društvo se je tako iz prvotno kulturnih okvirov vedno bolj širilo tudi na politično področje, saj so bili nemškutarji v Ljutomeru vedno glasnejši:

V Ljutomeru se še nemškutarji jako nesramno obnašajo, in še celo taki, ki od Slovencev živijo. Krčmar L., ki je »privandral« iz Nemškega, ki je lani pri volitvah prusko zastavona svoja vrata obešal, imel je te dni na svojih vratih zapisano sledeče, Slovincem žalive besede:

»Nemškutarji nismo mi,
Slovenci vi ste pa smeti.«

Čudno je, da še kak Slovenec stopi v hram takega zaničevalca slovenskega naroda, kateri mu penoze prinaša, da se more preživiti na slovenskih tleh! (SG 1872: 6).

Božič je popolnoma obvladal delo v bralnem društvu in je izkušnje, ki jih je bilo vsak dan več, ponosno delil z vsemi narodno zavednimi ljudmi v malonedeljskem, ljutomerskem in širšem vzhodnoštajerskem prostoru. Prepričan je bil, da je potrebno čitalniško gibanje razširjati in pomagati ustanoviti bralna društva v čim več slovenskih vaseh in krajih. Čeprav je bilo bralno društvo pri Mali Nedelji njegovo življenjsko delo, pa njegovo slovenstvo s tem ni obmirovalo. Nadaljeval je svoj kulturni boj in ga vedno bolj stopnjeval v političnega, prepričan, da je največja sramota, če se pripadnik slovenskega naroda strinja z germanizacijo in se zanjo zavzema še bolj kot Nemci. Domoljubje ne bo materialno nagrajeno, saj zanj ne delijo »zlatega križca« ali »železne krone«, zato pa bodo tisti, ki ljubijo svoj narod in domovino in si prizadevajo za slovenstvo v najtežjih časih narodove zgodovine, pridobili »zahvalnost naroda in slovito, neumrjoče ime« (SG 1872b: 17). Božič je bil tak narodni buditelj in je želel, da Mala Nedelja ne bi ostala osamljeni slovensko prebujeni otoček ljutomerskega okraja, zato je spodbujal sosednje vasi, naj sledijo malonedeljskim narodnostnim pobudam in naj čim prej ustanovijo svoja bralna društva. Najbolj je izpostavil Križevčane in Jurjevčane:

Konečno obračamo se do Vas, dragi sosedje, Križevčani, Jurjevčani itd. ter Vam gorko priporočamo, da si usnujete enakih društev, ktera Vam bodo mnogo več veselja in koristi rodila, kakor tista nova nemškutarska akcijonarska društva, ktera poleg svojih sebičnih koristi še ta namen imajo, tujčiti ubogega seljaka ter pripravljati ga za veliko Nemčijo, kterež hočejo nemčurji most razpeti čez slovensko zemljo do jadranskega morja. Ne dajmo se! (Božič 1872: 12)

Čitalnica v Ljutomeru je bila leta 1872 zelo aktivna. Organizirala je številne izlete (npr. na bližnji Cven), na katerih se je poudarjal ugled slovenskega jezika, literature in kulture, razširjala slovensko narodno zavest in pripadnost slovenskemu narodu ter slovenski miselnosti sploh. Zvečer so pripravili bogat kulturni program z nagovori pomembnih narodnih buditeljev, temu pa je sledila veselica. Kulturni program na bésedi 18. avgusta 1872 (rojstni dan cesarja Franca Jožefa I. Habsburško-Lotarinskega) v Kavčičevi gostilni je bil: »1) Šaloigra: Podlaga zakonske sreče; 2) Burka: Ne vem; 3) Petje; 4) Deklamacije; 5) Godba in ples.« (SG 1872c: 166). Ljutomerska čitalnica je npr. organizirala tudi izvedbo znane veseloigre Augusta von Kotzebueja *Ravni pot najbojši pot*, ki jo je svobodno poslovenil Bernard Tomšič, učitelj

v Vinici na Dolenjskem, in so jo igrali širom po slovenskem ozemlju v organizaciji čitalnic ali dramskih društev.

— 197 —

venska deca z nemščino pita, slovenski jezik se pa na klin obeša. Se imamo učiteljev, katerim je slovenski nauk težka butara, ki jih ne veseli, ker ga niso zmoini. Taka se n. pr. na Muti godi, ki obsega dve tretjini Slovencev, in vendar skoz celo leto slovenski otroci razum pri kršč. nauku, slovenske besede v šoli ne slišijo! Taka je v Marnebergu, kjer je nadučitelj trd Nemeec; in vendar je več ko polovica slovenskih kmetov, ki svoje otroke v šolo pošiljajo. Otroci iz šole izstopijo, pa še slovenski brati ne znajo; kar so se pa za to silo nemščine naučili, kmalo pozabijo. Ali ni to v nebo vpljovča krivica, ki se Slovencev godi.

V Vuženici, kjer komaj pet otrok za silo nemški zna, se še pred in po šoli slovenski molit ne sme, in katehet, ki je krščanski nauk v slovenskem vsem razumljivem jeziku učil, je zarad tega bil od službe odstavljen. (Se ve da se za to ni zmenil, marveč je kršč. nauk kakor prej tako slej učil.)

Taka je ob slovensko-nemški meji enakopravnost, da se Bogu usmili! Slovenec plačuj in molči, da se ti ravno največa krivica godi! To je sad nove šolske postave, ki je pristaunim nemučerjem šolo izročila!

Iz Slatine. (Merjena železnica; naša pošta.) Že večkrat so letos merili železnico skoz Slatino, pa še zdaj ne vemo, če se bo delala ali ne? Naši kmetje se nikakor ne veselijo, ker bi posestniki posebno na travnikih veliko škode trpeli. Krme je po naših srenjah že dobre živine rediti; če bodo pa še z železnico naše ozke doline predrali, se lahko ume, da bodo marsikteri posestnik nezacejljivo rano trpel. Pa tudi voznikom, ki tujo gospódo do Poličanskega kolodvora in drugam vozijo, gotovo po volji ni, ker si zdaj po leti marsikaki goldinarček z malim trudom prislужijo, kar še vendar le v našem kraju ostane. A glavni prihodek železnice nikakor ne bode prišel našim Slatničanom pod palec. To leto je bilo tukaj novevadno veliko gospóde: Urok tu je bilo menda lepo prijetno vreme, ki je skoro ves ta čas trajalo.

Naročen na „Slov. Gospodarja“ se pritožujem, da so naši poštarji na Slatini kaj čudni ljudje! Že tri liste mojega časnika so mi nekrom rakom žvižgaj poslali. Pa tudi pisma se včasih po mesec dni ali še delj na naši pošti kuhajo, ljudi pa z naj krajšo besedo: „nič ni“ odpravljajo. Da to nikakor ni prav, bo vsak pritrđil. Nemčrska gospóda pa svojo graško „Tagespošto“ in dunajsko „Presse“ po redu dobiva; zakaj bi neki tudi kmet svojega časopisa po redu ne dobival? Ali nismo tudi mi kmetje avstrijski državljani kakor gospóda? Mar ne plačuje kmet svojega časopisa z ravno takim, le še bolj trdo zasluženim denarjem kakor nemškutarska gospóda? Toraj poštarji, če vam je pravica in poštenje še kaj ljubo in drago, dajte vsakemu, kar mu gre. Saj je na čelu lista z razprtnimi črkami zapisano ime naročnika. Ako pa slovenskih črkic ne umete, poberite brj svoje nemčrske kopita iz naše slovenske zemlje, in poiščite si drugod takih bebecv, ki bodo vašo krivico molčé brez vsega ugovora trpeli.

Pristavek vredništva. Nevolja Vaša je opravičena, kajti Vaš list se redoma na pošto daje z drugimi, ki gređo na Slatino. Če drugi gg. naročniki svoje liste dobivajo, zakaj bi nebi tudi Vi? Pri tej priliki prosimo Vas in vse druge naročnike, da kardarkoli lista v redu ne dobite, najprej dotično pišto primete in list reklamirate. To so pošte za stonj storiti dolžne.

F. Iz Ljutomer. 15. t. m. je naredila tukajšnja čitalnica v svojih prostorih prav prijetno zabavo. V spomin ustanovljenja okrajne založnice se je igrala igra „Ravni pot najboljši pot“. Zbralo se je polno gledalcev. Prišlo je precej kmetov iz bližnje okolice. Gostov iz trga ni bilo tako mnogo kakor navadno pri enakih veselicah in temu je morda bil kriv požar, ki se je v skednu nekakega posestnika bil po podne vnel. Na novo ustanovljena „Feuerwehr“ je sicer ogenj pogasila, ali ta nesreča

je vendar na živce nekterih gospodičin tako delovala, da nisoogle na večer k zabavi priti.

Igro „Ravni pot najboljši pot“ je spisal Kotzebue, a poslovenil pokojni Bernard Tomšič. Ta vesela igra spada med bolj izmed množine iger šalikv iz perasa omenjenega pisatelja, ter se nam zdi sedanjemu času in našim razmeram zelo primerna. Nemci imajo mnogo enakih iger, ali ker so večinom polne sirovosti, rekel bi skoro kosmate, niso na nikakohen način pristojne za naš oder. Prosti Slovencev na delži je še nepokvaren in zatoraj se njemu reči, ki Nemece po mestih veselijo, zdijo zoperne, grde, odurne. Ako se že naši pisatelji ne trsijo, da bi izvirne protizvode svojega uma podajali za duševno hrano ubogemu slovenskemu narodu, naj se vsaj trudijo igre šalikve iz francošćine za nas predelavati, kakor je marljivo delal zalibog prerano nam umrl profesor Mandel. Francozi imajo take vrste iger največ, najboljših in najboljše dvojnipli.

Igralec, gospóde: Meglič — baron Murten — Lapajne, — učitelj Iaven. — Jesih, — učitelj Krivec. — Karba, — baronov sluga. — Porekar, — cerkovnik — in igralki, gospodičini: J. Huberjeva, — Tona, učiteljska uduva. — L. Kornpilova, — baronova kuharica — so se v obće dobro obnašali.

Baron je svojo namo hvalovredno dovršil ter pokazal da ima dovolj sposobnosti za predstave resnobnih ulog. Tona še je malo boječa; to je pa skoro pri vseh v začetku tako. G. učitelj Raven bi naj bil malo bolj gibčben. Vesela prikazen na našem odru je g. Jesih, kucipist pri g. dr. Gršku v Ormužu. On ima redke sposobnosti, ker ni le dober govornik, temveč bi tudi bil dober pisatelj, ko bi ga silni posli, ki jih ima v pisarni, ne ovirali. On je rojen igralec, akoravno ni imel skoro nikdar in nikjer priložnosti viditi pravih igralcev, je vendar pri njem vse naravno; zamogel bi tedaj biti zavoljo sposobnosti v čast marsikteremu odru. Njegovo obličje se na odru celo spremeni in zato se mora vsak gledalec, ki ga pozna, predno besedičo črhne, nehoté smejati. Očujemo, da tudi žalostne uloge dobro pogaja, videli ga še nismo kaj žalostnega igrati, tedaj o tem soditi ne moremo; znano nam je to, da ima izvrsten poméz in da se tedaj vsako kakor koli veliko ulog z lehka nako. Igral je vsakako izvrstno. Slava mu! Jako dobro se je tudi obnašala Marjeta. Gospodična K. je zelo sposobna za manje šaljive uloge; priporočili bi jej samo, naj bi nekatere besede bolj naglaševala. Sluga Jakob je imel malo govoriti, ali že v tem pokazal, da je za resnobne uloge sposoben. Jako razveselil nas je tudi cerkovnik, ki je vse prav dobro pogodil. —

Po predstavi so dijaki deklamovali; želeli bi le samo bilo, da bi nekaj gladkeje govorili. Gospodičine so zapale nekoliko pesmi, izmed kterih je bil najboljši drospev „sanje“. —

Iz Celoveca, 18. t. m. (Slava e. k. poštnim in vojaškim višim uradnikom!) Že je okroglo leto, kar smo od prejšnjega slavnega ministerstva dobili slovensko-nemške listnice, vozne liste, pošne nakaze itd.; škoda le, da so pri nas na Koroškem viditi tako redke, kot bele vrane. Pri nas v Celovecu vsaj, komaj da so zagledale one tiskovine beli dan, skrile so se sopot, kakor krpi pod črno zemljo. Tobakarji ali traikantki Celovski so na „grozilni“ ukaz pruske tukajšne stranke kar precej pobrali vse dotične nemško-slovenske listine ter jih poslali nazaj; oskrbeli si pa samo nemške. Tako stvar že več mesecev trpi. Sli smo toraj slov. rodoljubi na e. k. pošto prašat po takih tiskovinah. Pa mislite, da smo jih tukaj dobili? Kaj še! Imajo jih sicer vse polno po omarah natlačenih za veliko let, pa iz omar jih ne dajo. Kdorkoli je prašal po njih, moral je zaslišati grenke, debele, strastne besede iz ust poštnih e. k. gospódičev, kakor na primer: „Wann werden doch diese Dummheiten einmal aufhören?“ ali „Hier giebt es keine slovenischen; Kärnten ist ein rein deutsches Land.“ In če kaki rodoljub ni odjenjal, zarenčali so: „Nun da gehen Sie hin zum XYZ und fassen Sie

Slika 46: Poročilo o igri *Ravni pot najboljši pot* (SG 1872d: 197).

Aktivni sta bili tudi čitalnici na Ptujju in v Ormožu, zato ne čudi, da je bilo v bralnem društvu pri bližnji Mali Nedelji v tem obdobju nekoliko manj dogodkov, oz. se je dejavnost osredinila predvsem na branje časopisov in knjig ter vsakokratna neformalna druženja, ki so bila značilna za člane Božičevega malonedeljskega društva. Verjetno je bila »občna veselica« središče takega družbenega dogodka pri Mali Nedelji. Pomembnost in veliko pozitivno stopnjo slovenskosti so poudarjali »tehtni govori, lepo ubrano petje starih slovenskih zdravic, navdušene napitnice na vse slovenske veljake« in godci, ki so igrali slovenske pesmi (Božič 1872: 12). Dopisnik od Male Nedelje se je tega zavedal, saj je v krajšem poročilu poskušal opravičiti že kar (pre)dolg molk v *Slovenskem gospodarju* (rubrika Dopisi) s sporočilom, da »/n/ovosti tukaj ni«. Verjetno je mislil na kulturnopolitično dogajanje in poročila o društvenem življenju. Kratko je napovedal, da pripravljajo, kot vsako leto, prireditev v spomin na Antona Krempla, in dodal še zanimivo novico o kmetijskih pridelkih: »Letina je srednja; vsi pridelki so še precej obilni, le vina ne bo treba prešati.« (SG 1872č: 169) 28. novembra 1872, ob blagoslovu nove malonedeljske šole, je poročevalec od Male Nedelje ob koncu drugega leta delovanja bralnega društva povezal omiko na vasi z izobraževanjem otrok (ljudska šola) in odraslih (bralno društvo). Medsebojno razumevanje vaških izobražencev (učiteljstvo in duhovščina) in njihovo povezovalno sodelovanje z vsemi Malonedeljčani je omogočalo kmečkim ljudem, da so ob ustrezni izobrazbi in razgledanosti razumeli ter uveljavljali željeno pripadnost slovenskemu narodu. Božič je želel narodno zavednega in pametnega slovenskega kmeta, da ga je lahko »spodbujal na umno kmetovanje« (SG 1872e: 255), vključeval v javno življenje in ga pri tem slovensko narodnopolitično naravnaval. Bralno društvo je bilo potrebno izhodišče za vzgojno, izobrazbeno, kulturno in politično delo na vasi.

Vrbnjakova analiza bralnega društva pri Mali Nedelji

Viktor Vrbnjak je analiziral kulturno, politično in družabno življenje pri Mali Nedelji in je svoje raziskave zbral v neobjavljeni kroniki. Rokopis je dragocen dokument o dogajanju pri Mali Nedelji in bi ga bilo potrebno v celoti objaviti. Del tipkopisa, tj. 157 strani, mi je 17. oktobra 2021 posredoval Anton Božič.¹⁴¹ Gre za zelo natančno predstavitev dogodkov,

¹⁴¹ Oktobra 2022 sem gospodu Antonu Božiču poslal e-pismo z vprašanjem, ali pozna kakršno koli gradivo/zapuščino o delovanju malonedeljske čitalnice (pravila čitalnice,

ki so bili zabeleženi v dnevnem časopisju (predvsem *Slovenski gospodar*, tudi *Slovenski Narod*), ČZN-ju (Ilešič), ali pa so analizirani v Prijateljevi slovenski kulturno-politični zgodovini ter še kateri (Grudnovi?) zgodovini Slovencev. Vrbnjak je te objave natančno premislil in jih postavil v širši kulturnozgodovinski okvir, kar daje zapisu dodano vrednost. O Božiču in čitalnici, žal, ni drugih novih podatkov, tako da ostajamo pri tem, kar smo doslej poznali. Poiskati bo potrebno pravila Božičevega bralnega društva, o katerih je zapisano, da so obstajala in bila potrjena v Gradcu. Mogoče je kaj novega v opombah, s katerimi je Vrbnjak zelo skrbno in obširno dopolnil svojo malonedeljsko kroniko, vendar teh opomb (od 140 do 198 se nanašajo na bralno društvo pri Mali Nedelji) v meni dostopnem gradivu ni, ker so dodane na koncu tipkopisa.¹⁴² Tokrat citiram iz njega tisti dostopni del, ki je vezan na ustanovitev bralnega društva pri Mali Nedelji. Iz fotokopij je razvidno, da gre za obsežnejše spiralno zvezano besedilo, v katerem je na straneh 130 do 142 strnjeno prikazano tudi delovanje bralnega društva pri Mali Nedelji. Vrbnjak ga vključuje v slovensko čitalniško gibanje in z njim dokazuje zelo razgibano kulturno življenje v malonedeljski okolici, ki je bila v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja narodnostno zelo slovensko usmerjena. Znani slovenski izobraženci iz tega prostora so zadolžili domače narodne buditelje, da so odgovorno skrbeli za Kremplovo dediščino, hkrati pa so jih usmerjali ter jih tudi spodbujali pri organiziranju družabnega oz. kulturnega življenja pri Mali Nedelji. Čitalništvo je tako usmeritev le še po-

ustanovitveni akti, zapisniki ...), saj dosedanji raziskovalci čitalniškega gibanja na Slovenskem ne omenjajo (ne poznajo) dogodkov pri Mali Nedelji: »Ali poznate Vi kakšne dokumente, ki bi bolj določno potrdili npr. ustanovitev čitalnice l. 4. 1871? Poznam Vaš zapis v Kremplovem zborniku (Deroči vrelec Antona Krempla) in nekaj omemb v SBL-ju, a tudi tam je vse zelo nejasno, saj npr. naj bi Simon Cvahte »za nadaljnjo izobrazbo ljudi skrbel z ustanovitvijo bralnega društva« (Janko Šlebinger v SBL), a je to zelo čuden podatek, ker se je Cvahte rodil 1854, k Mali Nedelji pa je prišel za nadučitelja šele 1884 leta iz Konjic. Marsikaj je nejasno, ker nimamo dovolj pisnih virov [...]. Če poznate kakršne koli zapise o dogodkih l. 4. 1871 pri Mali Nedelji, ki bi jih bilo potrebno pregledati, preveriti in objaviti – simpozij je prava priložnost za tako odkritje.« Gospod Anton Božič mi je 17. 10. 2021 poslal kratko sporočilo o tem, da je o zgodovini Male Nedelje pisal Viktor Vrbnjak, da obstaja tipkopis, ki ga ima v manjšem delu kopiranega in mi ga pošilja: »Zgodovino M. N. sem skopiral v mapo [...]. Danes vam pošiljam zadnji del, kjer Viktor Vrbnjak piše o ustanovitvi čitalnice. Pošiljam v sedmih skupinah. Kasneje vam na ta način pošljem še preostale strani. Škoda, da kopija ni popolna.«

¹⁴² Tudi gospod Anton Božič teh opomb nima v kopiranem gradivu, kar mi je potrdil v e-pismu 17. 10. 2021: »Žal je 155. stran te kopije zadnja. Trudim se že nekaj časa, da bi dobili originalni zapis.«

spešilo. Božič, navdušen nad delovanjem čitalnic v večjih vzhodnoštajerskih mestih in trgih (Maribor, Ljutomer, Ptuj in Ormož), je čitalniško gibanje želel razširiti tudi v vaško okolje. Spodbujen s Čolnikovim, Stepišnikovim in Grizvoldovim uspehom pri Benediktu, Zgornji Ložnici pri Slovenski Bistrici in v Rušah, je bil pripravljen na podoben projekt pri Mali Nedelji.

Vrbnjak izhaja iz Božičevega trdnega slovenskega prepričanja. Narodni buditelj in ustanovitelj bralnega društva pri Mali Nedelji je zelo spoštoval pravnika, sodnika in kasnejšega poslanca Mihaela Hermanna, rojenega v Haritzu (občina Jagerberg/Grasdorf) na avstrijskem Štajerskem, ki se je med službovanjem na Ptujju naučil slovenskega jezika in je kot zastopnik kmečke občine Ptuj-Rogatec-Ljutomer v deželnem zboru pravično zagovarjal rabo slovenščine v krajih z večinskim slovenskim prebivalstvom ter enakopravnost slovenskega in nemškega jezika. Predlagal je celo, da bi mu podelili diplomu častnega občana Ljutomera. Ostro pa je napadel slovenskega poslanca Antona Globočnika, ki je zatajil svoje prepričanje in se je po volitvah ohladil do slovenskega vprašanja ter se ni zavzel za slovenske šole v državnem zboru. »Svete narodne pravice Slovencev« so, da se »z vsemi jezikovnimi pravicami gospodarsko razvijajo k popolni politični samostojnosti v okviru Avstrije.« Božič se je vključil v ta program, tako da je pisal v časopise, bral *Novice*, Antona Krempla, Matija Vertovca, Franceta Jančarja, sodeloval na prireditvah, npr. na bésedah, v čitalnici in na taboru v Ljutomeru. Poudarjal je izjemen pomen *Novic* za učenje branja, slovenskega jezika in umnega kmetovanja, pridobival je slovenske volilne glasove in si prizadeval za slovensko zmago na volitvah leta 1867: »Božič, ki je bil naravno inteligen ten kmet, je postal eden od duhovnih dedičev s knjigami pridobljene kmetijske izobrazbe.« (Vrbnjak: 117) Narodno zavednost Male Nedelje in okolice je pripisal zavednim kmetom, saj »se je toliko premožna hiša hotela postaviti z gospodom, sinom duhovnikom, če ne to, pa s kakršnim koli izobražencem«. Šolani sorodniki so vplivali na mlajše, da so odšli v srednjo šolo: npr. brat Radoslava Razlaga, Anton Razlag, ki je pozneje ostal na kmetiji; Jurij Strajnsak, brat veržejskega župnika Antona Strajnsaka; Jurij Hrašovec je hodil nekaj časa v srednjo šolo; Andraž Andrašič je na svoji kmetiji sprejemal dijake in je sploh veliko bral; Božičev krstni boter je bil Anton Krempl (tudi Alojziju Gregoriču), k Radoslavu Razlagu pa je hodil po knjige, dokler jih po nasvetu Franca Zmazka ni sam preskrboval (Ilešič 1938: 180). Kmetje so bili šolani, izobraženi, to pa je množilo malonedeljsko inteligenco, ki je bila kmečko izobražena (Vrbnjak: 124). Nekateri Malonedeljčani so bili med ustanovitelji ljutomerske čitalnice, udeležili so se prvega slovenskega tabora. Alojzij Gregorič, aktiven

1867 na bésedi, se je udeležil tudi prvega slovenskega študentskega shoda v Ljubljani 14. 8. 1868, ki velja za začetek mladoslovenskega gibanja na Slovenskem, kritiziral pa je tudi staroslovence, ki niso nazdravili Ljutomerskemu taboru. Mladoslovenecem se je pridružil tudi Franc Zmazek, ki je Božiču 4. 4. 1868 navdušeno pisal o novem časopisu *Slovenski narod*. Zmazek je bil Božičev informator od začetka 60. let, ko je bil mariborski gimnazijec in je z Božičevo podporo naročal knjige *Slovenske Matice* ali Janežičev *Glasnik* ter jih je pošiljal Božiču ali za bralno društvo in šolske knjižnice (Vrbnjak: 125).

Vrbnjak je razvoj čitalništva pri Mali Nedelji kronološko spremljal predvsem po poročilih/objavah v *Slovenskem gospodarju*. Začetke je postavil v leto 1861, osredinil se je na dogodke, ki so vplivali na ustanovitev čitalnice, natančneje je predstavil čas do konca leta 1874, predstavitev čitalniškega gibanja pri Mali Nedelji pa je zaključil konec sedemdesetih let 19. stoletja, tako da je analiziral vlogo učiteljev in malonedeljske ljudske šole pri narodnokulturnem (čitalništvo) in narodnoprebudnem (politično gibanje) izobraževanju Malonedeljčanov:

Malonedeljčani, med njimi predvsem Božič, so poznali narodno vlogo čitalnic iz Novic, spodbud svojih šolanih rojakov (npr. J. Razlag, Fr. Zmazek), potem pa od malonedeljske bésede 1867 naprej še v večjem obsegu, toda pred Ljutomerčani si niso upali na dan. Po letu 1868 so bili glasovi o potrebi po bralnem društvu tudi iz malonedeljske strani vedno pogostejši. Na koncu leta 1870 je že vse kazalo, da se bo bralno društvo kmalu ustanovilo. Kakor je predstavljala malonedeljska béseda 1867 »za narodnost pomenljiv in važen korak«, saj je tukajšnja beseda dala povod poznejšim taborom, v katerih smo očitno tirjali svoje pravice in jih že osem v kratkem času doživeli« (145),¹⁴³ tako je po članstvu, razširjenem v večjem obsegu, po svoje vplivala na razvoj čitalništva tudi Ljutomerska čitalnica. Ko so se Malonedeljčani začeli leta 1870 pripravljati na gradnjo novega šolskega poslopja, se dopisnik Lindoveški (menda zopet Božič ali pa A. Strajnsak) ni ogreval samo za to, da bi se postavila »učilnica, primerna sedanjemu času«, pač pa je predlagal, da bi se pri tej priložnosti napravila posebna soba za mnogokratne farne posle (tedaj »večnamenski prostor«?), ktera bi tudi lahko služila za knjigarno, bralno društvo, čitalnico itd.« Predlog je ostal glas vpijočega v puščavi (146). Potrebe po večji izobrazbi, tudi v političnem smislu, saj so bile volitve kar po vrsti, so nagnali Božiča, da je zavzeto iskal možnosti, kako do tega priti po najcenejši in najkrajši poti. Med ljudstvo je treba spraviti čimveč »narodno-političnih poučilnih knjig, slov. časnikov itd..., saj nas skušnja uči, da le narodno (Vrbnjak: 130) in politično poudčen kmet se ne da od nikogar omajati...; treba je, da si povsod po Slovenskem napravimo takih pripomočkov in sredstev, ki bi za malo ceno bralcu

¹⁴³ V oklepaju navajam zaporedno številko opombe iz Vrbnjakovega tipkopisa; opombe so zbrane na koncu besedila, tako da jih v delu tipkopisa, ki sem ga dobil, nisem videl oz. jih nisem mogel brati in tudi niso navedene v tem prepisu.

podajali take hrane...; v ta namen smo tudi mi tukaj pri mali Nedelji že lepo število udov nabrali in upamo, da bomo brž po Novem letu tudi društvo bistveno vpeljali.« S takšnim sporočilom, lahko bi rekli, z novoletno kolednico za leto 1871, je Radoslavski (tj. A. Božič) napovedal na koncu decembra 1870 ustanavljanje malonedeljskega bralnega društva (147). Razni zadržki, med njimi Božičeva bolezen, so ovirali, da ni prišlo do ustanovitve bralnega društva pri Mali Nedelji pred. 1. aprilom 1871. Za Božičevo akcijo je ostala najbrž še Zmazkova iniciativa, saj bi Božič sicer ne omenjal v pismu Zmazku z dne 19. febr. 1871 »najino novorojeno bralno društvo« (148). Kmalu nato pa je gotovo prevzel vso organizacijo in usmeritve bodočega društva v svoje roke Božič sam. Po slovenskem Štajerskem, zlasti še v slovenskobistriški okolici, so se v tem času snovala politično-konservativna društva in Božič je lahko zasledoval njihov razvoj po časnikih, toda pri ustanavljanju malonedeljskega bralnega društva ni pritegnil novemu političnemu gibanju. Zmazek se je mlad, komaj nastavljen kaplan pri Št. Petru n. Maribora (Danes Malečnik) udeležil na začetku marca 1871 ustanavljanja politično-konservativnega društva pri Sv. Martinu pri Vurbergu (danes Dvorjane). Ta udeležba je najbrž vplivala na Zmazka, da je pisal dne 6. marca 1871 Božiču, zakaj se bo novo malonedeljsko društvo imenovalo »bralno društvo« in ne »politično konservativno društvo?«. Četudi je poskušal Zmazek omiliti Božičev odmik od politične usmeritve s formulacijo, »da obe te družtve le na eno merita«, je ostala navzlic vsemu konstantna njegova ugotovitev, da se »vaše društvo (namreč malonedeljsko bralno društvo) imenuje malo liberalno«, medtem ko politično-konservativno »ni samo narodno, temveč tudi katoliško« društvo (149). Zmazek je bil široka (Vrbnjak: 131) in tolerantna narava in se je veselil malonedeljskega bralnega društva, tudi takšnega, kakršnega so dne 1. aprila 1871 ustanovili, zato je od začetka skrbel za knjižni fond tega društva. Na začetku julija 1871 je že pisal Božiču, da ga veseli »slišati in brati, kako dobro Vaše malonedeljsko bralno društvo napreduje...; jaz imam že od moje strani nekatere knjige za vas pripravljene« in ko ga bo pot zanesla proti domu, bo prinesel »po svojih močeh malo podporo za za tvoje bralno društvo in knjige« (150). Rojaki so podprli narodno podjetje, čeprav so bili nekateri (kot npr. Zmazek) še komaj na začetku lastnih denarnih virov. Tudi Alojzij Gregorič, v času ustanavljanja malonedeljskega bralnega društva odvetniški pripravnik v Mariboru in sodelavec Tomšič-Jurčičevih narodnopolitičnih prizadevanj je prisluhnil Božičevi akciji. Na koncu aprila 1871 je sporočil Božiču, da ga je »iz srca razveselila novica, da si mala nedla čitalno društvo snova«. Po njegovem mnenju je to prava pot, po kateri bo ljudstvo prišlo do izobrazbe. O šoli pravi, da daje »človeku le malo podlage; alj to mu ne zadostuje za celo življenje.; vsako leto katero doživi, mu je treba več vedeti, zato pa mu je potrebno nar pred čitanja«. Z obvladovanjem te večšine je človeku »nar kračiča pot, po kateri se zve, kako drugi sodijo, po kateri se seznanj, kako drugi polje in druge reči delajo, zvé pa tudi nar hitreje, kar se po svetu godi«. Zanimiva je nadaljnja Gregoričeva izpoved, češ da je »že kot dijak (torej že v času do 1864) sploh toto misel imel, da bi se pri Mali nedli knjižnica naredila, ker imamo Slovenci hvala Bogu zdaj že precej dosti knjig«. Novice so priobčile leta 1864 celo več daljših prispevkov o tem, da »bi se na vsaki fari farna knjižnica naredila, ker sem se dostikrat priliko prepričati imel, da našo ljudstvo rado bukve in časopise čita; saj je znano, da se pri vsakem merliču bukve berejo, da si naši ljudje tudi zimski čas radi s knjigami kratijo«. To, da so Malonedelčani uresničili idejo, »kteraj je mene tako dolgo vodila«, je Gregoriča še zlasti razveselilo. Gregorič je zdaj razložil (Vrbnjak: 132)

še praktičnost takšne akcije: »Tako društvo bode Vam tudi nar bolj poceni prišlo. Ča-sopisov Vam dosti ni treba, knige pa ote večidel zastonj dobili. Jas sem takoj nekterim gospodom rekel, da bodo pobrali, kar imajo, jas tudi imam neka, in bom Vam v kratkem poslal celo bremen. »Slov. Narod« in »Gospodarja« že tako dobite, bodo Vas za plačo že tudi počakali. Ob enem jas tudi k društvu kot član pristopim, in če mi naznanite, koliko bode plače (namreč: članarine), bom hitro odrajtal. Le tako naprej, da se na polju, katero je g. Krempelj s takim trudom obdeloval in ljudstvo v narodnem smislu navduševal, ne bode nemškutarija vkoreninila. To bi za Nedelščane velika sramota bila, in vsi, kateri se za slovensko reč potegujemo, bi morali reči: 'tega kraja več ne poznamo'...« (151). Božič, kot glavni informator o bralnem društvu v nastajanju, se je čutil na koncu maja 1871 nekako krivega, da se o novem društvu ni stalno poročalo. Po c.kr. namestništvu v Gradcu potrjena pravila, in to, kot pravi Božič, »v pravilni slovenščini«, so mu bila za povod, da je spregovoril o nastalem društvu: »Naše mlado bralno društvo je začelo resno delovati in z velikim veseljem Vam zamorem poročati, da stoji že precej na trdnih nogah«. V društvo so, kot pravi, stopili vsi odličnejši in imenitnejši kmetje. Društveniki so morali plačati po 10 krc. vstopnine in 10 krc. mesečne članarine, eventualni odstop so morali priglasiti tri mesece pred izstopom. Po ne polnih dveh mesecih delovanja je imelo društvo 14 izvodov časnikov, »naj več takih, kateri so našemu mlademu društvu bolj potrebni«. Potem je Božič poudaril še na splošni pomen čitalnic: »Takšna bralna društva bila bi vsaki fari srčno priporočati, ker je pridno čitanje časnikov in drugih spisov prva stopinja do tega, da se odrasli narod vzbuja in v vseh potrebnih rečeh podučí«. Šele tedaj, ko bodo ljudje izobraženi, bo po njegovem mnenju mogoče ustanavljati politična društva, »ki bodo med ljudstvom še le takrat v resnici (Vrbnjak: 133)

koristila, ako je pametnih društvenikov in modrih voditeljev«. V tem je nekoliko pojasnila, zakaj Božič ni sledil Zmazkovemu klicu po politični orientaciji malonedeljskega bralnega društva. Po Božiču bi morali »duhovniki, kateri pred vsem slovenskim svetom veljajo kot narodnjaki«, skrbeti za pripomočke, s katerimi bi ljudje prišli najhitreje do prave izobrazbe. Dobri slovenski časniki in knjige so lahko slovenskemu ljudstvu najboljše obrambno sredstvo pred zlom, »kteró naše narodnosti in kat. veri od severa pretí«. Na koncu dopisa »od Male nedelje« se je Božič spominjal še smrti A. Tomšiča, »prezgodaj nam umrlega vrednika Slov. Naroda« (152). Uspehi, ki jih je žel Božič na narodnopolitičnem polju doma, pri Mali Nedelji, so bili zanj dovolj spodbudni, da se je potem stalno zavzemal za narodne zadeve tudi izven svojega ožjega območja.

Odkar so ga izvolili v okrajni zastop, je bil najmočnejša opora I. Kukovec pri popolni poslovenitvi tega organa. Po letu 1896, ko je podprl Kukovečev predlog za slovenski poslovni jezik okrajnega zastopstva v Ljutomeru, je v septembru 1871 isti predlog ponovil, češ da je glede na hitrejšo uradovanje naravneje, da je pri okrajnem zastopstvu poslovni (zunanji) jezik slovenski. Predlog so z izjemo okrajnega glavarja F. Haasa in nekega nemškutarja podprli vsi pristopni odborniki, a ostalo je več ali manj pri starem, pri nemškem in slovenskem poslovanju (153). Božič je združeval narodnopolitični program, ki se pri njem identificira z bojem za uveljavitev slovenskega jezika, z gospodarskimi problemi okrajja. Ker pa ti problemi ne sodijo neposredno k prosvetni vlogi šole, kot npr. vprašanje slovenščine v šoli, uradu in javnem življenju, so v zvezi z Božičem nekoliko prikazani na drugem mestu (154). – Izobrazba in narodnostna značajnost sta bili za Božiča najvrednejši kvaliteti vsakega ljudskega napredka. V številnih dopisih od Male Nedelje ali iz Radoslavec ni pozabil poudarjati

vloge narodnjakov, »kteri na vse strani in pri vseh priložnostih naš narod podučujejo« in žalost ga je obhajala (Vrbnjak: 134),

Ko je vse pogosteje doživljal, da so ljudje »danes narodnjaki, jutre pa vetrnjaki, in to je vzrok, da naša reč, ako ne stoji, le po malem napreduje« (155). Pri vsem tem pa Božič ne pozabi tudi tu poudariti dejstva, večkrat citiranega, da »seme narodne zavednosti, ktereга je rajni Krempel tukaj posejal, še vedno klije, rase in se neprestano po malem razvija«. Razne težave, v katere zaidejo ljudje, imajo po Božiču izvor v pomanjkanju prave izobrazbe. Retorično se vprašuje: »Komu je dan denešnji potrebno več poduka, komu hitrejšega napredka v vseh panogah javnega življenja, nego ravno slovenskemu kmetu?« Ta si mora popraviti, »kar je po krivi šolski odgoji v mladosti zamudil«. Sredstva za to so po njegovem mnenju narodna društva, slovenski časniki in poučne knjige (156). Kakšen je bil neposreden povod, da se je malonedeljsko bralno društvo na koncu leta 1871 spremenilo v gospodarsko-politično društvo, je spričo pomanjkanja virov težko reči. Splošna težnja slovenskih narodnjakov je sicer bila, da bi se po čitalnicah prirejala tudi politična predavanja, a pri malonedeljskem bralnem društvu do tega še ni prihajalo in bo verjetnejša domneva, da je Malonedeljčane pri preimenovanju še ne leto starega bralnega društva vlekel zgled politično-narodno-gospodarskega društva v sosednjih Juršincih, ki ga je leta 1870 osnoval J. Meško, narodni buditelj (157). Do preimenovanja, ki pa ni bistveno seglo v značaj društvene dejavnosti, je prišlo na občnem zboru za Silvestrovo 1871. Tu, namreč v najeti sobi Strajnsakove hiše, kjer je imelo društvo brezplačen prostor in po zaslugi delavnega odbora tudi že »precej bogato knjižnico«, je bil stari odbor na čelu z Božičem ponovno izvoljen. Odmev na poskus slovenske politične diferenciacije, ki se je kazala očitno po rojstvu Slovenskega naroda in s prirejanjem taborov, se je nekoliko nakazal s pozdravljanjem slovenske vzajemnosti, lojalnost do države pa z napitnico cesarju. Občni zbor je zaključila narodna veselica, »ktero so poveličevali tehtni govori, lepo ubrano petje (Vrbnjak: 135)

starih slovenskih zdravic« ter številne napitnice. Društvo se je na občnem zboru javno zahvalilo tudi nekaterim dobrotnikom, tako npr. A. Strajnsaku, veržejskemu župniku, za čitalniško sobo, J. Razlagu in J. Ploju pa za darovane knjige. Med častne člane je društvo tedaj že štelo djakovskega škofa J. J. Strossmayerja, podpornika narodnih teženj pri Jugoslovanih, J. R. Razlaga D. Trstenjaka, rodoljuba in pisatelja, ter menda tudi M. Hermana, zagovornika slovenskih pravic v deželnem zboru. Malonedeljčani so pri svojem prvem občnem zboru izražali željo, da bi jih pri snovanju enakih društev posneli sosedje, »Križevčani, Jurjevčani itd.«, saj bi takšna društva bila gotovo koristnejša kot »tista nova nemškutarska akcijonarska društva«. Ta društva so imela, po mnenju malonedeljskega dopisnika, sebične interese, pri tem pa še postranski namen, »tjučiti ubogega seljaka ter pripravljati ga za veliko Nemčijo, kteraj hočejo nemčurji most razpeti čez slovensko zemljo do jadranskega morja« (158). Malonedeljskemu pozivu po snovanju društev so leta 1872 res sledili »Jurjevčani«, (tj. Videm ob Ščavnici). Zanimivo je na tem mestu poudarjanje velike Nemčije. Po prusko-francoski vojni 1870–71 se je v Avstriji močno poživel nemški agresivni nacionalizem, strah vsega avstrijskega slovanstva. Poskusi narodnjakov, slovenskih politikov na Spodnjem Štajerskem ne glede na svetovnonazorsko orientacijo, so trajno težili za tem, da bi med Slovenci vladala politična sloga. Toda odgovori na razna tekoča vprašanja (npr. odprava konkordata, interkonfesionalni zakoni, šolska reforma, razprava o direktnih volitvah 1873 ipd.), ki so bili različni tako, kot je bila dotedanja navidezna nediferenciranost, so zaposlili narodne moči v letih 1872 in 1873 toliko, da je začelo do tedaj bujno narodnopolitično,

zlasti pa čitalniško gibanje zastajati. Malonedeljski dopisniki Slov. gospodarja (gotovo A. Božič) je na začetku januarja 1874 z žalostjo ugotavljal, »nesrečni politični prepir v domači narodni hiši« (Vrbnjak: 136), kateri so še pred kratkim delali vsi, skupno kot čebele v panju, »za blagor, srečo in vse dobro narodovo«. Zdaj se kaže po njegovem mnenju, povsod »za naš narod klavrní razpor« in posledice tega so zanj v tem, »da čitalnice ena za drugo umirajo; narodna društva od najmanjšega do največjega hirajo, in povsod v narodnem življenju kaže se preočita mlačnost«. Nekateri uradi, ki so bili v letih cvetočega razvoja slovenske narodnosti iz strahu pred njim do Slovencev tolerantnejši, so v času slovenske nesloge ponovno dvignili svoje protinarodne glave. Ko dopisnik vprašuje, kaj bo prineslo leto 1874, izraža odkrito željo, »da se v njem doseže ali saj napoti sprava med našimi političnimi strankami, ter se vrne povsod zaželeni ljubi mir zopet v naš domači hram«. Sloga je zanj edino pravo sredstvo, da se spodbije »sovražni naval, kateri nam tako rekoč že blizo nad našimi glavami preži«. Uredništvo Slov. gospodarja (tedaj: J. Ulaga) je k malonedeljskemu dopisu dodalo, da je dopisnikova želja upravičena, »kakor tudi prav imate, ako govorite o političnih strankah med Slovenci, kajti 'mladi' cikajo po centralizmu, 'stari' ostanemo federalisti«. Za uredništvo imenovanega časnika pa to sploh ni bilo poglobitno vprašanje, pač pa: »Največi razloček je – Kristus! Eni hočemo verske šole in popolno svobodo kat. Cerkvi, drugi tega nočejo, in zagovarjajo državo brez vere in Boga. To nasprotje je zdaj po vsem svetu; da zmaga pravična naša stvar, moremo vsi želeti in si tudi prizadevati« (159). Zmaga »naše stvari«, to je, sloge, kakršno je narekoval konservativem po okrepitvi katoliškega tabora v Avstriji, je bila res že na vidiku. Ljutomerski okraj je temu procesu stalno nekoliko kljuboval in je v času, ko so se drugod spravljali k političnemu spanju, razmišljal celo o ustanovitvi okrajnega političnega oz. gospodarsko-političnega društva (160).

Nekakšna kriza, in morda ne toliko »preočitna mlačnost«, nastala po težkem borznem polomu (»črni petek« 9. maja 1873), je zajela tudi (Vrbnjak: 137)

Malonedeljsko bralno društvo. Vse sklicevanje na Kremplovo preroditeljsko vlogo je bilo po težki gospodarski krizi pri Malonedeljčanih brez uspeha. Prej navdušeni čitalničarji, zdaj niso poravnali niti društvene članarine. Božič se je večkrat obračal na Zmazka z vprašanjem, kaj naj stori kot predsednik v prihodnje, če bo moral še naprej kriti članarino društvenikov iz svojega. Čeprav se je Zmazek zavedal, da je bralno društvo Božiču pri srcu in da mu delo zanj »služi v čast«, mu je vendar svetoval, da v najslabšem primeru, če ne doseže društvenega kritja stroškov, tudi demisionira s predsedniškega mesta (161). Do občnega zbora dne 23. februarja 1873 so se morale materialne težave pri bralnem društvu najbrž že toliko odpraviti, da se je dal Božič ponovno voliti za predsednika. Malonedeljsko učiteljstvo se dotlej narodnemu gibanju ni izmikalo, saj je bil Matija (Božidar) Zorman, ki je nastopil službo pri Mali Nedelji leta 1871, že pri Vidmu ob Ščavnici matičar, toda v odbor čitalnice je stopilo šele z Zormanom kot društvenim tajnikom na občnem zboru 1873. Bralno društvo »mlada knjižnica«, je imelo tedaj že okrog 140 knjig in 13 izvodov slov. časnikov, pri občnih zborih pa tudi že poljudna predavanja (npr. A. Božič o potrebi narodnih društev). Društvo pa se je čutilo v delovni usmeritvi najbrž še vedno nestabilno, saj bi sicer ne težilo za stalnim spreminjanjem svojega naziva. Ni izključeno, da so Božiča k temu priganjali poleg Zmazka tudi drugi. Na začetku julija 1872 je pisal Božiču malonedeljski rojak Ludvik Filipič (r. 1850 v Radoslavcih – u. 1911 v Celju), da zelo obžaluje, »da se ljudje malo očvrstijo«, za stave navdušijo v celoti in tako pomagajo »razdanjevati sedanje

meglenu politično obzorje«. Filipič je bil ponosen na Malonedeljčane, da so »brez vsake samohvale storili krasno delo« (Vrbnjak: 138),

ko so z ustanovitvijo bralnega društva pokazali sosedom pot, »kako se je treba v društva zbirati, moči zedinjavati«. Nadalje je Filipič spodbujal Malonedeljčane, da bi se politično izobraževali, ker bodo samo tako lahko razsojali o razmerju med dolžnostmi in pravicami, ki jim gredo iz politike. Do primerne politične izobrazbe pa bi po njegovem mnenju mogla bistveno pripomoči društva, sestanki in tabori, uspeh v tem pa zagotavljati samo slovenska sloga in »vzajemnost slovenska« (162).

Na občnem zboru 1873 se je malonedeljsko bralno društvo že v tretje preimenovalo, in to v politično-kmetijsko društvo. V narodni Hanželovi gostilni, kjer se je ob gospodarskih nagovorih, petju lepih slovenskih pesmi, »za kar se društvo posebno g. učitelju (tj. Zormanu) in učiteljskemu pripravniku g. P. (tj. Fr. Petriču?) zahvaljuje«, ter številnih napitnicah, sklenili občni zbor, se je spregovorilo tudi o Kremplovem spomeniku (163). To vprašanje je bilo za Malonedeljčane, ki so se radi štelii za Kremplove dediče, več desetletij nerešljivo. Vsa pikanja o zapuščenosti Kremplovega groba (npr. tudi Hraševčevo 1854. leta (164)), so malo zalegla. Prvotno je imel Krempl, kakor sporoča Fr. Ilešič (165), skromen spomenik, dar treh kmetov, Jurija Strajnsaka in Jurija Hrašovca iz Bučkovec ter Jakoba Krefta iz Biserjan pri Vidmu ob Ščavnici. Vsota, namenjena za lepši Kremplov spomenik, ki se je nabrala ob malonedeljski bèsedi 1867 in pozneje, je propadla s stečajem Fr. Teichmeistera, mariborskega podobarja, pri katerem so naročili na Raičevo pobudo marmornato podobo staroklasične muze Klio. Problem so Malonedeljčani nato rešili komaj leta 1895, ko so postavili spomenik Kremplu pred cerkvijo (166). Kriza pri malonedeljskem bralnem društvu se je nadaljevala v leto 1874. Božič se na občnem zboru, prirejenem v šoli dne 2. febr. 1874, ni dal več voliti za predsednika, upošteval je Zmazkov (Vrbnjak: 139)

navset, da ostane samo v odboru, in za čitalniškega »načelnika«so zdaj izvolili šolskega upravitelja Matijo Zormanu, za njegovega namestnika pa podučitelja Martina Brumna, blagajnik je ostal še naprej Anton Mihalič (167). V društvu so za krajši čas zavladale izrazito liberalne težnje, kakršne je tedaj zastopalo učiteljstvo »nove šole«. O občnem zboru je poročal liberalni Slov. narod in v društvo je začel prihajati Slovenski tednik, politični in gopsodarski list za kmetsko ljudstvo, ki je zastopal naprednejša narodno-gospodarska stališča. Po zaslugi A. Gregoriča je društvo prejelo kar tri izvode časnika. »List ima – po njegovi sodbi – dosti podučivnega v sebi in ljudstvo (lahko) iz njega sprevidi, da je izobraženemu človeku potrebno več vedeti, kakor se samo o tem podučiti, kako se papežu godi«. Po Gregoričevem mnenju je »iz Rima čez pohlevne kristjane dolgo let veter pihal, in mesto cveta smo imeli požgano polje; drugi narodi so napredovali, mi pa smo v temi ostali, tlačeni od drugih narodov, ker se ljudstvo nije vedlo, poklicani pa ga niso hteli zagovarjati«. Ljudstvu se po njegovem spoznanju najbolj pomaga, če se ga izobražuje, ker bo samo na ta način »bolj svobodno«. V pismu s konca aprila 1874, v katerem je Gregorič sporočal Božiču ta stališča, je tudi opozoril na Slov. narod, ki »ima jako zanimive članke, posebno govor od škofa Strossmajerja o papežu in njegovi nezmotljivosti« (168). Slovenski tednik je bil list, v nekem smislu kmečka izdaja načel, zastopanih v Slov. narodu in zato ga je konservativni tabor že načeloma odklanjal. Zmazek, ki se je leta 1868 razveselil rojstva Slov. naroda, je bil zdaj že povsem na konservativnem stališču in z Božičem bi ostal prijatelj, »če ti ostanesh zvest katoličan« in potem tudi »pošten Slovenec«. Dosleden svoji svetovnonazorski opredelitvi je sredi februarja 1874 izstopil iz malonedeljskega bralnega društva, »ker

nikakor kot duhovnik in katoličan ne morem ud druŕstvu biti, kder se cotavi ‘Tednik’ (tj. Slov. tednik) bere in mislim si, da mi vest ne pripuŕŕa (Vrbnjak: 140) davati svojega denarja za druŕstvo, kder se listi razŕirjajo, ki Boga tajijo, naŕo sv. vero zasramujejo« (169). Boŕiŕ se je ravnal po kmeŕki modrosti, slovenskega nacionalnega vpraŕanja si ni dal enostransko spolitizirati, paŕ pa je prevzemal vse, kar bi moglo kmetu koristiti, pri ŕemer je ostajal v verskih vpraŕanjih statiŕen, v ostalih pa narodnostno progresiven. Dopise kmetijske narave je leta 1874 ŕe poŕiljal Slov. gospodarju (170), o stanju slovenskega jezika in njegovem upoŕtevanju pri ljutomerskem okrajnem glavarstvu pa je dopisoval v Slov. narod (171). Zmazek se je med tem ŕe zbal, da je Boŕiŕ »popolnoma med krdelo tistih Slovencev odiŕel, ki nas duhovnike med sovraŕnike poŕtenih Slovencev devajo« (172). Politiŕna nasprotstva, izkazovana bolj po ŕasnikih, so bila do srede 70. let 19. stoletja tolikŕna, da so konservativci izjavljali, da tam, kjer »voŕnjakovci« (to so: liberalci okrog J. Voŕnjaka) hodijo, trava ne raste. Na zaŕetku junija 1875 je Zmazek vpraŕeval Boŕiŕa: »Ali je katoliŕsko ali kako? Eno lice odloŕno v zadnjih ŕasih mora kazati; zdaj so priŕle tiste ure, da bode se moralo v djanju pokazati, ali si bel ali ŕrn...« (173) Potem so se duhovni na Slovenskem konŕno umirili, nastala je daljŕo dobo trajajoŕa sloga, ker je bilo to za »ogroŕeno« slovensko narodnost potrebno, in Zmazek je na zaŕetku leta 1876 ŕe sporoŕal Boŕiŕu, da »ostane vaŕ stari ud (namreŕ: pri bralnem druŕstvu), ŕe me hoŕete v svojem druŕstvu imeti«. Zmazek je bil pripravljen takoj poravnati letnino ali pa jo spremeniti v plaŕilo naroŕnine na Slov. narod in Slov. gospodar (174). Malonedeljŕani so dobivali po veŕ izvodov teh ŕasnikov, pa zelo neredno. Drugod so npr. Slov. gospodar dobivali vsak ŕetrtek, k Mali Nedelji ŕe do nedelje ni priŕel vedno. To je bilo ponagajanje poŕtnih uradnov (tako pri Tomaŕu nad Ormoŕem, Vidmu ob ŕŕavnicah in Ljutomeru), ki so do leta 1889 opravljali poŕtne usluge za malonedeljske obŕine. Nasprotno pa so listi, ki so pisali zoper (Vrbnjak: 141) slovenske interese (npr. Slobodni Slovenec ali Dorfbote), prihajali tudi k Mali Nedelji redno vsako nedeljo (175). Bralnemu druŕstvu, kjer so udje zaman iskali slov. ŕasnike, so se tudi tako metala polena pod noge. (Vrbnjak: 142)

Slovenski jezik od Slomška do Grmiča

Enotni slovenski knjižni jezik se je oblikoval sredi 19. stoletja, ko sta se kranjska in prekmurska knjižna različica slovenskega jezika poenotili v takrat t. i. novoslovenščino. Slovenci smo s tem pridobili položaj zgodovinskega naroda z več pravicami v Avstrijskem cesarstvu. Narod je bil v romantiki določen kot jezikovno enotna skupina ljudi, ki živi na določenem ozemlju in ima skupno zavest – enačba *jezik = narod* je povezovala bistvene kulturno-zgodovinske in gospodarske dejavnike. Narodno podobo so dopolnjevali še skupen izvor, preteklost in običaji. Jezikovna enotnost je bila pogoj za narodnostno združitev Kranjcev, Korošcev, Štajercev, Primorcev in Prekmurcev ter državotvornost Slovencev. Romantično razumevanje naroda je spodbudilo poenotenje pokrajinskih knjižnih različic, tako da sta se osrednjeslovenska kranjščina in vzhodnoslovenska prekmurščina po krajšem obdobju medsebojnega približevanja združili v enotni slovenski knjižni jezik, Slovenci pa so z narodnostnimi pravicami pridobili tudi določen ugled v avstroogrski družbi – za kratek čas se je celo zazdelo, da tudi za slovenski narod veljajo enakost, svoboda in razum, vrednote, ki jih je v evropski zavesti uveljavila francoska revolucija in jih je dunajski dvor posredno oživil v pomladi narodov.¹⁴⁴

Slovenski škof Anton Martin Slomšek

Grmičevo slovenstvo so pomembno sooblikovale tri Slomškove odločitve, ki so dolgoročno načrtale razvoj slovenskega kulturno-zgodovinskega in jezikovo-političnega vprašanja in odločilno vplivale na slovensko narodno zavest ter državotvornost. Trije znameniti dogodki – teološka utemeljitev slovenskega jezika (1838), prenos sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Labodski dolini v Maribor (september 1859) in ustanovitev visoke bogoslovne šole v Mariboru (oktober 1859), ki je začetek visokošolskega študija

¹⁴⁴ Več o razvoju slovenskega jezika v 19. in 20. stoletju prim. v mojih monografijah (Jensenšek 1998, 2005, 2013, 2015, 2016, 2018, 2021, 2022a).

v Mariboru – so bili prelomni in so napovedali novo stvarnost v razvoju slovenskega narodnostnega vprašanja.

Prenos sedeža lavantinske škofije

Škof Slomšek je nagovoril Mariborčane 4. septembra 1859 v mariborski stolnici:

Pozdravljeno, ljubo mesto Maribor, z zelenimi goricami ovenčano. [...] Pozdravljena, novo urejena lavantinska škofija, ki se veseliš, da so izpolnjene tvoje dolgoletne želje in je škofovski sedež postavljen v tvojo sredino. (Ognjišče 2009)

Grmič je to največje cerkvenoupravno dejanje razumel tudi kot narodnostno, saj je Slomšek »na poseben način povezal Slovence v enoto in jim s cerkvene strani prižgal luč narodne zavesti«. Slovenska Štajerska (Spodnja Štajerska), Maribor in druga slovenska mesta ter središča »so dobila spodbudo za drugačen razvoj, kakor bi ga imela, če bi Slomšek ne tvegala tega pomembnega koraka«. Misel, da vera odločilno povezuje slovenski jezik in narod, je tudi Kovačičeva: »Ako so tedaj štajerski Slovenci dobili 1859 svojo škofijo, je bil to le čin krščanske pravičnosti, saj se vsem narodom dajejo lastne škofije, v prosvetnem oziru je pa bil to mejnik nove dobe.« (Kovačič 1928: 385) Tak izid je bil odvisen predvsem od Slomškove ljubezni do slovenske besede in vpliva, ki ga je imel na takratne nosilce narodne zavesti. Grmič to pripisuje Slomškovi zmernosti, ki mu je omogočila izvršiti tako pomembno delo, in naključju, da se sovražniki slovenskega ljudstva niti niso zavedali njegovih posledic. Slomšek je bil med ustanovitelji Slovenske mariborske čitalnice leta 1861, nato pa je v letu dni v njej imel še štiri predavanja, ki so izžarevala slovensko kulturno in narodno zavest:

V zadnjem nastopu, nekakšni čitalniški oporoki, razlikuje med krščansko in pogansko pojmovano narodnostjo. V poganskem pojmovanju prepoznamo sledi nacionalizma, ki druge zatira in uničuje. V krščansko razumljeni narodnosti pa Slomšek postavlja kot podlago »edinost in ljubezen«; poziva prisotne k preseganju tistih razlik, ki delujejo rušilno med njimi, da bi mogli uresničiti skupni poklic narodov, ki je: na zemlji »povečati Stvarnikovo slavo in blaginjo človeštva«. In to podkrepi s podobo: da smo vsi narodi vršički enega debela: »*Adamovega po krvi, Kristusovega po milosti.*« Slovence v Mariboru je pozval: »*Sloga jači – nesloga tlači!*« (Turnšek 2012)

Čitalniško in taborniško gibanje je nadaljevalo njegovo slovensko pot, ki sta jo na začetku in koncu prve svetovne vojne zaokrožila Majniška deklaracija in Maistrova vojaška akcija. Grmič (1995: 159) ju razlaga kot neposredni

nadaljevalki Slomškove premestitve sedeža Lavantinske škofije v Maribor, kot dokaz, »kakšne sadove je rodilo Slomškovo delo med štajerskimi Slovenci«. Najboljše in najtrajnejše rezultate je prenos škofijskega sedeža pustil na področju narodnosti, domoljubja in državotvornosti. Grmič (1995: 27) je prav razmerje med narodnostjo in vero označil za zelo pomembno vprašanje, ki »zaznamuje usodo vsakega naroda, njegovo posebnost in njegova pričakovanja za prihodnost«. V slovenskem prostoru od Slomška do danes je to še posebej pomembno, ker je nenehoma potekalo usklajevanje med narodnostjo in vero, ki se je kazalo v stanju umirjenosti in duševne skladnosti pred pomladjo narodov ali v velikih svetovnonazorskih in političnih nasprotovanjih, ki jih je za krajši čas uravnotežila Majniška deklaracija, nato pa je ponovno prišlo do nasprotujočih si stanj. Grmič (1995: 27) je take zgodovinske povezave dobro razumel in jih je v Slomškovem načinu izražanja označil za »nekaj, kar je treba nenehno iskati, za kar si je potrebno prizadevati, česar ni mogoče kratko malo enkrat za vselej določiti in uresničiti«. Slomškovemu pogledu na narodnost je dodal še sestavine Janžekovičeve teologije in filozofije, ki razume narod kot »razširjeno družino«, za katero sta ob lastnem »jeziku in omiki« značilni še »zavedanje svojih posebnosti« in »volja, da se ohrani kot posebna enota človeka«. Gre za svetopisemsko spoznanje o narodu Jakobovih potomcev, ki jih je prav tako združeval skupni jezik; imeli so svojo kulturo in običaje. Posameznik mora zaradi določenih (moralnih) norm izkazovati svojo pripadnost narodu in domovini. Grmič na prvo mesto postavlja »zvestobo lastnemu narodu in ljubezen do njega« – to je »temeljna dolžnost«, v njej pa imajo svoj vzrok vse druge, ki so »dokaz zvestobe in ljubezni«. Na tej točki se ponovno naveže na Slomška:

Odpad od naroda ali narodno izdajstvo je greh, ki ga človek zagreši, če izstopi iz svoje narodnostne skupnosti ter zavrže vse dolžnosti, ki jih ima do skupnosti. Gotovo pa je tudi že greh, če se kdo sramuje svojega maternega jezika in ga zaničuje, kakor pravi A. M. Slomšek, saj se na tak način začne popoln odpad od naroda: »Kdor svoj materin slovenski jezik pozabi, malopridno svoj talent zakople; Bog bo enbart terjal, inu vsi zaničuvavci svojega pošteniga jezika bojo v vunanjio temo potisnjeni,« je jasno zapisal Slomšek. (Grmič 1995: 28–29)

Grmič je nadgradil Slomškovo in Janžekovičevo razumevanje naroda v novo smiselno celoto, za katero je značilen »poseben ustroj duha in jezika«, ki je obojestranski, zato tudi jezik »vpliva na ustroj duševnosti in jo določuje«. Zavrnil je Josipa Vidmarja in njegovo tezo o posebnem ustroju duševnosti, ki združuje skupino ljudi v narod. Šlo je za razlago, da narodnosti ne določata jezik in skupna usoda (tj. posledica naroda, posledica

bistva naroda), ampak vzrok, zakaj si je skupina ljudi (organiziranost duha) ustvarila svoj način izražanja v jeziku, ki jih loči od drugih. Grmič odklanja ateistično razlago z idejo krščanstva, ki »naj bi požlahtilo to, kar predstavlja narodnost« in kulturno zgodovino nekega naroda. V središče postavlja »temeljni navdih« krščanstva, tj. »ustrezno življenje in delo« nekega naroda (Grmič 1995: 32). Sklicuje se na vključevanje kulturnih vrednot krščanstva in poudarja, da je oznanilo krščanske resnice novozavezna prilika o veliki gostiji – Nebeško kraljestvo je podobno kralju, ki je napravil svatbo svojemu sinu. [...] (Mt 22,2); Veliko je namreč poklicanih, a malo izvoljenih. (Mt 22,17) –, ki jo je potrebno »jemati resno«:

Ko je to slišal nekdo izmed tistih, ki so sedeli pri mizi, mu je rekel: »Blagor tistemu, ki bo obedoval v Božjem kraljestvu!« On pa mu je rekel: »Neki človek je priredil veliko večerjo in jih je mnogo povabil nanjo. Ko je bil čas za večerjo, je poslal svojega služabnika povabljenim povedat, naj pridejo, ker je že vse pripravljeno. Vsi pa so se začeli v en glas opravičevati. Prvi mu je rekel: 'Njivo sem kupil in si jo moram iti ogledat; prosim te, imej me za opravičenega!' Drugi je dejal: 'Pet jarmov volov sem kupil in jih grem preizkusit; prosim te, imej me za opravičenega!' Spet drugi mu je rekel: 'Oženil sem se in zato ne morem priti.' Služabnik se je vrnil in to sporočil svojemu gospodarju. Tedaj se je hišni gospodar razsrdil in dejal svojemu služabniku: 'Pojdi brž na mestne ceste in ulice in pripelji sem uboge in pohabljene, slepe in hrome.' Služabnik je rekel gospodarju: 'Gospod, zgodilo se je, kar si naročil, in še je prostor.' Tedaj je gospodar rekel služabniku: 'Pojdi na pota in vzdolž ograj in prisili ljudi, naj vstopijo, da se napolni moja hiša. Kajti povem vam: Nobeden izmed onih povabljenih mož ne bo okusil moje večerje.'« (Lk 15,15–24)

Ob razumevanju tega razkritja, ki ima veliko dobrih lastnosti in se zato lahko nanaša na celoto, je privzem krščanske kulture lahko sprejemljiv za posameznike in skupine, ki se sicer ne enačijo s krščanstvom in vero. Gre za povezovanje sporočila drugega vaticanskega koncila in sprejemanje drugačnosti, tako da s ponotranjenjem ali pa s pomočjo samovzgoje in samorazumevanja sprejemamo kulturo v najširšem pomenu, kar omogoča uskladitev človeka s kulturo. Grmič je izhajal iz inkulturacije, ki je prepoznavna iz treh izjav drugega vaticanskega koncila, tj. Izjave o verski svobodi (*Dignitatis humanae*), Izjave o razmerju Cerkve do nekrščanskih verstev (*Nostra aetate*) in Izjave o krščanski vzgoji (*Gravissimum educationis*). Postavil jo je v središče svojega razmišljanja o razmerju med osnovno in višjo vrednoto, o vlogi posameznika in skupnosti, o načinu razmišljanja in oblikovanja in upoštevanja življenjskih meril (ne)verujočih in (ne)kristjanov. Grmič je vzpostavil novo razmerje med *biti kristjan* in *biti človek* – »Medtem ko je biti kristjan sicer višja vrednota, pa je biti človek in pripadati nekemu narodu osnovna vrednota.« (Grmič 1995: 33) –, s tem

pa je na izviren način odgovoril na vprašanje o odnosu med narodnostjo (narodno svobodo) in vero. Za Grmiča je bilo samoumevno, da človek in kristjan ne sme zanikati narodnosti zaradi verstva. Narod in vera sta pri Slovencih soodvisna in se ne smeta odtujiti; narodno izdajstvo je zato uvrstil med smrtne grehe. Misel je utemeljil s pomočjo Janžekovičevega filozofskega pogleda na zgodovino Slovencev, ki obsoja narodno odpadništvo:

Kaj bi storili mi Slovenci, če bi nas zgodovina postavila pred tole izbiro: Ali ostanete v državi, kjer boste ohranili svojo narodno svobodo, pa izgubili vero, ali pa pridete pod tujo oblast, kjer boste mogli ostati katoličani, pa boste izgubili svojo narodnost [...]? Za ta primer damo na jasno vprašanje jasen krščanski odgovor: Mi katoliški kristjani bi ostali v narodni državi in pretrpeli v njej, če bi bilo treba, mučeništvo za svojo vero. Vse drugo je strahopetno, neznačajno in nekrščansko. Edino na tak način bi si ohranili svojo narodnost in svojo vero, z narodnim odpadništvom bi izgubili oboje. Zakaj? Izdajstvo naroda je v očeh kristjana smrtni greh, kolikor ga ne izgovarja nepoučenost ali slaboumnost (Janžekovič, po Grmič 1995: 33).

Grmičev pogled na zgodovino slovenskega naroda je tako sledil Slomškovi obsodbi nemškutarstva, povezani z Janžekovičevim pojmom »mučeništva za svojo vero« v slovenski državi. Mahnič je še poznal položaj, ko se je bilo potrebno odločati med zanikanjem narodnosti zaradi verstva ali istovetenje narodnosti in verstva, vendar pa je Grmič (1995: 35) zagovarjal drugačno duševno stanje, »ki izhaja iz nazorov lavantinskega škofa A. M. Slomška ali tudi Janeza Evangelista Kreka in za njim križarstva ter krščanskih socialistov«. Zavračal je nazadnjaški konservatizem cerkve, ki nadizkustveno in brez utemeljitve nasprotuje vsakemu revolucionarnemu gibanju. Rožmanovemu sodelovanju z okupatorjem je zato postavil nasproti Kocbekovo *krivo vero*, ki jo je imenoval »duhovno junaštvo«, pisatelja *Straha in poguma* pa je uvrstil v skupino tistih »prepričanih ljudi, ki se po svoji vesti odločajo za večjo in boljšo resnico«. Grmič nasprotja, ki ga je znotraj katoliške Cerkve predstavil s skrajnostnim razmerjem *Rožman ≠ Kocbek*, seveda ni posploševal, pa tudi ni heretik, ki Cerkvi ne bi priznaval vrednih dejanj in ravnanj za slovenstvo, slovensko narodnost in državotvornost. Obsojal je sicer Rožmanovo razpoloženje in njegov odnos do nemškega okupatorja ob okupaciji Ljubljane, izpostavil pa je zato veliko večje narodnostne zasluge Cerkve v razvojnem loku od Slomška do Kocbeka – Slomšek je postavil pozitivni »temelj, na katerem so zidale tudi odločnejše zahteve v času prebujanja narodov« (Grmič 1995: 35) in jih je med okupacijo v skladu s kulturnoverskim in narodnozavednim namenom krščanstva zagovarjal tudi Kocbek. Slomšek ni poznal »ločitve duha«, zato ni pristajal na možnost, da bi »sebe s svojim narodom ponemčili, Lahi ali

pa Madžari postali«. Kocbek je med drugo svetovno vojno, ko je prihajalo do narodnostnega razkola kot v Slomškovih časih, razmišljal podobno in ni pristajal na kolaboracijo. Sledil je pozitivni Slomškovi narodnostni usmeritvi, ker je verjel, da imajo »v bukvah večne slave« častno mesto le »imena slovenskih rodoljubov«. Grmič je Kocbekovo nadaljevanje Slomškove misli prepoznaval na treh področjih: (1) sodelovanje s slovensko skupnostjo, (2) prispevati k dokončni uveljavitvi Slovencev in narediti sintezo slovenstva, (3) vplivati na reformo Cerkve in narediti nov tip slovenskega kristjana. Ali je bilo sodelovanje s komunisti pri tem nujno in v duhu tedanjega časa ter razmer, ali pa se bi mu Kocbek lahko izognil? Zgodovinsko dejstvo je bilo sodelovanje, ki pri Kocbeku »zahteva vprašanje narodove in človekove rešitve in celo krščanstva« (Grmič 1995: 201). Pot je bila, tako se danes zdi, prava, čeprav so jo sopotniki izrabljali tudi za svoje namene. Škof Ivan Jožef Tomažič, četrti Slomškov naslednik, je bil v skladu z njegovim človekovim dostojanstvom nadaljevalec ponosne narodnostne države mariborske škofije. Versko življenje v Mariboru je med drugim spodbujal s Slomškovo Bratovščino sv. Cirila in Metoda, med okupacijo pa se je za razliko od Rožmana samoumevno in odločno postavil na stran slovenstva, zavedajoč se Slomškovih korenin, njegovega boja proti nemškutarjem in prizadevanj za pravice slovenskega jezika in naroda. Kljub temu so Nemci zaprli ali izgnali skoraj tristo Tomažičevih duhovnikov. Mariborska škofija je bila zatočišče za narodno zavedne duhovnike, ki jih je škof spodbujal in nepopustljivo branil pred nacističnimi zavojevalci. Šlo je za povezovanje Janžekovičeve filozofske misli, da je »izdajstvo naroda v očeh kristjana smrtni greh«, in samoobrambe, ki zahteva kristjanovo sodelovanje, kadar gre za biti ali ne biti slovenskega naroda. Osvobodilni boj je zato bil umeven sam po sebi, to je bila edina prava pot, sprejemljiva brez pomislekov. Človeku sta potrebna za odločitev za osvobodilni boj le »eno samo zaupanje« in »božja milost« (Grmič 1995: 209). Zgražanje, ogorčenje in odpor do take samoumevne narodnostne odločitve so bile seveda likvidacije, *strah in pogum* ter nepomirjena vest, toda to grozotnost so povzročili sopotniki na narodnostni poti, ko so jo poskušali oblikovati po svoji podobi in jo imeti v oblasti. Vprašanje Rožman ali Tomažič ostaja v luči Slomškovega metafizičnega in teološkega razumevanja slovenskega naroda, jezika ter vere retorično kljub različnim izkrivljanjem:

Smeli bi nemara tudi reči, da bi se lahko vsaj nekoliko izognili marsikateri hudi preizkušnji v svoji polpretekli zgodovini, ko bi znali bolje prisluhniti A. M. Slomšku, ki mu je bilo hudo tuje vse, kar bi utegnilo razdvajati slovenski narod, in ki je vse zidal na trdnem temelju zvestobe lastnemu narodu in ljubezni do maternega jezika. Tudi za

krščanstvo – vero kot bistveno sestavino naše kulture je bil A. M. Slomšku ta temelj najzanesljivejša podlaga in zato hkrati trdna vez bratstva in sestrstva med nami. Žal pa je moral priznati: »Razkolnost Slovanov je bila in bo dedna pregreha.« Vendar zaradi tega ni bil črnogled, kadar se je oziral v prihodnost. (Grmič 1995: 163–164)

Grmič je obsodil Rožmanovo narodno izdajstvo. Pri tem ga ni zanimalo, ali je preračunljivo ravnal v upanju, da bo sodelovanje z okupatorjem prineslo več koristi kot morebitni upor. Grmič je zagovornik Slomškove poti, zato je od duhovnikov pričakoval/zahteval, da se bodo v prelomnem zgodovinskem trenutku opredelili »za zvestobo svojemu narodu in za njegovo lepšo prihodnost«. V Mariboru šolani duhovniki lavantinske škofije so se praviloma »drugače obnašali kakor v Ljubljanski pokrajini in ljubljanski škofiji«, saj jim Slomškova šola, ki je temeljila na »globoki narodni zavesti«, ni dopuščala, »da bi stopali na pot narodnega izdajstva v kakršnikoli obliki«. Med drugo svetovno vojno so izpolnjevali svoje versko in narodnostno poslanstvo: »Mnogi so dali svoje življenje za svobodo, drugi so se bojevali v partizanskih vrstah, tretji pa so trpeli po taboriščih smrti«:

Tudi med obema vojnama Slomškov duh tedaj ni zamrl v mariborskem bogoslovju. Ljubzen do slovenske besede in zvestoba narodu sta ostali sestavnici duhovne formacije, ki so jo lavantinski duhovniki v veliki večini prinašali iz bogoslovja. Poseben dokaz za to je njihovo obnašanje v času okupacije, ki je rodilo tudi prekaljene in požrtvovalne partizanske borce (Lampret, Šmon, Stancar idr.). (Grmič 1985: 137)

Grmič je dobro razumel slovensko narodnostno vprašanje. Slomška, Korošca in Maistra je imenoval za »tri stebre in simbole štajerske miselnosti o razmerju med narodnostjo in vero (Grmič 1995: 36). Izpostavil je Majniško deklaracijo in teologa Janeza Evangelista Kreka, ki ga primerja s Primožem Trubarjem in ga zaradi »velikega političnega dejanja na političnem področju« (Majniška deklaracija, 1917) uvršča med najznamenitejše osebnosti slovenske kulturne zgodovine. Čeprav se je »nesebično žrtvoval« za slovenski narod, ga sodobniki in še manj zmagovalci po drugi svetovni vojni niso razumeli. Kardelj ga je grobo razvrednotil in ga je iz »legendarne osebnosti« ponižal v »reakcionarnega negativca«, ki je »dal kmetom ideološko osnovo«. Grmič je taki ideološki grobosti nasprotoval. Poudaril je, da si je Krek prizadeval za čim večjo enotnost pri reševanju slovenskega nacionalnega vprašanja in je zato sodeloval s Slovensko ljudsko stranko in s Korošcem. Grmič je Kardelja poučil, da to, kar sta počela Krek in Korošec, ni bila zmota, saj se je njuna pot logično nadaljevala v upor proti Hitlerju. Bila sta utemeljitelja oboroženega upora proti nemčurjem in nemštvu; bila sta za Slovence, slovenstvo in slovenski jezik. Bila sta

nadaljevalca Slomškove misli (Grmič 1995: 177), zato tudi na drugi, ne slepi poti kot Rožman, ki ni razumel zgodovinskega trenutka, čeprav je Krek že pred njim prebudil slovenski narod in »dal za rešitev narodnega vprašanja gospodarsko, politično in kulturno osnovo« (Grmič 1995: 169). Krek je bil teolog, ki je združeval kulturo, politiko in etiko – »povezovalo jih je njegovo krščanstvo, povezoval jih je humanizem v najpopolnejšem pomenu« (Grmič 1995: 173). Slomškovo misel je razširjal med podpisovanjem Majniške deklaracije. Za najvišjo vrednoto demokratične družbe je razglasil duhovnost, ki je inkulturirana:

Krekov socializem, ki ga preveva duhovna razsežnost vere, evangelija in posebej morale, pa naj gre za teorijo ali prakso, more biti tudi danes zagovornikom demokracije pomembna spodbuda za zidanje čim popolnejše, humane, demokratične, pluralistične družbe. Duhovnost namreč ni nekaj, kar bi bilo le za verujoče, temveč je nekaj, kar morejo in morajo priznavati tudi neverujoči, kolikor hočejo biti resnično humani ljudje. (Grmič 1995: 147)

Podobno vlogo je imel tudi Korošec (Jesenšek 2020b), ki si je prizadeval za politično samostojnost Slovenije in popolno oblast na slovenskem ozemlju. V Kraljevini Jugoslaviji smo dobili svoje šolstvo, univerzo in akademijo. Korošec je znal ustrezno ravnati in se politično prilagajati, da bi dosegel Slomškovo predstavo o slovenskem jeziku, kulturi in narodu – Korošec je duhovno hrano dobil v Slomškovem bogoslovju –, vendar pa mu je na začetku druge svetovne vojne zmanjkalo časa za uresničitev velikega načrta, ki ga je Grmič prepoznal, kakršen je v resnici bil:

Vedno bomo morali ostati Korošču hvaležni, da smo se odcepili od Avstrije, ki bi sicer bila za nas poguba, kakor je za Slovence na avstrijskem Koroškem in da se je tako odločno zavzemal za avtonomijo Slovencev v Jugoslaviji med obema vojnama. Svojim prijateljem je namreč zaupal svoj veliki načrt z besedami: »Kakor sem dosegal odcepitev Slovencev od Avstrije, tako hočem doseči osamosvojitve Slovencev v Jugoslaviji.« (Grmič 1995: 180)

Ustanovitev visoke bogoslovne šole v Mariboru

Grmič je opredelil za narodnostno najpomembnejše poslanstvo štajerskih duhovnikov obrambo domovine na severni meji. Bil je odkrit zagovornik Slomškovih pogledov na slovenski narod in jezik, zato tudi ustanovitev bogoslovja v Mariboru razlaga kot eno izmed njegovih pomembnih državotvornih odločitev. Slovenska narodno zavest se lahko naravno oblikuje z uveljavljenimi pravili in navadami Slovencev le med izobraževanjem v

slovenskem jeziku, in sicer nepretrgoma od osnovne šole do visokošolskega študija. Ne preseneča, da je Slomšek ob prenosu sedeža Lavantinske škofije v Maribor takoj poskrbel tudi za vzgojo in šolanje slovenskih duhovnikov v slovenskem jeziku. Ustanovil je zavod za slušatelje bogoslovja in Visoka bogoslovna šola v Mariboru je odprla svoja vrata 10. oktobra 1859. V samo sedemnajstih letih je v osrednjeslovenskem prostoru vzpostavil popolno šolsko obliko izobraževanja od nedeljske šole (*Blaže in Nežica v nedeljskejšoli*, 1842) do univerze in je lahko pomirjeno ugotovil: »Ni potrebno, da bi živel, potrebno pa je, da svoje dolžnosti izpolnim.« (Ognjišče 2009) Predavanja iz pastoralnega bogoslovja in katehetike so bila od prvega dne ves čas v slovenščini; leta 1883 se jim je pridružila tudi razlaga Svetega pisma; učni jezik je bila še nemščina (cerkvena zgodovina in hebrejščina); vsi ostali predmeti so se predavali v latinščini. Kljub temu je šlo za jezikovno revolucijo v izobraževanju, saj takrat slovenščina ni bila prisotna v srednjih niti na drugih visokih šolah na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, v Prekmurju ali na Primorskem. Izobraževanje v slovenščini je bila osebna pravica samo Slomškovih bogoslovcev; ta ugodnost jim je v slovensko-nemškem družbenem okolju omogočala poseben položaj in odgovornost, kar je v njih »utrjevalo narodno zavest ter jih usposabljal za odgovorno delo med slovenskim ljudstvom« (Grmič 1985: 132). Grmič je možnost univerzitetnega izobraževanja v slovenskem jeziku prepoznal kot najpomembnejši pogoj za prebujanje narodne zavesti v leta 1859 še pretežno nemško govorečem Mariboru. Odprta je bila ravna cesta do Maistrove vojaške akcije, ki je na slovenski severni meji – Slomšek jo je določil z mejami svoje škofije –, preprečila raznaroditev:

V procesu nacionalnega ozaveščanja štajerskih Slovencev so tedaj duhovniki, ki so izšli iz mariborskega – Slomškovega bogoslovja, imeli pomembno vlogo. Pripravljali so slovenski narod na Štajerskem pred 1. sv. vojno na odločitve, ki so jim pod vodstvom dr. Antona Korošca in generala Maistra prinesle odcepitev od Avstrije ter jih obvarovale potujčenja. (Grmič 1995: 190)

Grmič tako dodatno pojasnjuje dolžnosti in moralno držo slovenskega kristjana, ki na poseben način povezuje vero z narodom, tako da na področju jezikovnega in narodnostnega vprašanja nadaljuje pozitivno »Slomškovo pot« (Slomšek – Maister – Krek – Korošec – Kocbek – Tomažič – Janžekovič – Grmič) in z nje ne zahaja v slepe ulice (npr. Mahnič, Rožman). Narodnostno zavedni in v Slomškovem bogoslovju vzgojeni štajerski duhovniki so brez pomislekov podprli Majniško deklaracijo, ki so jo prepoznali za državotvorno. Slomškovi nasledniki so podprli Maistra in med mašami so

razširjali njegov razglas in vojaški poziv k samoobrambi. Fran Kovačič in Matija Slavič, Slomškova bogoslovca in lavantinska duhovnika, sta že pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije odkrito podpirala Maistra in z njim sodelovala pri določanju slovenske severne meje (Jesenšek 2020a: 539); po vojni so duhovniki iz obmejnih župnij sodelovali pri njenem vzpostavljanju (Grmič 1995: 194):

Smeli bi reči, da je na poseben način tudi majska deklaracija dokazala, kakšne sadove je rodilo Slomškovo delo med štajerskimi Slovenci, kakšne posledice je imela premestitev sedeža lavantinske škofije v Maribor. (Grmič 1995: 159)

Grmič (1995: 191) jasno pove, da so Nemci dobro vedeli, kdo spodbuja in narodno prebujenje med štajerskimi Slovenci, zato so sovražili slovenske duhovnike na Štajerskem. Vemo, kaj so počeli nemškutarji v Rogaški Slatini na Slomškovih zadnjih duhovnih vajah in kako nespoštljivi in brez morale so bili kmalu za tem na njegovem pogrebu. Višek pa je nemško sovraštvo do vseh zavednih slovenskih duhovnikov doseglo na začetku 2. svetovne vojne, ko so aretirali šestindvajset duhovnikov lavantinske škofije.

Slomškova visoka učiteljska šola dejansko začenja univerzitetni študij v Mariboru in škoda je, da Univerza v Mariboru 10. oktobra 1859 ne poudarja za svoj začetek (de facto), ampak se pomlaja z letom 1975, ko je bila (de iure) ustanovljena. Še večja škoda in nerazumnost pa je, da v Mariboru leta 2023 nimamo teološke fakultete in možnosti, da bi se slovenski duhovniki izobraževali v Slomškovem Mariboru. Ali se ne zavedamo več, »kaj vse je prispevalo mariborsko bogoslovje k splošni kulturni rasti in razvoju narodne zavesti na področju mariborske škofije, da, vse Slovenije«? (Grmič 1991: 60):

Iz tega bogoslovja so namreč prihajali duhovniki, o katerih velja priznanje dr. Fr. Kovačiča: »Po svoji, v tem zavodu vzgojeni duhovščini vrši lavantinska škofija že nad 70 let svoje versko, нравno in prosvetno poslanstvo. Zlasti v eni točki je lavantinska duhovščina ostala zvesta navodilu Slomškovega: izšla je iz ljudstva, za to ljudstvo delala, z njim čutila, zanj trpela, ga vzgajala, budila in organizirala.« (Grmič 1991: 60–61)

Grmič (1985: 131) pripisuje Slomškovega bogoslovju najvidnejše mesto in vpliv na razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja in velik pomen na področju šolstva. Poudarja Slomškovo trojno ljubezen, ki je prepoznavno določala študij na njegovem bogoslovju: ljubezen do Cerkev, ljubezen do lavantinske škofije in ljubezen do domovine. V Mariboru so se duhovniki vzgajali v Slomškovem duhu, tj. na področju vere in kulture v najširšem pomenu besede, ki jo na poseben Slomškov način določata slovenski jezik

in oblikovanje slovenske narodne zavesti med štajerskimi Slovenci. Slomšek je z izobraževanjem bogoslovcev začel slovenski kulturni boj. O tem pričajo imena v Mariboru šolanih duhovnikov, ki jih (izbor) navajam po Grmiču: Fran Kovačič, Avguštin Stegenšek, Franc Gomilšek, Anton Korošec, Josip Hohnjec, Anton Jerovšek, Ivan Jožef Tomažič, Maksimiljan Vraber, Evald Vračko, Franc Saleški Spindler, Matija Slavič, Franc Šmon, Edvard Kocbek, Anton Trstenjak, Jože Lampret, Stanko Cajnkar ... Gre za humaniste s slovensko zavedno držo. V vernikih in ljudeh so prebujali slovensko narodno zavest, ki se je oblikovala v mariborskem bogoslovju, tako da je počasi, a vztrajno rasla »iz slovanske vzajemnosti v jugoslovansko idejo, »saj so mariborski bogoslovci začeli vzdrževati tesne stike z zagrebškimi, zadrskimi, đakovskimi in sarajevskimi bogoslovci« (Grmič 1985: 132):

Literarni list Lipica in znanstveno glasilo Voditelj v bogoslovnih vedah dokazujeta, da je mariborsko bogoslovje bilo res tisto, kar je želel ob ustanovitvi z njim doseči A. M. Slomšek, namreč »cvetoča drevesnica čednosti in učenosti« kakor tudi žarišče narodne zavesti in prosvete. Iz bogoslovja so prihajali znova in znova duhovniki, ki so se posvečali znanosti in literarnemu snovanju, ki so se odločno zavzemali za prebujanje slovenske narodne zavesti, za pravice materinega jezika v času najhujšega zatiranja slovanskih narodov v avstro-ogrski monarhiji in za organiziranje slovenskega ljudstva v različnih društvih. Tako so budili v ljudstvu odločen odpor zoper potujčevanje in utrjevali v njem narodno in versko zvestobo, saj je Slomšek jasno poudaril, da je le zvestoba lastnemu narodu trdni temelj zvestobe veri in da je greh vsako narodno izdajstvo, vsaka nezvestoba svojemu narodu. (Grmič 1991: 61)

Grmič zato omenja štajerske duhovnike, nekoč Slomškove bogoslovce, ki so bili dejavni v slovenskih društvih, čitalniškem in taborskem gibanju ter »se odločno zavzemali za prebujanje slovenske narodne zavesti in pravice materinega jezika« (Grmič 1985: 133). Slomškovi duhovniki so vodili in usmerjali nacionalno prebujanje štajerskih Slovencev. Spodbujali so jih v boju za enakopravnost in neodvisnost, kar se je posebej pokazalo v Majniški deklaraciji leta 1917. Grmič je sicer opazil, da se je njihovo delo med obema vojnama »izrodilo v izrazit klerikalizem«, ki ga je odkrito in ostro kritiziral; za pozitivno je označil razvojno smer, ki se je takrat zavzemala za socialne reforme, »kar je vplivalo pozitivno na obnašanje duhovnikov mariborske škofije v času narodnoosvobodilnega boja«. Kljub nekaterim zastranitvam pa je Slomškovo bogoslovje ostalo do ukinitve zvesto izročilo svojega ustanovitelja – Grmič je prepričan, da mu je to uspelo zaradi zvestobe slovenskemu narodu in Cerkvi. Je taka iskrena usmerjenost do domovine, naroda in vere danes še prisotna med nami? Je domoljubje v današnjih časih sploh še vrednota (Jesenšek 2016a: 59)? Grmič je bil v tem

pogledu optimističen, vendar pa bo potrebno preobraziti družbo in zagotoviti okoliščine, v katerih bodo veliko načelno vrednost in prednost imeli »pristna humanistična etika in iskreno moralno upanje v duhu resničnega humanizma« (Grmič 1992: 11–12). Ne glede na dejansko stanje pa ostaja odprto vprašanje, kako bodo v naši zgodovini zapisani tisti, ki so skrenili s Slomškove poti in ukinili študij teologije v Mariboru.

Teološka utemeljitev jezika

Enačba *jezik = narod* je bila v prvem obdobju oblikovanja slovenskega naroda najtesneje povezana z vero, tj. s krščanstvom, saj romantično razumevanje naroda ni bilo drugačno od religioznega. Protestantski teolog Friedrich Schleiermacher je pridigal, da je vera »občutek neskončnega v končnem«, krščanstvo pa ena izmed oblik tega občutja. Slomšek je versko življenje posameznika najtesneje povezoval z jezikovnim sporazumevanjem. Vera je bila *tertium comparationis*, skupna lastnost slovenskega jezika in naroda. Vera je luč narodov in »v njej so izražene tudi prvine in značilnosti človeške družbe« (Valenčič 2010: 5). Pastoralna teologija govori o narodu na svetopisemski osnovi, in sicer o oznanjanju, češčenju in služenju naroda, torej vsega božjega ljudstva:

Pojdite torej in naredite vse narode za moje učence. Krščujte jih v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha in učite jih spolnjevati vse, karkoli sem vam zapovedal. Vedite pa, jaz sem z vami vse dni do dovršitve sveta. (Mt 28,20)

Slomšek je v pridigi *Dolžnost svoj jezik spoštovati*¹⁴⁵ leta 1838 teološko utemeljil slovenski jezik s pomočjo svetopisemske prilike o talentih:

Človeški jezik je talent, katerega je nam Gospod nebes ino zem[1]je izročil, da bi z njim barantali ino veliko dobička storili. Kdor svoj matern[i] slovenski jezik pozabi, malopridno svoj talent zakopl[j]e; Bog bo en bart terjal ino vsi zaničuvavci svojga poštenega jezika bojo v vunajno temo potisnjeni. Oj, ljubi, lep ino pošten, slovenski materni jezik, s katerim sem prvič svojo ljubezn[j]ivo mamno ino dobrega ateja klical, v katerem so me moja mati učili Boga spoznati, v katerem sem prvobart svojega Stvarnika častil; – tebe hočem kakor najdražji spomin svojih rajnih starejšev hvaležno spoštovati ino ohraniti, za tvojo čast ino lepoto po pameti, kolikor premorem skrbeti; v slovenjem

¹⁴⁵ Leta 1949 je bila natisnjena v Novicah – *Kmetijske in rokodelske novice*, let. 7, št. 29 (18. 7. 1849), 30 (25. 7. 1849), 31 (1. 8. 1848), 32 (8. 8. 1849), 35 (29. 8. 1849) – s pojasnilom: Pridiga v Možburzi na Koroškem binokoštni pondelj 1838 od sedanjiga mil. kneza in škofa Lavantinskiga g. g. Slomškega. Kritični prepis na spletu <https://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/html/slomsek-sl3.html>.

jeziki do svoje posledne ure Boga najrajše hvaliti; v slovenjem jeziki moje ljube brate in sestre Slovence najraje vučiti ino želim, kakor hvaležen sin moje ljube matere, da kakor je moja prva beseda slovenja bila, naj tudi moja posledn[j]a beseda slovenja bo. (Slomšek 1838: vrstice 155–171)

Skrb za materni jezik je postavil za najvišjo človekovo dolžnost, s katero usmerja medsebojne odnose ljudi. Slovenski jezik je Slovincem orodje za vrednotenje dobrega in slabega:

Ravno v tem jeziki, ki so vas vaši ljubi starejši žebrati ino lepo marnvati vučili, ste dolžni tudi vi svoje otroke učiti: al' ne, tako niste vredni dobri sini ino hčere svojih poštenih starešov biti; zakaj hudobec je, ki svojih starih ne spoštuje; – tudi oni vas kdaj po vstajenji za svoje mlajše ne bodo hotli spoznati. Govorjenje, ki st[e] ga od svojih prednikov prejeli, ste dolžni svojim otrokom kakor zlaht[no] last[n]ino (najdražje blago) zapustiti. Otroci, ki slovenje marnvati od svojih slovenjih starešev se ne naučijo, veliko premoženje zgubijo, ki se več povrniti ne da. (Slomšek 1838: vrstice 183–193)

Slomšek je jezik, narod in vero sopostavil staršem in četrti božji zapovedi *Spoštuj očeta in mater, da boš dolgo živel in ti bo dobro na zemlji!* – izenačil je spoštovanje, privrženost in hvaležnost prednikov in jezika: »Spoštuj očeta in mater, da boš dolgo živel v deželi, ki ti jo dá Gospod, tvoj Bog!« (2 Mz 20,12; 5 Mz 5,16). Spoštovanje te zapovedi prinaša plačilo, tj. življenje v varni, urejeni skupnosti, ki jo določajo duhovne vrednote in podobna miselnost, ter slovensko narodno občestvo hkrati: »Materni jezik je najdražja dota, ki smo jo od svojih starih za dobili; skrbno smo ga dolžni hraniti, olupšati ino svojim mlajšim zapustiti.« Pomembno je, v katerem jeziku se sporazumevamo, izobražujemo, pišemo strokovna in znanstvena besedila, leposlovje, beremo, razmišljamo, molimo. Jezik je mnogo več kot sredstvo za sporazumevanje. Jezik je Božji dar!

Mariborski naslovni škof Vekoslav Grmič

Grmič je vzgojo in izobraževanje v slovenskem jeziku razumel kot dopolnjujočo polnost, ki zagotavlja najboljši razvoj posameznikov v slovenski družbi. Govori o vzgoji in izobraževanju v ožjem in širšem pomenu, in sicer tako, da je inkulturacija nadpomenka vzgoje in izobraževanj, pouk in učenje pa sta njuni podpomenki. Za doseganje zastavljenih ciljev morajo biti vsi člani Grmičeve vzgojno-izobraževalne verige povezani s slovenskim jezikom. Slovenska šola mora razviti sposobnost za polnofunkcijsko sporazumevanje v slovenščini; za to pa je potrebno, da je učni jezik na

slovenskih šolah slovenščina. Slovenski jezik razume po Slomšku kot Božji dar (»Materni jezik je najdražja dota«) in ga postavi za najvišjo vrednoto kot »naš življenjski slog«:

Vrednota je nekaj, tako bi lahko rekli, kar cenimo ali imamo radi, kar spoštujemo in nam je drago, kar nas osrečuje. Dalje je vrednota nekaj, kar bi hoteli, da bi bilo, za kar si prizadevamo, kar želimo uresničiti, tako da postane ustrezno vedenje naš življenjski slog. Vrednote so splošne normativne naravnave, medtem ko so norme konkretna vodila v življenju, saj iz vrednot izhajajo. (Grmič 1992: 19)

Podpomenka vzgoje in izobraževanja je pouk. Gre za poenostavljen vzorec, ki ga je v slovenski prostor premišljeno, a učinkovito uvedel Slomšek v nedeljski šoli. Grmič je izhajal iz njegovih bistvenih značilnosti, ki jih je nadgradil s svojo humanistično zamisljivo:

Kar zadeva vzgojo v ožjem pomenu ali iskanje življenjskih vrednot in navduševanja zanje, je treba enako ugotoviti, da prehaja vzgoja v izobraževanje, ker je iskanje življenjskih vrednot povezano z znanstveno informacijo, o teh vrednotah v zgodovini človeštva in o njihovi vpletenosti v celoten civilizacijski in kulturni razvoj. (Grmič 1992: 16)

Za pridobivanje kakovostnega znanja je odgovorna država, ki mora zagotoviti najboljše pogoje za pouk in učenje posameznikov ter poskrbeti, da bosta vzgoja in izobraževanje kot celota temeljili na domoljubju, zavesti o pripadnosti slovenstvu, skladnosti s slovensko kulturno in narodnostno zavestjo ter vrednotami, ki so tradicionalno slovenske in hkrati združujejo kulturo, etiko in moralo evropske civilizacije. Zdi se, da je kultura Grmičeva nadpomenka za vzgojo in izobraževanje. Gre mu za pridobivanje, usvajanje in razumevanje običajnih kulturnih vrednot, za kulturo v najširšem pomenu. Zahodnoevropska kultura ima temeljne sestavine, v katere sodi tudi krščanstvo. Inkulturacija vzgoje in izobraževanja »vključuje krščanski pogled na svet in življenje; razumeti ga je potrebno, ker je to del narodne kulture Evrope« (Grmič 1992: 14).

Prisvojitev splošnih življenjskih vrednot prav tako ne ostaja brez odmeva pri vsem izobraževalnem delu, ampak prebujajo v človeku zavest za iskanje resnice, za ustvarjalno delo nasploh. Takšno vedenje in delo namreč zahteva od človeka poseben napor in odpoved vsemu, kar bi ga pri tem prizadevanju oviralo, se pravi, da je uspeh odvisen od človekovega vrednotenja znanstvenega dela in od njegovega obvladovanja samega sebe. Sicer pa je vsako iskanje resnice tudi dokaz človekovega prizadevanja za lastno identiteto, dokaz njegove človeškosti v tem pogledu. (Grmič 1992: 16)

Grmič (1992: 13) prisega na zahodnoevropsko civilizacijo, na njeno kulturo in vrednote, ki osvobajajo, spodbujajo humanizem in pospešujejo znanje,

življenjsko modrost in resnost. Po drugi svetovni vojni je pri nas prišlo do prevrednotenja vrednot, žal pa so bile kulturne vrednote zamenjane z ne vrednotami. Škoda, saj se je pokazalo, da je šlo za krivo pot, na katero smo Slovenci zašli, ker smo bili v določenem trenutku zavedeni z mislijo, da ne obstajajo temeljne človeške vrednote, oz. da Slovenci potrebujemo nove vrednote, ki bodo spremenile našo tradicionalno vpetost v obče kulturni evropski krščanski civilizacijski prostor. Prišlo pa je le do še večjega poglobljanja nasprotij. Za Slovence so zato pomembne tiste vrednote, »ki izhajajo iz celostnih pogledov na človeka in iz splošno priznanih norm evropske kulture« in so ustavno zagotovljene, to so »humanizem in patriotizem, spoštovanje človekovih pravic in svoboščin ter enakopravnost narodov in narodnosti, nedvomno pa tudi ljubezen do resnice, znanstvena vnema« (Grmič 1992: 15). Pouk, učenje, vzgoja in izobraževanje ter inkulturacija ne smejo ogrožati in poniževati Slovencev ali spodbujati mladega človeka, »da bi se skušal uveljaviti tako, da bi se z napadalnostjo in uničevalnimi dejanji zavaroval pred ogroženostjo, ki mu jo je vcepila napačna vzgoja, agresivna, nasilna vzgoja« (Grmič 1992: 21). Končno sporočilo Grmičevega pogleda na vzgojno-izobraževalno delo v slovenskem jeziku je vzgoja »za mir, skrb za zdravo okolje in državljanski pogum«. (Grmič 1992: 25). Slovenski jezik je danes eden izmed uradnih jezikov Evropske zveze. Kljub temu pa se zdi, da je njegov položaj v družbi dejansko slab. Slovenska jezikovna krajina je anglizirana bolj, kot si priznamo, in predvsem zaradi našega nekritičnega odnosa do angleščine, ki poskuša postati prestižni jezik znanosti in tehnologije, (visokega) šolstva in prevladujoč jezik na vseh področjih globalnega sporazumevanja (gospodarstvo, šport, politika ...). Ali se to dogaja zaradi naše politične nemoči v skupni evropski državi, ali pa je že posledica kulturne in civilizacijske nemoči slovenske jezikovne skupnosti? Ima popreproštena angleščina v odnosu do slovenskega jezika že podobno prestižno vlogo, kot jo je imela v Slomškovem času nemščina? Kam vodijo prizadevanja nekaterih univerzitetnih krogov, da bi učni jezik na slovenski univerzi postala popreproštena angleščina? Ali se spodobi, da slovenski profesor slovenskemu študentu na slovenski univerzi predava v neslovenščini? Zakaj slovenskim profesorjem in znanstvenikom štejejo le objave v globalnem jeziku, slovenski pa je tako rekoč odrinjen na rob? Brez jezika nas ni; če bomo prodali še slovenščino, se bomo izslovenili in postali Neslovenci (Jesenšek 2016: 9): »Kdor matern[i] jezik zavrže ter ga pozabi in zapusti, je zmedenemu pjancu podoben, ki zlato v prah potepta ino ne ve, koliko škodo si dela.« (Slomšek 1838: vrstice 140–142). Grmič je poznal Slomškovo temeljno jezikovno načelo, da je slovenski jezik uresničevanje

našega obstoja, zato je njegovo misel nadaljeval in razširjal. Slovenski jezik in kultura določata naše bistvo in le s slovenskim jezikom lahko v vseh razsežnostih opredeljujemo naše mišljenje, odločitve in ravnanje. Z jezikom se uresničujemo. Grmičev odnos do slovenskega jezika izhaja iz Slomškovega in ga ohranja sodobnega. Slovenski jezik je nujna zahteva! Slovenski jezik določa bivanjsko inkulturacijo posameznika in slovenskega naroda, zato je Grmič (1999: 124) zagovarjal evropsko povezovanje le na enakopravnosti, ki nam jo lahko zagotavlja neodtujljiva pravica in dolžnost, da bomo razvijali svojo slovensko samobitnost, svoj jezik in svojo kulturo. Upajmo, da se ne bodo uresničile njegove slutnje, ki jih je imel pred vstopom Slovenije v Evropsko zvezo, kamor smo po njegovem hiteli »brez zadosti razmišljanja« in »z zavrženo antifašistično legitimacijo«. Ali bo miselnost popolnoma liberalnega kapitalizma, ki jo podpira skrajni individualizem v službi materialnih dobrin in dobička, prevladala tudi pri jeziku, ga prepustila »prostemu trgu« in ga razprodala tako kot celotno slovensko gospodarstvo in dobrine, ki so imele »tržno ceno«? To bi se pogojno lahko zgodilo, če bomo Slovenci v globalnem svetu »izgubili svojo samozavest, svoj narodni ponos in za materialne koristi prodamo tudi svoje slovenstvo«. Neoliberalni kapitalizem je v nasprotju s temeljnimi kulturnimi vrednotami evropske civilizacije, torej tudi s krščanstvom. Ekonomski neoliberalizem, ki smo mu danes povsem podrejeni, vodi v imenu globalizacije v slovenski narodni samomor (Grmič 1999: 124). Ali je preživetje slovenskega jezika, kulture, Slovencev sploh mogoče? Grmič ponuja odgovor, ki pozitivno vpliva na nadaljnji razvoj slovenstva:

Slovenci bomo torej preživel samo, če bomo enotni, brez notranje sprtosti in če bomo zvesti svojemu jeziku, zvesti svojemu narodu in bomo na tem zidali svoje življenjske nazore in svojo vernost, kakor pravi Slomšek. Preživel bomo tako tudi v Združeni Evropi. (Grmič 1999: 126)

Zaključek

Slomškovo razumevanje slovenskega jezika je teološko in antropološko najbolj natančno predstavljeno v njegovi pridigi *Dolžnost svoj jezik spoštovati*. Gre za prvo slovensko teološko utemeljitev jezika in spoznanje, da je jezik Božji dar. O tej pridigi je Matija Ogrin zapisal v opombah k elektronski znanstveno-kritični izdaji *Treh pridig o jeziku*:

Njegova [Slomškova] utemeljitev slovenske jezikovne in narodne individualnosti je najprej teološka – kot taka verjetno prva v slovenski zgodovini. Materinščina ima

transcendenten temelj in funkcijo, saj omogoča posamezniku metafizična spoznanja in verovanja o razodetih Božjih resnicah. Teološka utemeljitev je proti koncu povzeta in vključena v antropološko utemeljitev v najširšem smislu: Slomšek v prvi osebi pove, da je celotno človekovo bivanje vpeto med »prvo« in »poslednjo« besedo – kar lahko razumemo kot človeško eksistenco, ki biva, govori, misli in sama sebe dojema v – slovenskem jeziku. Slovenski materni jezik je zato – povedano s sodobno govoričo – eksistencial: je način bivanja Slovencev. V tem pogledu Slomšek kaže zanimivo občutljivost za notranjo vez ali celo istovetnost med (religioznim) življenjem posameznika in jezikovnim izražanjem. [sl3k.155-sl3k.171] <https://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/html/slomsek-sl3.html#sl3o>

Jezikovno vprašanje je pri Slomšku najtesneje povezano z verskim in narodnostnim, kar se najbolje kaže v njegovih treh največjih narodnostnih odločitvah: (1) prenos sedeža Lavantinske škofije iz Št. Andraža v Maribor, (2) ustanovitev Visoke bogoslovne šole v Mariboru in (3) Tri pridige o jeziku (predvsem v tretji pridigi *Dolžnost svoj jezik spoštovati*).

Slomškovo teološko določitev slovenskega jezika je prevzel Grmič in jo posodobljeno prenesel v 20. stoletje. Grmičevo razumevanje slovenskega jezika, vzgoje in izobraževanja je plastovito in se je, tako se zdi, oblikovalo na razvojni premici *Slovenski škof Anton Martin Slomšek – slovenski general in pesnik Rudolf Maister – slovenski politik Anton Korošec – slovenski teolog in mislec Janez Evangelist Krek – slovenski pisatelj in politik Edvard Kocbek – slovenski škof Ivan Jožef Tomažič – slovenski teolog Janez Janžekovič*. V razpravi so ob Slomškovih pogledih na jezik imenovani še duhovni nadaljevalci njegove misli (Krek, Korošec, Kocbek, Tomažič, Janžekovič in Grmič), ki predstavljajo pozitivno smer v razvoju slovenskega jezikovnega vprašanja, nato pa se osredinja na Grmičevo nadaljevanje Slomškove misli in inkulturacijo jezikovnega vprašanja, vzgoje in izobraževanja.

Ramovševa *Morfologija slovenskega jezika*

Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti hrani Ramovševo zapuščino, v kateri je pod signaturo R 57/VI (RAMOVŠ Fran. Znanstveno delo)¹⁴⁶ ohranjeno listkovno gradivo, po katerem so študenti slavistike Breda Pogorelec, Pavle Merku in Mitja Sovre priredili Ramovševa predavanja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v letih 1947/1948 in 1948/1949 za študijske namene. Ramovš je zbrano gradivo pregledal in ga označil za ustrezen zapis tega, kar je med predavanji »napisal na tablo« z opozorilom, da je zapiske dopolnil zelo »zgoščeno« in v okviru korektur, ki so jih dopuščale »meje teksta«. *Morfologija slovenskega jezika* je izšla posmrtno z letnico 1952 in z avtorjevim kratkim pojasnilom, kako je skripta nastala:

-
- ¹⁴⁶ Pod signaturo R 57/VI : 1 je ohranjen del krtačnega odtisa *Morfologije slovenskega jezika*, verjetno pripravljene za korigiranje spomladi (meseca maja) leta 1952 – Ramovš je pri korekturah dodal *Morfologiji* kratek Predgovor, ki ga je datiral 1. junija 1952.
- Pod signaturo R 57/VI : 2 je obsežno Ramovševo listkovno gradivo (25 oštevilčenih listov zapiskov naslovljenih Uvod v morfologijo – v knjigi je besedilo razdeljeno na Uvod in I Tematologija – in 122 oštevilčenih lističev z gradivom za *Morfologijo*).
- Pod signaturo R 57/VI – 2 : 1 je *Pismo Brede Pogorelec* (rokopis) Ramovševi vdovi Albi Ramovš, (14. 1. 1953).
- Pod signaturo R 57/VI – 2 : 2 je *Pismo Albe Ramovš* (rokopis) Bredi Pogorelec, (nedatirano, ok. 15. 1. 1953).
- Pod signaturo R 57/VI – 2 : 3 je *Honorarni obračun* (tipkopis) za Morfologijo, Ciril Vidmar, (5. 2. 1953).
- Pod signaturo R 57/VI – 2 : 4 je *Potrdilo* (tipkopis) Zavoda za zaščito avtorskih pravic, (13. 2. 1953).
- Pod signaturo R 57/VI – 2 : 5 je *Dopis dr. Martina Briškega*, upravnika Zavoda za zaščito avtorskih pravic, Poslovalnica za L. R. Slovenijo, Ljubljana, Bredi Pogorelec (tipkopis), (13. 2. 1953).
- Pod signaturo R 57/VI – 2 (Norveški jezik) Pismo (rokopis) Metke Furlan Janezu Orešniku (20. 3. 2003), njegov odgovor (tipkopis) (21. 3. 2003) in 5 listkov Ramovševega rokopisa (norveški jezik).
- Pod signaturo 57/I – 8 : 1 Pogodba DZS za pripravo in natis *Morfologije*, (6. 9. 1951).
- Pod signaturo 57/I – 8 : 2 Pismo Albe in Primoža Ramovša Državni založbi Slovenije, (13. 1. 1953).
- Pod signaturo R 46/V – 5 Historična gramatika slovenskega jezika (rokopisno gradivo).

Dočim imajo moji slušatelji za vokalizem in konzonantizem primerne publikacije, namreč **Kratko zgodovino slovenskega jezika**, razpravo **Die moderne Vokalreduktion** v **JA 37** in razne druge članke, ki pojasnjujejo razvoj vokalov v **Slavii, Južnoslovanskem filologu**, v **Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino** in podobno, jim je manjkal sistematični pregled slovenske historične morfologije. Zato so se domenili in pripravili skripta po mojih predavanjih v l. 1947/48 in 1948/49. Ta skripta sem sam pregledal in morem ugotoviti, da je gradivo v njih točno zabeleženo, kakor sem ga napisal na tablo. Spremna oblika in razlaga pa je bila precej površna in je potrebovala dokajšnjih korektur, ki sem jih sam opravil, čeprav so me meje teksta pri tem močno ovirale in zato je ta del skript zelo zgoščen, vendar še vedno pregleden.

Skripta so pripravili predvsem stud. phil. **Breda Pogorelec**, **Pavel Merku** in **Mitja Sovre**. Njim se imam zahvaliti, da so me tako prignali do izdaje teh skript, do katerih zaradi moje zaposlenosti drugače ne bi moglo priti.

V Ljubljani, dne 1. junija 1952.

Prof. Fran Ramovš

Iz ohranjenega gradiva v zapuščini je razvidno, da je Ramovš 6. septembra 1951 podpisal pogodbo z Državno založbo Slovenije (zastopnika Venčeslav Winkler, direktor DZS in Ciril Vidmar, šef redakcije DZS)¹⁴⁷ za pripravo in natis *Morfologije*, rokopis pa je bil oddan v tiskarno Ljudske pravice že pred podpisom pogodbe, verjetno v začetku septembra 1951.¹⁴⁸ Korekturne pole so bile pripravljene spomladi 1952 (verjetno meseca aprila ali maja). Ramovš je kratek Predgovor napisal/podpisal 1. junija 1952, le dobre štiri mesece pred smrtjo (16. september 1952), ko je »pregledal«¹⁴⁹ gradivo za tisk in opravil najpotrebnejše »korekture«. Skripta je bila dotiskana novembra 1952, v prodajo pa je prišla šele po 13. januarju 1953,¹⁴⁹ najkasneje pa med 5. in 13. februarjem 1953.¹⁵⁰ Zapletlo se je zaradi avtorstva, na kar sta dediča Alba in Primož Ramovš opozorila Državno založbo Slovenije v pismu 13. januarja. Prepovedala sta »da bi knjiga izšla in prišla v prodajo«, dokler ne bo naveden Fran Ramovš kot edini avtor, kakor je bilo zapisano tudi v pogodbi leta 1951:

¹⁴⁷ Prim. Biblioteka SAZU, Ramovševa zapuščina 57/I – 8 : 1. Pogodba št. 15/51-UTK (6. 9. 1951).

¹⁴⁸ 8. člen Pogodbe št. 15/51 – UTK; prim. op. 146.

¹⁴⁹ Prim. Biblioteka SAZU, Ramovševa zapuščina R 57/I – 8 : 2. Dopis Albe in Primoža Ramovša (13. 1. 1953), da ne dovolita izdaje knjige, dokler se jasno ne zapiše, da je avtor Fran Ramovš.

¹⁵⁰ Prim. Biblioteka SAZU, Ramovševa zapuščina R 57/VI – 2 : 3 (Honorarski obračun) in R 57/VI – 2 : 4 (Potrdilo). Obračun za izplačilo honorarja (5. 2. 1953) in potrdilo Zavoda za zaščito avtorskih pravic, da je Primož Ramovš nakazal honorar za Bredo Pogorelec (13. 2. 1953).

Pogodbniki: Pogodba, sklenjena med Državno založbo Slovenije v Ljubljani, ki jo zastopa njen predstavnik – pooblaščenec tov. Venčeslav Winkler, direktor DZS in tov. Ciril Vidmar, šef redakcije DZS odslej imenovana »založnica« in tov. prof. dr. Ramovš Fran, Ljubljana, Akademija znanosti in umetnosti odslej imenovani »avtor«. (R 57/I – 8 : 1. Pogodba št. 15/51-UTK, 6. 9. 1951).

Ramovš je nesporno naveden kot edini avtor v Čl. 1. te pogodbe: »Predmet pogodbe: DZS izda v zbirki UTK prof. dr. Fran Ramovš. Naklada do 2000 izvodov, Obseg 14 ½ pole.« Ramovš je pogodbo lastnoročno podpisal kot *avtor Morfologije*. Ramovševa dediča sta zahtevala, da se kolofon na koncu knjige v ohranjenem krtačnem odtisu¹⁵¹ popravi,¹⁵² tako da se glagolski deležnik *natisnjena* v knjižni izdaji zamenja s *prirejena*, pojasnilo, da gre za učno gradivo (*za šolsko rabo*) se zamenja z besedno zvezo *tiskano po rokopisu*, izpustiti pa je potrebno tudi zavajajoče pojasnilo, kateri študenti so priredili predavanja za objavo (Ramovš je ta podatek zabeležil v Predgovoru). Alba Ramovš je ob korigiranem/prečrtanem besedilu zapisala: *Glej predgovor!*, na koncu pa je dodala še odgovorno osebo založbe (*Za založbo: Ciril Vidmar*). Alba in Primož Ramovš sta zahtevala, da je Ramovš »naveden kot edini in pravi avtor te Morfologije« in da se naslovnica ter kolofon popravijo, ker so sedaj »natisnjene stvari, ki nikakor ne odgovarjajo resnici in so nastale brez najine vednosti«. Na začetku natisnjenih pol – dediča nista dobila celotnega besedila – je umanjkala tudi kratka Ramovševa programska misel v latinščini, s katero je žele uvesti *Morfologijo*. Založnik je upošteval vse zahtevane dopolnitve in popravke, le latinskega mota ni dodal na začetek knjige. Danes ne vemo, kako se je glasil Ramovšev latinski stavek, zato sklepam, da ni bil uvrščen na začetek knjige, ker dediča tega nista odločno zahtevala, ampak sta v pismu le ugotovila: »Prav tako nama je znano, da je pokojni prof. Ramovš za začetek knjige napisal latinski stavek, ki pa je v knjigi izpuščen.« Pismo navajam v celoti (R 57/I– 8 : 2):

¹⁵¹ MORFOLOGIJA SLOVENSKEGA JEZIKA / Skripta, / **natisnjena** po predavanjih prof. dr. Frana Ramovša / v l. 1947/48 in 1948/49 / **Za šolsko rabo s privoljenjem prof. dr. Ramovša priredila Breda Pogorelec s sodelovanjem Pavla Merkuja in Mitje Sovreta** / Naklada 1500 izvodov / Obseg 10 ¾ pole / Dotiskano novembra 1952 / Založila Državna založba Slovenije / Natisnila Tiskarna »Ljudske pravice«

¹⁵² MORFOLOGIJA SLOVENSKEGA JEZIKA / Skripta, / **prirejena** po predavanjih prof. dr. Frana Ramovša / v l. 1947/48 in 1948/49 / **Tiskano kot rokopis** / Natisnila Tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani / Dotiskano novembra 1952 v 1500 izvodih / Obseg 10 ¾ pole / Založila Državna založba Slovenije / **Za založbo: Ciril Vidmar**

Alba in Primož Ramovš,
Ljubljana, Gorupova 4.

Ljubljana, 13. januarja 1953.

Državni založbi Slovenije Ljubljana

Podpisana sva dobila v roke nekatere natisnjene pole *Morfologije slovenskega jezika*, ki jo v Vaši založbi izdaja Univerzitetna študijska komisija. Na naslovni in zadnji strani pa so natisnjene stvari, ki nikakor ne odgovarjajo resnici in so nastale brez najine vednosti. Iz predgovora na 3. strani, ki ga je napisal in podpisal sam pokojni prof. Ramovš, je razvidno, da je on edini in pravi avtor te *Morfologije*. Iz dodatnega naslova »Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša...« pa sledi, da je vse zapise in vse formulacije napravil nekdo drug. Zato zahtevava, da se naslovna stran spremeni takole:

Fran Ramovš:

Morfologija slovenskega jezika.

Skripta, prirejena po predavanjih v l. 1947/48 in 1948/49.

Tudi na zadnji strani so trditve, ki ne ustrezajo resnici, kakor je razvidno že iz Predgovora, zlasti trditev »za šolsko rabo s privoljenjem prof. dr. Ramovša priredila Breda Pogorelec s sodelovanjem Pavla Merkuja in Mitje Sovreta«. Zato zahtevava, da se tudi ta stran spremeni, in sicer takole:

Fran Ramovš:

Morfologija slovenskega jezika.

Skripta, prirejena po predavanjih v l. 1947/48 in 1948/49.

Naklada 1500 izvodov.

Obseg 10 $\frac{3}{4}$ pole.

Dotiskano novembra 1952.

Založila Državna založba Slovenije.

Natisnila Tiskarna Ljudske pravice.

Prav tako nama je znano, da je pokojni prof. Ramovš za začetek knjige napisal latinski stavek, ki pa je v knjigi izpuščen.

Dokler se vse te reči ne popravijo, ne dovoliva, da bi knjiga izšla ali prišla v prodajo. Če bi se to kljub najinemu ugovoru zgodilo, bova prisiljena nastopiti pravno pot.

Podpisana sva s sodnim sklepom o dedovanju (Okrajno sodišče I. v Ljubljani, št. 0897/52-3 z dne 21. X. 1952) edina dediča avtorskih pravic za vsa objavljena in še neobjavljena dela prof. dr. Frana Ramovša.

Opozarjava tudi na dejstvo, da je pokojni prof. Ramovš sam sklenil z Državno založbo Slovenije pogodbo za *Morfologijo* in da se tudi v tej pogodbi priznava za edinega avtorja. Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Alba Ramovš [lastnoročni podpis]

V kolofonu krtačnega odtisa je sporočilo, ki dobiva rahel podton, da je bila vloga Brede Pogorelec pri nastajanju skripte večja/pomembnejša kot Merkujeva in Sovretova, kar naj bi nekako potrdil tudi Ramovš: »[...] s privoljenjem prof. dr. Ramovša priredila Breda Pogorelec s sodelovanjem Pavla Merkuja in Mitja Sovreta.« Alba in Primož Ramovš sta besedno izrazitev, ki je poudarjala prvotno vodilno vlogo Brede Pogorelec, umaknila iz

naslova in kolofona ter s tem preprečila razlage, ki »nikakor ne odgovarjajo resnici«, saj je tudi avtor izenačil pomen vseh treh sodelujočih študentov filologije: »Skripta so pripravili predvsem stud. phil. Breda Pogorelec, Pavel Merku in Mitja Sovre.« (Ramovš 1952: [3]). Ramovš je v kratkem Predgovoru pojasnil, da gre za študijsko gradivo, ki je zbrano na enem mestu, ne izpolnjuje pa zahtev znanstvenega dela, ker manjkata natančna analiza in sinteza slovenskega zgodovinskega oblikoslovja. *Morfologijo* je načrtoval kot samostojno monografijo (V. knjiga) že leta 1920 zasnovane *Historične gramatike slovenskega jezika*¹⁵³ (II. *Konzonantizem*, 1924; VII. *Dialekti*, 1935; VII/*dodatek 1: Kratka zgodovina slovenskega jezika 1*, 1936), skripta pa je le zasilna uresničitev, ki je namenjena študentom slovenistike, slavistike in primerjalnega (slovanskega) jezikoslovja na ljubljanski univerzi.

Dopisovanje med Ramovševo vdovo Almo Ramovš in Bredo Pogorelec kaže, da je imela slednja vendar poseben položaj pri nastajanju skripte. Tiskarna je pripravila dva izvoda/odtisa korekturnih pol (lomljene korekture), in sicer je enega (verjetno) maja 1952 pregledal Ramovš in je vanj vnesel »dokajšnje korekture«, drugega pa naj bi Breda Pogorelec dala študentom, ki so se poleti leta 1952 pripravljali za izpit. Žal izvoda/odtisa nista ohranjena (v Ramovševi zapuščini so le »nekatero natisnjene pole«, ki sta jih imela Alba in Primož Ramovš) in ne vemo, kje se danes nahajata, kakor tudi ne, ali je Breda Pogorelec res obdržala izvod, ki ga je korigiral Ramovš. Alba Ramovš je namreč januarja 1953, ko je nastal zaplet zaradi avtorstva skripte, prosila Bredo Pogorelec, naj ji vrne krtačni odtis *Morfologije* z Ramovševimi korekturami. Breda Pogorelec ji je pojasnila, da je Ramovševe korekturane pole oddala v tiskarno:

Ljubljana, 14. 1. 1953

Spoštovana gospa profesor, lomljene korekture so odtisnili v dveh izvodih. Enega od teh je pregledal gospod profesor, tega sem oddala v tiskarni, ker so bili še nekateri popravki. Drugega pa sem dala študentom, ki se pripravljajo za izpit in bi knjigo potrebovali zdaj. Če jih nujno potrebujete, bi jih dobila v par dnevih nazaj. S spoštovanjem! Breda Pogorelec. (R 57/VI – 2 : 1)

¹⁵³ »Ramovš v prvem izdanem delu historične gramatike, II. *Konzonantizem* (1924), navaja Vondrákovo misel iz primerjalne slovanske slovnice o potrebi po slovenski zgodovinski slovnici kot narodni nalogi, ki ga je spodbudila, da je zanj predvidel sedem oddelkov v samostojnih knjigah: I. Uvodna in splošna poglavja: nastanek individualnosti SJ; zgodovina slovenske slovnice, grafike (oboje v rokopisu), jezikovni viri, predmetna literatura, opis glasov; II. *Konzonantizem* (izid 1924); III. *Vokalizem*; IV. *Akcent*; V. *Oblikoslovje*; VI. *Sintaksa*; VII. *Dialektologija* (izid 1935), z dodatkom: *zgodovina slovenskega knjižnega jezika*.« (Orel 2019: 14–15)

Iz odgovora Ramovševe vdove je razvidno, da je šlo za nesporazum in da že takoj po izidu *Morfologije* ni bilo jasno, kdo ima kateri izvod korekturnih pol:

Na tvoje pismo, ki sem ga pravkar prejela, Ti sporočam, da gre za jasno pomoto, ko praviš, da je bil v tiskarno oddani izvod lomljenih korektur Tvoj [popravek z rdečim svinčnikom nad zaimkom: R, tj. Ramovšev], študentom pa da si dala Ramovševega [popravek z rdečim svinčnikom nad svojilnim pridevnikom: *svojega*]. V tiskarni »Lj. Pr.« je tov. Neumann [nečitljivo] izročil ta izvod korektur kot tvoj eksemplar [prečrtano: *ter mi povedal, da*] s pripombo, da imaš R. izvod Ti. Pravtako je tudi tov. Nada Je[rš]etova [nečitljivo] izjavila, da izvod korektur, ki sem ga dobila iz tiskarne, ni R. R. izvod namreč dobro pozna, ker ga ji je [nadpisano: *ji je dal*] pokojni predsednik [prečrtano: *izročil*] in [nadpisano in prečrtano: *ki Ti*] ga je ona [prečrtano: *dala Tebi*] tudi osebno izročila Tebi. Ker si potemtakem mogla samo R. izvod posoditi študentom, te prosim, da ga nemudoma zahtevaš nazaj in mi ga čimprej oddaš v celoti [popravljen vrstni red besed s številčenjem^{1, 2}: *v celoti oddaš*]. Svoj izvod lahko dvigneš v tiskarni pri tov. Neumannu [nečitljivo], kamor sem ga danes vrnila, ter z njim razpolagaš. (R 57/VI – 2 : 2)

Nadaljnja usoda obeh izvodov korekturnih pol *Morfologije* ni znana, v zapuščini je ohranjen le nepopolni krtačni odtis brez popravkov (izjema je le predstavljena korektura kolofona in naslovnice, ki sta ju popravila Alba in Primož Ramovš).

Breda Pogorelec je bila odgovorna za (1) prepis/tipkanje rokopisa in na koncu knjige dodanih seznamov (2) Kratice¹⁵⁴ (str. 151–152), (3) Seznam citirane literature¹⁵⁵ (153–155), (4) Stvarno kazalo (157–160), Besedno kazalo (161–167) in (5) Vsebino [169–170]. Zdi se, da je vendar imela vodilno vlogo med trojico sodelujočih študentov, saj je Zavod za zaščito avtorskih

¹⁵⁴ Kratice/krajšave so dvoje – označevalniki jezikov in narečij ter slovnične krajšave – in so abecedno razvrščene v razdelkih (A) Jeziki in narečja in (B) Gramatične kratice. V *Morfologiji* ni seznamov splošne fonetične transkripcije, ustaljeno okrajšanih osebnih imen in okrajšano navedene literature ter virov, saj gre za krajšave, ki jih je Ramovš uporabljal že v *Historični gramatiki slovenskega jezika (II. Konzonantizem, VII. Dialekti in VII/dodatek 1: Kratka zgodovina slovenskega jezika 1)*, študenti pa so jih poznali z njegovih predavanj in iz študijske literature.

¹⁵⁵ Navedena literatura je abecedno razvrščena po avtorjih, in sicer z informacijo, na katerih straneh *Morfologije* je citirana (v poglavju III. Morfologija glagola je na strani 129 še dodatno navedene Nekaj literature o glagolskem vidu). Sledi še abecedni seznam dodatne literature za študente *Za nadaljnjo orientacijo slušateljev navajamo še naslednja osnovna dela o morfologiji*.

pravic honorar za opravljeno študentsko delo izplačal njej¹⁵⁶ s priporočilom, naj »po svoji uvidevnosti, ko tudi sama najbolje poznate njihovo udeležbo pri delu« nagradi »tudi ostale sodelavce« (R 57/VI – 2 : 5). Najbrž se je predvsem ona neposredno sporazumevala s profesorjem in nato usklajevala delo z Merkujem in Sovretom, morda pa so bili v manjši meri vključeni v projekt tudi drugi študenti, kar sklepam iz Ramovševega upovedenja, da »/s/kripta so pripravili *predvsem*« trije imenovani, ki se jim je poimensko zahvalil, da »so me tako prignali do izdaje teh skript« (Ramovš 1952: [3]).

Ramovševa dediča, vdova Alba Ramovš in sin Primož Ramovš, sta Bredo Pogorelec v začetku leta 1953 finančno nagradila za sodelovanje pri pripravi in izdaji *Morfologije*. Izplačala sta ji »pošteno primeren honorar«, tj. 23.580 dinarjev,¹⁵⁷ in sicer 8.400 dinarjev za izdelavo vseh dodanih seznamov na koncu *Morfologije* (najvišji možni honorar, ki ga je določal Uradni list FLRJ št. 38/1950; po enakem merilu je bil honoriran tudi Ramovš), 7.140 dinarjev za korekture, ki jih je opravila »deloma ob sodelovanju avtorja« (honorar po avtorski poli je bil skoraj dvakrat višji od običajnega, ker je bilo delo zelo zahtevno – različni jeziki in zapisi črk, znaki drugačnega sistema, predvsem slovenska fonetična transkripcija za zapis narečij, določitev natančne kakovosti alofonov, različna izgovorna uresničitev, pomenska jasnost itd.; korekture so bile leta 1952 plačane 250 dinarjev na avtorsko polo, za *Morfologijo* so postavko zvišali na 400 dinarjev) in 8.040 dinarjev za tipkanje (zaradi zahtevnega besedila je bil običajni honorar za polo tipkanega besedila iz 20 dvignjen na 40 dinarjev). Martin Briški, upravnik Zavoda za zaščito avtorskih pravic, je 13. 2. 1953 poslal Bredi Pogorelec dopis, da ji bodo v dogovoru z Ramovševima dedičema (vdova in sin) izplačali avtorski honorar »za opravljeno delo oz. sodelovanje« pri izdaji *Morfologije*. Pismo je ohranjeno v Ramovševi zapuščini in ga navajam v celoti – naslovnica je Breda Pogorelec, v vednost sta ga dobila Alba in Primož Ramovš (R 57/VI – 2 : 5):

¹⁵⁶ Martin Briški v pismu 13. 2. 1953 titulira Bredo Pogorelec za profesorico (R 57/VI : 2 : 5) – diplomirala je leta 1952 iz slovenskega jezika in primerjalnega slovanskega jezikoslovja kot glavnih ter iz primerjalnega jezikoslovja južnoslovanskih književnosti kot stranskih predmetov.

¹⁵⁷ Prim. R 57/VI – 2 : 5 (Biblioteka SAZU, Ramovševa zapuščina).

Prof. Pogorelec Breda,
Ljubljana.

3.-2-1953.

Prof. Alba Ramovš in prof. Primož Ramovš sta nam poverila ureditev naslednje zadeve: Kakor nam je tudi sicer že znano, ste sodelovali pri pripravi in izdaji dela pok. univ. prof. dr. Frana Ramovša »Morfologija slovenskega jezika«, kakor je bilo objavljeno pri Državni založbi Slovenije, kot skripta, prirejena po njegovih predavanjih v l. 1947/8/9. Imenovana sta se od vsega početka že odločila, da Vam za Vaše delo oz. sodelovanje plačata pošteno primeren honorar. Posvetovala sta se pri nas o višini tega honorarja, seznanili smo ju z veljavnimi predpisi in s prakso. Na ta način sta položila pri nas za Vas sledeče honorarje:

1. za izdelavo kratic, seznama citirane literature, stvarnega kazala, besednega kazala in vsebine, kar znaša skupno v tisku 2.10 avtorske pole, po Din 4.000.- Din 8.400.-
 2. za korekture, ki ste jih opravili, deloma ob sodelovanju avtorja, za 17.85 av. pole po Din 400.- Din 7.140.-
 3. za izdelavo – tipkanje rokopisa, za 201 stran (pri čemer smo računali stran z 38 vrstami po 62 znakov) po Din 40.- Din 8.040.-
- Din 23.580.-

Pojasnimo, da smo določili honorar pod 1. s 4.000.- din, ker so predpisi, ki so veljavni v času predložitve rokopisa (Ur. list FLRJ št. 38/1950), določali za takšne vrste delo honorar v tej višini kot maksimalni honorar. Pojasnimo, dalje, da je tudi avtor prejel svoj honorar po teh predpisih.

Glede korektur smo povprašali pri založbah, kjer so nam povedali, da jih plačujejo po Din 250.- za av. Polo. Ker ste imeli s tem delom, zaradi zamotanosti snovi, več opravka, smo Vam odmerili honorar izjemno visoko z Din 400.- za av. polo.

Prav tako smo izjemno visoko plačali tudi izdelavo rokopisa – tipkanje, ki g plačujejo nekatere založbe po Din 18.- do 20.- za stran, iz omenjenih razlogov.

Prepuščamo Vam, da iz zgoraj navedenega celotnega zneska honorarjev nagradite po svoji uvidevnosti, ko tudi sama najbolje poznate njihovo udeležbo pri delu, tudi ostale sodelavce.

Smatramo, da je s tem stvar Vašega sodelovanja pri omenjenem delu prav pošteno in primerno urejena s strani pravnih naslednikov po pok. avtorju, univ. prof. dr. Franu Ramovšu.

Prilagamo Vam z njune strani 1 brezplačen izvod omenjenega dela za Vas osebno s pojasnilom, da sta v predgovoru omenjena sodelavca Merku Pavel in Sovre Mitja že prejela po 1 izvod.

Prosimo Vas, da bi se, ali sami osebno, ali Vaš pooblaščenec, zglasili v naši pisarni, da Vam izplačamo znesek Din 23.580.- in izročimo 1 izvod omenjenega dela.

Naše stroške sta že poravnala pravna naslednika po avtorju.

Pozdravljamo Vas,
upravnik, dr. Briški Martin.

Prof. Alba Ramovševa
Prof. Primož Ramovš.

Honorar za Bredo Pogorelec (in po njeni presoji za sodelujoče študente, verjetno za »v predgovoru omenjena sodelavca Merku Pavel in Sovre Mitja«) je poravnal Primož Ramovš iz zneska honorarja, ki ga je z materjo dobil kot zakoniti dedič Frana Ramovša. Po Honorarnem obračunu (R 57/VI – 2 : 3) dne 5. februarja 1953 je Ciril Vidmar, šef redakcije Državne založbe Slovenija, odredil, da se naj honorar za *Morfologijo slovenskega jezika* po pogodbi št. 15/51 – UTK (R 57/I – 8 : 1) »izplača vdovi avtorja dr. Frana Ramovša, Ljubljana – Gorupova ul. 4.«, in sicer v višini 142.800.- dinarjev (Obseg: 1 str. 42 vrst, 1 vrsta 75 znakov, 1 stran 3150 znakov, skupno štev. strani 170, skupno štev. znakov 535.500, obseg na podlagi 30.000 znakov 17.85 pole. Pola a din 8.000.- skupno Din 142.800¹⁵⁸). Primož Ramovš je 13. februarja 1953 od tega zneska izročil Zavodu za zaščito avtorskih pravic 23.580.- dinarjev »kot honorar za prof. dr. Pogorelec Bredo« in dodatno plačal tudi »Din 236.- kot 10 % provizijo za zgoraj omenjeni honorar« (R 57/VI – 2 : 4).

Fran Ramovš svojega velikega projekta *Zgodovinska slovnica slovenskega jezika* – Ocvirk (1950: 224) je slovnico v nastajanju imenoval za »osrednj/o/ mojstrovino/o« Ramovševega znanstvenega dela – ni uspel dokončati, saj sta mu načrte prekinila druga svetovna vojna in bolezen. Od načrtovanih osmih delov, ki naj bi sestavljali popolno zgodovinsko slovnico slovenskega jezika, je izdal *II. Konzonatizem*, skripta *V. Morfologija slovenskega jezika*, *VII. Dialekti*, *VII. dodatek: Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Umanjkali pa so: *I. Uvodna in splošna poglavja: postanek individualnosti slovenskega jezika, razmotrivanje o jezikovnih virih, predmetna literatura, opis glasov* – objavljena sta dva dela tega poglavja: *Zgodovina slovenske slovnice* in *Slovenska grafika* –, *IV. Akcent* in *VI. Sintaksa*. Nedotaknjena je ostala skladenjska ravnina, predvsem stavčna fonetika in stilistika skladenjskih pojavov, skromno pa se je posvečal še besedoslovju in besedotvorju. Vprašanje je, ali je sploh želel napisati monografijo o zgodovinski skladnji

¹⁵⁸ Ramovšev honorar za *Morfologijo* je znašal približno toliko, kot je leta 1952 zaslužil dobro plačan uslužbenec z visokošolsko izobrazbo v letu dni; honorar Brede Pogorelec, ki ga je verjetno delila še z Merkujem in Sovretom, bi zadoščal za 86 obiskov pri ženskem frizerju (trajna ondulacija z vodno) ali za sedem parov čevljev; decembra 1952 je bila nominalna plača dobro plačanega uslužbenca ok. 15.000 dinarjev (prim. https://www.stat.si/doc/letopis/1953/1953_16.pdf); za primerjavo: KWh elektrike 13,7.- din, 1 kg krompirja 18.- din, 1 kg kruha 35.- din, 1 kg govedine s kostmi 152.- din, gledališka vstopnica 42,7.- din, ženski frizer trajna ondulacija z vodno 275.- din, moški čevlji 3.200.- din, nova spalnica iz vezane plošče z orehovim furnirjem 82.000.- din, (prim. https://www.stat.si/doc/letopis/1953/1953_15.pdf); leta 1952 je bil uradni menjalniški tečaj: 1 dolar = 50 dinarjev.

slovenskega jezika. Bezljaj je bil prepričan, da za Ramovševo sintakso »naše poznanje jezika še ni dozorelo«, zato se tega dela ni loti: »Čutil je, da bi kvarila harmonično zaključenost njegovega dela.« (Bezljaj 1950: 235)

Ramovševa »zgoščena« *Morfologija* ni dokončno premišljeno delo kot npr. *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Skripta je namenjena študentom, zato v njej ni natančnih analiz razvoja posameznih oblikoslovnih kategorij in sinteze celotnega razvoja oblikospreminjevalnih in oblikotvornih vzorcev. Metodološko in vsebinsko tudi ni primerljiva s *Konzonantizmom* ali *Dialekti*, kljub temu pa se zdi Toporišičeva (1987a: 347) ocena, da *Morfologija* »kakovostno ne dosega ravni Ramovševih redno izdanih knjig«, mogoče celo prestroga – skripta je bila predvsem prepotreben učbenik slovenskega zgodovinskega oblikoslovja, nikakor pa ni šlo »v bistvu za študentske zapiske Ramovševih predavanj na univerzi«, kakor se je zapisalo Toporišiču (2003: 384), ampak za Ramovševe dobre zapiske na listkih, s pomočjo katerih je predaval študentom. Zapiske s predavanj je kolikor toliko prilagodil/uskladil z mladogramatično jezikoslovno šolo ter svojo metodologijo dela, jih deloma popravil in dopolnil, umanjkala pa je sistemizacija, ki je bila značilna za njegove razprave in knjige. V zapiskih je bilo premalo zanesljivega narečnega gradiva in systemskega pogleda na razvoj oblikoslovja od ide., praslovanščine in stare cerkvene slovanščine, zato ni mogel celostno zajeti oblikoslovja nasploh – predstavil pa je pomembne posamezne pojave iz slovenske sklanjatve in spregatve: »Načel je tu prvič vprašanja jezikovne sočasnosti in raznočasnosti [...]« (Orožen 1994: 322) Prepričan je bil, da raziskovanje oblikoslovne in skladenjske ravnine jezika ter besedja vključuje le prvine obdobja, ki ima razmeroma enotne značilnosti, ostale pa označuje časovno – to lahko obravnava predvsem istočasijska slovnica, le glasoslovje pa je mogoče predstaviti v raznočasijski slovnici (prim. Ramovš 1952: 8). Oblikoslovje (tudi skladnja in besedje) je za Ramovša predmet sinhronega raziskovanja (glasoslovje, nasprotno, je raziskoval izrazito diahrono in razvojno-primerjalno), zato obravnava besede s stališča vrste, oblike in funkcije (Ramovš 1952: 5). Oblikoslovje vključuje oblikotvorna in oblikospreminjevalna vprašanja, skladnji pa sta prepuščeni besedna raba in pomen:

Jezikovni razvoj je zanj še skupek posamičnih sinhroničnih stadijev; ni še razkrita gonilna sila neprekinjenega razvoja, ki je odvisna od premikov (kolikostnih razmerij), izpada posameznih jezikovnih prvin v sestavih (glasoslovno-oblikoslovnem, besedotvornem, skladenjsko-besednopomenskem). [...]. Ramovš je raznočasje tudi v oblikoslovju in skladnji besedišča dobro videl, le kazala se mu je drugače kot glasoslovna. (Orožen 1994: 323)

Dobra stran *Morfologije* je poskus, kako »opredelil raziskovalni obseg morfologije« (Orožen 1994: 322) in določiti »predmet oblikoslovja« (Toporišič 2003: 385), tj. spreminjanje končnic pri sklanjanju, sprenganju, številjenju, končniških obrazil pri spoljenju in določnosti, priponskih obrazil pri tvorbi oblik, vidskih parov in vrst glagolskega dejanja. Ramovšu so predmet oblikoslovja pregibne besedne vrste, in sicer oblikospreminjevalni in oblikotvorni vzorci, ne zanimajo pa ga vloge besed v stavku in njihov pomen:

Morfologija upošteva tvorbo besed in izpreminjevanje oblik, ne zanima pa se za pomen in uporabo besed. To prepušča sintaksi. [...] Besede, ki se na zunaj ne izpreminjajo (ideklinabilne), imajo stalno obliko in spadajo v sintakso, ker nam preostaja za študij samo njihova funkcija. (Ramovš 1952: 9).

Martina Orožen (1994: 322) v tej razlagi prepoznava, da »Ramovša vznemirja pomenska, funkcijska plat oblik, pa tudi njihova pomenska funkcija v besedni zvezi«, vendar pa razume, da kot »sistematik ta vprašanja in vprašanja obravnave nepregibnih besednih vrst uvršča v območje skladnje«. Toporišič (2003: 385–386) v oblikoslovju odpira tudi vprašanje besednovrstnosti in razume oblikoslovje še širše kot sistemski nauk o vrstah skladijskih sredstev. Ramovš še ne pozna morfematike, pri oblikospreminjevalnih oblikoslovnih vzorcih pa loči osnovo in končnico. Osnova (deblo) ali koren je podstava z osnovnim tematičnim samoglasnikom. Izhajajoč iz ide., praslovanščine in stare cerkvene slovanščine je slovensko sklanjatev obravnaval po deblih/osnovah (*a*-jevska, *o*-jevska, *u*-jevska, *i*-jevska in konzonantska pregibnost), pri spregatvi pa je predstavil klasifikacijo glagola, ki upošteva nedoločniške osnove (Dobrovský in Miklošič), ter klasifikacijo, ki izhaja iz sedanjiške osnove (Schleicher, Leskien), nato pa je samostojno obravnaval prezent, imperativ, aorist, imperfekt, kondicional, participe, infinitiv, supin in opisne glagolske oblike.

Metodološko je Ramovš ostal zvest principom mladogramatične jezikoslovne smeri (Jesenšek 2021c: 25–28) in ni bil naklonjen preurejanju jezikoslovnega nazora z npr. takrat prisotno etimološko metodo *Wörter und Sachen* (Orožen 1994: 318), prav tako pa ni upošteval v evropskem jezikoslovju že prevladnega strukturalizma, čeprav je vnašal »novosti v sicer še mladogramatični okvir obravnave« (Orožen 1994: 324):

Uvod v Morfologijo že dokazuje, da je bil Ramovš v stiku z novimi pogledi na jezik, da jih je vključeval v nam že znana zgodovinsko naravnana teoretična načela, ki še po drugi svetovni vojni odzrcaljšajo stik naše slovenistike z umirjenim evropskim tokom

slavistike in indoevropistike, prenovljene, metodično že razrahljane s pogledi psihološke, sociološke in neolingvistične smeri. (Orožen 1994: 322)

V *Morfologiji* imata prednost raznočasijsko-primerjalna metoda in zgodovinsko raziskovanje narečnih pojavov. Pomen raziskovanja poimenovanega v *Morfologiji* ni v ospredju, prav nič pa ga nista zanimala družbena in ontološka vloga jezika. Vprašanje, ki ostaja odprto, je, koliko in če bi se sploh v *Morfologiji* lahko odražala Breznikova mladostna strukturalistična misel njegovega *Besednega reda v govoru* (Breznik 1908) – z Breznikom je sodeloval pri slovnici in pravopisu – in jezikovnosistemsko in besedilno usmerjena ter v glavnih potezah na Slovenskem že predstavljena strukturalna obravnava oblikoslovja (npr. Mikuša je naklonjeno spremljal in tudi razumel, Vodušek – kritika SP 1950 – in kasneje Kocbek), ki je poudarjala besednozvezno načelo odvisnostne povezanosti jezikovnih prvin za vse besedne vrste. Na snovnem in posameznem temelječa *Morfologija* kaže, da Ramovša na predavanjih zgodovinskega oblikoslovja niso zanimala abstraktna razmerja v sistemu jezika, niti razmerja med sistemom in rabo jezika, ampak je upošteval le mladogramatično diahronorazvojno dinamiko jezika, edino jezikoslovno metodo dela, ki jo je zagovarjal v slovenskem prostoru in jo je prenašal tudi na svoje študente.

»Veliko delo« ni bilo dokončano, zgodovinsko oblikoslovje pa kaže podobo, ki jo je Ramovš začrtal na predavanju *Uvod v morfologijo*, oz. na cikličnih predavanjih *Uvod v študij slovenskega jezika*, *Uvod v zgodovino slovenskega jezika*, *Postanek individualnosti slovenskega jezika* in *Genetika in ekologija slovenskega jezika*. Šlo je za predavanja, na katerih je predstavljal nepretrganost jezikovnega razvoja iz praslovanščine v slovenščino, poudarjajoč jezikovne značilnosti indoevropske (kar je privedlo do praslovanščine; predaval je tudi indoevropsko primerjalno slovnico), pri tem pa je razpravljajal o etnogenezi Slovencev. Pri slovenskem zgodovinske oblikoslovju je upošteval tudi svoje in celotno takratno vedenje iz slovenske sodobne in zgodovinske dialektologije, prav tako pa je upošteval gradivo, ki ga je uporabljal na seminarju iz zgodovinske dialektologije in branju ter razlagi zgodovinskih besedil, npr. *Dialektični teksti*, *Interpretacija dialektičnih tekstov*, *Čitanje in razlaga dialektičnih tekstov* (Toporišič 1987a: 345–346).

Začetni poglavji *Morfologije* (Uvod, I. Tematologija) sta izčiščena prepisa besedila, ki je v zapuščini ohranjeno na 20 listih/polah (velikost A3), napisanih in pripravljenih za natis. V rokopisu imajo enoten naslov Uvod v morfologijo, v skripti pa je besedilo razdeljeno na krajši Uvod in daljše

poglavje I. Tematologija,¹⁵⁹ tj. besedotvorje. Za primerjavo rokopisa in objavljenega besedila v skripti navajam odstavke, s katerimi se zaključí Uvod v *Morfologiji*. Primerjava pokaže postrnjenje in ponatančenje rokopisne ubeseditve, natančnejši zapis ponazarjalnega gradiva, poenoteno terminologijo in slogovne izboljšave besedila:

Zavedati se torej moramo, kako jezikovna dejstva druga drugega zajemajo, prepletajo – radi pregleda pa ločimo kljub tej stalni ozki zvezi morfologijo od sintakse s tem, da pravimo: 1) v morfologiji nas interesira le zunanja oblika, v sintaksi pa funkcija v stavku (t.j. sintaksa je nauk o pomenu besednih vrst in njihovi zvezi v stavek in v stavku).

Morfologija: nauk o tvorbi besed in izpreminjanju (fleksiji).

Flektirana beseda sestoji iz osnove (debla) in fleksijske končnice. Te so nominalne in pronominalne = padežni sufiksi, končnice ali pa verbalne (osebne).

Deblo samo po sebi (če je brez končnice) ni izkazano kot nominalno ali verbalno prim. *rek-* v *reči*, *rek* : *nos-* : *noša*, *nositi* itd.

Deblo more biti: enozložno (koren); dvozložno (baza); ali s formanti razširjena tvorba (*es-ti*; *vêdê-ti*; *nakovalo* itd.).

Debila so v fleksiji doživljala izpreminjevanje: v korenskem vokalizmu so se javljale različne prevojne stopnje, isto tudi v elementih, ki so k deblu spadali (včasih v obeh) prim. *πατήρ-α*, *πατήρ-ός*, *πατήρ-σ*, : *πομήν*, *-ív -ος*. Tega diferenciranja slovanščina ne pozna več v tem prvotnem zmislu in rabi, a imamo ga uporabljenega na drugačen način. Tu seveda gremo preko gotovih starih ohranitev, ki jih analitičnim potom ugotoviti ne moremo, ne pa po jezikovnem čutu (*u*-debla : formtna stopnja *ũ*, *eu*, *ou* : *synъ*, *synove*; *i* : *trbje*, *-ej-*; pri glagolu *és-* Sg., *s-* Du. Pl.); vse to le odmev prvotnega akcentuiranja.

Pod imenom deblotvorje (besedotvorje) in fleksija razumeti nam je pravzaprav zlitje korena z odnosnimi elementi. Kako se je to zgodilo, ne vemo; moremo pa slutiti, da gre tu za prvotna kompozita prim. zlitje sintaktične besedne zveze v eno besedo (prim. franc. *je ferai* : *facere habens*, »sich habe zu tun«; *encore* : *hanc horam*; lat. *possum* < *potis sum* »sem gospod« : polj. *pisalem* itd. *jedermann*, itd. : aglutinacija > postanek ne več analiznih besed). Koren seveda ni bil od vsega početka nekaj enotnega in samostojnega, marveč je bil stalno v odnosu do drugih elementov, do prefiksov in sufiksov, ki s svoje strani tudi niso bili nekaj enotnega in samostojnega, nekaj za sebe. Koren imenujemo ono glasovno skupino kake besede ali besedne enote, s katero je stvarna, predmetna, pomenska stran besede asociirana. Afiks pa je oni element, ki ga pripadniki kakega jezika v neki (isti) razvojni epohi občutijo kot element, s katerim na isti način tvorijo enakšne oblike različnih besed. S tem gledamo na besede na oni preprosti analitični način, ki je lasten običajnemu, neznanstvenemu jezikovnemu čutu in ki mnogokrat ne zavisi od prvotnega načina tvorbe (tvorjenja) oblik t.j. za nas (morfologijo) so različni koreni *vrba*, *obora*, *vrv*, *vrzeti*, *vrat(a)*, *vržem*, *povraz*, *površlo* itd. – čeprav izkazujejo starejšo korensko skupno stopnjo *uer-* in različne determinative: **ur̥-b-*; *uor-ā*; *ur̥- u-*; *ur̥-t-*; *ur̥g-*; *ur̥gh-(s)-* itd. (najbrž sem tudi *vêverica* redupl.) – ali govorimo o deblotvornem sufiksu *-es-* v *koles-* in o genitivnem sufiksu *-es*, *-os* (pred *-is*, *pod-ός*), a ne vemo, ali ni

¹⁵⁹ V rokopisu je 6 strani besedila (str. 1–6) objavljenih v Uvodu (Ramovš 1952: 5–10), 14 skrajšanih strani rokopisa (str. 6–20) pa sestavlja prvo poglavje *Morfologije*, tj. I. Tematologija (Ramovš 1950: 11–27).

tu eno in isto in da je po razvoju pravzaprav ločiti *kolo-s-* in *pede-s*. Postanek ide. oblik (ali posameznih elementov) je nejasen, ker ne moremo razločevati, kje in katere oblike so bile prvotne, katere pa so po njih stvorjene. (R 57/VI – 2, Uvod v morfologijo, 5–6)

Kljub temu obravnavamo oblikoslovje v posebnem poglavju. Morfologija upošteva tvorbe besede in izpreminjevanje oblik, ne zanima pa se za pomen in uporabo besedil. To prepušča sintaksi.

Predmet morfologije je flektirana beseda nomina (samostalnik, pridevnik, zaimek števniki) in glagola. Besede, ki se na zunaj ne spreminjajo (ideklinabilne), imajo stalno obliko in spadajo v sintakso, ker nam preostaja za študij samo njihova funkcija. Vsaka flektirana beseda ima dva dela: osnovo (deblo) in končnico. Nominalne oblike imajo svoje kazusne (padežne) končnice. Sintaksa uči, kakšni odnosi so s skloni izraženi. Verbalne končnice so osebne, (personalne). Deblo samo more biti zopet iz različnih sestavin. V njem je osnovni element – koren – glasovna skupina, običajno neizpremenljiva v flektirani besedi. Enozložni koren se je lahko že v prajeziku razširil z obrazili in afiksi (formanti), ki so se z njim tako stopili, da je postal koren dvozložen; dvozložni koren imenujemo baza. N. pr.: **es-ti* – koren: *es*, končnica: *-ti*; *vêdê-ti* – osnova: *vêdê*, končnica *-ti*; *vêd-ê* – koren: *vêd*, formant *-ê*. Ti prvotni elementi, za katere s primerjavo različnih elementov sicer lahko ugotovimo, da so prišli pozneje, sos e že v prajeziku tako stopili, da ne moremo več določiti njih determinativen funkcije, marveč jo komaj slutimo, kakor pri lat. *tremo* proti sle. *tresem* < *trem-sq*. V sla. Je dobila beseda determinativ *s*. Domnevamo, da je ta *-s-* isti kot v sigmatičnemaoristu in da označuje samo trenutnost (začetek dejanja): *tremo* = durativ, *tremso* = trenutno dejanje.

Koren in obrazila so bili že v prajeziku izpostavljeni voklaidnim izpremembam – prevoju. Poznamo tri glavne prevojen stopnje: 1. normalna stopnja: *e/o*, podaljšana stopnja: *ê/ô*, 3. reducirana stopnja: *ə/ø*. Te variacije ide. vokalizma opažamo v korenu in obrazilih, ki korenu pripadajo. Gr.: *πατήρ* – obrazilo *-tēr-* v dolgi prevojni stopnji; G. *πατρ-ός* – isto obrazilo v redukcijski stopnji, A. *πατέρα* – normalna *e*-stopnja. Kar velja za obrazilo, velja tudi za koren. V morfologiji, kjer obravnavamo obliko, nas koren ne zanima. Voklaidne izpremembe v korenu so združene z niansiranjem pomena. Primer: koren **uer*: sle. *vr-ba* – redukcijska stopnja, *vrv* – redukcijska stopnja, *ve(r)verica* – normalna stopnja z reduplikacijo, *ob(v)ora* – normalna *o-* stopnja, *vrteti* – determinant *t*, *vrata* – normalana *o-* stopnja, *vržem*, *vreči* – determinant *g*, *povreslo* – determinant *-ghs-*. Ker so to samostojne besede, nas te izpremembe v morfologiji ne zanimajo. Kako je prišlo v prajeziku do flektiranja besedi, nam ni jasno. Dosti predalet nazaj sega, da bi mogli na osnovi realnega jezikovnega gradiva ugotavljati, kako se je koren strnil v besedo. Razvoj lahko le domnevamo, po primerih, ki jih poznamo iz zgodovine jezika.: francoski futur: *ferai* je nastal iz *facere habeo*, *encore* iz *hanc horam* lat. *possum* je nastalo iz *potis sum* = gospodar sem, zmožen sem, nem.: *jedermann* iz *jeder Mann*, poljsko: *pisalem* iz *pisal jesm*. Besede so nastale tako iz različnih besednih sklopov. Pojav imenujemo aglutinacijo – zlitje. Tudi v prajeziku so tako nastale flektirane besede. Koren sam na sebi ni nikdar eksistiral, ampak vedno v zvezi z besedo pred njim in za njim. Vse te besede so se končno združile in iz njih so nastale flektirane besede. Na korenih je pomen, na obrazilih, končnicah in afiksih (prefiks, infiks, sufiks) pa so sloneli faktorji, ki so usmerjali pomen v razmerju do drugih besed. N. sg. *a*-jevskih debel (*roka*, *žena*) ima prvotno isto ončnico kot *-a* v N. pl. nevtr. Ta nomina so bila

sprva kolektiva. Determinant *-s-* v glagolu *trem-s-o* je prvotno isti kot determinant sigmatičnega aorista *s* s svojim specifičnim pomenom. (Ramovš 1952: 9–10)

V I. Tematologiji (poglavje o besedotvorju) predstavlja tri temeljne pojme ide. sklanjatve oz. spregatve, tj. sufiksacijo, reduplikacijo in kompozicijo (izpeljava, zlaganje, sestavljanje in sklapljanje) ter osnovno oblikoslovno podobo tvorbe besed, ki ohranja besedotvorni princip ide., tako da so besede sestavljene iz podstave in obrazila. Najprej predstavi ide. besedotvorna obrazila (Ramovš 1952: 11–17), nato pa razvoj novih priponskih obrazil s primeri iz stare grščine, latinščine, stare indijsčine, praslovanščine, stare cerkvene slovanščine, litavščine in drugih jezikov ter tako opozori na neskončne možnosti novotvorb v jeziku (Ramovš 1952: 17–24). Poglavje zaključí s krajšima pregledoma zlaganja, sestavljanja in sklapljanja (Ramovš 1952: 24–27).

Osrednji poglavji *Morfologije* sta pripravljena po gradivu za predavanja, ki je v zapuščini ohranjeno na 122 lističih velikosti A6¹⁶⁰ (II. Morfologija nomina in pronomina) in predmetni literaturi o oblikoslovju, ki jo je napisal Ramovš (III. Morfologija glagola). Ta del besedila je z nekaj ponatančenji v celoti vključen v skripto, različica tega podpoglavja pa se ponovi še na prvih 4 lističih velikosti A6. Nadaljnji zapisi – rokopis se nadaljuje z I. *o-deblom*, a) Maskulina (R 57/VI – 2, lističi 5) – vsebujejo veliko več ponazarjalnega gradiva kot je objavljenega v skripti *Morfologija slovenskega jezika*. Izpuščeni so (večinoma) vsi izpisani primeri iz zgodovinskih besedil (npr. Trubar, Dalmatin, Krelj, Bohorič, Znojilšek, Megiser, Stapleton, Hren, Skalar, Kastelec, Svetokriški, Rogerij, Basar, Hasl, Pohlin, Japelj itd.), ohranjeno pa je narečno gradivo. Gre za lističe z opornimi točkami, ki si jih je Ramovš pripravil za predavanja¹⁶¹ in so bili idejni/vsebinski osnutek II. poglavja skripte *Morfologija*. Vsebujejo temeljne informacije iz

¹⁶⁰ Ramovš je pripravil za objavo (podobno kot Uvod in I. Tematologija) 6 strani besedila, ki ga je zapisal na polah velikosti A3. Gre za prvo podpoglavje Uvod v fleksijo (Ramovš 1952: 29–35) poglavja II. Morfologija nomina in pronomina – v rokopisu se imenuje *Fleksija nomina* in sledi zaključenemu rokopisnemu poglavju Uvod v morfologijo (R 57/VI – 2, *Fleksija nomina*, 20–25).

¹⁶¹ Zdi se, da so bila Ramovševa predavanja posebno doživetje in jih je bilo v taki obliki težko prenesti v pisno podobo in učbeniški okvir: »Ramovš predava, ne bere. Ima sicer skripta z gradivom pred seboj, a to obravnava med predavanjem neposredno pred slušatelji in mu misel deluje tako intenzivno, da se mu mnogokrat utrne srečna formulacija šele med predavanjem. Kljub temu je v predavanjih tako zgoščen in dosledno miselno povezan kakor v pisanju, a ob živi, razločni in temperamentni besedi še nazornejši.« (Šolar 1950: 44)

Ramovševih objav s področja oblikoslovja. V seznamu literature na koncu *Morfologije* se sklicuje na svojo bibliografijo v *Slavistični reviji* (Bizjak 1950: 446–458), *Historično gramatiko II. Konzonantizem* in *VII. Dialekti* in *Kratko zgodovino slovenskega jezika* ter na tam upoštevane najbolj pomembne slovenske (npr. Miklošič, Škrabec, Oblak, Nahtigal, Bajec) in tuje avtorje (Vondrák, Schleicher, Brugmann, Leskien, Daničić, Pastrnek, Gebauer, Boudouin de Courtenay, Mikkola, Meillet, Vaillant ...). Ta dognanja in še ne dokončno izoblikovano besedilo na lističih je s pomočjo študentov (Pogorelec, Merku, Sovre) priredil za skripto *Morfologija*. Ramovš ni objavil veliko oblikoslovnih člankov, skupaj le 25 enot,¹⁶² vendar se zdi krivična Toporišičeva misel, da »/n/a oblikoslovnem področju Ramovš ni bil ravno močan [...]« (Toporišič 1997: 819). *Morfologija* ni znanstveno delo, ki bi nastalo po metodologiji, kakršno si je Ramovš sicer zamislil za svojo *Historično gramatiko slovenskega jezika*, kljub temu pa je v njej predstavljeno predvsem narečno jezikovno gradivo, ki ga je Ramovš zbral med raziskovanjem glasoslovja (Jesenšek 2021c: 25). Kunzmann Müller zavrača Toporišičevo ostro sodbo z ugotovitvijo, da je Ramovš zbral zanesljivo jezikovno gradivo, s katerim je lahko zadovoljivo analiziral slovensko zgodovinsko oblikoslovje:

Mit dieser soliden Datenlage schuf er Voraussetzungen, um auch für die slowenische historische Morphologie verlässliche Fakten und Befunde zu gewinnen. Das Verfahren, um aus sprachlichen Daten sprachliche Befunde abzuleiten, ist bekanntlich ihre gerichtete Interpretation. Was ergibt sich in diesem Punkt aus der Morfologija? Ramovš leistet auch hier, in einem Satz gesagt, philologisch gute Detailarbeit, und zwar in einem doppelten Sinne. Einmal deutet er das Material bezogen auf die Prinzipien der strukturellen Organisiertheit der slowenischen Sprache und zum anderen bettet er die Befunde zum slowenischen Material in größere, d. h. slawistische und indogermanistische, Zusammenhänge ein. Jeder Blick in die genannte Arbeit bestätigt diese Feststellung. In diesem Kontext ist prominent an das zu erinnern, was eingangs zum wissenschaftlichen Werdegang von Ramovš gesagt worden war. Dort liegen die Wurzeln für diesen Umgang mit Erscheinungen des historischen Phänomens Sprache, einem Umgang, der für historische Forschungen notwendig, ja geradezu die Voraussetzung dafür ist, zunächst unabhängig davon, nach welcher Systematik sie anschließend geordnet werden. (Kunzmann Müller 1994: 187)

¹⁶² V *Morfologiji* so upoštevane raziskave Eine slovenische Form des Instr. Sing. Fem, Deklinacija slovenskega imena *oča* – *óče* < *otbbc*, Iz pojavov soglasniške skladnje, K zgodovini slovanske konjugacije, Končnici dat. in lok. pl. *i*-jevske sklanjatve v slovenščini, Razvoj imperfekta v rezijanščini, Moči i morati u slovenskom jeziku, K razlagam o postanku glagola *morati* in posameznosti v Ramovševih krajših ocenah. Prim. Kazalo objav s področja oblikoslovja (Toporišič 1997: 294) in Ramovševa bibliografija v Solner Perdih (2023: 260–367).

Ramovševo razumevanje zgodovinskega oblikoslovja morfologije je razvidno iz skripte *Morfologija* in njegovih člankov s področja oblikoslovja, in sicer predvsem na mestih, kjer razlaga oblikoslovje s pomočjo empiričnega jezikovnega gradiva. Samostalni npr. razvršča glede na spol, število in sklon – pri razlagah sklonov npr. pojasni razvoj slovenskega sklanjatvenega sistema iz indoevropsčine, podobno predstavlja tudi pridevnik, zaimек in glagol (Kunzmann Müller 1994: 188). Skripta ne zajema vseh področij, ki so pomembna za zgodovinsko morfologijo, kar je posledica načel učbeniškega, tj. strokovnega in ne znanstvenega dela, ter tradicionalnih metodoloških postopkov. Kljub temu pa gre za celovit pogled na slovensko oblikoslovje:

Die Morfologija slovenskega jezika ist eine am profunden Material realisierte historisch orientierte philologische Arbeit traditionellen Zuschnitts. Sie ist zugleich die erste unkompliziert zugängliche und umfängliche Morphologie der slowenischen Sprache, obwohl dies, nebenbei bemerkt, aus dem Titel selbst nicht erkennbar ist. Darin besteht ihr Wert für die Slowenistik und für die Slawistik insgesamt. (Kunzmann Müller 1994: 189).

V *Morfologiji slovenskega jezika* je najpomembnejše in najobsežnejše poglavje o imenski in zaimenskih sklanjatvi (Morfologija nomina in pronomina) – samostalniški sklanjatvi je namenjenih 50 strani (morfologiji glagola 30). Izhajajoč iz ide., praslovanščine in stare cerkvene slovanščine je slovensko sklanjatev obravnaval po deblih (*o*-jevska, *u*-jevska, *a*-jevska, *i*-jevska in konzonantska pregibnost, pri spregatvi pa je predstavil razvrstitev glagola, ki upošteva nedoločniške osnove (Dobrovský in Miklošič), ter razvrstitev, ki izhaja iz sedanjiške osnove (Schleicher, Leskien), nato pa je samostojno obravnaval prezent, imperativ, aorist, imperfekt, kondicional, participe, infinitiv, supin in opisne glagolske oblike. Ramovš ni uvrstil v *Morfologijo* nepregibnih besednih vrst, ki jih je povezoval s skladijskimi vprašanji. V rokopisni zaluščini, zaključujejo jo izčrpani zapiski o stopnjevanju pridevnika, ni ohranjenega gradiva za poglavje III. Morfologija glagola. V skripti *Morfologija* izstopa zanimivo Ramovševo mnenje, da ni pomembno, kako razvrščamo glagole – ali po nedoločniških ali sedanjiški osnovi (Ramovš 1952: 130) –, zato tudi ne podaja svoje/nove razvrstitve. Razvrstitev je nenaravna tvorba, pripomoček, ki so si ga izmislili jezikoslovci. Ramovšu je razvrstitev glagola le orodje, nikakor pa ne cilj oblikoslovnega raziskovanja glagola:

Damit läßt der Autor der Morfologija slovenskega jezika schließlich 3) erkennen, daß Klassifikationen für ihn ausschließlich instrumentalen Charakter haben und lediglich Werkzeuge, nicht aber Ziele der Deskription eines bestimmten morphologischen Bereichs sind, was mit anderen Worten heißt, daß sie für ihn zu den Voraussetzungen

einer Beschreibung (etwa der Verbalflexion im Slowenischen) gehören und keineswegs zu deren Zielsetzungen (Raecke 1994: 178)

Morfologija slovenskega jezika je ob upoštevanju tuje literature pravzaprav sinteza tega, kar je bilo dotlej narejeno v slovenskem oblikoslovju. Ramovš ni imel obsežnih osebnih jezikovnih raziskav na terenu (delal je po gradivu, ki so ga zbirali s pomočjo vprašalnice za SLA, ki ga je sredi 30. let prejšnjega stoletja sam zasnoval), zato ni mogel zanesljivo analizirati slovenskega oblikoslovja. Ker ni naredil svoje analize, tudi ni mogel povezati bistvenih lastnosti slovenskega (zgodovinskega) oblikoslovja v prepričljivo celoto. Delno sintezo je lahko sestavil le s pomočjo znanstvenih spoznanj svojih predhodnikov Štreklja, Škrabca in Oblaka (Jesenšek 2021c: 23–25). Slovenska dialektologija pred Ramovšem ni imela zaključene monografije o oblikoslovju; izjemi sta Štrekljevo habilitacijsko delo *Morphologie des Görzner Mittelkarstidialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse* (Štrekelj 1886) – največjo vrednost ima gradivo o glasoslovju in naglasu primorskega narečja,¹⁶³ manj je oblikoslovja – in posmrtna (ne najbolj premišljena) izdaja *Historične slovnice slovenskega jezika* (Štrekelj 1922), v kateri je predstavljeno glasoslovje, med tem ko je oblikoslovje, ki je zastopano s sklanjatvijo, ostalo v rokopisu. Martina Orožen npr. obžaluje, da Štrekljeva »prv/a/ izčrpn/a/ analitičn/a/ sinhrono zasnovan/a/ oblikoslovn/a/ monografij/a/ pregibnih besednih vrst« (Orožen 2003: 173), ki je temeljita na analizi kraškega narečja, ni bolj vplivala na Ramovša in nadaljnji razvoj slovenskega zgodovinskega oblikoslovja. Izpostavlja pomembno ugotovitev, da je za analizo oblikoslovne ravnine potrebno natančno poznati glasovne in prozodične lastnosti preučevanega govora, dialekta – Štrekelj je opravil tako analizo za osrednje kraško narečje (Orožen 2003: 178):

Analizi je bilo podvrženo vse govorno besedje, vključno s popačenkami, besedotvornimi izpeljankami, predponsko sestavo in priponsko izpeljavo glagolskih vrst, važnih za ugotavljanje narečnega stanja glagolskega vida (vidskih nasprotij). Štrekljev metodološko zanimiv, uspešen raziskovalni vzorec je zagotovil izčrпно zajetje in prepoznavanje sočasnostestavskih oblikovnih prvin (končnic in premen osnov) vseh pregibnih besednih vrst, vendar je v zakoreninjenem mladogramatičnem dialektološkem obdobju, ki je na slovenskih tleh po prvi svetovni vojni upravičeno dajal prednost natančnemu poznavanju razvojno-narečne fonološko-prozodične podobe slovenskega jezika, žal ostajal raziskovalno neizkoriščen, čeprav je bil metodološko smiselno že sinhrono naravnano. (Orožen 2003: 178)

¹⁶³ »Spis se odlikuje po natančnosti, zanesljivosti vseh podatkov, posebno pa po jako bogatem leksikalnem gradivu, katero je v njem nakopičeno.« (Oblak 1887: 430)

Oblak (npr. *Zur Geschichte der nominalen Declination in Slovenischen*, 1890) in Škrabec (npr. posamezne razprave v *Cvetju* o samostalniku, pridevniku, števniku, zaimku in glagolu) sta bolj vplivala na Ramovša. Oblakova spoznanja, ki izhajajo iz zgodovinskih raziskav, je »brez bistvenih ugovorov vključil v svojo Morfologijo slovenskega jezika, le da je v izhodišče postavil ide. oz. psl. oblike, vključno z arhaičnimi pojavitvami v Brižinskih spomenikih« (Orožen 2003: 180), pri Škrabcu pa ga je privlačila moderna analitična metoda raziskovanja (Ramovš 1971: 202), ki je temeljila »trdno na zgodovinski podlagi«, tako da je slovensko slovnico predstavljala kot »sestav/o/ tisočerihs posameznih zgodovinskih obrisov« (Ramovš 1997: 598). Jagičevega učenca Oblaka je sprejemal kot znanstvenika leipziške mladogramatične šole, ki ga je zanimala »čista« znanost, Škrabca kot jezikoslovca praktika (Orožen 1994: 319), tj. podobno kot raziskovalno pragmatično motiviranega Miklošičevega učenca Štreklja (Orožen 2003: 176) – vsi pa so slovenske sklanjatvene vzorce izpeljevali iz prasllovanskih debel.

Ramovš je raziskoval slovenski jezik kot celoto in »je iskal pojasnitev celotnih sprememb, ki jih sodobno jezikoslovje pravzaprav ni imelo«. Tudi oblikoslovna vprašanja je razlagal z domnevo o »fonetični osnovi sprememb, za katero zdaj vemo, da je samo površinski pojav, globinsko omogočen z nasprotji v strukturi sestava« (Gvozdanovič 1994: 141). Da bi skripta presegla zgolj »zgoščen, vendar še vedno pregleden« značaj nedokončno izoblikovanega besedila in bi postala metodološko primerljiva s *Konzonantizmom* (1824), *Dialekti* (1935) in *Kratko zgodovino slovenskega jezika* (1936), ji manjka (1) natančnejša dopolnitev preobrazbe končnic od ide. do sodobnega slovenskega knjižnega jezika, upoštevajoč stare raziskovalne jezikoslovne metode, geografsko lingvistiko in uveljavljene novejšje jezikoslovne smeri; predstavitev (2) zgodovinskega razvoja oblikoslovnih kategorij in funkcijskih različenj; (3) oblikovanje novih kategorij ter razvoj besednovrstnosti, oblikotvornosti in oblikospreminjevalnosti v zgodovini slovenskega jezika; (4) opozorilo na glavne smeri razvoja; (5) »vsestranski opis razvoja slovenskega oblikoslovja z besediščem«, (6) »celostni oris jezikovnih dosežkov ključnih piscev v zgodovini slovenskega knjižnega jezika« in (7) upoštevanje oblikoslovnih značilnost osrednje- in vzhodnoslovenske knjižne jezikovne različice – za 16. stoletje je tak model postavila Majda Merše (2009). Martina Orožen (2003a: 533) ugotavlja, da je za sintezo razvoja slovenskega jezika potrebno upoštevati tudi besediloslovje s pragmatiko, ki je umanjalo pri večini analiz zgodovinskih besedil, ter take raziskave povezati s kontrastivno-filološko-tipološkimi, primerjalnoslovanskimi, razvojnozgodovinskimi, strukturalističnimi in

sociolingvističnimi metodološkimi pristopi: »Vsak posamezni vidik pomeni zožen zorni kot na zgodovinski razvoj slovenskega (knjižnega jezika), upoštevaje vseh pa zagotavlja objektivni opis in celostno sintetično podobo razvoja slovanskega jezika.« (Orožen 2003a: 530–531) Ramovševa skripta slovenskega zgodovinskega oblikoslovja tako preišljenemu in velikemu načrtu ni mogla slediti. *Morfologija* kaže podobo, ki ni skladna s takrat v jezikoslovju prevladno strukturalistično metodo, do katere je bil Ramovš »vseskozi odklonilen« (Orožen 1994: 321).¹⁶⁴ Pri obravnavi jezikovnih vprašanj imata v *Morfologiji* prednost raznočasijsko-primerjalna metoda in zgodovinsko raziskovanje narečnih pojavov, mladogramatična jezikoslovna šola torej, ki jo je Ramovš razširjal tudi med svojimi učenci.

¹⁶⁴ Tesnière (1930) je npr. kritiziral Ramovšev *Konzonantizma*, in sicer predvsem »neustreznost metode, nesistemsost obravnave in neustreznost razvrstitve vsebin v načrtovani Historični slovnici Ramovša, ki ne upošteva hierarhičnih zakonitosti jezikovnih ravnin oziroma njihovih medsebojnih odvisnosti« (Orožen 1994: 321). Opozarja, da je sinhronija »izhodišče za pogled na zgodovinski razvoj jezika«, med tem ko diahrono raziskovanje izbranih, znanih ali ohranjeni besedil posreduje »le iz sistemske celote iztrgane člene in ni povsem zanesljiv/o«. Ramovš ni proučeval razvoja slovenskih jezikovnih pojavov glede na njihovo geografsko razširjenosti in zbranega gradiva tudi ni prikazoval na zemljevidih. »/V/ztrajal /je/ pri zgodovinsko-razvojnem gledanju« (ni upošteval načel lingvistične geografije), ta »metodološk/a/ pomanjkljivost« pa mu je preprečila, da bi »sistemske zaje/l/ jezikovn/e/ prvin/e/ po hierarhičnem redu« oz. se to »v slovenski dialektologiji v danem času žal ni vzpostavilo« (Orožen 1994: 321).

Literatura

Johann Christoph ADELUNG, 1809: *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhunderts Sprachen und Mundarten*. Zweiter Theil. Berlin: in der Vossischen Buchhandlung.

Imre AGUSTIČ, 1878: *Pririodopis s kepami za národne šole*. Buda-Pešt: Družba svétoga Števana. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-e3ltymsm>

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. (Zbirka *Linguistica et philologica*, 18). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kozma AHAČIČ, 2009: *Infrastruktura slovenščine 1550–1758. Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja, 28). Ur. Marko Stabej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–17.

Kozma AHAČIČ (ur.): Fran Ramovš. *Historična gramatika slovenskega jezika: II. Konzonantizem, V. Morfologija, VII. Dialekti, VII/dodatek: Kratka zgodovina slovenskega jezika I. Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes*. Ur. Kozma Ahačič. Različica 1.0. <https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/38/1924-1952-ramovs>.

Karl Gottlob ANTON, 1797: *Nachricht von einem kleinen Slawischen Volke*. *Allgemeiner litterarischer Anzeiger* 2/81, 830–831.

Ivan Anton APOSTEL, 1760: *Dictionarium Germanico-Slovenicum Vocabula tam Atiqua quqm Nova [...] Authore P(at)re Bernardo Marburgensi, Capucino*. Rokopis. Univerzitetna knjižnica Maribor, signatura Ms 195.

Oskar ASBÓT, 1912: *Ung.-sloveniscli vucké*. *Archiv für Slavische Philologie* 12/33, 321–337.

Jožef BAGÁRY, 1871: *Perve knige-čtenyá za katholičánske vesničke šolé na poveľénye Družbe svétoga Števana*. Správlene po Bárány Ignáci. V-Pešti: Štampane vu »Athenaeum«-a štamparii.

Jožef BAGÁRY, 1873: *Kratka summa velikoga katekizmusa z-spítávanyem, i odgovárjanyem za katolicsánske sóule z-nouva vö dána od drústva sz. Stevana*. V Pesti: Štamp Athenaeuma.

Marija BAJZEK LUKAČ, 1994: *Krátki Návuk Vogrskoga Jezika za Začetníke – nastanek in izrazje. Košič in njegov čas*. Ur. Zinka Zorko, Marija Bajzek, Stjepan Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. 187–193.

Marija BAJZEK LUKAČ, 2009: *Slovar Gornjega Senika A–L*. V Mariboru: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Marija BAJZEK LUKAČ, 2017: *Pavlov odnos do prekmurščine na začetku 20. stoletja. Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci*. (Zora 120). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba.

Marija BAJZEK LUKAČ, 2019: Madžari o reformaciji v Slovenski krajini. *Slavia Centralis* 12/1, 133–141.

Marija BAJZEK LUKAČ (ur.), 1992: *Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del / Jožef Košič*. Budimpešta. 83–90.

Mihal BAKOŠ, 1785: *Agenda sermone vandalico conscripta Precibus etiam matutino-
-vespertinis aucta adiuvante Benedictione Benedicentis*. Rokopis. [http://www.dlib.si/
details/URN:NBN:SI:IMG-OGP691Z1/?euapi=1&query=%27keywords%3dbako%25%
a1%2c+mihal%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-OGP691Z1/?euapi=1&query=%27keywords%3dbako%25%a1%2c+mihal%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25)

Mihal BAKOŠ, 1786: *Szlovenszki abeczedár za drouvno deczo vő stámpani*. V Posoni: pri Simoni Petri Weberi.

Mihal BAKOŠ, 1789: *Nuovi Gráduvál, vu sterom sze vő zebráne, pobugsane, i zdaj nuovi
réd posztávlene dúhovne peszmi nahájajo szamomi Bougi na díko vő dáni*. Stampani
v-Soproni po Siesz Jou'zefi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-Q5L0MPT0>

Štefan BARBARIČ, 1987: Prekmurski učbeniki pred budimpeštanskim parlamentom
1872. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23/1, 76–82.

Mihal BARLA; 1823: *Krszcsanszke nóve peszmene knige szprávlene evangyelicsán-
szkim gmainam*. V-Soproni, stampane sz-Kultsár Kataline pizskmi. [http://www.dlib.si/
details/URN:NBN:SI:doc-COZU599J](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-COZU599J)

Blaž BERKE, 1768–1769: *Szlovenszke Dúhovne Peszmi pizsane po Berke Bálazsi vu
Nemes Csobi*. Rokopis. Ljubljana: NUK.

Jan Andrea BERNHARD, 2011: Die Bedeutung der Magnatenhöfe für die Reformation
in Slowenien und Kroatien. *Jeziki, identitete, pripadnosti med središči in obrobji. V
počastitev 500. obletnice rojstva Primoža Trubarja*. Ur. Kozma Ahačič in Petra Testen.
Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–72.

France BEZLAJ, 1950: Fran Ramovš. Pogled na njegovo delo. *Slavistična revija* 3/3–4,
225–236.

Zvonko BIZJAK, 1950: Fran Ramovš. II. Delo. *Slavistična revija* 3/3–4, 446–458.

Janez BLEIWEIS, 1849: Nekaj zastran deržavniga zakonika. *Kmetijske in rokodelske
novice* 7/51, 223–224 (19. 12. 1849); 7/52, 227–228 (26. 12. 1849).

Janez BLEIWEIS, 1869: Tabor v Vižmarjih. *Kmetijske in rokodelske novice* 27/21,
165–167 (26. 5. 1869).

Janez BLEIWEIS, 1872: *Letopis narodne čitalnice v Ljubljani o začetku leta 1871*.
Ljubljana: Založila ljubljanska čitalnica.

Adam BOHORIC, 1575: *Ordo scholae procerum in Carniola revisus anno 1575. mense
Iulio / Einer ersamen Lanntschaft in Crain Schuelordnung*. Rokopis: Arhiv Republike
Slovenije. (Tiskana objava v Vlado Schmidt, 1952: *Pedagoško delo protestantov na
Slovenskem v XVI. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 189–201).

Adam BOHORIC, 1584: *Arcticae horulae succisivae, De Latino Carniolana litera-
tvra, Ad Latinae Lingvae Analogiam accommodata, Vnde Moshoviticae, Rutenicae,
Polonicae, Boëmicae & Lusaticae lingvae, cum Dalmatica & Croatica cognatio,
facile deprehenditur*. Witebergae: Haeredes Iohan. Cratonis. [http://www.dlib.si/details/
URN:NBN:SI:DOC-XJXCBRP9](http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XJXCBRP9)

Adam BOHORČ, 1987: *Arcticae horulae succisivae/Zimske urice proste*. (1584) Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič. Uvodni del prevedel Anton Sovrè, posodobil Kajetan Gantar. Maribor: Obzorja.

Silvija BOROVIK, 2020: Slovenska književnost v srednjeevropskem prostoru in položaj drugega. *Slavia Centralis* 13/2, 134–148.

Štefan BOROVIK, 1858: *Szveti evangeliu za nedele i szvétké czeloga leta : z-terplenem nasega zvelicsitela i navadnimi molitvami pri bozsoj szlúzsbi po viszoko postúvanom Goszpodi Kúzmics Miklosi szlavne Fare Benedicske plebanusi V. Esperesi poszlovensceni i dosztakrat na dúhoven haszek natisznyeni zse od leta 1804*. Zdaj na novo z-dopúscsenyem czirkvenoga vladarsztva. V Staromgradi: Najdesze v-Lendavi pri Balogh Andrasi.

Štefan BOROVIK, 1864: *Kniga molitvena sztaro-szlovenszka, v-steroj sze najdejo razločne molitvi, litanie, szv. pesmi za vszako prilozsno potrebcsino i szv. krizsna pot. Na haszek katolicsánskim krscsenikom*. V Radgoni: pri Weitzinger Janosi.

Štefan BOROVIK, 1864a: *Veliki katekizmus katolicsánszkoj mladostzi za pravi krscsánszki navuk, po kraleszki derzsanyaj*. V Radgoni : pri Weitzingeri J. A.

Štefan BOROVIK, 1869: *Máli politicsni vodnik po tak rekocsem »Politikai kis tükör« od Baross Mihályja zdovolyenyom právoga szpiszatelá z-sztrskom vármegyészke Deakove sztráni*. Sombatheely: Natisz Bertalanffy Imre.

Jožef BOROVIK, 1875: *Szvéti angel csuvár ali vodnik v-nebésza*. V Radgoni, pri J. A. Weitzingeri. <http://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dszv%C3%A9ti+angel+csuv%C3%A1r%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Jožef BOROVIK, ok. 1890: *Angleska služba ali poduk, kako se pri sv. maši streže*. Najde sze v Radgoni pri Weitzinger J. knjigári.

Blanka BOŠNJK, 2022: Pomembna kulturnopolitična gibanja v Prlekiji in izbrana starejša prleška književnost. *Čitalništvo in bralno društvo pri Mali Nedelji*. (Zora, 146). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 186–205.

Anton BOŽIČ, 1870: Od Turje pri mali nedelji. Dopisi. [Podpis: Radoslavski = Anton Božič]. *Slovenski gospodar* 4/51, 206 (15. 12. 1870).

Anton BOŽIČ, 1870a: Iz bočkovec pri mali Nedelji. 3. sušca. Dopisi. [Podpis: Lindoveški = Anton Božič]. *Slovenski gospodar* 4/12, 38–39 (10. 3. 1870).

Anton BOŽIČ, 1871: Od Male nedelje. [Podpis: Radoslavski = Anton Božič]. *Slovenski gospodar* 5/23, 90 (8. 6. 1871).

Anton BOŽIČ, 1871a: Kaj še čakamo, da slovenski jezik pravico v uradnih dobi. [Podpis: Radoslavski = Anton Božič]. *Slovenski gospodar* 5/2, 5–6 (12. 1. 1871).

Anton BOŽIČ, 1871b: Od Male nedelje. 28. maja. [Podpis: Radoslavski = Anton Božič]. *Slovenski gospodar* 5/23, 91 (8. 6. 1871).

Anton BOŽIČ, 1871c: Od Male nedelje. 10. junija [Podpis: Radoslavski = Anton Božič]. *Slovenski gospodar* V/24, 94–95 (15. 6. 1871).

Anton BOŽIČ, 1872: Od Male nedelje. 4. pros. Veseli napredki našega društvenega življenja. [Podpis: Radoslavski = Anton Božič]. *Slovenski gospodar* 6/3, 12 (18. 1. 1872).

Anton BOŽIČ, 2021: Anton Božič – naslednik Kremplovega prebuditeljskega delovanja v malonedeljski in širši okolici. *Deroči vrelec Antona Krempla*. (Zora 141). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba. 186–198.

Josip BRATULIĆ, 1992: *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Anton BREZNIK, 1908: *Besedni red v govoru*. Separat. Ljubljana: Kat. bukvarna. Tudi v: *Anton Breznik, Jezikoslovne razprave*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 233–244.

Anton BREZNIK, 1982: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. Jože Toporišič (ur.): *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 83–132. Prva objava: Breznik, Anton: 1913: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. *Dom in svet* 26/1. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-RWPMQZ0R>

Aleksander BRÜCKNER, 1913: *Die Wahrheit uber die Slavenapostel*. Tübingen.

Jožef BURGER, 1832: *Помощь въ силѣ али лъсенъ крижъ*. V Ljubljana: Natisnil Jožef Blaznik; ima na prodaj Leopold Kremžar. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ALXT7DHZ>

Oroslav CAF, 1845: Pozdravec vsem Slovcem. *Kmetijske in rokodelske Novice* 3/3, 10–11 (15. 1. 1845).

Oroslav CAF, 1849: *Robinson Mlajši. Knjižica predragi slovenski mladosti za uk ino kratek čas, jo iz českega prepisal Oroslav Cafov*. V Gradcu: Zaloga pri Francu Dirnbök'u.

Oroslav CAF, 1853: *Romarska palica po poti v večnost*. V Gradci: J. Sirolla. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-gvfn0tpv>

Ivan CANKAR, 1976: Slovenci in Jugoslovani. *Ivan Cankar Zbrano delo. Petindvajseta knjiga*. Ur. Anton Ocvirk. Knjigo pripravila in opombe napisala Dušan Voglar in Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 228–238.

Ivan CANKAR, 1976: Realka. *Ivan Cankar Zbrano delo. Petindvajseta knjiga. Politični članki in satire/govori in predavanja*. Glavni Urednik Anton Ocvirk. Knjigo pripravila in uredila Dušan Voglar in Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 130–137.

Matej CIGALE, 1849: Za kaj mora nam Slavjanam v sedanjí dobi narveč iti? *Slovenija* 2/29, 114 (10. 4. 1849).

Jože CIPERLE, 1986: Ljubljanska protestantska stanovska šola in klasični jeziki. *Antični temelji naše sodobnosti*. Ljubljana: Društvo za antične in humanistične študije Slovenije. 35–41.

Etbin H. COSTA, 1869: Statistični pregled vseh slovenskih čitalnic. *Letopis Matice Slovenske za 1869*. Ur. E. H. Costa. Ljubljana: Matica Slovenska. 282–296. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QNHJCEEQ>

Simon CVAHTE, 1891: Anton Krempelj. *Letno poročilo narodnih šol v ljutomerskem glavarstvu o šolskem letu 1890/91*. V Ljutomeru: Založilo okr. učiteljsko društvo v Ljutomeru. 13–19.

Alojzij CVIKL, 2018: *Petje je tudi izraz naše ljubezni do Boga*. Pridiga msgr. Alojzija Cvikla. Sečanje organistov in pevovodij mariborske nadškofije, 24. 11. 2018. <https://>

www.vaticannews.va/sl/cerkev/news/2018-11/msgr-alojzij-cvikl-petje-je-tudi-izraz-nase-ljubezni-do-boga.html

Luka DOLINAR, 1835: *Isidor, brumni kmet : Bukvize Ljubim Kmetam podeljene / Is nemshkiga prestavil L. Dolinar*. V' Ljubljani: Natisnil Joshef Blasnik. Na prodaj per Janesu Klemensu. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-FGKI1SXF>

Peter DAJNKO, 1817: *Evangelioni na vse nedéle ino svetke skos leto. Prelosheni is grezhkega na slavenski jesik zhisheshi kere je isnovizh vündal, ino soseb narozhil, svojim deshelnikom, Slavenzom Shtajarskim, Peter Dainko*. V'Radgoni: V' knigiishi Alois Waizinger'ovemi.

Peter DAJNKO, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen*. Grätz: Gedruckt und verlegt bey Johann Andreas Kienreich. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-LAPONA8Y>

Peter DAJNKO, 1824a: *Opravilo svete mese, spovedne ino dryge prilicne molitbe za katolske kristjane*. V' Radgoni: v'Alojz Wajcinger'ovemi knigiishi.

Peter DAJNKO, 1824b: *Knixica poboxnosti za mlade ino dorašene kristjane*. V' Radgoni: v'Alojz Wajcinger'ovemi knigiishi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-HZFOSZDK>

Peter DAJNKO, 1824c: *Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lüdmi ali Pripodobni navyki dobrih staršov za svoje otróke ino podloxne. Knixica za vsakega kmeta ino texáka*. V' Radgoni: v'Alojz Wajcinger'ovemi knigiishi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-3VTS3358>

Peter DAJNKO, 1826: *Veliki katekizem, to je, knjiga keršansko-katolskega navuka vu pitanjah ino odgovorih*. V' Radgoni: v' Alojz Wajcinger'ovemi knigiishi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-D3CBV99F>

Peter DAJNKO, 1826a: *Svetega pisma sgodbe is starega ino novega sakona. Pervi del. Svetega pisma sgodbe is starega sakona. Na svetlo dal Peter Dainko*. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IRC6UI2L>

Peter DAJNKO, 1826b: *Sto cirkvenih ino drugih poboxnih pesmi med katolskimi kristjani slovenskega naroda na Štajerskem*. V' Radgoni: v'Alojz Wajcinger'ovemi knigiishi.

Peter DAJNKO, 1827: *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem*. V' Radgoni: V Alojz Wajcingerovemi knjigixi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DM2NZER3>

Peter DAJNKO, 1829: *Molitbe za katolske keršenike. vjytro, vecher, pri sveti meši, k'spovedi*. V' Radgoni: pri Alojzji Wajcingeri. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JANI8KHP>

Peter DAJNKO, 1829a: *Sveti krixni pot, ali bridko terpleje ino smert našega gosпода Jezu Krista*. V'Radgoni: pri Aljozji Wajcingeri. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-8HS977JU>

Peter DAJNKO, 1830: *Boxja sluxba keršanske mladosti po jutrah, vecherah, pri sveti meši, k' spovedi ino dosegneji presvetega rešnega tela, tudi vu nekih drugih priloxnostah s'pristavlenom cirkvenih pesmi*. V'Radgoni: pri Aljozji Wajcingeri, knigári.

Peter DAJNKO, 1833: *Abecedna knixica za dexelne bole vu cesarsko kralovskih derxavah*. V' Gradci: vō založbi vsih teržkih knigárov, ino natisnjena s' Kienrajhovimi pismencami. https://d.cobiss.net/repository/si/files/513489516/27032/0513489516_001.jpg/terms

Peter DAJNKO, 1833a: *Listi ino evanjelji na vse nedele, svetke ino imenitnebe dneve celega keršansko-katolškega cirkvenega leta. 8tertokrat na svetlo dal Peter Dainko, tehant, 8olnega okraja priglednik ino farmešter pri Veliki Nedeli*. V' Radgoni: v'Alojz Wajcinger'ovemi knigi8i. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-JTK9OS4E>

Peter DAJNKO, 1833b: *Abecedna knixica na hitro ino lahko podvuyenje*. V'Radgoni: pri Aljozji Wajcingeri, knigári. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-LOIJSV0L>

Jurij DALMATIN, 1575: *Jesus Sirah. Ali negove bukvice (latinski Ecclesiasticus) sa vse shlaht ludy, suseb sa kerszhanske hishne ozhete inu matere, vslouenski iesik stol-mazhene, sueistu pregledane, inu sred enim kratkim nuznim regishtrom, sdai peruizh drukane*. Drukanu ULublani: Skusi Ioannesa Mandelza. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KMPN8XHI/?euapi=1&query=%27keywords%3djurij+dalmatin%2c+jesus%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Jurij DALMATIN, 1584: *Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta; slovenski, tolmazhena, skusi Iuria Dalmatina = Bibel, das ist, die gantze heilige Schrift: windisch*. Wittemberg: durch Hans Kraffts Erben. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-8NAJPUXS/?euapi=1&query=%27keywords%3djurij+dalmatin%2c+1584%3a+biblia%2c%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Jurij DALMATIN, 1584a: *Ta celi catehismus, eni psalmi, inu teh vekshih godov, stare inu nove kerszhanske pejsni. Od P. Truberja, S. Krellia, inu od drugih sloshena, inu s'dostemi lepimi duhovnimi pejsmi pobulshane*.

Jurij DALMATIN, 1585: *Ta kratki Wirtemberski catechismus ali ty potrebnifhi shtuki prave isvelizhanfke Vere, sred enim kratkimi vsfakdajnimi molitvami, inu Hishno Tablo*. Iohan Brentzen Catechifmns Windifch. Witebergae. https://fran.si/korpus16/Knjiga/49/kratki_vvirtemberski_catechismvs?stran=1

Jurij DALMATIN, 1585a: *Agenda tv ie kokv se te imenitische boshie slvshbe opravljajo po Wirtemberfski Cerkovni ordnungi, Slovenski Wirtembergische Kirchenagend Windisch. Pustite de fe vse posthenu inu poredi rovna*. Witeberge (rokopis). <https://fran.si/korpus16/Knjiga/48/agenda?&stran=1>

Josephus Innocentius DESERICIUS, 1748: *De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria Quibus accedit circa finem Libri Secundi insigno ac perantiquum Manuscriptum ex Vaticana Bibliotheca depromptum, hactenus desideratum*. Bvdæ in Hungaria: Typis Veronicæ Nottensteinin, Viduæ.

Nina DITMAJER, 2015: Retorične in jezikovne značilnosti rokopisnih pridig Leopolda Volkmerja. *Leopold Volkmer: prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem* (Zora, 106). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru. 169–94.

Nina DITMAJER, 2019: *Sprejemanje vzhodnoštajerske knjižnojezikovne norme v rokopisnih pridigah Jožefa Muršca*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.

Nina DITMAJER, 2020: Večfunkcijske vezniške besede *ki*, *ka* in *da* ter njihova skladenskopolomska vloga v vzhodnoštajerski pokrajinski različici slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 68/2, 247–264.

Nina DITMAJER, 2023: Dajnko, Peter. *Novi Slovenski biografski leksikon*. (v tisku).

Josef DOBROVSKÝ, 1809: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen usführliches*. Prag: bey Johann Herrl

Josef DOBROVSKÝ, 1822: *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, quae quum apud Russos, Serbos aliosque ritus Graeci, tum apud Dalmatas glagolitas ritus Latini Slavos in libris sacris obtinet, cum tabulis aeri incisus quatuor*. Vindobonae: sumtibus et typis Antonii Schmid.

Josip DRAVEC, 1957: *Glasbena folklorja Prekmurja. Pesmi*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Előd DUDÁS, 2012: Primerjalni zgodovinski razvoj prekmurskega črkopisa. *Jeziko-slovni zapiski* 18/2, 149–165.

DUOŠ, 1945 = Martin Sreš: Dopis Upraviteljstva Osnovne šole Ižakovci Šolskemu muzeju Slovenije, 19. 11. 1945. *Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Ižakovci Dokument št. 19*.

DÜŠEVNI LIST, 1925 = Toldia Sztaroszt i Szmrt.*). Red. [Janoš Flisar]. *Düsevni listz* 3/2, 20 (20. 1. 1925).

EL, 2015 = *Evangeličanski list. Mesečnik Evangeličanske Cerkve AV v Sloveniji* 44/7, 9.

EK, 1939 = Kronika ednoga leta. 1937. okt. 1.–1938. sept. 30. *Evangelicsanski kalendari na 1939. leto*. XVIII. letni tekáj. Murska Sobota: Vödáni po Prekmurszkoj Evangyeli-csanzskoj Sinyoriji. 101.

Theodor ELZE, 1859: Budget des evangelischen Gymnasiums in Laibach. *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain*. Laibach. 55–63.

Theodor ELZE, 1884: Die slovenischen protestantischen Gesangbücher des XVI. Jahrhunderts. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 5. Venedig: Verlag des Verfassers. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MGLXQNZK>

Theodor ELZE, 1893: Die slovenischen protestantischen Katechismus des XVI. Jahrhunderts. *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 14, 79–100.

Theodor ELZE, 1901: Die Rectoren der krainerischen Landschaftsschule in Laibach während des 16. Jahrhunderts, *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 12/3–4, 117–153.

Andrej FEKONJA, 1891: Kratka povestnica slovenskega pravopisa. Pravopisne reforme. — Dajnkov črkopis — dajnčica. Metelkovo črkopis je — metelčica. — »Črkarska ali »abecedna vojska«. — Gajev pravopis gajica (čeho-ilirčica). *Ljubljanski zvon* 11/11, 668–675 (1. 11. 1891).

Andrej FEKONJA, 1892: Književnost ogrskih Slovencev. *Dom in svet* 5/4, 172–176.

- Božidar FLEGERIČ, 1899: Ivan Macun. *Dom in svet* 12/2, 33–36; (15. 1. 1899); 12/3, 65–70 (1. 2. 1899).
- Janoš FLISAR, 1923: Küzemics Stevana szpoumenek. *Düsevni liszt* 1/8, 92–94. (20. 7. 1923).
- Janoš FLISAR, 1925: Prekmurja znameniti evang. mo'zje. Szijártó Stevan. (1765–1833. IX. 10). *Düsevni liszt* 3/6, 70 (20. 5. 1925).
- Janoš FLISAR, 1925a: Prekmurja znameniti evang. mo'zje. Barla Mihdly. (1778–1824. febr. 4). *Düsevni liszt* 3/7, 82 (20. 6. 1925).
- Janoš FLISAR, 1925b: Prêkmurja znameniti evang. mô'zje. (Nadaljavanye). Kardos János. 1801–1875. *Düsevni liszt* 3/8, 95–98 (20. 7. 1925).
- Janoš FLISAR, Adam LUTHÁR, 1923: Küzmits Stevan. 1723–1923. Pro memoria. Küzmits Stevana zsitek i delo. *Düsevni liszt* 1/8, 87–97 (20. 7. 1923).
- Janoš FLISAR, Adam LUTHÁR, 1925: Prêkmurja znameniti evang. mô'zje. (Nadaljavanye). Küzemics Stefan. 1723–1779. 29. okt. *Düsevni liszt* 1/5, 58–61 (20. 4. 1925).
- Jože FTIČAR = Štrkov Jožek, 1996: Cirkumbedêrun za dedekun pa škónikova tužna pesen. *Stopinje*, 83–84.
- István FRIED, 1994: K življenjskemu delu Jožefa Košiča. *Košič in njegov čas*. Ur. Zinka Zorko, Marija Bajzek, Stjepan Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. 73–77.
- Anton GABERC, 1929: Predzgodovina šole. *Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Ižakovci*. (27. 3. 1929)
- Aleksandra GAČIĆ, 2006: *Glagol v Krempljih Dogodivščinah Štajerske zemle. Diplomsko delo*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Bogomil GERLANC, 1951: Opombe z uvodom k tekstom. *Cvetnik naše reformacijske misli*. Izbral in uredil Bogomil Gerlanc. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 153–172.
- Mihael GLAVAN, 2008: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Mihael GLAVAN (ur.), 1992: *Stiški rokopis. Študije*. Ur. Mihael Glavan. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Karol GLASER, 1895: *Zgodovina slovenskega slovstva. II. zvezek*. Od francoske revolucije do 1848. leta. V Ljubljani: Slovenska matica.
- Karol GLASER, 1898: *Zgodovina slovenskega slovstva. IV. del*. Stritarjeva doba od 1870 do 1895. leta. V Ljubljani: Slovenska Matica.
- Anton GLOBOČNIK, Martin SEMRAJC, 1848: Mili bratje Slovenski! V imenu Slovencev na Dunaji. *Novice* 6/15, 60 (12. 4. 1848).
- Josip GLONAR, 1914: Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi. Iz pisem v literarni zapuščini R. G. Puffa (Pismi Petra Dajnka). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11/1, 40–61.
- Boris GOLEC, 2012: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem. Po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Boris GOLEC, 2018: Terezijanske reforme: gibalno sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru. *Marija Terezija: med razsvetljenskim reformami in zgodovinskim spominom*. Ur. Miha Preinfalk, Boris Golec. Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa: Založba ZRC. 195–216,
- Boris GOLEC, 2022: Manj osvetljene plati življenja Adama Bohoriča (ok. 1524–1601/2). *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. (Razprave II. razreda SAZU, 26). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 18–74.
- Marc L. GREENBERG, 2013: Prekmurščina med slovanskimi jeziki. *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvian*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 100). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 401–412.
- Fran GRIVEC, 1938: *Slovenski knez Kocelj*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Fran GRIVEC, 1950: Frisingesia. *Slavistična revija* 3/1–2, 107–124.
- Fran GRIVEC, 1950a: Frisingensia. V. Prinizse ogni petsachv. *Slavistična revija*, 3/3–4, 419–420.
- Fran GRIVEC, 1951: *Žitja Konstantina in Metodija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Fran GRIVEC, 1963: *Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod*. Celje: Mohorjeva družba.
- Fran GRIVEC, 1955: Frisingensia. VI. Po lesu vešahu. *Slavistična revija* 4/1–2, 71–76.
- France GRIVEC, 1955a: Frisingensia. VII. O vzhodnih in zahodnih prvinah. *Slavistična revija* 8/3–4, 169–182.
- Vekoslav GRMIČ, 1985: Pomen Slomškovega bogoslovja v procesu nacionalnega osveščanja Štajerskih Slovencev, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 56 = 21, 2, 129–138.
- Vekoslav GRMIČ, 1991: A. M. Slomšek – ob 130-letnici visokega šolstva v Mariboru. *Mohorjev koledar*. Celje: Mohorjeva družba 60–61.
- Vekoslav GRMIČ, 1992: *Kristjan pred izzivi časa*. Maribor: Mariborski tisk.
- Vekoslav GRMIČ, 1995: *Moja misel*. Ljubljana: Založba Unigraf.
- Vekoslav GRMIČ, 1999: Kako ohraniti nacionalno identiteto in preživeti kot narod v združeni Evropi, *Anthropos* 31/4–6, 124–126.
- Josip GRUDEN, 1914: »Starine železnih in salajskih Slovencev. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. Objavil in opombe pridejal dr. Josip Gruden.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11, 93–154.
- Josip GRUDEN, 1992: *Zgodovina slovenskega naroda*. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6. zvezkih v letih od 1910 do 1916. V Celju: Družba sv. Mohorja.
- Fran GUMILAR, 1956: Prekmursko šolstvo skozi stoletja. *Svet ob Muri* 1/3, 156–160.
- Jadranka GVOZDANOVIČ, 1994: Ramovš in jezikoslovne vede dvajsetega stoletja. *Slavistična revija* 42/2–3, 139–146.
- Dragica HARAMIJA, 2019: Spodbujanje družinskega branja v otrokovem predšolskem obdobju: Predšolska bralna značka. *Slavia Centralis* 12/2, 33–45.
- Bruno HARTMAN, 1987: Čitalnice – jedra slovenskega kulturnega razvoja. *Staat und Gesellschaft im Zeitalter des Dualismus = Állam és társadalom a dualizmus korában =*

Država in družba v dobi dualizma = Država i društvo u razdoblju dualizma (Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf, 16). Ur. Johann Seedoch. Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung. 169–186.

Bohuslav HAVRÁNEK, 1953: Význam Josefa Dobrovského pro slovanskou jazykovědu. *Sborník studií k dvoustému výročí narození*. Praha: Nakladatelství ČSAV. 97–116.

HBL, 2024 = Alojz Jembrih: Nikola Krajačević. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/krajacevic-nikola>

Janez HÖFLER, 1986: *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*. V Ljubljani: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Nina HORVAT, 2020: Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig iz 1. polovice 20. stoletja. *Slavia Centralis* 13/2, 50–63.

Fran ILEŠIČ, 1904: Korespondenca dr. Jos. Muršca. *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*. Uredil Luka Pintar. Ljubljana: Slovenska Matica. 102–168.

Fran ILEŠIČ, 1938: Narodna »bèseda« pri Mali Nedelji 1. 1867. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 33/3–4, 165–181.

Svetozar ILEŠIČ, 1935: Geografski pregled Slovenske krajine. *Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja* (ur. Vilko Novak). Beltinci: Konzorcij. 5–12.

IŠO, 1874 = *Imenik šolskih oblastnij, šol in učiteljev po Slovenskem, t.j. na slovenskem Štajerju, Kranjskem, sl. Korotanu, Primorskem in slov. Ogerskem*. V Ljubljani: Slovensko učiteljsko društvo.

Andrija JAMBREŠIĆ, 1742: *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples / in usum potissimum studiosae juventutis digestum, ab Andrea Jambressich [..]. Croata Zagoriensi*. Zagrabiae: Typis academicis Societatis Jesu, per Adalbertum Wilh. Wesseli

Anton JANEŽIČ, 1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. V Celovcu: Natisnil Janez Leon. file:///D:/Downloads/1863Jane%C5%BEi%C4%8D.pdf. Tudi v: Kozma Ahačič (ur.): *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes*. Različica 1.0. <https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/26/18631854-janezic>. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-8IZLTXUH>

Jurij JAPELJ, 1773: *Ta velki catekismus s' prašanjami, inu odgovormi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladosti v' zessarških krajlevih duschelah*. V' Lublani: Vtisnene, inu se najdejo pèr Joan. Frideriku Egerju.

Jurij JAPELJ, 1784: *Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti [..] in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel [..] et Blasium Kumerdey*. Labaci: typis Joan. Frid. Eger. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PS5F82WM/?euapi=1&query=%27keywords%3dsvetu+pismu+noviga+testamenta%2c+i%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Marko JESENŠEK, 1998: *Deležniki in deležja na -č in -ši*. (Zora, 5). Maribor: Slavištično društvo Maribor.

Marko JESENŠEK, 2003: Slomškov jezikovni nazor in slog. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. (Obdobja 20). Ur. Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 669–682.

Marko JESENŠEK, 2005: *The Slovene language in the Alpine and Pannonian language area. The history of the Slovene language*. Kraków: Universitas.

Marko JESENŠEK, 2005a: Vzhodnoštajersko in kajkavsko besedje v slovenskem prevodu Parhamerjevega katekizma. *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Maribor: Slavistično društvo. 131–141.

Marko JESENŠEK, 2005b: Deležiški in deležijski skladi v Küzmičevem in Japljevem prevodu Nove zaveze. *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. (Zora, 33). Maribor: Slavistično društvo.

Marko JESENŠEK, 2010: *Prekmuriana: fejezetek a szlovén nyelv történetéből*. (Opera Slavica Budapestinensia, Linguae Slavicae). Budapest: Balassi kiadó.

Marko JESENŠEK, 2013: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. (Zora 90). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/113>

Marko JESENŠEK, 2013a: Kardoš in prekmurski knjižni jezik. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. (Zora 90). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 102–110. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/113>

Marko JESENŠEK, 2013b: Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. (Zora 90). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 51–61. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/113>

Marko JESENŠEK, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Marko JESENŠEK, 2015a: Slovenski jezik od malonedeljske besede do ljutomerskega tabora. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 217–231.

Marko JESENŠEK, 2015b: Plurilingvizem Bernarda Mariborskega. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 52–59.

Marko JESENŠEK, 2015c: Slovensko gradivo v Apostlovem slovarju. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 60–74.

Marko JESENŠEK, 2015č: Slovaropisje na Štajerskem do konca 19. stoletja. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 341–353.

Marko JESENŠEK, 2015d: Volkmer in oblikovanje vzhodnoštajerske knjižne norme. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 94–101.

Marko JESENŠEK, 2015e: Slomškova rokopisna slovnica – Inbegriff der slowenischen Sprache für Ingeborene. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta. 178–189.

Marko JESENŠEK, 2015f: Pomenske funkcije nedoločnika, namenilnika in pasivnih konstrukcij v Kremplovih Dogodivšinah štajerske zemle. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta. 129–146.

Marko JESENŠEK, 2015g: Nastanek in razvoj vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta. 36–51.

Marko JESENŠEK, 2015h: Nekateri oblikoslovno-skladenjske značilnosti vzhodnoštajerskega knjižnega jezika 19. stoletja. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora, 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Filozofska fakulteta. 107–120.

Marko JESENŠEK, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi* (Zora, 117). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. <http://www.zagovor-slovenscine.si/wp-content/uploads/2016/10/Zora-117-Jesen%C5%A1ek-za-splet-skupaj.pdf>

Marko JESENŠEK, 2016a: Domoljubna davorija in usojenost jezika. *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi* (Zora, 117). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. 47–59. <http://www.zagovor-slovenscine.si/wp-content/uploads/2016/10/Zora-117-Jesen%C5%A1ek-za-splet-skupaj.pdf>

Marko JESENŠEK, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/375>

Marko JESENŠEK, 2018a: Kardošev pomen za ohranitev prekmurskega jezika. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 86–91. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/375>

Marko JESENŠEK, 2018b: Slovenski jezik v Porabju na madžarskem. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 46–53. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/375>

Marko JESENŠEK, 2018c: Slovenščina v Prekmurju in Porabju – med knjižno normo in narečjem. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 31–45. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/375>

Marko JESENŠEK, 2018č: Vpliv biblijskih besedil na dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 21–30.

Marko JESENŠEK, 2018d: Prekmurščina v prevodih svetopisemskih besedil. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 92–109.

Marko JESENŠEK, 2018e: Jezikoslovno delo Antona Vratuše. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 217–247.

Marko JESENŠEK, 2019: Prekmurski (knjižni) jezik. *Nastopna predavanja novih izrednih članic in članov Slovenske akademije znanosti in umetnosti, izvoljenih v letih 2015 in 2017*. Ur. Veronika Simoniti. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 151–185.

Marko JESENŠEK, 2019a: Harakiri po slovensko: jezikovna politika slovenskih univerz. *Slovenski jezik in njegovi sosedje. Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 29*. Ur. Matej Šekli, Lidija Rezončnik. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 463–467.

Marko JESENŠEK, 2019b: Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severa do Janoša Kardoša. *Slavia Centralis* 12/1, 239–262.

Marko JESENŠEK, 2019c: Združitev Prekmurja in poenotenje slovenskega knjižnega jezika. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Ur. Hotimir Tivadar. Obdobja, 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 381–389.

Marko JESENŠEK, 2020a: Prekmurski knjižni jezik in narečje. »Mi vsi živeti ščemo«. *Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice*. Ur. Peter Štih, Kornelija Ajlec, Attila Kovacs. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 524–564.

Marko JESENŠEK, 2020b: Majniška deklaracija in slovenski jezik (1917–1989–2020). *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije*. Ur. Marko Jesenšek. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča. 179–207.

Marko JESENŠEK, 2021: *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*. (Zora, 145). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/634>

Marko JESENŠEK, 2021a: Bleiweis in oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika. *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*. (Zora, 145). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 88–112. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/634>

Marko JESENŠEK, 2021b: Frankopan in Molièrov George Dandin. *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*. (Zora, 145). 53–63. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/634>

Marko JESENŠEK, 2021c: Zgodovinska slovnica slovenskega jezika – slovenske možnosti in češki vzgledi. *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*. (Zora, 145). 22–34. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/634>

Marko JESENŠEK, 2023: Prevajanje in reformacija na vzhodu slovenskega etničnega prostora. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I. Pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike Kocijančič-Pokorn, Robert Grošelj, Tamara Mikolič Južnič. Ljubljana: Založba Univerze: Cankarjeva založba. 203–230.

Marko JESENŠEK (ur.), 2015: *Leopold Volkmer. Prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. (Zora, 106). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Marko JESENŠEK (ur.), 2021: *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. Zbornik povzetkov. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Marko JESENŠEK (ur.), 2022: *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. (Razprave, 26; Razred za filološke in literarne vede SAZU). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Marko JESENŠEK (ur.), 2023: *Akademik Fran Ramovš*. (Razprave, 29; II. razred za filološke in literarne vede SAZU). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Marko JESENŠEK (ur.), 2024: *Dajnkova monografija*. (Razprave, 30; II. razred za filološke in literarne vede SAZU). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Marko JESENŠEK (ur.), 2024a: *Monografija Števana Küzmiča. Ob tristoletnici rojstva* (Razprave, 32; II. razred za filološke in literarne vede SAZU). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Marko JESENŠEK (ur.), Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Ivan JERIČ, 2001: *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju*. Uredil Alojz Benkovič. Murska Sobota: Stopinje.

Fran JERIŠA, 1849: *Že spet vihar v milej domovini! Slovenija* 2/104, 414–415 (28. 12. 1849).

Martin JEVNIKAR, 1966: Spominske obletnice. Škofjeloški rokopis (500-letnica nastanka). *Koledar Goriške Mohorjev družbe za leto 1966*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 59–61. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-THJIF7PP/647dde8d-ddf5-4b75-acca-03240b1ea4e2/PDF>

J. J., 1911 = Metod DOLENC: Dvoje slovenskih fevdskih priseg. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 8/1-4, 33–46.

Franci JUST, 2015: *Veršuši, pripovedávke in zménje. Pogled na literarno ustvarjanje v prekmurskem jeziku do 1919*. Murska Sobota: Franc-Franc.

Franci JUST, 2023: *So z nami, smo z njimi. 2. Izročilo Petra Dajnka*. Murska Sobota: Slavistično društvo Prekmurja, Prlekije in Porabja.

Franci JUST, 2024: Prvi zapis o Küzmičevem *Novem Zákonu*, prekmurskih Slovencih in njihovem jeziku. *Monografija Števana Küzmiča*. (Razprave II. razreda SAZU, 32). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 169–185.

Stanislav JUŽNIČ, 2001: Kostel med poskusi naselitve uskokov sredi 16. stoletja. *Zgodovinski časopis* 55/1 (122), 19–54.

KAMRA, 2022 = 150 let Čitalnice v Ljutomeru. *Kamra. Digitalizirana kulturna dediščina slovenskih pokrajin*. <https://www.kamra.si/novice/150-let-citalnice-v-ljutomeru/>

Janoš KARDOŠ, 1837: *D. Luther Martina máli kátekizmus ali glavni návuk szvéte vere krsztsanszke. Naime za deczo správiscs evangelicsanszki. Vödáni po Kardos Jánosi hodoskom dúhovniki*. V-Pesti stámpani vu násztavi plem. Trattner-Károlyivoj.

Janoš KARDOŠ, 1848: *Krsztsanszke czerkevne peszmi*. V-Kőszegi: Vu násztavi Reichard Károli i szinov. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-O301OG3N/d416f7c0-cae3-479d-b6b4-daeed4ac7486/PDF>

Janoš KARDOŠ, 1848a: *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*. V-Kőrmendini na sztroski Udvary Ferencza. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-rae5yezu>

Janoš KARDOŠ, 1851: *Dr. Luther Mártona veliki kátekizmus*.

Janoš KARDOŠ, 1853: *Pobo'zne molitvi za posebno csészta bo'zo. Vődáne odebránim vere evangeliomszke*. Na sztroski Udvary Ferencz knigvezára kőrmendinszkoza.

Janoš KARDOŠ, 1867: *ABC ali Návuk na pizsajo-cstenyá za szlovenszke vucsevni-cevődani. Po Kardos Jánosi*. V-Bécsi: Vu násztavi Goriscsek Károla. Na sztroski vp. Kámory Sámuel profesora.

Janoš KARDOŠ, 1870: *Nőve knige cstenyá za vesznicski sől drůgi zlőcs. Szprávlene po Gönczy Pál*. V-Büdini: Lasznoszt voqr. král. vladársztva.

Janoš KARDOŠ, 1870a: *Návod na fliszanya vu govorényi i razményi za vesznicski sől prvi i drůgi zlőcs. Szprávlene po Nagy Lászlóni*. V-Büdini: Vpl. voqr. král. Ministerium vadlűványa i návuka. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-cwb2g4ye>

Janoš KARDOŠ, 1871: *Nőve knige cstenyá za IV. zlőcs. Szprávlene po Gáspar Jánosi*. Budán: A magyar királyi egyetemi nyomda.

Janoš KARDOŠ, 1871a: *Nőve knige cstenyá za vesznicski sől IV. zlőcs. Szprávlene po Gáspar Jánosi*. V-Büdini: A magyar királyi egyetemi nyomda.

Janoš KARDOŠ, 1871b: *Nőve ABC i zacsétne knige cstenyá za vesznicski sől prvi zlőcs. Szprávlene po Gönczy Pál*. V-Büdini: Lasznoszt voqr. král. vladársztva.

Janoš KARDOŠ, 1871c: *Návod na voqrszki jezik za vesznicski sől I. in II. zlőcs. Szprávlene po Nagy László*. V-Büdini: Lasznoszt voqr. král. vladársztva.

Janoš KARDOŠ, 1871č: *Jezična fliszanya za vesznicski sől II. zlőcs. Pizsana po Nagy László*. V-Büdini: Vpl. voqr. král. Ministerium Vadlűványa i Návuka.

Janoš KARDOŠ, 1872: *Szlovenszke nőve knige cstenyá za vesznicski sől III. zlőcs. Szprávlene po Gáspar Jánosi*. V-Büdini: Vpl. voqr. král. ministerium vadlűványa i návuka. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-D20QDPFL>

Janoš KARDOŠ, 1872a: *Szlovenszke nőve knige cstenyá za vesznicski sől IV. zlőcs. Szprávlene po Gáspar Jánosi*. V-Büdini: Lasznoszt voqr. král. vladársztva.

Janoš KARDOŠ, 1873: *Návod vu szlovenszke A-B-C-ske i zacsétnoga csténya kniga za vucsitele pizsan po Gönczy Pál*. Buda.

Janoš KARDOŠ, ok. 1873: *Potikazács na zacsétno rovatanye. Návod za sőlszke vucsitele. Szprávlene po Maszák Hugói*. V-Büdini: A magyar királyi egyetemi nyomda.

Janoš KARDOŠ, 1878: *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*. Dobijo sze v-Lendavi pri Balogh Árpád, knigivezári. Tiszkal »Leykam« v Gradezu.

Janoš KARDOŠ, 1899: *ABC zacsétno knige cstenyá za vesznicske solé. Po rédi Gönczy Pál-a*. V-Budapesti: Voqr. kr. ministerium vadlűványa i návuka

Janoš KARDOŠ, 1921: *Toldi. Versusko pripovedávanye správlene po Arany János-i*. Na vend jezik obrnyeno po Kardos Jánosi. Budimpešta: Hornyánszky Viktora stamparija.

Janoš KARDOŠ, 1925: Toldia Sztaroszt i Szmrt. *Düševni list* 3/2–12 (20. 1. 1925–20. 11. 1925).

Janoš KARDOŠ, 1926–1927): Moses i Josua. Petére knige Mosesa i knige Josue. Ali Glávni tál Szvétoga písma sztároga zákona, po Kardos Jánosi szlovenscen. Prilozba »Düševnoga listza. Murska Sobota. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-GA-GBKPA4>

Jožef KLEKL, 1919: Naša Slovenska krajina pripada k Jugoslaviji. *Novine* 6/31, 4 (17. 8. 1919).

Jožef KLEKL 1920: Edno leto. *Novine* 7/34, 1 (22. 8. 1920).

Mihael KERČMAR, 1725: *Abecedarium szlowenszko, za drobno detzo, vón szpüscheno*. V leti 1725. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-tudkblvs>

Vili KERČMAR, 1995: *Evangelíčanska cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota: Evangelíčanska cerkev v Sloveniji.

France KIDRIČ, 1924: Slovenske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563–1598. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4/1–4, 130–141.

France KIDRIČ, 1951: *Primož Trubar*. V Ljubljani: Slovenski knjižni zavod.

István KNIEZSA, 1943: *Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei*. Debrecen: Magyar népnyelv. A debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének évkönyve 4, 196–232. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf9853.pdf

Jakob KOČMUT, 1870: Poslano. *Slovenski gospodar* 4/14, 56 (7. 4. 1870).

Bertalan Jernej KOCUVAN, 1879/80: *Domovina, ország (deržava), pravice i dužnosti purgarov*. Rokopis.

Miroslav KOKOLJ, Bela HORVAT, 1977: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Ivan KOLAR, 1836: O slovstvenoj uzajemnosti medju kolenj i narečji slavenskimi. *Danica ilirska* II/30, 119 (23. Serpanj 1836).

Mihaela KOLETNIK, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Mihaela KOLETNIK, 2020: Narečno besedje iz pomenskega polja sadovnjak v Murkovem drsteljskem govoru. *Slavia Centralis* 13/2, 64–82.

Mihaela KOLETNIK, Gjoko NIKOLOVSKI, 2020: Primerjalni frazemi z zoonimnimi sestavinami v prekmurskem narečju in makedonščini. *Slavia Centralis* 13/2, 83–99.

Peter KONČNIK, 1883: *Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravični sestavki*. V Ljubljani. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/32/1883-koncnik>

Jernej KOPITAR, 1809: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: bey Wilhelm Heinrich Korn.

Jernej KOPITAR, 1995: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Franc KOS, 1902: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Prva knjiga*. Zbral Franc Kos. Knj. 1: (l. 501–800). V Ljubljani: Leonova družba.

Milko KOS, 1933: *Zgodovina Slovencev. Od naselitve do reformacije*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.

Milko KOS, 1936: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek. Ljubljana: Znanstveno društvo.

Janko KOS, 2022: Adam Bohorič med protestantizmom in humanizmom. Novi pogledi na Adama Bohoriča. (Razprave II. razreda SAZU 26). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 65–74.

Johann KOŠAN, 1890: Slovenischer ABG-Streit mit besonderer Berücksichtigung des Danjko'schen Alphabets. *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg*. Marburg: Im Verlage des k. k. Staats-Gymnasiums. 3–31.

Jožef KOŠIČ, 1827: Vannak -e Magyar országbán Vandalusok?/Ali so na Madžarskem Vandali? *Tudományos Gyűjtemény* 11/IV, 71–79.

Jožef KOŠIČ, 1833: *Krátki Návuk Vogrskoga Jezika za Začetnike*. V Gradci: Papir ino natiszkanye od Leykam Andrása <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KUVOB9JI/?euapi=1&query=%27keywords%3dko%5%a1i%4%8d%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Jožef KOŠIČ, 1843: *Kri'sna pout na XIV stácie ali posztajaliscsa razdeljena*. Körmen-din. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-wzlstyjk>

Jožef KOŠIČ, 1845: *Zobrisani Szloven i Slovenka med Mürov i Rábov*. Nájde sze v-Körmendíni pri Udvary Ferenci Knigovezari. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-xadbf0gj>

Jožef KOŠIČ, 1848: *Zgodbe vogerszkoga králesztva*. Natiszk od Bertalanffy Imrea v-Szombotheli. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0PPOWPZE/?euapi=1&query=%27keywords%3dzgodbe+vogerszkoga+kr%3%a1lesztva%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Jožef KOŠIČ, 1851: *Jezus moje po'selejnye. Katolicsánszka molitvena kniga z-navcsenyom k-verno-pobo'snomi 'sivlejnyi*. Nájde sze v-Kermedíni pri Udvary Ferenci knigovezari. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-3zouncis>

Jožef KOŠIČ, 1992: O Slovencih na Ogrskem. *Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del*. Ur. Marija Bajzek. Budimpešta: Sklad za narodne in etične manjšine na Madžarskem. 17–50.

Jožef KOŠIČ, 1992: Starine Železnih ino Salaskih Slovenov. *Življenje Slovencev med Muro in Rabo. Izbor del*. Ur. Marija Bajzek. Budimpešta: Sklad za narodne in etične manjšine na Madžarskem. 149–176. Tudi v: Starine. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1914/11, 93–154.

Jožef KOŠIČ, Josip GRUDEN, 1914: Starine železnih in salajskih Slovenov. Fragment iz zgodovine ogrskih Slovencev. Objavil in opombe pridejal dr. Josip Gruden. 1–64. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-MQVBPOBJ/64cec06c-5c1e-44a2-a956-7d254d83b76c/PDF>

Darja KOTER, 2020: Vloga Franca in Minke Zacherl pri razvoju glasbene kulture v Ljutomeru in širšem Pomurju. *Muzikološki zbornik* 56/1, 204–224.

Mihael KOTSMAR = KERČMAR, 1725: *Abecearium szlowenszko, za drobno detzo, vón szpűscheno*. V leti 1725. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-tudkblvs>

Franc KOVAČIČ, 1926: *Ljutomer. Zgodovina trga in sreza*. V Mariboru: Zgodovinsko društvo.

Franc KOVAČIČ, 1928: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat.

Marija KOZAR-MUKIČ (ur.), Dušan MUKIČ (ur.), Monika KROPEJ TELBAN (ur.), 2017: *Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 12–15.

Peter KOZLER, 1849: Slovinci na Ogrskim. *Slovenija* 2/55–58, 220, 224, 228, 232 (10. 7. 1849).

Peter KOZLER, 1853: *Zemljovid slovenske dežele in pokrajini*. Dunaj: P. Kozler. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-84NAR7IP>

Nikola KRAJAČEVIČ, 1640: *Molitvene knysicze vszem Christusevem vernem szlovenz-koga jezika, pritzoyne i hafznovite*. Vu Posone.

Nikola KRAJAČEVIČ, 1651: *Szveti evangeliomi, koteremi fžveta Czirkva zagrebecska szlovenzka, okolu godijčsa, po nedelye te szvetke five z-iednem kratkem Catechijmusem, za nevmetelne lyudi hafznovitem*. Vu Nemskom Gradcze, pri Ferencze Widmanstadiuse stampare.

Sebastijan KRELJ, 1566: *Otrozhia biblia. Ein Handtbüchlein, darinn ist vnter anderm der Catechismus von fünfferlei Sprachen*. V Regenspurgi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-C8HLYFYP>

Sebastijan KRELJ, 1567: *Postilla Slovenska, To ie, karshanske evangeliske predige, vèrhu vsaki nedelski evangelion skusi létu : sa hishne gospodarie, shole, mlade inu priproste lüdi. Pervi simski del*. Ratisbonae: excudebat Iohannes Burger.

Anton KREMPL, 1826: *Deutsch-windischer Christenlehr-Katechismus in Fragen und Antworten. Nemshko-slovenski katekismush sa kerschanski navuk v-pitanjih ino odgovorih*. Pettau in Untersteier. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-C5ZOVRO>

Anton KREMPL, 1833: *Branje od tih v'kmetizhke kalendre poftavlenih ino nekerih drugih fvetnikov*. V'Grádzi: Natisk in papir od Andréja Lajkama dédzizhev. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TQM4PJGL>

Anton KREMPL, 1839: *Kratke predge na vse nedele ino svetke zelega leta. Vkupspravlene ino vundane od Antona Krempl*. Saloshil Franz Ferstl v' Gradzi.

Anton KREMPL, 1839a: *Predge za vse nedele isvetke 3*. Rokopis.

Anton KREMPL, 1843: *Sveti nedelni ino svetešni evangeli, z'kratкими iz njih izidóčimi navuki*. V'Gradci: Natiskani pri Lajkamovih erbih. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-OD5W537T>

Anton KREMPL, 1845: *Dogodivšine Štajerske zemle. Z'posebnim pogledom na Slovence*. Spisal Anton Krempl, Farmešter per mali Nedli v'slovenjih Goricah, sočlan notrajno-austrijske dogodivšinske družbe. V'Gradci: V'zalogi per Franci Ferstli bukvozeržci.

<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-B79YB3GY/?euapi=1&query=%27key%3ddogodiv%e5%a1ne+%e5%altajerske+zemle.+z%e1%be%bdposebnim+pogledom+na+slovence%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

KSN, 1856 = *Koledar slovenski za navadno leto 1865*. Ljubljana: Slovenska Matica.

Ivan KUKOVEC, 1966: Kako je? Čitalnice je živo treba! Iz Ljutomera. *Slovenec* 2/23, 91 (21. 3. 1866).

György KULTSÁR, 1975: *Keresztényi gyülekezetben való isteni dicséretetek, 1574*. Faksimile. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 9). Budapest: Akadémiai Kiadó.

György KULTSÁR, 2001: *Postilla az az evangéliomoknac, mellieket esztendő által à keresztényec gyöleközetibe szoktac oluasni es hirdetni, prédicatio szerint valo magyarazattia, az régi és mostani szefjntírásbeli doctoroknac irasokbol, irattatott. Aaz Kultsár György, Alsó Lynduai prédicator által 1574 esztendőben*. Reprint. Hubert, Ildikó. S. I.: Argumentum.

György KULTSÁR, 2007: *Az halalra való keszöletről rövid tanosság. Melyben az körösztien ember nec, acki az Isten országát akaria keresni, életénc rendi irattatic meg. Az Also Lynduai Kultsár György Mester által á szent írásbol, es tudos Doctoroc írásibol szedettetett. Lynduae, 1573. Kratek nauk o pripravah na smrt, v katerem je zapisan življenjski red krščanskega človeka, ki hoče poiskati božje kraljestvo. Dolnja Lendava, 1573*. Faksimile. Študija Ildikó Hubert. Prevedla Ilona Zver. Budimpešta: Balassijeva založba, Inštitut za literarne vede Madžarske akademije znanost, Nacionalna knjižnica Széchényi; Lendava: Galerija-Muzej.

György KULTSÁR, 2009: *Az ördögnek a penitenciatartó bűnössel való vetekedéséről és a kétségbeesés ellen a reménységről való tanúság. Kosanje hudiča s skesanim grešnikom in nauk, ki govori o upanju zoper obup. Napisal dolnjelendavski mojster György Kulcsár. Natisnjeno v Dolnji Lendavi pri Rodolfu Hoffhalterju v letu 1573*. Faksimile. Študija Hubert Ildikó. Prevedla Ilona Zver. Budimpešta: Nacionalna knjižnica Széchényi; Lendava: Galerija-Muzej.

Michael von KUNITS, 1824: *Topographische Beschreibung des Königreichs Ungarn und seiner einverleibten Provinzen mit einem topographischen Prän*. 8. Pesth.

Barbara KUNZMANN-MÜLLER, 1994: Fran Ramovš' Morfologija slovenskega jezika – Anmerkungen einer Spezies. *Slavistična revija* 42/2–3, 185–189.

Franc KUZMIČ, 2004: Cerkevna uprava Zagrebške škofije v Prekmurju in njen vpliv na Prekmurje. *Podravina* 3/5, 89–97.

Franc KUZMIČ, 2006: Prekmurski protestanti v 18. stoletju in njihova izselitev v artikularne kraje na Madžarskem. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 5/10, 74–79.

Franc KUZMIČ, 2008: Življenje in delo Števana Kuzmiča. *Predgovor. Nouvi Zákon*. Ur. Franc Kuzmič. Murska Sobota: Pokrajinski muzej. 81–103.

Mihael KUZMIČ, 1981: Kdo je avtor Predgovora k Nouvemu Zákonu iz leta 1771? *Predgovori Števana Kuzmiča*. Zagreb: Teološka fakulteta Matija Vlačić Ilirski. 93–109.

Mihael KUZMIČ, 1999: Štefan Kuzmič – prevajalec Nouvega Zakona. *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa*. Faksimile. Spremní besedi Mihael Kuzmič in Mihael Glavan. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. 1–9.

Mikloš KÜZMIČ, 1780: *Szvéti evangyeliomi pouleg kalendárioma, i reda rimszkoga na vse nedelne, i szvétesnye dní z-obcsinszkoga szvetoga písma*. V-Soproni: Siess J.

Mikloš KÜZMIČ, 1780a: *Krátka summa Velikoga katekizmussa z-szpitávanyem i odgo-várjanyem mladostzi na návuk vu czaszarszki, i králeszki dr'sányaj*. V Soproni: stampa-na zpiszkmi Jósef Jánofsa. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UHBHK1Q1>

Mikloš KÜZMIČ, 1780b: *Szlovenszki silabikár, z-steroga sze decza steti more navcsi-ti, z-nikimi rejcsiczami navküpe, pod prespan stampanya znouvics dáni*. V_soproni: pri stampari Siefs Jo'sef Jánofsa. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/33594113#full> (izvod iz 1851)

Mikloš KÜZMIČ, 1781: *Pomoucs beté'snih, i mirajoucsih. Tou je. Nike molitvi, z-sterimi Redovnik beté'snoga, ali mirajoucsiga, i na fzmrt ofzodjenoga grejsnika more pomágti*. V-Soproni po Sies János Jó'sefi.

Mikloš KÜZMIČ, 1783: *Kniga molitvena, v-steroj sze nahájajo rázlocsne ponizne molitvi, z dvójim pridavekom, na haszek szlovenszkoga národa sz-pobosnim sztroskom nikih plemenitih dobro csinitelov*. Stampana, v-Soproni pri Siess Jósef Jánosi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NBYVRO01/?euapi=1&query=%27keywords%3dkniga+molitvena%2c+v-steroj+sze+nah%2c%a1jajo%27&sortDir=ASC&sort=dat e&pageSize=25> (izvod iz 1796).

Mikloš KÜZMIČ, 1790: *ABC kni'sicza na národni soul haszek*. V-Büdini: stampana z-králeszkimi visnye soule píszkmi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-Z73DAAJE>

Mikloš KÜZMIČ, 1796: *Sztároga, i nouvoga testamentoma szvéte historie kratka summa, na sztári szlovenszki jezik obrnyena po Küzmics Miklósi*. V-Szomboteli: pri Siess Antoni. <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-D3CQNBG2/df79a6c6-d5c0-42a0-bc2d-5d2e23bf9173/PDF> (izvod iz 1833).

Števan KÜZMIČ, 1754: *Vöre krsztsánszke krátki návuk csiszte rejcsi bo'ze vö zebráni i na nyou vszejm vernim vu vszákóm szküsávanyi na podpéranye, vu nevouli na po-máganye, vu szmrti na troust, ino potomtoga na vekivecsno zvelicsanye*. V Halli. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-6R4ABL7N>

Števan KÜZMIČ, 1771: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisz-tusa / zdaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi Surdánszkom F*. V Halli Saxonskoj. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-L6WY19VS/?euapi=1&query=%27keywords%3dnouvi+zakon+ali%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Anton LAH, 1835: *Leseni kríxec ali pomóu v' potrebi. Lépa povést za otroke, otróuje prijátele ino tudi za druge dorábene ludi. 'Z nemškega na slovénsko prestávil An-ton Lah*. V Rádgoni: v'Alojz Wajcinger'ovem knigi8i. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-AXNDE3H1>

Lino LEGIŠA, 1959: *Romantika. Zgodovina slovenskega slovstva II. Romantika in realizem*. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Slovenska matica.

Anton LESAR, 1863: *Slovenska slovnica v spregledih*. V Ljubljani: J. Blaznik. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/27/1863-lesar>

Anton LESAR, 1870: Poročilo in imenik Matice Slovenske v Ljubljani za leto 1870. *Letopis Matice Slovenske za 1870*. Ur. Etbin Costa. Ljubljana: Matica Slovenska. 1–69.

Fran LEVEC, 1879: Odlični pesniki in pisatelji slovenski. Matija Čop. *Zvon* 5/15, 226–229 (1. 8. 1879)

Fran LEVEC, 1899: *Slovenski pravopis*. Na Dunaju: v cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/34/1899-levvec?query=Levec>

Uroš LIPUŠČEK, 2019: *Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference 1919*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Fran LEVSTIK, 1858: Popotovanje od Litije do Čateža. https://sl.wikisource.org/wiki/Popotovanje_iz_Litije_do_%C4%8Cate%C5%BEa

Fran LEVSTIK, 1858a: Napake slovenskega pisanja. Kmetijske in rokodelske novice 16/1, 3 (6. 1. 1858), v nadaljevanju. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WA4GDIOA>

Fran LEVSTIK, 1866: *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Laibach: J. Giontini. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-Q1FPDGD>

LMS, 1870 = Imenik Matičinih udov. *Letopis Matice Slovenske za leto 1870*. Ur. Etbin Costa. V Ljubljani: Matica Slovenska. 25–53.

LMS, 1870a = Matični udje po abecednem redu. *Letopis Matice Slovenske za leto 1870*. Ur. Etbin Costa. V Ljubljani: Matica Slovenska. 55–69.

LNČ, 1863 = Imenik družnikov narodne čitavnice v Ljubljani o začetku leta 1863. *Letopis narodne čitavnice v Ljubljani*. Ljubljana: Čitalnica.

Tine LOGAR (ur.), 1971: *Zbrano delo/Fran Ramovš. Prva knjiga*. (Dela. Razred za filološke in literarne vede = Opera. Classis 2, Philologia et litterae). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Martin LUTER, 1517: *Petindevetdeset tez*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Petindevetdeset_tez

Adam LUTHÁR, 1923: Küzmics Stevan. *Evangelicsanski kalendari na 1923. leto*. II. letni tekáj. Murska Sobota: Vödáni po Prekmurszkój Evangyelicanszkój Sinyoriji. 26–28.

Adam LUTHÁR, 1923a: Küzmits Stevan 1723–1779. Pro memoria. Küzmics Stevana zsitek i delo. *Düsevni liszt* 1/8, 94–96 (20. 7. 1923).

Adam LUTHÁR, 1925: Prëkmurja znameniti evang. mõ'zje. (Nadaljavanye). Küzmics Stefan. 1723–1779. 29. okt. *Düsevni liszt* 1/5, 58–61 (20. 4. 1925). = Janoš FLISAR, Adam LUTHÁR, 1925: Prëkmurja znameniti evang. mõ'zje. (Nadaljavanye). Küzmics Stefan. 1723–1779. 29. okt. *Düsevni liszt* 1/5, 58–61 (20. 4. 1925).

Adam LUTHÁR, 1929: Predgovor k-drügomi vödanyi. Janoš Kardoš, *Krsztsanszke mrtvecsne peszmi*. Drügo vödanye, Drukane v-Murszkój v Prekmurszkój tiskarni. Tiskarna. [5–7]. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-PHYA64UH>

Adam LUTHÁR, 1929a: Mrtvecsne peszmene knige. *Düsevni liszt* 7/8-9, 93–94 (20. 7.–8. 1929).

Gregor LUTHAR, Mihael KOLOŠA, 1887: *Mrtvecsne peszmi, stere szo sztári sztári píszm vküp pobráne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoga národa zdaj obrdügics*

na szvetloszt dáne, po Luthár Gergelyi I Kolossa Mihályi Szembiborczi sztoécsiva. V-Szoboti. Stampana pri Grünbaum Márki. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-anme5pz1>

Martin LUTHER, 1715: *Ninety-five Theses*. <https://www.britannica.com/topic/Lutheranism/Organization>

Ivan MACUN, 1883: Peter Dajnko. *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. V Gradcu: Založil in na svetlo dal pisatelj. 82–86.

Matija MAJAR, 1848: *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*. U Ljubljani: Natisnil Jožef Blaznik. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RZCBUDK0>

Josip MAL, 1993: *Zgodovina slovenskega naroda*. Del 2. Reprint 1. izd., ki je izšla v 10 zvezkih v letih od 1928 do 1939. Celje: Mohorjeva družba.

Josip MARN, 1871: *Jezičnik ali Metelko v slovenskem slovstvu*. 9. leto. V Ljubljani: Natisnil in založil Jos. Rudolf Milic.

Josip MARN, 1885: *Jezičnik. Knjiga Slovenska v XIX. veku*. 23. leto. V Ljubljani: Natisnil in založil Jos. Rudolf Milic.

Josip MARN, 1886: *Jezičnik. Knjiga Slovenska v XIX. Veku*. B. 23. leto. V Ljubljani: Natisnil in založil Jos. Rudolf Milic.

Maksimiljan MATJAŽ, 2013: Beseda kot teologija. *Bogoslovni vestnik* 73/1, 7–15.

Hieronymus MEGISER, 1592: *Dictionarium quatuor linguarum. Videlicet, Germanicae, Latinae, Illyricae, (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae. Auctore, Hieronymo Megisero*. Impressum Graecii Styriae: à Iohanne Fabro. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RL06CTA6>

Hieronymus MEGISER, 1592a: *Paroimiologias pars prima : qua continentur Sententiae insigniores, ex optimis et probatissimis quibus[que] Graecae [et] Latinae linguae scriptoribus, tam poetis, quam oratoribus, desumtae ... / auctore Hieronymo Megisero ...; in calce libri adjectum est specimen aliquod paraphraseos epigrammatum M. Val. Martialis, eodem auctore*. Graecii Stiriae : excudebat Georgius VVidmanstadius.

Hieronymus MEGISER, 1603: *Thesaurus polyglottus. Vel, Dictionarium multilingue, ex quadringentis circiter tam veteris, quam novi (vel potius antiquis incogniti) orbis nationum linguis, dialectis, idiomatibus & idiotismis, constans [...]. Collectum [et] concinnatum, ab Hieronymo Megisero*. Francofurti ad Moenum : sumptibus authoris.

Hieronymus MEGISER, 1744: *Dictionarium quatuor linguarum : videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae / auctore Hieronymo Megisero ; impressum anno 1592. Graecii Styriae à Joanne Fabro, ... nunc vero [...] opera, [et] studio A.A. R.R. P.P. Societ. Jesu Collegii Clagenfurtensis correctum & auctum*. Clagenfurti: Typis Joannis Friderici Kleinmayr. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-9MZOFX3L>

János MELICH, 1902: *A hazai vend (szlóven) nyelvü irodalom bibliográfiája*. Budapest: Magyar Könyvszemle.

János MELICH, 1908: *Ujabb adalékok a hazai vend (szlóven) nyelvü irodalom bibliográfiához*. Rokopis.

Ivan MERHAR, 1899: I. I. Sreznjevski na Slovenskem. *Dom in svet* 12/5, 129–196 (129–132, 161–166, 193–196); *Dom in svet* 12/5,(1. 3. 1899); 12/6 (15. 3. 1899); 12/7 (1. 4. 1899).

Boris MERHAR, 1938: I. Prijatelj, Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857. V Ljubljani 1937. *Slovenski jezik* 1. 180–185.

Majda MERŠE, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove Zaveze. *Razprave*. Ljubljana, 163–179.

Majda MERŠE, 1998: Dajnkov prikaz in raba glagolskega vida v primerjavi z osrednjim slovenskim knjižnojezikovnim prostorom. *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 143–158.

Majda MERŠE, 2005: Trubar v Škrabčevem jezikoslovju. *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*. Nova Gorica, 49–69.

Majda MERŠE, 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Franc Serafin METELKO, 1824: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. Laibach: Gedruckt bey Leopold Eger.

Franc Serafin METELKO, 1830: *Slowenische Sprachlehre. Min Auszug aus dem Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien, für Anfänger, Lehramts-Präparanden und Lehrer an den slowenischen Volksschulen*. Laibach: Gedruckt bey Joseph Blasnik. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QDL3GEED>

Franc MIKLOŠIČ, 1852–1875: *Vergleichende grammatik der slavischen sprachen I, II, III, IV*. Wien. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/25/1852-1875-miklosic>

Franc MIKLOŠIČ, 1858: Chrovatisch-slovenische Mächen aus der Umgegend von Warasdin. Mitgetheit von Matthias Valjavec. *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte*. Zweiter Band. Herausgegeben bei Fr. Miklosich und J. Fiedler. Wien: Bei Wilhelm Braumüller. 151–170.

Franc MIKLOŠIČ, 1875: *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung*. Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn.

Janko MODER (ur.), 1984: *Jezikovno razsodišče: 1980–1982*. Gradivo zbral in obdelal Janko Moder. Trst: Založništvo tržaškega tiska; Celovec: Drava.

Dušan MUKIČ, 2017: Porabski Slovenci in njihov jezik. *Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju*. Ur. Marija Kozar Mukič, Dušan Mukič, Monika Kropelj Telban. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 12–15.

Francek MUKIČ, Marija KOZAR MUKIČ, 1982: *Slovensko Porabje*. Celje: Mohorjeva družba.

Anton MURKO, 1832: *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten. Nebst einem Anhang der zum Sprechen nothwendigsten Wörter, einer Auswahl deutsch-slowenischer Gespräche für das gesellschaftliche Leben, und kurzer slowenischer Aufsätze zum Uebersetzen ins Deutsche*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung; Johann Lorenz Greiner. <http://www.dlib.si/details/>

URN:NBN:SI:DOC-X3M1PUVN/?euapi=1&query=%27keywords%3dtheoretisch-praktische+slowenische+sprachlehre+f%3%bcr+deutsche%2c+nach+den%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25

Matija MURKO, 1898: Dainkovo in Čopovo pismo do Šafařika. *Ljubljanski zvon* 18/6, 376 (1. 6. 1898).

Jožef MURŠEC, 1847: *Kratka slovenska slovnice za pervence*. V Gradcu: Lajkamovi nasledniki. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-9NVNXDQK/?euapi=1&query=%27keywords%3dkratka+slovenska+slovnice+za+pervence%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Jožef MURŠEC, 1850: *Bogočastje sv. katoliške cęrkve. Sploh koristno podučenje čez cerkvene čase, kraje, sprave, opravila ino osebe po njihovem bogoslužnem pomenu i namenu*. V Gradcu: Papir in natis od Lajkamovih naslednikov.

NN, 1725 = [Mihael KOTSMAR/KERČMAR): *Abecedarium szlowenszko, za drobno detzo, vŏn szpŏsčeno*. V leti 1725. <http://www.dlib.si/details/urn:nbn:si:doc-tudkblvs>

NN, 1777 = *Knishiza spitavanya tēh pet glavnih shtŭkov kershanskoga navŭka. [...] Is nemshkih prestavlena, ino tretjo krat vŭn dana*. (Parhamerjev katekizem). Pritiskana v' Gratz: pri Widmanstatterskih Erbih.

NN, (Von Dr. ++**), 1847: Die Aussichten der Slawen auf eine gemeinschaftliche allslawische Schriftsprache. Von Dr. ++ **. Entwurf eines gesamtslawischen Alphabets auf lateinischem Grunde, nach den Ansichten eines Sŭdslawen. *Jahrbŭcher fŭr slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* 5/2. Hrg. J. P. Jordan. Leipzig: Slawisce Buchhandlung. 41–57.

NN, 1868 = Slovinci! *Kmetijske in rokodelske novice* 26/35, 282 (26. 8. 1868).

David NOVAK, 1774: Versus Vandalici. Pro Actu Oratorio Anno 1774 die 16. Febr. *Revija SRP* 20/109–110, 4–5. <https://www.yumpu.com/xx/document/read/6759087/revija-srp-109-110pdf>

Franc NOVAK, 1985: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba,

France NOVAK, 2000: Vloga protestantizma pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec)*. Petanjci, Ljubljana, 213–229.

Vilko NOVAK, 1935: Slovstveno delo Slovenske krajine. *Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*. Ur. Vilko Novak. Beltinci: Konzorcij. 34–39.

Vilko NOVAK, 1974: Prekmurske rokopisne pesmarice. *Jezik in slovstvo* 6/7, 212–217.

Vilko NOVAK, 1974a: Delo in pomen Števana Kŭzmiča. Ob 250-letnici njegovega rojstva. *Stopinje*. Ur. Pavel Berden, Lojze Kozar, Jožef Smej. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 30–34.

Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Vilko NOVAK, 1992: Slovstveno delo dr. Jožefa Smeja. *Stopinje*. Ur. Lojze Kozar, Vilko Novak, Franc Puncer, Jožef Smej, Jože Zadravec. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 19–22.

- Vilko NOVAK, 1994: Jožef Košič, prekmurski pisatelj. *Košič in njegov čas*. Ur. Zinka Zorko, Marija Bajzek, Stjepan Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. 6–52.
- Vilko NOVAK, 1995: Trubarjeva in Dalmatinova besedila v Martjânski pesmarici I. *Slavistična revija* 43/3, 267–275.
- Vilko NOVAK, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://www.fran.si/>
- Vilko NOVAK (ur.), 1997: *Martjanska pesmarica*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- NZ, 1771 = Števan KŪZMIČ, 1771: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa, (zdaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Kŷzmiczi Surdânszkom F)*. V Halli Saxsonskoj.
- Vatroslav OBLAK, 1887: Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse von Dr. Karl Štrekelj; Wien 1887. *Ljubljanski zvon* 7/7, 430–436, 565–571, 624–628.
- Vatroslav OBLAK, 1890: Zur Geschichte der nominalen Declination in Slovenischen. *Archiv für slavische Philologie*. 12. Band. Hrg. Vatroslav Jagić. Berlin: Weidmannsche-Buchhandlung. 1–46, 358–450.
- Anton OCVIRK, 1950: Franu Ramovšu za šestdesetletnico. *Slavistična revija* 3/3–4, 223–224.
- OGNJIŠČE, 2009 = Blaženi Slomšek in dve obletnici. <https://revija.ognjisce.si/iz-vsebine/priloga/2320-blazeni-slomsek-in-dve-obletnici>
- Stane OKOLIŠ, 2008: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Irena OREL, 1998: Dajnkova raba predlogov v primerjavi z osrednjeslovensko. *Dajnkov zbornik*. (Zora, 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 129–142.
- Irena OREL, 2019: Fran Ramovš do ustanovitve Univerze v Ljubljani leta 1919. *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (SSJLK, 55). Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–19. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/06/55-SSJLK_Orel.pdf
- Martina OROŽEN, 1973: Jezikovno knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 44/1, 127–138.
- Martina OROŽEN, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Zbornik Štefana Kŷzmiča; gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva*. Ur. Antoša Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobota: Pomurska založba. 114–122.
- Martina OROŽEN, 1974a: Antonu Krempļu v spomin. *Jezik in slovstvo* 20/2–3, 75–77.
- Martina OROŽEN, 1985/86: Vprašanje prekmurskega knjižnega jezika (ob osrednjeslovenskem in kajkavskem hrvaškem), *Jezik in slovstvo* 31/6, 191–197.
- Martina OROŽEN, 1989: Vprašanja prekmurskega knjižnega jezika, *Slavica Slovaca* 24/3, 247–254.
- Martina OROŽEN, 1994: Ramovševa oblikoslovno razvojna zasnova Morfologije slovenskega jezika. *Slavistična revija* 3/3–4, 314–329.

- Martina OROŽEN, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Martina OROŽEN, 1996a: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Martina OROŽEN, 1996b: Slovnicična in besediščna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802). *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, 251–269.
- Martina OROŽEN, 1996c: Janez Nepomuk Primic in njegovi nazori o oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 91–102.
- Martina OROŽEN, 2003: Dajško – slovničar in dialektolog. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora 26). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 418–433.
- Martina OROŽEN, 2003: Pogled na slovensko narečjeslovje od V. Oblaka do T. Logarja. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora, 26). Maribor: Slavistično društvo. 173–184.
- Martina OROŽEN, 2003a: Raziskovanje zgodovinskega razvoja slovenskega (knjižnega) jezika: pogled v čas in prostor našega samozavedanja in uzaveščanja. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora, 26). Maribor: Slavistično društvo. 526–542.
- Martina OROŽEN, 2010: *Kulturološki pogled na slovenski jezik*. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Martina OROŽEN, 2013: Prekmurski knjižni jezik. *Avzug Pavel: Prekmurska slovenska slovnica, Vend nyelvtan*. (Zora 100). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 413–428.
- Leopold OTTO, 1860: Biblija krajiška. *Encyklopedja powszechna. Tom trzeci. (B.-Bol.)*. Ur. Kazimierz Władysław Wójcicki, Leon Rogalski, Jan Pankiewicz in Fryderyk Henryk Lewestam. Warszawa: Orgelbranda.
- ÖBL, 1954 = *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. Online Edition. Österreichisches Biographisches Lexikon ab 1815 (2. überarbeitete Auflage – online). Österreichische Akademie der Wissenschaften (Hrsg.) ÖBL Online-Edition, Lfg. 4 (30. 11. 2015) 1. Auflage: ÖBL 1815-1950, Bd. 1 (Lfg. 2, 1954), Seite 167. <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes>
- Avzug PAVEL, 1942: *Vend nyelvtan*. Tipkopis.
- Avzug PAVEL, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan*. (Zora, 100). Ur. Marko Jesenšek. Prev. Marija Bajzek Lukač. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Avzug PAVEL, 2020: *Prekmurje Slovene grammar: Avzug Pavel's Vend nyelvtan* (1942). (Studies in Slavic and general linguistics, 47). Critical edition and translation from Hungarian by Marc L. Greenberg. Leiden, Boston: Brill Rodopi.
- Davorin PETEK, 1867: Od Velike Nedelje, 28. avgusta 1867. Dopisi. *Slovenski gospodar* 1/21, 86 (5. 9. 1867).
- Marjeta PISK, 2018: Zbirke »mrtvečih pesmi«: iz rokopisnih v tiskane zbirke ali obratno? *Starejši mediji slovenske književnosti. Rokopisi in tiski*. (Obdobja 37). Ur. Urška Perenič, Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 25–32.

Maks PLETERŠNIK, 1894: *Slovensko-nemški slovar. Prvi del. A–O*. V Ljubljani: Knezoškofijstvo.

Maks PLETERŠNIK, 1895: *Slovensko-nemški slovar. Drugi del. P–Ž*. V Ljubljani: Knezoškofijstvo. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-E0VZSRMG>; <https://www.fran.si/136/maks-pletersnik-slovensko-nemski-slovar>

Gregor Jožef PLOHL, 1758: *Obchinzka knisicza izpitavanya teh pet glavneh stukov maloga katekismussa postuvanoga patra Petra Kanisiussa iz tovarustva Jesussa na viszoko zapovedanye, i poterdenye duhovneh, i szvetczkeh Poglavarov iz nemskoga prestavlena, ino izdana. Za haszen vszeh Gozpodov, Farmostrov, Duss-Szkerbitelov, Skolnikov, Decze, Sztarssov, i vszeh Kotrigov Bratovchine Kerschanzkoga navuka vu leti 1758*. Pritizkana v Graczi pri Witmonstetarszkim erbom.

Gregor Jožef PLOHEL, 1764: *Obchinzka knisicza zapitavanya teh pet glavnih stukov maloga katekizmusssa postuvanega P. Petra Kanisiussa iz tovarstva Jesussa. Na viszoko zapovedanye, ino poterdenye Duhovnih, ino szvetczkih poglavarov iz nemskih presztavlena ino drugoch izdana. Za haszek vszeh Gozpodov farmastrov Duss Skerbitelov, Skolnikov, Deczestarssov, ino vszeh Kotrigov bratovchine Kerschanzkega nauka v leti 1764*. V Graczi: Pritizkena pri Witmonstetarszkim erbih.

[Gregor Jožef PLOHEL] NN, 1777: *Knishiza spitavanya téh pet glavnih shtükov kershanskoga navüka. Na visóko sapoved Dühovnih Poglavarov is nemshkih prestavlena, ino tretjo krat vün dana. K-pomozhi vseh Gospodov Farmeshetrov, Meshnikov Shkolnikov, Dezé, Starshov, vséh Bratov, ino Séster kershanskega navüka*. Pritiskana v Graczi: pri Widmanstätterskih Erbih. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-8AITI074>

PM, knjige = Franc KUZMIČ, *Slovenske knjige Mohorjeve družbe v Porabju*. Pomurski muzej: Na spletu. <https://pomurski-muzej.si/pages/posts/slovenske-knjige-mohorjeve-drube-v-porabju-50.php>

PM, utrinki = Franc KUZMIČ: *Pertoča – utrinki iz zgodovine*. Pomurski muzej: Na spletu. <http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/nasi-kraj/pertoca>

Breda POGORELEC, 1984: *Novi pogledi na slovenski knjižni jezik. Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih*. Wien, 181–208.

Breda POGORELEC (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti. Gradivo in sporočila. Posvetovanje o jeziku, Portorož, 14. in 15. maja 1979*. Ur. odbor Breda Pogorelec idr. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije; Slavistično društvo Slovenije.

Breda POGORELEC, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi I*. (Zbirka Lingua Slovenica. Fontes 1). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Marko POHLIN, 1768: *Kraynska grammatika. Das ist: Die crainerische Grammatik, oder Kunst die crainerische Sprach regelrichtig zu reden, und zu schreiben / welche aus Liebe zum Vaterlande, und zum Nutzen derjenigen, so selbe erlernnen, oder in selber sich vollkommntlicher üben wollen ... verfasst zum Behuffe der Reiser den mit etwelchen nützlichen Gesprachen versehen*. Laibach: Gedruckt bey Joh. Friedr. Eger. Im Verlag bey Lorenz Bernbacher, Burgerl. Buchbinder.

Majda POTRATA, 1994: *Pesništvo Leopolda Volkmerja*. Maribor: Kulturni forum.

Andrej PRAPROTNIK, 1873: *Slovenska slovnica za pervence*. V Ljubljani: Založil pisatelj. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/29/1869-praprotnik>

PRAVILA, 1861 = *Pravila društva narodne slovanske čitavnice v Mariboru*. Natisnil J. Blaznik v Ljubljani. (UKM, Rokopisna zbirka, Slovanska čitalnica, Ms 201/I-4b).

Matej PRELOG, 1867: *Dragi rojaki! Slovenski gospodar* 1/1, 1 (16. 1. 1868).

France PREŠEREN, 1949: *Poezije doktorja Franceta Prešerna*. V Ljubljani: Državna založba Slovenije.

PRIJÁTEL, 1875 = *Nôvi oblêk caszara. Prijátel. Znanoszt razerjüvajúocse meszecsne novine* (urednik Imre Agustiç) 1/1, 6–7 (1. 11. 1875).

Ivan PRIJATELJ, 1924: *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 4/1-4, 43–75. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-EB7QGX00/f593a2dc-4724-4d7f-817c-c0d540818656/PDF>

Ivan PRIJATELJ, 1926: *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 5/1-4, 15–67. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-EB7QGX00/f593a2dc-4724-4d7f-817c-c0d540818656/PDF> Druga objava: Ivan PRIJATELJ, 1937: *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857*. V Ljubljani: Slavistično društvo v Ljubljani. file:///D:/Downloads/borba-za-individualnost-slovenskega-knjievnega-jezika--lnbsped_compress.pdf

Ivan PRIJATELJ, 1955: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina: 1848-1895*. Prva knjiga. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Janez Nepomuk PRIMIC, 1812: *Prava pôt k' dobrimu stanu, ali Ena beséda ob pravim zhasi. Nékaj sa vsakiga zhlovéka. Na pervo is angléshkiga v' némshki, sdaj pak s' pervolenjam vikshi gospóske v' slovénski jesik prestáven. Benjamín Frenklín. Joannes Nep. Primiz. V'Gradzu: Natisnjena ino se najde per Alóisiju Tushu, bukvárju*. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-AE1XKVLV>

Janko PRUNK, 1992: *Slovenski narodni vzpon*. Ljubljana: DZS.

Simona PULKO, Melita ZEMLJAK JONTES, 2018: *Different - attractive (innovative didactic approaches to teaching and learning Slovene). Jazyk - literatura - komunikace* 1, 55–70.

Jožef PUSZTAI = Jožef POZDEREC, 1893: *Krscsánszko katholicsánszke cerkvene pezsmi sz potrejbnimi molítvami i vnógími vogrszkimi pezsmami za skolnike, katholicsánszko mladézen, ino za vszákoga pobožsnoga krscsenika*. Szpíszane po Pusztai Józsefi. Budapest: Drűstvo szvétoga Stevana. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-JN96CGS7>

Aleksandr Nikolaevich PYPIN, Vladimir Danilovich SPASOVICH, 1880: *Die Slovenen. Geschichte der Slavischen literaturen von A. N. Pypin und V. D. Spasoviç*. Nach der 2. auflage aus dem Russischen übertragen von Traugott Pech. Leipzig: F. A. Brockhaus. 369–395.

R 57/I = Biblioteka SAZU, sig. R 57/I: *Ramovševa zapuščina*. Fran Ramovš. Znanstveno delo. Listkovno gradivo (rokopis). Ljubljana: Biblioteka SAZU.

R 57/VI = Biblioteka SAZU, sig. R 57/VI: Ramovševa zapuščina. Fran Ramovš. Znanstveno delo. Listkovno gradivo (rokopis). Ljubljana: Biblioteka SAZU.

Jochen RAECKE, 1994: Zum Wesen und zur Bedeutung morphologischer Klassifikationen. *Slavistična revija* 3/3–4, 177–184.

Božidar RAIČ, 1862: Slava Antonu Martinu Slomšku, milostljivemu knezu in škofu labotskem, 17. prosinca 1862. *Kmetijske in rokodelske novice* 20/3, 17 (15. 1. 1862). <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-WZQH49J3/1ead91e9-e34a-42ea-8aa3-739957a01d34/PDF>

Božidar RAIČ, 1863: Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. *Naprej* 66, 69–77.

Božidar RAIČ, 1865: Čitavnica, narod, narodnost, rodo- in domoljubje. Besednica. [Podpis R. B. = Božidar Raič]. *Slovenec* 1/92, 365–367 (29. 11. 1865).

Božidar RAIČ, 1865a: Kdo naj lika slovenščino? Besednik. [Podpis R. B. = Božidar Raič]. *Slovenec* 1/100, 404–405 (29. 12. 1865).

Božidar RAIČ, 1866: List iz Haloz. Besednik. *Slovenec* 2/72, 287–288 (8. 9. 1866).

Božidar RAIČ 1867: Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. *Narodni koledar in Letopis Matice Slovenske za leto 1868*. Ljubljana: Matica Slovenska. 53–78.

Božidar RAIČ, 1867a: A. Krempelj (Poskus životopisne črtice). *Slovenski gospodar* 1/32, (21. 11. 1867).

Božidar RAIČ, 1869: Prekmurski knjižniki pa knjige. *Letopis matice Slovenske za leto 1869*. Ur. E. H. Costa. Ljubljana: Matica Slovenska. 57–84.

Božidar RAIČ, 1869a: A. Krempelj. *Narodni koledar. Sporočilo in Letopis Matice Slovenske za leto 1869. I*. Ljubljana: Matica Slovenska, 86–94.

Božidar RAIČ, 1878: Oroslav Caf. *Letopis matice Slovenske za leto 1878*, III. in IV. del. Ur. J. Bleiweis. V Ljubljani: Matica Slovenska. 72–101.

Bernard RAJH, 1984: »Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju knjižnega jezika do konca prve polovice 19. stoletja.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/1, 38–49.

Bernard RAJH, 1984a: »Vzhodnoštajerske slovnice iz prve polovice 19. stoletja.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/2, 299–309.

Bernard RAJH, 1998: *Peter Dajnko kot predstavnik vzhodnoštajerskega razsvetljenstva*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor. 11–26.

Bernard RAJH (ur.), 1998: *Dajnkovo berilo*. (Zora 4). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Jože RAJHMAN, 1970: Vloga Petra Dajnka v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 41/2: 296–320.

Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Jože RAJHMAN, 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Jože RAJHMAN, 1986a: *Trubarjev svet*. Trst: Založništvo Tržaškega tiska: Ljubljana: ADIT.

- Jože RAJHMAN, 1997: *Pisma slovenskih protestantov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 53–58.
- Jože RAJHMAN, 1998: Dajnkov jezikovni nazor. *Dajnkov zbornik*. Ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 57–69.
- Fran RAKUŠA, 1890: *Slovensko petje v preteklih dobah. Drobtnice za zgodovino slovenskega petja*. Ljubljana: Narodna tiskarna.
- Fran RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Fran RAMOVŠ, 1971: P. Stanislav Škrabec, Jezikoslovni spisi, I. zvezek, 1. snopič. *Zbrano delo. Prva knjiga*. (Dela/Opera 23/I, Razred za filološke in literarne vede/Classis II: Philologia et litterae). Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 202–204.
- Fran RAMOVŠ, 1997: † O. Stanislav Škrabec. *Zbrano delo. Druga knjiga. Razprave in članki*. (Dela/Opera 23/II, Razred za filološke in literarne vede/Classis II: Philologia et litterae). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 596–603.
- Anton RATIZNOJNIK, 2003: Čitalnica v Ljutomeru 1868–1914, *Kronika* 51, 61–78.
- Matevž RAVNIKAR, 1815: *Sgodbe švetiga pišma sa mlade ljudi*. Pervi dél. V'Lublani: Na prodaj per Adamu Henriku Hohnu, bukvovésu. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-72GNSTTA>
- Radoslav RAZLAG, 1852: Životopisi. *Zora, jugoslavenski zabavnik za godinu 1852*. U Gradcu: Tiskom Tancerovim. 127–165.
- Branko REISP, 1974: Prva v Ljubljani natisnjena slovenska knjiga. *Jurij Dalmatin, Jezus Sirah*. Monumenta litterarum slovenicarum. Ur. Alfonz Gspan. Faksimile. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Branko REISP, 1993: Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc. *Zgodovinski časopis* 47/4, 509–514.
- RESOLUCIJA, 1868 = Prvi slovenski tabor. *Slovenski narod* 1/55, 1 (11. 8. 1868). <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UDUOBLOH/?euapi=1&query=%27keywords%3dslovenski+narod%2c+11.08.1868%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>
- Jakob RIGLER, 1965: Osnove Trubarjevega jezika. *Jezik in slovstvo* 10/6-7, 161–171.
- Jakob RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Jakob RIGLER, 1968a: Jezikovnokulturna orientiranost Štajercev v starejših obdobjih. *Svet med Muro in Dravo*. Ur. Viktor. Vrbnjak. Maribor: Založba Obzorja. 661–681.
- Jakob RIGLER, 2001: *Zbrani spisi I. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ur. Vera Smole. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vid RIŽNER, 1831: *Katolska mešna knixica z' drugimi molitvami skoz den ino k' spovedi, kero je drugokrat na svetlo dal Vido Rixner*. V'Radgoni: pri Alozji Wajcingeri knjigari. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-3FAVEJWB>

Vid RIŽNER, 1838: *Katolska mešna knixica z' molitvami skoz den ino k' spovedi. Trejokrat na svetlo dal en duhovnik Sekovske škofie*. V' Radgoni: pri Alozji Wajcingeri knjigari. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KJKXVAFW>

Maks ROJS, 1991: Vloga ljutomerske čitalnice pri širjenju in utrjevanju narodne zavesti. *Kronika* 39/1–2, 31–35.

Franz von Paula ROSALINO, 1781: *Biblia sacra oder die Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, in deutscher Sprache herausgegeben und von unzähligen Sprachfehlern gereinigt*. 3 Bd. Wien.

Fran ROŠ 1959: Pesem Savinjske doline. *Savinjski zbornik*. Ur. Drago Predan. Žalec: Občinska kulturna skupnost, odbor za tisk in založništvo.

Mirko RUPEL, 1934: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Tiskovna zadruga v Ljubljani.

Mirko RUPEL, 1951: Novo Trubarjevo pismo. *Slavistična revija* 4/1–2, 111–113.

Mirko RUPEL, 1962: *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Franz SARTORI, 1830: *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*. In skizzirten Umrissen bearbeitet von Dr Franz Sartori [...] Erster Theil. Mit einem Anhang: das Vater unser in den Sprachen und Typen der verschiedenen in der österreichischen Monarchie einheimischen Nationen darstellend. Wien: C. Gerold.

SBL, 1925 = France Kidrič: Adam Bohorič (okoli 1524–med 1601 in 1602). *Slovenski biografski leksikon*. 1. zv. Abraham–Erberg. Izidor Cankar idr. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi145314/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1925a = France Kidrič: Lenart Budina (okoli 1500–1572). *Slovenski biografski leksikon*. 1. zv. Abraham–Erberg. Izidor Cankar idr. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi152594/>

SBL, 1925b = Janko Šlebinger: Barla, Mihal (1777–1824). *Slovenski biografski leksikon*: 1. zv. Abraham - Erberg. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi134257/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1925c = France Kidrič: Peter Dajnko (1787–1873). *Slovenski biografski leksikon*. 1. zv. Abraham–Erberg. Izidor Cankar idr. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi168756/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1928 = Joža Glonar: Jurij Japelj (1744–1807). *Slovenski biografski leksikon*. 3. zv. *Hintner–Kocen*. Izidor Cankar idr. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti,

Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi249855/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1928a = Janko Šlebinger: Kardoš, Janoš (1801–1873). *Slovenski biografski leksikon*: 3. zv. *Hintner - Kocen*. Ur. Izidor Cankar et al. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi266217/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1932 = Janko Glazer: Kremlj, Anton (1790–1844). *Slovenski biografski leksikon*: 4. zv. *Kocen - Lužar*. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi303945/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1949 = France Kidrič: Popovič (Popowitsch) Janez Sigismund Valentin. *Slovenski biografski leksikon*. 7. zv. *Peterlin-Pregelj C*. Ur. France Kidrič et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi449287/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1971 = Vilko Novak: Szijárto (Šjarto), Štefan. *Slovenski biografski leksikon*. 11. zv. *Stelè–Švikaršič*. Ur. Alfonz Gspan et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi636273/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 1971a = Ivan Škafar: Szmodis, Jožef. *Slovenski biografski leksikon*: 11. zv. *Stelè–Švikaršič*. Ur. Alfonz Gspan et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi636510/>

SBL, 1991 = Ivan Škafar: Županek, Janoš (1861–1951). *Slovenski biografski leksikon*: 15. zv. *Zdolšek - Žvanut*. Jože Munda et al. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi915070/#slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 2017 = Franci Just: Berke, Blaž (1754–1821). *Novi Slovenski biografski leksikon*: 2. zv. *B-Bla*. Ur. Barbara Šterbenc Svetina et al. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017950/#novi-slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 2017 = Fanika Krajnc-Vrečko: Barla, Mihal (1777–1824). *Novi Slovenski biografski leksikon*: 2. zv.: *B-Bla*. Ur. Barbara Šterbenc Svetina et al. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. – *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi134257/#novi-slovenski-biografski-leksikon>

SBL, 2018 = Kozma Ahačič: Adam Bohorič (okoli 1524–med 1601 in 1602). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi145314/#novi-slovenski-biografski-leksikon>

Vlado SCHMIDT, 1952: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Vlado SCHMIDT, 1963: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*. Prvi del. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Joseph Baptist SCHÜTZ, 1805: *Allgemeine Weltgeschichte für denkende und gebildete Leute*. Wien.

Klaudija SEDAR, 2015: Ustanovitev evangeličanskih cerkvenih občin Puconci, Križevci in Hodoš po Tolerančnem patent, *Zgodovinski časopis* 69/1–2, 88–110.

Klaudija SEDAR, 2016: Kulturnozgodovinska preteklost dolnjega Prekmurja v zgodnjem novem veku. *Analiza PAZU HD 2/2*, 73–83.

Klaudija SEDAR, 2019: *Prekmurje ob zgodovinski prelomnici 1919. Zbornik izbranih dokumentov ob 100. obletnici priključitve Prekmurja in združitve prekmurskih Slovencev z natičnim narodom*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica.

Mihael SEVER, 1747: *Réd zvelicásánsztva. Poleg ednoga znamenüvanya toga nai po-glaviteisega recsenya jedro szvetoga pizma, vu kterom te võre nai véksi artikulusi grüntani jeszo, ravno i tak nistere krátke molitve, i peszmi, vön dán záto, dabi nei li szamo drobna deca zetoga mleiko szpoznanya Bosjega, i Jesussa Kristussa zaimati mogli, szebé vu vori pokreipiti*. Stámpano v-Halli Saxonszkoj. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-SFOE4E4E>

SG, 1868 = Matija Zemljíč idr.: Iz Ljutomera 24. decembra 1868. Dopisi. *Slovenski gospodar* 2/1, 3 (2. 1. 1868).

SG, 1868a = V Ljutomeru 4. sveč. Dopisi. *Slovenski gospodar* 2/7, 52 (13. 2. 1868).

SG, 1868b = Iz Ormuža 4. maja. *Slovenski gospodar* 2/19, 75 (7. 5. 1868).

SG, 1870a = Vestimir: Od Malenedelje 20. sušca 1870. Dopisi. *Slovenski gospodar* 4/12, 46–47 (24. 3. 1870).

SG, 1870b = Iz Ljutomera 5. sušca. Dopisi, *Slovenski gospodar* 4/15, 59 (14. 3. 1870).

SG, 1871a = Od sv. Lovrenca v Slovenskih goricah. *Slovenski gospodar* 5/14, 54–55 (6. 4. 1871).

SG, 1872 = Iz ljutomerske okolice. Koristen sklep zastran kmetijsko-obrtnijske šole. Nemčurska neutesanost. *Slovenski gospodar* 6/2, 6 (11. 1. 1872).

SG, 1872a = Od Male nedelje v Slovenskih goricah. Blagoslovljenje novega šolskega poslopja, *Slovenski gospodar* VI/49, 255 (5. 12. 1872).

SG, 1872b = Iz ljutomerske okolice, 20. januarja. Kteri so naši pravi prijatelji in kteri ne? *Slovenski gospodar* 6/4, 17 (11. 1. 1872).

SG, 1872c = Ljutomerska čitalnica. *Slovenski gospodar* 6/33, 166 (15. 8. 1872).

SG, 1872č = Rodoljub iz Radislavic pri Mali nedelji: Od Male nedelje. *Slovenski gospodar* 6/34, 169 (22. 8. 1872).

SG 1872d = Iz Ljutomera, 15. t. m. *Slovenski gospodar* 6/39, 197 (26. 9. 1872).

SG, 1872e = Od Male nedelje v Slovenskih goricah. Blagoslovljenje novega šolskega poslopja. *Slovenski gospodar* 6/49, 255 (5. 12. 1872).

SG, 1873 = NN, Peter Dajnko. *Slovenski gospodar* 7/11, 86 (13. 3. 1873); 7/12, 94–95 (20. 3. 1873).

Štefan SIJARTO, 1796: *Mrtvecsne peszmi, stere szo szti sztári píszm vküp pobráne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoga národa zdaj oprvics na szvetloszt dáne po S.S. P.S.* Stampane v-Szomboteli pri Sziesz Antoni. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XG559SUB>

Štefan SIJARTO, 1797: *Molítvi, na sztári szlovenszki jezík obrnyene, ino na haszek szlovenszkoga národa vö dáne po Szyárto Stevani Püczonszkom Solzskom Vucziteli.* Stampane v-Soproni: pri Sziesz Anni Klári. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-zea2oaid>

Štefan SIJARTO, 1807: *Sztarisinsztvo, i zvacsinsztvo, szem szpodobnimi prilíkami za volo, szvadbeni mladénczov.* S. L. D. V-Soproni, szpíszkmi: Sziesz Antona. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NYHLS5CHE>

Štefan SIJARTO, 1910: *Mrtvecsne peszmi, stere szo szti sztári píszm vküp pobráne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoga národa zdaj obrtjém na szvetloszt dáne.* V-Szoboti. Stampana pri Balkányi Ernő.

Franc SIMONIČ, 1903: *Slovenska bibliografija. Del I, Knjige: (1550–1900).* Ljubljana: Slovenska Matica.

Primož SIMONITI, 1971: Neznani ljubljanski tisk iz leta 1577 in nekaj podatkov o njegovem avtorju, *Kronika* 19/1, 14–21.

Primož SIMONITI, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja.* Ljubljana: Slovenska matica.

Primož SIMONITI, 1984: K vprašanju razmerja med humanizmom in reformacijo. *Protestantismus bei den Slowenen = Protestantizem pri Slovencih.* (Wiener Slawistischer Almanach 13). Ur. Gerhard Neweklowsy idr. Wien: Institut für Slawistik der Universität Wien. 89–104.

Jakob SKET, 1893: *Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol.* Na Dunaju.

Matija SLAVIČ, 1921: *Prekmurje.* Ljubljana: Slovenska krščansko-slovanska zaveza.

Matija SLAVIČ, 1923: Naše Prekmurje. *Mladika* 4/7–12, 233–235, 273–275, 314–315, 395–396, 435–438, 465–467.

Matija SLAVIČ, 1935: Prekmurske meje v diplomaciji. *Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja.* Ur. Vilko Novak. Beltinci: Konzorcij. 83–107.

Matija SLAVIČ, 1999: *Naše Prekmurje. Zbrane razprave in članki.* Murska Sobota: Pomurska založba.

Matej SLEKOVEC, 1898: Zgodovina ljutomerske šole. Odlomek iz ljutomerske kronike. *Popotnik* 19/8, 105–106. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-USMKT1I8/e8ac6803-ce75-49d8-aa83-5254dd07f86f/PDF>

Anton SLODNJAK, 1938: *Neiztrohnjeno srce. Zgodovinski roman.* V Ljubljani: Naša založba.

Anton SLODNJAK, 1946: *Pogine naj, pes. Zgodovinski roman v treh delih.* Ljubljani: Slovenski knjižni zavod.

Anton SLODNJAK, 1976: *Tujec. Roman o Cankarju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Anton Martin SLOMŠEK, 1838: *Tri pridige o jeziku. III Dolžnost svoj jezik spoštovati*. <https://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/html/slomsek-sl3.html#sl3o.48>

Anton Martin SLOMŠEK, 1842: *Blashe ino Neshiza v' nedel'ki sholi. Uzhitelam ino uzhencam za pokufhno spisal Anton Slomfhek*. V Celi: Na prodaj v nemških šolah. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-JB35TWCZ>

Anton Martin SLOMŠEK, 1849: *Dolžnost svoj jezik spoštovati. Drobotnice za Novo leto 1849. Učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podučenje ino kratek čas*. Na svetlo dal Matija Vodusek, apat v Celi. <http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/html/slomsek-sl3.html#sl3k>

Anton Martin SLOMŠEK, 1862: *Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva. Drobotnice za leto 1862*. V Marburgu: Ravnateljstvo Lavantinskega seminarišča. 71–79.

Anton Martin SLOMŠEK, 1885: *Poslednje sporočilo. Ant. Mart. Slomškega Zbrani spisi. Četerta knjiga: Različno blago*. Uredil Mihael Lendovšek. Celovec: Družba sv. Mohora. 283–287.

SLOVENEK, 1866 = J. P.: *Od velike Nédelje. Čitavnice po kmetih. Slovenec 2/21, 55–56 (17. 2. 1866)*.

SLOVENEK, 1866b = Ščavičar (Davorin Trstenjak): *Čitalnica nam je potrebna! Napravite nam jo?* V Ljutomeru 16. aprila, *Slovenec* II/33, 131–132 (25. 4. 1866).

Slovenski pravopis, www.fran.si.

Jožef SMEJ, 1994: *Življenje in pomen Jožefa Košiča. Košič in njegov čas*. Ur. Zinka Zorko, Marija Bajzek, Stjepan Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. 53–59.

Jože SMEJ, 1995: *Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju. Zgodovinski časopis 49/4, 607–611*.

Jožef SMEJ, 1970: *Slovenski evangeličani. V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 25). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjajak. Maribor: Slomškova založba. 117–123.

Jožef SMEJ, 1971: *Murska Sobota včeraj, danes in jutri. Nova mladika 11, 139–140*.

Jožef SMEJ, 1971a: *V Sloveniji žive evangeličani. V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 26). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjajak. Maribor: Slomškova založba. 10–28.

Jožef SMEJ, 1971b: *Dvestoletnica Küzmičevega prevoda Nove zaveze. V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 26). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjajak. Maribor: Slomškova založba. 46–54.

Jožef SMEJ, 1972: *Cerkev v Soboti (1071–1971). Stopinje*. Ur. Jožef Smej. Murska Sobota: Dekanijski urad. 20–63.

Jožef SMEJ, 1973: *Dr. Franc Ivanocy in evangeličani. V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 28). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjajak. Maribor: Slomškova založba. 10–28.

Jožef SMEJ, 1980: Nagrobni napis Štefana Küzmiča. Ob dvestoletnici smrti. Stopinje. Ur. Pavel Berden, Lojze Kozar, Vilko Novak, Jože Smej, Jože Zadavec. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 119–128.

Jožef SMEJ, 1980a: *Po sledovih zlatega peresa*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Jožef SMEJ, 1984: Mihael Kuzmič, Predgovori Števana Küzmiča. *Stopinje*. Ur. Lojze Kozar, Vilko Novak, Franc Puncer, Jožef Smej, Jože Zadavec. Murska Sobota: Izdalo Pomursko pastoralno področje. 90–93.

Jože SMEJ, 1992: *Psalmi vaškega župnika*. Celje: Mohorjeva družba.

Jože SMEJ, 1997: Skrb Mikloša Küzmiča za dijake. *Zgodovinski časopis* 51/1, 5–15.

Jožef SMEJ, 1997a: Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu Evangyeliomov res naslanjal na Števana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4, 533–544.

Jožef SMEJ, 2000: Slomšek in Prešeren v luči edinosti kristjanov: ob 200–letnici njegovega rojstva. *V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 55). Ur. Stanko Janežič. Maribor: Slomškova založba. 74–82.

Jožef SMEJ, 2000a: Razmišljanje ob 200–letnici rojstva pesnikov Prešerna in Slomška. *Oznanjenje* 23. Zbornik za krščanstvo, kulturo in umetnost. Poljčane: Župnijski urad. 49–55.

Jožef SMEJ, 2001: Primer čarovništva v župniji sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651. *Zgodovinski časopis* 55/2, 223–230.

Jožef SMEJ, 2003: Pismo dr. Vilka Novaka izpred 20 let. *Stopinje*. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 194–195.

Jožef SMEJ, 2004: Nouvi zákon Števana Küzmiča (1771) v luči sodobnega ekumenizma. *Bogoslovni vestnik* 64/2, 331–342.

Jožef SMEJ, 2005: O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztaijeve pesmarice 1893. *Slavistična revija* 53/2, 211–227.

Jožef SMEJ, 2005a: Jezik Knige molitvene 1783 Mikloša Küzmiča v primerjavi z jezikom rokopisa Iácske. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. Jože Vugrinec. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 168–185.

Jožef SMEJ, 2006: Štefan Küzmič kot prevajalec perikop iz Stare zaveze Svetega pisma. *V Edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 61). Ur. Vinko Škafar. Maribor: Slomškova založba. 101–104.

Jožef SMEJ, 2007: Pojem edinosti v Svetem pismu v luči ekumenske razsežnosti. *V Edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 62). Ur. Vinko Škafar. Maribor: Slomškova založba. 36–39.

Jožef SMEJ, 2008: Nekaj drobecv iz pesemske dejavnosti nekdanjih prekmurskih duhovnikov, *Slavistična revija* 3, 399–408.

Jožef SMEJ, 2008a: Prevajanje Svetega pisma v »stari slovenski jezik«. *Stopinje*. Murska Sobota: Škofija Murska Sobota. 57–61.

Jožef SMEJ, 2011: Jezikovne tvorbe Janoša Kardoša (1801–1875) v njegovem rokopisu Moses i Josua. *Globinska moč besede* (Zora 80). Ur. Marko Jesenšek. Maribora:

Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 225–233.

Jožef SMEJ, 2011a: Je prekmurščina knjižni jezik ali narečje? *Globinska moč besede*. Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici. (Zora 80). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 26–30.

Jožef SMEJ, 2012: *Ivanocyjeva skrivnost*. Tišina: Župnijski urad.

Jožef SMEJ, 2016: Ráne in večeráshnje molitvi v Knigi molitveni in njih naravnánost na svestvo pokore. *Stopinje*. Murska Sobota: Škofija Murska Sobota. 88–90.

Jožef SMEJ, 2017: Prekmurški pisatelji v 18. stoletju. *Slavia Centralis* 10/1, 5–15.

Jožef SMEJ, Franc KRAMBERGER, 1999: Izrazimo čast slavnim možem. Pastirsko pismo ob 80-letnici priključitve Prekmurja Sloveniji. *V edinosti*. Ekumenski zbornik. (Kraljestvo božje 54). Ur. Stanko Janežič. Maribor: Slomškova založba. 193–197.

Marijan SMOLIK, 2011: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Druga, elektronska, pregledana izdaja. Uredil Matija Ogrin. besedilna zbirka (eBZ): štitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Odsek za tehnologije znanja IJS. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ovr/VIEW/>
Tudi: Marjan SMOLIK, 1963: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Disertacija. Ljubljana: Semeniška knjižnica.

Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC.

Marko SNOJ, 2022: O priimku *Bohorič*. *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. (Razprave II. razreda SAZU, 26). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 15–17.

Drago SOBOČAN, 2007: *Ob 85. življenjskem miljniku škofa dr. Jožefa Smeja*. Murska Sobota: Stolna župnija sv. Nikolaja.

Alenka SOLNER PERDIH, 2003: Bibliografija akademika prof. dr. Frana Ramovša (Ob 70-letnici njegove smrti). *Akademik Fran Ramovš*. (Razprave, 29; II. razred za filološke in literarne vede SAZU). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Ludvik SOVIČ, 2012: Janoš Kardoš – njegovo delo in pomen. *Lubi Slovenci. Glasilo za člane društva* 7, 25–29.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2020: Istokorenska (ne)vzporednost izrazov za pomen vršilca dejanja in nosilca stanja v Pravnem terminološkem slovarju. *Pogled in iz jezika*. (Zora 133). Ur. Mira Krajnc Ivič, Andreja Žele. Maribor: Univerzitetna založba. 53–66.

SP, 2001 = *Slovenski pravopis*. Jože Toporišič, predsednik pravopisne komisije. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. <https://fran.si/134/slovenski-pravopis>

SPNZ, 1784 = Jurij Japelj: *Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti [...] in Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel [...] et Blasium Kumerdey*. 2. zv. Labaci: typis Joan. Frid. Eger. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-PS5F82WM>

SPPLŽ, 1902 = *Sbirka pramenův ku poznání literárního života*, vydává III. Trída České akademie věd a umění: Korrespondence a prameny cizojazyčné. Skupina 2. Česka: Nákl. Akademie.

Martin SREŠ, 1939: Poročilo za šolski muzej. *Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Ižakovci*. (26. 6. 1939)

SSP 2006 = *Sveto pismo Stare in Nove Zaveze*. Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov. Študijska izdaja. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

Jože STABEJ, 1972: »Janez Anton Apostel – pater Bernard: Dictionarium Germanico-Slavonicum 1760.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 43: 263–274.

Jan STANISLAV, 1978: *Starosloviensky jazyk*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

France STELE, 1935: Umetnost v Slovenski krajini. *Slovenska krajina. Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*. Ur. Vilko Novak. Beltinci: Konzorcij. 21–33.

Luka SVETEC, 1850: Nove oblike. *Slovenija* 3/2, 8 (4. 1. 1850); 3/3, 12 (11. 7. 1850); 3/4, 16 (14. 7. 1850).

Luka SVETEC, 1852: Pomenki o »Zori«. *Kmetijske in rokodelske novice* 10/10. 38 (4. 2. 1852).

Anton SVETINA, 1952: Protestantizem v Ljubljani. Kulturnozgodovinske slike. *Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: Slovenska matica. 161–174.

SZA, 2011 = *Slovenski zgodovinski atlas. Kartografsko gradivo*. Avtorji France M. Dolinar ... [et al.]; sodelavci Vanda Babič ... [et al.]; urednika Drago Bajt, Marko Vidic; predgovor Niko Grafenauer; kartografija, tlorisi in tabele Mateja Rihtaršič; imensko kazalo Alenka Božič. Ljubljana: Nova revija.

Pavel Jozef ŠAFÁŘIK, 1826: *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: Mit kön.ung. Universitäts Schriften.

Pavel Jozef ŠAFÁŘIK, 1864: *Geschichte der südslawischen Literatur: aus dessen handschriftlichem Nachlasse*. I. Slowenisches und glagolitisches schriftthum. Hrsg. von Josef Jireček. Prag: F. Tempsky.

Franc ŠEBJANIČ, 1969: Agenda vandalica – prekmurski tisk iz 16. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 40, 242–245.

Franc ŠEBJANIČ, 1969a: Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu - Mošovskemu. *Jezik in slovstvo* 15/1, 24–27.

Franc ŠEBJANIČ, 1969b: Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu - Mošovskemu. *Jezik in slovstvo* 15/2, 54–58.

Franc ŠEBJANIČ, 1969c: Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu - Mošovskemu. *Jezik in slovstvo* 15/3, 85–89.

Franc ŠEBJANIČ, 1977: Agenda vandalica in Bakošev rokopisni obrednik. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Glazerjev zbornik)* 48/1-2, 157–163.

Franc ŠEBJANIČ, 1977a: *Protestantsko gibanje prekmurskih Slovencev*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Franc ŠEBJANIČ, 1979: *Slovenski obrednik Mihaela Bakoša*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Ljudmila ŠEDIVY, 1957: *Peter Dajnko – življenje in delo*. Diplomatska naloga (tipkopis). Ljubljana: Filozofska fakulteta

Matej ŠEKLI, 2008: O narečni osnovi jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa ter o izvoru oblike seydi. *Jezikoslovni zapiski* 14/1, 29–40.

Matej ŠEKLI, 2022: Zgodnjeslovenski števniki od 1 do 10 V Heiligenkreuškem rokopisu iz tretje četrtine 12. stoletja (Heiligenkreuz OCist., Cod. 250). *Slavistična revija* 70/1, 13–32.

Anton ŠERF, 1832: *Pad no zdig človeka ali zagrebenje no odgrebenje človečjega naroda, v' sedmih postnih predgah k' obydenji grebnika na pokoro. Napravitl no vyndal Anton Šerf*. V' Radgoni: v' Alojz Wajcinger'ovem knixiši. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-OQRIZGDK>

Anton ŠERF, 1835: *Predge na vse Nedele no Svetke celega keršajnsko-katolskega cirkvenega leta*. V' Gradci: natisnjene no založene pri J. A. Kienreih. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RCCDUIS5>

Anton ŠERF, 1839: *Cvetenjak ali roxjek cveteci mladosti vsajen. Perva gredica*. V Radgoni: Založil Alojz Wajcinger.

Karel ŠIFTAR, 1923: Na Kuzmics Stevana rodsztva 200 lejtni szpoumenek. *Düševni liszt* 1/8, 90–92 (20. 7. 1923).

Ivan ŠKAFAR, 1970: Dve ohranjeni pismi Božidarja Raiča Jožefu Borovnjaku, *Kronika* 18/1, 39–43.

Ivan ŠKAFAR, 1972: Jožef Bagáry, Anton Trstenjak in martjanska pogodba iz leta 1643, *Kronika* (Ljubljana) 20/1, 39–49.

Ivan ŠKAFAR, 1975: Iz dopisovanja med škofom Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi deli. *Slavistična revija* 23/2, 468–493.

Ivan ŠKAFAR, 1978: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Ivan ŠKAFAR, 1978a: Gradivo k zgodovini uvedbe madžarščine v slovenske ljudske šole v Prekmurju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 14/1, 100–114.

Stanislav ŠKRABEC, 1870: *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi*. V Novem mestu: Gymnasium.

Stanislav ŠKRABEC, 1995: O učenju naše knjižne slovenščine v začetnih in višjih učiliščih. Jože Toporišč (ur.): *Jezikoslovna dela* 3. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 36–134. Prva objava: Škrabec, Stanislav, 1903, 1904, 1905: O učenju naše knjižne slovenščine v začetnih in višjih učiliščih. *Cvetje z vertov sv. Frančiška*. 20/8–22/8

Stanislav ŠKRABEC, 1995a: K naši dialektologiji. *Jezikoslovna dela* 3. Ur. Jože Toporišč. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Nova Gorica. 476–490.

ŠL, 1928 = *Školski list*. (26. 3. 1928). Šolski_listi_Mapo_9_Izakovci.pdf. <https://www.sistory.si/publikacije/prenos/file/?fileId=13656&download=1>

Janez Krstnik Leopold ŠMIGOC, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre: durch viele Uebungsstücke zum Uebersetzen erläutert, mit einer auserlesenen Sammlung von Gesprächen, und einem Radical-Wörterbuche versehen / herausgegeben von Johann Leopold SchmigozGrätz: Bey Aloys Tusch*. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-498IC5B5/?euapi=1&query=%27keywords%3d%27a1migoc%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Jakob ŠOLAR, 1950: Fran Ramovš. I. Življenje. *Slavistična revija* 3/3–4, 441–445.

Peter ŠTIH, 1989: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum), [prevedli Fran Bradač, Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; opombe napisala Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; spremna besedila Bogo Grafenauer]. Maribor: Obzorja 1988. 422 strani. *Zgodovinski časopis* 43/4, 621–627.

Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI, 2009: *Na stičiču svetov*. Ljubljana: Modrijan.

Karel ŠTREKELJ, 1887: *Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes mit besonderer Berücksichtigung der Betonungsverhältnisse*. Wien. P.o. iz: Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der der K. Akademie der Wissenschaften, Jg. 1886, Bd. CXIII, Hft. 1.

Karel ŠTREKELJ, 1922: *Historična slovnica slovenskega jezika*. Zagreb: Jugoslovanska akademija znanosti i umjetnosti, Maribor: Zgodovinsko društvo Maribor.

Josip ŠUMAN, 1884: *Slovenska slovnica za srednje šole*. V Celovcu: Družba sv. Mohora. <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/33/1884-suman>

Franc TEMLIN, 1715: *Mali katechismus, touje tou krátki návuk vöre kerschánszke dávno nigda, po D. Luther Martonni z szvétoga pizma vküp zebráni ino za droune Deczé volo szpizsani, zdai pak na szlovenszki jezik preloseni*. Stámpano vSaxonii vmeszti. Halla po Zeitler Andrasi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-KEMLOP6B>

Aleksander TERPLAN, 1856: *Peszmi i réd pri poszvecsüvani ponovlene evangeli-csanszke czérkvi püczonszke oktobra 12. dnéva 1856*. V Gráczí: vu Násztavi Kienreich Jos. A.

Aleksander TERPLAN, 1848: *Knige 'zoltárszke. Szlovensene po Terplán Sándori*. V Kőszegi: Stámpane z sztroskom i píszkmi Reichard Károla i Szinov,

Lucien TESNIÈRE, 1930: F. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, II, Konzonantizem. *Slavia* IX/2, 353–358.

Hotimir TIVADAR, 2012: Nevarna razmerja med pisnim in govorjenim jezikom. Nataša Jakop in Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja. Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC. 203–211.

Hotimir TIVADAR, 2017: Prekmurščina med nekdanjo knjižnostjo in sedanjo narečno-stjo. *Av gust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci*. (Zora, 120). Ur. Marko Jesenšek. 147–164. Maribor: Univerzitetna založba.

Hotimir TIVADAR, 2019: Protestantska knjižna tradicija in normiranje slovenskega (govorjenega) jezika. *Slavia Centralis* 9/1, 299–311.

Jože TOPORIŠIČ, 1973: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Založba Obzorja.

Jože TOPORIŠIČ, 1981: *Slovenska zvrstna besedila*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Jože TOPORIŠIČ, 1987: Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali. *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Založba Obzorja. 257–296.

Jože TOPORIŠIČ, 1987a: Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti. *Portreti, razgledi, presoje*. Maribor: Založba Obzorja. 327–355.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Jože TOPORIŠIČ, 1994: Fran Ramovš kot narečjeslovec. *Slavistična revija* 42/3–4, 159–170.

Jože TOPORIŠIČ, 1997: Spremna beseda k Ramovševemu Zbranemu delu II. *Zbrano delo. Druga knjiga. Razprave in članki*. (Dela/Opera 23/II, Razred za filološke in literarne vede/Classis II: Philologia et litterae). Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 815–826.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Jože TOPORIŠIČ, 2003: Nahtigalovo imensko oblikoslovje slovenščine v slovanskih jeziki. *Oblikoslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC. 384–393.

András TORKOS, 1709: *Györi Kátéchismus az az D. Luther Marton, Kis Katechismussa. Más szép kegyes kérdésekkel egyetemben. Most uyontan Magyarrá fordítatott, a' Györi Luthé: Oskólában tanuló Ifjúságnak kedvéert*. Nyomtatottat Saxoniai Halla Városában Orbán Istvány által. <https://digital.bibliothek.uni-halle.de/hd/content/structure/132040>

József TORKOS, 1743: *Uj Zengedező Mennyei Kar. Az-az régi és ujonnan szereztetett, válogatott, Isteni Ditséreteket, és lelki Énekeket magában foglaló, szép rendbe vétegett Graduál, Melly. Az Istennek ditséretire, az Híveknek serkentésekre, és vigasztalásokra*. Frankofurtumban. Győr.

Anton TRSTENJAK, 1901: Ogrski Slovenci. *Ljubljanski zvon* 21/3–5, 173–178, 240–243, 313–316.

Anton TRSTENJAK, 1905: Slovenci v Šomodski županiji na Ogrskem. *Slovenski narod* 38/41 (20. 2. 1905), 38/42 (21. 2. 1905); 38/43 (22. 2. 1905); 38/44 (23. 2. 1905); 38/45 (24. 2. 1905); 38/47 (27. 2. 1905); 38/48 (28. 2. 1905); 38/50 (2. 3. 1905); 38/53 (6. 3. 1905); 38/54 (7. 3. 1905); 38/56 (9. 3. 1905); 38/59 (13. 3. 1905); 38/60 (14. 3. 1905); 38/61 (15. 3. 1903); 38/62 (16. 3. 1903); 38/63 (17. 3. 1905); 38/65 (20. 3. 1905); 38/66 (21. 3. 1905); 38/67 (22. 3. 1905). https://sl.wikisource.org/wiki/Slovenci_v_%C5%A1omodski_%C5%BEupaniji_na_Ogrskem

Anton TRSTENJAK, 2006: *Slovenci na Ogrskem. Narodopisna in književna črtica. Objava arhivskih virov*. Ur. Viktor Vrbnjak, Gordana Šövegeš Lipovšek, Metka Vrbnjak. Maribor: Pokrajinski arhiv.

Davorin TRSTENJAK, 1872: Spomini iz mladih let v zadevah slovenskih narodnih pesem. *Zora* I/2, 28 (15. 1. 1872).

Davorin TRSTENJAK, 1872a: Prineski k zgodovini dušnega prerojenja Slovencev na Štajerskem. *Zora* I/2 (15. 1. 1872), I/4 (15. 2. 1872).

Primož TRUBAR, 1550: *Catechismus in der windischenn Sprach*. Schwäbisch Hall. Faksimili izvirkov – unikatov s skupno signaturo 18. Z. 44., ki jih hrani Österreichische Nationalbibliothek na Dunaju. Izšlo ob 450-letnici prve slovenske knjige (Monumenta Slovenica, 10). Ljubljana: Slovenska knjiga. <https://fran.si/korpus16/Knjiga/4/katekizem?&stran=1>

Primož TRUBAR, 1550a: *Abecedarium vnd der klein Catechismus in der Windischen Sprach: Ane Buquice, is tih se ty mladi inu preprosti Slouenci mogo lahku vkratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtih so tudi ty vegshy stuki te kerszhanske vere im ane molytue, te so prepisane od aniga Peryatila vseh Slouenzou.* Durch Jernei Skuryaniz i. e. Ulrich Morhart. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZE4UEJL0/?euapi=1&query=%27keywords%3dtrubar%2c+abecednik%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25> Tudi: *Abecednik (1550): Prevod v sodobni jezik.* Primož Trubar. Kritični prevod, opombe in spremna študija Kozma Ahačič. (Trubar v sodobnem jeziku 1). Slovenj Gradec: Združenje Trubarjev forum, 2016.

Primož TRUBAR, 1555: *Ta euangeli suetiga Mateusha, sdai peruizh u ta Slouenski Iesig preobernen = Euangelium d. n. Iesu Christi, authore Matthaeo, nunc primum uersum in linguam Schlaucam.* Tübingen: Ulrich Morhart.

Primož TRUBAR, 1557: *Ta perui deil tiga Nouiga testamenta : vtim so vsi shtyri evangelisti inu tu Diane tih iogrou, sdai peruizh vta Slouenski iesik, skusi Primosha Truberia sueistu preobernen. Kar ie vezh per tim, inu kadai ta drugi deil bode dokonan, tebi ta druga stran letiga papyria pouei.* V Tubingae: Ulrich Morhart.

Primož TRUBAR, 1561: *Suetiga Paula ta dva listy htim Corintariem, inu ta htim Galatariem, sdai peruizh is mnogeterih iesikou vta Slouenski sueistu tolmazheni, inu kratku tar sastopnu islosheni, skusi Primosha Truberia Crainza = Des heiligen Apostels Pauli, zwu Epistelen an die Corinthiern, vnd die zum Galatern. Jetzt erst in die gemeine Windische Sprach trewlich verdolmetschet, sampt zugethonen kurtzen vnd verstendigen Auslegungen.* VTibingi: Ulrich Morhart. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-30HX1RC1>

Primož TRUBAR, 1564: *Cerkovna ordnunga = Cerkvni red (1564).* Znanstvenokritična izdaja dela Cerkovna ordninga z notrajjezikovnim prevodom v sodobni slovenski knjižni jezik. (Trubar v sodobnem jeziku, 3). Ur. Kozma Ahačič. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU; Združenje Trubarjev forum.

Primož TRUBAR, 1566: *Abecedarium, oli tabliza, is katere se vsaki more lahku inu vkratkim, brati inu pissati nauuzhiti.* V Tibingi: Ulrich Morhart. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ZHXGNDAS/?euapi=1&query=%27keywords%3dtrubar%2c+1566%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Primož TRUBAR, 1566a: *Ta celi psalter Daidou. V tim so vsi shlaht vissoki boshy nauuki, troshti, pryteshi, prerokouane, te Iesuseue inu nega suete Cerque, molytue, proshne, huale inu sahuale, etc. Sdai peruizh vta Slouenski iesik istolmazhen, inu kratku sastopnu isloshen, skusi Primosha Truberia Crainza = Der gantz Psalter in die windische Sprach zum ersten mal verdolmetschet, vnnd mit kurzen verstendigen Argumenten vnd Scholien erklärt.* V Tibingi: Ulrich Morhart. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-774BL5NN>

Primož TRUBAR, 1574: *Ta celi Catehismus, eni Psalmi, inu tih vegshih Godij, stare inu noue Kerszhanske Peisni, od P. Truberia S. Kreilia inu od drugih sloshene, tetryzh popraulene inu populshane = Der gantz Catechismus, etliche Psalmen, vnd Christliche Gesäng, die man auff den fürnem[m]sten Festé singet, in der Windischê Sprach, zum dritten mal corrigiert vnd gemehrt.* V Tibingi.

Primož TRUBAR, 1575: *Catehismus sdveima islagama. Ena pridiga od starosti te prae inu kriue vere, kerstzhouane, mashouane, zhestzhena tih suetnikou, od cerkounih inu*

domazhieh Boshyh slushbi, is S. Pisma, starih cronik inu vuzhenikou vkupe sbrana. Ta mahina agenda, otrozhie molitue, skusi Primosha Truberia = Catechismus mit des Herren Brentij vñ M. C. Vischers ausslegung, ein Predig vom Vrsprung vñ Alter dess rechten vnd falschen Glaubens vnd Gottesdiensts, die Hausstaffel, vnnd die kleine Agenda. VTibingi: Georg Gruppenbach. <http://www.dlib.si/details/urn:si:nbn:doc-210i5zte>

Primož TRUBAR, 1582: *Ta celi noui Testament nashiga Gospudi inu Isuelizharie Iesusa Christusa, na dua mahina deilla resdilen, vtim ie is tiga stariga Testamenta dopolnene, suma inu praua islaga, druguzh pregledan inu v kupen drukan, skusi Primosa Truberia Crainza Rastzhizheria = Das new Testame[n]t vnsers Herrn vnd Seligmachers Jesu Christi, in zwen klein theil abgetheilt, in welchem des alten Testaments Erfüllung, Summa vnd rechte Ausslegung begriffen, zum andern mal vbersehen vnd zusammen getruckt.* VTibingi: Georg Gruppenbach. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-P23ZYWWR/?eupai=1&query=%27keywords%3dtrubar%2c+primo%c5%be%2c+ta+celi%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>

Primož TRUBAR, 2014: *Cerkveni red (1564)*. Znanstvenokritična izdaja dela Cerkovna ordninga z znotrajjezikovnim prevodom v sodobni slovenski knjižni jezi. (Zbirka Trubar v sodobnem jeziku, zv. 3). Ur. Kozma Ahačič. Ljubljana: Založba ZRC, ZERC SAZU.

Marjan TURNŠEK, 2012: Govor nadškofa Turnška na občinski proslavi ob obletnici prestavitve škofijskega sedeža. *Katoliška cerkev v Sloveniji – Uradna spletna stran Slovenske škofovske konference*. <https://katoliska-cerkv.si/govor-nadskofa-turnska-na-obcinski-proslavi-ob-obletnici-prestavitve-skofijskega-sedeza>

Natalija ULČNIK, 2009: *Začetki prekmurskega časopisja: besedje Agustičevega časopisa Prijatel*. (Zora 67). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru.

Natalija ULČNIK, 2011: Značilnejše poteze Kremplovega jezika v rokopisnih pridigah iz leta 1822. *Globinska moč besede* (Zora, 80). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 211–224.

Natalija ULČNIK, 2020: Uvajalna sredstva pregovorov z južnoslovansko nacionalno oznako v korpusu starejše in sodobne slovenščine. *Slavia Centralis* 13/1, 22–39. <https://journals.um.si/index.php/slaviacentralis/article/download/707/65>.

Natalija ULČNIK, 2020a: Podoba epidemije v starejših poljudnostrokovnih in publicističnih besedilih. *Slavia Centralis* 13/2, 31–49. <https://journals.um.si/index.php/slaviacentralis/article/download/963/905>

Natalija ULČNIK, 2021: Strokovna leksika v Kremplovih Dogodivšinah štajerske zemle. *Studia Historica Slovenica* 21/1, 73–99, 274.

Sanja URŠIČ, 1999: Čitalnice – posebnost slovenske zgodovine, *Andragoška spoznanja* 5/3, 69–83.

Rafko VALENČIČ, 2010: *Osnove pastoralne teologije* (Zbirka Teologija za laike, Družina 2). Ljubljana: Družina.

Janez Vajkard VALVASOR, 1689: *Die Ehre des Herzogtums Krain. VII. Laibacha–Nürnberg = Čast in slava Vojvodine Kranjske II. VII. knjiga*. Prevod iz nemščine prof. Doris Debenjak, prof. dr. Božidar Debenjak in Primož Debenjak, dipl. ing. Ljubljana: Zavod dežela Kranjska 2009. Na zalogi ima Wolfgang Moritz Endter, knjižotržec v Nürnbergu. Ljubljana–Nürnberg.

Janez Vajkard VALVASOR, 1689a: *Die Ehre des Herzogtums Krain. XI. Laibacha–Nürnberg = Čast in slava Vojvodine Kranjske III. XI. knjiga*. Prevod iz nemščine prof. Doris Debenjak, prof. dr. Božidar Debenjak in Primož Debenjak, dipl. ing. Ljubljana: Zavod dežela Kranjska 2009. Na zalogi ima Wolfgang Moritz Endter, knjižotržec v Nürnbergu. Ljubljana–Nürnberg.

Jonatan VINKLER, 2011: *Uporniki, »hudi farji« in Hudičevi soldatje: podobe iz evropskih in »slovenskih« imaginarijev 16. stoletja*. Digitalna knjižnica. Dissertationes 17. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <http://www.pei.si/Sifranti/staticPage.aspx?id=79>.

Valentin VODNIK, 1811: *Pismenost ali Gramatika sa perve shole*. V Lublani: Natisnil Leopold Eger. Na prodaj v šolah. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DU-5DNOB1>

Jurij VOLC, 1848: Kako bi se slovenski jezik v šole spravil? *Kmetijske in rokodelske novice* 6/27. 114 (5. 7. 1848); 6/28, 118 (12. 7. 1848).

Leopold VOLKMER, 1783: *Pesme k-tem opravili te svete meshe. S-toj pesmoy pred predgoj, is nemshkega na slovensko prestavlene sa fare Optuiske dehantie*. V Grazi: Pri Franzi Antoni Royeri. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-U6MVDUFN>

Leopold VOLKMER, 1789: *Der Messgesang. Meshna pesem*. V Grazi: Pri Widmanstaeti.

Leopold VOLKMER, 1795: *Te Deum laudamus*. V Ptuj: pritiskano pri Franzi Ant. Schützi. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VVV3MSPQ>

Leopold VOLKMER, 1807: *Hvala kmetizhkega stana ino tobazhie trave v-dveh pesmah sapojena v-leti 1807*. V Marburgi: Se neide per Josephu Martinu Merzinger bukvarju. <https://dr.ukm.um.si/izpis.php?lang=slv&id=8625>

Mihály VÖRÖSMARTY, 1836: *Szózat*.

Anton VRAMEC, 1578: *Kronika. Vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom po D. Antolu pope Vramcze kanouniku zagrebeckom*. Stampane v Lublane: Po Iuane Manline. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NYMNJIYD>

Anton VRAMEC, 1586: *Postilla na vzse leto po nedelne dni vezda znouich szpraulena szlouenzkim iezikom*. Po Antolu Vramcze. Varaždin: Mandelc. (Tudi: *Postilla, Antun Vramec*. Za tisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Kršćanska sadašnjost; Varaždin: Zavod za znanstveni rad. 1990).

Anton VRATUŠA, 1974: Jezik »Nouvoga Zákona« in »Svéti evangyeliomov«. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Ur. Anton Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobotica: Pomurska založba. 54–75.

Stanko VRAZ, 1952: *Slovenska djela*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

VRBNJAK = Viktor VRBNJAK: *Tipkopis*. Fotokopije 157 strani besedila (od strani 98 do 155); brez naslova in letnice (o zgodovini/kroniki Male Nedelje). 98–155.

Edvard VREČKO (ur.), 2011: Ta prvi dejl tiga Noviga Testamenta. *Primož Trubar, Nemški spisi (1550–1581)*. (Zbrana dela Primoža Trubarja, 11). Ljubljana: Pedagoški inštitut. 17–58. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/8001-9000/8926/Zbrana_dela%20Primoza_Trubarja_11.pdf

Ivan VRHOVNIK, 1913: Iz zapuščine Antona Krempla. *Voditelj v bogoslovnih vedah* XVI/1, 51–62.

Jože VUGRINEC (ur.), 2005: *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija.

Karl Gottlieb von WINDISCH, 1780: *Geographie des Königreichs Ungarn. Mit Kupfern und 2 illuminirten Karten*. 1. volume. Pressburg.

Mihael ZAGAJŠEK, 1791: *Slovenska grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre. In deutsch und wendisches Vortrag. Mittels welcher sowohl der Deutsche als der Wendische auf die leichteste Art diese Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben von selbstem erlernen kann*. Zilli: Mit Fr. Jos. Jenko'schen Schriften. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-16GEKBP8>

Ivan ZELKO, 1958: Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 6/2, 85–93.

Ivan ZELKO, 1963: Ime Tótság in sedež belmurskega arhidiakonata. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 11/2, 95–101.

Ivan ZELKO, 1981: Šolstvo v lendavski občini. *Kronika* 29/3, 258–262.

Ivan ZELKO, 1983: Gradivo za prekmursko zgodovino. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 5, 227–325.

Ivan ZELKO, 1996: *Zgodovina Prekmurja. Izbrane razprave in članki*. Ur. Vilko Novak. Murska Sobota: Pomurska založba.

Melita ZEMLJAK JONTES, Simona PULKO, 2018: Dialectal speech of youth as a part of their personal and national identity. *Dialectologia et geolinguistica* 26/1, 139–151. [10.1515/dialect-2018-0008](https://doi.org/10.1515/dialect-2018-0008)

Zinka ZORKO, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. (Zora, 6). Maribor: Slavistično društvo.

Zinka ZORKO, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. (Zora, 64). Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

Zinka ZORKO, Melita ZEMLJAK JONTES, 2016: Glasoslovje in oblikoslovje v štajerskih govorih Mislinje, Strmca in Šentruperta. *Stanonikov zbornik: študije in eseji s področja literarnih in sorodnih ved*. Ur. Igor Maver. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 157–176.

ZS, 1848 = *Zedinjena Slovenija*. V Beču (na Dunaju), 20. 4. 1848. Ljubljana: Natisnil Jožef Blaznik v Ljubljani.

ZŠK, 1974 = *Zbornik Štefana Küzmiča*. Ur. Anton Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobota: Pomurska založba.

Andrejka ŽEJN, 2021: *Izhodišča slovenske pripovedne proze. Dvestoletna tradicija slovenske pripovedne proze: od sredine 17. do sredine 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://ispp.zrc-sazu.si/>.

Janoš ŽUPANEK, 1910: *Mertvecsne peszmi*. Bálkany Ernő knigovezári Szoboti i v-Lendavi vu iméni Jezusovom 1910 leti.

Maja ŽVANUT, 1989: Korespondenca dveh kranjskih plemičev iz sredine 16. stoletja. *Zgodovinski časopis* 43/4, 477–506.

Chapters on the Varieties of the Slovene Language

(Summary)

Chapters on the Varieties of the Slovene Language is Marko Jesenšek's twelfth monograph consisting of discussions and articles about the history of Slovene and about the language policy and planning, two topics closely related to it. The monograph contains five parts, which are further divided into eighteen chapters: (1) Slovene literary language varieties and their unification into the literary norm, (2) the Carniolan literary language, (3) the Prekmurje literary language, (4) the Eastern Styrian regional literary variety, and (5) the Unified Slovene literary language. The book presents the literary language varieties of Slovene (the Carniolan, the Prekmurje and the Eastern Styrian regional varieties), their role in the development of the language and the causes that had led to the unification of the Slovene literary language.

Marko Jesenšek has written the aforementioned discussions in the past five years. They were published by the Slovenian Academy of Sciences and Arts (SAZU), by the Ljubljana University Publishing House and by the Maribor University Publishing House (the ZORA collection), in the proceedings of the Slavic Society of Slovenia, in the Ljubljana publication *Obdobja* and in scholarly journals (e.g. *Slavia Centralis*, *ČZN – Journal of History and Ethnography*). Part One is concerned with the dual development of the Slovene literary language in the Central and in Eastern Slovene linguistic territory, i.e. with the Carniolan and the Prekmurje literary varieties of Slovene, and with the attempt to establish the Eastern Styrian literary language. Jesenšek discusses the regional dimensions and the development of the literary Carniolan and Prekmurje varieties as well as the (regional) Eastern Styrian language. He then presents the unification of the Slovene literary norm in the mid-19th century and the endeavours for the autonomy of the Slovene language in the second half of the 19th century. Part Two deals with Trubar's and Bohorič's contribution to the shaping of the Carniolan literary language norm, i.e. the development from Trubar's so called "gmajn" (i.e. vernacular) language to the literary Carniolan language,

which Bohorič used as a norm in a Ljubljana vocational school. Part Three is the most comprehensive, focusing on the similarities in the development between the Carniolan and the Prekmurje languages. Jesenšek offers an explanation of the role and the significance of the Prekmurje literary language, which emerged as a by-product of the 18th century Protestantism (similar to the Carniolan variety in the 16th century). It dates back to the time of pre-literary norm (e.g. *Martijanska pesmarica I* – the Martijanci Hymnal I). It was most likely first printed by Janž Mandelc in the 16th century (*Agenda Vandolica*), but was lost, while the literary language came into being only in the beginning of the 18th century as a supradialectal form of the Goričko and Ravensko dialects, the aim being that the Prekmurje Protestants could read the Bible in their mother tongue. Similarly admirable is the story of the development of the Slovene Prekmurje literary language. It begins with Catechism (Temlin, 1715) and Alphabet Manual (Kotsmar/Kerčmar, 1725). It continues with Küzmič's textbooks, which had been unfortunately lost, and gains in importance with the first Slovene translation of the *New Testament* from the original Greek version (Küzmič, 1771). It is believed that Küzmič also translated the *Old Testament*. Unfortunately this manuscript was destroyed in the fire that had burned down his home. In his analysis of the Prekmurje language and dialects, Jesenšek defines the Prekmurje language as a Slovene literary variety in use up until the mid-19th century. He describes its origin, its spread and its decline as well as the shaping of the uniform Slovene literary language in the mid-19th century. He places the transition of the Prekmurje literary language into dialectal varieties in the period between 1848 and 1919, i.e. from the so called "Spring of Nations" until the reunification of Prekmurje with the homeland Slovene territory after the end of World War I. He emphasizes (a) the significance of translation in the Slovene Pannonian linguistic space, (b) the influence of the Prekmurje hymnal manuscripts on the development of the Prekmurje language and (c) the reunification of Prekmurje with the Slovene territory and the unification of the Slovene literary language. In his analysis of the works of Bishop Smej, one of the best scholars dealing with the linguistic, cultural, literary and historical situation in Prekmurje and Porabje, he points to the significant role of Števan Küzmič, the Prekmurje counterpart of Dalmatin. The until now unknown manuscript from the 19th century (1879/80), written by Jernej Kocuvan from Sveti Jurij ob Ščavnici, is a good illustration of the language contact between the Prekmurje and Eastern Styrian languages. As the first teacher in Ižakovci, Kocuvan used this manuscript as a textbook. Part Four addresses Dajnko's plan to establish

yet another, a third literary language variety in the territory between the Drava and the Mura Rivers. His efforts were supported by several Eastern Styrian priests, but his enlightenment program was delayed and, in the period before the “Spring of Nations” therefore rejected by Anton Martin Slomšek, Anton Murko and Anton Kreml. Instead, they decided on the uniform Slovene literary language. Kreml in particular played a decisive role in this. Even though he was wavering for a while between the all-Slovene unifying literary variety (e.g. *Sveti nedelni ino svetešni evangelij*, 1843 – The Holy Gospels) and the regional specificities promoted by Dajnko’s Circle (*Dogodivščine Štajerske zemle*, 1845 – The History of Styrian Lands), Prešeren’s satire “Nisi je v glávo dobíl, le slovénščino v krémplje / dúh preonémčeni sláb, vóljni so krémplji bíli.” somewhat missed the point.

The Reading Rooms Movement, which was in the north-east of Styria spurred by his national awakening and language planning ideas, is proof of how right he was with regard to the establishment of a unified Slovene literary language norm. Part Five deals with the unification of the Slovene literary language norm. The author reflects on the the impact of two eminent bishops, Anton Martin Slomšek and Vekoslav Grmič, on the development of Slovene in the 19th and the 20th centuries. He provides a theoretical discussion of the historical development of the morphology of Slovene language varieties, documented in Ramovš’ grammar book (*Morfologija slovenskega jezika* – The Morphology of Slovene) as well as an overview of Ramovš’ manuscripts. These served as a basis for the *Morfologija* and are kept in the SAZU Library. The monograph ends with the question about Slovene being influenced through the contact with other languages. Language is a very important identification factor of the Slovene nation and it has significantly contributed to the shaping of the Slovene statehood. Slovene language, literature and culture represent essential elements of Slovene national identity, awareness and self-esteem. The uncritical use of the global variety of English instead of Slovene in science, research and higher education is not in accordance with the European language policy. Slovenia must resist the attempts of the European language policy to use English due to the globalization and “easier” communication, as a failure to do so would lead to a situation similar in former Yugoslavia, where Slovene was often limited in its use in public in all of its functional varieties. Slovene language, literature and culture significantly contribute to the reputation of our country as well as to co-shaping the multi-cultural image of Europe.

We should therefore strive to live our culture “fully” to prove right Cankar’s thought: “Our Slovene culture, as it is today, is the result of our

mental and material work from the beginning of the nation's awareness until today. The history of a nation's culture is the history of its political, social and economic development". The symbolic message regarding culture is crucially dependent on the issues of language and the respect for European cultural and linguistic diversity in Slovenia: "We alone are responsible for cherishing our language, literature and culture if we wish for other nations to show us respect."

Imensko kazalo

A

Adelung, Johann Christoph 120, 424
Agustič (Agustich), Imre 118, 134, 137, 138, 152, 157, 159, 167, 171, 174, 424, 451
Ahačič, Kozma 78, 424, 425, 433, 455, 465, 466
Ajlec, Kornelija 436
Alič, Jurij 282, 293, 308
Andrašič, Andraž 379
Anton, Karl Gottlob 120, 424
Apostel, Ivan Anton 25, 28, 175, 176, 424
Arany, János 118, 122, 145, 173, 205
Arko, Franc 63
Asbót, Oskar 262, 424
Asiški, Frančišek 200

B

Babič, Vanda 461
Bagáry, Jožef 127, 128, 424
Bajec, Anton 419
Bajt, Drago 461
Bajzek Lukač, Marija 98, 100, 110, 112, 134, 173, 174, 221, 223, 424, 425, 431, 440, 448, 449, 458
Bakoš, Mihael (Mihal) 22, 113, 115, 116, 131, 132, 133, 134, 137, 150, 157, 168, 169, 170, 171, 184, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 204, 205, 206, 220, 227, 228, 238, 241, 242, 243, 425
Barbarič, Štefan 260, 425

Barla, Mihal 100, 115, 134, 137, 150, 157, 168, 169, 171, 194, 201, 202, 203, 204, 205, 425
Basar, Jernej 418
Baša, Ivan 122, 134, 152, 239
Baša Miroslav, Jožef 134
Batthyany, Maksimiljan 192
Baudouin de Courtenay, Jan
Niecislaw 419
Bauer, Ivan 363
Bayr, Janž 76
Benko, Franc 191
Benkovič, Alojz 437
Berden, Pavel 447, 459
Berke, Blaž 168, 191, 192, 194, 195, 200, 425
Bernhard, Jan Andrea 184, 425
Bertold, Kocuvan 246
Bezljaj, France 413, 425
Bizjak, Zvonko 419, 425
Bjelčevič, Aleksander 449
Bleiweis, Janez 20, 30, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 49, 101, 118, 155, 259, 266, 286, 308, 359, 360, 361, 368, 369, 370, 425, 452
Bohanc, Anton 279
Bohorč, Anton 65
Bohorč, Janez 65
Bohorč, Kristina 65
Bohorič, Adam 9, 11, 44, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 97, 214, 283, 312, 418, 425, 426, 469, 470

- Borovnik, Silvija 247, 426
- Borovnjak, Jožef 24, 117, 118, 122, 127, 134, 137, 144, 151, 152, 157, 159, 161, 167, 169, 171, 174, 189, 426
- Borovnjak, Štefan 245, 426
- Bošnjak, Blanka 259, 426
- Bošnyak, Terezija 222
- Božič, Alenka 461
- Božič, Anton 361, 363, 364, 365, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 426, 427
- Bradač, Fran 463
- Bratulić, Josip 427
- Bratuša, Anton 279
- Breznik, Anton 43, 134, 174, 415, 427
- Briški, Martin 410, 411
- Brückner, Aleksander 427
- Brugmann, Karl 419
- Brumen, Martin 385
- Budina, Lenart 70, 73, 74, 77
- Budina, Samuel 77
- Burger, Jožef 179, 427
- C**
- Caf, Oroslav 50, 180, 181, 190, 288, 307, 314, 427
- Cajnkár, Stanko 397
- Campe, Joachim Heinrich 180
- Cankar, Ivan 13, 31, 36, 153, 239, 427
- Cankar, Izidor 454, 455
- Cegnar, Fran 31, 43
- Cigale, Matej 31, 41, 42, 43, 50, 155, 427
- Cigut, Natalija 160
- Ciperle, Jože 427
- Cipot, Jurij 190
- Cipot, Rudolf 190, 191
- Ciril, sveti 14, 20, 21, 84, 86, 87, 112, 126, 143, 165, 166, 214, 392
- Collin, Heinrich Joseph von 177
- Costa, Etbin H. 359, 427, 444, 452
- Coster, Laurens Janszoon 123
- Cvahte, Simon 318, 378, 427
- Cvetko, Franc 279, 282, 311, 312
- Cvikl, Alojzij 196, 427
- Č**
- Čandek, Janez 18
- Čebul, Andrej 28
- Čop, Matija 20, 30, 38, 51, 120, 143, 154, 158, 167
- Čuš, Franc 244
- D**
- Dajnko, Filip 275, 276, 278, 279
- Dajnko, Katarina 276
- Dajnko, Marija 275, 276
- Dajnko, Matija 276
- Dajnko, Peter 10, 27, 28, 39, 44, 49, 60, 100, 167, 178, 179, 180, 181, 182, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 318, 342, 428, 429, 431, 457, 470, 471
- Dalmatin, Jurij 10, 15, 18, 19, 22, 23, 30, 37, 41, 44, 52, 60, 65, 66, 75, 77, 80, 113, 114, 117, 120, 124, 132, 154, 156, 157, 158, 170, 171, 172, 181, 184, 185, 187, 214, 231, 232, 234, 240, 418, 429, 470
- Daničić, Đuro 419
- Debenjak, Božidar 467
- Debenjak, Doris 467

Debenjak, Primož 467
Debevc, Janez 19, 20
Dekleva, Goran 214
Desericius, Josephus Innocentius 96,
429
Diakon, Pavel 82
Ditmajer, Nina 274, 280, 281, 282,
318, 429, 430
Dobrovský, Josef 120, 275, 283, 284,
288, 292, 414, 420, 430
Dolenc, Metod 26, 437
Dolinar, France M. 461
Dolinar, Luka 178, 428
Drašković, Marija Magdalena 195
Dravec, Josip 199, 430
Drobnič, Josip 50
Dudás, Előd 145, 430

E

Eger, Janez Friderik 19
Elze, Theodor 52, 430
Engel, Engelbert 77

F

Farkaš, Adam 192
Fekonja, Andrej 189, 274, 294, 430
Fekonja, Janko 276
Fekonja, Neža 278
Fekonja, Peter 276
Felician, Trubar 77
Ferdinand III. 26, 30, 101, 154
Ferdinand V. 116
Filipič, Ludvik 384, 385
Flegerič, Božidar 274, 282, 285, 286,
431
Flisar, Janoš 134, 145, 152, 169, 172,
200, 201, 202, 204, 205, 206, 209,
210, 216, 220, 223, 224, 226, 228,
233, 430, 431, 444

Franc Jožef I.
Habsburško-Lotarinški 375
Franklin, Benjamin 177
Fras, Simon 279
Frischlin, Nikodem 74, 75, 77, 79
Ftičar, Jože 122, 149, 200, 431
Furlanij, Karol 279
Furlan, Metka 404

G

Gaberc, Anton 245, 246, 431
Gačič, Aleksandra 318, 431
Gaj, Ljudevit 294
Gallenberški, Gabrijel 72
Gantar, Kajetan 426, 463
Gazzota, Avguštin 88
Gebauer, Jan 419
Gebhard, Janez 77
Gebhard, Janž (Janez) 77
Gerbec, Marko 73
Gerlanc, Bogomil 80, 431
Glaser, Karol 274, 279, 282, 284,
285, 294, 296, 305, 311, 318, 431
Glavan, Mihael 17, 61, 431, 442
Glazer, Janko 455
Gleim, Wilhelm Ludwig 177
Globočnik, Anton 30, 154, 155, 379,
431
Glonar, Josip 286, 431
Glonar, Joža 454
Goethe, Johann Wolfgang von 177
Golec, Boris 14, 63, 70, 92, 431, 432
Gomilšek, Franc 397
Gottweiss, Janez 279
Grafenauer, Bogo 463
Grafenauer, Niko 461
Greenberg, Marc L. 125, 174, 432,
449

Gregorič, Alojzij 363, 368, 373, 379, 381, 385

Grivec, Fran 86, 165, 432

Grmič, Vekoslav 10, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 432, 471

Gruden, Josip 82, 85, 97, 101, 104, 138, 173, 190, 432, 440

Gspan, Alfonz 453, 455

Gumilar, Fran 432

Gutenberg, Johannes 17, 123, 124

Gutman, Andrej 170

Gutsman, Ožbalt 288, 289, 307, 308, 314, 318

Gvozdanovič, Jadranka 422, 432

Gyergyék, Stevan 226

Gyulay, Géfin 134, 173, 205, 232

H

Hadrijan II. 84, 86, 87, 165

Halas, Helena 246

Hanželj/Anželj, Marija 244

Haramija, Dragica 247, 432

Harman, Gašpar 282, 293

Hartman, Bruno 359, 432

Hasl, Jožef 418

Havránek, Bohuslav 283, 433

Heller, Franc 279

Heninge/Hennogce, Ana
Marija 222, 240, 241

Hennogce, Ana Marija, *gl.*
Heninge/Hennogce, Ana Marija

Hermann, Mihael 379

Hiemain, Gašper 76

Hipolit, oče 18

Hitler, Adolf 393

Hoffhalter, Rafael 184

Hoffhalter, Rudolf 183, 184, 185

Höfler, Janez 90, 433

Hohnjec, Josip 397

Homer 177

Hopko (Hosko), Karolina 244

Horvat, Bela 246, 247, 260, 439

Horvat, Jožef 254

Horvat, Nina 254, 433

Hrabovszky, György 229

Hrašovec, Jurij 379, 385

Hren, Tomaž 18, 418

Huber, Joseph 178

Hubert, Ildikó 442

Hüll, Elizabeta 239

I

Ilešič, Fran 31, 308, 309, 310, 378, 379, 385, 433

Ilešič, Svetožar 93, 433

Ivanocy, Franc 24, 122, 127, 134, 145, 152, 159, 161, 167, 212, 220, 239, 241

J

Jagić, Vatroslav 422

Jaklin, Mihael 26, 28, 280, 282, 312, 313

Jakobej, Vit 74

Jambrešič, Andrija 175, 433

Jančar, France 379

Janez VIII. 85, 87, 165

Janežič, Anton 31, 49, 50, 107, 134, 174, 346, 368, 380, 433

Janežič, Stanko 458, 459, 460

Janžekovič, Janez 389, 391, 392, 395, 403

Japelj, Jurij 19, 29, 37, 120, 139, 158, 287, 318, 338, 339, 340, 341, 418, 433, 460

Jarnik, Urban 281, 294, 314

- Jelušić, Nikola 240
 Jembrih, Alojz 433, 467
 Jerič, Ivan 160, 161, 437
 Jeriša, Fran 42, 43, 437
 Jerovšek, Anton 397
 Jesenšek, Marko 14, 22, 25, 26, 37, 38, 39, 40, 46, 47, 63, 81, 86, 93, 95, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 113, 120, 123, 126, 134, 144, 159, 160, 163, 166, 167, 176, 177, 179, 206, 215, 231, 235, 238, 259, 266, 274, 276, 280, 283, 293, 307, 315, 318, 328, 334, 337, 338, 369, 374, 387, 394, 396, 397, 401, 414, 419, 421, 424, 426, 427, 429, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 440, 449, 453, 459, 460, 463, 466, 469, 470
 Jesenšek, Vida 301
 Jevnikar, Martin 16, 437
 Jošt III. (Jakob Galenberg/Gamberg Glallensteinski/Podpeški) 68, 69
 Jožef II. 19, 39, 92, 195
 Jurčič, Josip 31, 381
 Just, Franci 99, 107, 111, 120, 192, 245, 267, 276, 289, 437, 455
 Južnič, Stanislav 69, 437
- K**
- Kanizij, Peter 176
 Kardelj, Edvard 393
 Kardoš, Janoš 23, 24, 39, 103, 107, 119, 122, 134, 145, 150, 151, 159, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 181, 183, 190, 194, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 437, 438, 439
 Kastelec, Matija 18, 418
 Kazó, Štefan 190
 Kerčmar, Mihael, *gl.* Kotsmar/
 Kerčmar, Mihael
 Kerčmar, Vili 114, 439
 Khisl, Jurij 184, 195
 Kidrič, France 52, 74, 78, 274, 280, 281, 439, 454, 455
 Klekl, Jožef ml. 134
 Klekl, Jožef st. 105, 122, 134, 152, 160, 161, 167, 193, 439
 Klemenčič, Anton 363
 Klemenčič, Franci 278
 Kliment Ohridski 165
 Knieszsa, István 439
 Kocbek, Edvard 391, 392, 395, 397, 403, 415
 Kocelj, knez 85, 86, 87, 112, 126, 164, 165
 Koch, Jurij/György 246
 Kocmut, Jakob 373, 439
 Kocuvan, Bertalan (Jernej) 10, 244, 245, 246, 247, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 271, 272, 273, 439, 470
 Kocuvan, Valentin 244
 Kokolj, Miroslav 246, 247, 260, 439
 Kolar, Ivan 305, 308, 439
 Koletnik, Mihaela 108, 110, 112, 266, 439
 Kollár, Ján 312
 Kološa, Mihael 199, 444
 Kolumb, Krištof 123
 Končnik, Peter 49, 439
 Konkolič, Jožef 199
 Kopitar, Jernej 20, 27, 30, 38, 44, 48, 49, 51, 107, 120, 121, 143, 154, 158, 167, 275, 280, 283, 287, 288, 289, 292, 293, 294, 298, 299, 300, 301, 306, 307, 309, 310, 312, 314, 439
 Korošec, Anton 32, 307, 393, 394, 395, 397, 403
 Kos, Franc 100, 440
 Kos, Janko 215, 440
 Kos, Milko 82, 83, 85, 87, 440

- Košan, Johann 293, 440
- Košič, Jožef 24, 82, 88, 90, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 116, 117, 122, 134, 137, 138, 151, 157, 167, 170, 171, 173, 174, 190, 440
- Koter, Darja 363, 441
- Kotsmar/Kerčmar, Mihael 10, 23, 37, 106, 114, 124, 134, 135, 136, 150, 194, 231, 439, 441, 447, 470
- Kotzebue, August von 375
- Kous, Jurij 193
- Kovacs, Attila 436
- Kovačič, Franc 92, 279, 388, 396, 397, 441
- Kovačič, Marko 245
- Kovač, Mikloš 199
- Kovač, Štefan 226
- Kozar, Lojze 447, 459
- Kozar Mukič, Marija 108, 112, 147, 149, 441, 446
- Kozler, Peter 95, 96, 104, 155, 441
- Krajačević, Nikola 102, 441
- Krajnc Ivič, Mira 460
- Krajnc-Vrečko, Fanika 202, 455
- Kramberger, Franc 213, 460
- Krek, Janez Evangelist 391, 393, 394, 395, 403
- Krelj, Sebastijan 18, 37, 41, 44, 54, 59, 60, 62, 67, 68, 73, 77, 79, 114, 117, 157, 214, 289, 418, 441
- Krempl, Anton 10, 24, 27, 82, 104, 137, 167, 173, 179, 180, 181, 182, 279, 282, 283, 288, 293, 299, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 362, 368, 371, 372, 374, 377, 378, 379, 383, 384, 385, 441, 471
- Kropej Telban, Monika 149, 441, 446
- Kühar, Štefan 105, 134, 152, 161
- Kukovec, Ivan 362, 382, 442
- Kultsár, György 184, 442
- Kumerdej, Blaž 19, 311
- Kunits, Michael von 96, 442
- Kunzmann Müller, Barbara 419, 420, 442
- Kuzmič, Franc 88, 113, 190, 192, 195, 202, 220, 221, 222, 227, 228, 442
- Küzmič, Janoš 239
- Küzmič, Jurij 239
- Kuzmič, Mihael 214, 233, 238, 442
- Küzmič, Mikloš 23, 90, 100, 115, 117, 122, 127, 133, 134, 137, 138, 144, 150, 157, 167, 169, 171, 172, 174, 181, 194, 212, 213, 214, 216, 217, 232, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 443
- Küzmič, Števan 10, 15, 23, 24, 29, 30, 37, 38, 41, 44, 84, 95, 97, 98, 102, 103, 106, 107, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 124, 129, 131, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 150, 154, 156, 157, 158, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 176, 181, 182, 188, 194, 195, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 260, 338, 339, 340, 341, 342, 443, 448, 470
- Kvas, Koloman 179, 279, 282, 283, 288, 294, 311, 312

L

- Ladislav, kralj 88
- Lah, Anton 27, 28, 179, 294, 443
- Lainšček, Feri 122, 149

- Lampret, Jože 397
 Legiša, Lino 311, 312, 443
 Lendovšek, Mihael 458
 Leopold I. 26
 Lesar, Anton 49, 443, 444
 Leskien, August 414, 419, 420
 Leskovec, Antoša 448
 Levec, Fran 31, 49, 50, 444
 Levstik, Fran 31, 36, 43, 47, 48, 49, 50, 239, 444
 Lewestam, Fryderyk Henryk 449
 Lipušček, Uroš 107, 444
 Logar, Tine 444, 453
 Ludvik Nemški 84, 85
 Lukač, Stjepan 424, 448, 458
 Lukman, Franc Ksaver 455
 Lülük, Štefan 134, 137, 151, 157, 171
 Luter, Martin 57, 113, 123, 124, 135, 136, 150, 151, 152, 170, 171, 172, 205, 213, 215, 225, 234, 238, 437, 438, 444, 445
 Luthár, Adam 145, 209, 210, 216, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 228, 233, 431, 444
 Luthar, Gregor 199, 444
- M**
- Machner, Joseph 178, 282, 290, 291, 292, 293, 309
 Macun, Ivan 274, 282, 283, 284, 285, 286, 296, 311, 445
 Mahnič, Anton 391, 395
 Maister, Rudolf 388, 393, 395, 396, 403
 Majar Ziljski, Matija 40, 41, 42, 43, 44, 289, 445
 Mal, Josip 312, 445
 Mandelc, Janez (Janž) 9, 22, 124, 131, 132, 170, 184, 470
 Marentič Požarnik, Barica 244
 Marija Terezija 19, 71, 92, 169, 194, 279
 Markežič, Tjaša 267
 Markošek, Tatjana 63
 Marn, Josip 274, 294, 445
 Maszák, Hugó 173, 438
 Matičetov, Milko 108, 149
 Matija, Dajnko 278
 Matjaž, Maksimiljan 315, 316, 445
 Maver, Igor 468
 Mayerwieser, Jožef 279
 Medved, Mira 448
 Megiser, Hieronymus 77, 175, 418, 445
 Meillet, Antoine 419
 Melanchthon, Philipp 65, 215
 Melich, János 103, 171, 223, 225, 228, 445
 Merhar, Boris 40, 446
 Merhar, Ivan 305, 446
 Merk, Anton 181
 Merku, Pavle 404, 405, 406, 407, 408, 410, 411, 412, 419
 Merše, Majda 283, 422, 446
 Mertlic, Lenart 74
 Mesterházy, Sándor 220, 221, 222, 223, 228
 Metelko, Franc Serafin 20, 44, 49, 121, 275, 288, 291, 292, 293, 307, 308, 446
 Metod, sveti 14, 20, 21, 84, 85, 86, 87, 112, 126, 143, 165, 166, 214, 392
 Mihalič, Anton 385
 Mikkola, Jooseppi Julius 419
 Miklošič, Franc 31, 40, 41, 43, 50, 87, 107, 166, 266, 289, 345, 414, 419, 420, 422, 446
 Mikola, Sándor Aleksander 103, 228
 Mikolič Južnič, Tamara 436

Moder, Janko 32, 446
Modrinjak, Štefan 26, 27, 28, 177,
280, 282, 311, 312
Mohorič, Vatroslav 363
Molnár, János 172
Montegnana, Polydorus de 69
Moravec, Dušan 427
Mošovski, Mihael Institoris 22, 113,
131, 132, 133, 170, 184
Mukič, Dušan 149, 441, 446
Mukič, Francek 108, 147, 149, 203,
446
Munda, Jože 455
Murko, Anton 10, 27, 28, 44, 49, 167,
176, 179, 180, 182, 282, 288, 289,
292, 293, 294, 307, 308, 310, 312,
314, 446, 471
Murko, Matija 292, 295, 447
Murkovič, Janoš 245
Muršec, Jožef 27, 28, 49, 167, 180,
308, 309, 447

N

Nagy, László 173, 438
Nahtigal, Rajko 419
Narat, Ivan 26, 28, 279, 280, 282,
311, 312
Navratil, Ivan 31, 42
Nikolaj I. 86
Nikolovski, Gjoko 262, 266, 439
Novak, David 23, 129, 130, 131, 150,
157, 447
Novak, Franc 267, 447
Novak, France 447
Novak, Vilko 20, 21, 22, 93, 96, 98, 112,
114, 129, 136, 144, 168, 185, 186, 187,
191, 192, 194, 195, 198, 200, 202, 203,
205, 206, 212, 213, 216, 220, 221, 224,
233, 235, 237, 238, 433, 447, 448, 455,
457, 459, 461, 468

O

Oblak, Vatroslav 419, 421, 422, 448
Ocvirk, Anton 412, 427, 448, 451
Ogrin, Matija 402, 460
Okoliš, Stane 71, 448
Orel, Irena 283, 408, 448
Orešnik, Janez 404
Orožen, Martina 25, 38, 44, 47, 48,
49, 50, 60, 87, 92, 106, 107, 112,
124, 125, 126, 144, 156, 157, 158,
163, 164, 165, 166, 181, 235, 236,
274, 280, 283, 289, 311, 312, 315,
317, 318, 336, 413, 414, 415, 421,
422, 423, 448, 449
Otto, Leopold 275, 305, 449

P

Pál, Gönczy 173
Pankiewicz, Jan 449
Parhamer, Ignaz 26, 39, 167, 176, 177
Pastrnek, František 419
Pauli, Štefan 193
Pavel, Avgust 108, 109, 110, 112, 116,
122, 134, 135, 152, 167, 173, 174, 449
Penn, Dominik 28, 50, 58, 311
Penn, Vid 279
Perenič, Urška 449
Perger, Alojz 282, 312
Perko, Franc 458
Petek, Davorin 363, 364, 449
Petőfi, Sándor 118, 122, 134, 145,
173, 205
Petretić, Petar 102
Pisk, Marjeta 192, 198, 200, 449
Pitročij (Pitrocsius), Anton 190
Pleteršnik, Maks 31, 50, 94, 203,
275, 450
Plohel, Gregor Jožef 176, 450
Ploj, Anton 374, 383

- Pogorelec, Breda 16, 17, 32, 44, 49, 50, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 419, 450
- Pohlin, Marko 19, 100, 167, 289, 292, 318, 418, 450
- Popovič, Janez Žiga 28, 120, 176
- Poredoš, Janez 246
- Postružnik, Gabriel Francu 244
- Postružnik, Janez 244
- Postružnik, Lucija, roj. Vaupotič 244
- Postružnik, Valentin 244
- Potrata, Majda 177, 450
- Praprotnik, Andrej 49, 368, 451
- Predan, Drago 454
- Pregl, Marko 73
- Preinfalk, Miha 432
- Preininger, Janez 246
- Prelog, Matej 368, 451
- Prešeren, France 10, 11, 20, 27, 36, 121, 216, 217, 239, 310, 311, 318, 371, 451, 471
- Prijatelj, Ivan 40, 41, 42, 49, 155, 451
- Primic, Janez Nepomuk 28, 38, 39, 164, 167, 177, 280, 283, 307, 311, 312, 451
- Prunk, Janko 359, 451
- Puff, Rudolf Gustav 286, 431
- Pulko, Simona 245, 451, 468
- Puncer, Franc 447, 459
- Pusztai, Jožef (Jožef Pozderec) 128, 152, 169, 214, 451
- Pusztay, Lászlo 228
- Pypin, Aleksandr Nikolaevich 274, 296, 305, 451
- R**
- Raecke, Jochen 421, 452
- Raič, Božidar 24, 30, 92, 95, 96, 101, 117, 156, 189, 190, 191, 274, 282, 283, 284, 285, 311, 312, 313, 361, 362, 369, 370, 371, 385, 452
- Rajh, Bernard 25, 26, 274, 276, 280, 299, 437, 452, 453
- Rajhman, Jože 27, 52, 54, 58, 60, 67, 68, 73, 75, 76, 77, 79, 163, 288, 289, 307, 308, 309, 452, 453
- Rakuša, Fran 295, 296, 453
- Ramovš, Alba 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411
- Ramovš, Fran 11, 262, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 414, 415, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 451, 452, 453, 471
- Ramovš, Primož 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412
- Ratiznojnik, Anton 374, 453
- Ravbar, Krištof 73
- Ravnikar, Matevž 38, 120, 121, 143, 453
- Razlag, Anton 379
- Razlag, J. 380, 383
- Razlag, Radoslav 39, 40, 282, 284, 361, 368, 370, 374, 379, 453
- Reisp, Branko 22, 132, 170, 184, 453
- Révai, Miklós 172
- Rezoničnik, Lidija 436
- Ribay, Juraj 120
- Rigler, Jakob 18, 26, 444, 453
- Rihar, Jožef 19
- Rihtaršič, Mateja 461
- Rižner, Vid 27, 28, 179, 294, 453, 454
- Rogalski, Leon 449
- Rogerij, oče 18, 418
- Rojs, Maks 365, 454
- Romuald, oče 18
- Rosalino, Franz von Paula 454
- Roš, Fran 46, 454
- Rožman, Gregorij 391, 392, 393, 394, 395
- Rupel, Mirko 52, 53, 56, 60, 69, 70, 72, 80, 454, 461

S

- Sadl (Šadl), Cantiones Joanes 191
Sailer, Johan Mihael 179
Saleski Spindler, Franc 397
Salicet, Janez 184
Sartori, Franz 274, 282, 287, 305, 454
Saurau, Franz Joseph 295
Schiller, Friedrich 177
Schleicher, August 414, 419, 420
Schleiermacher, Friedrich 398
Schlör, Alois 170
Schmid, Christopher 178, 179
Schmidt, Vlado 70, 78, 79, 80, 425, 456
Schönleben, Janez Ludvik 18
Schulz, Krištof 190
Schütz, Joseph Baptist 96, 456
Sedar, Klaudija 92, 167, 183, 185, 192, 456
Semrajc, Martin 30, 154, 155, 431
Serpilius, Samuel Wilhelm 223, 238
Serš, Matjaž 246
Sever, Božidar 161
Sever, Mihael 23, 106, 114, 134, 136, 150, 157, 168, 171, 183, 194, 195, 199, 205, 221, 231, 456
Sijarto, Štefan 23, 116, 134, 137, 150, 157, 168, 169, 171, 192, 194, 199, 200, 201, 205, 209, 210, 211, 457
Simonič, Franc 178, 244, 457
Simoniti, Primož 73, 74, 457
Simoniti, Vasko 82, 84, 85, 86, 88, 164, 463
Simoniti, Veronika 436
Sinko, Jožef 244
Skalar, Adam 418
Sket, Jakob 49, 134, 174, 294, 296, 457
Slavič, Matija 88, 89, 92, 93, 94, 97, 98, 104, 105, 146, 147, 160, 396, 397, 457
Slekovec, Matej 244, 259, 457
Slodnjak, Anton 239, 457, 458
Slomšek, Anton Martin 10, 24, 27, 28, 29, 30, 71, 72, 81, 84, 96, 137, 155, 158, 167, 173, 179, 182, 196, 281, 282, 285, 289, 293, 294, 310, 312, 315, 364, 374, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 458, 471
Smej, Jožef 10, 101, 112, 115, 127, 168, 172, 188, 194, 203, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 260, 447, 458, 459, 460, 470
Smodiš, Jožef 189, 190, 191, 194
Smolej, Mojca 448
Smole, Vera 453
Smolik, Marijan 52, 189, 191, 196, 460
Snoj, Marko 64, 94, 460
Sobočan, Drago 212, 460
Solner Perdih, Alenka 419, 460
Sonnleithner, Joseph Ferdinand 292, 295
Sovič, Ludvik 205, 460
Sovrè, Anton 426
Sovre, Mitja 404, 405, 406, 407, 408, 410, 411, 412, 419
Spasovich, Vladimir Danilovich 274, 296, 305, 451
Sreš, Martin 245, 246, 247, 430, 461
Stabej, Jože 176, 461
Stabej, Marko 424
Stanislav, Jan 165, 461
Stapleton, Thomas 418
Stegenšek, Avguštin 397
Steiner, Bernard 77

Stele, France 93, 461
 Steržinar, Ahacij 18
 Strajnsak, Anton 362, 370, 374, 379,
 380, 383
 Strajnsak, Jurij 379, 385
 Stramljič Breznik, Irena 266, 267, 460
 Strauss, Jakob 74
 Suppantschitsch, Janez Anton, *gl.*
 Zupančič/Suppantschitsch, Janez
 Anton
 Strossmayer, Josip Juraj 374, 383
 Svetec, Luka 29, 41, 42, 43, 107, 345,
 461
 Svetina, Anton 79, 461
 Svetokriški, Janez 18, 167, 418
 Szábo-Sartorius, Janoš 238, 241
 Szalay, Imre 100, 174
 Szalóky, Elek 220, 221, 222, 223,
 224, 225, 228
 Szélessy, Olga 226
 Szily, János 90, 92, 171, 172, 232,
 236, 237, 238

Š

Šafárik, Pavel Jozef 274, 281, 282, 283,
 284, 287, 292, 295, 296, 305, 461
 Šebjanič, Franc 22, 113, 131, 132,
 170, 184, 198, 228, 461, 462
 Šedivy, Ljudmila 274, 278, 279, 286,
 462
 Šef, Andraš 296
 Šekli, Matej 16, 436, 462
 Šerf, Anton 27, 28, 179, 294, 462
 Šiftar, Jožef 245
 Šiftar, Karel 225, 226, 462
 Šiftar, Sandor 226
 Škafar, Ivan 22, 24, 112, 128, 129,
 150, 167, 168, 169, 189, 191, 192,
 193, 195, 199, 202, 205, 238, 260,
 455, 462

Škafar, Vinko 459
 Škrabec, Stanislav 31, 50, 51, 60,
 262, 419, 421, 422, 453, 462
 Škrinjar, Jožef 19, 20
 Šlebinger, Janko 202, 205, 206, 244,
 378, 454, 455
 Šmigoc, Janez Krstnik Leopold 27,
 28, 49, 100, 167, 180, 283, 287,
 289, 292, 312, 314, 463
 Šmon, Franc 397
 Šolar, Jakob 418, 463
 Šraj, Modest 19
 Šribar, Matej 245
 Šterbenc Svetina, Barbara 455
 Štih, Peter 82, 84, 85, 86, 88, 164,
 436, 463
 Štrekelj, Karel 421, 422, 448, 463
 Šuman, Josip 50, 463
 Šuštar, Branko 246

T

Tarnotzy, István 172
 Techlich, Jurij 190
 Temlin, Franc 10, 14, 22, 23, 37, 41,
 44, 103, 106, 113, 114, 122, 124,
 134, 135, 136, 150, 154, 157, 167,
 168, 170, 171, 193, 194, 215, 231,
 235, 239, 463, 470
 Terenta, Janez 246
 Ternar, Jože 448
 Terplan, Aleksander 106, 134, 137,
 151, 157, 168, 171, 190, 194, 260,
 463
 Tesnièr, Lucien 423, 463
 Testen, Petra 425
 Tivadar, Hotimir 50, 107, 161, 436, 463
 Tomažič, Ivan Jožef 392, 395, 397,
 403
 Tomka-Saski, Ján 238
 Tomšič, Anton 368, 381, 382

- Tomšič, Bernard 375
- Toporišič, Jože 17, 36, 39, 43, 44, 45, 94, 124, 125, 163, 413, 414, 415, 419, 426, 427, 439, 453, 460, 462, 463, 464
- Torkos, András 113, 124, 135, 170, 464
- Torkoš, Jožef (József Torkos) 198, 233, 464
- Traven, Anton 19
- Trstenjak, Anton 24, 97, 98, 117, 127, 128, 160, 216, 221, 222, 224, 225, 228, 397, 464
- Trstenjak, Davorin 288, 295, 361, 374, 383, 458, 464
- Trubar, Primož 9, 14, 17, 18, 19, 23, 36, 37, 41, 44, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 80, 81, 87, 113, 114, 117, 123, 124, 132, 139, 143, 154, 156, 157, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 176, 181, 185, 186, 187, 188, 195, 196, 197, 214, 215, 231, 289, 393, 418, 464, 465, 466, 469
- Tudertinus, Jacoponus (Jacopone da Todi), 168, 200
- Turnšek, Marjan 388, 466
- U**
- Ulčnik, Natalija 112, 144, 262, 266, 268, 318, 466
- Ungnad, Ivan 66
- Uršič, Sanja 359, 466
- V**
- Vaillant, André 419
- Vajda, János 145, 173, 205
- Valenčič, Rafko 398, 466
- Valvasor, Janez Vajkard 69, 70, 73, 74, 75, 184, 466, 467
- Veršič, Davorin 28, 294
- Veršič, Martin 281
- Vertovec, Matija 379
- Vesenjak, Jože 458
- Vidic, Marko 461
- Vidmar, Ciril 404, 405, 406, 412
- Vidmar, Josip 389
- Vidovič Muha, Ada 434
- Vincetič, Milan 122
- Vinkler, Jonatan 467
- Vlahovič, Gregor 69
- Vodnik, Valentin 19, 20, 49, 100, 118, 177, 282, 296, 318, 467
- Voglar, Dušan 427
- Volc, Jurij 41, 467
- Volkmer, Leopold 26, 28, 157, 167, 177, 280, 293, 467
- Vondrák, Václav 408, 419
- Vörösmarty, Mihály 118, 122, 134, 145, 173, 205, 206, 208, 467
- Vraber, Maksimiljan 397
- Vračko, Evald 397
- Vramec, Anton 21, 102, 467
- Vratuša, Anton 112, 233, 235, 467
- Vraz, Stanko 99, 296, 467
- Vrbnjak, Metka 464
- Vrbnjak, Viktor 296, 362, 363, 364, 368, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 453, 464, 467
- Vrečko, Edvard 53, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 467
- Vrhovnik, Ivan 310, 316, 317, 468
- Vučak, Lajoš 226
- Vugrinec, Jože 111, 459, 468
- W**
- Weitzinger, Alojz 281, 285, 287
- Weixler, Janž (Janez, Ivan) 69

Weyxler, Hanns (Johanes) 69, 70
Windisch, Karl Gottlib von 96, 468
Winkler, Venčeslav 405, 406
Wójcicki, Kazimierz Władysław 449
Wurmbrand-Stuppach, Franc
Jožef 278, 279
Wurmbrand-Stuppach, Franc
Karel 278

Z

Zadravec, Jože 447, 459
Zagajšek, Mihael 49, 100, 167, 180,
468
Zalokar, Janez 50
Zängerle, Roman Franz Xaver
Sebastian 281
Zarnik, Valentin 363
Zelenko, Jurij 28, 283, 314
Zelko, Ivan 89, 90, 91, 92, 183, 190,
246, 258, 468
Zemljak Jontes, Melita 245, 451, 468

Zimmermann, Ignacij Franc 293
Zlobický, Josef Valentin 120
Zmazek, Franc 368, 370, 373, 379,
380, 381, 382, 384, 385, 386
Zorko, Zinka 108, 112, 260, 262,
424, 431, 448, 458, 468
Zorman, Matija (Božidar) 384, 385
Zupančič/Suppantschitsch, Janez
Anton 292
Zver, Ilona 442
Zver, Nina 112, 254

Ž

Žejn, Andrejka 178, 468
Žele, Andreja 460
Žemlič, Štefan 105
Žemljčič, Štefan 245
Žižek, Marko 245, 260, 273
Županek, Janoš 199, 200, 468
Žvanut, Maja 69, 468

Recenziji

I.

Kot pove že naslov, je monografija posvečena različicam slovenskega knjižnega jezika, ki so sinergično sooblikovale enotni knjižni jezik, kakršnega od sredine 19. stoletja razvijamo skupaj vsi Slovenci od Porabja do Istre in od Bele krajine do Koroške. Pot do enotnosti ni nikdar lahka: vedno je lažje podirati in razdvajati kot graditi in združevati. A naši predniki so v 19. stoletju premogli modrost, ki je premostila razlike, čeprav so bile že zakoreninjene v knjižnojezikovnih standardih. Ustvarili so nadnarečni kod, ki naj bi ga poznali, uporabljali in spoštovali vsi. Naslov prvega poglavja izpostavlja imenitnost slovenskega jezika, ki ni le potomec dolge vrste knjižnega, pismenstvenega in predpismenstvenega obdobja, temveč tudi otrok združevalnega – danes bi rekli vključujočega ravnanja naših romantičnih mislecev 19. stoletja, ki smo jim dolžni zahvalo za to, da lahko polnokrvno razmišljamo in pišemo domala o vsem in da se o vsem tem do zadnje podrobnosti lahko sporazumemo z dvema milijonoma potencialnih sogovorcev.

In kot se pri avtorju vzhodnoslovenske proveniencie spodobi, je težišče razpravljanja usmerjeno v prekmurski knjižni jezik in štajerske posebnosti, o katerih na Kranjskem zmotno menimo, da niso imeli večjega vpliva na oblikovanje današnje knjižnojezikovne norme. Kako točno je s to rečjo, izvemo iz osrednjih poglavij monografije.

Knjigo zaključujejo poglavja o obdobjih po vzpostavitvi enotnega knjižnega jezika. Poglavje o križih in težavah ob natisu Ramovševe posthumno izdane Morfologije slovenskega jezika je obvezno branje za vse sloveniste, saj z današnjega stališča nazorno osvetljuje en stadij pozitivne in negativne selekcije v slovenski slovenistični srenji.

V zadnjem poglavju se avtor sprašuje o sedanjosti in prihodnosti slovenskega slovenističnega jezikoslovja, književnosti in poučevanja slovenščine. Bo slovenščina v globaliziranem svetu prenesla pritiske, ki jih ustvarjamo predvsem sami, in preživela? Ali pa bo klonila pred imperialistično

miselnostjo, po kateri je za majhen denar naprodaj vse, tudi jezik kot osrednji nosilec naše kulture. Tiste kulture, ki je tako podobna vsem sosednjim kulturam, a se od njih razlikuje v toliki meri, da jo imamo upravičeno za svojo. Kulture, ki se v lastni enkratnosti in neponovljivosti razvija na edinstvenem stičišču slovanskega, romanskega in germanskega sveta, za nameček pa meji še na neindoevropsko madžarščino.

Metlika, 14. aprila 2024

Akad. prof. dr. Marko Snoj

II.

Skupna nit monografije akad. Marka Jesenška je poleg preglednega popisa in opisa razvoja knjižnosti in spremne standardiziranosti slovenščine tudi dokazovanje, kako stalne jezikovne bipolarizacije v bistvu lahko na daljši rok prispevajo k enotnemu jezikovnemu standardu; in kakor se lahko čudno zdi, se na začetku nepovezana in vzporedna prizadevanja za utrjevanje lastnega jezika sčasoma lahko združijo v nekaj še trdnejšega in obstojnejšega. Pogoj je, da so ta prizadevanja iskrena in da imajo jasne utemeljene cilje. Potrjuje se namreč, da se je družbenozgodovinska pomembnost slovenščine razvijala po osi zavest skupnega jezika → narodna zavest → narod. Ta zavest skupnega jezika je bila glede na zmožnost migracij in intenzivnost stikov najprej področna, tako je slovenščina je že v drugi polovici 16. stoletja premogla dve jezikovni različici, ki sta se postopoma utrdili v knjižni standard. Vlogo osrednjeslovenskega knjižnega jezika je področno, in zlasti v smislu vseslovenstva, družbenokulturno dopolnil vzhodnoslovenski knjižni jezik; in tako je bila knjižna kranjščina (Dalmatin 1584) področno dopolnjena še s knjižno prekmurščino (Küzmič 1771). Bistveni predpogoj za narodnostno združitev Slovencev, pa je bil dosežen sredi 19. stoletja z oblikoslovno prenovljeno poenoteno knjižno (novo)slovenščino, to je bil čas taborskih gibanj in začetkov uveljavljanja javne rabe slovenščine, ki pa je zakonsko in dejansko uveljavitev dosegla mnogo pozneje. Pravni status javne rabe slovenščine pa smo prisiljeni izboljševati še danes.

Že informativni pregled družbenopolitičnem spreminjanju statusa slovenskega jezika v zadnjih dvesto letih pa potrjuje, da je dokazano za marsikaj, če ne kar za vse, odgovorna kar domača slovenska jezikovna politika. Slednja namreč ni premogla dovoljšne samozavesti in delavnosti,

ki bi učinkovito pripomogli h kontinuiranemu razvoju slovenščine na vseh področjih, kar bi posledično utrdilo, zlasti pa stalno potrjevalo njen status državno-uradnega jezika. Ta monografija nam nudi preizpraševanje o tem za nazaj, sedaj in za naprej, in v tem smislu ima prvine jezikovnopolitičnega manifesta.

In celo danes, ko je slovenščina med drugim tudi eden izmed uradnih jezikov EU, se ne moremo poenotiti v tem, da je med najvitalnejšimi vlogami slovenščine zagotovo status učnega jezika, in to poglavje slovenščine se odvija naprej in ravnokar, in kot kaže, bo v zvezi z vprašanjem slovenščine kot učnega jezika uporaba relativnega prislova »ravnokar« mogoče trajnejša.

Mogoče ravno zdaj naš prostor, še bolj kot kdaj prej, potrebuje skupaj zbrane jasne in pregledne študije, kako se je skozi zgodovino, v različnih obdobjih in na različnih področjih, razvijala in uveljavljala slovenščina; mogoče še bolj kot kdaj prej potrebujemo predstavitev učinkovitih jezikovnih praks, ki so bile v zgodovini že uspešne in bi bile morda uspešne tudi v nadaljnjih prizadevanjih za nemoten razvoj slovenščine. Smo v času, ko nam je ta monografija lahko poučno čtivo in praktični priročnik hkrati, kaj in kako z lastnim jezikom danes.

Ljubljana, 14. 4. 2024

Izred. članica SAZU prof. dr. Andreja Žele

Povzetek

Poglavja o različicah slovenskega jezika

Marko Jesenšek

Znanstvena monografija Marka Jesenška *Poglavja o različicah slovenskega jezika* je dvanajsta samostojna knjiga vrhunskega, danes nedvomno najboljšega poznavalca zgodovine slovenskega knjižnega jezika in njegovih pokrajinskih različic. Gre za knjigo razprav in člankov o dvojničnem razvoju slovenskega jezika. Obsega sedemnajst poglavij v petih razdelkih: (1) Slovenske knjižne različice in poenotenje knjižne norme, (2) Kranjski knjižni jezik, (3) Prekmurski knjižni jezik, (4) Vzhodnoštajerska pokrajinska knjižna različica in (5) Enotni slovenski knjižni jezik. V knjigi so predstavljene knjižne različice slovenskega jezika (kranjska, prekmurska in vzhodnoštajerska pokrajinska), njihova vloga v razvoju jezika in vzroki, ki so pripeljali do poenotenja slovenske knjižne norme. Osredinja se na vprašanje normativnosti in narečnosti slovenskega jezika, ki je imel do sredine 19. stoletja dve knjižni različici. Glavno znanstveno spoznanje monografije je, da se je knjižna prekmurščina oblikovala na enak način kot knjižna kranjščina, in sicer kot stranski dosežek slovenskega protestantizma.

Ključne besede: zgodovina slovenskega knjižnega jezika, različice slovenskega jezika, kranjski knjižni jezik, prekmurski knjižni jezik, enotni slovenski knjižni jezik

NASLOV AVTORJA: Akademik red. prof. dr. Marko Jesenšek, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Maribor, Slovenija, marko.jesensek@um.si

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.6.2024>

ISBN978-961-286-920-5

Dostopno na: <https://press.um.si>

Abstract

Chapters on the Varieties of the Slovene Language

Marko Jesenšek

The monograph *Chapters on the Varieties of the Slovene Language* is the twelfth independent book by Marko Jesenšek, the leading scholar and no doubt the best expert on the history of the Slovene literary language and its regional varieties today. The book contains discussions and articles on the dual development of the Slovene language. It consists of five parts, further divided into seventeen chapters: (1) Slovene literary varieties and the unification of the literary norm, (2) the Carniolian literary language, (3) the Prekmurje literary language, (4) the Eastern Styrian regional (literary) variety, and (5) the Unified Slovene literary language. The book presents the literary language varieties of Slovene (the Carniolan, the Prekmurje and the Eastern Styrian regional varieties), their role in the development of the language and the causes that had led to the unification of the Slovene literary language. The monograph focuses on the question of the normativity and dialectality of the Slovene language, which until the mid-19th century had two literary versions. The main scientific insight of the monograph is that the literary Prekmurje language was formed in the same way as the literary Carniolian language, namely as a by-product of Slovene Protestantism.

Keywords: the history of the Slovene literary language, varieties of the Slovene language, the Carniolan literary language, the Prekmurje literary language, the unified Slovene literary language

CORRESPONDENCE ADDRESS: Prof. Dr. Marko Jesenšek, University of Maribor, Faculty of Arts, Department of Slavic Languages and Literature, Maribor, Slovenia, marko.jesensek@um.si

DOI <https://doi.org/10.18690/um.ff.6.2024>
Available at: <https://press.um.si>

ISBN 978-961-286-920-5

Zora 1998–2024

- 1 Jože Lipnik (ur.), *Volkmerjev zbornik*
- 2 Vida Jesenšek, *Okkasionalismen*
- 3 Marko Jesenšek (ur.), Bernard Rajh (ur.), *Dajnkov zbornik*
- 4 Bernard Rajh (ur.), *Dajnkovo berilo*
- 5 Marko Jesenšek, *Deležniki in deležja na -č in -ši*
- 6 Zinka Zorko, *Haloško narečje in druge dialektološke študije*
- 7 Irena Stramljič Breznik, *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*
- 8 Zinka Zorko (ur.), Mihaela Koletnik (ur.), *Logarjev zbornik*
- 9 Marko Jesenšek (ur.), *Murkov zbornik*
- 10 Jože Lipnik (ur.), *Simoničev zbornik*
- 11 Matjaž Birk, „... vaterländisches Interesse, Wissenschaft, Unterhaltung und Belehrung ...“
- 12 Mihaela Koletnik, *Slovenskogoriško narečje*
- 13 Jožica Čeh, *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*
- 14 Edvard Protner, *Herbartistična pedagogika na Slovenskem*
- 15 Suzana Cergol, *Als ich noch der Waldbauernbub war Petra Roseggerja in Solzice Prežihovega Voranca*
- 16 Jože Lipnik (ur.), *Kidričev zbornik*
- 17 Fedora Ferluga Petronio (ur.), *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*
- 18 Marko Jesenšek (ur.), Bernard Rajh (ur.), Zinka Zorko (ur.), *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*
- 19 Bernard Rajh, *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*
- 20 Melanija Larisa Fabčič, *Der Text als existenziale Kategorie expliziert am Beispiel der Textsorte 'autobiographisches Notat'*
- 21 Dejan Kos, *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft*
- 22 Darja Pavlič, *Funkcije podobja v poeziji K. Koviča, D. Zajca in G. Strniše*
- 23 Zinka Zorko (ur.), Miha Pauko (ur.), *Avgust Pavel*
- 24 Oskar Autor, *Paideia*
- 25 Zinka Zorko (ur.), Mihaela Koletnik (ur.), *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*
- 26 Martina Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*
- 27 Alja Lipavc Oštir, *Gramatikalizacija roditelja v nemščini in slovenščini*

- 28 Marko Jesenšek, Zinka Zorko, Mihaela Koletnik, Drago Unuk, Irena Stramljič Breznik, Vida Jesenšek, Melanija Fabčič, Nada Šabec, *Besedoslovne lastnosti slovenskega knjižnega jezika in narečij*
- 29 Elizabeta Bernjak, *Slovenščina in madžarščina v stiku*
- 30 Melita Zemljak, *Trajanje glasov štajerskega zabukovskega govora*
- 31 Zinka Zorko (ur.), Mihaela Koletnik (ur.), *Besedoslovje v delih Frana Miklošiča*
- 32 Marko Jesenšek (ur.), *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*
- 33 Marko Jesenšek, *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*
- 34 Branislava Vičar, *Izrazne skladenjske zgradbe v delih Antona Šerfa*
- 35 Mira Krajnc, *Besedilne značilnosti javne govorjene besede*
- 36 Alenka Valh Lopert, *Kultura govora na Radiu Maribor*
- 37 Marija Stanonik, *Hišna imena v Žireh*
- 38 Blanka Bošnjak, *Premiki v sodobni slovenski kratki prozi*
- 39 Anna Kolláth, *Magyarul a Muravidéken*
- 40 Martina Orožen (ur.), *Tinjska rokopisna pesmarica*
- 41 Mihaela Koletnik (ur.), Vera Smole (ur.), *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*
- 42 István Lukács, *Paralele. Slovensko-madžarska literarna srečanja*
- 43 Majda Schmidt, Branka Čagran, *Gluhi in naglušni učenci v integraciji/inkluziji*
- 44 Marko Jesenšek (ur.), Zinka Zorko (ur.), *Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*
- 45 Simona Pulko, *Sporočanje v osnovni šoli*
- 46 Vida Struk, *Človek odtujen v množico*
- 47 Vida Jesenšek (ur.), Melanija Fabčič (ur.), *Phraseologie kontrastiv und didaktisch*
- 48 Darinka Verdonik, *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru*
- 49 Marko Jesenšek (ur.), *Besedoslovne spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*
- 50 Marko Jesenšek (ur.), *Besedje slovenskega jezika*
- 51 Marija Stanonik, *Slovenska narečna književnost*
- 52 Rudi Klanjšek, *Pogledi na družbeno spremembo*
- 53 Klementina Jurančič Petek, *The Pronunciation of English in Slovenia*
- 54 Katja Plemenitaš, *Posamostaljenja v angleščini in slovenščini*
- 55 Marko Jesenšek (ur.), *Življenje in delo Jožefa Borovnjaka*
- 56 Marko Jesenšek (ur.), *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*
- 57 Nada Šabec (ur.), *English Language, Literature and Culture in a Global Context*
- 58 Brigita Kacjan, *Sprachelementspiele und Wortschatzerwerb im fremdsprachlichen Deutschunterricht mit Jugendlichen und jungen Erwachsenen*
- 59 Mirko Križman, *Jezikovne strukture v pesniškem opusu avstrijske pesnice Christine Lavant*

- 60 Mihaela Koletnik, *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*
- 61 Vida Struk, *Filozofova sociološka avantura*
- 62 Johanna Hopfner (ur.), Edvard Protner (ur.), *Education from the Past to the Present. Pedagogical and Didactic Lessons from the History of Education*
- 63 Mira Krajnc Ivič, *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*
- 64 Zinka Zorko, *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*
- 65 Dragica Haramija, *Slovensko-hrvaške vezi v sodobni mladinski prozi*
- 66 Marija Bajzek Lukač, *Slovar Gornjega Senika. A–L*
- 67 Natalija Ulčnik, *Začetki prekmurskega časopisja*
- 68 Kolláth Anna (ur.), *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*
- 69 Jožica Čeh Steger, *Ekspressionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923*
- 70 Bojan Musil, *Sociokulturna psihologija*
- 71 Irena Stramljč Breznik, *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*
- 72 Karin Bakračevič Vukman, *Psihološki korelati učenja učenja*
- 73 Bernard Rajh, *Gúčati po antújoško*
- 74 Martina Orožen, *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika. Od sistema k besedilu*
- 75 Marko Jesenšek (ur.), *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*
- 76 Natalia Kaloh Vid, *Ideological Translations of Robert Burns's Poetry in Russia and in the Soviet Union*
- 77 Branislava Vičar, *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu*
- 78 Darja Mazi - Leskovar, *Mladinska proza na tej in oni strani Atlantika*
- 79 Matjaž Klemenčič, *Zgodovina skupnosti slovenskih Američanov v Pueblu, Kolorado*
- 80 Marko Jesenšek (ur.), *Globinska moč besede. Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*
- 81 Mojca Tomišič, *Oprostite, zaspal sem se! Glagoli s se v slovenščini*
- 82 Mateja Pšunder, *Vodenje razreda*
- 83 Marko Jesenšek (ur.), *Večno mladi Htinj. Ob 80-letnici Janka Čara*
- 84 Vida Jesenšek (ur.), Alja Lipavic Oštir (ur.), Melanija Larisa Fabčič (ur.), *A svet je kroženje in povezava zagonetna ... Zbornik ob 80-letnici zaslužnega profesorja dr. Mirka Križmana. / Festschrift für Prof. em. Dr. Mirko Križman zum 80. Geburtstag*
- 85 Silvija Borovnik, *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*
- 86 Наталья Калох Вид, *Роль апокалиптического откровения в творчестве Михаила Булгакова*
- 87 Wojciech Tokarz, *The Faces of Inclusion. Historical Fiction in Post-Dictatorship Argentina*

- 88 Marija Švajncer, *Vpogled v azijsko duhovnost*
- 89 Karel Gržan, *Odreševanje niča s posebnim ozirom na vlogo duhovnika v dramatici Stanka Majcna*
- 90 Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*
- 91 Grant H. Lundberg, *Dialect Leveling in Haloze, Slovenia*
- 92 Kolláth Anna, *A szlovéniai magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában*
- 93 Marko Jesenšek (ur.), *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*
- 94 Christine Konecny (ur.), Erla Hallsteinsdóttir (ur.), Brigita Kacjan (ur.), *Phraseologie im Sprachunterricht und in der Sprachendidaktik. / Phraseology in language teaching and in language didactics*
- 95 Melanija Fabčič (ur.), Sabine Fiedler (ur.), Joanna Szerszunowicz (ur.), *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt / Phraseology in Interlingual and Intercultural Contact*
- 96 Vida Jesenšek (ur.), Dmitrij Dobrovol'skij (ur.), *Phraseologie und Kultur / Phraseology and Culture*
- 97 Vida Jesenšek (ur.), Peter Grzybek (ur.), *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus / Phraseology in Dictionaries and Corpora*
- 98 Simona Štavbar, *Svetniška imena in njihovo prevajanje*
- 99 Dragan Potočnik, *Viri in pouk zgodovine*
- 100 Avgust Pavel, *Prekmurska slovenska slovnica / Vend nyelvtan*
- 101 Jernej Kovač, *Supervizija, stres in poklicna izgorelost šolskih svetovalnih delavcev*
- 102 Marko Jesenšek (ur.), *Slovenski jezik na stičišču več kultur*
- 103 Alenka Jensterle-Doležal, *Avtor, tekst, kontekst, komunikacija. Poglavja iz slovenske moderne*
- 104 Kristina Kočan Šalomon, Natalia Kaloh Vid (ur.), *Sanje. Izbrano delo Lermontova*
- 105 Milan Ambrož, Lea-Marija Colarič-Jakše, *Pogled raziskovalca. Načela, metode in prakse*
- 106 Marko Jesenšek (ur.), *Leopold Volkmer. Prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*
- 107 Natalia Kaloh Vid (ur.), *Творчество М. Ю. Лермонтова: мотивы, темы, переводы*
- 108 Marjan Krašna, *Izobraževanje v digitalnem svetu*
- 109 Mihaela Koletnik, *Medjezikovni stiki v besedju iz pomenskega polja kmetija v slovenskogoriškem narečju*
- 110 Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*
- 111 Natalia Kaloh Vid, *Sovietisms in English Translations of M. Bulgakov's The Master and Margarita*
- 112 Melanija Larisa Fabčič, *Hybride Textsorten in Ernst Jüngers Werk – zwischen Essayistik, Diaristik und Fragment*

- 113 Irena Stramljič Breznik (ur.), *Manjšalnice v slovanskih jeziki: oblika in vloga / Деминутивы в славянских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*
- 114 Marko Jesenšek (ur.), *Rojena v narečje. Akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*
- 115 Marko Jesenšek (ur.), *Toporišičevo leto*
- 116 Mojca Štuhec, *Z železnico do modernejšega Maribora*
- 117 Marko Jesenšek, *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*
- 118 Matjaž Duh, Jerneja Herzog, Tomaž Zupančič, *Likovna edukacija in okoljska trajnost*
- 119 Marko Jesenšek (ur.), *Med didaktiko slovenskega jezika in poezijo. Ob 80-letnici Jožeta Lipnika*
- 120 Marko Jesenšek (ur.), *Av gust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstriji*
- 121 Vida Jesenšek (ur.), *Germanistik in Maribor. Tradition und Perspektiven / Germanistika v Mariboru. Tradicija in perspektive / German Studies in Maribor. Tradition and perspectives*
- 122 Alenka Jensterle-Doležal, *Ključ i od labirinta*
- 123 Silvija Borovnik, *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*
- 124 Matjaž Klemenčič, Aleš Maver, *Izbrana poglavja iz zgodovine selitev od začetkov do danes*
- 125 Eva Premk Bogataj, *Časovno v večnem in večnost v minljivem*
- 126 Jožica Čeh Steger (ur.), Simona Pulko (ur.), Melita Zemljak Jontes (ur.), *Ivan Cankar v medkulturnem prostoru. Ob stoti obletnici Cankarjeve smrti*
- 127 Alenka Valh Lopert, Mihaela Koletnik, *Non-standard Features of the Slovene Language in Slovene Popular Culture*
- 128 Irena Stramljič Breznik, *Med besedo in besedno zvezo*
- 129 Marko Jesenšek, *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*
- 130 Marija Švajncer, *Slavko Grum – vztrajati ali pobegniti onkraj*
- 131 Vida Jesenšek, Horst Ehrhardt (ur.), *Sprache und Stil im Werk von Alma M. Karlin / Jezik in slog v delih Alme M. Karlin / Language and Style in the Work of Alma M. Karlin*
- 132 Matjaž Klemenčič, Tadej Šeruga, *Pregled zgodovine slovenske skupnosti v Elyju, Minnesota*
- 133 Mira Krajnc Ivič (ur.), Andreja Žele (ur.), *Pogled v jezik in iz jezika. Adi Vidovič Muha ob jubileju*
- 134 Andreja Žele, Mira Krajnc Ivič, *Sodobna slovenska skladnja: diskurzni in slovnični vidik*
- 135 Marko Jesenšek (ur.), *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine. Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*
- 136 Irena Stramljič Breznik, *Besedotvorje: teoretično, praktično in didaktično*

- 137 Natalia Kaloh Vid, *Re-translations to Paratexts to Children's Literature. The Diversity of Literary Translation*
- 138 Matjaž Duh, Jerneja Herzog, *Likovna apreciacija v vzgoji in izobraževanju Primeri kvalitativnih raziskav*
- 139 Irena Orel (ur.), Martina Orožen (ur.), Marko Jesenšek (ur.), *Vodnikov katekizem. Kershanski navuk sa Illirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga Zesarstva*
- 140 Matjaž Klemenčič, Milan Mrdenović, Tadej Šeruga, *Politična participacija slovenskih etničnih skupnosti v ZDA. Študija primerov Clevelanda, Ohio, in Elyja, Minnesota*
- 141 Marko Jesenšek (ur.), *Deroči vrelec Antona Krempla*
- 142 Vida Jesenšek, *Beiträge zur deutschen und slowenischen Phraseologie und Parömiologie*
- 143 Tjaša Markežič, Irena Stramljič Breznik, *Feminativi v slovenskem jeziku*
- 144 Nada Šabec, *Slovene Immigrants and their Descendants in North America: Faces of Identity*
- 145 Marko Jesenšek, *Poglavja iz razvoja slovenskega jezika*
- 146 Marko Jesenšek (ur.), *Čitalništvo in bralno društvo pri Mali Nedelji*
- 147 Silvija Borovnik, *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*
- 148 Marko Jesenšek (ur.), *Narečno besedje slovenskega jezika. V spomin na akademikinjo Zinko Zorko*
- 149 Simona Pulko (ur.), Melita Zemljak Jontes (ur.), *Slovenščina kot drugi in tuji jezik v izobraževanju*
- 150 Marko Jesenšek (ur.), *Dialektologija na Dnevih akademikinje Zinke Zorko*
- 151 István Lukács, *Krležine nepokretne i pokretne slike*
- 152 Alenka Jensterle Doležal, *Slovene Women Writers at the Beginning of the 20th Century*
- 153 Tadej Kralj, *Slovenščina v Torontu in okolici nekoč in danes*
- 154 Marko Jesenšek (ur.), *Pleteršnikova dediščina. Ob stoletnici smrti Maksa Pleteršnika*

Zgodovina slovenskega jezika se začneja z *Brižinskimi spomeniki* (med 972 in 1039), nadaljuje pa se z razvojem osrednje in vzhodne različice slovenskega jezika, ki ju predstavljata knjižna kranjščina in prekmurščina. Prva kranjska tiskana knjiga je Trubarjev *Catechismus* (1550), prva prekmurska Temlinov *Mali katechismus* (1715), višek protestantskega slovstva sta kranjski Dalmatinov (*Biblia*, 1584) in prekmurski Küzmičev (*Nouvi Zákon*, 1771) prevod *Svetega pisma*. Kranjščina je bila leta 1584 med prvimi petnajstimi knjižnimi jeziki na svetu, v katerega je bilo prevedeno *Sveto pismo* (danes je teh jezikov več kot 3.300); prekmurski *Nouvi Zákon* (1771) je bil prvi slovenski prevod *Nove zaveze* iz originalnega jezika, tj. stare grščine. Sredi 19. stoletja sta se v pomladi narodov kranjski in prekmurski knjižni jezik poenotila in oblikovala se je novoslovenščina ali enotni slovenski knjižni jezik. Jezikovna enotnost je bila predpogoj za narodnostno združitev Slovencev, in sicer po razumevanju, da je narod skupnost ljudi, ki jih družijo enak jezik (romantična enačba: *jezikovna enotnost = državotvornost*).

Glavno znanstveno spoznanje monografije *Poglavja o različicah slovenskega jezika* je, da se je knjižna prekmurščina oblikovala na enak način kot knjižna kranjščina, in sicer kot stranski dosežek slovenskega protestantizma.

Univerzitetna založba
Univerze v Mariboru